ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XI.

СВЕСКА XXVIII СТАРОГА РЕДА.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1870.

ГДЕ ЈЕ ШТО.

КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРБА У УГАРСКОЈ.

ОД

ГАВРИЛА ВИТКОВИЋА

Професора.

Писано у Јануару 1870.

Непристрасност је у историје другчија но у огледала, јер се у огледалу просто огледа само предмет, док историја као и судија, о ономе што види, чује, и пресуду изриче.

Ламартин.

На измаку прве полутине деветнајестог века, несметајућ развићу социјалних питања, на прво место искаче *идеја народности.*

Три јевропска племена, на име романско, германско и словенско племе, свако на особ ради, да оствари велику идеју спајања, кристалисања и консолидовања свију својих сродних елемената.

Тек је ова идеја поникла, а већ узима на се све јаснији и одређенији облик.

У Германаца је од садовске катастрофе знатно одскочила и велике размере задобила идеја *германског уједињења.*

Француска је на путу, да у најближој будућности пружи руку своју браћи својој Шпањолцима и Талијанима, и да ускори извршење идеје *романског уједињења.*

И у нас Словена опажа се тежња племенског уједињења. Но смо ми Словени, по својој природи, што смо многобројни и растурени на огромном земљишту, спорији од оба именована племена.

Као и ова два племена, тако и ми Словени, морамо предходно да ојачамо у својим огранцима, да се ови огранци савршено развију у својим индивидуалним правцима.

Ово спајање и кристалисање појединих делова у једну целину, има свој ток, и извесни да рекнемо хемијски процес. И у току овога процеса, стопиће и амалгамисаће се ситнији страни елементи у једно од отих трију великих племена.

И једног дана угледаће свет ова три велика кристала, три велика племена, ове три велике породице. И свако племе поздравиће без зазора успех осталих племена, јер у борбама, што се изроде са неразумевања ових великих идеја, нестаће страсти суревновања и узајамичког страховања.

У том магновењу наставиће се процес спајања и кристалисања свију племена у једну велику човечанску породицу.

Ми Срби, који смо део великог словенског племена, при овом погледу, морамо живо прионути, да свесно и одсудно корачајућ на том путу, радимо неуморно на довршењу засебног кристалисања и спајања расутих делова свеколиког Српства.

Но у овом нашем великом и важном предузећу, несме нас застрашити политичка расцепаност нашег народа, ни препоне, које нам од векова нагомилавају страни еле-

менти, који ову нашу велику народну радионицу са две стране окружавају, и рад наш спречавају.

Наши читаоци познају већ ове туђинске елементе, који од векова сметају сваком развићу спајању и учвршћењу нашег народног живља.

Струја велике народне сеобе нанела је у нашу околину два азијска народа. И нама Србима бејаше суђено, да стојимо и живимо у средини оба ова туђинска елемента, не мало за хиљаду година, као стена у средини узрујаног дивљег мора. О наше груди мораху се преламати најжешћи напади Азијата, српски живаљ мораде бити бедемом цивилизације противу варварства.

Морамо се дивити овом челичном отпору нашег народа, што га валови оног дивљег мора коначно не прогуташе, што није овој големој навали наш народ коначно подлегао.

Она два дивља и олујачка народа бејаху Мађари и Турци.

У почетку 9-ог века изненадно, као бујица, са уралских гора долете сасвим непозната гомила Мађара, и просу се до средине Јевропе чак у Германију. За стотину и више година тутњише ови Мађари и прегазише све народе од Баварске до Балкана, од карпатских гора до средиземног мора.

Најзад се изломише у непрекидним борбама, настанише се у средини западних и јужних Словена и по мало смирише се у XI веку.

Доцније изнемогоше и Мађари у домаћим раздорима, и најзад подлегоше сили другог освајача, народа турског у XVI веку.

Појава друге ордије бејаше за нас Србе тако исто ужасна.

Године 1346-е на позив грчког цара Кантакузена, дођоше Турци из Азије у Јевропу, да је за дуго не оставе.

Није дуго потрајало, и Турци бејаху сав јевропски исток поплавили и беснеше готово на истом земљишту, као пређе Мађари, све до 1699 године. Но и они подлегоше судбини освојачких народа, и на послетку сломљени, дођоше под закриље и туторство, и одржавају се још о милости оних народа, које они пре тога гњавише и тлачише.

Мађари после многих и узалудних устанака и борба од године 1526 — 1711 подлегоше на послетку аустријским ћесарима.

Пошто су поменуте године (1711) уговорили мир са бечким ћесаром у Сатмару, нађоше се Мађари у великом чуду и мучном положају. С једне (западне) стране нађоше се окружени ћесаревом војском и усређени са свима спремама шпанско-аустријске државничке управе, гомилом деморалисаног чиновништва, и јежовитама. Кад се пак обазреше на југоисточне крајеве, упропастише се од ужасне околине, којом их опасаше бечки ћесари у течају њихових устанака и турских напада.

Преко зарандске, крашовске, торонталске, чонградске и бачке жупаније, од ердељске границе преко Арада, Сегедина, Суботице, Баје, до на Дунаво, а с оне стране Дунава по свој Барањи до Драве, пружио се челични зид наоружаних српских крајишника. Шта више и престолница угарске краљевине Будим бејаше опасана другим пáсом српских насељеника и шајкаша. Врх тога стајаху ове српске насеобине у непрекидној свези од Ђура, Комо-

рана преко Будима дуж леве дунавске обале до Барање, опет са својом српском браћом.

Због навале турске и тежње маџарских усташа створише овај челичан зид бечки мајстори, а на име поморишку и потиску границу године 1702 и 1724., да сву снагу маџарских усташа осујете.

Притешњени и на разне странке поцепани Маџари на скоро увидеше, каква им опасност грози од оне двојне силе, ћесареве армаде и српског фаланкса.

Још бејаше Маџарима у скорашњој успомени крвави отпор, што им задаваше српска десница. Они знадијаху добро, да силом оружја не могу наоружаној Србадији доскочити. А свакојако тежише, да српском крвљу ослобођене југоисточне крајеве негдашње Угарске, ако не силом оружја, а оно силом свију најподлијих и најужаснијих средстава, подчине уображеном и на мухачком пољу сарањеном праву круне светога Стевана.

Најважнији покретач, да Србима нашкоде, бејаше у рукама њихове властољубиве и себичне аристокрације. Маџари изгубивши наду своју на бојном пољу, дадоше се у толико одсудније на политичко поље, жупанијске и земаљске скупштине, на којима немаше противника, јер је чисто маџарски елеменат заступљен био на овим скупштинама и саборима. На овом политичком пољу одважише се, да одпочну борбу, и то борбу на живот и смрт, противу српско-словенског живља, који не беше на тим саборима представљен.

По круни св. Стевана имаше на својој страни *половину* владара, и могоше стварати и оживљавати изумрла права овога плесњивог накита краљева маџарских. Осим овог политичног бојишта, имаше на својој страни маџар-

ска католичка странка, све језовите, а преко њих и све мрачне умове несвесних и биготних владара, министара и свеколике чиновничке котерије.

У оном магновењу, кад бацише из својих руку оружје, и кад ступише на политично бојиште, лако бејаше победити Србе, који немаше политичког главара, но само немоћне и обично вероломне црквене поглаваре, који немаше политичких зборова и договора, а међутим од својих противника у својим природним и најсветијим правама систематички нападани.

По томе се може у напред израчунати, каква ће бити судба српскога народа, који се по злом удесу и по себичности својих светских и црквених поглавара, населио у туђинску државу, а своје старо отачаство и своју рођену браћу туђинцима на извесну погибију напустио.

Цел нам је та, да у овој расправи својим савременицима отворимо очи, да обавестимо оне, који се још надају добру од туђинаца. Желимо, да што верније и тачније изнесемо на углед ону грозну политику аустроугарску, која је вођена противу нашег народа, па и противу интереса свију осталих немађарских и ненемачких народа, кроз 150 година, па се води и у данашње време.

Мађари и њихови бечки протектори, били су на чисто, на који начин и на ком земљишту могу упропастити Србе и остале народности. По томе показаћемо и обелоданићемо намере, тежње, средства, па и начин, којим су ови наши стари противници противу нашег мученичког народа којевали.

Пошто су једном већ написане и дате биле привилегије српском народу, које су и од угарске дворске канцеларије биле потписане и утврђене; остало је Мађарима,

а на том су систематички и радили, *да се ове привилегије никад неостваре.*

То им је лако и од руке пошло, јер су на то били готови и они, који су поменуте привилегије издавали српском народу.

Даље су радили на својим земаљским саборима и преко дворске канцеларије, да *Србима отму право на оно земљиште, које ови својом крвљу задобише и освешташе.* Све то радише под видом легитимног права, што негда стајаше под маџарски краљевима, негледајуђ, што су та права Турци фактично поништили, кад је султан Сулејман после Запољине смрти, исту област, као својину турске царевине прогласио. Од турских господара нису отели то земљиште Маџари, но царска војска а највише српска десница.

Срби су по томе оно преотето земљиште и по праву освајачком држали, а то право им признаше бечки владари и освешташе повељама. Први услов, под којим се Срби населише у те пустошне пределе, бејаше тај, *да им се призна право на то земљиште, а да буду под управом само бечког ћесара а не маџарског краља и маџарске власти.*

Но је тај бечки ћесар Леополдо из политичких и себичних намера називао се и краљем од Угарске, наравно, да би се помоћу овога наслова, по времену назвао краљем Србије, Босне, Херцеговине, Бугарске, па најзад и краљем јерусалимским.

Ту царско-краљевску слабост и сујету употребише Маџари за се у својој смишљеној борби противу Срба и Хрвата. Тај двоструки наслов даваше носиоцу тих круна особита еластична својства. Краљ маџарски могаше веома лако

одузети и уништити, што обрицаше и даваше бечки ћесар. Овај владар, ком се Срби повериmе, бејаше Јанус, суштаство са два лица, дакле дволично, двоглавно као и његов орао.

Тако се и збило. Бечки ћесар дао је и потписао српске привилегије, мађарски апостолски краљ, просто и без зазора, газио задану веру и уништио потпис бечког ћесара. То бејаше историјско легитимно и насљедно право тих дволичних и двоглавих владара, које право у даним приликама радо и весело практиковаше, под заклоном благослова непогрешљивога оца римпапе.

На том терену наћи ћемо у течају поменутог периода ове Мађаре и њихове владаре, а на име католичке мађарске великаше, а уз њих и свагдашње усташе мађарске протестанте.

Да Србе и остале немађарске народности сломе и пониште, у томе бејаху сложни сви Мађари, без разлике вере и других политичких назора.

У том мучком предузећу противу Срба нарочито помагаше и предњачише стара удворичка католичка странка, која у Бечу окружаваше и чуваше *краљевско-апостолски део владара*. А помоћу својих отачаственњака језовита, у многим приликама, владаше и свесћу несвесних бечких владара, министара и свеколике чиновничке котерије.

Ова мађарска старо-конзерватовачка странка у последњој десетини царовања Леополда I, завлада и са овим сујетним владаром. Њиховим упливом беше преварен последњи деспот Ђорђе Бранковић, њиховим упливом погази веру своју Леополдо, у смотрењу очитог права, да Срби слободно *себи бирају* војводу. То је дакле оно „damus vobis potestatem et jus eligendi Vojvodæ.“ Свет-

ски поглавар бејаше им опасан, а о црквеном поглавару бејаху уверени, да ће играти по њиховој песми. На жалост и не преварише се у том они наши опасни непријатељи.

До коликог уплива докопаше се Мађари већ на десет година после задњег устанка. Карло VI, да би протурио на угарском сабору прагматичну санкцију (право наслеђа у својој породици), предаде и продаде српски народ властољубивој мађарској аристокрацији. Карло VI испуни најмилију тежњу Мађара, потпише на сабору чланак, по ком се има развојиштити граница поморишких крајишника, и по коме несрећном чланку буде провинцијалисана иста област, а то ће рећи, *дојакошње крајишнике подчинише под управу мађарског средовечног устава, вармеђску управу, а од слободних јунака начинише робове и мужике пропалих мађарских племића.*

Први овај зликовачки напад на личну слободу српских јуначких крајишника, узбудио беше стари понос српског народа, листом се подиже на праведан устанак противу наметнутих господара. *Капетан Пера Сегединац* неумрле успомене, са друговима и крајишничким војним главарима, плануше гњевом противу силеџијском наметању Мађара, због напада на веру на уговорена и крвљу српском извојевана и освештана права. *Капетан Пера*, *пуковник Зака*, *Шевић и Ранко Текелија* (Савин деда) дигоше народ у одбрану својих најсветијих права, личне слободе и праотачке вере. Но се нађе у тако кобном времену змија, која се по несрећи у српству изродила, да свом рођеном народу зада самртну рапу.

Ова змија присојкиња бејаше по несрећи поглавар српске цркве *Вићентије Јовановић*. Под видом вере и

знаком крста обилажаше прост парод, одговарајући га од праведног устанка. Народни велики мученик Пера Сегединац паде у руке крволоцима краљевским, они га разчеречише, но ће његов спомен потомство благосиљати, а издајничког и вероломног патријарха Вићентија проклињати.

Поморишки Срби буду развојиштени, подчињени мађарском беснилу а доцније под славном Маријом Терезијом са свог огњишта протерани у Русију.

Првим покушајем осмељени Мађари, године 1779 изнуде од Марије Терезије, кад она беше у опасности, друго развојиштење потиске крајине и утеловање исте области под неситу круну светога Стевана.

Толерантна влада Јосифа II и Леополда II за мало уздржа мађарску навалу и на остали део српске крајине. И доцније Франц I, због француске војне, несмеде развоиштити и последњи део српске крајине, но она два дела коначно подчини мађарској влади, и уништи и последњу опсену српске аутономије, илирску канцеларију.

После овога атентата на српску народност, после последњег уздисаја на тамишварском народном сабору, буде осуђен народ српски, по речима мађарског најзнатнијег историописца Салајије, на педесетогодишње ћутање, на педесетогодишњу патњу и мучење под мађарском владом.

Кроз пуни педесет година ћуташе српски народ, као што ћутаху његови назови представници владике православне. И кад се ненадаше свет а најмање Мађари, дође време, те изнова се зачу глас силом ућутканога српског народа.

Видећемо, да ли се увериште Мађари, како се народи недају саранити, народ у ком српска крвца ври, који народ беше гажен ал' не задављен.

Сувременици наши виде, да ли се поучише бечки владари поуком искуства, што им у пуној мери дадоше њихови љубимци Мађари. Јамачно чекају на озбиљнију поуку, јер их све до данас видимо на истом путу.

Ево видимо, где Мађари и опет ступише у стару задругу, да своје задругаре првом приликом обману. За сада спојише своје интересе, са интересима својих угњетача од старина, а и од новијег доба, савише и сложише се са Аустријским Њемцима, да сатру живаљ подкарпатских и јужних Словена.

У овом новом, управо продуженом правцу, наставише своју стару политичну радњу, коју водише кроз сто педесет година са већим лукавством но за сада бар са доста среће. Ову политичку радњу продужише без зазора, као да није било догађаја од године 1848 и 1849-е и вилагошке катастрофе.

Уздајућ се у свемоћну велико-немачку бечку измајсторисану странку, створише нову задругу са Аустријском њемштином, а у најновије време излише нешто задружне благодети и на јадне Пољаке. Јадни Мађари деле милост Пољацима, који су и преко воље својих емиграната, осим своје шљахте, чисто словенски народ, а као такви у задрузи са осталим словенским народима хоће и мора корачати, чим стргне образину свима својима западним лажним пријатељима.

Новије аустро-угарске задруге само је нов наслов, а свет, који незна за овај камелеонски створ, сматра га као неко ново још невиђено чудовиште, које се заче у порази централистичке бечке политике на бојном пољу код Солферина, а изроди се и доби јасни облик на кркавом бојишту код Садове. Нађоше се кумови, који овом свом

политичком недоношчету наденуше име *аустро-угарски дуализам.*

Постанак и биће овога дуализма, спојен је са коначним упропашчењем осталих поглавито словенских народа у аустријској држави.

Ми се надамо, да су дуализам, тријализам или полинизам, неки политички експерименти бечких државника, и као такви неће бити трајашњи. Ако би пак она трансцислајтанска господа ипак хтела тврдоглаво остати на предузетом путу, и ако би шта више хтела и остварити ову шимерну политичку конбинацију; онда бар знамо, са коим елементима имамо да поделимо понајпре мејдан на политичком а воља им је и на другом кобнијем пољу.

Са једнаких интереса Аустро-унгарија стоји у тесној свези са њиховим клијентима Турцима. Ово политично тројебратство, даје нам слику хидре са три главе. Срце овога политичког фантома налази се у Буда-пешти, а ова хидра обема рукама хоће да задави у једном загрљају све јужне Словене.

Ако пак засебно посматрамо ову дуалистички октроисану Аустрију, и ову као једно политичко тело замислимо, то бар ми несмемо заборавити, да су најважнији удови тог државног тела, Словени. На први поглед видићемо, да ове главе у импровизованој дуалистичкој и двоцентричкој држави, са својим занемареним и несродним удовима не стоје у хармонији. Јер уза те три цистранслајтанско-босфорске главе стоје народи у бројној неразмери. *Десет милијуна* Немаца Мађара и Турака према четрдесет милијуна Словена.

Сад да ставимо политичку прогнозу овој троглавој хидри, да би могли моралну и физичку моћ тога чудно-

ватог створа измерити. Свако створење сматрамо да је здраво, ако му је орган сваривања здрав. Да видимо да да ли је у овога створа тај орган здрав, да ли му је желудац довољно снажан, да по нагону својих глава прождире и свари све остале презрене удове државног тела.

Највештији дуалистички лекари, по најтачнијој аускултацији, могли би увидети, да за ове главе нема живота, чим остали државни удови буду принуђени, да своје најбоље животне сокове спроведу у стране канале.

Добро би било, кад би господа транслајтански министри, међу којима има множина доктора, мало боље испитали ове сумњиве појаве на државном телу.

Тај високоучени савет по свестраном и дубљем испитивању шат би дошао до резултата, те би бар самом себи морао исповедити, *да су дани живота избројани, што овај неприродни дуалистички створ има још да проживи.* Господа транслајтански доктори могу слободно за себе задржати све што тачним испитом дознаду, а Словени потрудиће се од своје стране да увере ову цис и транслајтанску господу да су им све слабости дуалистичког створа и самртнички знаци скорог распадања његовог добро познати. Знаду и то да су узалудни сви покушаји и најјачи дозиси мошуса, које им дају господа љекари, да у животу одрже овај политички створ дуализма, који је већ при рођењу свом знаке распадања и трулежи у себи носио.

После овог предговора за дужност сматрамо, да нашим читаоцима изнесемо узроке, који нам дадоше право, да све што до сада рекосмо, и оправдамо.

Наше суђење о поменутој ствари основано је на истинитим доказима из прошлости нашега народа, од како је по кобном удесу населио се на земљишту, које је истина

туђинско било, но у течају времена под турском навалом стајало пустошно и које је освештано српском крвљу, те с правом постаде ***српским земљиштем.***

Такве нам доказе даје безпристрасна историја. Она нама јасно показује, да све, што се у животу појединих народа збива, мора имати свог узрока, своју свезу у прошлости.

По томе и ово, што се сада около нас догађа, и ово по имену ново збиће аустро-угарске задруге, мора имати свога узрока у догађајима, који су условљени узајамним одношајима Словена, Немаца и Мађара у аустријској држави.

Наш је дакле задатак, да упознамо наше читаоце са судбином нашег народа српског у Угарској, а говорећи о животу нашег народа упознаћемо читаоце са прошлошћу Мађарског народа и са историји аустријске и турске царевине.

Да би наши читаоци имали што бољи преглед, то ћемо свеколики простор времена, у ком живљаше наш српски народ у областима мађарске круне, поделити у четири одсека или периода.

Први период обухвата време пре долазка Мађара у Панонију, а траје до владе краља Сигизмунда, управо до прве српске сеобе, од VI века до 1392 године.

Други период заузима простор онога времена у коме почеше прве српске сеобе, од владе краља Сигизмунда, до смрти последњег изборног краља угарског Јована Запоље, од 1392 до 1540 године.

Трећи период простире се од смрти краља Јована Запоље, или од како се прогласи за краља хабсбуршки Фердинандо I, до велике сеобе српске под Чрнојевићем управо до смрти последњег српског деспоте Ђорђа Бранковића и цара Јосифа I, од 1540-е, до 1711 године.

Четврти период траје од смрти Бранковића и цара Јосифа I, до свршетка тамишварског народног сабора управо до утеловања српске бачке и банатске границе под круну светог Стевана при ступању на владу Франца I, од 1711 до 1792 године.

Пети период заузима оно несрећно време од педесетогодишњег политичког мртвила српског народа, до његова ускрснућа у години 1848-ј, од 1792 до 1848 год.

Шести период обухвата историју последњих двадесет година. Овај период може се назвати периодом државног експериментовања, траје од 1849 до 1870 године.

ИЗВОРИ.

У овој својој расправи служио сам се свима важнијим делима, које осветљују прошлост нашега народа.

Кратак извештај о стању расејанога многобројнога илирскога народа по царским и краљевским наследним земљама. Написао Јован Христифор барон Бартенштајн. Превео Александар Сандић. 1866 год. у Бечу. Бартенштајн по свом положају, као министар Марије Терезије и цара Јосифа и први председник илирске дворске депутације, веома је важан. Његово дело, које је он за поуку свом питомцу цару Јосифу написао у толико је важније за нас, што је као туђинац, по могућству тежио, да напише и обавести цара Јосифа II, о важности српскога

народа. Бартенштајн признаје на више места, да су бечки владари веома рђаво схваћали важност српског народа и да су под упливом Мађара до крајности злостављали Србе и њихову народност и веру газили и тлачили. Бартенштајн је био поштен саветник свом господару, што је писао у корист народа српског, све је то чинио из привржености и љубави према аустријском дому, а не из љубави према српском народу. Он је као добар државник рачунао и оцењивао чиниоце, које аустријској држави могу бити од користи.

Ако је дакле што говорио у корист Срба, то се може узети као истинит податак, јер је та истина произлазила из убеђења његова и уверења, да је то тако а не другчије

За боље веровање да је Бартенштајн безпристрастно говорио о српској ствари, наводимо овде његове сопствене речи, које је написао на свршетку треће главе, и које овако гласе: „*Мени није ниједна страна позната,* **nec beneficio nec injuria** *(нит што ми је користи нит што ми је зла чинила); и моја је непроменљива намера сад и довека, да судим нит коме за љубав нит коме на жао, већ сасвим непартаички, које ми се чини из поменутих узрока у почетку овога извештаја, да је нужно на име у илирским стварима: и кад од тачке до тачке редом пажљиво прометрим све оне закачице, које су тоги ради од времена до времена јављале, и које су од части и пре а од части од године 1753-е кроз моје руке пролазиле: то немогу да се уздржим а непомислим, кад би били имали у свакој прилици (кад се што догоди) горње мерило непрестано пред очима и по њему се владали, мимоишли би били често безкорисно пискарање, излишно конференцијско световање*

тегобе, које су се налазиле у стварању иренајвише одлуке, и једном речи — сила много неугодних шкодљивости.“ Наводе из бартенштајнова извештаја употребио сам по преводу г. Александра Сандића.

Други извори, којима се користих пишући ову расправу, то су Љетописи Матице српске и Гласници српског ученог друштва. И овде сам црпео наводе у оном облику и слогу, како их је дотични писац написао.

Трећи извор, којим се послужих при писању ове расправе, то је дело Александра Стојачковића „Черте живота народа српског у угарским областима, списао и издао Александер Стојачковић. У Бечу 1849. Од истога писца дело „Über die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina und überhaupt in den Ländern der ungarischen Krone. Historisch-juridische Abhandlung von Alexander Stojacskovics. Temeswar 1860.“

Даље сам се користио овим делима:

„Радња благовештенског сабора народа српског у сремским Карловцима.“ 1861. Издао Јован Ђорђевић. У Новоме Саду. 1861.

„Мемоари кнегиње Дашкове.“ Овим мемоарима написа предговор Александар Херцен. Печатани су у Хамбургу године 1857.

„Србија и Русија“ написао Нил Попов, превели П. Срећковић, Ж. Жујовић, А. Васиљевић, А. Марјановић.

„Reise durch Slavonien nnd Croatien.“ Csaplovics Pest. 1819.

„Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen.“ Dargethan in einer Sammlung gleichzeitiger geschichtlichen Urkunden. Wien 1854.

„Szalay László Magyarország története; — и Magyarországi Szerb telepmények jogviszonya az Államhoz. Pest. 1861.

„Die Erlebnisse eines k. k. offiziers im österreichisch-serbischen Armeecorps in den Jahren 1848 uud 1849.“ Semlin. 1861.

„Леополда Ранке „Историја српске револуције.“ Превео Стојан Новаковић. У Београду 1864.

„Az 1735-ik zendülés története. Történeti korrajz a' XVIII századból“ Irta K. Papp Miklós. Kolozsvártt, 1866.

„Dissertatio brevis et sincera Hungari Auctoris (Keresztúry) de gente Serbica. Budae 1790.

„Torontál vármegye Hajdana.“ Emlegette Bárány Ágoston. Budán 1845.

„Engels Geschichte des ungarischen Reiches.“ Halle.

„Codex diplomaticus Hungariae“ Georgius Fehér. Budae. 1829.

„Horváth Mihály „Magyarország története.“ Pest. 1863.

„Balla Gergely „Nagy Körösi kronika.“

„Caroli dù Frene „Illyricum vetus et novum.“ Posonii 1746.

„Istvánffi Historiàrum libri III.

„Mathias Stopferts „Statistik der Militärgrenze.“ Graz. 1840.

„Darstellung der Rechtsverhältnisse der serbischen Nation.“ Agram 1849.

Јована Раића „Историја славено-сербскаго народа.“ У Будиму 1795.

„Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der gr. n. u. Hierarhie in Österreich, dann der illyrischen National-Congresse und Verhandlungs-Synoden. Wien. 1860.

„Corpus juris hungarici“ Budae 1779.

„Struve Allgemeine Weltgeschichte.“ Coburg 1866.

„Illustrirte Weltgeschichte. Ein Buch für's Volk v. Held und Corvin. Neue Ausgabe. Leipzig. 1864.

„Virágh Benedek Magyar Századok.“ Budàn. 1818.

„A' Vilag története.“ Nagy-Váradi Ajtay Sámuel. Pest. 1814.

„Законски членови угарског државног сабора године 184³/₄. Превео Симеон Филиповић. У Пешти 1845.

„Ungvár története a' legrégiebb idöktöl maig.“ Irta Mészáros Károly. Pesten 1861.

„Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovics.“ I et II. Cassoviae. 1799.

„Privilegia per divos Imperatores Leopoldum I, Josephum I, Carolum VI.“ По одостовереним преписима из будимске српске архиве.

„Adalékok a' Magyar nemzet történetéher.“ Irta Szalay László. Pest. 1861.

„Annales Regum Hungariae.“ Georgius Pray Vindobonae. 1770.

„Hungariae Diplomatica.“ Carolus l. b. Pejachevich. Vindobonae. 1767.

„Századok„, a' Magyar történelmi Társulat. Thaly Kálmán. 1867 — 1870.

„Vita et gesta Leopoldi Magni Romanorum Imperatoris.“ Leipzig. 1709.

„Maximilian Schimek's „Politische Geschichte des Königreichs Bosnien nnd Rama“ vom Jahre 867 — 1741. Wien 1787.

„Epitome vicissitudiuum et rerum memorabilium de libera regia et metropolitana civitate Budensi.“ Budae. 1760.

„Mathia Béél „Notitia Hungariae Novae.“ Viennae. 1737.

„Sörgöny.“ Politikai, hivatalos lap. 1861. У бројевима 49, 50, és 51. Исторички чланци „о српском Ковину.“ Од Максе Лудајића.

„Program des k. k. Staats Ober-Gymnasiums zu Eger in Böhmen am Schlusse des Schuljahres 1868. Eger.

ПРВИ ПЕРИОД.

Од VI века до 1392 год.

Од доласка Маџара до прве српске сеобе.

Прошлост маџарског народа за све Словене а понајпре за нас Србе веома је важна и поучна, са додира маџарског са нашим народом, због географског положаја Угарске, са хиљадугодишњег суседства маџарског народа, са њихових тежња и користи. Важна је ова историја са узајмичког уплива словенског и маџарског живља, са политичког утицаја ових освајача на словенски а доцније и на српски живаљ, што је становао на земљишту с ове и са оне стране Дунава и Саве до јадранског и црнога мора.

Желимо да обележимо главне моменте из живота овог народа, који је више пута с нама делио терете заједничке патње и гоњења.

Са нашег гледишта пропратићемо истинито и верно прошлост и садашњост, да по овима дођемо до оцене и најскорије будућности мађарског народа.

Да би се историјом Мађара упознали, морамо пре свега, да опишемо земљиште, позорницу на којој је овај народ живео и своју улогу добро или зло изиграо.

Панонија бејаше то земљиште на коме живљаху словенски народи од прастарих времена. Но је ово земљиште за јадне Словене било превећ кобно, што га мораше бранити прво противу Римљана, а доцније за све време оне четири сеобе разних народа, противу навале Гота, Вандала, Хуна и Авара.

У времену од 453-е године (по Христу), изгубише Хуни свога страховитога вођу Атилу, и са светске позорнице ишчезоше. После кратког и пустошног појава аварског, до доласка Мађара у IX веку, постојаше велико моравско царство, које ова дивља ордија под својим вођом Арпадом, за царовања Светоплука, изненадно нападе и обори.

На развалинама овога царства, подигоше Мађари нову државу и после стогодишњег скитања и окршаја по Германији, Шпанији, горњој и доњој Мизији, Бугарској и по грчкој царевини, бејаху се мало по мало смирили.

Од 890 до 1000 године живљаху Мађари под својим војводама (везирима), примив по мало од староседилаца све државно устројство, политично подељење на жупаније, обичаје и културу свладаног образованијег словенског живља.

Најзад под владом свога првовенчаног краља Стевана I (светог), у 1000 години, тешком муком примише и хришћанску веру по источном обреду од грчких калуђера, као што сведоче круна и плашт са грчким написима и све хрисовуље дароване грчким калуђерима.[1]

Од Стевана I до краља Имра (1000—1204) осташе верни обредима источне цркве. А од овога доба истиснуше Грке римски калуђери својом ревношћу, и навукоше Маџарима иго светога оца римпапе Инокента III.[2]

Од овог времена посташе маџарски краљеви само вршиоци папиних була и анатема противу својих православних словенских поданика, а не иначе и противу српске и бугарске државе.

Но под закриљем верозакона, скриваше ови властољупци, угарски краљеви, своју политичку тежњу за разширењем свог племенског господарства над српским, бугарским и влашким земљама.

Већ у оно доба бејаше круна св. Стевана несита, и носиоци њезини грабљиви, и вера их мораше подпомоћи у овим њиховим властољубивим тежњама.

Са римском вером овлада и римска неморална поповштина и латински језик.

Што смо овде спомена учинили о праашњој вери Маџара, то морасмо чинити, да објаснимо понашање њихово према осталим словенским народима, а на име према Србима.

Видећемо доцније, да са променом вере, Маџари према истим Словенима друкчије поступају. А да су по-

---

[1] Georgius Fehér. Codex diplomaticus Hungariae. Budae 1829. pag. 14.

[2] Види Енгела, Готфрида Шварца и Феслера.

главити виновници били римпапе и њихови мисионари, сведоче најбоље писма ових римпапа, у којим мађарске краљеве подстрекавају, да православне Србе и Словене мачем и огњем гоне и истребљују. [1]

Да је Срба било у Панонији још пре доласка мађарског у VII веку, сведочи Добровски у књизи о Славенима на страни 234; и Енгл у своме делу: *Geschichte des ungr. Reiches* I. стр. 67.

Szalay László „Szerb Telepvények“, на 9-ој страни, говорећи о догађајима у половини XV века, вели: „да су Срби у Срему и јужним крајевима Угарске још пре много столећа живели“ *(Szerémben és déli határvidéken már századok óta Szerbek laktak.)*

По сведочби ових историописаца, а на име по речима Константина Порфирогенита дознајемо, да су Срби живели у веспримској жупанији, и под управом својих кнежева, у Бихару под Меноморaном; у Срему под Гладом, а под Саланом у Банату.

По томе бејаше још у прастара времена оно земљиште, на коме се после десет столећа подиже српска војводина, српско земљиште. [2]

Од какве користи бејаху ови Срби угарским краљевима, сведоче многи историописци мађарски, а на име Mathias Bél „Notitia novae Hungariae“, и Anonimus Belae Regis Notarius.

---

[1] Suplem. Analect. terae Scepus. и Чапловић „Slavonien und Croatien.“

[2] Dissertatio brevis et sincera Hungari Auctoris (Keresztúry) de Gente Serbica. Anno 1790. pag. 8. — Iana Kollara Staročitnostech národu Slawského. 1830 год. стр. 163 — 164.

Ови историци говоре о множини Срба коњаника, који су године 1044 у битки код Ђура, под заставом краља Самуила Абе, храбро војевали. Спомињу храброст истих српских коњаника године 1052 под краљем Андријом I, у рату са Њемцима.

Историк мађарски Туроц (Túrocz), по именце спомиње неког Србина Уроша, који јуначки и успешно брањаше град Пожун противу Хенрика III.

По сведочби именованих историка, бејаху Срби долазили до највиших и најодличнијих државних звања.

Тако је био Радивоје (Rado Palatinus) четврти палатин краљевине Угарске. Он је придобио Срем круни угарској, и сазидао (год. 1065) манастир св. Димитрија у Митровици. Шести палатин бејаше Илија Вид жупан бачки, (год. 1070) за време краља Соломона.

На измаку XI века (год. 1091), по смрти краља Звонимира, ступише Хрвати са Мађарима у свезу персоналне уније, и избраше мађарског краља Владислава I за краља хрватског.

Ова персонална унија бејаше утврђена нарочитим уговорима. Краљ угарски носиће и круну Хрватске, Хрватска задржава своју засебну политичку и народну самоуправу. По истом уговору бејаше наређено, да ни један Мађар не сме имати добара у Хрватској.

Од овога доба слива се историја хрватског народа у историју Угарске. О Далмацију отимаху се Мађари и Мљечићи још за дуго, и час једни час други господарише над овом јадном српском крајином.

У XII веку био је осми палатин угарски Србин Јован I Урош (син неког Враше). Овај је за време малољетства

краља Стевана II (1114 — 1131), управљао пуних девет година угарском државом.

Под Гејзом II (1141 — 1161) бејаше опет Србин имену Бели Урошевић иначе Белуш. Овај бејаше брат славнопознатој краљици Јелени. Јелена бејаше ћерка српског жупана Уроша, а жена Беле II (слепог) краља мађарског, који са своје слепоће не бејаше способан за владу.

И тако у место свог неспособног мужа владаше Јелена, као и доцније за време малољетства свога сина Гејзе II, бејаше управитељка државе (Reichsregentin). Она владаше мудро угарском државом. Јелену помагаху два њена искусна брата Примислав и палатин Белуш, који је од свога шура Беле и сестрића Гејзе награђен био многим добрима на Тиси и између Саве и Драве. Белуш бејаше доцније оставио палатинство, и отиде у Србију за краља.

Историописац Праји (Práy) говорећи о краљици Јелени, вели, да је ова српкиња била мушког духа, и строгог морала.

На сабору арадском (1136) дивним својим говором побудила је своје слушаоце, те у самој саборској дворани бејаху посечени сви они, који су скривили, те је њен муж Бела ослепљен био.

Сва три сина Јеленина дођоше један за другим на владу, и Јелена бејаше оживила већ изумируће племе Арпадово.

Сва је прилика, да је она сама населила била Србе на ковинској ади, што лежи близу Пеште, јер и данас је господар ове аде краљица угарска. Јамачно је она

основала и најстарији манастир у српском Ковину, то показују и надписи на гробницама.

Овај манастир је године 1787 за владе Јосифа II укинут, а калуђери ковински премештени у манастир Грабовац, где се и сада налазе стари документи ковинског намастира.

Ова је црква јединита, у готском стилу сазидана, а под једним кровом у три оделења стоје две мање капеле уз главну цркву. Црква ковинска стоји данас споља неповређена, но су доцније Турци, у цркви налазећи се фреско молерај, копљама поизбадали и искварили. Вредно би било и веома важно, да се сви стари документи негдашњег ковинског манастира прикупе, а тако исто и да се препишу надписи над гробницама, од којих је најпознија гробница капетана Божића, од године 1526-е.[1]

У XIII веку (од године 1220 — 1290) знатан бејаше бој Владислава куманског са српским краљем првовенчаним Немањом. Посредовањем Св. Саве измирише се оба владаоца, а по сведочби Чапловића Владислав бејаше том приликом, упливом Св. Саве примио наше православије.

У почетку XIV столећа год. 1301 са Андријом III, изумрло је било Арпадово племе. Хелд и Корвин у својој општој историји (II св. стр. 440) вели: „да је овај последњи потомак Арпадов, насилно умрьо, што га је Никола IV римпапа, преко својих попова дао отровати, да би свог љубимца и питомца Карла Мартела, на владу довео, који бејаше из породице напуљских Анжуја.“

---

[1] Честити Србин г. Макса Лудајић, написао је Монографију вароши Ковина и судбу ковинских Срба. У истом делу саопштиће све привилегије, што су подарене ковинским Србима.

И православни Срби и Словени осетише одма сурову владу папиних питомаца. За владе Лајуша I доспео бејаше рим папин уплив до свог вршка у Угарској.

Иноћентије VI римпапа даде власт Лајушу I, да противу Срба сме подићи крстоносни рат, као противу нехришћана. А 1366 прими од папе титулу, „генералног капетана свог ришћанства.“

И Лајуш I пожури се још исте године, да нову титулу освешта у крви својих сопствених поданика Срба, који живљаху у крашовској жупанији. Православне свештенике протера из земље, а позове глаголитске свештенике из Далмације, да их насилно отерају у наручија једино спасавајуће вере римпапине. (Види Чапловић Slavonien und Croatien II. стр. 17).

Колико је нашкодила хришћанству и колико је припомогла била ширењу и увећању турске силе, она несрећна тежња римских папа ових несрећних поглавара цркве, сведочи најбоље була (папина посланица) папе Инокентија VI.

У поменутој були налаже папа свом генералном капетану краљу угарском Лајушу I, да свом својом снагом настоји и сатре јеретичког и шизматичког краља српског, а праву римску католичку веру међу овим неверницима што већма шири. (Virág Benedek Magyar századok I kötet, Čaplović Slavonien und Croatien II. s. 17. Fesslers' Geschichte des ungarischen Reiches I Band).

Огромно властољубље римпапа и себична политика Лајуша I, бејаше узроком крвавих бојева, који се изродише између Лајуша I и Душана.

Но Лајушу не поможе папин благослов, а Душану недосади анатема недостојних поглавара хришћанске вере.

Шта више Душан остаде победилац, и придоби Срем, који оста својином српских владалаца, до кобне битке косовске.

Видећемо доцније, да ће ова несрећна и себична политика мађарских краљева по њих саме и њихову државу бити посве кобна.

Године 1346-е позваше Грци Турке у помоћ противу српских краљева.

Ови изнурени и пропали Грци, шћаху своју трулу царевину да спасу помоћу Турака, а српску моћ да сломе.

С друге стране мађарски краљеви подстрекавани од римских папа, а желећи и сами да шире своју државу, навалише на Србе, да их сломе и сатру.

С тим несмисленим поступцима своима Грци и Мађари подпомогоше, да се Турци осиле, да се моћ исламизма оснажи, на пропаст хришћанства.

Као што је за владе Лајуша I, моћ мађарске државе дошла била до свога вршка, а по смрти овога великог убојице, за владе његове ћерке Марије (Maria Rex 1382 — 1392), нагло је опадала.

Тако је и за владе цара Душана моћ српске државе постигла свој највиши ступањ, а под немоћном управом млађаног и невештог краља Уроша, нагло опала била.
Оба ова велика ратника Душана и Лајуша, само је једина мисао руководила, да што више области подчине својој власти. Један и други бејаху велики завојевачи ал нису били у исто време и велики организатори и државници.

Обојица грешише у томе понајвише, што ствараху државу на феудалним основима, што су одгајили опасну касту несите и властољубиве властеле, која бејаше по-

никла у непрекидним ратовима, што им највећи део времена њихове владе заузимаху.

Оба ова владара и с њима Карло IV цар немачки и краљ чески, бејаху три најзнатнија владара свог времена, но у исто доба и опет права чеда и створови свог времена. Ови владари умедоше само да шире границе држави, ал' нису умели државу организовати и учврстити. Створаху још и нову властелу а требаше и ону стару да обуздају и ограниче. За њихова времена била би апсолутна влада много пробитачнија, но влада себичне властеле. Душан је требао сву државну власт да у својим рукама концентрише, а по несрећи је сву државну моћ растурио међу својом властелом. Заиста би Душана потомци благосиљали, да је свеколику ону необуздану властелу сломио и сваким могућим средствима уништио. — Владалац, као што мало доцније бејаше у Француској Лудвик XI, који се бејаше упустио у борбу са себичном властелом и ову обуздао, јамачно је оправдао, што је ту властелу понизио а своју апсолутну власт учврстио. Јер је праведније било, што је она неколицина крвопија преварена и поништена, но што кроз столећа тлачише и упропаштаваше јадан народ, рад својих интереса, ови готовани. Историја правда ове наше назоре, јер она најбоље показује, са чије је кривице јадан народ српски страдао, и још и данас страда.

Што није све три државе једнака судбина постигла, то се не може уписати у врлине једнога или другога владара и једнога или другога народа, којима они владаху.

Што је прво српска држава пропала томе је узрок био, што се српска држава при смрти Душана, ширила и допирала била до оних крајева, где се бејаше већ утврдио опасан непријатељ, грчки савезници Турци. Судар оба

народа Срба и Турака бејаше потом неизбежан. Но и први судар оба народа, морао је бити по Србе кобан и одсудан.

По смрти Душановој а нарочито по трагичној смрти Уроша, пошто се његов убица краљ Вукашин насилно докопао био српског престола, остала властела сваки за свој рачун отимаше се о поједине области, и по томе сва народна снага бејаше растројена и распачана. Да се по срећи Вукашин био задовољио са моралним надмоћијем, што имаше над неспособним Урошем, и да се користио био сјајношћу Немањина племена и славом цара Душана као што је био најбољи војсковођ и најбистрија глава од свију Душанових војвода, јамачно би тај Вукашин био у стању, да покори охолу властелу, и да уједини сву српску војничку снагу. Сва је прилика, да би турска сила у њему великог противника нашла, а могуће да би Турци у Азију одбијени били. Вукашин бејаше једини способан, да Душанову мисао и мисију подпуно изврши.

Но убица Урошев и отимач српског престола, лишен моралне моћи, крвљу свога владаоца окаљан, мораше подлећи првој турској навали. Под сумњивим изговором, да владаочев убица није достојан владе, сваки од ових несрећних великаша радио би по свом личном а не по оштем народном интересу. Вукашина постиже клетва злог дела, он бејаше сам собом пошао, да Турке сломи, међу тим нађе на Марици и своју а по несрећи и погибију народа српског. Остала себична и покварена властела скрштеним рукама и равнодушно гледаше, где толики народ гине, а њихови заједнички непријатељи на очиглед снаже се и јачају. За доказ да нису то чинили ови себични великаши, што би презирали дело Вукашиново, јер ћемо видети да је та иста несрећа вла-

стела учинила и према кнезу Лазару, те и њега и народње интересе изневери и недође својој браћи у помоћ на Косово.

Српска држава паде прва као жртва турској навали, но ћемо видети, да ће на сто година доцније пропасти и мађарска држава са истих узрока, а најзад и ческа држава и ако од другог непријатеља лукавијег и вероломнијег од Турака.

Српској самосталности самртни удар даде грабљива и у раздору живећа саможива и непатриотичка властела, а Мађари и Турци саранише је коначно.

Од сада видићемо на жалост, где се Мађари и Турци отимљу о српске земље. Оба ова народа борише се на српском земљишту ради господарства над овим несрећним земљама српским. Бојеви које водише ови народи, бејаху уништавајући. Ту не остаде друго, ја ли господарити ја ли коначно подлећи.

У оно доба, кад српска држава остављена без помоћи од хришћанских држава, под навалом силних османлија на косовском пољу пропада, мађарска држава бејаше у веома жалосном стању. Као што је Душан оставио за собом немоћног наследника, тако је и Лајуш I имао за наследника ћерку своју Марију. Но је моћ угарске властеле сувише велика била а моћ овог женског краља малена. Само гвоздена рука Лајуша I, била је у стању, да обузда бесну и охолу мађарску властелу. Тако је и Душанова рука потребна била, да ону високог и ниског порекла властелу српску обузда. Бранковићи, Балше, Мрњачевићи, и остала властела, само под Душановом гвозденом руком погнуше своје охоле главе, и чим овога господара нестаде, нагнуше ови несрећни вазали, да сваки за свој рачун очупа неку област, од ове млађане царевине.

ДРУГИ ПЕРИОД.

Од 1392 до 1540.

Од прве српске сеобе, до смрти последњег изборног краља угарског Јована Запоље.

Други период почињемо са долазком Сигисмунда на угарски престо. Да би боље проучили догађаје, који ће се збивати у течају дуготрајне владе Сигисмундове, морамо да опишемо стање у коме затече Угарску овај слабомоћни и сујетан владалац.

У Мађарској бејаху такођер преотели сву власт бесни великаши. Власт немоћне краљице Марије бејаше са свим уништена. Ни удадба њезина са Сигисмундом бранденбуршким, сином Карла IV, не могаше савладати необузданост мађарске властеле. Најзад дође до тога, да су се мађарски великаши, међу њима Јован Хрватовић бан од Далмације и Владислав Хрватовић бан од Хрватске побунили, Карла III из Напуља довели, и за краља крунисали у Стојном Београду год. 1385. Но наговором старе и младе краљице, погибе Карло III оне исте године, од руке најамљеног убица грофа Форгача, у Вишеграду. Странка Карлова изабра Владислава сина убијеног Карла за краља. А на скоро заробише Марију и њезину матер Јелисавету на њиховом путовању кроз Славонију, пошто су били краљичину пратњу исекли, а доцније стару Јелисавету удовицу Лајуша погубили (1386 год.)

Сигисмундо дође наскоро са великом војском у Мађарску и ослободи Марију. Но Марија умре идуће године (1392), а Сигисмундо прими у своје руке владу и буде као краљ мађарски крунисан.

Но и Сигисмундо немогаше укротити ову разуздану властелу, јер године 1401 изненадно нападну и ухвате га у његовом двору, а поменутог Владислава напуљскога доведу из нова на престо. И тек после 18 месеци успеше Сигисмундови привърженици, да га ослободе из затвора, и поврате на престо.

Истина од сада до смрти своје Сигисмундо недопаде више затвора, но и краљевску власт немогаше утврдити ни онда, кад је год. 1411 изабран био за немачког цара.

У таквом растројству и немоћи бејаше Мађарска у оном магновењу, кад силне Османлије под Мухамедом I навалише, да и ову државу униште, као што беху уништили пре тога, растројену српску државу.

Видећемо шта беше узрок, што се за сада Мађарска од турске навале спасла била.

Управо на педесет година после свог преласка у Јевропу, а седам година по ужасној порази Срба на Косову, Турци толико се осилише, да је Бајазит, названи Илдерим (муња), године 1396-е цара немачког и краља мађарског Сигисмунда и сву његову савезну германско-мађарску и српску војску, код Никопоља тако силно разбио, да се и сам Сигисмундо једва бегством спасао од турскога ропства.

То бејаше први бој Мађара са Турцима, и од овог кобног покушаја за пуних 300 година нема више одмора за Мађаре и Србе од ових ужасних крвавих бојева.

После ове прве поразе, јамачно би већ Бајазит прегазио био Мађарску, да га у том предузећу није предупредила болест, а доцније Тимур хан монголски.

Овај силни завојевач, пошто је сву Азију освојио, подиже се, да још и Анадол (малу Азију) покори. Код Ангоре 20-ог Јула 1402 угледаше се ова два освајачка племена. На челу 800000 Монгола стајаше Тимур, а 120 хиљада Турака (30000 Срба под деспотом Стеваном (високим) Лазаревићем) предвођаше сам Бајазит.

Од пораза Атилина код Шалона не бејаше таква гомила војника на једном месту и у једином боју прикупљена. И овај ужасан бој сврши се коначном поразом турске војске и сам Илдерим Бајазит са његовом најмилијом женом Милевом, ћерком кнеза Лазара, допаде ропства, у ком је на годину дана доцније од муке и пресвиснуо. [1]

То бејаше најзгоднији тренутак за хришћане а на име зе Србе, да се за навек опросте Турака. Јамачно би били и пропали Турци, да није српски деспот Стеван са опасношћу свога живота спасао био Бајазитове синове. (Engel's Geschichte von Serbien und Bosnien страна 369. Stylus cancell. Hung. per Sebast. Listhium Cibiniens. Anno Dom. 1553. стр. 264).

Види се да у жилама овога јадног деспота није текла српска крвца, у његовој глави не бејаше поникла мисао, да спасе Српство и да освети народне мученике од Косова. [2]

И сами турски историописци, по Хамеру и Ламартину, признају ону велику услужност Високог Стевана према Османовој светој породици.

---

[1] Held und Corvin Weltgeschichte II Band. S. 651.

[2] Lamartins Geschichte des Türkischen Reiches.

Но је ова услужност Стеванова по све неполитична и глупа била и ако му је Бајазит био шурак, јер свака помоћ указана непријатељу свога племена, бејаше убитачна за свој народ.

Високог Стевана можемо сматрати као виновника свију ужаса, што осиљени Турци нанеше српском народу у доцнија времена.

Деспот Стеван имађаше у својој руци, да буде творац српској сјајнијој будућности. Да Стеван није био ограниченога ума, данас би српска држава меродавна била у реду јевропских великих сила.

Ни две године нису протекле, од како је високи Стеван са опасношћу свога живота спасао синове Бајазитове, и већ најстарији син Бајазитов Сулејман иде о глави Стевановој.

Овај неблагодарни султан подиже војну противу Стевана, а главну управу над својом војском дао је био Ђурђу Бранковићу, најжешћем непријатељу деспотовом.

Стеван високи добије помоћ од краља Сигисмунда. После четвородневне битке на Косову (од 22 — 26 нов. 1403 год.) учине мир. Стеван уступи Ђурђу неки део земаља, што држаше Вук Бранковић.

За пуних 20 година трајаху немири и међу самим Турцима. Бајазитови синови: Сулејман I, Муса, и Мухамед отимаху се о престо. Најзад године 1413 Мухамед I свладао је и поубијао своју браћу и престо преотео.

Но и Махмуд I муком се одржао био на престолу, и тек пред своју смрт године 1421 довео бејаше турску државу до своје старе моћи. (Види Ламартинову историју о турској држави).

У свима овим немирима турским учествоваху Срби, но и у том не бејаху сложни, Лазаревићи помагаше једнога, Бранковићи другог султана.

Поменули смо, како је султан Сулејман благодарио високом Стевану, и ако је овај султан само помоћу Стевановом надвладао свога брата и противника Мусу.

На жалост деспоти из једне и друге породице бејаху толико себични и немарљиви за опште српске интересе, те се нису умели користити овим раздором својих заједничких непријатеља, да српски народ за навек ослободе од Турака. (Ламартин у историји о турској држави; то исто сведоче, Енгел, Дифрен, Ђулинац и други историци).

Но и Мађари не беху у том обзиру паметнији. Њихов несрећни краљ Сигисмундо баш у ово најодсудније доба, бејаше зањат папским сплеткама.

За њега бејаху важније верозаконске распре и разуздани црквени сабор костницки, но срећа својих народа.

На вечиту своју срамоту преваром је примамио славног ческог богослова Јана Хуса, да осветољубиву и неваљану римску поповштину засити, а напустио бејаше најважнији тренутак, да општег и најопаснијег непријатеља васцелог хришћанства сатре. (Held und Corvin. Allg. Weltg. II. S. 764).

Говорећи о влади Сигисмунда, имамо да наспоменемо о првој већој сеоби Срба у Мађарску.

Ми смо већ једном причали, да је за владе краља Беле II, жена његова Српкиња Јелена на свом добру на чепелској ади, а на име у вароши српском Ковину (Rácz-keve), населила била Србе.

Историописац Салаји у својој историјској расправи „Magyarországi Szerb telepek“ на страни 4-ој и 5-ој,

спомиње за прву повељу, коју даде Сигисмундо године 1404-е српској насеобини ковинској.

У другој повељи од 1428-е год. краљ Сигисмундо поклања становницима слободне вароши Ковина два села Бáлвањош и Изра, и одобрава им сопствени мађистрат независан од страних судова. „Kevi lakósaink Bálvanyos és Izra falukat adományozza, 's öket mas szabad városok lakósainak példájára minden idegen biráskodás elöl biztositjá . . .“

По смрти српског деспоте високог Стевана год. 1427 изумре династија Гребљановића (Лазарева), а деспотство наследи Ђурађ Смедеревац и њиме династија Бранковића.

Године 1427 уступио је био Ђурађ Сигисмунду Београд и Мачву, а у замену добио од краља велика добра у Угарској, између осталог Сланкамен, Кулпин, Бечеј и Вилагошвар.

Доцније, пошто је престолницу деспота Ђурђа год. 1439 султан Мурат заузео, добио је поменути деспот 110 места у арадској и зарандској жупанији, а живео је у Вилагошвару.

Толико о првим двема насеобинама српским у Мађарској.

Сад ћемо да продужимо наше причање, где смо га били прекинули.

Казали смо, да су Турци кроз 20 година у раздору живели после оне за њих кобне поразе код Ангоре.

Заиста морамо рећи, да су Турци у истој мери срећни били, као што су Срби и Мађари, или управо њихова властела, несложни и политички поцепани били.

Нема дакле сумње, да је величина турске силе поникла у раздору и поцепаности српских и мађарских несрећних великаша.

За 20 година опоравише се Турци, а за владе Мурата II, толико се бејаху осиљели, да су постали ужасом хришћанског света.

Ми смо једном наспоменули узрок, што Бајазит после никопољске поразе није преплавио и сјединио Мађарску. Нема сумње, да би Бајазит ову своју намеру у толико пре и лакше извршио био, што у Угарској владаше немоћни краљеви, а великаши бејаху у највећем раздору, да га изненадни и већ познати узроци нису били спречили.

Пошто се Турци из нова оснажили били, нађоше голему препону у свом насрту на Мађарску, наиђоше на великог јунака Јована Корвина Хуњада (Сибињанин Јанка).

Доцније нађоше одпора у Јанковом сину краљу Матији, који је са великим успехом одбијао навалу Турака, и то помоћу Срба, као што ћемо то доцније доказати.

По смрти краља Сигисмунда дође на мађарски престо зет његов Алберт Аустријанац, (1437 — 1439), који је после смрти свога таста наследио био немачку и ческу круну.

Алберт је владао само за две године. Но од времена његове кратке владе заостала повеља од 1439 године, којом награђује Ђурђа Бранковића Смедеревца и дарива му многа добра у Мађарској, што је овај уступио Мађарима Београд, Шабац и друга места у Србији. (Види 25 законски чланак од год. 1439).

За владе Алберта Турци се бејаху већ толико осилели, да су под Муратом свом силом напали били на

Србију а преко Србије шћадијаху навалити и на Мађарску.

Године 1439 освојише Турци Смедерево, које тада бејаше већ у мађарским рукама. Од Смедерева пође Мурат право на Београд (године 1440), који држаше већ Мађари. Мурат знадијаше за важност Београда, који се може сматрати као најважнија стратигијска тачка на доњем Дунаву. По шестомесечној узалудној опсади мораше Мурат одступити од зидина београдских.

Пред своју смрт Алберт одреди за намеснике краљевског достојанства три великаша: Николу Ујлакију, Владислава Гару и Јована Корвина Хуњада.

Краљица Јелисавета, која је остала била трудна, осећала се била немоћна, да у тако опасном времену управља државом.

Зато опуномоћи ова три намесника, да по свом нахођењу изберу краља за Мађарску. Упливом Јована Хуњада, године 1440, буде изабран Владислав краљ пољски за краља мађарског.

У том роди краљица Јелисавета сина Владислава (посмрче).

Јелисавета као мати пожали, што је била као краљица подписала, похита са својим одојчетом у Стојни Београд и крунише га. А за тим одмах утече у Аустрију, и стави себе и свог малог краља под туторство и заштиту Фридриха III цара немачког.

Међутим стиже и Владислав пољски, и он се крунише у Стојном Београду за краља. Грађански рат не би се могао избећи, јер оба краља имаше своје привржене, да нису били у исто доба навалили Турци на мађарске земље.

Краљ Владислав прикупио је био свуколику војску из Пољске и из Мађарске, а и деспот Ђурђе Смедеревац помагаше свом својом силом краља.

С почетка послужи добра срећа Сибињанина Јанка, од границе мађарске одбио је био Турке, и за пет година догонио их је чак до Балкана, помоћу славног јунака Ђорђа Кастриотића Скендербега кнеза од Епира.

У таквим околностима поиште Мурат II мира, и овај буде закључен у Сегедину године 1444.

Сам краљ Владислав, Јован Хуњад, Ђурађ Бранковић и Ђорђе Кастриотић преговараху са турским посланицима, и обе странке заклетвом потврдише овај уговор хришћани на јеванђелију а Турци на корану.

По овом уговору добише Мађари сизеренска права над српским земљама и Влашком, но за мало их уживаху.

Ал' овај мир не трајаше дуго, због неверства и вероломства самих хришћанских поглавара.

Наговором Кардинала Јулијана, пристаде краљ Владислав, да заклетву и задату своју реч погази и мир поруши. Само Ђурађ не хтеде погазити веру према Турцима, и не хтеде поћи у бој са његовим савезницима.

Краљ Владислав искупи војску, и похита у Бугарску до Варне на црноме мору. Ту се сретоше обе војске, Турци бејаху одушевљени вером у своју праведну ствар и огорчени вероломством хришћана.

Хришћанску војску Мађаре и Србе предвођаху највећи јунаци свог времена Сибињанин Јанко и Ђорђе Кастриотић.

Ту бејаше по несрећи и краљ Владислав, млад, ћудљив а при том невешт, који нехтеде слушати своје мудре вој-

сковође. Сујетан и жудећи за славом са неколицином од своје пратње искочи пред Турке. Ваљда је мислио, да ће ови у бојевима отврдли јунаци пасти од страха пред величаством мађарског и пољског краља. Чим га Турци угледаше, навалише на њ, и после кратког отпора, посеку овог вероломног краља и главу му натакну на копље и показаше хришћанима.

Узалуд бејаше јунаштво она два дива, који стотинама турака обараху својим палошинама. Најпосле малаксаше и Јанко и Ђорђе кад угледаше главу младога краља.

Крвави бој овај сврши се коначном поразом хришћанске војске, толико хиљада људи мораше својим главама платити због вероломства и глупости свога краља.[1]

После ове погибије на Варни, посредовањем Јована Хуњада, буде за краља избран Владислав посмрче. Хуњад буде одређен за губернатора државе и тутора малољетног карља. Са Хуњадом бејаше кандидован за губернатора Ђурађ Бранковић на мађарском сабору године 1446-е. (Види саборске законске чланке од исте године).

Јован Хуњад као управитељ земље, као да је под овим великим теретом изгубио војну срећу, јер од сада

---

[1] Доцније у 16-ом столећу подигоше споменик на оном месту, где краљ Владислав погибе, са овим надписом:
Romulidae Cannas ego Varnam clade notavi.
Discite mortales non temerare fidem.
Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus,
Non ferret Scyticum Pannonis ora jugum.

Римљани су код Канне а ја на Варни поражен. Учите се смртни, да негазите веру. Да ме нису римпапе приморали на неверство, не би морали носити предели Панонције скитски јарам.

бејаше једнакӧ несрећан у бојевима противу Турака. Поглавито је страдао Хуњад године 1448 на Косову.

После ове друге кобне битке косовске, Турци би јамачно навалили били на Мађарску, и би је овом приликом коначно уништили, да нису предузели понајпре, да заузму Цариград и сруше византиско царство.

И тако би по други пут спасена мађарска од поплаве турске.

У колико бејаше лошије среће Јован Хуњади, с тим срећније се бораше његов побратим Кастриотић, противу Мурата II, који је у тим непрекидним бојевима са своја два јуначка противника и живот свој окончао 1451.

На турски престо дође Муратов син Махмуд II, који је од свију султана најзнатнији био али и најужаснији својим хришћанским непријатељима.

Махмуд II освоји Цариград 29 Маја год. 1453, а 1455 год. подиже се, да покори и мађарску краљевину.

У тој намери дође 1456 године под Београд са големом силом, и на води и по суву га опседне. И кроз пуних 46 дана трајаху напади на град београдски, кога брањаше Хуњадов зет Мијаило Силађи. Међу небројена јуначка дела хришћанских бранилаца, морамо напоменути један од главних момената јунаштва и одушевљења.

На дан 21 Јула бејаше општи напад Турака на варош и град, и Турци продреше на неким местима кроз варош до самих градских шанчева.

У том очајном нападу Турака, користећи се општом забуном хришћана, један од турских војника подкраде се некако преко стена чак у горњи град, и шћадијаше заставом у руци, да се попне на градску кулу.

Ово бејаше важан тренутак, јер би Турке углед своје заставе до крајности охрабрио, а хришћане застрашио.

На срећу опази Турчина јунак Дугонић и појури за њим и стиже га на врху куле, и не могавши Турчина иначе свладати, пригрли га снажно, па се с њим заједно са те висине вину доле у бездан, где обојица нађоше јуначку смрт. — (Види Teleki „Hunyadiak kora, и Крстића образи из опште историје.“ Стр. 2).

Београд бејаше по други пут спасен, а са Београдом може се рећи и сав доњи крај Мађарске.

Београд је био за Мађаре веома важно место, по свом згодном положају на утоку Саве у Дунав, био је капија, којом се улази у Мађарску, и кључ дунавске пловидбе.

Као што су тада била немирна времена, могло се рећи, да је онај био господар Србије и Срема, који је владао Београдом.

Док је овај град био у рукама мађарским, Турци се не могаху настанити на левој обали Саве и Дунава. Но како освојише Београд (1521), на скоро за тим посташе господари по готову све Мађарске.

Славно се свршила и ова друга опсада Београда, на бојном пољу остаде само мртвих 40 хиљада Турака, више хиљада допаде ропства, а преко 20 хиљада потукоше Срби у бегству, и упленише до 300 топова и многу ратну опрему.

Сва се Јевропа зарадовала, све се хришћанство веселило овој победи, име Јована Хуњадског и његове јуначке војске славило се по свима крајевима Јевропе.

Ал’ са усклином о победи разнесе и глас о смрти великог Хуњада. Овај неумрли јунак није саставио ни 20 дана после оне славне победе, јер је већ 11 Августа ис-

пустио своју јуначку душу у свом дворцу [1] (на земунском брду), гледајући на Београд, на свој последњи јуначки мегдан.

Јанко је оставио по себи два сина: Владислава и Матију. Владислав по смрти очиној узе управу над свом војском и градом Београдом.

Непријатељима Хуњадине породице пође за руком, те оцрне синове славног Јанка пред Владиславом, који обојицу баци у тавницу.

Не прође ни по године по смрти Јанковој, а његов старији син по заповести младога и страснога краља, паде у будимском граду, од руке краљевског џелата, 16-ог Марта 1457 године.

Млађи син Матија срећно измаче у Ческу код краља Пођебрада.

На глас овог грозног и непоштеног дела, скоче пријатељи Хуњадове породице, те 1458-е, по смрти посмрчета Владислава, прогласе за краља мађарског (на сабору, који је држан у Пешти на ракошком пољу), Матију Корвина Хуњадског, који је владао од 1458 — 1490, на срећу свога отачаства.

Исте године, кад се Матија Корвин закраљио, мораде султан Махмуд II, уговарати мир са великим јунаком Кастриjотићем, коме не могаше досадити од толико година са свом својом силом.

Крвожудни Махмуд не могавши наудити јунаку Скендербегу и његовим горштацима, године 1459-е зађе по приступнијим крајевима српским.

---

[1] И данас стоје развалине дворца Сибињанин Јанка у Земуну на висини близу гробља над самим Дунавом.

По што је по овим несрећним крајевима жарио и палио и грдни покољ учинио, поруши и последњи траг српске самосталности, подчини Србију својој власти.

Том приликом одведе собом 200 хиљада Срба и Српкиња у ропство, који су већином од глади, умора, болештина и других јада по разним турским областима поскапали.

Године 1459-е по коначном паду Србије поставе Турци за деспоту српског Мијаила Абоговића.

Из тог узрока Стеван Бранковић средњи син Ђурђа Смедеревца прогласи себе год. 1460-е за деспоту Срба, који бејаху у Маџарској.

Са Стеваном пређе и опет велика гомила Срба у Маџарску, то бејаше трећа сеоба српска.

За деспоту признавао га је и сам краљ Матија Корвин, као што се то из једне његове повеље дознаје (Види Pray Annales Tom. IV p. 185).

Деспот Мијаило Абоговић бејаше заслужио љубав и поверење Срба, који осташе код својих домова. Што се видело, кад је поменути деспот Стеван Бранковић год. 1461-е прешао био из Срема у Србију, да тамошњи народ противу Турака подигне.

Народ овај не само што није примио његове предлоге, но га принуди, те је морао у Албанију побећи код Кастријотића.

Ту се ожени са Анђелијом, која му роди Ђорђа и Јована, који доцније постадоше деспоти српски. А по што је Кастријотић доцније умрьо године 1467, побеже Стеван у Италију, где и умре.

По одласку Стевановом Срби у Маџарској изабраше за свога деспоту Вука Бранковића, (Змаја) (1471

— 1485), најстаријег сина Гргура Бранковића, дакле унука Ђурђа Смедеревца.

Са деспотом Вуком прешла је из Србије год. 1465 многа српска властела, од којих су најзнатнији кнез Паво Бранковић, (Kinizsi Pál), и Дмитар Јакшић, војсковође српске, а с њима је и многи народ из Србије у Срем прешао био. (Савремени писци Пољаци називају кнеза Павла изрично „кнезом" а не Кинижијом. Маџари по особини свог језика од кнеза са уметком *и* начинише кинез или киниз, а писме *з* претвара се у маџарском на *ж*, и тако постаде Кинижи, а Србин кнез Паво искочи у историји као Маџар (törzsökös). У том су маџарски писци веома вешти били све до данас да се с туђим перјем ките. У осталом тако је писао и папа Сикстус IV, у једном писму свом од године 1482 на краља Матију: „Siquidem significasti mihi recentem victoriam sub Paulo knesio copiarum tuarum praefecto, cum tanta eorum (Turcarum) strage et interneccione partam." Hieronymus Ortelius Augustanus (на страни 10) назива кнеза Павла „Paulus Knisius."

Ово је била четврта већа сеоба српска.

Салаји Ласло, у својој књизи „Magyarországi Szerb telepek", на 7-ој и 8-ој страни, спомиње о четвртој сеоби Срба са овим речима: 'S követte, úgy latszik, 1465. tájban a negyedik (bevándorlás), melynek élén Brankovics Vuk, Györgynek unokájá állott. Az ekkor beköltözettek, Szerémben, hol mint határvidéken már századok óta Szerbek is laktak, 's hol a' Brankovicsok Zalankament birtak, úgy Bácsban és Csongrád-

ban nyertek telepeket. Vuk, Hunyadi Mátyásnak kedves embere volt, mert népével sükeres hadi szolgálatokat tön néki mind a' csehek és németek, mind á Törökök ellen. 1481. ben társúl állot Kinizsi Pálhoz, midön ez Háramnál a' Dunán átkelvén, ötven ezer szerbet költöztetett át Krusocz (Krusevacz) környékeröl Magyarországba, kiknek többsége, gondolom, a temesi grófságban ütött tanyát.“

Салаји вели: да је на челу четврте сеобе стајао био Вук Бранковић унук Ђурђа Смедеревца.

Ови нови дошљаци населише се у Срему, где су као у пограничном пределу живели били Срби већ од толико столећа. У Срему, а на име у Сланкамену, живели су Бранковићи, они су били господари од Сланкамена, као што су били у Бачкој и Чонградској добили насеобине.

Вук бејаше љубимац Матије Хуњадског, јер му је својим народом успешне војене услуге чинио, и противу Чеха и Немаца, а и противу Турака.

Године 1481 придружио се био Павлу Кинижију, кад овај бејаше код Харама (Оршаве) прешао преко Дунава, и 50 хиљада Срба иселио био из околине Кружоца (јамачно Крушевца) у Мађарску, од којих је већина, као што ми се чини, населила била у тамишком графству.

Даље вели Салаји, да је посредовањем Вуковим догодити се могло, те је краљ Матија баш год. 1481 донео закон, „да се Раци и још други такви шизматици

не приморавају на давање десетка, ... том приметбом и по том изричном изјаснењу: да се овакви Раци или шизматици не сматрају слободнима за вечита времена од давања оваквих десетка, — као што и нису ослобођени — но само до тога доба, док се овакви иностранци или бегунци у Мађарској на областима, који су подчињени светој круни, на добар начин населе, и на ту цел да по примеру оваквих бегунаца и други становници турског царства што више се клоне на досељивање, пошто би видели да су они што већ пре овамо прешли, таквим преимућним правима награђени.“

Краљ Матија бејаше заложио синовима Вука Бранковића Беркасово у валповској жупанији, јер су Ђорђе и Јован краљу Матији позајмили 12 хиљ. дуката и дозволио му (вели Салаји) да носи име, „деспоте српског“ даље вели Салаји, да по смрти Вуковој синови његови Ђорђе и Јован тако исто се називаху деспотима српским.

Но Салаји се вара, јер по уговору Ђурђа Смедеревца са краљем Сигисмундом од године 1426-е он је за себе и за своје насљеднике задржао право назива „деспота српског“.

На многим доцнијим саборима угарским подписују се Бранковићи, на сабору 1492-е год., међу баронима мађарске државе.

По саборском чланку 22-ом од године 1498-е дужан бејаше деспот Ђурђе на одбрану државе држати бандеријум од хиљаду коњаника.

Године 1505 не бејаху у животу браћа Ђорђе и Јован Бранковићи.

Краљ Матија за прво доба своје владе од 1458 — 1474 бејаше млад а неискусан и насртљив, те с тога заплетао се у многе ратове противу цара Фридриха III, свога таста Подјебрада, и синова краља пољског Казимира.

Најзад год. 1471 дође до тога ступња незадовољство властеле и попова, да су новог краља изабрали.

Ове неповољности учинише у влади краља Матије огромну промену на боље, и од сада видимо краља Матију где долази до вршка своје славе.

Свима својим непријатељима равно страшан, Фридриху немачком цару, Чесима, Пољацима и Турцима. Но је свима својим непријатељима постао био страшан тек од оног доба, кад бејаше створио знатну црну легију (fekete sereg). Поглавар овој славној чети јуначкој, бејаше чувени кнез Паво Бранковић (Kinizsi) са другима исто прослављеним јунацима српским.

Осим ове црне чете бејаше српских чета, под Змајем Деспотом у доњем, а под Дмитром Јакшићем у горњем Срему.

По сведочби Ђурђа Сремца у књизи о пропасти краљевства мађарског (Georgii Syrmiensis epistola de perdicione regni Hungarorum) у VIII књ. 20, 23 стр. говори се о јунаштву Дмитра Јакшића и његовим коњаницима.

За ове вели, да су ових 4000 српских коњаника решили судбу и предају Беча краљу Матији „Rex ira convictus misit quattuor millia milites equites praecipue Rascianos super Vienam. — — — — Quod audientes heri Vienenses tremuerunt et miserunt alium legatum ad Regem. — — — — et promisserunt civitatem Regi sub tali forma

fidei Regis.“ — — — — Краљ разјарен, (што су преваром кушали да га убију), пошаље четири хиљаде коњаника Раца на Беч, — — — — кад су за ово чули грађани бечки, поплаше се и пошаљу другог посланика краљу — — — — и обећаше краљу варош на тај начин поверити.“ — — — —

Кнез Павао Бранковић, са деспотом Змајем у друштву са поменутим јунаком Јакшићем, Стеваном Баторијем и влашким војводом Бозорадом, потукоше Турке у Ердељу на хлебном пољу (kenyérmezö) 1485 године.

Године 1490 умре краљ Матија изненадно, по сведочби неких историка од отрова. А поп Ђурђе Сремац у поменутом свом делу у IX кн. стр. 26 — 27 вели изрично, да је краљ Матија убијен од Стевана благајника, који му бејаше кум, и других мађарских великаша.

О реченом убиству овим речима изражава се поменути историописац „Одмах зграбе краља и баце га на сто. И изваде мач испод јапунџета и од страг прободу краља до прсију.“

Са краљем Матијом паде и последња снажна рука, која бејаше у стању, да обузда бесне мађарске великаше. Но у њему паде и последњи чврсти бедем противу плаховите навале турске.

Већ смо једном напоменули, да је султан Махмуд II, још за живота краља Матије у годинама 1470 — 1476, освојио Молдавску, Влашку, Србију, Босну и Славонију.

На жалост видимо, да је по смрти краља Матије, настављена она несрећна борба и грамзење око престола краљевског, и да ће овај раздор мађарских великаша стр-

моглавити државу онако исто, као што упропастише и Србију српски великаши по смрти Душановој.

По смрти краља Матије, не хтедоше властољубни великаши избрати његова сина Јована Корвиновића бана од Хрватске, Славоније и Далмације, јер њима бејаше омражена чврста рука оца његовог. Но изабраше слабуњавог краљаческог Владислава (1490 — 1516).

И још једном се сложише мађарски великаши, да сломе моћ реченог Корвиновића. Јован буде свладан на пољу Чонту, но су и његови противници велики губитак претрпели.

У краљевој војсци били су многи Срби и борише се јуначки, и многи од њих изгинуше. (Ђорђе Сремац у књ. XIII стр. 33).

Тако доцније јунаштвом Срба под чувеним кнезом Павлом Бранковићем, буде одбијен син краља пољског Алберта код Кошице. Најзад помире се и Мађари са Максимилијаном царем римским.

Сви ови страни владаоци грамзише за мађарском круном, и сваки од њих имађаше своје присталице међу мађарском властелом.

Најзначајнији је догађај за владе Владислава Пољака, названог Добже-Ласлова, што су сељаци године 1514 устали на оружје противу бесних својих спахија и мађарске охоле властеле.

На челу овог сељачког покрета стајаше Ђорђе Сикулски (Дожа), и крене нагло крсташку војску и с њим бејаше већина Срба. (Ове усташе називаху Мађари Куруцима, (Cruciati). Отуда доцније називање „Куруци и Курушаг.“) (Поп Ђурђе Сремац у књ. XX стр. 63).

4*

Вођ те српске чете бејаше Србин Радосав, који је много допринео, те је овај сељачки покрет брзо угушен. Јер Радосав пређе војводи ердељском Јовану Запољи, и с тим реши судбину сељачких устаника.

Нечовечно поступање победиоца Запоље и остале мађарске властеле према Ђорђу Сикуљском и његовим присталицама, много је допринело, те је доцније прост народ остао сасвим равнодушан, кад га је краљ Лајуш II на оружје позвао противу Турака (1526). (Види Иштванфи L. V. стр. 49).

За владе краља Владислава бејаше српски деспот Јован Бранковић брат Ђорђа (Архијепископа Максима).

По закону од год. 1498, бејаше дужан давати 1000 коњаника (banderium) у помоћ краљу. Он се непрекидно тукао са Турцима, који нападаху на Срем.

Године 1494 одузме од Турака Митровицу и Раолце, због чега буде награђен од краља Владислава.

Године 1496 поклонио је деспот Јован манастиру Крушедолу 16 села. Деспот Јован бејаше седео прво у Купинову а доцније у Беркасову.

По смрти Јовановој (1503) његова удовица деспотица Јелена преда деспотски сан Стевану Штиљановићу кнезу захумском и од Паштројевића, а она због навале турске остави Купиново, и отиде преко Дунава свом брату кнезу Марку Јакшићу у град Вилагош, а доцније пресели се у Хрватску грофу Фердинанду Франкопану, који је имао за супругу ћерку њезину Марију.

Деспот Стеван Штиљановић живео је с почетка у Моровићу (у Срему), и противу Турака јуначки се бранио.

Пошто се више немогаше бранити, то га Владислав II многобројним народом српским пресели у Барању и даде му град Шиклуш год. 1508.

И Деспот Стеван држао је један погранични град и знатан бандеријум за одбрану краљевине Угарске, као што се види из члена 5. од год. 1507 „Domino Despoto, qui castrum finitimum et insigne banderium pro Regni tutela tenere debet, Dominus Thesaurarius, sub amissione bonorum suorum solutionem de ejus salario plenariam, semper facere teneatur.“ Годишња плата, коју је примао из државне касе, износила је 3600 форината у злату и 1200 фор. у соли.

За време деспотовања Стеванова прешли су из старе српске отачбине шест браће Бакића, Радић Божић, Петар Монастирлић и т. д. са многим народом.

Деспот Стеван умро је године 1515, и кроз 11 година немаху Срби свога деспота.

Краљ Владислав умре 1516-е године, а круну му наследи син његов Лајуш II, који бејаше од 10 година.

Лајуш у младим својим годинама допаде у руке несавесних тутора и васпитача. Они га поучаваху у сујетама сваке врсте и развратностима, а необучаваху га у озбиљним наукама са којих би по времену био од велике користи свом отачаству.

И тако бејаше суђено, да овај од природе слабомоћан и неразвијен а рђавим васпитањем на зло упућен млади краљ сахрани краљевину Угарску.

Године 1520 понудио је био султан Сулејман младом краљу, да још његовим оцем утврђени мир продужи.

У тој цијели бејаше послао Сулејман посланика Бергама Лајушу II, но овај посланик у путу близу вароши Тате буде убијен, а тело му бачено у рибњак.

Овај нечовечан поступак Мађара неостаде некажњен. Сулејман подиже 1520 голему војску, да казни Мађаре за убиство свога посланика.

Године 1521 дође Сулејман под Београд, посада београдска бејаше на чисто српска. Војници ови двапут су долазили на чамцима у Будим и молише краља, да их новцем помогне. како би најнужније ствари набавили за случај опсаде.

Поп Ђурђе Сремац (у XXIX књ. стр. 61) вели „он (краљ) сиромах радо би дао био, то сам видео; ал приходима његовима са свим управљаху великаши, а њему ништа само једно јело могаху на сто приправити. — — — Краљев кувар Матија Бошњак просио је од прелата и магната на сто краљевскога величаства. Печујски (бискуп) знам да је дао стотину марака на кујну краљеву.“

Даље прича поменути поп Ђурђе о краљевом благајнику Павлу препозиту, кога назива лоповом (latro), што нехтеде овим београдским српским шајкашима да исплати њихову заслугу.

Најзад вели поп Ђурђе, да су ови српски шајкаши њему рекли „Ђурђу попе, шта то нами срамоту чини (краљев благајник), но ако Угрима не треба Београд, треба цару (султану).“ — — — Ми неможемо више служити краљу. Сад је већ крај, мађарска краљевино, Бог нека буде с тобом. И два краљева барјака везаше чврсто за

бунар. Одма падоше (барјаци) на земљу, али их ови нехтедоше више подићи, и рекоше на исти начин: „Бог с тобом мађарска краљевино.“ „Брзо стрчаше шајкаши на лађе на Дунаво и одвезоше се доле сиромаси. И више се непојавише; а доцније радо би плаћали били изобилно, који би год желео, али не имађаху коме и т. д.“ — Ово исто сведочи Hieronymus Ortelius Augustanus у свом делу на стр. 11.

При свем том јуначки брањаху Срби Београд противу големе силе Сулејманове. Најпосле не могоше одбранити Београд, пошто им не дође помоћ ни са које стране.

Посада предаде град Сулејману 12 Септ. 1521 год. под условом слободног одлазка. Султан им даде реч, али најзад погази веру и сву заосталу посаду посече, позивајући се на вероломство учињено према његовом посланику.

И тако паде Београд, овај бедем Срема и Баната, а за њим падоше у турске руке Земун, Шабац, Варадин и други мањи градови по Срему.

Још за три године Срби и Мађари борише се са Турцима у Срему, до године 1526, док не дође Сулејман II са големом силом, да сруши мађарску краљевину.

Пошто је и Срем допао Турцима, то се и отуд почеше селити Срби и населише се у Барањи, Толни, столнобеоградској жупанији и у околини Будима.

Пред саму мухачку битку доселио се био у будимске пределе Павле Бакић са матером својом и са 5 брата по речима попа Ђурђа (XXXIV књ. 115 стр.) „И њега је краљ Лајуш љубазно примио, и краљ Лајуш

уједно му је поклонио град Салавар код Будима у насљедије.“

У очи битке мухачке стајаше Мађарска у веома жалосном стању. Краљевска власт бејаше коначно поништена.

Јован Запоља и друга угарска властела разграбише сву имаовину круне. Краљ млад, занемарен, одаваше се лакомисленим забавама у тако опасним и озбиљним временима.

На глас, да је Сулејман сву доњу Угарску покорио, трже се од једаред од својих забава млађани краљ и пошаље по целој држави телала, позивајући све сталеже у бој противу Турака а у одбрану државе.

Као што бејаше у Срба у очи битке косовске раздор, непослушност, грабљивост обузела већину српске властеле, као што многи на позив кнеза Лазара нехтедоше доћи у помоћ свом владару, својој заједничкој отачбини и својој браћи — тако беше и у Мађара пред саму битку мухачку.

Као што недођоше Балшићи, Краљевић Марко и други великаши у бој на Косово, тако не дође на мухачко поље ни Запоља ни многи други угарски великаши.

Али прост народ остаде сасвим равнодушан према големој опасности, која се све већма зближавала.

Народ не могаше заборавити на нечовечно и зверско поступање својих великаша после свладане побуне њихове.

Народу бејаше свеједно господарство турско или својих спахија, шта више Турци бејаху још човечнији од њихових хришћанских господара.

У таквим околностима осване дан и мухачке битке 29-а Августа на усековање Јована Крститеља. Искупило се било до 30000 бораца, међу којима бејаше и доста Срба под вођима Божићем Радићем, браћом Бакићима и још другима.

Божић Радић лепо световаше краља, да са таком маленом снагом не упушта се у бој против големе силе турске.

Поп Ђурђе вели за Божића Радића. „И овај Рац говорио је на исти начин, јер је овај човек био искусан у војни по имену Божић Радић, српским речима говораше: „Како нас мало има, дакле, светли краљу, повуцимо се горе Будиму."

Но узалуд бејаше опомена српских искусних вођа, кад поглавар војсци бејаше острогонски митрополит Павле Томори и Ђорђе Запоља брат Јована војводе ердељског.

Томорија бејаше навалио, да се на Турке нападне, Но борба нетрајаше за дуго, и сва угарска војска бејаше до ноге побијена.

Краљ Лајуш у пратњи своја два вођа побеже и измаче Турцима и застане у селу Бату да одпочине. И у самом спавању убије краља Ђорђе Запоља, и саранише га на бари. (Види поп Ђорђе у књ. XI стр. 133, 134.)

То бејаше судба и крај последњег краља и краљевства мађарског, са Лајушом II би сахрањена самосталност Мађарске за на век.

Јер оба успоредна краља хабсбуршки Фердинандо и Запоља не беху у пуном смислу мађарски краљеви.

Запоља постаде Турски вазал, а хабсбурговци сматраше Мађарску, као завојевану земљу, као немачку провинцију.

По смрти краља Лајуша II изроде се две странке, обе имаху своје краљевске кандидате, обе имаху своје себичне намере.

Године 1526 1-ог Новембра избра једна странка Јована Запољу ердељског војводу за краља и круниса га 11-га Новембра у Столном Београду.

Годину дана доцније друга странка изабере Фердинанда и круниса га за краља мађарског 5-га Новембра опет у Столном Београду.

При крунисању Запољином бејаху многи знатни Срби у околини краљевој. Поп Ђурђе прича у XLI кн. 139 стр. „После крунисања изјахао је краљ Јован, да по старом обичају мачем св. Стевана начини знак крста на четири стране света, и ту га пратише Срби коњаници. — — — Павао Бакић родом Рац, сам својом четом јахао је с њиме. И с чашћу су га Раци унутра увели, јер Цар Јован био је послао војнике, да му буду на част и одбрану.“

Краљ Јован Запоља бејаше пореклом Србин, његов дед дошао је био из Босне, из села Запоље. Поп Ђурђе (кн. XLVI на стр. 151 — 153) ово казује о пореклу краља Запоље. „Rex Zapulia — — — quoniam nacione esset Sclavorum Bosnen, de Villa Zapulia. — — — Quum iste Sigismundus Rex fuerat ex genere Bohemorum, et propter linguam Sclavonicam, et cum terranëi (земљаци) fuissent, — — — — Et isto Sclauo Zapulyi concessit arcem (Scepusiensem) — — — — Et inde posthec appelati sunt Sepusiensis Joannes et Sepusiensis Georgius . . . Краљ Запоља — — — — био

је родом Словенин Бошњак из села Запуље. — — — — Како овај краљ Сигисмунд бејаше родом Чех, и због језика словенског, и што су били земљаци. — — — — — И овоме Словенину Запољи поклони град сепешки. — — — — — — — — И отуда названи бејаху сепешкима, Јован и Ђорђе Сепешки.“

Мало пре споменусмо о Цару Јовану, сад ћемо о њему што више да прозборимо по речима попа Ђурђа и Јована Зермека, који не само бејаху његови савременици но и познаваху га лично, и по томе су најбољи и највернији извори.

Јован Рајић (Ч. IV. књ. 11. гл. 1) по деспоту Ђорђу Бранковићу назива га Јованом Чрновићем; у мађарским изворима назива се обично Цар Јован и Црни Јован. Салаји назива га просто Јованом.

Цар Јован доводио је своје порекло од племена Мајке Анђелије удовице Стевана Бранковића. Срби му радо вероваху, што су у оном јадном стању бивши, требали вођу, који ће им бити поглавар, и који ће их у тако бурном времену сачувати од зла и на добро их водити.

Поп Ђурђе вели: У то доба војвода Јован (Запоља) бејаше у варошици Токају. И глас се разнесе веома, да се подигао један човек Рац, који бејаше привукао Србе од стране ердељске а особито од стране липовске, и Мађари га зваху црним човеком. Бејасмо у Кошици год. 1536, и господар војвода кад је чуо, да црни човек купи множину света око себе, јер су Раци врвили к њему као неком новом свецу. И желео је Јован Запоља, да му дође црни човек, и он

дође у Токај, са десет момака. — — — И овај Цар Јован брзо одјаше са гомилом Раца преко реке Тисе. Из турског царства многи Раци врвише к њему као неком новоме пророку, и осим тога се причало о њему да чини чудеса. — — — И говораше (мађарским) племићима „Ја сам нашао ову земљу пусту, и заузео сам је са мојим цијелим народом."

Салаји вели о Јовану, да је био ниског порекла и да је био коњушар у Јована Запоље ердељског војводе, и да је преваром привукао српски свет на своју страну. А најзад вели о Јовану, да су га његови људи називали царем.

Но Салаји не наводи од куда је дознао за порекло Јованово, а међу тим оба његова савременика поп Ђурђе и Јован Зермек, са свим друкчије говоре о тој ствари.

Иштванфи вели, да је Цар Јован имао до 10000 војника, над којима бејаше врховни вођ Климентије Бакић.

Даље вели: да је Цар Јован држао 600 телохранитеља, које он називаше Јаничарима.

Види се да је Цар Јован још о сељачкој буни велико име и уплива стекао код простог народа српског. Дознајемо по Иштванфију и то, да Јован бејаше самосталан и у почетку не бејаше још привржен ни Запољи ни Фердинанду. Но су оба ова устркујућа краља веома се трудили, да Цара Јована придобију на своју страну.

Запоља је Цара Јована веома поштовао, и не хтеде му сметати, кад овај бејаше мађарске племиће по Бачкој и Банату растурио. Шта више, светио се био мађарским племићима, који му се бејаху тужили на Цара Јована.

Кад бејаше маџарски великаш Валентин Терек пошао на Цара Јована, краљ Запоља јавио је за тај напад Јовану. Поп Ђурђе (у кн. XL VII на стр. 154 — 157) „Quum intellexisset Regia Majestas, quod Valentinus Therek attendit contra Jovan Char — — — — Rex notificauerat nigro homini de nunciis suis, quod Valentinus tendit contra eum, ut sit vigilans. Et mox iuerat (nuncius) ad Jovan Char. Predixerunt sibi serui sui et mox vaiuode nig o homini preparauerat sese. Cumque Valentinus vidisset Tracianos milites, tremuit, quod essent copiose numero; et ipse Jovan Char e converso viderunt eum miminum fore contra Tracianos Valantinus Therek.

Mox ad impetum Traciani contra Valentinum ierunt, et ibi Valentinus expugnatus erat valde, quod ipse cum paucis suis militibus ultra Danubium equitauit, et valde perterrere facit Valentinum. Quod Valentinus wlciscebatur, quod ist petkok super eum potenciam habuerant.

Et quando discedebat iste niger homo versus Themeswar de Thokaj a Joanne vaiuoda, et ultra Marosium flui opidulum Choma occupauerat contra dominos Chakien. arcem illam, Chaki Ladislaus conposuit se cum tricenta equitibus Hungaris, ut de arce sua expelleret Tracianus officialem de oppidulo Choma. — — — — — — Cumque ex utraque parte stetissent publice facie ad faciem, ibi duellum forte egerunt, et ex utraque parte multi occiderunt in ictu. Sed tamen Deus adjuuaverat ibi Joannem Char, et

ibi in duello casum dedit iste magnus Hungarus Chaki capite priuatus erat. Et multi nobiles ibi perierunt in duello Jovan Char.

Quum senserunt Hungari optimates et nobiles, venerunt ad Joannem Regem ad Budam, et conquerebantur Joanni Regi, quare esset servus Joannis Regis „Et Majestas Vestra dignetur eum erga nos eripere, et ne regnaret super nos; quia jam filii et filie nostre, qui permanserunt a manibus Turcarum gente ad sortem Dei, jam ipse paganus bestia ult super nos regnare.“

Ait Joannes Rex. „Si ego non possum regnare super vos, contra me qui estis et rebelles; regnet ipse, quia habet ipse propriam gentem Traciananorum multitudinem. Ego quidem paruus sum, quia accepistis regale sceptrum meum de manibus meis, vestra rebellio et presumcio in obedien; ergo non possum contra eum surgere.“ Erimus obedientes et damus censum Majestati vestre sicut tempore crucigerorum“; ita suplicabant rursum jam Regie Majestati.

Et jam perterriti erant Hungari et tremebant nigrum hominem magis quam Regem Joannem; quod principem Hungarum intremere debuisset.

Од тога доба Цар Јован врло се борио са Мађарима. И одвећ често долазаху посланици (Јованови) краљу Јовану и врло се тужаху противу племића; а на против племићи (говораху) краљу Јовану „Од како се сишао (Цар Јован)

у Бачку, светли краљу, Цар Јован, многе је Мађаре с места поубијао.“

И становаше (Цар Јован) у престолној својој столици у граду Суботици што је отео био од Валентина Терека.

Спремаше се Валентин Терек на црног човека, кога се Раци бојаху и поштоваху. И из Турске многи долазише к њему, и говораху, да је он велики пророк, и много заслужан код Бога, и да неке знаке и чудеса чини. — — — —

Кад је чуло краљевско величаство, да Валентин Терек полази на Цара Јована, а бејаху стојали посланици (Јованови) пред краљевским величаством, и краљ поручи црном човеку по посланицима, да Валентин иде на њега, да буде на опрезу.

И одмах оде посланик Цару Јовану. Јавише му напред слуге његове и одмах војводе црнога човека спреме се.

А кад Валентин виде рацке војнике, дрхтао је, јер их је било много на броју; а сам Цар Јован на против видео је, да ће Валентин Терек врло мало израдити противу Раца.

С места јурише Раци на Валентина, и тамо буде Валентин здраво потучен, да је сам са мало својих војника преко Дунава прешао, и врло је поплашио Цар Јован Валентина, које је Валентину мучно било, што су га ови адраповци надвладали.

И кад је пошао овај црни човек на Темишвар из Токаја од Јована војводе, и са оне стране воде Мориша (лежи) варошица Чома, заузме против господе Чакија град овај, Владислав Чакија спреми се са триста коња-

ника Маџара, да из свога града истера рацкога војводу из варошице Чоме. — — — — — — —

И кад су обе странке стале јавно очи на очи, тамо се побију јако, и са обе стране многи изгинуше у боју.

Али онде ипак Бог поможе цару Јовану, и тамо у боју паде онај велики Маџар Чакија и изгуби главу. И многи племићи тамо погибоше у боју са царем Јованом.

Кад то чуше маџарски великаши и племићи, дођу краљу Јовану и говораху: „Нека ваше величаство изволи од нас уклонити Цара Јована, да не влада над нама; јер већ синови и ћерке наше, кои остадоше од турских руку срећом божијом, већ ова погана звер хоће над нама да влада.“

Рекне краљ Јован: „Кад ја не могу да владам над вама, који сте против мене и бунтовници; нека влада он, кад има сам своју силну рацку војску. А ја сам мали, јер сте узели мој скиптар краљевски из руку мојих, ваша ребелија и непослушност: дакле не могу се подићи на њега.“

„Бићемо послушни и плаћаћемо вашем величаству као у време крсташа“; тако се мољаху на ново краљевском величаству.

И већ поплашени бејаху Маџари, и већма се бојаху црнога човека но краља Јована; што је смео убити маџарског великаша. И краљ Јован се бојаше њега. — —

Још ћемо се боље уверити колико силан бејаше цар Јован, кад дознамо да је и сам краљ Фердинандо шиљао посланике Јовану, а на име Павла Бакића и грофа Франца Реваију, и многе му дарове шиљао, како би га приволео на своју страну.

То потврђује поп Ђурђе (у XLVIII кн. на стр. 157—160) овим речима: „In Vienna, Rex Ferdinandus et optimates Hungari elegerunt in legacionem Paulum Bakytt istum Tracianum, qui fugam dederat de Turcia ad Hungariam, ut iret ad nigrum hominem cum thezauro muneribus copiose, et ipsum adherere faceret et declinare ad Regem Ferdinandum; quia Rex promiteret sibi dare arces cum possessionibus, non sicut Joannes Rex nullam curam habet de vestra magnificencia.

Et tali forma scripserunt litteras ad nigrum hominem, qui dicitur Jovan Char, et expensas quinque millia florenos; et servis suis quingenta pecias panni ad obtullerunt ei; et ciphos aureatos decem; et equos quinque Turcalium. Paulus Bakitt portauit istas res caras — — — — — — ad Zeghed (Сегедин), quia jam ibi residebet. — —

Mox Jovan Char, quum intellexisset Regi Ferdinandi libitum, ut ei servire deberet, et pro servis suis dividere fecerat illa dona, palatino suo et thezaurario Subotta vaivode. — — — — — — —

Et niger homo adhesit mox ad Ferdinandum, quia Ferdinandus hoc scripserat in litteris suis: Quod nihil terrearis de Zapula Rege, quia statim nos de orso nostro mouebimus exercitum grandem contra eum.

Inde nos et in seorso ipsum bene capere possumus traditorem tocius christianitatis, et tu eris demum despotus, et in Hungaria quidquid habuit possessiones despotus a Sigismundo Cesare, illam possessionem in hodiernum diem donauimus et contullimus.“

Et ultimo contullit ad manus Char Jovan bullam sigillis penden. Filiorum suorum et filia-

rum suarum in perpetuum. — — — — — — —
Et pro Bakitt destinauit decem peirianice et taltokokat, tanquam fratri nostro.“ — — — — —

Из Беча краљ Фердинандо и великаши мађарски, послаше у посланство Павла Бакића овога Раца, који је пребегао из Турске у Мађарску, да иде црном човеку са благом и силним поклонима и да га приволи и склони на страну краља Фердинанда; јер му краљ обриче дати градове са добрима, не као краљ Јован, што не води никакву бригу о вашем високородству.

И на такви начин написаше писмо црном човеку, који се зове Цар Јован, и новаца пет хиљада форината, а за његове слуге пет стотина комада чоје понудише му; и десет позлаћених чаша; и пет турских коња.

Павле Бакић однесе ове скупоцене ствари — — — — — — — у Сегедин, јербо је већ тамо пребивао. —

Одмах је Цар Јован разумео вољу краља Фердинанда, да жели његову услугу, и међу својим слугама даде разделити оне поклоне, своме палатину и благајнику војводи Суботи; радоваше се и толиком поклону, и толиком обећању краља Фердинанда.

И црни човек одмах пристаде уз Фердинанда, јер му је Фердинандо ово писао у свом писму:

„Да се ништа не бојиш од краља Запоље, јербо ћемо ми одмах да кренемо велику војску на њега. Онда ми и од доле можемо га добро ухватити, издајицу целога хришћанства, и ти ћеш бити после тога деспотом, и у Мађарској што је год имао добара деспот од цара Сигисмунда, као сопственост данашњим даном поклањамо ти и дајемо.“

И најпосле положи у руке Цара Јована писмо са висећим печатима, синовима и кћерима његовима на вјеки. — — — — —

И (Цар Јован) даде Бакићу десет перјаница и такуме за тањире, као брату нашем."

Колико бејаше краљ Запоља ценио помоћ Цара Јована, види се у речима попа Ђурђа, који овако прича: „Кад је краљ Јован осетио и глас бејаше допрьо био до њега, да између два непријатеља седи у Будиму од горе и од доле, почео је сиромах (краљ) плакати."

За тим је писао Цару Јовану, и пратио писмо по скоротечи. Кад је Цар Јован разумео шта му краљ пише, одговорио је и рекао: „Већ има четири месеца, како с мојим људма у пустој земљи лежим. Његово величаство учинило се глуво и није хтело са мном пецати, или мени какво год добро учинити, и ништа ми није дао у руке. И у Будиму седи његово величаство као немо. Сад, вере ми, најмилостивији Фердинандо толико ми је новаца послао, и још ми је обрекао добара дати, а имам и повељу (донационо писмо) са висећим печатом и не знам већ како да му се одслужим.

Сад сам слуга у служби краља Фердинанда, дакле (краљ Јован) у мене нека се више не узда. Ако он нема трошка, ја имам доста."

И послао је хиљаду форинти краљу Јовану, и скоротеча му однесе на поклон хиљаду у злату.

Кад је скоротеча пред господом јавио краљу поруку, чудише се одговору Цара Јована. — — — — — — —

За тим је Запоља послао Петра Перињију противу Цара Јована. Месеца Маја и Јуна 1527-е год. трајаше

бој, а најзад на Моришу код варошице Суљоша Цар Јован коначно сатре Перињију, који једва измаче од покоља и лежаше скривен недељу дана код Марка Јакшића у Нађлаку. И опет изгинуше многи племићи и бољари у овом боју.

После ове битке тако се бејаху Мађари препали, да су већ били поручили краљу, да бега из Будима. И краљ се бејаше веома застрашио, што је Цар Јован три битке добио, и што је већ у свези са Фердинандом.

И краљ мољаше Емерика Цибака бискупа варадског, да га брани од Срба. И овом приликом бејаху Срби надвладали Мађаре, но по несрећи буде рањен Цар Јован. У тој забуни дођоше Власи Мађарима у помоћ, и тако том приликом Срби претрпе велику поразу.

Још једном покуша Цар Јован да удари на Сегедин. Но и том приликом бејаше лоше среће. Јер опет буде рањен но много опасније, и мораде по злој срећи српској оставити бојиште.

Рањена Јована однесоше војници у оближње село Торњош.

У том дочује онај стари српски крвник Валентин Терек, те изненадно и издајнички нападне на рањена Јована и убије га.

За тим Валентин одруби Јованову главу и пошаље на дар и за знак победе краљу Запољи. Краљ се силно зарадује и за знак свога весеља заповеди, да се из свију топова на будимском граду пуца, а у црквама одреди благодарење Богу, што је Цар Јован погинуо.

Краљ Запоља овом приликом показа своју дивљу освету. Главу Цара Јована бејаше ставио на чинију

пред себе на сто. У један мах пошто се бејаше добро наручао и напио, узе штап у руке и бијаше по глави Јовановој.

За тим заповеди кастелану те натакоше главу Јованову на дугачку мотку и окренуше је к Бечу према Јовановом господару Фердинанду. (Види поп Ђурђа у књ. L. стр. 167 — 173).

Том приликом послао је онај исти крвник Валента Терек двоја пуна кола српских глава краљу Запољи на дар. Жалосна је судба нашега народа од вајкада, кад мађарски краљеви српским мртвим главама забаву и своју дивљу страст задовољавају. Ко би био у стању набројати колико ли овакових глава за разне династије одлеташе!

Таква бејаше судба Цара Јована овог српског јунака, који би јамачно још од велике користи био ојађеном народу српском, да се по несрећи није придружио краљу Фердинанду и да је остао постојан уз краља Запољу.

Јер се сам својом силом мораше бранити у тима од Фердинанда удаљеним крајевима од бесне мађарске властеле.

Ова несита аристокрација бејаше озлојеђена на цара Јована, што не хтеде пустити ове спахије, да Србима господаре.

Цар Јован је тежио да одржи српски народ непомешан са страним а нарочито мађарским живљем, како би Срби сачували своју старинску веру, обичаје и стару тежњу за слободом.

А под крвничким мађарским спахијама било би свако боље осећање српско и љубав према слободи погажено.

Савремени писци узносе Цара Јована јер говоре истину. Тако вели Јован Зермек, који познаваше лично Цара Јована, и казује о њему „да је био оштроуман, бистрог погледа, веома предусретљив и тако красноречив, да је могао речима својим постићи шта је хтео. Још вели, да је Цар Јован био танак, средњег узраста и црн у лицу."

Цар Јован је од косовске битке па до данас уз Петра Сегединца најзнатнија и најљубопитнија личност у српскога народа.

Појединих јунака имадосмо и доцније, ал' они стајаху под туђом управом и на туђем земљишту.

Цар Јован бејаше самостални народњи вођ и бејаше мудро изабрао и земљиште где са својим народом могаше самостално живети.

Колико је он земљиште, на ком живљаху тада Срби у Бачкој и Банату, сматрао као српску својину сведочи именовани поп Ђурђе (у књ. XLIX 160 стр.) где говори мађарским племићима и спахијама: „Кукавни Мађари, већ није вам више слободно ову земљу држати, јер ће вас Марталоци (хришћани у турској војсци) једну ноћ везане одвести у Београд. Дакле незнате шта желите." И добро говораше црни човек: „Ја ћу ову земљу да ослободим од Турака и острово Срем."

Као што смо већ рекли да је грешио био Цар Јован, што је изневерио Запољу, јер је и краљ Запоља био наше горе лист, знао је говорити српски и волео је Србе, од којих су неки поглавари и доцније остали верни њему.

Тако осташе верни Запољи: Павле Бакић, Божић Радић, Балабан, Радоња, Марко Јакшић и Петар Очаревић.

Најпосле кад сравнимо оба устркујућа краља Фердинанда и Запољу, Фердинандо бејаше биготан, језовитског духа, туђинског порекла, који је већ био умео раздавати и неодржати обећања, дипломе, привилегије.

Запоља бејаше српског порекла, говорио је српски, и знао је поштовати Србе, што Аустријанци нису никада умели.

После трагичне смрти Цара Јована не бејаше никога, који би се винуо на чело српском народу.

Срби остадоше поцепани без свог поглавара и без народне управе кроз пуних 160 година (1528 — 1689). Истина да је било међу Србима више знатнијих војсковођа, но су они сваки за свој рачун водили политику. Неки од њих војеваше уз Фердинанда, а други осташе још дуже времена верни краљу Запољи.

Међу Запољиним војводама спомињу се Бакић и Божић Радић и други, које смо мало пре споменули.

Први од Запољиних војвода Срба, прешао је на страну Фердинандову Павле Бакић, а други су још једнако уз њега стајали.

Поп Ђурђе спомиње (у LXII књ. стр. 213), како је неки Цибак прешао Фердинанду. Том приликом говоре Цибакови људи о Божићу-Радићу: „Jam omnes Hungari sunt juxta dominum nostrum Cybak, sed iste bestia Radich cum Tracianis non wlt a Rege Joanne declinare; quod si ipse Radich vellet, possemus bestiam Regem Joannem perdere“, а то ће рећи: „Већ су сви Мађари поред нашег го-

сподара Цибака, али овај погани Радић са Рацима неће да се одцепи од краља Јована; кад би још и Радић хтео, могли бисмо краља Јована упропаститн."

Даље говори поп Ђурђе о Радићу и вели. „Радић стоји код Кошице са одабраном српском војском, за коју вели поп Ђурађ, да су сви били једнаког стаса, као соколови. (Radich ex parte Cassouie cum optima gente Tracianorum. Equali statura tamquam falcones erant. па стр. 214).

Радић на скоро напусти Јована Запуљу, и нехтеде се тући противу Фердинандове војске. Из тог узрка буде Запољина војска побијена, и краљ Јован мораде се повући преко границе чак у Пољску.

У својој невољи остављен већином од мађарске аристокрације, позове Запоља у помоћ султана Сулејмана.

Султан дође краљу Јовану у помоћ са големом силом године 1529.

На оном истом кобном пољу мухачком изађе краљ Јован пред Сулејмана, и за тим обоје пођоше са својим војскама на Будим, који бејаше пре тога пао у руке Фердинанда..

Турци освоје Будим и Запоља буде за краља успостављен, но мораде признати господарство султаново.

Овом приликом освоје Турци сву Угарску и Солиман дође са 120000 војника под зидине Фердинандове престолнице.

Но немогаше освојити Беч због јуначке одбране бечке посаде, међу којом бејаше множина Срба под војводом и јунаком Павлом Бакићем.

Од великог уплива бејаша победа, коју је Бакић близу Беча на Каленбергу одржао над турском војском.

У том стиже у помоћ свом брату Фердинанду Карло V. Турци буду одбијени од Беча, а бојеви трајаху у разним пределима западне Угарске до 1533 год.

Ове године буде закључен мир у великом Вараду измећу ратујућих странака. Угарску поделе на двоје, горња припадне краљу Запољи под врховним господарством турских султана, а доња краљу Фердинанду.

Године 1537 умре славни јунак Павле Бакић и тек после смрти његове заузеше Турци Барању.

Paulus Jovius историописац вели о Павлу Бакићу „како војници непамте, да се без њега и кад срећно војевало." „Sine eo nuquam prospere dimicatum fuisse meminissent milites."

Године 1540 умре краљ Јован Запоља. По уговору од године 1533 добио је право краљ Фердинандо да се назива краљем од целе Угарске.

Али удовица Запољина Изабела, кћи Сигисмунда краља пољског, не хтеде признати право Фердинандово, но је тражила, да помоћу султана Сулејмана, свог скоро рођеног сина Јована Сигисмунда Запољу, попне на престо.

Сулејман дође истина одмах у Мађарску, ал' је наумио био Угарску задржати за свој рачун а не за младог Запољу. У тој цели пошаље краљицу Изабелу са њезиним сином у Ердељ, и ову кнежевину уступи Запољовићу, с тим, да прима турско господарство.

Истом приликом прогласи султан Сулејман Угарску за провинцију турскога царства.

И тако би сахрањена мађарска самосталност, турски султани постадоше господари мађарске краљевине и слава

круне св. Стевана буде погажена, а права поништена под мачем и правом јачега.

У животу народа српског, што се населио био у Мађарску, налазимо на две различите епохе.

Други период обухвата време живовања српског народа под мађарским краљевима до смрти краља Јована Запоље.

А трећи период почиње са доласком Хабсбурговаца на мађарски престо, т. ј. од како се ови одпочеше називати краљевима мађарским, и траје од данашњег дана.

Трећи период могао би се рачунати још од онога времена, од како Срби оставише Запољу и придружише се Фердинанду, од кад дакле своју судбу поверише хабсбурговачкој династији.

Други период закључисмо и довели смо до оне тачке где је по смрти краља Јована султан Сулејман поништио самосталност мађарске краљевине и од ове краљевине створио турску провинцију.

При завршетку другог периода, бацимо поглед на живовање српског народа под мађарским изборним краљевима.

Најдаљнија прошлост српског живља у Угарској огледа се у појединим усамљеним случајима, у делима неких знатних Срба, који су знатну улогу имали у мађарском државном животу, почем су одправљали највећа звања и допирали били до највећег достојанства у држави.

Други и важнији део прекосавских Срба почиње од времена краља Сигисмунда, кад по несрећи нашој одпоче прелазити наш народ у већим гомилама на земљиште, које им одредише угарски краљеви.

Одмах по косовској кобној битки, почеше Срби прелазити у Славонију, Срем, Бачку и Банат. Но су најзнатније сеобе Срба у угарске области, трајале од 1404 до 1465.

За шесдесет и једну годину у четири пута доводише србске исељенике несрећни поглавари српски из злохуде породице Вука Бранковића.

Ови несрећни Бранковићи, много су допринели, да се самосталнпст српске државе уништи. Још већма нашкодише српском народу, што га из себичних намера наговорише, да напусти свету земљу својих дичних прадедова.

Ми смо о том говорили, како су ови јадни народни поглавари српске деспоте продавали српске земље и градове мађарским краљевима, да својим грабљивим породицама осигурају спахилуке у Мађарској.

Мађарски краљеви и сабори радо су делили награде овим српским деспотима, а давали су из узрока, да би што више Срба привукли на нихову страну.

А дајући награде и обећања српским вођима, по речима најмилијег мађарског историописца Салајије, чинише Мађари у намери, да та обећања и повластице по времену пониште. Салаји тај наш навод потврђује (на 8. стр. у књизи Szerb Telepmények) овим речима: „..... Megjegyeztetvén azomban és világosan kinyilatkoztatván: hogy ilyes ráczok vagy schismatikusok netekéntessenek örökre efféle tizedek firetése alól felmentetteknek, — valamint hogy nincsenek is felmentve — hanem csak addig, még ilyes külföldiek vagy szökevények Magyar-

országban és a' szent koronanak alávetett uradalmokban jó móddal letelepednek.

És a' végre, hogy ilyes szökevények példájára a török birodalom más alottvalói is annál hajlandóbbakká váljanak az átjövetelre, látván, miszerint a' már átjöttek ekkora elöjoggal ajándékoztattak meg.“ Ове речи што наводи Салаји, јесу закључак сабора мађарског од 1481 године и значе ово: „Да се Расцијани и још други такви шизматици не приморавају на давање десетка, ...том приметбом и додајући изреком, да се не мисли, да су ови Расцијани или шизматици довека опроштени од давања таква десетка, већ тек за коју годину и док се међу тим, да бог-ме лепим начином ови странци и бегунци не наместе у краљевини Угарској и областима, које су светој круни подложене, те да по примеру ових бегунаца и други, што су под турском власти, тим се већма приволе, да овамо прелазе, кад виде, каква су правна првенства подарена онима, који су већ прешли.“

Из овога саборскога чланка видимо јасно обележену мисао угарских старих дипломата, да Србе као познате добре јунаке за своју државну корист употребе.

Нема сумње, да је ова мађарска господштина изрично ишла на то, да јадне Србе истуре ударцима својих непријатеља, а да они у толико лакше благују и господаре.

Бартенштајн вели (у I гл. 7 стр.) „Кад је дакле онако велики и паметан краљ, као што Корвин

бејаше, још за свога доба нашао, да је сасвим пробитачно за поменуту краљевину примамљивати све више шизматика, да се тамо насељавају: то се много лакше може видети од какве су они данас хасне и користи и управо и нужде.“ — —

Жалосно је само, што су они несрећни деспоти из себичних намера наводили српски народ, да се насељава и да туђинској поквареној властели робује.

Видећемо у последицама, од какве големе штете бејаху ове српске сеобе.

Од времена Матије Корвина до саме мухачке катастрофе Срби чуваше границе мађарској краљевини, своју крвцу проливаху за туђе господарство, а међу тим мађарски краљеви и њихови великаши благоваху у Будиму.

Бартенштајн вели: Великоме краљу Матији Корвину толико је помогла вредноћа, што је привлачио стране госте (Србе) у Угарску, да је непрестано страха задавао не само Турцима но и суседним хришћанским земљама.

Шта више, Лајуш II немаше новаца, да српским војницима, браниоцима Београда и околних тврђава исплати заслугу њихову.

Ма колико да је несрећан појав сеобе српске, и големе жртве што подносише Срби у одбрани туђинске државе и туђинског народа, бар грађанска и верозаконска слобода српског народа, бејаше поштована под задњим краљевима мађарским.

У толико ће нас више ожалостити поглед, који ће нам се указати у трећем периоду српског живовања под краљевима из хабсбуршке породице.

И у овом периоду пролеваће српски народ своју крвцу за владаре и интересе туђинске.

Ал' наш српски народ нити ће уживати грађанску ни верозаконску слободу па ни једно од уговорених права.

Једина улога, коју ће јадан српски народ имати под Хабсбурговцима, биће та, да вечито стоји под оружјем, да се непрекидно бори час за папистичке цели и поповске сплетке и интересе, или да се за династичке интересе коље са Турцима, немачким протестантима, Французима и са мађарским устаницима.

Срби се ставише Турцима као живи бедем на браник, да заклоне Немце. —

Срби помагаху, да у Германији и Угарској непропадне католицизам. Међу тим Бечлије се домишљаху, како ће ове своје јуначке браниоце што боље у ропске ланце оковати, а католичка је поповштина у исто временогама газила праотачку веру ових јунака, и саме божије домове оскврњавала, што још Турци на миру оставише.

Још једно имамо наспоменути, да су Срби са Мађарима добро живели, док се на угарски престо непопеше хабсбурговци.

То сведочи за нас Србе веома заслужан човек барон Бартенштајн, дворски тајни саветник.

Он се овако изражава (у гл. II. стр. 19): „Пре велика раздора, што поста са насиља Запољина у Угарској и пре раширења криве (реформатовске) вере тамо, слагали су се лепо Угри и Расци једно с другим; бар у историјама нема да није тако било, и из њихове Tripartitum-а (тројне законске књиге, Вербецијеве.) не сазнаје се ништа противно.

Кад се пак илирски народ и са своје верности Фердинанду I, и са своје велике даљине од Лутерових и Калвинових лажних наука, готово код свију Угра био врло омразио, наредиће Фердинанд I наследницима, да непрестано на ум узимају, како ће неунијате Грке, који се станише у она два пуста среза, (карлштатски и вараждински ђенералат) сасвим одлучити од Угра и тесно их скопчати са аустријским наследничким земљама ....

ТРЕЋИ ПЕРИОД.

Од 1540 — 1711 године.

Од смрти краља Јована Запоље, до смрти последњег деспота Ђурђа Бранковића.

У трећој периоди видећемо, како су Срби под владарима из аустријскога дома живели. Видећемо како су Срби за њихова грдна пожртвовања награђивани били.

Дознаћемо да ли је пробитачно било за наш народ турско господарство заменити аустријским или управо аустро-угарским.

Оцени̂ћемо, да ли се могу народни поглавари оправдати, што су свој народ извели са свете земље њихних праотаца.

Испитаћемо, да ли су знали ови себични поглавари, куд одводе толики свет.

Да л' су добро испитали, под чије закриље стављају своју браћу?

Је су ли знали, ко су и какви су ти бечки ћесари, којима поверише народ српски?

Пред нама стоје сад већ откривена дела наших праотаца, не желимо спомен њихов ојрчати, ал' не смемо ни прећутати, колика је несрећа постигла њихове потомке са њихове несмислене сеобе.

Сад да видимо у чије су руке поверили судбу нашега народа, ти српски поглавари.

Да видимо одјакошње владаре и господаре народа српског.

Ови владари, васпитани у језовитском духу, од рођења до смрти своје стојећи под управом католичке поповштине, не могаху се узвисити на гледиште чисто државничких и човечанских интереса, но бејаху само оруђа ове поменуте опасне римске клике, а доцније и маџарских великаша.

Од Фердинанда I до Јосифа II трајаше непрестано она ужасна игра и титрање са најсветијим човечанским правима.

Сви ови владари, кад бејаху у опасности, даваху привилегије српском народу, но и они сами а још мање њихови заступници поштоваху ова писанија, чим је опасност прешла.

Бартенштајн (у гл. II стр. 20) потврђује наш навод у речима: „Да се привилегије, које су онда (у опасности) обећане и после за сваке владе потврђиване, не само држе, већ да се осведоче о њихном држању њихови једноверци, који су иза

њих остали (у старој домовини), више делом но речма.“

Државне власти, политичне и војне, а понајвише римски попови, на очиглед газише најсветија права народна.

И овај јадан народ српски живео је непрестано у заблуди, да ће у задрузи са немачким оружјем, ослободити своје старо отачаство од турскога господарства.

И са тога погрешног мишљења подпомагаху владаре аустријске у свима њиховим предузећима не само противу Турака, но и противу осталих непријатеља аустријског дома.

И пролеваху своју крвцу за туђинске интересе, стотинама хиљада својих синова жртвоваху, да утврде трон ових подмуклих владара, који су их међу тим, у свакој прилици лагали, обмањивали, а њихове вечите противнике мађарске устанике више награђивали но слепо одане Србе.

И најзад су толико заслужни народ српски продали и бацили у наручија оним истим Мађарима, с којима су се Срби непрестано тукли и крвнички завађали због интереса истог дома аустриског.

Од године 1527-е до 1711 непрестано устајаху Мађари, да протерају Хабсбурговце и да поиниште тај аустријски дом, који на силу шћаше њима господарити.

То сведоче борбе Јована Запоље и његовог сина, Бетлехена, Михајла, Абафије, Бочкајије, Имре Текелије и оба Ракоција оца и сина.

Сви ови устаници тражише и добиваше помоћ и заштиту турских султана.

Срби помагаху за ових 184 година Фердинанда I. Максимилијана II, Рудолфа II, Матију II, Фердинанда II, Фердинанда III, Леополда I и Јосифа I.

Ови владари аустриски у свима својим уговорима са Турцима и мађарским устаницима заборављаху на своје ратне савезнике Србе, да што веће користи наберу за своју себичну династију.

И тако Срби осташе заборављени и обично издавани од оних за чију се корист борише и своју крвцу пролеваху.

Јер их аустријски владари остављаху Турцима на милост и немилост, а тако исто подражаваху мржњу Мађара противу Срба. (Бартенштајн гл. II стр. 19).

Но узалуд бејаху заслуге српског народа, што чинише Хабсбурговцима, јер Срби за све ово време остадоше без политичких и грађанских права, трпљени на земљишту, које су својом крвцом одкупили и бранили.

Шта више ово земљиште комад по комад продаваху аустриски владари Мађарима, и Србе прогоњаваху и расељаваху (Бартенштајн предговор стр. 2 у приметби). Ни праотачку веру несмедоше на миру уживати од оних папских хијена, који цркве, ни гробове српских јунака непоштоваху. Цркве им неподизаху, но и оне што су Срби о свом трошку подизали, отимаше и опадницима вере продаваше. (Бартенштајн гл. IV стр. 49).

Српски свећеници, који осташе својој старинској вери и свом народу верни, гомилама лежаху у тешким оковима по мрачним тавницама.

И ту их стрпаше зликовачки католички попови, царски ђенерали и мађарске жупанијске власти. (Бартенштајн

гл. V. стр. 68 и 69. Чапловић Croatien und Slavonien II део стр. 25 — 26).

На страни 23 и 24 вели Чапловић: „Die der Religion ihrer Väter treu gebliebenen Priester wurden auf Anordnung des genannten Unirten Bischofs (Raphael Marković) in Eisen und Kerker gelegt, wo sie auch grösstentheils vor Hunger und Kummer des Todes Opfer wurden. Unter den vielen, die ihr Leben eingebüsst haben, zählt man auch den damaligen Lepaviner Hegumen Codrat. welcher eben, als er zur Verrichtung seiner Andacht die Klosterkirche betretten wollte, von den nachsetzenden Soldaten durch zwei Flintenkugeln an der Kirchenthürschwelle erschossen wurde.

Mehrere von Clerus wurden auf Befehl det Generals Petazzi erbärmlich geprügelt, und in das Gefängniss geworfen, wo sie alle Stufen der Qualen des Hunger-Todes durchgehen mussten.“

А то значи: „Свештеници, који осташе верни вери својих праотаца, по заповести унијатског бискупа Рафаила Марковића биваху у гвожђе оковани и бачени у тавнице, где су јадници већином од глади и голема јада поскапали.

Међу многима, који свој живот изгубише, ваља бројати и тадашњег лепавинског игумана Кодрата.

Он је у оном тренутку, кад шћаше ући у манастирску цркву, да службу божију одслужи, од војника царских гоњен и од њих убијен и од два куршума згођен те на самим црквеним вратима мртав паде.

Више њих од (православног) клира по заповести ђенерала Петацијe били су на најжалоснији начин избијени

6*

испребијани и у тавницу бачени, где су јадници све степене самртне муке умирања од глади претрпети морали.“

Сад ћемо да пређемо на причање о појединостима овога трећег периода.

Казали смо, да се други период одпочиње године 1540, у којој је умрьо краљ Јован Запоља, а хабсбуршки Фердинандо остаде сам по имену краљ од Угарске.

Јер су Турци били фактички господари краљевине Угарске, и док су господарили над земљиштем ове краљевине, то су Хабсбурговци могли бити краљеви само по имену (Schein-Könige).

У почетку прве половине трећег периода имамо мало што да говоримо о судбини народа српског.

Сав овај део периода трећег до пете и шесте велике сеобе српског народа обавијен је тамом. А томе је поглавити узрок, што Срби по трагичној смрти Цара Јована осташе без поглавара.

По томе немаше ону заједничку свезу, која би их спојила у једну целину, или бар у једну велику гомилу, која би колико толико радила заједнички на једној извесној цели и у једном истом народњем правцу.

Знатније српске вође, који још око себе прибираху поједине српске гомиле, радили су сваки за свој рачун.

Служили су истина једном истом господару, но свакога од њих појединце руководила је мисао засебне користи, и били су подчињени разним аустријским војсковођима, као најамници аустријски, а не као самосталне српске народне вође.

Једина свеза, која је Србе у некој узајамности држала, бејаше та, што их видимо из свију крајева прибране под једном истом заставом бечких ћесара.

У течају ове тамне епохе видећемо, где се они сложни држе око ових бечких владара, и свом снагом одупиру се, да не дођу под управу мађарске властеле, која би их радо подчинила и усрећила као и остале своје мужике (jobbágy).

У тој цели видимо их где се групирају на извесним земљиштима у Банату, Бачкој, Барањи, Срему, Славонији и хрватској краљевини.

А поглавито их налазимо у Славонији и Хрватској на земљишту, које је од Турака опустошено, од староседелаца напуштено стајаше.

Због тога пустошног стања по речима Чапловића (у II књ. стр. 19) називаше се то земљиште, desertum primum и desertum secundum.

То је онај предео, који данашњим даном сачињава вараждински и горњокарловачки ђенералат.

На том земљишту населише се српски и босански бегунци, и то далеко пре мухачке катастрофе, још под Матијом Корвином и његовим наследницима.

За време великог раздора између Запоље и Фердинанда I, помагаше ови српски насељеници са великим успехом поменутог Фердинанда.

Шта више, протераше бана Кеглевића из Хрватске и из Славоније, којега је забанио краљ Запоља.

Са ових својих великих заслуга добише ови српски насељеници знатне привилегије год. 1564, као што ћемо показати доцније, кад узговоримо о хрватским Србима.

Новији мађарски историци, а на име Хорват и Салаји, радо причају о томе, да су Срби овде и онде истребљени, и да само још тамо живе, где би их они по својој жељи и тежњама сместили.

Тако и Салаји (Szerb telepmėnyek на стр. 11) вели: да су Срби по смрти Цара Јована у гомили живели само у тамишкој грофовини (у Банату).

Но Салаји, као овде тако и на другим местима, или погрешно говори или ни мало не говори о таквим стварима, о којима има довољна доказа у сувременим, а тако и доцнијим писцима.

Ови нови мађарски историописци пишући историју мађарску, често намерно изврћу а другдаш и лажна и историски неистинита факта наводе у корист и у славу мађарског живља.

На жалост немамо наших српских писаца, који би свету показали ове неистине, и свет о заблудама мађарских историописаца уверили.

Салаји и други мађарски историописци, врло често и у ту хотимичку погрешку падају, да важне историјске догађаје прећуте, који би штетни били по Мађаре, или што би нарочито Србима и Хрватима, или северним Словенима корист и славу допринело.

Ми смо показали на више места таква извртања, и oћутања Салајина, а на име од времена краља Сигисмунда, где су се Срби са Мађарима у заједници борили противу Турака или Немаца и Пољака.

Ни један од мађарских новијих историописаца не казује, да су краљеви, Матија Корвин и Лајуш II насилно од мађарске руке мучки погинули.

А сувремени писци Ђурђе Сремац и Јован Зермек сведоче о насилној смрти именованих краљева.

Казали смо на једном месту (на 59 стр.), да су Салајини наводи и о цару Јовану неистинити, и рекли смо,

да је он још многе догађаје о Јовану прећутао; јер се то тиче српске а не мађарске славе.

Тако је посве неистинито, што вели Салаји, да су Срби по смрти Цара Јована само у Банату жевели у великој гомили.

Но осим поменутих сувремених писаца говори и Иштванфи (у XVI стр. 171), помињући о Бакићима и његовим четама, што држаху Барању, назива их: „Egregiac virtutis Thraces“, и вели да су Срби живели у Барањи, да Турци све до 1537 немогаху освојити поменуту област због јунаштва Павла Бакића и његових Срба.

А по смрти свога брата Павле, Петар и Матија браћа Бакићи брањаху комад по комад речено земљиште.

Осим тога живели су Срби и по смрти Цара Јована у Бачкој, као што су живели тамо још и пре његове смрти под Корвинима, Владиславом и Лајушом II, само што су били под мађарским спахијама, које је Јован разјурио и готово истребио.

Није нужно напоменути, што смо једном показали, да су Срби дошљаци живели у Славонији и Хрватској још од Корвинових времена.

По најзнатнијим варошима готово у целој Угарској живели су Срби у општинама одвојени и имали су своје сопствене општинске управе.

Срби који се по варошима населили живели су већином од трговине, заната, а по некима и од земљорада.

Може се поуздано рећи, да су Срби по варошима и по знатнијим паланкама сву трговину мало по мало предузели и држали искључиво у својим рукама до у најновије време.

Тако су Срби били први, који су у најзнатнијим пределима угарским винограде садили и сву радњу у цветуће стање довели и одржали.

Још за Корвинова доба биле су на гласу српске виноградије у Будиму, где их је у то време било у великом броју.

Неимајући што да говоримо о Србима као о народу, који сам својом судбом управља, немамо ни другог правца, до општег историјског, који је условљен бићем оне државе, с којом су Срби у оно и у доцније време своју судбу спајали.

Та држава, за чији опстанак Срби најбољу своју снагу уложише, та држава бејаше, којом управљаху владари из хабсбуршког племена.

Сви дакле заплети, у које су Хабсбурговци долазили, мораше имати уплива и на Србе, који помагаше, да ови бечки владари свладају и пониште опасности, које им ови заплети приносише.

Прва и поглавита опасност, која је аустријској династији пропашћу грозила, придошла је од великог раздора, који настаде у оном магновењу, од како Хабсбурговци метуше круну угарску на своју главу.

Ови нови угарски владари мораше доћи у сукоб са непријатељима Угарске, који су ову земљу преплавили.

Друга опасност аустријским владарима долазаше од реформације.

Овај важан догађај, који је у својим последицама од толике важности и уплива био по социјално стање Јевропе, потресао је био и све дојакошње одношаје германских владара и множине владарчића према поглавару германске империје.

Поглавар и цар Германије бејаше онај исти што је и круну Мађарске, Хрватске и Ческе носио.

По томе су и у свима борбама верозаконским у Немачкој суделовали и Срби, као борци за династичке и папистичке интересе, који су са положајем ових бечких ћесара поникли.

Ми смо већ до јако испричали све важније догађаје, који су се збили до смрти Фердинанда I (1564) у непрекидним борбама са турским завојевачима, и германским и ческим протестантима.

Пре смрти своје, године 1563, закраљио је Фердинандо свог сина Максимилијана II за краља од Угарске. А године 1564 умре Фердинандо, оставивши у највећим незгодама свеколику државу, и сав терет владе паде на слабачку главу Максимилијана II, који бејаше од природе мирољубив, веома ограничен, а од детињства свога окужен поуком католичке поповштине.

При свем том мораше одмах друге године своје владе (1565) сву своју војну силу прикупити, да би се одбранио од напада Сулимана II. Године 1565 при прелазу Турака преко реке Уне бејаше војвода од Крупе Матија Бакић.

Овај достојни брат јунака Павла, бејаше са својих 100 другова бранио град противу свеколике големе силе турске.

И после 25 дана љуте опсаде, запалио је Матија градске лагуме, и са свима својима милима одлети у зрак.

Султан бејаше преко Саве и Драве прејурио до града Сигета, који му на путу бејаше да продре у Штајерску и Аустрију.

Господар града Сигета бејаше већ у толиким бојевима прослављени Никола Субић гроф Зрински и бан од Троједне Краљевине.

Никола је имао једва 3000 војника у Сигету, и са овом маленом али поузданом четом намисли се бранити противу сто пута јачег непријатеља.

Већина ових јуначких бранилаца бејаху Срби, а подвојводе Николине, Вук Папратовић, Јован Очаревић Патачић, Јован Новаковић, барјактар млађани Јурашић, сви скупа бејаху одважни, да се до последње капи крви бране противу ових Азијата.

Пошто су Турци највећим јунаштвом и одушевлењем пред очима свога султана на град нападали и хиљадама гинули, не могаше Сулејман узети града, но у мукама пресвиште пред зидинама града 4 Септембра 1566.

Велики везир Мехмед Соколовић продужи нападе до 8-ог Септембра.

Пошто су са великим топовима готово сав град порушили, јурише Турци на јуначки останак ових 600 соколова.

Никола паде и с њиме све подвојводе и већина јуначких бранилаца, над гомилом турских лешина.

И Турци скупо платише ову жалосну победу. Двадесет хиљада најодабранијих њиних војника лежаше мртви.

Овај големи губитак веома застраши Турке, и Селим II, који по смрти свога оца постаде султаном, пристаде на мир, који је год. 1567 у Једренима утврђен.

Никола Зрински и његови јуначки другови спасоше не само Угарску но и велики део Јевропе од турскога ропства.

Никола Зрински био је наше горе лист. Његова јуначка љуба Катарина Франкопанова, бејаше унука срп-

ског деспота Јована Бранковића и славнога Димитра Јакшића. (Held und Corvin Allg. Weltgeschichte II део стр. 226 и 227. Крстића из опште историје стр. 242 — 247). Не мања одлично се брањаше Димитар Очаревић код Ђуле.

Док се Срби и Хрвати борише, да сломе голему силу турску, дотле су Мађари под Запољиним сином помоћу Турака и Татара у горњој Угарској тлачили хришћанске становнике.

На једренском миру признаше Турци Максимилијана II за краља мађарског. Српско и хрватско јунаштво под Сигетом и на другим бојиштима допринесе, те се аустриски дом утврдио у краљевини Угарској.

Морамо овде наспоменути два велика човека, који и ако су радили на увеличању турског господарства, ништа мање са свога порекла за нас Србе бејаху важни.

Та два знатна човека бејаху велики везир Махмуд Соколовић родом Бошњак, и Капудан паша (велики адмирал) Далматинац Пијали.

Мехмед Соколовић бејаше десна рука великом Сулејману.

Кад овај под Сигетом нагло умре, Соколовић претаји смрт султанову до доласка Селима, и прогласи овога за султана.

У историји Хелда и Корвина (II књ. сур. 540) налазимо о Соколовићу, да се само мудрој управи његовој приписати може, што се турска царевина одржала на врху своје славе, што уживаше за владе великог Сулејмана.

Хелд и Корвин вели: „Durch die überaus kluge Geschäftsleitung des unter Soliman II gebildeten Grosswe-

zirs Sokolli, erhielt sich die Türkische Macht in dem alten Ansehen und Ruhm.“ —

На истом месту спомињу се славна дела адмирала Пијалија. У задрузи помоћу великог везира славног Соколовића, освојио је Пијалија од Млечића острово Кипар, варош Никозију и Фамагусту; острово Кандију, Цериго, Зант и Кефалонију.

Ова два Србина подигоше турску моћ до највећег ступња. Турци посташе господари средиземног и јадранског мора.

И ако је посве жалостан појав, да Срби служе као оруђе туђинској величини и слави, то и опет налазимо, да не смемо прећутати државничку и војничку величину оних мужева, који у историји светској стекоше себи велико име, кад је у жилама ових великих људи текла српска крв, а у грудима њиховима куцало српско јуначко срце.

Нека се Турци поносе временим породом оних великих духова, њихова су дела опет наша.

Не мање се можемо поносити Соколовићима и Пијалима, као што се дичимо Јакшићима, Бакићима, Шубићима и другима јунацима; на жалост једни и други служише туђинцима, туђој слави, туђој величини.

Кад већ нестаде српске државе, и српског господарства, морамо се тешити било у туђинству великим делима српских синова.

Сва она закључења о миру и уговору, не бејаху трајашна, што су ердељске војводе, непрестано грамзећи за краљевском круном од Угарске, помоћу Турака, сметале, да се мир у Угарској утврди.

Турцима је ово славољубље и грабљивост ердељских војвода добро дошла.

Османлијску политику још од старине познајемо, и знамо, да су султани помоћу таквих раздора и Србијом, а доцније и Угарском овладали.

Турци помогоше ердељском војводи Јовану Запољи, да постане краљем Угарским. Доцније помагаше и младога Запољу противу Фердинанда I и Максимилијана II.

Видећемо, да ће Турци помагати и све позније војводе ердељске, док им моћ и срећа оружја није малаксала.

Године 1571-е умре и млади Запоља, а на његово место дође ердељски војвода Стеван Батори, који доцније са својих отличних способности постаде краљ пољски.

Ми овде спомињемо ердељске војводе с тога, што ове војводе беху по имену господари горњег Баната између Мориша и Тисе, где су Срби у оно доба у великој гомили живели.

Срби од своје стране борише се за бечке владаре, с којима ердељске војводе живљаху у непрекидним борбама.

И тако Срби бејаху први на ударцу при свакој навали ових властољубивих војвода противу својих супарника бечких ћесара.

У сред ових борба у Маџарској са ердељским војводама, а у Германији и Ческој са протестантима умре Максимилијан II године 1576.

Његов син Рудолф бејаше још год. 1572 за краља маџарског крунисан.

Но је Рудолф слабо марио за владу, и цео свој живот проводио је у научним испитивањима, а на име се много занимао са астрономијом, астрологијом и хемијом.

Државом управљаху католички попови, који су још за владе овога цара астронома посејали семе оном големом раздору, што је под именом тридесетогодишњег рата познат.

Јадни народи, којима бејаше суђено, да живе под владом оне ужасне и гадне католичке поповштине.

Њихов владар занимаше се посматрањем небеса, а они пролеваху своју најбољу крвцу за личне интересе тих неморалних владара, и за разне министарске и поповске сплетке.

У Угарској бејаше у то доба веома жалосно стање. Горња Угарска а поглавито Ердељ бејаху она места, са којих су се немири по свој Угарској распаљивали и по свој земљи ширили.

Од године 1581-е владаше у Ердељу најпре намесништво, а доцније Сигисмундо Батори синовац краља пољског Стевана.

Сигисмундо бејаше у целом свом животу веома несталан и поводљив човек.

Са његова неверства страдаху и банатски Срби, које је Сигисмундо преко својих подвојвода Ђорђа Палотића бана лугошког и Михајла Вајде подстрекао на устанак противу Турака.

Салаји (на стр. 12 — 15) о поменутом устанку Срба у години 1594 говори овим речима:

Zsigmond fejedelem, Palatics György lugosi bán közbenjárásával, fegyverfogásra birta őket (Szerbeket), bistosáúl küldvén hozzájok 's reményt tápláltatván velök, hogy rövid idő mulva segédet nyújtand nekik Lippának és Temesvár-

nak, az őket békóban tartó erősségeknek elfoglalására.

Салаји спомиње неког бана Саву, Вељу Миронића и Тодора владику, који су са Баторијом уговарали о нападу противу Турака.

Салаји сам признаје, да је Батори Србе наговорио на устаник и обећао им је и војном силом припомоћи.

Но пошто су Срби њих до 1500 у двапут побили Турке, којих бејаше преко 5000, тад их Сигисмундо превари и изневери.

Срби нападнути од темишварског, липовског и будимског паше и њихове велике силе, буду до ноге побијени.

Са ове поразе мораше Срби њих више хиљада са владиком јанопољским преселити се у Ердељ, Београд, (Ђулафехирвар) и у Трново, (Carlsburg), Ђулу, Орошчу и друга места, а други су настанили се у саским варошима.

У ово време установи се српска јепархија сибинска, по сеоби владике Тодора. Доцније видећемо на столици јанопољској Саву Бранковића.

Године 1605 подигне се војвода ердељски Стеван Бочкаји под видом, да одбрани угарске протестанте, а управо да уграби круну и краљевску власт од Рудолфа.

Сви Маџари и Турци подпомагаху бочкајину ствар, и дадоше му круну и власт у руке.

Сав Ердељ и источна страна угарска признаваху Бочкаја за угарског краља. Само један србин Ђорђе Бранковић у граду Ђули противио се томе, држећи се постојано на царској страни.

И ако су ердељске војводе називали се господарима Баната, то је ипак био Банат у рукама Срба и Влаха,

јер су они били једини становници банатски, дуж Ердеља Власи, а на западу и југу живљаху Срби.

Поменуте године (1605) Срби и Власи под вођима Кончијеном, Барбијаном војевали су противу Бочкаја и његових приврженика.

Исте године отлично војеваше Срби у околини Беча.

А на име осветлаше образ Срби у одбрани града Пожуна, где су коначно одбили све нападе Бочкајиних привржених. У том жестоком боју погибе славни јунак Сава Тамишварац, који бејаше вођ српски, и у војеној струци веома искусан.

У ово исто доба борише се Срби под неким Србином Милошем, који бејаше капетан у Папи, они освојише тврдиње Важон и Шимег.

Већ смо говорили о том како су Срби из Македоније, Старе Србије и Босне још у XV веку населили од Турака опустошену Славонију и Хрватску.

Од тога времена све једнако досељаваху се Срби на исто земљиште.

Под Максимилијаном II, а још више за владе Рудолфа II, под својим вођима Вуковићем и Бејашиновићем, дошло је више иљада српских породица из Босне.

Овом приликом дошао је и митрополит Гаврило са једно 70 калуђера из манастира Сремиља из околине бихачке.

Митрополит са калуђерима настани се у манастиру Марчи. Рудолфу су ови Срби таман били добро дошли, јер од Луторана у Штајерској и Аустрији, а тако исто и од реформатоваца и устаника мађарских бејаше ћесар веома притешњен.

Рудолфу дакле бејаху ови српски гости веома мили, јер је у њима добио добре и верне војнике.

Зато их године 1578 обдари великим повластицама, које бејаху написане у повељи, познатој под именом Прукер-Либел (Brucker-Libell).

У ово време бејаше поглавар ових граничара и обркапетан у Жумберку (Sichelburg) Даја Деспотовић (црте живота народа српског, Стојачковић на стр. 20).

Бартенштајн (у гл. I на страни 10 и 11) говори о поменутој Прушкој Либели, и вели, да се Срби обвезали: „да ће бранити и чувати границе аустријске."

Они су од тог доба војевали на бунтовнике Маћаре и на Турке, који су помоћу Маћара овладали великим делом краљевине Угарске.

Срби су непрекидно своју дужност чинили, и баш су тога ради награђивани од Фердинанда I господским слобоштинама и повластицама.

Становници вараждинског и горњо-карловачког ђенералата ишли су дакле баш љуцки на руку Фердинанду II у аустријским (тридесетогодишњим) ратовима противу реформације.

Овај је господар сваком приликом показивао за ширење католичке вере и противу кривовераца (протестаната) већу ревност но његови предци.

То се међу осталима и сада споменути граничари, (које већ онда неправилно називаху Кроатима), рад католичких попова омразише са свима кривоверцима.

Овима бејаше препуњена краљевина Угарска већма но до сада, и то до времена, кад су Турци од опсаде бечке одбијени, и до познијег успешног и победама оби-

латог војевања за време његовог величанства покојнога Цара Леополда . . . .

Колико су сами бечки владари а и њихови чиновници поштовали уговором освештане повластице српске, видећемо доцније у течају наше историје.

За владе Рудолфа II најзнатнији је догађај у Маџарској Бочкајев устанак.

Ми смо о том већ говорили, још имамо да напоменемо, да је султан Ахмед I изазвао овај устанак и свом снагом потпомагао, да поврати у Угарској стари уплив, који су Турци под великим Сулејманом и под сином његовим Сулејманом II уживали.

Под Селимовим насљедницима у течају последњих 30 година (1574 — 1603) веома је опао био уплив Турака у Угарској.

Ахмед I користећи се неспособношћу Рудолфа II, а с друге стране незадовљством угарских протестаната и славољубљем енергичног војводе Бочкаје, објави рат бечком ћесару,

У тој цијели прогласи Бочкајију за краља Угарског. Бочкаји војеваше са великим успехом противу Рудолфа II, и допрьо је био до самих зидина бечких.

Велика и јуначка помоћ и пожртвовање Срба и осталих Словена, који помагаху, и брањаху интересе бечког ћесара, бејаше узалудна, јер је овај ћесар био посве немоћан, неспособан и немарљив, а државом управљаше фанатична католичка поповштина.

Још уз ове немире у Угарској дођоше и преходнице будућег несрећног верозаконског немира у Германији,

Под Максимилијаном посејано је семе великом раздору, под Рудолфом дође готово до своје зрелости, да ужасним и несрећним плодом уроди.

У таквим одсудним и опасним околностима договоре се браћа и рођаци Рудолфови, ерцхерцози аустријски, и реше (1608 и 1609), да се влада над Угарском и аустријским наследним земљама од Рудолфа отргне и преда у руке његовом брату Матији.

На две године доцније (1611) одузму Рудолфову и Ческу, коју он највише љубљаше, и где је сав свој живот проводио у друштву са славним астрономом Тихо де Брахом.

По својј прилици отео би био Матија од свога брата и царску круну, но Рудолф II од жалости и јада на скоро умре (1612).

Матија, као краљ од Угарске, други, није за дуго уживао насилно отето господарство.

Он је већ од више година још за живота брата свога био главни управљач војске у Угарској, те се може њему приписати и закључење мира, који је са Бочкајијом у Бечу, а са Турцима у Житваткороку на 20 година уговорио (1606).

Бочкаји буде признат за господара од горње Угарске а протестантима одобрена слобода верозакона.

Но Бочкаји још ове исте године умре изненадно, по Мађарским писцима по својј прилици у сљедству Матијиног чисто аустријског државног начела „sic ratio Status exposcit.“ (Ajtay Sámuel világ tört. II књ. стр. 87),

Матија II за живота свога брата, док се није докопао власти и круне, показиваше се веома толерантан према протенстантима у Чешкој и Мађарској.

Но доцније пошто се зацарио, окрене ћуд, показа свој прави облик и посведочи, да је прави ученик Лојолин, и затуцани римокатолик.

Рудолф бејаше издао Чесима тако звано владалачко писмено (Majestäts-Brief), а Матија погазио беше овај уговор у корист католичких попова.

Чешки протестанти поднеше протест противу повреде уговора, но узалудно, јер их Матија опоро одбије и припрети казном.

Чеси огорчени оваким поступком, 13 Маја 1618 листом се подигну, и под својим вођом грофом Турном упуте се у прашки дворац, и омражене царске саветнике Мартиница и Славату баце кроз прозор на поље.

За тим одреде привремену владу, протерају јежовите из Чешке, и закључе устанак у Чешкој, Моравској и Шлеској.

Војсковође Турн и Мансфелд прикупе оружану силу, протерају ћесаровце из све три области и упадну у Аустрију.

Звека оружја и усклици усташа допреше до самих зидина ћесареве престолнице.

И умирући ћесар Матија мораде чути глас увређеног народа, и у страху од освете гажених поданика уз молитве својих пријатеља јежовита испусти своју грешну душу.

У сред ове грозеће опасности Фердинандо обседнут у својој престолници од усташа, презрен од Мађара, Чеха и од Аустријанаца, шта више и од самих Бечлија у свом дворцу нападнут, придође му помоћ од католичке лиге и од србских војсковођа.

Тешком муком ослободи се од чешких устаника, буде изабран упливом лиге за цара немачког.

Чеси изабраше по несрећи неспособног пфалцког кнеза Фридриха за краља, у надежди, да ће наћи помоћи у свога таста Јакова Стуарта краља енглеског.

Но је овај избор за Чехе посве несрећан био. Јер је Фридрих био неспособан, млад, неразборит и не бејаше дорастао, да управља једним узрујаним народом.

Узалуд бејаху Чеси одушевљени и опојени духом најблагороднијег патриотизма, поред неспособности владаочеве, мораху најпосле страдати.

Устанак Чеха не остаде усамљен. Године 1619 војвода ердељски Гаврило Бетлехен уговори савез са Чесима у одбрану протестанства.

Са 20000 војника продре до Пожуна, отме круну и круниса се за краља маџарског (1620).

Међу тим помоћу католичке лиге, којој беше војсковођ Максимилијан кнез баварски, прикупи Фердинандо знатну војску и продре до Прага.

У околини Прага на Белом брду побише се обе војске, и на жалост буду Чеси коначно побијени од ћесароваца, а поглавито са издајства и плашљивости маџарских војника, које је у помоћ Чесима послао био Бетлехен.

Освета ћесарева и католичке лиге бејаше превазишла границу човечанског достојанства.

Дивље чете ћесарове, вођене ужасним јежовитима у Прагу и у свој краљевини Ческој убијаше најбоље чешке патриоте на најгрознији начин.

Све што је и најмању успомену носило ческе прошлости, народног карактера, споменике литерарне, све је то уништила ова дивља осветољубна поповштина.

Народна вера, језик, понос све је то сада потонуло и у течају времена, у крви народних мученика под рукама фердинандових најамника и католичких џелата.

На жалост наилазимо на саучешће наших Срба у овим грозним верозаконским бојевима, у безкрајном низу непрекидних бојева у свом течају несрећног тридесетогодишњег војевања.

Јадни наши предци бориште се противу ових бораца за народну верозаконску и човечанску слободу, у корист самовољи и беснилу владалаца немачких, у корист обезчовечавајућем римокатолицизму, који се бејаше од толико столећа као вампир навалио на човечанство, да му изсише најбољу крвцу, и животну снагу, који га држаше у тами, глупости и варварству, да у њему задави сваки и најмањи покрет своме узвишеном позиву.

По сто пута су јадни и прејадни предци наши, јер помажући оним узорима деспотизма, сами себи сковаше ланце.

У заносу свог јунаштва не могаху предвидети, да ће они исти ћесари, које су они од коначне погибије спасавали, њих предати у руке оним истим гнусним јежовитима, који давише Чехе, и који ће и њима благодарити, на најнепоштенији начин за спасење римског католицизма.

Као што су Чехе и друге народе, тако ће и њих силом оружја терати у наручја том католицизму.

Као што су ћесари хуситске богомоље оскврњавали и рушили, тако ће и њихове храмове рушити, отимати, праотачку веру газити, и њихове попове протеривати, мучити и убијати.

И наши јадни предци не знаше, ди ће ови зликовци под образином светиње, својим несрећним католицизмом

окужити српски народ и поцепати, оца од сина, брата од брата очупати, и за столећа омразом окружити и раздвојити. Најзад мораде доћи до тога, да она зликовачка поповштина тамом заокружи наш јадан народ, и у мраку незнања и несвести столећима подржи.

Да је у место јунаштва и слепе верности, те јуначке српске главе просветлило било видело разума и свести, данас би човечанство благосиљало те јунаке српске, а српски народ већ одавна би отресао био ропске окове, и своју би самосталност на слободном српском земљишту насладом уживао.

Тридесетогодишњи ратови, ова црна успомена људских страсти, које су католички и протестанстки фанатици изазвали и распаљивали најнепоштенијим средствима, упропастише толике цветуће земље и градове, и поубијаше толико хиљада мирних и радених грађана и сељака. И у српском народу остаде од њих црна и ужасна успомена, што су ови пустошни ратови хиљадама српских синова упропастили и прогутали.

За оних 30 крвавих година све војујуће странке падоше у варварство, трговину, радиност, просвету уназадише за 100 година.

До ког степена варварства допадоше без разлике све војујуће странке, види се отуда, да су војници и једне и друге партије, најмирније грађане па и жене и нејаку дечицу на најгрознији начин убијали.

А најзад у течају овог ратовања и по свршетку, појавила се глад у тако ужасном облику, да су често родитељи своју децу својом руком убијали, да своју глад засите, мртваце и стрвине, па често и људе обешене или рањене прождеравали.

У Германији постојаше читаве чете, које хваташе децу и одрасле, убијаше их и једоше често и некуване и непечене.

Човек се мора ужаснути читајући овакве појаве, које учинише они, што казиваху, да се боре за науку Христову, који је људима проповедао само о узајамној љубави. Римокатолички попови нарочито језовите, то су они зликовци, они изазваше све дојакошње ратове за веру, они су виновници толике проливене невине крви, рад њихова господарства. (Held und Korvin's Weltg. II Th. 536 S.)

Но је наш народ понајвише осетио зле последице оне несрећне и себичне политике, што је поникла из тежње црне католичке поповштине, да човечанство подчини својим себичним интересима.

Није могуће израчунити губитак српског народа за време ове епохе религиозног фанатизма.

Из оно мало бележака, што их имамо могли би приближно сазнати онај голем број Срба, који су по свој Германији војевали.

Само је под Валенштајновим ђенералом Исоланијом било десет хиљада Срба војника. Они су године 1632 Авг. 22 и 24 Шведе до ноге побили и њиховог ђенерала Банера, и херцега Бернхарда од Вајмера под ранама заробили.

Године 1626 Апр. 25 под ђенералом Валенштајном разбише код Десаве лутеранску војску (Лигу), коју предвођаше војвода Манфелд.

Под истим ђенералом год. 1631 Септ. 17 ударе на шведског краља Густава Адолфа, град Подаљвиц запале, и многе топове узму, а Шведе побију и многе заробе.

Године 1633 Јуна 28, били су се са Шведима и пруским лутеранима код Олдендорфа, а године 1634 Маја 28 са Саксонцима код Лигница под ђенералом Колоредом.

Исте године Септ. 7-а у битки код Нордлинга јурише први међу Шведе, разбију их и заробе ђенерала Хорна.

Били су се даље код Рајнфелда (1638), Рајхенбаха (1639), Волфенбитла (1641), Тутлингена (1643), Јанковица (1645), Виртенберга и на другим местима.

Најзнатнија битка, у којој Срби бејаху под ђенералом Валенштајном, збила се 16 Новембра 1532 код Лицена.

Ово је била најжешћа и најкрвнија битка у течају оних 30 година.

У истој битки погибе најзнатнији јунак и највећи владар свога доба Густав Адолф по сведочби новијих писаца немачких од руке једног Мађара.

По смрти шведског краља Шведи под ђенералом Хорном и Херцогом Бернхардом продуже рат до поразе код Нердлингена. У сљедству ове поразе Шведи године 1635-е 30 Маја закључе мир у Прагу са Фердинандом II и поврате се у своје оташтво.

Продужење убитачног тридесетогодишњег рата има се приписати министру Ришелију, који тада управљаше Француском.

Ришељи после поразе Шведа у Германији побоја се од свемоћног надмоћија Фердинанда II. И овај католички поп и министар католичког краља француског, из политичких узрока, жртвоваше интересе католицизма да понизи и побије голему моћ немачког цара, јер већ онда сматраху Французи величину и јединство Германије као опасно за величину француске државе.

Ови политични назори Ришелија бејаху узроком, што се овај опаки рат још за пуних 12 година продужио. У течају ових ратова умре Фердинандо II (1637), а наследи га син његов Фердинандо III.

Оба ова догађаја не бејаху од уплива на течај ових ратова. Промена владаоца није могла имати значаја на збиће догађаја.

Прави виновници оновремене гнусне политике бејаху јежовите, а њихна убитачна начела стајаху непромењена, и при промени владара.

Ми смо морали ову околност овде напоменути, што су са продужењем овога несрећног ратовања умножене и жртве, које даваше јадни и на жалост кратковиди народ српски бечким ћесарима.

Дознаћемо даље, да су ови француски политички назори до најновијег времена причињавали велике заплете и крваве ратове, у којима толике хиљаде српских синова угинуше за туђинске интересе.

Вестфалски мир године 1648-е ослободи свет од големих јада, што причинише тридесетогодишњи ратови.

Мађарски устаници још пре тога учинише мир у Линцу 1645-е.

По линцком уговору добише мађарски протестанти верозаконску слободу и друге законима саборским уговорене повластице.

Поглавити добит за протестанте бејаше, што им је ујамчено, да најважнија места у држави могу заузети, да могу своје школе подизати, и да сами својом црквом и школама управљати могу.

Ова је повластица понајвеће користи допринела протестантима, а посредно и мађарском живљу у Мађарској.

И Срби у вараждинском и горњокарловачком ђенералату добише неке повластице.

На име године 1630 Окт. 5 добише сопствени земаљски устав, који је по том потврђен од Фердинанда III (1642), Леополда I (1659), Карла VI (1717, и 1737) и Марије Терезије (1742 и 1745).

По овом уставу стајаше Срби под својим властитим заповедницима, које је сам цар постављао и који су од њега непосредно зависили.

У административном погледу били су сматрани као особито политичко тело, које не подлежаше ни Угарској ни Хрватској. Под исту административну власт, дођоше доцније Срби из Лике и Крбаве.

Ове повластице чуваху јадни граничари у северинској старој српској цркви на звонари, која бејаше утврђена гвозденим вратима, и затворена грдним бравама.

Јадни наши дедови чуваху ову хартију са царским подписом, и мишљаху, да ће ова ништавна хартија сачувати обећана права.

Наши безазлени предци нису познавали карактере бечких ћесара, они су јадници веровали у ћесарове речи у њихове подписе.

Веровали су пак за то, што је у њих вера била јача од камена, што је реч јуначка у њих била светиња.

Нису знали, да је реч и вера и подпис бечких ћесара, као оно, што је написано на песку.

Њима не бејаше познато, да су бечки ћесари били само прости одзиви њихових духовних отаца јежовита, у којих је поглавито начело „цел освештава средства“ (finis sanctificat media).

Наши стари требали су, да се угледају на Мађаре, који се послужише за своје спасење свима и најподлијим средствима, са оружјем, са турским савезницима, са својим католичким и лутеранским јежовитама, а најзад и са љубавном оданошћу, услужношћу и са одушевљеним изразима према својим владарицама.

То су оне повластице, на које нападаше Мађари на доцнијим саборима, као што је у њиховом законику (Corpus juris) та њихова тежња јасно обележена у речима „Privilegia Valachorum cassentur“, (Да се повластице Влаха укину).

Племићи хрватски и староседеоци називаху Србе Власима, као и босанске спахије што и данас називају православне Србе Власима.

У време закљученог линцког мира бејаше војвода у Ердељу Ђорђе (I) Ракоци (1633 — 1648).

Овај војвода беше фанатичан калвин и шћаше Србе и Влахе да покалвини. Но се тој војводиној намери противио Јорест, митрополит ердељско-београдски, који забрани катихизис, што је написан по наредби Ракоцинoј у духу калвинизма.

Ракоци разљути се на Јореста, лиши га митрополије, а на његово место постави Стевана Симоновића (1643 — 1651).

Овај улизица пристане на Ракоцијев предлог и дозволи, да се печата нови завет на влашком језику у ердељско-београдској штампарији, и покуша по владаочевој жељи, да у место црквено-словенског језика уведе влашки језик.

Но Власи из мржње и неповерења према Ракоцији, противе се том покушају, јер се њихови свећеници од старина служише словенским језиком.

По сведочби Салајије (стр. 15) до године 1656 не имаше Срби владику, но је православном црквом управљао калвински суперинтендент (црквени поглавар).

Поменуте године бејаше поглавар свију православних цркава неки Ђорђе Чулаји калвински суперинтендент. По препоруци овога Чулајије тадањи војвода ердељски Ђорђе II Ракоци, повељом својом од 1656 Дек. 28-ог, потврди за владику Саву II Бранковића.

У тој повељи вели Ракоци о владици Сави, да му је препоручен од пречасног Ђорђа Чулајије, свију православних (ортодокс) цркава суперинтендента и предикатора београдског.

Даље вели, да је Сава скроман, примерног живота и научности, и да га са њих отличних својстава поставља за владику Грка, Срба и Влаха у Ердељу и у деловима Угарске, што беше под Ракоцијом.

Салаји вели, да је упливом овог Чулајије учињено, те су црквене књиге на влашком а не на словенском језику печатане, и да је на истом језику и литурђија држана. (Szalay страна 16, Раић IV. страна 272, и Српски Љетопис 1841 I св. 129 — 135 страна).

Поменути владика Сава II беше од племена Бранковића и доселио се у Ердељ из Јенопоља.

Сава је том приликом довео и свога брата Ђорђа, који је доцније важну но жалосну улогу изиграо у Српству (рођен 1645).

Године 1662 године владаше у Ердељу кнез Михајило Апафи, он заволи Ђорђа, који говораше турски, и прими га за писара. Доцније (1663) пошаље га кнез Апафи у Цариград, као помоћника ердељском посланику, који је султану предавао данак.

Овом приликом упозна се Бранковић са аустријским послаником Симеуном Ремингеном а доцније Кристофом Киндсбергом.

У то доба, видећи Аустријанци голему корист, коју имаше од Срба у њиховим ратовима, почеше преко поменутих дипломатичких агената својих, да буне Србе противу турских султана.

Аустријској дипломацији таман је добро дошла личност Ђорђева, као потомка Бранковића. Они употребе гадну игру, да постигну своје опаке умишљаје.

У то доба враћаше се са хаџилука пећски патријарх Максим. Он дознаде, за обећања, која чињаше аустријски посланик у име Леополда I. Обећаваше пак, да ће Србима помоћи, да ослободе своју стару отачбину од турског господарства, ако пристану уз аустријску војску.

А у исто време дознаше од посланика аустријског, да је Ђорђе потомак српских деспота.

Патријарх Максим праћен од посланика Кундсберга оде у Једрене, и тајно у присуству неких српских властела и пред именованим царским комесаром венча и миропомаже Ђорђа, као будуђет деспоту српског год. 1663.

У овом достојанству потврђен је Бранковић нарочитом повељом (од 7-ог Јуна 1683, и 28 Септ. 1688) од самог Леополда I.

У истој повељи вели: „Te Georgium Brankovich — in haereditate praesepecificatorum Herczegovinae, Syrmiae et Joannopolis (in qua nimirum Wlaskae t Batska continentur) districtuum confirmandum — esse duximus."

„Тебе Ђорђа Бранковића у наследству предозначених округа Херцеговине, Срема и Јанопоља (у ком се

Влашка (Банат — и Бачка садржава) потврдити за добро налазимо."

И патријарх Максим и Ђорђе Бранковић, као људи невешти у политици, вероваху у царска обећања и подигоше доцније Србе, да са ћесаревом војском противу Турака војују.

Од тога доба Ђорђе Бранковић ступи у свезу са Аустријанцима; одлазио је више пута у Беч ћесару и с њиме се лично договарао о предузећу противу Турака.

Године 1668-е путоваше Сава са својим братом деспотом у Русију, где су од цара Феодора III веома одлично примљени.

Пошто се вратише са свога пута, упливом фанатичког калвинског суперинтендента Тофеја, допаде Сава у тамницу, где га у највећим мукама држаше, а најзад га и погубише. Ђорђе једва могаше измаћи од гоњења кнеза Апафије у Трговиште, од куда после оде у Цариград (1681).

Да би остали у свези са историјским догађајима, продужићемо говор свој о Турцима.

За све време тридесетогодишњег рата, владаше Турском неспособни и мекушци султани, те су за ово време аустријски владари бар од ове стране мирни били.

Тек год. 1648 и то упливом ердељског кнеза Ђорђа II Ракоције, пошаље овом помоћну војску султан Ибрахим (1640 — 1648).

Но Фердинандо у исто доба заузет у Германији, уступи Ракоцији неке области у Угарској, и закључи мир (1645) са Ракоцијом и Ибрахимом.

Године 1648-е побуне се Јаничари, ухвате Ибрахима и задаве га, а на његово место прогласе за султана његовог малолетног сина Мухамеда IV (1648 — 1687).

Фердинандо III, по смрти Ђорђа II Ракоција, и за времена малољетства Мухамеда IV, владао је мирно до 1657. Његов син Леополдо I, још 1655 круниса се за краља угарског, сад наследи и царску круну (1657 — 1705).

Са Леополдом I, који је 48 година управљао судбином аустријског царства (као краљ угарски 50 год.) морамо се ближе упознати, што се за време његове предуге владе, збили најважнији и најкобнији догађаји у историји аустријских Срба.

Леополдо I бејаше од природе слабо обдарен физичким и душевним својствима. Он бејаше омален, болешљив и веома плашљив човек, као владар набусит а при том нерешителан и нерадан.

Васпитан за попа, тек по смрти свог старијег брата Фердинанда IV, отргнуше га са предузетог пута, ал' не могоше га више васпитати за достојнога владара.

Леополдо бејаше превећ подчињен упливу католичке поповштине и јежовита, који њега обдржаваху у вечитом страху од Бога, каквог му они створише.

За целога свога живота живљаше, као неки калуђер, пет и шест пута на дан иђаше у цркву, и сваки дан се исповедаше својим поповским управљачима, који његовом савешћу управљаху, као механичар автоматском лутком.

При том је био веома сујетан, он шћаше да буде прва личност у хришћанству, најмоћнији монарх.

Поглавита му тежња бејаше, да све подчини господарству католичке цркве, а у држави да утврди апсолутно господарство.

Жељаше Леополдо, да се о њему по свету говори, као о Лудвику XIV. Но за таква предузећа бејаше његова душевна моћ сувише мајушна, немаше енергије, по-

стојанства, стварајуће моћи, да према величини своје сујете одмери и израчуна и велике планове. (Held und Corvin Weltg. стр. 636—637 II. Bartenstein гл. I стр. 13).

Није могуће говорити о Леополду I, да неспоменемо његова два савременика Лудвика XIV краља француског, и Махмуда IV султана турског. Сваки је од њих дуго владао, Лудвик XIV, 54 год. Леополдо I, 50, а Махмуд IV, 24 год.

Лудвик и Махмуд имаше изредне и даровите учитеље Мазарина и Ахмед Киприлију, врх тога бејаху оба од природе веома даровити.

Леополдо I имаше за учитеље језовите, да је и од природе био обдарен најодличнијим својствима, ови себичњаци својим васпитањем угушили би били и највећи дар.

И ова три човека окреташе свет по својој вољи, и дадоше правац савременом нараштају, а на име Лудвик XIV, беше творац оној политици, која је јевропски свет покретала до конца XVIII века.

Познавајући поглавите факторе, који су покренули догађаје, о којима ћемо сада говорити, прећи ћемо на појединости ових важних догађаја.

У вртлогу ових светских догађаја не малу улогу изиграва и наш многомучени народ српски, гине и крв лије за ову политичку машту, за туђинске интересе.

Султан Махмуд IV, бејаше таман навршио 22 год., млађан, енергичан и опојен духом негдашње турске славе, нестрпељиво чекаше тренутак, да покуша своју снагу са својим хришћанским комшијом Леополдом I.

И заиста му се покаже прилика у ердељским заплетима. Две странке, аустријска и турска, по смрти Ђорђа II Ракоције, заваде се око избора новога кнеза.

Аустријска странка изабра Јована Кемењију, а турска Михајла Апафију.

Кемињи на скоро погине (1662), Апафи, да би се од навале Аустријанаца одбранио, позове у помоћ Махмуда IV; и султан одмах притече у помоћ Апафији.

Године 1663 одпочну се они значајни исламски ратови, који још једном загрозише и застрашише хришћански свет. За кратко време преплави Махмуд големом војском (150000) сву Угарску.

На челу турске војске стајаше прослављени велики везир Махмуд Киприлија. Ћесареву војску предвођаше славни Монтекукулија, и бан од Хрватске Никола Зриновић.

Под градом Острогоном на Дунаву претрпеше ћесареве војсковође поразу, и повукоше назад од реке Рабе.

На глас ове поразе притекоше германски владари у помоћ ћесару. Шта више и сам Лудвик XIV послао беше свом противнику Леополду у помоћ 4000 војника, под ђенералом Колињијом.

Код св. Готхарда на рјеци Раби угледаше се два велика противника Монтекукули и Махмуд Кипризлић.

Обе војске бише се с највећим фанатичким одушевљењем, и најзад буду Турци и њихови савезници Мађари коначно побијени, турска и мађарска војска на све стране растурена.

И ако је ћесарева војска одржала сјајну победу, Леополдо зазирући од Лудвика XIV, пристаде на мир, који му понудише Турци, и потврди у Вашвару 1664 примирје на 20 година.

И ако је Лудвик XIV помогао Леополду I у поменутом ратовању противу Турака, то се у посљедицама

може увидети, да је он своје људе у Угарску слао из политичких узрока.

Његова цијел бејаше, да се Французи што боље упознају са мађарским великашима, с којима се бејаше већ тада договарао и на устанак противу Леополда подстрекавао.

И непрође три године од вашварског мира, а склопи се завера од мађарских великаша противу краља Леополда.

На челу завере стајаху палатин мађарски, гроф Фрања Вешелењи, оба брата грофови Зриновићи Петар и Никола, гроф Надажди земаљски судија, Фрања Франкопан, млађани Фрања Ракоци, и многи мађарски великаши.

Завера беше скована у тренчинским бањама (1667) у договору са ердељским кнезом Апафијом и Лудвиком XIV, који завереницима обећаше помоћ противу Леополда.

Но поглавице завере палатин Вешелењи, још утечају договора изненадно тешко оболи, и на исповести својој искаже сав план и имена завереника своме духовнику језовити.

Овај достојни син Лојолин одма похита у Беч Леополду и открије заверу, а у исто време и кнез Апафи подкаже Леополду завренике.

Завереници буду сви до једнога похватани, у Винернајштату и у Бечу погубљени (1671).

Леополдо огорчен овом завером мађарских великаша, а и подстакнут од језовита, уништи мађарски устав, уведе апсолутну владу и прогласи у Мађарској опсадно стање и заведе војничке судове у Кошици и Ердељу.

Ти судови осудише до 300 великаша и племића на смрт, а неке на вечиту робију. За тим доведе у Угарску немачку војску, да би охолу мађарску аристокрацију сломио.

8*

Но свеколика строгост Леополдова немогаше сломити у мађарским великашима склоност на побуне и одвратност спрама хабсбуршке династије.

На челу незадовољних племића, помоћу Пољака и Турака, продре год. 1681-е Имре Текелија у горњу Угарску, и подигне Мађаре на устанак противу краља Леополда.

Године 1684 упливом Лудвика XIV и на позив Мађара, који Текелију избраше за кнеза од Угарске, пошаље Махмуд IV 300000 војника, под чувеним великим везиром Кара-Мустафом, у помоћ мађарским устаницима.

Леополдо, још прије тога извештен од деспота Ђорђа Бранковића, учини савез са краљем пољским Јованом Собјеским и Млечићима противу Турака.

Мљечићи пошаљу му 15000 Срба приморских ускока, а Собјески похита са 30000 Пољака ћесару у помоћ.

Под немачким ђенералима бејаше више хиљада Срба, који су ћесаревој војсци за време обсаде Беча велике услуге учинили.

Леополдо бејаше уплетен у тешке ратове са Лудвиком XIV. С тога му бејаше и слаба помоћ од Немаца противу Турака. По томе је највећу помоћ имао Леополдо од Словена: Пољака, Чеха, Словенаца, Срба и Хрвата.

Још небејаше се ни прикупила војска у помоћ ћесару, а Турци под Кара-Мустафом бејаху већ допрли до зидина бечких.

Леополдо бејаше измакао у Линц, и оставио своју престолницу, да је туђинци одбране и спасу.

Велики везир обседне Беч са свију страна, и малена посада под ђенералом Старенбергом, после 18 напада

била би јамачно подлегла овој непрекидној навали, да није Собјески у најодсуднијем тренутку приспео у помоћ.

Но при свем том, јамачно би посада малаксала била, да није Србин Григоријевић кроз турску војску преобучен дошао био у Беч, и о доласку Собјесковом известио Старенберга. (Serben und Croaten Antheil an den Öster.-Türk. Kriege стр. 5 — 21)

Дан 10-и Септ. 1683 освану за Бечлије у страховању, ал' је омркао у највећим усклицима радости ослобођења. Голема турска војска бејаше коначно поражена, но је ту горду силу смлавила снажна рука Словена.

Собјески са својим јуначким Пољацима и осталим Словенима спасао је Беч, ћесара, и Германију за на век од Турака. (На сто година доцније праунука Леополда I, подписаће акат о деоби Пољске. Јадни Пољаци још и данас верују у поштење бечке владе, и у туђинску помоћ!)

Цео турски стан са 300 топова, 1500 чадора и све благо великог везира паде у руке победиоцима. Десет тисућа турских лешина покриваше брда и долине у бечкој околини, а још толико изгибоше у бегању кроз Угарску до Будима.

Огромне бејаху посљедице од ове победе под Бечом, јер још у течају год. 1683 освоји ћесарева војска под херцегом Карлом Лотриншким цео западни и северни део Угарске до Будима.

На глас турске поразе изневерише кнез Апафи и његови Мађари турског цара, и пређоше на страну победиоца Леополда, противу кога су пре тога с највећим огорчењем војевали.

Године 1684 уговорише Мљечићи савез са Леополдом, и отпочеше на суву у Албанији и Мореји војевати по-

моћу Херцеговаца, српских приморaца и брђана, а тако исто и на мору са великим успехом.

Херцег Карло Лотриншки, 2 Септембра 1686, освоји Будим, у течају 1687-е сву јужну Угарску, а године 1688-е помоћу Срба и Београд.

Док је царска војска у овом крају угарске срећно успевала, дотле су српски граничари из Славоније и Хрватске са својом приморском браћом у Босну упали и и велики део заузели.

Таквом срећом војеваше Срби, у Далмацији, коју су сву са приморјем од Турака очистили и Дубровник заузели.

У течају ових великих ратова поменусмо, да се склопио велики савез средњојевропских владара.

У овај савез противу Турака приступио је и руски цар Федор III (1677).

Године 1680 мир у Раджину, прекиде за кратко време ратовање Руса и Турака.

Пошто Турци брзим напредовањем ћесареве војске потиснути бише из Угарске, то је руска влада из нова приступила у велики савез (1687).

Русијом управљаше у то време, велика кнегиња Софија сестра Федора III, а кћи цара Алексија.

Но је ово ратовање одвећ лабаво вођено због раздора у царској породици са омразе упрвитељке Софије и млађаног цара Петра.

Овим победама ћесареве војске, у којој беше преко 20000 Срба и Хрвата, задобио је баденски херцег сву Угарску, Срем, Славонију, Хрватску, Банат и Ердељ.

Од како допаде круна Угарске Хабсбурговцима, први је Леополдо, који се могаше назвати господаром и кра-

њем Угарске, јер су све области Угарске дошле у његове руке.

Јунаштву својих народа, а поглавито Словенима има благодарити аустријски дом за све војне успехе и за утврђење краљевског престола у Угарској.

Мађари, ови прастари противници хабсбуршке династије, неби никада дозволили, да ова династија дође на угарски престо, а још мање, да се на њему утврди.

Као што видесмо до јако, Мађари се све једнако бориште противу ове династије, шта више помоћу Турака служише се, да хабсбуршку династију из Угарске истисну.

Словени су дакле, а поглавито Срби и Хрвати, који по својој несрећи утврдише моћ и славу аустријском дому.

Но Леополдо I небејаше довољан, што је поништио турску силу и чету угарских устаника, но једним ужасним примером шћадијаше, да застраши за навек Мађаре од покушаја на устанак. У Прешови (Еперјеш) подиже револуцијони или крвнички суд. И година 1687-а остаће у ужасној успомени код Мађара. Именом ћесаревих ђенерала, Карафе, Хајстера и других страшила, још после 100 година плашише матере своју децу.

Више хиљада Текелијиних привржeника изгинуше у Еперјешу пресудом крвничког суда, који је за годину дана из дана у дан непрекидно вршио своју ужасну улогу.

Оне исте године позове Леополдо земаљски сабор у Пожун, где принуди застрашене Мађаре, да се за навек одрекну права слободног избора и права на оружани одпор, што имаху Мађари, по тако званој повељи „златној були“, још од времена Андрије II.

И тако признаде сабор угарски од год. 1687-е неограничено право наследија аустријском дому. На истом

сабору буде крунисан Јосиф I, као први насљедни краљ Угарске.

Маџарски историјописци представљају овај историјски догађај у другом виду, у тој намери, да закључак поменутог сабора неизгледа као изнуђен, но као дело маџарског лојалитета и оданости према владајућој династији.

Но за мало и видећемо, шта вреди та маџарска лојалност и оданост, коју су заклетвом заверили Леополду I као победиоцу, и свом наследном законом краљу Јосифу I.

То је давнашња политика била у Маџара, да већина диже буну противу аустријске династије, а друга мања странка, да се нађе у случају неуспешног устанка у околини краља и краљице, и да их умилостиви.

Ту политичку игру видимо, да изигравају Маџари све до најновијег доба.

Од какве би користи било за народ србски, да је умео у многим важним и одсудним тренутцима, кад бејаше светли дом у опасности, да одигра овакве вештачке улоге.

Заиста би се и ми налазили у друкчијим политичким околностима, нити би морали ишчекивати милости од сабора угарских глумаца.

Међу тим ратоваше ћесарева војска и у течају 1688 године са једнаком срећом. Ове године дође за војсковођу принц Јевђеније Савојски, који ће се доцније у небројним бојевима и победама прославити.

И у турској војсци учини се промена, нови велики везир Мустафа Киприслић, подиже у маси мухамедовце и још једном их фанатиса, и ратовање одпоче повољније за Турке.

Истина, да су изгубили сву Мореју, коју отеше Мљечићи помоћу српских и грчкиху скока. Но године 1689 из нова јуришом заузеше Турци српски Београд, и упадоше у Славонију, Срем, Бачку и Банат.

Ћесарева војска, већином Срби, прошле године под принцом баденским узеше Ниш, а ђенерал Пиколомини са српском војском допрео је био до Скопља.

Но у лето поменуте године (1689) Турци почеше напредовати, на једној страни бејаху Турци допрли до Осека, но ту буду одбијени; на другој страни преплавише и попалише Срем, Бачку и Банат до Тисе.

Све дојакошње напредовање ћесареве војске има се приписати саучешћу Срба, које је подигао био познати деспот Ђорђе Бранковић и пећски српски патријарх Арсеније Чрнојевић.

Ми смо већ пређе говорили, како је Бранковић постао деспотом, и како је деспот у Бечу са самим царем Леополдом I уговорио, да Србе противу Турака подигне и ћесареву војску сваким могућним средством подпомогне, кад ова на српско земљиште ступи.

Деспот Ђорђе Бранковић постаде бароном (7 Јуна 1683) а доцније (20 Септ. 1688), грофом угарским.

Но је Леополдо преко свога ђенерала Пиколоминија потајно уговарао био и са патријархом Арсенијем, мимо Бранковића, за рачун своје политике.

Нема сумње, да је још у оно доба било уговора између Леополда I и патријарха Чарнојевића, да деспота Бранковића уклоне с пута, а српском народу недаду више светског поглавара но калуђерског старешину, који цару неће бити опасан.

Ми ћемо овде речима самога Бартенштајна посведочити о шуровању и споразумљењу патријарховом са царском владом, да српски народ не добије светског поглавара.

Бартенштајн о томе овако говори (у књ. VI стр. 84, 85.) „Als unter des frommen Kaiser Leopold Regierung, die unter dem türkischen Joche seufzenden Illyrier (Serben) herüber zu tretten, und für die Christenheit zu streiten eingeladen wurden, hat man für Sie so grosse Achtung bezeigt, dass besagter Kaiser, um Sie nur zu gewinnen, nicht angestanden, ihnen sogar die Freiheit anzubiethen, einen eigenen Wojwoden zu erwählen, wo doch diese Freiheit überaus bedenklich, und der königlichen Oberbothmässigkeit, überaus abbrüchtig gewesen sein würde. Wie gefährlich ein solcher Wojwod ist, hat das durchlauchtigste Erzhaus zur Zeit, als Ferdinand I und dessen Gemahlin das Königreich Ungarn zugefallen, in der Person des Zapolya zur Genüge erfahren; und die nach Zapolya's Tode durch Wahl erwählten Fürsten von Siebenbürgen, haben ihm eben so vieles zu schaffen gemacht. Gleichwohl ist man im Jahre 1690 — — von diesen Betrachtungen um deswillen abgegangen, weil man sich von der zahlreichen Herübertretung der Illyrier (Serben) einen noch wichtigeren Nutzen versprochen hat, worin man sich auch nicht ganz geirrt haben mag."

„За владе цара Леополда I позивани су Грци (Срби), — и ако још нису били вешти у оружју као данас, да овамо (у Угарску) пређу. Толико су им онда показивали поштовања, да се поменути цар није устручавао понудити (anzubiethen) им и саму слободу, да бирају себи свога

војводу, и ако је ова слобода доста била опасна, и по краљевску врховну власт посве шкодљива. Колико је такви војвода опасан, то је пресветли двор у оно време, кад бејаше Фердинанду I и његовој жени припало краљевство угарско, у лицу Јована Запоље и сувише искусио. И они, по смрти Запоље и његова сина избором постали кнезови ердељски, и опет му доста јада починише. При свем том је у години 1690 — — — од ових посматрања одступљено из тог узрока, што се обрицаше од многобројног прелаза и сеобе Срба неке још веће користи, и у чему се и нису преварили."

Да је бечки двор са патријархом Чрнојевићем договарао се и споразумео, како да Србима отузму и не даду светског поглавара, види се јасно из онога, што Бартенштајн у својој књизи на страни 108 казује овим речима:

„Es ist sehr gut gewesen, dass es hernach vom obigen Anerbieten (einen Wojwoden zu erwählen) abgekomen ist. — — — — — — —

Hierzu hat nach allem Vermuthen der erste herübergetretene Metropolit Arsenius Chernovich, nicht wenig in der Absicht mit beigetragen, um das Verdienst der erfolgten Herübertrettung sich allein zuzueignen, und keinen Weltlichen an der Seite zu haben, der Sein ansehen verringern könnte.

Dem Hof war, alles wohlerwogen, damit sicher nicht weniger als dem Metropoliten gedient, da man diesen durch alleinige Sperrung der Temporalien weit leichter, als einem kriegs-

verständigen und eine zahlreiche Mannschaft commandirenden General, leiten lenken und in Zaume halten kann.“ — — —

Ал је врло добро било, што се доцније одустало од речене понуде, и тако у привилегијама није спомена било о бирању војводе. — — — — — — — —

А томе је највише допринео и сила припомогао први митрополит Арсеније Чрнојевић, у намери, да заслугу, што је прелаз (Срба) по жељи испао, себи самом присвоји, и да неима крај себе никаква светска човека, који би му част и славу (Ansehen) смањити могао.

Даље наводимо за доказ патријарховог властољубља, речи Рајића (прибавл. III. стран 335). Рајић износи писмо кардинала Колонића примаса Угарског и Маџарског канцлера, у ком одговара српској депутацији владици јенопољском Исајији Дијаковићу, капетану Пани Божићу, из Титела, и Николи Фелдварији из Коморана, који долажаху у Беч, да се деспот Бранковић пусти из затвора.

„Ја господара Бранковића нисам ни затворио, нити га држим у затвору, већ његово избављење засадà веома одуготеже с једне стране архијепископ, кога ви називате патријархом, с којим стајаше и г. Бранковић у сагласију (?) — — — — — — — — — — па би и ви сами, кад би се господар Бранковић ослободио, подигли рогове те како, као-год и у овим стварима, а ми то никојим начином неможемо допуштати у краљевини Угарској.“ — — —

Ова тежња митрополита, (да привуче сву власт у своје руке), кад се добро расуди, била је од големе користи и двору, јер се митрополита простим закраћењем светских прихода (Sperrung der Temporalia), далеко лакше водити, управљати и под уздом држати, но неког ђенерала (војводу), који уме да ратује и да управља, многобројним људством за бој. По томе не само да не треба кудити, но баш напротив треба хвалити обоицу искусних великих министара Леополда I, грофа Кинскога и грофа Штратмана, што су они умели смиреност (себичност) митрополитову окренути на корист држави, те су све допустили, што је доликовало таквој смирености, на тај начин одвратили су народ од неког предузећа, који би собом донели знатне заплете и закачке, рад чега нема се више икада бојати од ма којег митрополита.

Јамачно се не би могло икада постићи под војводама, па ни данашње силе поправљен (?!) стање и уређење код граничара.“

Ево сведочбе, како су кројили судбину јаднога деспота српскога, бечка влада и угарска дворска канцеларија, а на жалост и српски митрополит (патријарх), у оном тренутку, кад је овај народ своју крв пролевао за оне који га обмањиваше и вараше.

Сада да видимо, каква бејаше судба Срба под турском владом, како би дознали, да ли је било узрока, да Срби оставе своју стару отачбину, и предаду је туђинцима.

И у томе нека нам говори и сведочи Бартенштајн (гл. I стр. 12 и 14).

„Од Турака небејаху сметани у држању своје вере; и како се у Турској незна за племство, нити тамо место племића прост човек државне терете носи: то су Расци, Власи и Рутени имали тамо и у том погледу много веће угодности.

И по томе види се јасно, да они неби никада жртвовали своје благо своје добро, нити би себе и живот својих у пропаст залагали, кад би се побојали, или ма којим путем сазнали, да ће имати узрока стрепити, и да ће им се кратити оно под новим хришћанским господарима, што су под Турцима мирно уживали.

Тешко им истина бејаше гледати своје жене и кћери, како су кад и кад изложене страстима турских силеџија. — — — — — Али се све ово не може успоредити са вечитим губитком слободе своје савести, и своје свеколике хришћанске власти, (које трпише у Угарској пре и после себе) ни са злостављањем, којег се имаше бојати тек кад и кад (у Турској).

А у новој постојбини стрепише дан на дан непрестано и довека не само од краља, већ од свакога редом угарског спахије — Domino terrestri. —

Из ових поузданих навода видимо, какво је стање Срба било под Турском, а какво је било пре и после под аустро-угарском владом.

Да је оно стање под Турцима много боље било, но оно, што су Срби уживали под назови хришћанском владом угарских краљева, набуситог свештенства католичког и маџарских спахија.

Да нису Срби од аустриских ђенерала па и од својих себичних вођа подстрекавани били, да се нису листом дизали противу својих дојакошњих трпељивих господара, јамачно неби допали оног ужасног господарства мађарских католичких и калвинских попова бесних спахија мађарских, жупанијских и војничких самовоља.

По свему што смо до сада навели, смемо тврдити: да би за наше праоце много пробитачније било, кад би за све време оних крвавих и уништавајућих исламских ратова, или на миру седели, или неку малу помоћ дали Турцима противу назови хришћанских избављача.

Јер су ови само политичне спекулације водили са Србима, као што јасно показују дела и речи краља Леополда I његових ђенерала.

Каквих големих јада допадоше Срби, који одоше под закриље двоглавог орла аустријског, најбоље ћемо се уверити из акта, која сачуваше честити Будимци у својој архиви. (Ова акта одпочеће се печатати још у течају ове године, да служе за велику поуку српском народу).

Ми смо више горе навели речи славног Бартенштајна, из којих јасно видимо, како је Леополдо I примамљивао српске вође, а преко њих и народ српски на устанак противу Турака.

Леополдо им обрицаше слободу, да бирају свога војводу, да слободно уживају веру, језик, своје обичаје, да неплаћају данак католичким поповима, да недођу под мађарске спахије, и још многе друге повластице.

Но је све то било лаж и обмана, јер су и сами бечки министри Кински и Штратман радили сасвим противно царским обрицањима.

Угарске власти, војнички заповедници а нарочито католички јепископи, не штоваше наредбе краљеве и на очиглед газише не само обречене привилегије, но и сва човечанска права.

Бартенштајн вели (у гл. III. 26 стр.) „Краљевска је власт у Угарској била врло слаба, те их (Србе) није могао одбранити противу злостављања спахија (Dominorum terrestrium) и од варошких власти (Magistratuum Locorum), којих је доста било, и повећаше омразу са обадве стране.

Сва дакле обрицања царева и све привилегије беху само од аустро-угарских министара, јежовита, маџарских попова и великаша вешто искомбиновани мамац, да Србе привуку у Угарску, да њима населе пусте области између Дунава, Тисе, Мароша, у негдашњој Угарској, а тако исто и да населе оне големе пустолије између Драве, Дунава и Саве.

Маџарска властела и бискупи католички требаше мужике (jobbágy поданике), који ће знојем са свога чела њих готоване хранити.

А цар требаше јевтине војнике, јер је на одбрану Аустрије, Штајерске Крајнске од турског напада, до доласка Срба у Славонију, аустријска влада трошила годишње милијун и триста хиљада форината, а не могаше сачувати да Турци не продру, пљачкају, робе, секу њихове љубазне Немце. Прегледајмо сада и савесно оценимо све околности у којима живљаху Срби у Турској а доцније у Угарској: видећемо, да су Срби по речима Бартенштајна и других историјописаца, уживали под турском владом слободу вероисповеди и народности, а да су под аустро-угарским господарима

до крајности гоњени били због вере и народности.

Даље дознаћемо, да Срби под турским господарима не бејаху под спахијама и владалачким камарама, а да су горко стењали под мађарским спахијама, и да су католичким поповима морали давати десетак, и ако је изрично у привилегијама условљено било, да не дођу под власт спахијску, и да не морају давати поповима десетак.

Знамо и то, да су код Турака само мухамедовци војевали, а под новим хришћанским господарима мораше Срби готово сви војевати противу свију непријатеља ван земље, а код куће своје, дању и ноћу, противу Турака бранити земаљске границе о свом трошку.

Не налазимо случаја, да је турска влада Србе расељавала и земље им распродавала туђинцима и ако су се Срби непрекидно са Турцима крвнички тукли.

Напротив је аустро-угарска влада, нарочито упливом мађарских земаљских сабора, не само земље одузимала, но и ова српском крвљу откупљена земљишта немачким дошљацима продавала, а заслужне Србе са њихових огњишта протеривала у Русију.

Сећајмо се оне големе несреће, коју је због сеобе једног дела остали део Срба претрпео од Турака после карловачког мира.

Познато нам је на жалост, да су Турци толико хиљада српских породица поклали, српске пределе попалили и опустошили, и арнаутским племенима населили. А што је најгоре било, турска влада огорчена издајством Арсена III патријарха, укинула је столицу српског патријарха у Пећи, а српску цркву подчинила грчкој патријаршији у Цариграду.

Од тога несрећнога доба дочека јадно и клето Косово, да се Арапи и Арнаути по њему шећу, а Срби добише у грчким владикама горе зулумћаре, но што су најжешћи мухамедовци икада били.

Жалосне последице оне несрећне сеобе допиру чак и до наших времена. Јер би српски народ бројао за много милијуна више но сада, српски народ био би концентрисан у једној маси, и кад би куцнуо час слободе, чуло би га сво Српство, и једним снажним ударцем срушило би стољетне ланце робовања.

Свему овоме додајмо још, колико су Срби злостављени, апшени, убијани због своје вере, како их је гадна политика унијаћења политички поцепала и отуђила од своје народности, а туђе народе нарочито опале Мађаре оснажила овим ренегатима, који бејаху гори но потурице, јер су ови задржали свој прадедовски говор.

Кад сву црну судбу пресељеника Срба сазнамо, можемо ли а да горко не уздахнемо и осудимо себичност а од части и глупост патријарха Арсенија Чрнојевића и деспота Бранковића, а и осталих деспота из ове несрећне породице, што изведоше толику гомилу својих сународника са земље њихових праотаца у туђинство.

Та боље би било, да су сви изгинули на светој својој земљи рођеној, но што су пустили, да туђинци газе гробове и свете споменике њихових предака.

Зар их је боља судба чекала у туђинској земљи, коју су они морали својом крвцом стопу по стопу од Турака отимати? Најзад их аустријски владари и протераше са њихова нова огњишта у туђинство, а њихове земље продадоше немачким готованима.

Бечки ћесари подчинише велики део народа бесној олигархији маџарској, која за то бејаше награђивана, што је кроз 200 година ишла да протера и уништи ону исту династију, која их је награђивала, а верне Србе своје браниоце, издајнички продавала, овим лукавим олигархама маџарским.

Несрећна властела српска носи на својој души потоцима проливену крв својих сународника за њихову себичност и за интересе туђинских деспота.

Српска крајина, та крвава кошуља српска, ова гомила српских јунака и највећих мученика, због себичности оних вођа, столећима мораше носити крст свој мученички, нит' се могаше смирити дању ни ноћу, па до данас пролива своју крвцу за оне злосретнике, који су њихове дедове у течају времена као робље продавали Маџарима.

Ово смо све морали навести пре, но што ћемо причати право збиће ове шесте и највеће сеобе српске на ново несрећно и крваво земљиште угарско.

Казали смо, да се са сеобом Срба свршава последњи и жалосни период у историји аустријских Срба. На свршетку овога периода показали смо чиниоце управо злочинце велике сеобе Срба.

Сад имамо још да споменемо услове сеобе, који су у тако званим привилегијама написани, но ћемо најпре говорити о судбини последњег деспота српског Бранковића.

Ми смо наспоменули, како је ратничка срећа изневерила ћесарову војску, по смрти ђенерала Пиколомина (1689 године).

Узрок тој несрећи аустријској бејаше разузданост немачких војника, који под ђенералима Карлом холштајнским а доцније под Штрасером сурово и нечовечно

поступаше са хришћанским становницима у Старој Србији, Албанији и Босни.

Због разузданости војске и војсковођа, мораде ћесарева војска напустити све српске крајеве.

На глас да ћесаревци измичу, застраши се патријарх Арсеније и побоја се за своју главу, јер је знао добро, да ће га Турци с правом погубити, због његова шуровања са ћесаром и његовим ђенералима, и због издаје свога господара.

Ал' не хтеде злосрећник, да сам собом и са неколицином својих присталица пребегне у Угарску за својим пријатељима. Но из себичности наговори јадни народ, да на своју голему несрећу пређе у Угарску.

Четрдесет хиљада српских породица (преко шест стотина иљада глава), оставише своје куће и кућишта, своја добра и гробове својих праотаца.

Ови јадници надаху се, да ће на оној страни затећи свога деспота Ђорђа и његову војску. Јадници незнадоше, шта је подла политика са њиховим деспотом учинила, а патријарх Арсен мудро ћуташе и ником неказиваше, и ако је знао за судбу јаднога Ђорђа.

Има неких писаца, који би хтели да оправдају злочинство, које је учинио патријарх Арсеније III својим сувременицима и свом потомству за на век.

Правдају га са позивницом и повељама, које посла Леополдо I по јанопољском владици Исаији Дијаковићу, кога је патријарх ради тога у Беч послао.

У истој повељи обричу се српском народу златна брда, ако пређе у Угарску.

Ћесар обрече Србима заклон, слободу вере, и слободу да бирају себи војводу, уз то обрече, да ће им по свр-

шетку рата дати такву политичку организацију, која ће их задовољити.

Ове жртве подле шпекулације населише се у Срему, Славонији у околини Будима и Свете Андрије, ови насељеници добише прву привилегију 20-ог Августа 1690. Садржај ове привилегије саопштићемо доцније у поглавитим тачкама.

Сад ћемо да опишемо судбину последњег деспота српског Ђорђа Бранковића.

Знамо, да је Ђорђе са самим ћесарем у Бечу лично уговорио начин о заједничком нападу противу Турака.

И деспот је одржао своју реч на велику штету српску. Како је ћесар своју реч одржао, видићемо из његових својеручних писама и кореспонденција, које вођаше с маркграфом баденским. (Serben und Croaten Antheil an den Öster. Türk. Kriegen стр. 99, 100 и 112).

Писмо маркграфа је из главног стана царске војске, код Липове на један сахат од Смедерева 26 Јула 1689 године, и овако гласи:

„Неки Бранковић шиље на све стране по вилајету многе расписе, којима хоће да побуди народ на оружје, и жели да их себи привуче.

Он се издаје за природног и наследног господара или деспоту од Србије, Босне, Мизије, Бугарске, Тракије, Срема и свију оних земаља, што леже између Осека и Цариграда, и баш тражи, да формално њима завлада и управља.

Ђенерал Хајслер, опомињао ме је више пута, да припазим на његов (Бранковићев) рад, пошто је из веома тачне кореспонденције, што је водио са кнезом влашким, не мало подозрив постао.

Нит га познајем нит што знам о њему, а нећу такво што у будуће трпити, док недобијем налога од вашег величаства, како да се владам."

Цар Леополдо знадијаше, који је тај Бранковић, да га је он сам пре неколико месеци у Бечу, као српскога деспоту признао, и за грофа Угарског наименовао, знадијаше шта је с Бранковићем уговорио.

Но по речима Салајије, бојаше се Леополдо јамачно, да му Бранковић не буде опасан са свога уплива на јужне Словене. (Szalai Szerb Telepvények стр. 20).

И овај вероломни ћесар одговара на пређашње писмо маркграфу из Линца 5-г Августа 1689, овако:

„Што се тиче Бранковића, то је она иста личност, која долажаше у Беч од стране пређашњег влашког кнеза са неколицином других посланика. Имајте дакле на уму, да га на леп и вешт начин, а под неким видом себи примамите; и тад на њега добро пазите, па ако је нужно и њега самога лично задржите."

Даље вели Салаји на истом месту, како је опет прошло неколико месеца, док једном пође за руком маркграфу, да оствари свој умишљај, јер тек 7-г Нов. 1689 из главног стана код Фетислама пише маркграф Леополду.

„Онога Ђорђа Бранковића, о коме сам већ више пута најпонизније јављао, најзад сам са лепим и ласкавим речима себи примамио, и нашао сам, да је не само добивену од вашег величаства повељу злоупотребио, но под заклоном исте повеље на силу хоће, да се прогласи за деспота Србије Илирије, Мисије, Босне, Срема и још многих других земаља.

А најзад без околишења захтева, да му се поврати власт, као законитом насљеднику.

Даље вели: „овај исти Бранковић, као закони насљедни господар, признат је од патријарха и попова, који веома велики уплив имају на прост и глуп народ, а тако исто је и од више хиљада људи у својој војсци поштован, и има веома многих присталица.

Па ако задуго оклевамо и не извидимо, могу се отуда излећи веома опасне ствари.

Зато бејах приморан, истога Бранковића задржати, и послах га преко Оршаве у Сибињ, као заробљеника, а ону повељу којом се разметаше са највишим предубеђењем вашег величаства, задржао сам у канцеларији ради чувања.„ (Röderer, II. стр. 176. додат.)

Деспота Бранковића послаше за тим ради веће сигурности у Беч а доцније у Ческу у Хеб (Eger), где је после 22 годишњег грозног мучења свој несрећни живот окончао, 19 Декембра 1711 год. Он је написао историју српског народа и свој животопис. (Види Programm des k. k. Ober Gymnasiums zu Eger in Böhmen am Schlusse des Schuljahres 1868. Anton Friend Gymnasial Director. Eger).

Вредно је напоменути овде, што се говори о деспоту Бранковићу у књизи, која је године 1709-е дакле за живота једнога деспоте изашла, под насловом: „Brevis historia gentis Rascianae et Despotae Georgii Brankovich, excerpta e libro historico Leopoldi magni Imperatoris, Lipsiae 1709 impresso.“

Писац говори о ратовању аустријанаца противу Турака после опсаде Беча до карловачког мира (1683 — 1699).

„У овом ратничком походу збио се догађај, не толико познат, као што је важан, и што је вредно да се добро испита, јер може објаснити из ближе онај израз, што се зове „Ratio Status“ државни интерес, (Nihil mali fecit, sed sic ratio status exposcit).

„Расцијански је народ веома познат, и по целој турској царевини расут, као што их има и у Угарској, но ови особиту мржњу имају према Мађарима, што се држе за много племенитије и благородније од Мађара, и са чега има малога јемства за узајамно пријатељство. — — —

Стоје под врховним господарством турским, но бирају себи деспоте.

Пошто је ћесарево оружје прошле године под изборним кнезом баварским Београд заузело, а кнез Лудвик Баденски после својих победа у Босни, исту област подчинио; мишљаху Расцијани, да је ту време, да се једном од турског ига ослободе.

По томе је њихов избрани поглавар, који се писаше: „Гроф Ђорђе Бранковић избрани деспот Илирије и расцијанске Мисије,“ одпутовао у Беч и изјаснио ћесару Леополду I да у његовога народа има стотинама хиљада у Турској, који су равно срчани, а у исто време мрзе на турско господарство.

Да је у потаји већ међу њима уговорено, чим ђенерал, што ћесара заступа, одпочне војевање, да ће он сам (Бранковић), са својих 30000 најплеменитијих Срба, ђе-

нералу се придружити, а што даље пође ђенерал, то ће већу војску српску прикупити. Са овом војском лако ће моћи учинити крај турском господарству, и да ће круну од истока ћесару избавити.

Бечки двор веома се радоваше овом предлогу, а да би деспота на своју руку добили и у добрим намерама утврдили, даваше му дипломе, и прогласише га за кнеза у царевини (Princeps Imperii).

На тај начин ишчекиваше будуће ратничко предузеће на бојном пољу, а што беше од потребе, и о чему не бејаше савесно зборити, на то се коначно заборавило. —

По чему бејаше дакле крив деспот, што се у Бечу навлаш заборавило, да се о томе договору извести и принц баденски.

У овом последњем ратовању дакле, кад поменути принц са својом армадом изгледаше Турке, представио му се нови кнез Расцијана Бранковић, понудом, да ће на скоро 30000 Срба бити спремни, и са његовом (принчевом) војском сајузити се, и ако се још успешније узнапредује у Турској, то ће се за време овога похода придружити више иљада људи.

Писац ту вели о принцу баденском „quod timidum idem crudele“ „што је страшљиво, то ти је и свирјепо“, па за тим са неком иронијом продужује:

— „Што већу множину народа обрицаше, деспот, о чијој верности не бејаше уверен, и што не бејаше довољно моћан, то му је засебна моћ од 30000 војника, само неизгладиму штету нанела, кад се ослањаше несмотрено, не гледећи, да се човек никада оним не држи, који је јачи.

Како пак веома близу бејаху Срби, не смеде противу ове знатне помоћне војске што предузети, то се принц претвараше, да је веома задовољан са понудом и извешћем деспотовим, па је изјавио деспоту, да га веома треба, и с тога понуди овога, да оде у Смедерево, и на даљу наредбу почека.

Чим онамо стиже деспот, по наредби принчевој одмах га притворише, а доцније га пратише у Беч, да би тамо ствар боље извидели. — — — — — — —

Тако дакле несрећни деспот мораде из државних интереса постати државним заробљеником, јер би постао страшан, кад би опет био пуштен. (Sic igitur hic infelix Despotes debuit ex Ratione status captivus permanere, qui timendus erat — si iterum dimitteretur). Да неби Србе коначно од себе одбили, пустише глас у народ, да он (деспот) није био довољно веран, и да је са непријатељем подозриву преписку водио! —

Да би српске великаше раздвојио, то сваком по наособ даваше наду и обрицаше, да ће њему, на место уапшеног Бранковића, цар милост поклонити.

И сирома кнез добијаше на год. само 1000 дук., да их у свом затвору потроши, што му бејаше довољно, да боље живи, но што би живео међу својима Рацима, ал' је човеку најдрагоценије благо слобода — — Слободе у Турској већ је одавно нестало, а надаху се, да ће по закљученом уговору победом хришћана повраћена бити, — њему (Бранковићу), бејаше за навек одузета слобода.

Преваром се дакле служио цар немачки и краљ угарски, да деспота српског лиши слободе, а до неколико месеци са привилегијама обмануо је цео народ српски.

Јер у царској и краљевској канцеларији склопише план, нека цар изда привилегије народу српском, а краљ угарски неће морати поштовати обвезу немачког цара.

Они знадијаху, да ће мађарски сабори са своје мржње према Србима, у сваком самосталном покрету противити се.

Није чудо што се тако збивало, кад владари стајаху под управом и упливом духовника језовита, који овим малоумним владарима непрестано дању и ноћу шаптаху у уши: да је Богу угодно све, што шизматике упропашћава. То бејаше век у коме владаху језовите у кући, у цркви, и на престолу, на којима сеђаху круннсане лутке! —

Да неби грешили противу хронологијског реда, ми ћемо за сада прекинути говор о деспоту Бранковићу, и прећи ћемо на позивницу цареву од 6 Априла 1690, и на привилегије од 21-ог Августа, 11-ог Декембра 1690, 20 Августа 1691 и 4-га Марта 1695 године.

По сведочби Бартенштајна (на стр. 17) Срби су прешли у аустријску државу на основу уговора са царем Леополдом I (per modum pacti).

Срби се обвезали од своје стране:

I Да приме аустријско поданство, да буду подчињени непосредно самој царевој влади и управи, а од своје стране завешташе верност владајућем дому хабсбуршком.

II Да ће војевати сваки пут противу Турака, који завладаше јужним делом некдашње Угарске од полдругог столећа.

Сад да видимо, шта стоји у оној позивници и привилегијама ћесара Леополда I.

У обема повељама ове су најзнатније повластице.

А. Срби се примају и остају, као особити политички слободан и независан народ, који ће једноме само ћесару бити подложан.

Б. Обриче ћесар српском народу нарочито и сопствено земљиште и седиште, било у њиховом старом оташтву, ако се ово од Турака ослободи; или ако то не узможе бити, то ће се њима одредити у новом оташтву оне области, које буду они сами од Турака оружјем преузели.

В. Даје се српском народу право, да себи избере унутрашњу управу по својима старим правима и обичајима.

Г. Ујемчава се право српском народу, да може себи бирати војводу, као поглавара свеколиког народа српског.

Д. Обезбеђава се народу српском, да ужива слободу вероисповести и црквених обреда по уставу старог календара.

Ж. Потврђује се народу српском право од старина, да себи бира црквеног поглавара, који ће бити независан од сваке друге духовне власти (цариградског патријарха).

За боље веровање навешћемо из ћесареве позивнице и привилегије она места и оне изразе, које о поменутим повластицама говоре.

У повељи од 16-г Априла, 21-г Августа 1690 год., и 20-г Августа 1691 године стоји овако написано:

„Honorabili, devoto, Nobis dilecto Arsenio Chernovich, Ecclesiae Graeci Ritus Rascianorum Archiepiscopo, Episcopis, omnibusque aliis Ecclesiasticis et Saecularibus Statibus, Capitaneis, Vice-Capitaneis, totidemque Communitati ejusdem Graeci ritus et Nationis Rascianorum." — — — — — — —

„Часном, благочастивом, Нама вазљубљеном Арсенију Чрнојевићу, восточне цркве, грчког обреда, расцијанском архијепископу, јепископима, и свима осталим црквеним и светским сталежима, капетанима и подкапетанима, и целом општеству истог грчког обреда и народа расцијанског.“ — — — — — — —

А ћесарски придворни војени савет у свом указу од 31 Маја 1694 овако говори: „Sua Caesareo Regia et Apostolica Majestas ratione libertatis et independentiae benigne annuit, ut saepefata gens Rasciana hunc in modum translata et in fidelitate sua hucusque exhibita perseverans, solummodo suae Caesareae Regiae Majestati subjecta ab omni alia independentia vero tam Comitatuum, quam dominorum terrestrium executa maneat.“ — — — —

„Његово царско и краљевско величанство односно слободе и независности милостиво је саизволело, да честопоменути народ српски, који је на овај начин преведен, и који у осведоченој својој верности пребива, буде подложан једном само његовом царо-краљевском величаству, а да буде ослобођен од сваке друге зависности према вармеђи и спахијама.“ — — — —

Обзиром на точку *Б*, ово стоји у повељи од 20-г Августа 1691 године: „Adhibebimus, omnem conatum, ut per victoriosa arma nostra, auxiliante Deo, Gentem Rascianam, quo citius in territoria, seu habitationes antehac possesas, denuo introducere et inimicos abinde repellere possimus.“ — — — — — —

„Ми ћемо употребити сав труд, да победним и успешним оружјем нашим, ако Бог да, уведемо народ српски

што прије и скорије у пределе и њихову стару постојбину.“ — —

На другом месту, у повељи својој од 6-г Априла године 1690, ћесар Леополдо I овако говори: „Excusso jugo Turcico, omnia in formam stabilem et ordinem debitum pro futuro ad votum et satisfactionem vestram redigemus. — — Promittimus insuper, donamus et concedimus — liberam bonorum, sive mobilium, sive immobilium, quaecunque Turcis in confinibus suis ademerint, possessionem.“ — — — „Кад се турскога јарма ослободимо, ми ћемо привести све у стални и поискани поредак. — — Обећавамо врх тога, поклањамо и допуштамо, да слободно држите добра, било покретна или непокретна, која будете преотели на границама од Турака.“

На ову тачку односи се оно, што Срби из будимског дистрикта искаше од цара, преко тадашњег митрополита Исајије Дијаковића (види акта будимска број 184. године 1708), у дванајестој тачки ово: „Декретом цесарске светлости у години 1697 нама (српском народу) издатим, и обештано, како се нам хоће дати Шлавонија и Сирмија между Дравом и Савом до хрватске крајине, и поље бачко и ђулинско, между Крижем и Моришем. За то и сад просимо, да нам се то конвирмује и изда, како се може народ наш наместити.“

Тако исто захтеваше и митрополит Исајија Дијаковић у своме писму на цара Јосифа I од 4-ог Јануара 1708 године.

„Ea erat benignissima Augusti Caesaris Leopoldi — mens et voluntas, ut Nationi nostrae separatum excindi

debuisset territorium. — — — — Његовог величанства цара Леополда бејаше најмилостивија воља и жеља, да нашем народу оцепи нарочито одвојено земљиште или територију.“ —

Повластица под тачком *В*, налази своју потврду у повељи од 20 Августа 1691 године, где јасно и изрично стоји:

„Volumus sub directione et dispositione proprii Magistratus eadem gens Rasciana perseverare et antiquis privilegiis, eidem a Majestate Nostra benigne concessis ejusdemque consvetudinibus imperturbate frui valeat.„ — — — — Хоћемо, да исти народ српски буде под управом и расположењем сопственог магистрата, и старе привилегије, што је ваше величаство подарило, и обичаје своје без нарушења уживати може.“

Потврда повластице под *Г*, о бирању војводе налази се у повељи од 6-г Априла 1690 год., а у овим речима:

„Promittimus vobis — — servata inprimis — eligendi Vajvodae libertate, — — — — Обећавамо вам, да ћемо обезбедити право и слободу бирања војводе.“—

Повластица под *Д*, о слободи вере, потврђује се у повељи од 6-г Априла и 21-г Августа 1690 године, у овим речима:

„Promittimus vobis — — servata inprimis religionis suae — — libertate. — — — Обећавамо вам, да ћемо вам обезбедити вероисповест.“ — — — — — —

Најзад налазимо потврду повластице под *Ж*, у повељи ћесара Леополда I, од 20-г Августа 1691 године у овим изразима: „Liceatque vobis inter vos, ex Natione et lingua Rasciana constituere Archiepiscopum, quem Status Ecclesiasticus et Saecularis inter se eliget; isque Ar-

chiepiscopus — — sicut hactenus Graeci Ritus Ecclesiis et ejusdem Professionis Communitati praeesse valeat, ex propria Auctoritate Ecclesiastica — in tota Graecia, Rascia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia, Jenopolia (Banatus Temesiensis et Bacska) et Herzegovina, necnon in Hungaria et Croatia, Mysia et Illyria, ubi de facto existunt, — — — facultate disponendi gaudeat.“ — — — „И слободно вам, је да међу собом, из народа и од српске народности, постављате архијепископа, кога ће сталеж црквени и светски међу собом избрати; и нека овај архијепископ — — — као и до сада да црквама грчког обреда и општинама исте цркве предстоји, и по сопственом аукторитету црквеном по свој Грчкој, Рашкој, Бугарској, Далмацији, Босни, Јанопољу (Банату и Бачкој) и Херцеговини, као и у Угарској и Хрватској, Мисији и Илирији, где одиста пребивају, да власт управе ужива.“

У ове привилегије имамо да додамо повељу, којом ћесар Јосиф I потврђује првашње Леополдове привилегије.

Ова је потврда од 7-г Августа 1706 и гласи овако: „Reservantes insuper Nobis plenissimam facultatem, reddito per Dei Benignitatem, eorundem Illyricorum, et aliorum Fidelium Nostrorum Subditorum conjunctam operam Regno Nostro Hungariae, et finitibus provinciis Nostris tranquillitate, easdem Immunitates, Praerogativas, et Privilegia ulterius explicandi, ac in meliorem, protemporum conditione, formam redigendi, simul et propensissimum Nostrum in Gentem Illyricam animum amplius demonstrandi, prout ad Nostram, Regnorum Nostrorum, et Provinciarum, atque ipsiusmet populi

Illyrici utilitatem et bonum conducere videbitur.“ — — — — „Задржавамо нама врх тога пуну власт, кад божја милост и сајужен труд истих Срба и других верних наших поданика, поврати мир краљевини нашој Угарској, и нашим пограничким провинцијама, исте слобоштине, повластице и привилегије да протумачимо, и да доведемо у бољу форму, према опстојателству времена, а у том и да докажемо нашу највећу наклоност према народу српском, као што то изискивала буде наша, наших краљевина и провинција, по том и самог српског народа користи и добро.

Овде ћемо напоменути, колико је привилегија добио народ српски од Леополда I и Јосифа I, у течају овог трећег периода, до смрти последњег деспота српског Ђорђа Бранковића (до конца године 1711).

Прва привилегија подписана је 6-ог Августа, друга је 21-ог Августа, а трећа је 11-ог Децембра 1690 год. четврта је подписана 20 Августа 1691. Ове четири повеље подписане су од ћесара Леополда I. Пета привилегија садржи распис царско-краљевског дворског војеног савета од 13 Маја 1694 год. Шеста привилегија такођер је подписана од Леополда I, 4-ог Марта 1695 год.

Из ове VI привилегије јасно се види, да у пркос свима пре тога издатим ћесарским привилегијама, било је многих власти и разних сталежа, који ове привилегије нехтеше поштовати. С тога бејаше принуђен Леополдо I у овој VI-ој привилегији, овако се изразити . . . . „Покрај свега тога налазе се неки наши верни становници обојега сталежа, који не обзирући се на милостиву вољу и на допуштење наше, усуђују се предпоменутога архи-

јепископа и народ српски, у прастаром упражњавању њиховога обреда узнемиривати, или у духовној управи на пут им стајати, или најпосле на давање десетка, који им (властима и сталежима) не припада, принуђавати их, које не бива без њихове грдне пагубе и штете, а с очевидном опасношћу наше службе.

Поменути архијепископ српски, код нашег величаства у пристојној молбеници најпонизније моли, да би им за боље одушевљење њихове службе, њихова пређашња права милостиво одржати, достојанство архијепископа и његово уважење (аукторитет), да може постављати епископе својега обреда, потврдити, даље епископима од свакога сметања слободну управу пастирскога званија допустити, најпосле целоме народу слободно свуда исповедање његова обреда, и уобичајено ослобођење од десетка на ново допустити, и у овоме обзиру у нашу краљевску заштиту и обрану милостиво их примити благоизволили.

Којих понизна молбеница, кад нам је најпонизније предложена била, и кад смо у милостиво расуђење узели реченога народа српскога верне услуге, против општега хришћанству непријатеља племенито принесене, и обилном проливеном крвљу засведочене, и постојану њихну приврженост коју нам и у будуће обећавају, (до нашег даљег милостивог расположења и наредбе, коју ћемо по околностима времена издати), милостиво смо закључили: да и споменутоме архијепископу старо достојанство, и власт јепископа својега обреда постављати, (будући му ово по праву и по обичају истога његовога обреда припада), неповређена остане, и јепископи, које је он поставио, а имено частни: Исаија Дијаковић, темишварски, јанопољски и архимандрит манастира Круше-

дола Стеван Метохијац, горњокарловачки и зринопољски; Јевтимије Дробњак, сегедински; Јевтимије Поповић будимски и стојно-београдски; Јевтимије Тетовац мухачки и сигетски; Спиридон Штибица, вршачки и Јеврем Бањанин, велико-варадски и јегарски (то јест, ми силом овога писма налазимо, да се могу примити и трпити), по одређеним им окружијама, — у којима се, по вољи нашега придворног војеног савета, населио и сместио довољан број породица народа рацког или српског, који је, као што је споменуто, из јарма турскога сужанства у нашу приврженост примљен, — да могу своја духовна званија без препреке одправљати, кривце исправљати и за кривице казнити, свитке и приходе црквене, који им по обреду и старом обичају припадају примати, и своју дужност (али без икакве пагубе наших прелата и римокатоличке цркве) одправљати. Најпосле и сав народ, који по нашим градовима, варошима, границама и пределима, т. ј. у местима, која су му преко комисије поменутог нашег придворног савета уступљена, ма где станује, да има слободно упражњавање свога обреда и вероисповести, без икаквога страха, опасности и штете у телу или имању, и да може уживати пређашњу и још у старо доба, по гласу трећега чланка, петога декрета краља Матије, и последњега чланка, другога декрета краља Владислава, њима допуштену слободу од десетка, који десетак нека сам народ обраћа и употребљава на препитавање и приход јепископа свога обреда, а да им се никакве противне препоне не чине од стране наших прелата и коморских чиновника.

За то, да би они у уживању предизложених слобода и ослобођења безбедније опстати, и од нас дарованим бла-

годејанијама бољма се усрећити, а чрез то у мрзости и раздражености, коју против отоманског тиранства имају, већма се утврдити, и нама припадајућу привrженост и похвалну вољу служења, племенито и постојано држати могли, нашли смо за нужно, да њих све скупа, т. ј. архијепископа, јепископе, и српске народе, који су се у новије доба из турског сужанства отели, са свом породицом и добрима, и са свима стварима и свом сермијом њиховом, у нашу краљевску одбрану и особиту заштиту и покровителство примимо, шта више, да их и вашој заштити и обрани и особитом покровителству поверимо.

Због тога верностима вашима, којима и горе, свима скупа и свакол појединце овим писмом тврдо налажемо, благонаклоно поручујемо и заповедамо, да ма кад и колико год пута од предпоменутога архијепископа и њему подчињених епископа, о оном, што горе наведосмо, сви скупа и појединце умољени будете, њих противу свију незаконитих и насилних нападача, узнемиритеља и оштетитеља, док ствари онако, као што горе казасмо, стојале буду, заштићавати, закрилити и бранити, и у горе реченим допуштењима и концесијама нашим, чувати и одржати сваким начином будете дужни и обвезани; уступајући вам подпуно и дајући у овом обзиру нашу краљевску важност, што иште право и правица; другчије да не поступате. — —

Ове су повластице, које су српском народу дavaте од ћесара Леополда I, а доцније и од његова наследника ћесара Јосифа I потврђене 7-г Августа 1706 год.

Колико су ове привилегије важиле, и од какве су користи биле народу српском, довољно смо показали у шестој привилегији, а како су доцније поштоване, види се у речима министра Бартенштајна, које смо пре тога навели. Че-

стити историописац Александар Стојачковић, говорећи у свом делу „Черте живота народа српског", о извршењу тих привилегија (на страни 37) овако говори:

„Ове је (повластице) светли цар за цело и торжествено обећао, но како онда било тако и данас." — — — — — — „Народ је српски своју част закључених с династијом уговора савестно испунио, јер је прво, владајућој династији аустријској у свако време највернији пребивао, а друго, што је у свима ратовима које је год Аустрија — — водила, више участвовао, но ма који други народ у монархији." — — —

„У колико је династија испунила свој део узајамних уговора, то ће сваки, чим прочита предневедене главније тачке обећаних народу права, лако и сам погодити, а у течају продужене повјести ове још и боље увидити." —

Осим поменутих шест привилегија и писама, има још и других засебних привилегија, која су у оно исто доба, око 1696 година, становницима српским, што су живели по слободним краљевским варошима у Угарској, дароване од ћесара Леополда I, а доцније су потврђиване од Јосифа I, и позниjих аустријских владара.

Српски досељеници настанише се у овим слободним и краљевским варошима: У Будиму, Пешти, Сентандрији, Стојном Београду, Темишвару, Араду, Сегедину, Печују, Мухачу, Јегри, Великом Вараду, Острогону, Коморану, Ђуру и још другим варошима и местима.

Овде ћу навести привилегију, коју је дао Леополдо I будимским Србима, године 1696, 24-г Марта. Написана је на латинском језику, а по оригиналу (из будимске архиве) у српском преводу гласи овако :

Ми Леополдо и т. д. — — — — — По сили предстојећих — — — — најмилостивије обзнањујемо, на понизну просбу, становника Срба будимских милостиво решисмо. Прво, да ови исти садашњи Срби у доњем предградију будимском, названом Табану, смеду остати, и као грађани предградски, да буду само царско-краљевској администрацији тамошњој, и мађистрату будимске вароши, као остали грађани, подложни. Друго, ако би се имао изискати порез за њихов део, то не другчије, но преко самога мађистрата предпоменуте вароши будимске, не по кућама, и од појединих засебно, — но од судија и чиновника њихових да се прикупља; и треће, ако би неко удовољство они сами имали давати, то да мађистрат предпоменуте вароши будимске преко њихових судаца и чиновника истражује; четврто, ни из горње вароши, или које друге, њих нападнути, или што од њих изнудити, да се не усуди. По томе овој најмилостивијој царско-краљевској одлуци нашој подударно и потребном обичају, да свиколици, који сте горе (именовани), руководите, и милостиву нашу и озбиљску памет и вољу, на сваки начин верно и тачно умете извршити: иначе никако да учините. Дано у нашој вароши Бечу, 24 Мар. 1696 године. — — — — — Леополдо (М. П.) По нарочитој заповести избранога господина императора, Јован Волкардус гроф Концин. Јаков Теобалдо од Мајерен.

Друга привилегија, коју даде Леополдо I будимским Србима у оригиналу (из будимске архиве) овако гласи:

Wir Leopold etc. — — — — — — und geben Euch hiemit gnädigst zu Vernehmen: Demnach wir gnädigst resolvirt und befohlen haben, dass die freue Zehrung, Nachtläger, und Beherbergung, welche in unserem

Königreich Hungarn mit grosser Beschwärniss und Schaden den Armen Unterthanen Bishero in schwung gangen, durch und durch gänzlich aufgehebt und eingestelt werden sollen; und Vass nun vorgebracht worden, dass den Rätzen in der Vorstadt Ofen dermahlen inhabende Wohnungen mit dergleichen Aigenmächten Einquartirung, Exactionen Unserer Soldatesca immerfort Beschwäret werden; Als haben Wir solche Wohnungen sambt allen derselben an-und Zurgehörungen wir diesselbe immer Nahmen haben mögen, davon nichts aussgenohmen in Unser Kays: und Königl: Glait, Schutz und Schirm gnädigst an und aufgenohmen, dergestalt, dass Sie hiedurch zwar nicht von dem allgemein und Ordinari Zutragen habenden Last der quartiere: oder Contribution liberirt, sondrn allein vor allen aigenthätiger Einloggirn, Einquartierung und andern danenhero rührenden Kriegs-Beschwerlichkeiten, Excess oder insolenzien all Unserer Kays: und Königl: Actuata zurgethanen Volks, Unter wass Commando: und Direction solches auch jezt und Künftig sein möchte, gänzlichen und allerdings eximirt, und Befreyet sein sollen. Befehlen derohalben hiernauff Euch allen sambt und jeden insonderheit, Bevoraus denen verordneten Quartierungs-Comissarien, Quartiermaistern, und Fouriren, dass Ihr Berührte Wohnungen sambt allen denselben appertinenzien Bey Herausbleiben der Vernachlässiger höchster Straff (ausser unserer gemässener Verordnung, und Befelch) obgemeltermassen ganz Unperturbirt und Unmolestirt Verbleiben lassen, die Innwohner mit eigenmächtiger Quartiers Exactionen, Geldschätzungen oder in andern

weeg nicht Beschwä en. Ihnen Ihr Gross und Klein Viech, Ross, Wägen, Getrayd, Wein, Bier, Victualien und alles anders, wie dass immer genannt werden mag, weder mit Gewalt, noch sonsten hienwegnehmen, einige Ungelegenheit, Beschwerth, oder schaden nicht Zurfürgen, noch andern solches Zuthun Verstalten, sondern Euch dessen allen Bey Vorbemelter Vernachlässiger Straff gänzlichen und wider diesen Unseren Gemessenen Willen und Mainung, auch desswegen erthailten Salua Guardia nichts Vornehmen, ja Vielmehr selbiger würcklich gehorsamblichst nachleben, und demnach mehr errnannte Wohnungen, wie auch alle Inwohner in allen fürfallenheiten darbey schutzen, und handhaben sollet, dass meinen und wollen Wür ernstlich, Bey Vermeidung Unserer Ungnade, und unausbleibender Straff, auch erstattung alles Verursachenden Schadens, wird hieran Unser Gnädigster auch ernstlicher gemessener Befelch, Willen und Mainung vollzogen; Geben in Unserer Stadt Wien, den Achzehnten Monathstag Januarii, im Sechzenhundert Sieben und Neunzigsten — — — Jahr. Leopold (L. S.) E. R. G. V. H. v. Stahrenberg. Ad Mandatum Sacr. Caes. Majestatis proprium. Christopf v. Dorsch. Johann Adam v. Wöber.

Ове две Будимцима подарене привилегије наводимо овде, и уверени смо, да је ћесар Леополдо I подобне и другим варошким српским становницима давао. Из акта и протокола будимских Срба уверисмо се, да ове привилегије Будимце ни најмање нису заштитиле од насиља ћесаревих војсковођа и варошких магистрата. Кад овде заштитне ћесареве дипломе будимским Србима, који се тако снажно брањише од сваког насиља, нису од користи биле, то су јамачно, остали српски становници по варошима,

још и мање вајде имали од таквих папирних обрицања и заштита.

Толико за сада о српским привилегијама. О њима биће говора на крају овога периода, а биће честог говора у течају будућих периода, јер се због неизвршења ових повластица отворила велика и непрекидна борба између бечких ћесара и српског народа. У прва времена, готово за 60 год. после сеобе, поглавити борци за права за морално и материјално унапређење народа српског, бејаху будимски Срби. Они су у Бечу имали својих нарочитих заступника и изасланика који су пазили, да се поменуте повластице изврше. Српски митрополити, у свима важнијим општенародним пословима без споразумљења и савета будимских Срба ништа нису предузимали. Најважније и најразборитије предлоге, било преко митрополита, или непосредно самом ћесару, поднашали су Будимци, њихови предлози, њихова наставлења својим посланицима на свима српским саборима, бејаху најважнији тако рећи јединствени.

За боље уверење што смо сад рекли, навешћемо овде у изводу предлог (у 15 тачака), који су будимски Срби преко својих посланика поднели првом српском сабору, који је држан у манастиру Крушедолу 24-ог Маја 1707 год. под председништвом дворског војеног саветника Кваријана. Овај предлог будимских Срба поднео је доцније ћесару Јосифу I на овом сабору изабрани митрополит Исаија Дијаковић.

Предлог овај, у оригиналном концепту налази се међу актама будимске архиве под бројем 184, и гласи овако.

У другој тачки веле: „да архиепископ или патријарх може за живота другога изабрати и поставити са свим нашим народом светским и духовним,“

У трећој тачки захтевају: „ако би се котори од нашег народа и клироса црковнаго, или епископ или који ини црковник унијатом, римске цркве учинио, такови да од нас изиђет и своје официје одпаднет, да не чине конфузије между народу, како су се досле находили и чинили.“

Четврта тачка гласи: „ако би пак кад потреба била патријарху сабор учинити, илити јепископи у своих епархија, или ако би кад општи сабор хотео бити светских и духовних поред наших превелегијах, од никого турбованија ни питања зато неимати.„

У 5-ој тачки ишту: „типографију, школе и остала црковна наљежанија между собом да бихом слободно имати.

У 6-ој тачки захтевају „у цесарској земљи, где се год находи народ српски, и прочи гречанскога закона, между Немци и Маџари, да могу у исти оних слободи како они живети и своје официје скупа у суду са њима имати, закона гречанског такождеже своје цркве и своје редовнике, по закону и старом календару, имати и држати, и два празника не световати, но како стои по старому календару.

У деветој тачки стоји: „Како год немачке официре и остале војинствене, тако и наше поштовати официре и остале војнике у болши ред и начин учинити. Јер не могу тако више јојевати, што су до конца веће утружденн, да би им се одкуд која плаћа и милост учинила. Такождеже војинставних пахорском службом неслужити, лађе невуђи ни форшпонт недавати и од друге контрибуција слободно бити.“

У десетој тачки захтевају: „да народ прости сиреч поданици, јесу вјелми обтежени контрибуцнои

и осталими работами зато да би им се које облакшаније учинило, форшпон и ако би где цесарска армада или које регементе или које облеħати преко њих преходеħи, и квар или трошак учинили, да би им се од порције одбило.

У 12-ој тачки веле: „декретом цесарском светлости у години 1694 нам издатој и обештано, како се нам хоħе дати Шлавонија и Сирмија, между Дравом и Савом до хрватске крајине, и поље бачко и ђулинско, между Крижем и Моришем, зато сад просимо, да нам се то конвирмује и изда, како се може народ наш наместити.„

У 13-ој тачки захтевају: „два конзилијара (саветника) од нашег народа закона гречанскога, да би били при двору цесарскому, на канцеларији угарској, да могу за наш народ провиђати при цесарскому славному двору, које конзилијаре избере општи сабор народа српског."

У 14-ој тачки ишту: „када гођe с Мажара мир буде се учинити, и нас тогда у Мажарској земљи у мир учинити и уместити, како год немачки народ у Мажарској земљи и под слобода остане, црквом и осталим слободами; тако и ми по нашему закону гречанскому, црквом и осталим слободами да останемо, и прве наше привилегије с овим пункти конвирмовати."

Будимски Срби, који су ову просбу саставили, у том писмену јасно показују, на ком су ступњу образовања стајали. Јер народ, који хоħе да подиже школе, који захтева штампарију, који иште, да му се да одвојен територијум, на ком ħе своју народну индивидуалност развити и политичну самосталност утемељити, који захтева

да му се народна права и у туђинству поштују, који тражи, да га народни саветници код ћесарева двора заступају, народ, који осећа да је угњетен и тражи начина, којим би се ослободио од таква притиска; тај народ је свестан, јер само свестан народ може осећати потребу и чежњу за просветом и политичном самосталношћу.

Што пак поред јасно доказане политичне свести српски народ није могао остварити и изнудити од својих нових господара, да се захтеви народни поштују и удејствују, томе узрок није у његовој немоћи, но у лукавству и у надмоћију немачког и мађарског живља, и њихових бечких протектора, а на жалост у себичности и властољубљу својих црквених поглавара.

Пошто су Срби обмањени од бечких ћесара и од својих грабљивих поглавара, своје старо отачаство једном напустили, и на туђинском земљишту се населили, то су их морале постићи све посљедице, што долазе из мешавине непријатељског додира и заједничког живљења са страним и несродним елементима.

Човек, као и свако остало животно, не сме некажњено мењати земљиште, на коме је столећима живео, развијао, усавршао и аклиматизовао се.

Свако животно, као и она биљка, при таквом премештању и поред довољне неге и угине.

А зар је јадан народ српски по својој сеоби могао наћи те добротворне и потребне неге и услове за своје развиће, у бечким ћесарима, министрима, мађарским саборима, мађарским средовечним установама, свемоћној католичкој поповштини и мађарској аристокрацији? —

Не, народ српски није могао опстати а још мање напредовати, под слошким, смишљеним и систематички уде-

шеним и вршеним притиском, непрекидним гоњењем. Народ српски мораде пропадати и смањити се под управом таквих зликоваца, а за сву патњу и пропаст, одговараће пред вечитим судом божијим, и пред повјесницом народа српског, они, који су тај многомучени народ навели, да своју стару и свету постојбину изневери, а на туђинској земљи настани се.

То је наше мишлење и по необоривим доказима добивено убеђење о сеоби српској у аустријске области, и уверени смо да ће сваки поштен Србин ово наше мишљење делити и потрудити се, да све несрећне последице, које су оном кобном сеобом поникле, у колико је могуће исправе, тежњом, да свом снагом ради на уједињењу политички поцепаног свеколиког српског живља од Драве, Тисе и Дунава до јадранскога и црнога мора.

Сад ћемо да продужимо и завршимо говор о судбини народа српског за оних 20 година по кобној сеоби до 1711 године, и о жалосној судби и свршетку несрећног Ђорђа Бранковића последњег деспота српског.

Оне исте године (1690), кад је патријарх Чрнојевић са оноликим народом српским на туђинско пусто земљиште прешао, преместила је аустриска влада деспота Бранковића из Сибиња у Беч. Узалудно се брањаше и мољаше ћесару деспот Ђорђе, јер на своју просбу не доби одговора. И сав народ српски бејаше посредовао за свога политичког поглавара и војсковођу. Но ћесар одговори: да деспота из затвора пустити не може, што је ствар његова још неиспитана, ал' ће на сваки начин гледати, да деспотову парницу што скорије промотри. Охрабрен деспот из нова се мољаше, но и опет без успеха и одговора. За тим узастопце шиљаше сав народ ћесару

своје посреднике, а на име владику јанопољског Исајију Дијаковића и Адама Фелдвари становника коморанског, а позније, год. 1692 и 1693, истога владику Исајију, пуковника Јована Монастерлију и тисућника Рупића.

У свима својим прошњама искрено и отворено говоре Срби: да се деспоту, који за владајућу династију такве сјајне заслуге има, пред Богом и људма највећа беда и неправда наноси, што се деспот, неупитан и непреслушан, противу права свију народа, а на презрење и понижење свега народа српског, мучи у најгаднијем затвору.

На све своје прошње добијаше народ празне и одговоре пуне наде, но без икаквих повољних последица.

И заузимање и посредовање руског цара остаде неуважено, као и просба народа, коју предадоше ћесару народни повереници Танасије Пеки, патријаршески протосинђел, Пана Божић тисућник тителски, и Сава Николић тисућник варадински, године 1699 Августа 28. Но добише лаконичког одговора од принца баденског; „да је Бранковића уапсио на ћесареву заповест."

Сви покушаји осташе узалудни. Деспот мораше бити жртвом немачке подле политике „Nihil male fecit, sed sic ratio status exposcit."

Као што већ видесмо и споменусмо најјасније беседи Бартенштајн о тој ствари. Он као министар, који добро познаваше јежовитску последњу политику Аустрије, неоставља нас у сумњи, да су судбу и пресуду деспоту још у напред скројили ћесар Леополдо и патријарх Арсеније Чрнојевић.

Да неби деспот из затвора утекао, преместише га год. 1703 у Егер (Хеб) у Ческој. У том тужном затвору, као што већ једном рекосмо, свој бедни живот докончао

у шездесет шестој својој години, пошто је двадесет и две године у затвору провео.

Тело последњег деспота, добре душе српске пренеше у Срем, где је године 1743-е сахрањен у манастиру Крушедолу. Деспот је у свом затвору написао историју народа српског, која се налази у карловачкој библиотеци.

Народни а и деспотов зао геније патријарх Арсеније III Чрнојевић, свршио је свој живот још пре тога, године 1706 Октобра 14. Његов наследник митрополит Исајија Дијаковић, као што се подписиваше „бедни и горки страдалац“, не бејаше дуго митрополитом, јер је већ 21-ог Јула 1708 год. умрьо. О њему се може рећи, да је био брижљив и поштен поглавар српске цркве. Народ га зваше „мудри Исајија.“ На жалост ова лепа имена, до данас не могаше ни један од његових наследника заслужити. Верујемо у Бога, да ће Арсенијом V постати нова и срећнија ера за српску народну цркву и народне интересе и да ће он име „мудри и поштени“ делима својим заслужити.

На свршетку овога трећег периода имамо још да наспоменемо, где су се ови српски досељеници населили и шта су радили у новој постојбини.

У први мах, по својој сеоби, Срби се настанише у разним крајевима Угарске, где су места нашли. Патријарх Арсеније са неким Србима настанио се био у Срему у околини Крушедола, где је остао до године 1701. Ове пак године по царском налогу преместише патријарха више Будима у Сентандреју, где је до смрти своје и остао. Од осталих Срба неки се настанише у Араду, Сегедину, Баји, Печују, Речују, Мухачу, Стојном Београду, Бу-

диму, Пешти, Сентандреји, Острогону, Коморану, Ђуру Јегри, Великом Вараду и другим местима.

Доцније 1694-е, године по налогу војеног савета, одређена је комисија, која је имала тај задатак, да Србима по сопственој жељи одреди нова седишта. Царско-краљевски дворски војени савет од 31 Маја поменуте године, одговара патријарху Арсенију Чрнојевићу и подвојводи српске војске Јовану Манастерлији, овим речима: „да је пресветло царско и краљевско величаство извештено, какве су они молбе у име српског народа, у обзиру његовог пресељења у поље куманско, и славонијске стране, а имено у тако названу малу Влашку, код вишереченог његовог величаства комораша, његовог ђенерала коњаништва и главног војеног комесара, господина Доната Хајслера, грофа хајдерманског, и у придодатој му на ову цел комисији, пристојно предложили, и будући да служба његова царског и краљевског величаства захтева, да се речено пресељење, што пре то боље, у дело приведе, и то тако, да жетву којој се за кратко време надају, у онима местима, која за сад притежавају, покупити могу, али у осталом, да известни број од својих таки одберу, који ће места и области, које им се определити имају, одма у притежање примити, зданија подићи, и пребивалишта тако удесити, да кад се жетва сврши, до идућег месеца Октобра, и општинство целог народа српског, за цело за њима поћи и угодна места за пребивање наћи може, чега ради је и реченом господину славном комесару наложено, да преко својих потчињених комесара, станове и места за пребивање удесна, што скорије даде определити и Србима, који с њима онамо пођу, ваљано разда и подели. — — — — — —

На овај начин добише седишта, ал' није сво српско општинство на то пристало, а на име Сремци и подунавски Срби и становници многих вароши, нехтеше оставити своја прастара седишта, као што бејаше жеља ћесара Леополда I. Но је при свем том већина досељеника настанила се по војничком плану дворског савета у бачкој, чонградској, зарандској, арадској и чанадској жупанији. Загледајмо на географску карту, видећемо на мах намеру војеног савета, шта су хтели постићи са овим новим населбинама. Кад саставимо крајне тачке докле ове насеобине допираше, добићемо црту, која је нарочито у војничком погледу велеважна. А ова црта пролази од Ердеља, дуж реке Мориша преко Арада, до утока њезиня у Тису код Сегедина, а отуда преко Суботице до Баје на Дунаво.

Из овога смишљеног расположења српске војничке колоније, јасно се даје увидети жеља милостивог ћесара Леополда I, да Ердељ одвоји од Угарске челичним прсима српских досељеника. Ћесар је за своје интересе добро изкомбиновао овај план, јер угарски краљеви из хабсбуршке породице, од год. 1526 до 1711, имаше непомирљиве супарнике у ердељским војводама, који за све ово време подизаше Маџаре противу бечких ћесара, које они сматраше, као узурпаторе и силом наметнуте господаре у Угарској. По томе мораше јадни Срби бити живим бедемом противу напада ердељских војвода, као што бејаху већ њихова браћа у Срему, Славонији и Хрватској бедемом, противу турских навала.

Кад уз ово промотримо положај баранских и толнанских Срба дуж Дунава до Будима, а одовуд преко Острогона, Коморана до Ђура: то ћемо се из овог див-

ног расположења уверити о цели српске сеобе., а наћи ћемо и прави узрок с чега мораше Срби у Угарској пропадати.

Овим распоредом српских досељеника шћаше Леополдо I две користи постићи. Прво, да се Срби и Мађари узајамно сатиру и коначно униште, друго, да на ова из нова опустошена места, доведе из Германије своје Немце и њих тамо насели. Да је овај демонски план подпуно у свима појединостима извршен, уверићемо се у течају ове историчке расправе.

Сад нам још остаје, да испричамо остала политичка и војена збића, која се догодише у течају овог периода од 1690 до 1711 године.

Изгубивши на тако мучки начин свога деспоту, не хтеше Срби доћи под управу страних војничких поглавара. На основу свога, у привилегији од 6 Апр. 1690 г. ујемчаног права: „Promittimus vobis — — servata inprimis — — eligendi Vajvodae libertate“ — — желећи се користити правом и слободом бирања војводе из свога народа, искаше Срби од ћесара год. 1691, подвојводу, док се ствар деспоте Бранковића неизвиди.

Ово им дозволи Леополдо, и народ избра себи подвојводу полковника Јована Монастирлију Коморанца.

Ћесар Леополдо I одобри овај избор у свом указу од 24 Мар. 1691 г., који је издао на сву српску и мађарску војску. У истом указу обећа српској војсци послати нове заставе, на којима ће бити с једне стране часни крст (српски грб), а с друге стране двоглави орао (царски грб).[1]

[1] У острогонској православној цркви има два барјака, први је са надписом „барјак острогопске милиције 1635 године“; а други је од године 1701 са надписом „Оберкапетан Илија Јакшић.“ На овом се налази горе описани грбови, и знамење.

Подвојвода Јован Монастирлија са својом српском народном војском одликоваше се јуначки и мушки у свима ратовима и противу Турака и мађарских усташа (под Ракоцијом).

Тако је године 1691 одржао славну победу над Турцима на Михаљевцу код Сланкамена. У овој битки погинуо је чувени велики везир Мустафа Киприэлић, од Турака изгинуло је 16 хиљада војника, а Срби задобише 34 већих и мањих барјака, и 11 турских тугова, свега је било српске војске 6400 пешака и 4600 коњаника.

Године 1647 у битки код Ченеја у Темишварској жупанији отликоваше се Срби и њихов подвојвода Монастирлија. У овој битки заробише Срби Шаркањ пашу и још двадесет одличних Турака. Кнез Карло Лотрински у свом извешћу послатом ћесару Леополду I, говори овако: „Ab anno 1691 usque ad praesentem pacificationem (1699) in cuntis conflictibus jam cum octo, jam cum sex, jam quinque, etiam quatuor millibus armadae Suae sacratissimae Majestatis semper interfuit, — in omnibusque occasionibus veluti Virum heroicum decuit, se accomodavit, atque gessit.“ „Од год. 1691 до настојећег мира карловачког 1699 године, у свима је биткама сад са осам, сад са шест, сад са пет, а кад што и четири хиљаде људи налазило се при царској армади, и у свакој прилици владаше се, као што приличи јунаку.“

У време Ракоцијне буне показаше се Срби онако, како се може показати народ, који стајаше без народне управе, без најмање политичке слободе, као народ, који бејаше у толико годишњем ратовању растурен по свима

крајевима узрујане Угарске. Заслугу, коју себи стече патријарх Арсеније III, не пристав на позив кнеза Ракоције, издавши још и његово писмо свом ћесару, не би желели присвојити и народу српском, који је већ до тога доба увидети могао, колико је стало ћесару да испуни „освештана обећања.“ Кад дакле могаше ћесар, да пред Богом и људма погази веру и задату реч, шта је уздржавало народ од пристанка уз Ракоцију, ништа друго, но што су знали, да и од Ракоциних Маћара неби имали веће вајде, но што су дојако имали од вероломног Леополда. Само у том би Срби добили у задрузи са Ракоцином и Маћарима, што је Ракоција био човек образованији и либералнији од Леополда I, а Маћари, као мајушно и изоловано племе, бејаху мање опасни за српску народност но немачки културтрегери.

При овим Ракоциним устанцима најжалосније је то, што Срби, који се верно придржаваху своје задате речи, који поштено и простодушно чинише услуге владалачком дому и за њ своју крв проливаше, од бечких ћесара само су на то употребљавани, да другима срећу а себи своје благостање изрију и разоре, да се са Маћарима омразе и крвнички кољу, а на развалинама њихове среће и на потоцима крви, да трећему процветају подли умишљаји и частољубиви планови.

Толико сада о тим крвавим догађајима и устанку Ракоцијном, доцније продужићемо их, и показаћемо, да су Срби хтели покајати своје погрешке, што су тако слепо веровали у поштење бечких ћесара.

На завршетку овог периода, желимо још једном бацити поглед на тако важна збића, као што бејаше сеоба наших отаца, а у исто време покушаћемо, да оценимо

вредност народних привилегија, што чинимо из љубави према истини, и што би желели, да уверимо наш савремени нараштај, о ништавости оних ћесаревих обрицањама, и да својој браћи покажемо, како су бечки ћесари са оним обрицањима на хартији, хтели изазвати исељење Срба, да њих као народ, као појединe људе и грађане, фактички збришу са лица земље.

Знајући, да у нашем народу има њих, који на ове привилегије највећу важност полажу, који замишљају, да се и помислити неда правни положај народу српском, ако није на основима у привилегијама изречених повластица утврђен.

Остављајући за сада на страну, шта такве привилегије у опште користе народу; питамо за што су Србима дате и каквих су последица имале, како су се та „освештена" обећања држала?

На прво питање и ако смо на више места одговорили, то ипак зарад обавештења, још ћемо у неколико речи наше мишлење изрећи, зашто су Србима дали бечки ћесари поменуте привилегије, на што ли се ишло онде, од куда су те привилегије изашле?

Срби живеше у Угарској од памтивека, као домородци, као прави и најстарији савезници Мађара, уживаше тим самим једнака права.

Давање дакле повластица и разних преимућстава, морало је истећи из другог извора, и велимо изреком, да је то истицало са нечиста извора, придошло је од таквих особа, које су према српском народу непријатељски дисале.

Умишљаји оних непријатељских духова, показаће нам се у правој светлости, чим их добро прогледамо, а

правац и конце, оне политички исплетене мреже размрсићемо и приредићемо.

Срби, који се упутише у страну државу, и одселише у земље, на којима пре тога њихова браћа живеше и са осталим народима равна права уживаше, ишли су јамачно на то, да се својом браћом од старина уједине, а помоћу њиховом и у задрузи са ћесаровом војском, стара своја седишта ослободе и наново задобију.

Само из таквих важних побуда оставља народ најдражија своја блага, огњишта своја, земљу дичних и најлепших успомена и најславнијих дела, свете кости својих прадедова, лугове, поља и ливаде, и ако их у оном тренутку гази нога душманина, — не оставља надања и веру у будућности, и ако је ова смутња, јер изнад ове таме опет загледа, ма у каквој даљини, светле зраке боље и сјајније будућности.

Да им је ћесар обрицао само мирно живљење под његовим скиптром, ни један Србин не би пошао за његовим сиренским гласом. Народ је наш, у толико прилика, јасно доказао, од свога постанка у срећи и несрећи, да голи живот није највеће благо живота, већ је једино благо: отачаство, слобода, самосталност, језик и вера својих отаца.

Знадијаше дакле Леополдо I и његови саветници вешто удесити удицу, кад у привилегији (25 Марта 1690) уврстише речи „да хришћанске народе ослободимо од турског јарма, па да их опет поставимо у њихове старе слободе, у њихова стара права, у стару њихову свезу с телима, од којих зависе. Овим дакле све народе, који су расејани по Арбанаској, Србији, Мизији, Бугарској, Силистрији, Илирији, Маћедонији и Рашкој . . . . милостиво позивамо . . . . да се нама придруже . . . . Ове

речи пробише Србима у срце, где усађена беше љубав слободи, љубав отачаству, љубав и понос према њиховој дичној прошлости. Срби се дигоше са својим патријархом, јер мислише у ћесаревој земљи наћи своју браћу, свога политичког главара, мислише, да ће се политички препородити.

Коме је непознато, колико су крви пролили Срби, — а да ли дођоше до ових споменутих блага? Никад! А за што?

Јер ћесари, који позиваше Србе, да иду преко, ишли су за нечим, што је са свим противио ономе, чему Срби тежише, и што им се у позивницама и привилегијама обрицаше.

Од високе политике не тражи се свакад, да је искрена, а још најмање од подле политике бечких јежовита није се могло надати, да ће „Турке ласно пребацити преко мора“ и од деспота Бранковића обрицану „круну од истока“ положити на главу свом побожном питомцу и љубимцу Леополду I. Али баш што су знали за ову варљиву перспективу, гонило их је, да хришћанске народе у Турској примаме к себи. А да озбилно ни мислили нису хришћанске народе ослободити, па их повратити хришћанском напретку и цивилизацији, то нам сведочи та околност, што су их вавек, чим се њима послужише да им из ватре поваде кестење, остављали — просто да кажемо — на цедилу.

Та висока бечка политика ишла само за својом коришћу и за намерама саможивим — све је жртвовала само своме интересу.

Тамо горе на Дунаву, у оној радионици најподлијих умишљаја и предузећа противу сваком успеху српском

и у опште југословенском, који су вавек тежили да подпомогну немачко грамзење за господарством на истоку, којима су и данас милији Немци и Маџари, но Словени, и ако им у свима кобним тренуцима очуваше иструлели престо, док их њихови љубимци свакад изневерише. Они велимо непоправими бечки политичари, по своме неодољивом нагону, да Словене униште, имаше у оно доба две ствари пред очима: 1) ако би се током светске историје дошло до тога, да Словени на истоку заузму опет свој стари положај, што ће онда бити? 2) чим би се могло на пут стати, тој вероватној словенској сјајној будућности.

Та их је несрећна мисао доводила до тога закључења, да се заузму и упливишу Словене у тој цели, како би најпоузданије поцепали словенску снагу, и по томе ослабили, а на послетку и са свим уништили.

Први се пут мисао ова открила, кад Србе, као најснажнији хришћански народ у Турској — најпримамљивијим обрицањима позваше, да оставе земљу својих праотаца. Они су рачунали на Словене, као народ поносит, који слободу љуби, том сеобом Срба учинише, да се овај понос у својој најлепшој и најкраснијој грани покоси, па наравно и цели словенски живаљ сатре.

Ударцем, који сада предузеше, желели су да постигну две најгнусније ствари: српски (у опште дакле словенски) живаљ у Турској довести до тога, да никад више не може васкрснути ни живети. Бечки ћесари мислише, да таквом сеобом народ српски остане без главара и вођа, које је онда имао у племству с деспотом и патријархом на врху. Њима је познато било, да народ у сваком ступњу његова страдања, с тим

пре може доћи, да своје стање поправи, у колико су му они, што на челу стоје, храбрији, одважнији, одличнији и морално узвишенији. Живо дакле настајаше, да најодличније и најплеменитије Србе од народа отргну, у своју отровну околину привуку, деморалишу, да их збришу и немоћнима учине. У извесном успеху тог пакленог плана, мораће у народу настати немоћ, чим се удале ослонци и стубови народњи, и непремено потрешће се у свом народном осећању, а у том потресу мораће и мисао јединства у српском народу угинути.

Да неби ови бечки мајстори у нечем покварили свој демонски умишљај, то се пре свега трудише, да деспота Бранковића, помоћу сујетног и за ту цел придобивеног патријарха Арсенија III, из средине народа уклоне, а остале народне поглаваре, обрицањем деспотске титуле, раздвоје и поцепају, а с тима семе раздора у народу посеју. Пошто су пак Србе на овај начин примамили и на угарским пустолијама растурили, главна им је тежња била, да Србе са Мађарима заваде, да Србе употребе као страшило противу Мађара, а Мађаре као бич противу српских дошљака.

У течају ове расправе, увериһемо наше читаоце још више о истини наших навода, а за сада мислимо, да смо јасно одговорили на питање, за што су Срби позвани на ону страну, да је повод том позиву истицао из једног за наш народ по све непријатељског извора, и да је најзад та тежња непријатељска, народу српском од првог додира са бечким ћесарима намењена и превећ кобна била.

Сад ћемо понајпре да одговоримо на питање: како су та „освештана“ права бечки ћесари држали?

Ми ћемо на то питање одговорити са неколико историских факта.

1) Поглавар народни, деспот Ђорђе Бранковић, коме ћесар Леополдо I даде титулу барона, а за тим грофа, (види српски љетопис чест III стр. 93 — 100 од год. 1842), само по разлогу „sic ratio status exposcit“, 22 године је тамновао, и у највећој оскудици скончао.

2. По смрти подвојводе Јована Монастирлије, с њим за навек неста самосталан политички живот у прекосавских Срба, јер од тог доба, не добише више политичког главара. Ону политичку власт, за којом тако грамзише митрополити, и коју мишљаху задобити, издавши деспота Бранковића у руке његовим и народним непријатељима, за коју цену продаваху ови црквени поглавари најсветије народне интересе, ови митрополити, за које вели Бартенштајн: „да је њих много лакше поводити, управљати и под уздом држати, него у војни вештог војсковођу“. добише, за ту цену, утицаја, ал' не за унапређење, но на упропашћење народа српског, но и њихна слава не трајаше за дуго, само до године 1763.

3) Код бечког ћесара и у мађарској дворској канцеларији и немислише, да Србима и у делу сачувају обречену слободу вероисповеди. Вавек су — час тајно и опрезно, а понајвише јавно и најсуровијим насиљем настојавали, да Србе лише чисте вере њихових отаца. Бартенштајн, који је још највише имао симпатија према Србима и разуман државник био, признаје и сам „да су цареви и краљеви, Леополдо I, Јосиф I, Карло IV и Марија Терезија, једнако старали се, да Србе поунијате“ . . . . . .

Тај Бартенштајн вели: „све стоји до начина, како да се поступа, и до средстава, која би се за то унијаћење употребила. За покојнога цара Леополда ту се поступало врло смотрено и мудро“ . . . . . . Те исте године, кад су привилегије дате (1690) прихватише се јежовите, да Србе „поунијате, у чему су веома подпомагани били.“ (Bartenstein, гл. 4. стр. 51 — 52).

4.) Доцније показаћемо, како су (год. 1741) српске области Поморишје и Потисје, које дотле стајаше под народним властима српским, подчинили круни св. Стевана, како су у исто време са својих огњишта у Русију протерали 40 хиљада Срба, што Срби нехтедоше сносити, да им се автономија погази, да им мађарске спахије и попови господаре. Тако прође доцније и област српска, названа „дунавска крајина“, које је земљиште Марија Терезија за новце продавала којекаквим скитницама из Немачке. Но и осталој српској војној крајини одузеше, сваки народан значај српски.

5.) Видићемо, да ће цар Франц II укинути и српску канцеларију, а српске ствари предати мађарској канцеларији, и с тиме последњу сенку народне автономије укинути.

6.) Слободни избор црквена поглавара остаде једнако само у речи. Све ово и још многа и тешка насиља учињена српском народу показали смо, а још више показаћемо у течају идућих периода.

Кад све ово скупа прегледамо, и кад сравнимо са правима, која су Србима дата, то ћемо увидети лепо, шта су вредила и шта вреде тако названа српска права, кад су једном народ српски у шакама имали.

Речима даваше Србима свашта, кад их требаше, а и сенка им се права одузимала, кад их не требаше. И о

томе имамо доказа у Бартенштајна (гл. 4. стр. 46), где каже: „Das Schicksal der illyrischen Nation war günstig — wenn man ihrer wieder einen auswärtigen Feind vonnöthen hatte, oder.... wenn man von ihnen eine gedeichliche Mitwirkung zur Dämpfung einheimischer (ungarischer) Unruhen zu hoffen hatte."

Као што привилегије ове, по томе, како их држаше, ни од какве дакле позитивне фајде не беху, тако су и по стварној суштини својој биле Србима на извесну штету.

Јуначки, пун животне снаге народ српски, који је обичајима живота свога први међу народима јевропским, који гине за слободом, воле и поноси се својом народношћу, који је у вери својој тврд као челик, није требао просјачке коре хлеба ни поклона никаква, није требао милости ни привилегија, кад је с једне стране придобио ново и пусто земљиште својом снагом, а по праву освојача, и по великодушној помоћи указаној у свако доба свом новом владару, тај поштен и врли народ српски, није требао да дође у привилегисано или боље рећи привремено и изузетно стање, но са позитивним правом на автономно уживање и господарење онога земљишта, које је он потоком своје крви задобио, стојећи према свом новом господару у свези по персоналној унији, и но тој свези као члан у задрузи са осталим народима ћесарине.

Међу тим је најгоре, што се замислити даје, постигло српски народ, кад га је неверна рука бечких ћесара као ствар продала Мађарима. Срби су својим прелазом на туђинско земљиште само то хтели постићи, да се споје са својом браћом, што још одавно пређоше у ћесарове земље, и да с њима у задрузи на сопственом земљишту прикупе нову снагу да се снаже толико, како би

доцније својом у старој отачбини заосталом браћом, до подпуне самосталности и независности дошли, кад би се за остварање такве велике идеје згодан моменат показао.

Најзад су ове привилегије биле по све шкодљиве и убитачне за оне Србе, који се настанише у средини маџарског живља, по краљевским варошима и осталим местима. Јер су бечки ћесари хотимично бацили семе отровног и уништавајућег раздора међу оба народа Србе и Маџаре, које су семе раздора бечке дипломате постојанством, следственошћу и ужасним средствима гајили па и однеговали до горка, тужна и пустошна плода.

После ових разлога неће се нико посумњати, да су бечки ћесари, продавши Србе Маџарима, и подстрекавајући једне противу других, једним махом хтели да улове и Србе и Маџаре. Заиста жалосна и презрења достојна политика, примамити најпре Србе да своју отачбину напусте, давати им особено земљиште, доцније продати њих са земљиштем онима, противу којих непрестано Србе подстрекаваше и у највећу и неизмирљиву омразу довести.

Тако су дакле те привилегије послужиле, да у корист трећег, раздвоје две народности, које, да су се по срећи разумеле, по свом положају, по историји, по узајмничким интересима, као пријатељи и саветници могли створити такво стање на јевропском истоку, које би и њиховим и општим човечанским интересима и напредовању људском од највеће користи могло бити.

Да су Маџари исто тако грешили, остајући у заблуди према Србима, много допринели увећању раздора и несрећних последица, неће нико посумњати, који оцени ту околност, да су Маџари лакомо зграбили сумњиви и опа-

сан дар, од оних њима познатих неверних Данаја бечких, и пристали на продају српског земљишта и српског народа, и жељно похитали, да овај безбожан грабеж круном св. Стевана покрију.

Та њихова сопствена историја могла их је поучити, да су Срби, још пре, но што се садања династија на престо св. Стевана попела, били најјача потпора њиховог златног доба века Хуњада.

Привилегије су дакле постали двосечни мач — оне посекоше Србима човечанско грађанска права, а међу Србима и Мађарима раскидоше можда навек, за једне и за друге, потребну слогу и задругу.

Пошто смо сада испитали зле последице, које истекоше из привилегија, држимо, да смо у исто време одговорили и на питање, каквих су последица имале српске привилегије.

Свако се патриотско срце мора потом испунити тугом и жалости због иселења српског, а кад се једном ова кобна сеоба извршила, што је народ српски пристао на изузетно и безправно стање, које је морало понићи из тих привилегија. Макијавелијска политика бечких министара и угарске канцеларије, а с друге стране себичност, властољубље и грабљивост српског патријарха Арсенија III, створила је ону чемерну судбину, којој би јамачно народ српски коначно био подлегао, да није циновском снагом одупрео се био и ублажио, од својих крвничких злотвора намењену му судбу. У овој непрекидној борби, за одбрану свога народног живота, посведочио је народ српски, да га је ова најцрња јежовитска политика истина великој патњи изложила, ал и опет коначно није сломити могла. И ми питомци ових многомучених наших

отаца поносом можемо рећи, ако их и није судбина благословила оним успехом, који би по врлинама њиховим у пуној мери заслужили, измучен ал не сломивен и опет живи народ српски, да својим челичним постојанством и мушким одпором посрами своје несрећне мучитеље.

Бог и отац свију народа, свог човечанства, који нам у разним приликама говораше убојном хуком и потоцима крви на небројеним бојиштама, који нас опомињаше на одпор сиренском гласу раздавача привилегија, који нас готово из дана у дан посећиваше у мученичкој борби, за сво доба нашег претешког живовања под закриљем бечких ћесара, док трајаху јежовитска гоњења а доцније мађарска насртања, који нас одржа у крвничким упропашћавајућим бојевима у години 1848 и . . 49, који нас најзад искушаваше централистичким а у најновије дуалистичким насртима: тај Бог правде и вечите истине не ће допустити, да овај многим невољама потресен народ српски, поред својих толиких врлина, коначно пропадне.

Ал' и наш народ нек се поучи искуством своје кобне прошлости, и нека се не ослони ни на чију помоћ, но само у своју слошку и свесну радњу на уједињење свеколиког Српства. Ко себе помаже и Бог ће га помоћи.

ОБИЧАЈИ СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ.

Описао

БОГОЉУБ ПЕТРАНОВИЋ.

I.

СВАДБА.

(Испод Јаорине).

Кад који момак у Босни намјери женити се, пробира ђевојку црна ока и црне косе, јер му плава није тако лијепа као црноока. Ово се осјећање сјајно огледа у овом редку пјесме:

. . . .

Ама јој је једна мана,
  Цура је плави' очију —

Тако исто и ђевојка воли момка црномањаста, као што и овај израз срца ђевојачког свједочи:

Кујунџија! тако ти заната,
Сакуј мени од злата јунака,
Немој плава, тако ти заната!

Кад он ђевојку по жељи пробере и договори се с њоме, да ће за њега поћи и да ће му бити вјереница до вијека, онда јави своју намјеру оцу и мајци. Отац одмах потражи каква вриједна пријатеља који ће приво-љети оца ђевојачког, да сину његовом поклони ђевојку. А мајка истим начином послужи се преко које хитре

жене, коју они зову: ходошица. Кад су задовољни родитељи ђевојачки, с момком и кућом, одговоре: „цура није још дорасла и спремна, али добра момка не ћемо одбити ако дође.“ Ако пак нијесу задовољни дати ђевојку, онда се лијепим начином изговоре: Ми такових Срба желимо, али цура није још дорасла за удадбу, нити је спремна да је коме дамо.

Кад су родитељи ђевојачки, као што рекох, задовољни с момком и кућом, онда се тај радосни глас објави момку и свој његовој породици, и отац момков нареди да се спремају на просидбу ђевојци. Док домаћица укува погачу и питу, домаћин налије плоску ракије, пак узевши са собом кума, који ће момка и ђевојку вјенчати, пође право ђевојачком двору. И то се зову просиоци. Кад дођу пред ђевојачки двор, отац момков повиче пред двором: „Добра вечер, домаћине! Јесте ли ради гостима и можемо ли у овом двору преноћити?“ Он им изнутра одговори: „Добрима смо ради, а злијех нам ни Бог не д'о.“ Онда се отворе врата, испану из двора млађи, пак просиоцима коње прихвате, а њих поведу у двор, ђе их послуже ракијом и кавом, али не као пријатеље већ као госте. Пошто се одморе и разговоре, засједу за готову вечеру, и домаћин изнесе своју ракију, те им наздравља још као гостима, док попију по три чаше. А кад четвртој реда дође, онда рекну просиоци: „Домаћине! доста је твоје ракије, и ми имамо ракије, пак ћемо сад наше по три чаше попити, да се имамо чим разговорити, и да и ти видиш, каква је наша ракија, пак ћемо вечерас имати у поштењу један здоговор.“ Домаћин на то им одговори. „Не треба ваша ракија за мојом совром, вечерас ћемо моју ракију

пити, а сјутра ћемо о вашој говорити, а здоговор нек нам стане док сване, старије је јутро од вечера, а стариј је домаћин од госта.“ И тако вечер мине нити просиоци што с домаћином углаве.

Када сјутра дан осване, на уранку ђевојачки отац опет своје госте послужи својом ракијом и кавом; и да им коњма зоб говорећи: „Ови су људи за пута.“ Док коњи зобљу, домаћин сједе с гостима за ручак, и опет их послужи ракијом. Кад гости попију по три чаше, домаћину проговоре: „Домаћине! Не ћемо више твоје ракије, имамо је и ми, да и ти видиш каква је наша ракија.“ Домаћин им одговори: „Кад не ћете више моје ракије, опростите, не ћу вам је више ни давати.“ Сад гости изнесу своју ракију, пак послуже домаћина. Ако је домаћин задовољан дати им ђевојку, примиће здравицу, другачије не ће, већ се у љубави са својим гостима растане. Ако ли прими здравицу, онда заиште обичај, и јабуку и на јабуци прстен. И то бива на овај начин: положи на совру пуну чашу, коју је примио, пак својијем гостима говори: „Дајте ви мени што је моје, јабуку, прстен и обичај?“ Просиоци положе на совру јабуку, прстен позлаћени и дукат жут. За ђевојку имућније породице, која има више руха и накита, иште се скупља јабука. Кад му просиоци иските колико он хоће, онда домаћин скочи на ноге и изљуби се с њима, пак прихвати ону чашу те им наздрави овако: „Здрави сте за нашега сретнога весеља, да нам буде сретно и честито, без земана непроменито, међу српском браћом похвалито. Пријатељима хвала, да Бог да да нам буде сретно пријатељство, на много љета даров'о Господ Бог. Првом сретном, даров'о Господ Бог, те нам било са великом

срећом!“ Пак чашу попије и даље говори: „Слатки пријатељи, слатка је и ракија, све нам било слатко и питко, међу српском браћом похвалито, Господом Богом благословено, даров'о Господ Бог!„

За тијем домаћин покучи своју ракију просиоцима, док приступе све мушке и женске главе, мушки се пољубе у лице с просиоцима, а женске их с поклоном пољубе у руку, међу тим изведу китну ђевојку, па им се и она поклони и пољуби им руку и кољено у највећој смирености. Кад ђевојку одведу на страну, онда просиоци напијају домаћинском ракијом, а домаћину просилачком буклијом овако: „Што радили, радњом се хвалисали, а од радње ајир и берићет, корист и обилност добили, даров'о Господ Бог! Да Бог да и милост божија, да нам буде сретно весеље, сретни почетак, а од велике среће стечене, данас међу нас, даров'о Господ Бог, ко нам стио помоћ', помог'о му Бог, ко нам стио наудит', не д'о му Бог. Једа Бог да и милост божија „куд год се скитали један другом за живот питали, и за здравље Бога молили, један другом по српској браћи љубезну поздрав отправљали, даров'о Господ Бог!“

Онда просиоцима домаћини даду добродошлицу пак они напијају овако: „Добро вам ми дошли, свако добро дошло, све вам добри људи долазили, који вам за част знали, а за живот питали, а за здравље Бога молили, даров'о Господ Бог! Да Бог да и милост божија, кад вам дошли, у добру вас нашли, ђе о добру радите, а бољему се надате, а кад пошли у бољему вас оставили. За нашега сретнога весеља и вашег, да нам буде код Бога услишно, међу браћом похвалито на многаја љета до вијека, даров'о Господ Бог!“

Вас овај обред обави се при ручку. Просиоци тај дан предане у оца ђевојачког, јер им из гостољубља не да одмах поћи, већ сјутра дан пођу.

Пошто се ручак сврши, дигну се и домаћин покупи јабуку, прстен и дукат, пак преда ђевојци говорећи јој: „Сретно ти било и честито, да те Бог благослови а и ја те благосивам, просто ти било, синко, и све ти сретно било!“ Ђевојка се пред њим савије, пољуби му руку и кољено и од мила проспе сузе низ образе, и у највећој скромности прими обиљежје свога суђеника. Док на страни њезине другарице пропјевају веселу пјесму:

Запјевајте, моје другарице,
На весељу наше миле секе,
Синоћ нам је наша сека била,
Синоћ наша а јутрос њихова,
Синоћ су јој тице долећеле,
Долећели сиви соколови,
То не били сиви соколови,
Већ њезини кићени сватови,
Јутрос су је младу испросили.
Наша секо, наша другарице!
Ти се, млада, у туђине спремаш,
Ти се спремаш а наске остављаш,
Сретни теби твој пути били,
Твоји пути и твоје весеље,
Зови наске, секо, на весеље,
До сада си наша сека била,
А од селе туђа драга мила,
Туђин момку срећу веселила.
Вјечног друга себи задобила,
Сва вам срећа дуговјека била!

Сад просиоци као пријатељи не пуштају се да одлазе, већ их домаћин и сва породица милује и с најљеп-

шом части и поступањем угости и задржи до сјутра. Кад други дан сване, опет засједу за ручак и ту отворе ријеч просиоци, кад ће и колико сватова по ђевојку доћи. Просиоци говоре овако: „Пријатељу! хоћемо да знамо кад ћемо се опет са срећом виђети, и кад ћемо, ако Бог да, по нашу ђевојку доћи?“ Ако му рекну: „Ето нас до петнаест дана.“ Домаћин одговори: „Пријатељи! ја вас молим немојте ићи ни за мјесец дана, јер још нијесам спреман с ђевојачким рухом, а хоћу и сам да се спремим, да вас славно и љубавно дочекам, како оно своје главне пријатеље.“ Колико гођ просиоци краћи рок постављају, домаћин два пут већи одгоди и на овом пошљедњем стану, говорећи му: „Пријатељу драги! ми смо под твојим крилом; кад твоја крила трепте,ваља да и наша полете.“

За број сватова само остане спомен, а не уговори се ништа до друге прилике.

Сад просилачки момци испану и својим господарима опреме коње, па их предаду домаћиновим момцима да их неколико пута окрену, док им господари изиђу, да их даровати могу по обичају. Сад просиоци пред двор изиђу, а за њима испрошена ђевојка с момком, изнесе свој љубавни дар, те га преда њима, да га изруче њезином суђенику. За тијем поклони се и пољуби им руку, а они је дарују у руку, како који кесом може и има вољу; отац момков најбоље је дарује. Дар, који цура спреми своме суђенику јесте бошчалук, а цурама у његовом двору по киту цвијећа, за знак, да ће им с радошћу у двор доћи. Сад просиоци дарују сваку женску главу, као и момке домаћинове, пак се ижљубе с домаћином и с осталијем мушкијем главама, те усједну на

готове коње и пођу својој кући, опаливши при поласку сваки по једну пушку, за знак сретног пријатељства. Су тијем реку: „Пријатељу, остај с Богом!“ А домаћин и његова породица за њима вичу: „Пошли с Богом, да Бог да, да се опет у радости и здрављу видимо и поздравимо.“

Кад се помоле пред свој двор, испале по једну пушку, да тијем породици објаве, да су по жељи испросили ђевојку и момку радосни пут среће отворили. И онда отац момков спреми напријед свога слугу мајци жениковој на муштулук за радост сина њезиног. Кад јој долети слуга, каже: „Госпојо! мени муштулук, а теби снаха? Да Бог дâ да ти буде сретна и честита, и сретно ти весеље!“ На то му она од говори: „Бог те чуо и сретан био ко те спремио, а и ти се, сине, веселио!“

Кад просиоци коње одјашу и у двор униђу, изруче поздраве и дарове, које мајка женикова прими и свакоме своје с радоснијем срцем и благословом подијели. И с овим се свршује просидба.

На осам дана послије просидбе отац жеников узме плоску ракије замеђене, пак посједе коња, те пође своме пријатељу да обиђе суђеницу свога сина. Кад дође тамо, преда ђевојци киту цвијећа на име њезина суђеника, за знак срчане љубави и радости од његове стране. Ту га дочекају честито, и заноћи. Кад у јутру сване, ручају, пију, пак онда отац жеников извади своју плоску ракије, те наздрави новоме пријатељу: „Здрав си, мој лијепи пријатељу! Ето здравице на те, да ми кажеш путе, кад ћу довести сватове по ђевојку, и да имамо разговор и уговор, кад ћу и колико их довести?“ Он њему одговори: „Хајде, кад је теби драго, води свата

колико ти драго, од данаске до данашњег дана, колико год доведеш сватова, свијех ћу вас добро дочекати." Кад за све уговоре, онда се у љубави растану као и прије. Ђевојка овом приликом спреми три ките цвијећа, једну љубазнику, другу свекрви, а трећу заови.

Овђе ми ваља напоменути, да се скрати први рок због тога што, на другом поласку, отац ђевојчин по обичају дужан је отпуштити нешто од времена за љубав пријатељу своме.

Како отац жеников кући дође и објави својој породици и сину, да му је испрошена ђевојка стална, као што је већ уговорено, одмах се почму купити сватови. На дан прије поласка сви се сватови искупе у двору жениково, ђе их најљубазније причекају, и ову им пјесму као поздрав ђевојке отпјевају:

Запјевала на планини вила:
„Весели се, соко тица сива!
Сјутра ти је у двору весеље,
Ако ћеш ме зовнут' на весеље,
Скоро ћу ти доћи на весеље,
Подикују тице соколови,
То не биле тице соколови,
Веће твоји кроз поље сватови,
Сјутра ће ти по ђевојку поћи."
Одговара соко тица сива:
„Секо вило и на том ти хвала!
Скоро ће ми моје бит' весеље
И довести мени соколицу,
Свекрвици биће добро драга,
Свекру баби бити још дражија,
А мени ће и мила и драга;
Када буде у мене весеље,
Све ћу виле сазват' на весеље,

Нек саберу у коло ђевојке,
Нек ціевају ціесме на весеље,
Нека види моја мила драга,
Моја драга испрошена Јања,[1]
Како виле колом омахују,
Како своје ціесме отп'јевају,
И у свакој мене прип'јевају,
Нека драга ціесме припочиње
У мом двору ціеват' започиње."
Када виле чуше одговора,
То је њима врло мило било,
Обукоше крила позлаћена,
И припеше круне накићене,
Пак пођоше њему на весеље.
Кад су виле на весељу биле,
Три су златна кола поиграла:
Једно игра виш' бијела двора,
Друго игра испод б'јела двора,
Треће игра у бијелу двору,
Два играју кола на ногама,
А треће им трепти на крилима,
Које њима трепти на крилима,
Оно му је виш' бијела двора,
То су виле расклопиле крила,
Те соколу пјевају весеље:
Што му игра пред бијелим двором,
То су њему у колу невјесте;
Што му игра у бијелу двору,
То су њему кићене ђевојке,
Нека му је у мајке промјена.
Ђевојка је загледала драгог;
Ал код њих је тица пауница,
Сејир чини коло и ђевојке,
Све ђевојке ціесме испјеваше,

[1] Или како је ђевојци име.

Док ђевојци драгог припјеваше:
„Весели се, соко тица сива!
Данас ти је у двору весеље,
Баби мило, а матери драго,
А теби је и мило и драго.“
Све то слуша Јања испрошена,
Драгом даде од злата јабуку,
Сави му се на бијелу руку.

Ту сватови преноће и сјутра прије сунца опреме се по ђевојку. Сватова је у све дванаест, стари сват, кум, ђевер-баша,[1] ђевер, војвода, отац жеников. Сви ови воде са собом по једног момка, а други као млађи иђу без њега. У старо доба купило се по четрдесет сватова, али сада највише их буде дванаест, из узрока, што је народ истанчао у имању. Колико је гођ сватова, сваки понесе уза се плоску ракије, а домаћин отац жеников и плоску и мјешку и у мјешци толико ока ракије колико је сватова, ако им се плоске испразне, да им опет налије, и ако жедног у путу сретну да и њега напоје. Домаћин уз то понесе питу и погачу и садрта овна под роговима, на два рога двије румене јабуке. Ован је сад на коњу тако увезан, да му глава с јабукама напријед гледа. Двије су јабуке на роговима у име два ђевера, брата женикова рођеног ђевера, и ђевер-баше прстенског ђевера, који је старији од првога, јер он у свјема свадбеним обредима одговара. И ово је онај ђевер што се често у пјесмама припијева: „мој ђевере, злаћени прстене!“ —

Кад су се већ сватови опремили, узјашу на коње као на горске виле, те најприје пође војвода, пак стари сват, за њим кум, а остали по реду и старјешинству,

[1] Први ђевер.

сви један за другијем, а никако по два у реду. Чауш је међу сватовима најсмјешнији весељак, он објеси о врат добош, а у десницу узме дренову батину пак дере у добош што боље може, вичући из гласа: „Машала! машала кита и сватови!“ Њему се реда ни мјеста не зна, час пролети пред сватове, час иза њих остане, а час их облети и на страну се вине, те с батином крпи туђа врата и судове без ичије замјерке за то, већ још даривају га и оките му везенијем јаглуцима његов поштени топуз.

Док се сватови опремају, ђевојке им ову пјесмицу припијевају:

Бога моли момче нежењено:
„Дај ми Боже да огрије сунце!“
Бог му даде те огрија сунце,
Сунце гледа а сунцу говори:
„Жарко сунце, раступи ступове,
Док ја своје опремим сватове,
Да доведу лијепу ђевојку.“
Бог му даде те огрија сунце,
И раступи велике ступове,
Скоро жењен опрема сватове.

А кад се крену за њима ову пјевају:

Жарко сунце, покупи калове,
Да не каља господу сватове,
Нека коњи играју по реду,
Нек су свати сваком на загледу;
Када дођу двору ђевојачком,
Нек погледа с пенџера ђевојка
Златна крила свога суђеника,
Како трепте од сунчева зрака.

Сад сватови највеселије путују преко китнастих брдâ и равнијех пољâ, пјевајући, пушке мећући и на коњма

поигравајући, с пута им се свак уклоња па и сами Турци. [1]

Кад се приближе двору ђевојачком на једну четврт сахата, онда испале по један огањ пушака, пак заставе коње и стану пити ракију. Тијем пушкама даду глас роду ђевојачком. Кад ђевојачки род опази сватове, пред њиховим двором ухвати се коло младих ђевојака, и састану се свадбари, те радосно сватове чекају. Међу тијем сватови између себе опреме једног млађег свата на муштулук ђевојачком двору, који пође с пуном плоском ракије, поигравајући као соко на коњу. Кад приступи двору назове: „Добра вече! (у то се доба долази) јесте ли ради гостима, и можемо ли ноћити?“ О муштулуку не говори ништа, јер га сви познаду. Они њему одговоре: „Дао ти Бог добро, и добро нам дош’о! Добријем смо Србима ради а злијех ни Бог нам не д’о, одјаши коња, можемо ноћити.“ Што му реку одјаши коња, то му реку, да им покучи плоску. Који је луд, пак одјаше коња, ту учини себи велику срамоту, јер му се послије сви смију, за што одјаха коња, кад се мора опет пред сватове враћати. Који је мудар, не ће ту одјахати, већ покучити плоску домаћину, а домаћин њему своју и муштулук од ђевојке: јаглук, или мараму коју му привежу за плоску, пак се поврати својијем сватовима најприје рекавши домаћину и његовијем: „Остајте с Богом! опет ћемо се виђети.“ Они му одговоре: „Сретан ти пут, и све поздрави тамо док се скоро видимо.“ Кад долети пред сватове назове им:

[1] У вријеме башалука Турци се нијесу шћели уклањати с пута сватовима, већ огули и рашћерај сватове кроз горе и планине, као што су чинили прије 40. година у Црној Ријеци: Ходобашић, Хаџи Ајлић, Сирћо Мехмед и други. За то су се Срби највише одметали у хајдуке и Турцима у крв освећивали.

„Добра вече!“ Они њему: „Дао ти Бог добро, и добро нам дошао!“ С њим се сватови упитају за здравље, а он им изручи ђевојачке поздраве. Пак га запитају: „Како је тамо, можемо ли ноћити?“ Он им одговори: „Амо је све добро и сви можемо код домаћина ноћити, он вам је спремио плоску и добродошлицу.“ Сваки по реду прихвати плоску, понајприје стари сват наздрави куму, пак један другоме док се не обреде. Сад углађенијим путем приступају ђевојачком двору, пред којим дивно коло игра, и док се сватови промоле ову пјесму пјева!

Бога моли лијепа ђевојка:
„Дај ми Боже, да огрије сунце!“
Бог јој даде и огрија сунце,
Пак ђевојка поступи пред сунце,
То се сунцу поклоња у лице:
Сунцу клања, а сунцу говори:
„Жарко сунце, јеси л' уранило?
Јеси л' моје дворе огријало,
Ђе ми драги ладно пије вино?
Је л' ми мио драги уранио?
Је л' се ладна вина напојио?
Је л' на винцу здравицу здравио?
Је л' у томе мене поздравио?
Је ли моје свате опремио?
Играју ли коњи по сјеверу?
Сјају ли се токе на ђеверу?“
Жарко сунце цури одговара:
„О ђевојко, скоро испрошена!
Синоћ ти се срећа задобила,
А јутроске крила разавила,
Са крилима тице соколови,
Сјају им се крила накиђена,
А вијају пера поткиђена;
То не биле тице соколови,

Веће твоји кићени сватови;
Што су њима крила накићена,
То су сјајне токе на прсима;
Што с' вијају пера поткићена,
То су њима златни барјактари,[1]
И у рукам' крстати барјаци,
Скоро ће ти у дворове доћи."

Кад сватови већ приступе колу, онда их ђевојке из кола по реду стану припијевати, а најпре старог свата:

Стари свате, дико наша!
Тебе кажу од опака,
Од опака од богата,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука.

Док их стари сват пролазећи дарује, кум наступи, те и њега припјевају:

О ти куме, дико наша!
Тебе кажу од опака,
Од опака од богата,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука.

Кум као и стари сват дарује коло цванциком, пак пролази, а војвода наиђе, те и њега припјевају:

О војводо, о слободо,
О слободна руко наша!
Тебе кажу од опака,
Од опака од богата,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука.

[1] Данас нема барјактара ни барјака, јер су их Турци одавно забранили.

Док војвода пролазећи дарује коло, ђевербаша наиђе, те и њега припијевају:

Ђевербаша, дико наша!
Весела ти била снаша!
Тебе кажу од оџака,
Од оџака од богата,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука.

Тако и остале сватове редом припијевају, и сви коло дарују, а најбоље стари сват и кум.

Даривајући коло, проћерују коње пред двор и одјахују. Ту им домаћин изнесе столице и сви посједају по реду. Док им млађи распремају коње и извађају, домаћин их послужи ракијом. Кад по једну чашу попију, онда их позове у двор, ђе посједају, те их опет послужи ракијом и кавом. Сад се од ђевојачке породице сваки са сватовима поздрави и пољуби, само ђевојка ту вече не излази на видик. Кад се обреде сватови ракијом и кавом, онда им домаћин каже: „Сватови! вадите оружје, пак сједајте на хаљине.“ Стари сват му одговара: „Домаћине! је ли вјера, и јеси ли ти за то добар, можемо ли ноћити, па да видимо за оружје?“ Он им одговори: „Вјера је, ја сам за то добар, и можемо ноћити.“ Онда му предаду оружје. Док приступе ђевојке, те изују сватове, за тијем посједају на хаљине.

Сад проговори стари сват својијем момцима: „Да идете чувати коње.“ И ови, ако домаћин за то не постара се, морају чувати коње до зоре, јер се догађало, да се ноћу коњма сватовскијем исјеку до живца репови и гриве, а то узроком оне ђевојке, која се уздала у тог момка, пак је није срећа послужила. Кад се така несрећа

сватовима догоди, за њих је највећа срамота од свијета projахати с ђевојком на осакаћенијем коњма.

Пошто посједају сватови на хаљине разговарају се с домаћином и с осталијем свадбарима од стране ђевојачке: како су свати путовали, док буде готова вечера. Пак онда посједу за совру. На прво мјесто постави домаћин за се замјеника, долибашу, човјека бистра и искусна у сватовскијем обичајима, да би могао у свему сватовима одговарати. С десне стране долибаше сједе стари сват, пак онда остали сватови по реду, за прву совру, јер буду по три совре. За тијем домаћин наточи чашу ракије, пак наздрави долибаши по имену: „Здрав си ми (поименце) првом а сретном, да нам буде са великом срећом, да почнемо и ракију пити у велики добри час, ракија радост, а Бог милост, милов'о Господ Бог ови дом и у дому домаћина, и наш лијепи састанак и његово све добро око њега даров'о Господ Бог! За нашега сретнога весеља, и за нашега сретнога пријатељства, да нам буде сретно и честито, без земана непромјенито, међу браћом похвалито, к'о оно у светих и праведних даров'о Господ Бог! и сва браћо здрави сте, надајте се добру, Бог нам дао добро а за много!“ Пак попије и покучи другу долибаши. Долибаша прихвати и на исти начин напије старом свату, а стари сват својијем сватовима: а) „Здрави сте моја лијепа браћо! за здравље нашег господара домаћина (поименце) нашега и вашега, да су нам надно и напредно, здраво и весело, сретно и честито и Господом Богом благословено, даров'о Господ Бог! И Здрави сте ми, моја лијепа браћо! за нашијех сретнијех путника, ките и сватова, да им друје Господ Бог добру срећу и на дому и на путу. Даров'о им Бог срећу у

пут, па им не мог'о нико наудит' на пут. И здрави сте ми моја лијепа браћо! за нашега весеља и за нашега сретнога добитка, да нам буде са великом срећом придобит по њезин дом и по њезин благородни род, да јој буде честита срећа и по дом и по род, да јој Господ Бог да сретни пород! Здрави сте, браћо, десно и лијево, све нам било сретно и лијепо. Првом, а сретном, са великом срећом. Здрав десни друже, а помози Боже!“

Пак стари сват чашу испије. Иза старог свата и други се обреде. Будући да и долибаша мора напијати према старом свату, то и он старосватске здравице понавља. Стари сват опет напија: б) „Здрави сте моја лијепа браћо! чашом другом, а љубави дугом, а божијом помоћи; чаше по двије, да нам господ Бог душмане побије, а повиси кумове и пријатеље колико је воља од милога Бога. Ђе год се двије чаше пива пиле, свака се добра срећа вила, а највише изобилна радост, данас међу нас, а од данас до вијека даров'о Господ Бог. Све ћемо за нашега сретнога весеља, и сватова, и наше ђевојке, и сретнога пута, да нам Бог да срећу у пут.“ в) „Здрави сте, моја лијепа браћо! трећом а сретном, да нам буде са срећом. У име Бога и св. тројице,[1] која не дијели друга од друга, кума од кума, брата од брата, да Бог да и милост божија, да не одијели нашијех грешнијех душа од царства небесног и од раја бијелог, већ да приведе своје стадо Христову спасенију, даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија, ако ми њу заборавили ја у пјаности, ја у лудости, ја у какијем мукама, јал' у турскијем рукама самилов'о се Бог и св. тројица, те нас не заборавила, већ нам онда

[1] Како се спомене св. тројица сви се дигну и капе скину.

била најскорашња и најбоља помоћница, а од сваке муке заступница, руку уходала, муке не дала, на праведна дјела наставила, с оваком браћом саставила, саставио господ Бог свако добро данас међу нас, а од данас до вијека, даров'о господ Бог!"

Кад се у овој здравици спомене св. тројица свиколици капе скину и повичу: „Амин. Бог те чуо!" а кад испија чашу говоре: „Христе Боже наш помилуј нас. Амин." г) „Здрави сте моја лијепа браћо! најскорашњу писмо у име Бога и св. тројице, помог'о нам Бог и св. тројица, а ово ћемо у име Бога и лијепога часнога крста: да Бог да и милост божија, који се гођ јунак крстом прекрстио и Бога поменуо, помог'о му господ Бог и лијепи часни крст. Који се крстом не крстио и њега господ Бог окренуо с крстом наопослен, те се и он крстом прекрстио и часни крст цјелов'о и вјеров'о, те и њему помог'о Бог и часни крст; ко не стио никако, проклео га Бог свакако, а нама грјешнијем и роду хришћанском на помоћи био и данас и од данас до вијека. — Домаћин примиче чашом, њему Бог срећом, примакло му љето, родило му жито, примак'о му во на телу, коњ на путу, пастир у паши, свака добра срећа и од срца весеље на многа љета, даров'о господ Бог." д) „Здрави сте моја лијепа браћо! чашом петом, у име Бога и св. Петке, и св. неђеље која може да нами поможе. За нашега господара домаћина и његова и грања и пања, и свега евлада и стара и млада, што му је Бог даров'о, све му господ Бог поклонио, а од сваке муке заклонио, и до вијека нам на помоћи био, даров'о господ Бог."

По овој здравици домаћин покучи чашу старом свату говорећи му: „Старјешина од љубезнијех сватова! дај

ми руку, и добро си нам дош'о, и честито ти мјесто.“ Стари сват скочи на ноге, прихвати чашу, метне је преда се на совру, пак се преко совре с домаћином пољуби, говорећи му: „Добро ти ја дош'о, и добро ти од Бога дошло, све ти добри Срби долазили, а зли кућу пролазили.“ Пак сједе, узме ону чашу и овако наздрави: е) „Здрави сте моја лијепа браћо! десно и лијево, све нам било сретно и лијепо, ево мени дође добродошлица од домаћина овога дома. И теби хвала домодомодаре, кућни господаре, добро ти ми дошли а свако ти добро дошло у твој дом, под твој кућни кров, даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија, кад гођ ти дошли, у добру те нашли, а кад пошли у бољем оставили, ђе о добру радили, а бољем се надали, а кад од твога дома пошли добар ти поштени глас од твога дома понијели по свијету, кајно чела свој зук по цвијету. Код Бога те украсили, међу браћом нахвалили. Здрави сте, моја лијепа браћо! за сретне добродошлице, и надајте се добру, Бог нам дао добро, а за много.“

Пак онда чашу испије. Иза старог свата овако исто напије: кум, домаћин, војвода и сви по реду сватови.

Као што мало прије рекох оваке исте здравице напија и долибаша у двору ђевојке и момка, с овим додатком: „За здравље нашега весеља и ваших кићенијех сватова, били вам сватови китам' накићени а златом позлаћени, с браћом похваљени, кано сиви соколови на многа љета даров'о господ Бог.“

Кад старији млађему здравицу напије, овако му млађи захвали: „Старији! метаније и поклон ти имамо, које ти гласе гласно, Бог ти их услишио, те ти били код Бога услишани, а код браће стимани, са братинском

љубави прибрани, даров'о господ Бог. “ — И тако пију доклен који може. Који се не умије чувати, ту се ласно може опити, јер домаћин и долибаша навлаш навале с пићем на сватове, не би ли се који опио, пак да се с њим смију и (маскаре) шале.

Док сватови вечерају, према њима стану неколике женске, међу њима четири пјевачице, ђевојке, што двије и двије по реду пјевају, и са својом пјесмом сватове на јестиво понукују:

Вечерајте, кићени сватови,
Шта мислите? што не вечерате?
Наше злато лијепа ђевојка,
Која но је скоро испрошена,
Ђевојка је љепша од женика!

А кад који пије, сваког по реду припијевају овако:

Попиј је, Јово, [1]
Попиј је, брато!
Теби је дато,
На дну је слатко!

Кад се вечера сврши, сватови се иза совре дижу и у кућу к ватри одлазе, само за совром стари сват остане, док се долибаша испред њега не дигне, јер ако по чему превари стари сват и дигне се прије долибаше, онда му овај на подсмијех овакову здравицу напије: „Здрави сте, моја лијепа браћо! да и још по једну попијемо за пуста мјеста старог свата! Виђесте ли, ђе не могоше пити сватови к'о и домаћин?“ (почем је он замјеник домаћину). Кад овакова здравица пљусне на сватове, онда сваки преда се погледати мора због непомње старог свата, док се други свадбари веселе о њиховом рачуну. Ако је

[1] Или како му је име.

стари сват мудар, те причека, да се с долибашом заједно дигне, онда сватовима нема овога ругла, већ се поносе са паметним старјешином својијем.

Сад су сви сватови око ватре и да не би који задријемао, долибаша поиште гусле и једног пјевача из домаћинскијех свадбара. Кад га нађе, покучи му гусле, те почме пјевати јуначку пјесму обично о женидби Краљевића Марка, коју не ћемо исписивати, јер је позната.

Кад пјевач испјева јуначку пјесму, онда гусле даде долибаши, а он их да старом свату говорећи му: „Ти си стари сват, теби ваља сву ноћ пјевати, или тражи за се замјеника.“ Сад се стари сват замисли ако нема пјевача у својијем сватовима. Док долибаша опет проговори: „Ако немаш пјевача, дај пет ока ракије, ја ћу ти га наћи, који ће до зоре пјевати за те.“ Кад има пјевача додаду му гусле и стане пјевати. Ако умио буде боље пјевати од домаћинског пјевача, онда се с њим сви сватови веселе у ђевојачком двору. Пјевач прекидајући дугачку пјесму кад се умори, напије овако: „Здрави сте моја лијепа браћо, за нашега сретнога сијела и весеља, и за нашега сретнога пјевања, ђе се пјевало ове године, да Бог да и до године, који јунак пјев'о ове године, да Бог да и до године, која браћа слушала ове године, да Бог да и до године слушала и пјевала. Здрави сте, браћо, и прошћавајте.“ „Прошћавајте“ за то им каже, што он пјева, а они не пјевају. Кад се добро испјевају и вечер одсијеле, ко хоће иде спавати, ко не ће, може и до зоре сједити, али мало ко остане.

У јутру уране сватови пак се умију и Богу помоле. Онда домаћин послужи сватове ракијом и кавом. Док чауш пред двором ударајући у добош из грла повиче:

Готов'те се кићени сватови!
Ај'мо, ај'мо не било урока!
Да ранимо да не одоцнимо,
Да раније конак ухватимо,
Туђи људи, не знамо им ћуди,
Туђа земља пратиоца нејма;
Ко је коњик, притежи колане,
Ко је пјешак, ча ноге опанке,
Стари свате опремај сватове,
Ђеверови лијепу ђевојку,
Покиђајте на руку прстење
А на дувак ките и цвијеће

Сад стари сват дозове ђеверове, овако им говорећи: „Ви ђевери, ако сте ђевери од ракије, пијте ракију, ако сте ђевери од ђевојке опремајте ђевојку." Ђевери одмах пођу опремати ђевојку, прстенски ђевер дође на врата ђевојци и каже: „Отвор'те ми врата?" А домаћински чувар одговори му: „У тебе су кључи, ти отварај врата." С тијем му каже, да дарује врата, пак да он дар узме. Док ђевер на врата стави цванцику, чувар му отвори врата, пак обадва ђевера, прстенски и снахин, поступе ђевојци, ђевојка скочи на ноге и поклонивши се пољуби им руку и кољено. Ту ђеверови посједу један код другога, а двори их ђевојка, док поиште ђевер од домаћина бакрен суд. Домаћин, који је паметан не ће донијети бакрен већ дрвен, јер ако донесе бакрен, ђевер ће га закопати у сандук ђевојачки, да с тијем наплати чувару учињени дар, што с дрвенијем не бива. Обично дакле излази суд дрвени и у њему ракија замеђена, с овијем прстенски ђевер наздрави другом ђеверу: „Здрав си, брате ђевере и свате! о чем радили оним се хвалили и са овом радњом велику срећу задобили, даров'о господ Бог! Слатка ракија, слатка снаха, све нам било слатко

и лијепо и Богом благословено, да Бог да и милост божија, да нам буде наша снаха богата срећом, ко шеница пљевом, да угоди своме дому, да му буде мила и умиљата, како што је угодила и у своме роду.“ Онда се напије и покучи другом ђеверу, који напије онако као и први. Док они пију, ђевојка се поклоња до земље. Кад се по једном обреде, онда прихвате прстење и саставе ђевојачке руке, све прст један по другом, пак узму два прстена, један жут, а други бијел, замоче их у замеђену ракију и најприје знаменује јој прстенски ђевер палце, пак све остале прсте по реду. Кад све један по један обреди, онда јој позлаћени прстен натакне на десни прст до малог, а сребрни на лијеви спрама тога, па јој их промијени три пут на истијем прстима, док сваки на своје мјесто не дође. Сад јој ђевер заиђе с леђа и обухвати је испод пазуха, пак је у вис мало подигне и окрене наопослен. Ово учини три пут. Ђеверови је прстенују за то, што тијем обредом постаје им снаха, и више је нико не зове ђевојком већ снахом, а неко и невјестом ма да је још ђевојка. Подиже је од земље трипут у име св. тројице, да с удадбом њезина срећа не пође на се, већ се горе до неба узвиси. Пошто ђеверови с ђевојком овај обред сврше, напију се ракије, пак опале с врата по једну пушку, за знак, да су ђеверови прстеновали ђевојку. Кад сватови зачују глас пушака, стану опремати своје коње, а ђеверови ђевојачко рухо. Прстенски ђевер замоли снаху, да му отвори сандук, да јој обиђе рухо и да стави унутра онај суд бакрени, ако се буду преварили донијети га. Снаха му се поклони, а други домаћински посланик испред ње говори: „У тебе су, ђевере, кључи, ти отворај сандук.“ Онда ђевер извади дар и метне на

сандук, па му се отвори. Кад прогледа рухо, затвори га опет, а кључ задржи у себе.

У овај час све сватове сазову на ручак, само прстенски ђевер остане код ђевојке и с њоме руча. А сватови ручају и пију домаћинску ракију до треће здравице, и све напијају за сретно весеље. Када дође четврта здравица, онда говори стари сват: „Домаћине, доста је твоје ракије, теби слатко, пријатељима хвала; док и ми опремимо наше коње!“ (плоске) Онда спреме своје коње: стари сват свога, кум свога, а војвода свога, те саберу све сватовске плоске, по најприје оца женикова плоску, слатку питу и погачу, и оног овна с јабукама на роговима, и остале по реду дарове, као: мараме, јаглуке, медене колаче и сапуне, и све ово ставе на питу и погачу, пак донесу на совру. Кад ове дарове, или приносе сватовски момци понесу, из гласа вичу: „хае! хае!“ као да гоне кола и волове, док пред њима иде један домаћински момак. Кад на врата собна дођу изметну по једну пушку, пак упутра уљегну говорећи: „О јунаци добро вам јутро.“ Домаћин и сватови одговоре им: „Дао вам Бог добро, добро нам дошли!“ За тијем домаћинов момак проговори: „Ево сватови дошли и доћерали на колима и на воловима: вина, и ракије и сваке ђаконије, побојали се да не буду у нашега домаћина гладни и жедни.“ Пак све дарове поставе на синију. Онда говори ђевојачки отац: „Долибаша! надијевај томе име.“ Њему одговори долибаша: „Ако је домаћин од овога дара, треба да своме дару одговара. Које је овђе први коњ, треба да буде на њему покровац?“ Онда стари сват извади јаглук накићен и покрије своју плоску. А долибаша опет говори: „Који је коњ покривен, треба да има и

улар, да види којијем ће путем проћи.“ Стари сват одговори: „Онијем путем мора проћи, којим је и прије дош'о.“ Онда долибаша говори: „Ако ви домаћине, међу собом пријатељску љубав имате, да су том љубави и нас стимате, прими љубав, стимај пријатеља.“ Онда ђевојачки отац прими плоску женикова оца из руке старог свата, и пољуби се загрливши се с њиме, пак онда са новим пријатељем уз образе с обадвије стране, и најпослије међу очи двије; пак онда са кумом, и војводом и са свијем сватовима по реду, говорећи: „Сретна наша здравица, и сретно нам било весеље и наше и ваше, и сретни ваш добитак, и сретни наш останак, и сретна пријатељска буклија! Да Бог да и милост божија, вазда се у вијеку са српском браћом, и са срећом и с овакијем буклијама у радости слазили и налазили, и натјецали и претјецали у радости до старости, а у братинској љубави до вијека, и за живота се никад не омразили. Ово нам била највећа омраза међу нама до вијека, слатка и медена ракија, дугачка и пријатељска љубав и жељена братинска поздрав и данас и од данас до вијека, даров'о господ Бог!“ Пак гуне, и кад предуши опет говори: „Слатки пријатељи, слатка и ракија, прва у добри час, а друга још у бољи, оба добра нама помогла. Чаша друга, да Бог да да нам буде љубав дуга а честита срећа до вијека. Здрав долибаша опет, не био проклет.“ И други пут пијне и предуши, пак опет говори: „Трећа сретна, у име Бога и св. тројице: оца и сина и светога духа, а једнога Бога, да нам буде на помоћи. Амин. Здрав долибаша опет, не био проклет!“ И трећи пут пијне, пак покучи плоску долибаши. Долибаша прихвати и тако исто напија до себе својијем свадбарима. А сватовима даду другу плоску за-

међену преко старог свата, који наздравља сватовима домаћинском плоском, а долибаша својијем свадбарима и домаћинима сватовском. Стари сват напије овако: „Здрави сте моја лијепа браћо, и моји кићени сватови: за нашега сретнога весеља и за нашега сретнога добитка, да нам буде весеље сретно, и весело, да нам буде пријатељство сретно и честито, и да нам буде добитак сретан и напредан. А за нашега сретнога пута, да нам буде пут сретан и честит, и да нам Бог дарује добро на ђевојачки пут данас, и од данас до вијека даров'о господ Бог! И здрави сте, моја лијепа браћо, и моји домаћини и домаћинско све добро око њега. За нашега господара домаћина и нашега и вашег, добре среће и напретка и дугачке братинске љубави, и за нашега сретнога весеља и вашег и нашега, да нам буде сретно и весело, надно и напредно, да нам Бог да срећу и напредак, да имамо особиту међу нама с пријатељима братинску љубав до вијека, даров'о господ Бог. Напијте се, моја браћо драга, да пијемо, да се веселимо, са весељем ваља путовати!“ Пак пијне и дода куму. Кум, као и остали сватови тако исто напије. Тако исто домаћини кад се обреде пријатељском и старосватском плоском. Док долибаша прихвати кумовску плоску и уза њу напија говорећи: „Хвала теби, куме нови, куме од женикова дома и од ђевојачког рода! Да Бог да и милост божија да вам буде сретно и честито, без земана непромјенито, међу браћом похвалито. Да Бог да и милост божија, да вам се додеси добри час на вашем новоме кумству и на нашему сретному састанку, кано што је светоме Христу на крсту, и св. Јовану на води Јордану, даров'о господ Бог.“

И тако редом пију домаћини кумовском плоском, пољубивши се с кумом у лице, да им свака добра срећа дође на лице. Тако се пије док се не обреде све сватовске плоске. Кад се часно напоје и ручају, онда долибаша заиште сватовске плоске, да их свијех изручи, пијући са свадбарима осим кумовске, коју остави до себе и поклони је куму, а стари сват и домаћин долибаши из мјешке даду колико је сватова, толико ока ракије с главе, само да им више не дира у плоске, јер се спремају да полазе. Међу тијем ђевојка опрашта се с родитељима и са свијем својијем, љуби се с њима у лице, а оцу и мајци не кваси руке пољупцима већ милосним сузама, док јој они од срца благослов дају:

Ајде, Маро,[1] у сто добрих часа,
Пратила те срећа до вијека!
Слушај свекра као бабу свога,
А свекрву као своју мајку,
Суђеника као друга свога,
Су којијем мислиш вјековати,
А браћу му као и рођену,
А сестрице као своје секе,
Невјестице као другарице.
Бог ти шћери на помоћи био,
Тамо њима свијем угодила,
К'о и нама док си у нас била,
Пођи с Богом у сто добрих часа,
Чувај роду поштенога гласа.

Онда избира домаћин и долибаша коња под ђевојку доратаста, или врана, а никако ђогатаста, ни зеленка, да не би невјеста прије времена посиједила. Док сватови своје коње опреме, ђеверови изведу своју снаху. Кад јој

[1] Или како је ђевојци име.

доведу њезина коња, прстенски ђевер скине свој фес с главе и метне га у бакрачлију, да окуша је ли им невјеста мудра и паметна. Ако је мудра, не ће га погазити, већ превити га и ставити себи у њедра, па с голе бакрачлије закрочити на коња. Док ђеверови воде ђевојку, њезин отац изнесе плоску и покучи је старом свату, који пред двором напије: „Здрави сте, моја лијепа браћо! за нашега сретнога пута, и за домаћинова, сретнога останка! Који стио на пут, даров'о му господ Бог сретни пут, ко ост'о у дому, да ради о великоме добру; Бог нам дао добро и тамо и амо, у дугу вијеку, а у малену гријеху. И хвала ти, брате домаћине, и остани с Богом, да Бог да да се опет у здрављу видимо.“ Домаћин одговори: „У добри час пошли, сретан вам пут, да вам Бог да срећу и у дом и у пут.“ А коло ову пјесмицу пјева:

Наша секо, наша другарице!
Ти полазиш, а наске остављаш,
Је л' ти жао? весела ти мајка!
Је л' ти жао, што се растајемо?“
„Жао ми је, моје секе миле!
„Жао ми је дрва и камена,
„А камо ли у селу другара;
„Секе моје, с Богом останите!“
„У добри час, наша сејо мила!“
Свака сека драго миље даје,
Драго миље по киту цвијећа:
„На понеси своме суђенику
„Ситну киту мирисли цвијећа,
„Милодуха, да се милујете,
„Карамфила, да се не карате,
„Љубичице, да те често љуби,
„Да те љуби кад год се пробуди.“

Док ђевојка закрочи на коња, сватови се опросте с домаћином и са свом ђевојачком породицом, пак усједну на своје коње, понајприје стари сват, за њим кум, пак војвода, иза њега свекар, пак прстенски ђевер, а снахин ђевер иде уза њу држећи је за руку. Остали сватови уреде се као и прије. Донекле ђевојку испрати њезин брат водећи под њом коња. Кад су се сватови овако уредили, крену се један за другијем и наљегну на коло ђевојачко, које припјева најприје старог свата, пак све по реду, као и прије, а најпослије ђевербашу и ђевојку:

Ђевербаша, дико наша!
Ти одведе секу нашу,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука —
Ђевербаша дариваше.
И снаху му припјеваше:
„О ђевојко, кито наша!
И ти оде, ми остасмо,
И ту нама јада доста,
Даруј нама коло наше,
Сретни твоји пути били,
И у путу добра срећа
И у путу радост већа.“
Ђевојка се поклоњаше,
Њима коло дариваше:
Златну киту и јабуку,
У јабуци доста блага,
Ради срећe свога драга,
И њима се поклоњаше,
И полако говораше:
„С Богом да сте, секе наше,
Ја остављам дворе ваше,
Дворе ваше и бабове,

Све ми пјесме испјевајте,
Мене младу припјевајте,
Да с ђевером вама дођем
И свој пород здраво нађем.“
То се коло поклоњаше,
И ђевојци просто каже:
„Сретно пошла секо наша,
Своју војну срећу нашла,
И у срећи добра војна
И у војна доста рода,
И ти стекла свог порода.“
Туд' сватови пролазише
Играјући своје коње,
Танке пушке гласом пуне
Јавно двору захваљују:
„С Богом остај домаћине!“
По два и два све пјевају,
И по двије пушке мећу,
Да добију добру срећу.

Како који сватова пролази, домаћинску плоску налази, напију се и домаћину редом захваљују, и поздрављају се: „С Богом слатки пријатељу? Да Бог дâ, да се опет скоријех дана видимо у радости, и да нам буде Бог на помоћи. “Пак онда опале из пушака и отисну се од двора преко поља, или преко брда, док пред двором коло ове пјесме пјева:

Полеће соко са горе,
Пало му перје до земље,
Прелеће поље широко,
Прелеће гору зелену,
Прелеће воду студену,
Кити се гором зеленом,
Уми се водом студеном,
Сврати се пољу широку,
Ускиде киту ружице,

Одлеће граду на дворе,
Долеће граду на врата,
На вратим' сједи ђевојка:
„Помоз' Бог, моја ђевојко!"
Баци јој киту ружице,
Ђевојка скочи на ноге,
Прихвати киту ружице.
Кад соко рече: „Помоз' Бог,"
Ђевојка њему говори:
„И ја ћу с тобом соколе."
Узе је соко под крило,
Сједе је себи на крило,
Говори соко ђевојци:
„Ал' ћу те у двор водити?
Ал' ћу те овди љубити?"
„Носи ме у двор, соколе,
Данас ме носи под крилом
Док дођеш у двор бијели,
Даћу ти киту љубице,
Љубићу тебе у лице."

О јелова горо,
И студена водо!
Ти, зелена горо,
Што с' узвила грање?
Ти, студена водо,
Што то лако пође?
Ко то туда прође
И проведе драго?
Проговара гора:
„Јован, момче младо,
Он проведе драго.
Јово јој се јавља:
„Душо моја драга!""
Проговара вода:

„Овуда нам проће,
Нико, момче младо
И проведе драго,
Нико јој се јавља:
„„Душо моја драга!
Немој сама спават'
Немој мене самит',
Довече ми дођи,
И на руку прођи,
Да заједно, драго,
Да заједно, душо,
Санак боравимо.““

Сватови већ из вида измакоше и коло се прекиде пред ђевојачким двором. Брат ђевојачки прати сестру четврт сахата, па кад види, да ђеверови своју снаху а његову сестру добро пазе, преда им коња, с њима се пољуби и поздрави, као и са својом сестром, па се онда поврати својој кући с даром, кога је задобио од ђеверова. А сватови весело продуже свој пут, уз ђевојку пјевајући и пушкарајући. Весели чајо једнако виче, дерући у добош: „Машала, машала кита и сватови!“

Куд год кроз село пролази и на куће налази са собом батину вуче, а кокоши туче па у своју тȑрбу, нити га ико за то кара. Сватови у путу ђе год нађу врата затворена од ограде, или башче, свака отворе, а за собом ниједна не затворе, да им не би што наудило невјенчаној ђевојци, ако би их затворили. Ђе гођ кога коња сретну под товаром, сваког растоваре, а све због ђеверског узрока.

Кад сватови пођу по ђевојку, иђу десном страном пута, а кад се враћају, иђу лијевом, која опет остаје на десној страни, да се истим путем не поврате. Ако воде

ђевојку, у путу је покрију бијелим дуваком, а удовицу црвеним. Кад наљегну кроз село српско, ту им Срби износе шербе с ракијом меденом и поздраве их добродошлицом. То шербе даду старом свату, који састави сватове, пак свјема весело наздрави. Кад се стари сват напије и остали по реду пију и грошима шербе даривају, а оног што га је изнио ракијом добро напоје. Он им захвали овијем ријеч'ма: „Бог вам дао добру срећу у путу.“

Кад се већ сватови приближе женикову двору, опреме једног друга на муштулук, и кад дође муштулукџија пред двор, испали пушку и домаћинима назове: „Помози Бог!“ Домаћин му одазове: „Бог ти дао добро и добро нам дош'о!“ Он њима покучи плоску и упита их: „Јесте ли ради гостима, и можемо ли у вашем двору ноћити?“ Они му одговоре: „Добријем гостима ради смо и можемо сви ноћити.“ Тад они њему даду другу плоску и за муштулук јаглук и мараму. Сад се женик са својом породицом радосним гласом обесели, а муштулукџија поврати се у сусрет сватовима. Кад испане пред њих, старом свату покучи плоску од домаћинског двора. Стари сват као и остали упитају га за домаћинско здравље, и он им каже радосни поздрав. Пак се напију по реду и поступе женикову двору, ђе их коло ђевојака чека, играјући и цјевајући, а сватови поигравају на коњма, пушкарајући. Кад стари сват дође до кола, коловођа са својијем другарицама припјева њега и остале сватове у неколико различније него код ђевојачког двора:

Кад сватови цуру воде,
Ту пред двором коло игра,
Коло води коловођа,

Своме колу пјесме каже,
Коловође одп'јевају,
Старог свата прип'јевају:
„Стари свате, дико наша!
Тебе кажу од опака,
Од опака од богата,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука.“
Мила кума прип'јевају:
„О ти куме, дико наша!
Тебе кажу од опака,
Од опака од богата,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука.“
И војводу прип'јевају:
„О војводо, господине!
Тебе кажу од опака,
Од опака од богата,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука.“
Ђевербашу прип'јевају:
„Ђевербаша, дико наша!
Тебе кажу од опака,
Од опака од богата,
Сретна теби снаха била,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука.“
И ђевојку прип'јевају:
„О ђевојко, злато наше!
Сретна нама снаха била,
Тебе кажу од опака,
Од опака од богата,

Ти си роду мила била,
Данас нама још милија,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука.
О ђевојко, дико наша!
Честита ти срећа била,
Свом си роду угодила,
Једа Бог да срећна била,
Овом дому угодила,
Даруј нама коло наше,
Честита ти кеса била
И у кеси десна рука!
Војна срећо, снахо наша!
Сретни твоји пути били,
Сретно своје драго нашла!
Даруј нама коло наше,
Војна теби срећа била,
Своме војну драга била,
С њиме срећу задобила,
Своме дому угодила,
Кајно што би рада била,
Јеси л' нам се уморила
Док си свате подворила?
Јеси л' нам се окитила
Док си свате накитила,
Два ђевера закитила,
И рукама загрлила?
Сретне твоје ките биле
И у двору секе миле."
Ђевојка се поклоњаше,
И то коло дариваше,
Њима даје до три ките:
Једна кита јоргована,
Друга кита од јаблана,
Трећа кита босиљока,
Нек весели свога момка.

Како који сват наилази, дарује коло, пак проћера коња и пред двором окрене га на чарку пак пушку опали говорећи: „Домаћине! добра вече!“ А он њима одазове: „Добра вам срећа!“ Тадај сваки свога коња разјахује, и свадбари им коње прихватају, а они у кућу улазе. Прстенски ђевер на коњу приступа пред ђевојком, а за њим ђевојка и уза њу други ђевер, те и они назову: „Добра вече!“ док ђевојка с коња поклони се три пут. Прстенски ђевер сад одјаше коња, а ђевојка не ће, већ прстенски ђевер позове војна ђевојачког. Док домаћин изнесе мушко дијете и даде га ђевојци у крило, ђевојка га прихвати и пољуби, окрене га трипут наопослен и дарује га везенијем јаглуком, или марамом, па га домаћину преда у руке. Тад јој домаћин дода решето жита, она прихвати решето, пак трипут заграби по шаку жита, пак баци уза стреху, а четврти пут преко себе, да би јој родило жито и у дому и у роду. Најпослије баци решето на стреху, нека домаћин добије срећу под стрехом. Кад младожења изиђе пред своју суђеницу, ђевери је скину с коња, пак младожења узјаше на њезина коња и облети три пут око куће, да му добра срећа по три пут опаше кућу. За тијем разјаше коња, па га преда млађијем да га провађају, а он униђе у кућу. Док је младожења око куће облијетао, ђевери су невјесту у двор увели, коју је с обичним поздравом дочекала свекрва и одвела је у кућу (кујину) и невјеста стакнувши главње на огњишту, бацила је у прпу дар за куварицу. Дар је дукат, или талијер. Послије тог обичаја отишла је невјеста с ђеверима у собу, за њих само одређену, ђе ће вечерати и боравити до вјенчања. А сватови имају другу собу, али се до вечере растркају куд је кога воља.

У сахат ноћи, кад вечера буде готова, сазове домаћин господу сватове, те посједају по реду и старјешинству за готову совру. Сад домаћин изнесе ракију, те им послужи као својијем славнијем Србима. Ту се почне јуначки напијати, док штогод заложе. Најприје напије стари сват: „Здрави сте, моја лијепа браћо! За нашега сретнога весеља и за нашега сретнога добитка, што нам је домаћин добио у свој дом, да Бог дâ да му буде са великом срећом, сретни добитак сретан и весео, сретно весеље и сретна женидба, да Бог да и милост божија кад ови добитак у свој дом добио, с њиме јуначки мејдан отворио, и сваку велику срећу придобио за нас који смо данас, и за наше сретне снахе; да нам дође са великом срећом, по ови дом и по домаћина и његово све добро око њега, даров'о господ Бог."

Стари сват и долибаша при вечери напијају и остале здравице, као и у ђевојачком двору. И ту се сватови веселе с домаћином и његовом породицом што се боље може. Ту се ђева, пушке пуцају, чауш у свој добош удара и сва кућа у весељу гори. Кад сватови вечерају, дигну се и пођу у другу собу, или кућу, док се друга чељад намире, пак онда опет поврате се на то мјесто. Сад изберу пјевача, који ће им отпјевати јуначку пјесму о женидби Милоша Обилића, или Љутице Богдана. Кад се пјесма сврши, онда се увесељавају пријатним и јасним разговорима, док им сан на очи не пане. Онда сваки пође спавати ђе кога мјесто допадне. А ђевојка вечера и спава у својој соби са заовом или са јетрвом, а у истој соби и прстенски ђевер преноћи. Сједећи, двореће и лијегајући ђевојка добро пазити мора, да не заметне какав узао док се не вјенча, да јој не би ко што учинио. —

Сјутра дан дигну се сватови мало доцније него у ђевојачком двору, јер им је сад добитак на мјесту, пак се од пута по вољи одмарају. Кад се сви спреме, онда их домаћин почасти ракијом, кавом и доручком, готово све као и у ђевојачком двору. Сад чекају свештеника кога су послали звати, да вјенча момка и ђевојку у соби, јер ту цркве нема.[1] Док свештеник дође, момак и ђевојка обуку се и наките што најљепше могу и знаду. Кад је свештеник већ у соби, онда ђеверови доведу кићену ђевојку, која се свакому смјерно поклони, а старијима пољуби руку. А момак зађе, те најприје родитеље пољуби у руку, пак све сватове по реду и од свију иште опроштење. А свако му на тај радосни вијенац благослов даде. Домаћин донесе двије младице од какве воћке и од њих савије два вијенца на начин гужве. Сад свештеник започне вјенчање и пошто очита неке молитве запита момка поименице: „Узимаш ли добре воље ову ђевојку, — која ти је пред очима, ил' те је неко навратио на то?"[2] Ако је с њоме задовољан одговори: „Часни оче! узимам добре воље без ичијег наговора." Тако исто упита, и одговори ђевојка. Сад тек настане право вјенчање, свештеник стоји пред момком и ђевојком, он на десно а она на лијево, и једно друго узме за десну руку у накрст, а кум им завије руке шударом отворених боја,

[1] У цијелом сарајевском округу на 20.000 православних Срба немају већ двије цркве: У Сарајеву и Високом, а у селу није ни црквице, а ријетко и свештеника, јер у варошима станују. —

[2] По некијем мјестима свештеници и не питају на вјенчању: узима ли се особе добре воље, па ни у самом Сарајеву ни митрополит Игњатија не пита. Кад је овај вјенчавао Ђорђу Филиповића са Стаком Краљевића год. 1866, вјенчање је свршено а стране нијесу биле запитане јесу ли задовољне у вјековиту свезу ступити, или не.

пак им онда стане за леђа. Утјешно је погледати како смјерно и побожно вјереници стоје пред својим свештеником, као анђели пред господаром небеса. На једном мјесту с оборенијем очима к земљи непомично стоје, као да су се ту скаменили од вијека. Кад свештеник заиште вијенце, кум му их дода, те с њима знаменујући најприје момка, па ђевојку по три пута говори: „Вјенчава се слуга божија: (поименице) у име оца, и сина и светога духа, амин." Пак онда свештеник цјевајући црквено појање пође пред њима око астала, па ком стоји часни крст и свето јеванђеље и окрене се с њима наопослен трипут, па им скине вијенце. Окрећући се момак ђевојци очепи његовом њезину ногу да нико не види у себи говорећи: „Да ме се увијек бојиш и да ме добро пазиш за старијега." Кад се вјенчање сврши, младожења изиђе прије из собе носећи онај шудар за пасом што им деснице свезиваше. Свадбари чекају на вратима, који ће прије ујагмити шудар. Он им то не брани, већ који га прије ујагми, његов је. Тадај опале сви из пушака, за знак да је вјенчање свршено.[1] А ђеверови узму невјесту и одведу у своју собу. Док кићене ђевојке пропоју:

Ој невене мој невене!
Да сам Бог д'о сјеме твоје,
Ја би знала ђе би цвала,
Ђевојкама у косама,
Српским' момцим' за калпацим'.

Пред ручак изиђе млада међу ђеверовима, а сви сватови посједу редом. Онда зађу двојица момака носећи

[1] У Сарајеву и сад православни свршавају вјенчање ноћу да се не би Турци загледали у ђевојку па узнемирили сватове· Ту свештеник не вјенчава трговачке синове и шћери већ фанаријотски владика за жуте дукате умије бити и парох.

леђен и ибрик, а за њима иђе млада међу ђеверима, па се поклања ономе који се умива и пољуби му руку. Најприје дођу домаћину, говорећи му: „Ха стара кућо и честита срећо! Честитај нам весеље и своју снаху, нека ти буде и сретно и честито.“ И онда му полију водом и умије руке, а он пољевачину дарује. Онда пођу старом свату, иза њега куму, пак свима по реду; најпослије полију и младожењи, те се и њему млада поклони, али га у руку не пољуби. И он баци дар и уз дар од кантара јајце и коњски клинац. Јајце за то, да љубав њезина к њему буде претежнија него икоме; а клинац, да му она вјерно служи више неко икоме, и да му буде до вијека подложна. Кад звекне јајце у леђен, сви се насмију и весело повичу: „Ха ћело! жив био, и сретно ти било!“

Кад се сврши пољевачина, онда поставе ручак, те сватови посједају по реду, сваки на своје мјесто. Сад домаћин прихвати за ракију и наздрави долибаши: „Здрави сте моја лијепа браћо! За нашега господара домаћина, и за његова сретна весеља, и за његова сретнога вјенчања и кумства. Да Бог да и милост божија! да нам буде кумство сретно и честито, без земана непромјенито а међу браћом похвалито.“ Па испије. Онда долибаша прихвати здравицу: „Здрави сте, моја лијепа браћо, десно и лијево, све нам било сретно и лијепо и данас и до вијека даров'о господ Бог! Да сједемо јутрос за ручак у велики добри час, Бог нам дао срећу и на ручку и по ручку, мишљено, добро. Здрави сте моја лијепа браћо! за нашега господара домаћина и његова сретна весеља и кумства, да му буде сретно и честито, међу браћом похвалито: ове године вјенч'о, а до године чедо крстио по земану и по закону Христову.“ Пошто им честита кумство, чашу испије.

Остале здравице напијају се како у ђевојачком двору, онако и овђе. Иза треће здравице свадбари домаћинови и сватовски изнесу своје приносе, сваки плоску, и погачу. Најприје старосватски свадбари своју плоску погачу и бравче, и на њему неколика јаглука мараме и сафуне. Иза овога се изнесу приноси и осталих сватова и свадбара по обичају, као и у ђевојачком двору, а онако се и дигну са совре, само остану плоске, те њима напијају по реду. Најприје долибаша узме старосватску плоску, пак наздрави домаћину: „За сретне старосватске буклије, оклен је пошла, пошла у добри час, ђе је дошла, дошла у добри час! За сретнога његова старјешинства и сретнијех његовијех сватова, све му било сретно и лијепо и Богом благосовено, вазда сједио у староме селу, а у горњему челу, браћа те у образ гледала, а у лице љубила. И здрав буди домаћине! На весеље твоје, да пијемо, да се веселимо, ваља пити, јер не море бити. Хвала брате, стари свате!“

Домаћин прихвати плоску и с оваком истом здравицом захвали старом свату, и наздрави куму, кум је прихвати и стави преда се. Сад долибаша узме кумовску плоску и с њом паздрављајући домаћину овако напија: „Здрав си брате домаћине! и на здравље твога сретнога весеља! Ево је донио кум буклију да понови кумство, да Бог да да му буде сретно кумство! За вашега сретнога кумства и за вашег сретног и кума и куме! Кума му била свијетла, с добријем гласом лијепа, међу браћом похвалита, без земана непромјенита, кумство вам било сретно и Богом благословено, ове године вјенчали, а до године чедо крстили по земану и по закону Христову, даров'о господ Бог! Да Бог да и милост божија! да нам

се деси данас међу нас на вашему кумству и на нашему састанку добар час, као оно што је светоме Христу на крсту, и св. Јовану на води Јордану, даров'о господ Бог. Хвала куме, жив био, помог'о те Бог, и ко те спремио."

Кад овако напије долибаша, покучи плоску домаћину, а он с њоме на исти начин захвали куму и честита му кумство, пак плоску потури старом свату. Стари сват исто наздрави и честита куму кумство. Кад се напије, преда плоску војводи, војвода узме је, док кум прихвати испред себе старосватску плоску те с њом наздрави војводи овако: „Здрав си војводо, српска слободо! Ево и мени дође плоска старог свата. Сретне старосватске буклије и сретна његова стрјешинства. Хвала брате, стари свате! Вазда сједио у стару селу, а у горњем челу, вазда ти браћа у образ гледала, а руку цјеловала. За сретнога весеља и сватова, за стретнога нашега кумства, било нам сретно и честито. Што смо гласе гласили, били нам код Бога услишни, и код браће прибрани. Домаћине, на весеље твоје, да пијемо да се веселимо!"

Сад војвода с кумовском плоском наздрави првом другу до себе, с десне стране, говорећи старјешинама: „Старији, метаније и поклон ти имамо! Које ви гласе гласили, Бог их услишао, и на сретно мјесто поставио у царство небесно, те вам било код Бога услишано, а код браће примљено, даров'о господ Бог. Хвала куме и домаћине, и сретно вам кумство!" Неки при овом реку: „Што ви старији хвалетали, ни ми млађи не разметали."

Као што је војвода старијим захвалио, тако им сви млађи захваљују.

Онда долибаша прихвати плоску и наздрави јуначку здравицу, која се напија при сваком српском састанку:

„Хвала теби брате домаћине! Бог ти сваког добра поклонио, што ти Бог даров'о оно ти Бог и уздрж'о, Бог даров'о најприје руке пуне, а срце весело а очи слободне, ум бистар, а језик хитар, ђе год проговорио, јуначки мејдан отворио и свијетао образ, к'о јест ако Бог дâ. И на суду страшном и у колу братском стидна се не застидио, страшна се не препануо већ код свакога суда јуначки мејдан отворио, како 'но су радили свети и праведни, даров'о господ Бог, дотле и до суда праведнога. И твоја срчана чеда наком тебе да ти их Бог поживи и пошири, да се с њима дичиш и китиш, својијем од срца породом, кајно свака питома воћка својијем цвијетом." А сви вичу: „Амин!"

Уза здравице и овђе женске пјевају:

Попиј је брато,
Попиј је злато,
Теби је дато,
На дну је слатко.

Докле гођ ручак траје, невјеста стоји према сoври међу ђеверима и једнако се поклоња на свршетку сваке здравице. А кад се ручак сврши, онда ђеверови одведу је у своју собу да с њоме ручају. Како они сједу, невјеста их послужи ракијом, па кад попију и захвале јој, и она сједе те с њима руча. А ђевојке у колу поздраве невјесту овом пјесмом:

Игра коло око плоче,
Испод плоче винце тече
И у винцу златна чаша,
Њоме служи млада снаша
Ђеверима око себе,
Ђевери јој захваљују,
„Хвала теби, снашо наша!

У двору нам жива била,
Добру срећу придобила,
Ладним винцем послужила,
Ђевер'ма се накитила,
А с драгијем миловала,
Од свог срца веселила."
Пак се снаша поклоњаше,
И ђевер'ма говораше:
„Ђеверови, ките моје!
Ви се винца напојили.
И здравице наздрављали
У свакој ме поменули,
И ви дуго поживјели!"
Ђеверови наздрављају,
И здравице поздрављају:
„Здрав си брате, стари свате!
Честита ти снаха била,
И у дому род родила,
Своме свекру угодила,
И свекрву мајком звала
А с другијем вјековала."

Пошто и они ручају, изнесе невјеста своје дарове, да дарива кићене сватове, и дарива што је за кога: старом свату бошчалук (сву преобуку бијелу), куму исто, и прстенском ђеверу, а осталијем неком мараму а неком везен јаглук (шудар.)

Док невјеста дијели дарове, из кола прозуји ова пјесмица:

Бога моли лијепа ђевојка:
„Дај ми Боже, да огрије сунце,
„Да ја своје изнесем дарове,
„Су чиме ћу дариват' сватове:
„Старом свату коња и сокола,
„Свекру баби свилу и кадифу,

„Сјајне токе свом ђеверу милу,
„Свекрвици златна бошчалука,
„Заовици срмали јаглука,
„Своме драгом од злата јабуку,
„Да му панем на бијелу руку,
„Да га љубим, кад гођ се пробудим.“

Уз поменуте дарове изнесе невјеста и чоху црвену, или мараму, или златали јаглук за кошију. Сад чауш повиче: „Хеј ко ће на кошију?“ Онда се изабере између сватова и свадбара неколико најчвршћих, који ће потећи, да однесу дар на кошији. Дарове им посаде у један процијеп на равнини у приличном размјеру за душак човјека. Јунаци скину са себе све осим кошуље и гаћа, пак сви успоредно у један мах потеку. Који први долети, његова је кошија. Који други долети, њему даду мараму, трећему даду јаглук, а пошљедњему покажу рог! Ако је тркач сватовски однио кошију, сви сватови од радости у част му своје пушке опале, и изиђу преда њ, те се с њиме као с мушкарцем, који им је освјетлао образ загрле и у лице изљубе. Ако ли је тркач домаћински, или свадбарски, таку почаст они своме учине. Сад се сви поврате пред двор, ђе коло игра. У то коло хвата се ко гођ може и хоће. Ту сад изведу и невјесту, те се поклони и пољуби у руку најбржег тркача, што је себи и својему друштву јуначки образ освјетлао. А коло једнако игра и по реду сватове, свадбаре и невјесту припијева, да им коло дарују, и даривају их обично. Овђе се и друге различне свадбене и љубавне пјесме испјевају.

Кад се коло растргне, сватови и свадбари опреме се, појашу своје коње те својим кућама полазе, невјеста их с ђеверима пред двор испрати. Ту је сваки дарива нов-

цима у руку, јер сад тек дава се за дар уздарје. Сватови се опросте с домаћином и са свом породицом, па кад крену сваки из пушака пријатеља поздравља, а коло их овом пјесмом испрати:

О сватови, ките наше!
Ви пођосте двору своме,
Своју снаху остависте,
Златну киту и цвијеће,
Да се с њоме вазда кити,
И лијепо разговара.
Је л' вам жао полазити,
Милу снаху оставити?
Васке жали снаха ваша,
И жалећи сузе рони,
Од радости, не жалости,
Сузе ронећ' проговара,
Гледајући соколове
Како њима крпла трепте,
И сватовски коњи лете,
Из руку им пушке пламте,
С тијем снахи гласе дају:
„Остај с Богом, снахо наша!
Ето теби драгог твога,
Те се с њиме китна кити!
Златном китом и цвијећем,
Милодухом милујте се,
Љубичицом љубите се."
Све то гледа снаха ваша,
И сватов'ма поклон даје,
Нека здраво дома пођу,
Нека снахи опет дођу,
У весељу да ј' обиђу,
Нек је сретна и весела.

Већи дио сватова, сад се разиђе, али неки и остану по жељи домаћина, као: стари сват, кум, прстенски ђе-

вер и од свадбара најстарији. Ови још једну ноћ преноће, пак и они сјутра дан по ручку разиђу се испраћени, поздрављени и прицјевани као и ови данас.

Прву вече по вјенчању најпростијем се начином здружи младожења са невјестом. У неко доба ноћи извуче се неприм̂јетно из друштва, те у највећој тишини пође у крило својој суђеници, и с њом преноћи спокојно, нити морају слушати дреку и вијање вукова на својим вратима, као што то бива по некијем мјестима у Далмацији, као у Косову и т. д.

Додатак свадби.

Одива која буде испрошена и јавно са сватовима у другу кућу дата од једног најдаље до шест мјесеци за њом дође њен род у пријатељску кућу: „у првине“ или „на облажај.“ Обично дође јој отац, или брат с једним сусједом и пријатељем. У том пријатељском дочеку они остану највише три дана. Кад дођу, донесу собом: питу, погачу и плоску ракије. Овај принос износи се трећи дан на синију, око које сабере домаћин сусједе и пријатеље, да виде како су их дошли обићи пријатељи, и пријатељски дар донијели. Сад домаћини редом пију из плоске замеђену ракију, напијајући и захваљујући пријатеље овако: „Слатки пријатељу! слатка и ракија! Једа Бог да да нам буде сретно пријатељство, сретно и честито, без земана непромјенито и на многа љета диговјеко, без сагрешенија. И хвала ти слатки пријатељу! Једа Бог да се увијек слазили и у радости налазили и слатким буклијама натјецали, и ово нам највиша омраза била међу нама, и више никако не било. Ракија радост, а Бог ми-

лост, миловао господ Бог ови дом и у дому домаћина и његова и кума и пријатеља и поживио на многа љета све наше златне гране на четири стране са свом српском браћом у радости до старости, а у братинској љубави до вијека, к'о но су радили свети и праведни, онако и нама даров'о господ Бог. И пријатељу слатки, хвала! Није ти не била завала од цара до краља, ни кладе ни пања, вазда били образа свијетла, а мејдана отворена. Здрав десни друже, а помози Боже!" Пак пије из исте плоске, а пријатељима што су дошли домаћин донесе своју и својом руком замеђену ракију, те тако дошљаци двојица пију домаћинску ракију, а сви домаћински пријатељску, и заједнички и драговољно једни другим захваљују, Кад се изнесе похоћански принос, прибрани пријатељи даривају колач новцима, како који може од цванцике до три, говорећи: „Ово женама за њихове заслуге."

Тај дан стану се спремати пријатељи своме дому, а домаћин их устави, те ту предане и тај дан, а сјутра дан поћу кући. При поласку дарују ону њихову одиву новцима, а она њих јаглуцима и марамама, и то кад их она испрати као што то свака из уљудности мора учинити. Домаћин налије путницима плоску ракије и сад се пријатељи с пријатељима изљубе и растану, и једни друге из пушака поздраве.

Иза тога по неком кратком времену опет се спреми они домаћин с невјестом к одиви, пак је поведе у род са свекром и свекрвом, ђевером и сусједом или кумом. И ови понесу собом питу, погачу и плоску ракије, и тамо их дочекају и угосте к'о нове пријатеље. И амо се онако поступа, наздравља и дарива као и онамо, с том разликом, ако је тад домаћину крсно име, иза свију пријатеља

ове новородне пријатеље заставиће један дан више. Овако драговољно дочекује се она одива и пријатељи, ако је одива дата добре воље. За оном која је сама пошла, или је украдена, не иде нико од рода њезина, док се не поврати они пријатељ који је извео или украо. Наравно ова крађа догађа се у здоговору момка и ђевојке. Пријатељ дакле који је одвео мора доћи с њоме њеном оцу и мајци са свекром, ђевером и кумом или сусједом. То се зове: „Иду на мир.“ Кад пођу, понесу питу, погачу и плоску ракије. И кад дођу, тамо их дочекају, али опет није све милости ни љубави док се не помире. Неки их дочекају те с њима једу и пију, неки их одмах зову пријатељима, а неки тако не ће до измирења. Трећи дан изиђе на синију сваки пријатељски принос. Кад се понесе, не носи се тајно већ јавно, чакајући к'о кад гони кола и волове. Кад по једну пушку избаце, принос постави се на синију, и домаћин говори: „Ево су дошли нови пријатељи и доћерали на колима и на воловима, зар се побојали, да не буду гладни јали жедни.“ Домаћински сусједи одговоре: „Хвала им, живи били, помог'о им Бог и ко их је спремио.“ Ту се тај домаћин помири, али не прије док му не туре на тај принос обичај, што се даје кад се цура проси. Једнако му иште јабуку и новце. Који је драгољубан пријатељ он одмах даде колико треба. А који је отпадан и тврд не да обичног, већ неку малу ствар. Буде мјеста пак се у таком случају пријатељи не помире и не пољубе, држећи сваки на се. Кад љутица нађе љутицу, а јогун јогуницу, ако му се не да што иште, један другом ни ракију из плоске окушати не ће, и у непријатељству растану се. Кад је домаћин или отац ђевојачки успоран и непокоран,

прође по 10 година да не ће свом пријатељу у кућу поћи и своју шћерку обићи, она с ђевером и свекром у свој род долази.

Сваки из оне куће, у коју је ђевојка дошла ђе год кога од њезина рода потреви, части га; срамота би била, да они младожењину породицу ђегод на двору почасте.

Одива која је мудра и паметна када дође са својим свекром своме роду на мир, па кад се стану мирити и на приносу искати обичај и јабуку, да не изгуби част и милост у новом дому код мужевљеве породице, поклони се своме оцу и пољуби му руку и кољено, па говори: „Молим те, опрости ми! Ти си мој отац рођени а данас ми је други отац, свекар, нерођени, а на мом срцу стоји као и ти рођени, ја му нисам рада покварити воље колико ни теби. Молим те ако хоћеш ти мојој доброј вољи, и ако си ми рад добру, немој их много новаца цијенити, немој мени код њих мјесто кварити! Захваљујем Богу, ја сам се добро намјерила, боље ме пазе него ти који си ме родио.“ Која тако поступи, са свом се милошћу увуче у срце свему мужевском роду, па је још боље пазе него су је пазили; не пазе је што им је учувала новце, него што виде да им је прави кућњи пријатељ, па из свега срца благосиљају је. Тим она сама себи приправи сретно мјесто у новом дому, у ком мисли вјековати са својијем суђеником.

Која пак не буде мудра, кад се стане јабука на синију бацати, она стане плакати, и кад је запитају за што плаче, она одговори; „Плачем, што ми свекар мало баци на синију, мало даде јабуке, још му иштите.“ Жене од њезина рода то докажу домаћину, домаћин се још више

нажести, па колико му год пријатељ дава, мира не прима, све му се мало чини. Кад то опази нови пријатељ, осјети се да је она томе крива, и види одмах да му није кућњи пријатељ. Тим себичним поступком изгуби милост и поштовање код њега и свега мужевског рода. По времену што јој год добра учине и одијела на њу покроје, све то буде од пола воље, и више пута свекар је кара него одговара.

На јабуци сваки свекар гледа какав му је кућњи пријатељ доведена невјеста. Ако на првом дару гледа свекра и његову част, ђе мисли вјековати, каже се: „Тако ће му у свачем кућни пријатељ бити. Из рана се добро љето види, кад ли носи рођу кад нерођу. Која не чува свој дом под стидном марамом а како ће га чувати кад издере мараму, кад се одомаћи?“

Ђевојка која сама оде, ту се не пази цијена већ му севаља мирити, да му ништа не да, к'о кад је сама пошла, никог непитала. Кад се помире, изгрле се и ижљубе: „Сад знадосмо да смо пријатељи.“ По обичају на измјену пију ракију, домаћин пријатељску, а пријатељи домаћинску, са обичном здравицом. Сад пријатељ дарива на миру невјесте и ђевојке, јер није даривао кад је цуру одвео. Исти дан стану се опремати пријатељи да иду, домаћини их уставе и сјутра пусте. Како год што походи пођу за одивом, једнако иду и за испрошеном, и за оном која сама пође. У походе обично иду отац, или стриц, мајка и брат ђевојачки, и из сусједства по један. И с момцима буде по четворо петоро, и они понесу принос: плоску, питу, погачу и бравче, или пастрму суву. Кад се то случи љетнијех дана, вас ован буде к'о за ражња, оставе му рогове при глави, а на њих натакну

двије јабуке. Тај принос походски буде накићен марамама, јаглуцима, сафунима, јабукама, шећером, колачима, даровима за даривање у кући којој се иде част и здравица к'о и прије.

Бабе гатају хоће ли невјеста бити добра или зла. Невјеста кад у кућу дође ако јој иду у крило мала дјеца и с њом се милују, и вашке ако је скоро обикну и на њу не лају, знак је, да је невјеста добра и сретна. Ако ли од ње дјеца бјеже, а вашке на њу лају, зла је, не праве јој големе преслице да се не би с ким побила.

(Наставиће се).

НОВАЦ И КРЕДИТ.[1]

I.

НОВАЦ.

„Among the instruments of civilization which the ingenuity and industry of man have given to his species, not one has been so completely characterised by the elements of potency of effect and universality of application as money. No people is so barbarous as not to recognise its use; none so daring as to contemplate its discontinuance.“

William John Lawson.

1.

Пре него што је било на свету новаца, људи трампили су између себе производе који су им служили на издржавање и уживање, па пошто се новац изнашао и с њиме свет упознао, трампу, на име првобитни начин мењања добара и услуга заменила је размена.

Првобитна човекова друштва имају за своју основу општност, и у њима сваки човек, свака породица, и свако племе сами себи набављају све потребе, којих је у оваком стању врло мало на броју. Од земље и лова чланови оваких друштаваране се; они се одевају с кожама од звериња које су својим стрелама поубијали, и своје тело

[1] По Хорну и Мишљу Шваљу.

чувају од временских погода; они станују по колебама над земљом и под земљом, које су сами од брвана и земље саградили, и у њима проводе студене и жарке дане и тамне ноћи. На овај начин чланови оваких првобитних друштава имају ране, рува и станиште. Него овако стање ствари не траје за дуго. „Друштво човечанско које има за своју основу општност или заједницу мора од оног часа да престане постојати чим човек почне да се бави разним пословима и радњама. Овај изглед човечанска друштва све више нестаје и губи се, што више човек к себи долази, што се више шири свест и образованост код чевечанска рода, и што се више развијају поједини људи и читава друштва. На место друштва човечанска с основом општности долази друштво у коме сваки саставни члан ради са свим различну радњу.“[1] На брзо почињу да се опажају разне наклоности и способности за разне радње и послове код разних друштвених чланова. Један има воље, дара и снаге са своје мишићске јачине и издржљивости и са своје природе трпљиве да преврће и ради земљу; други је добар ловац, јер је гиздава тела и бистра и поуздана ока, а има и одважности да налеће и јуриша на звериње; трећи је опет са свога слабог тела и мирна духа само кадар да чува мирна стада. И на овакав начин сваки друштвени члан тежи да се ода и посвети само оној врсти радње за коју он мисли да најбоље доликује његовим физичким и душевним својствима.

То што сада изрекосмо наводи нас да кажемо још и ово: што дуже које лице остане при радњи која нарочно одговара његовој природи, на име за коју је оно нај-

[1] H. Fawcett, M. of Polt. Economy, London aud Cambridge, 1869.

више створено, тако да кажемо, и што се оно чешће и дуже буде у њој усавршавало, то ће бити и његова радња и савршенија а и производнија, и по њега и по сав човеков род. Човек који се непрестано и искључиво бави ловом или прављењем ловачких направа и прибора, долази до већих и извеснијих резултата и по количини и по каквоћи. Бављење само с једном врстом радње изазивље на свет деобу рада, ону велику чињеницу која је из основа прерадила и преобразила друштво и свет. Деоба рада донекле догађа се, ако смемо овим изразом да се послужимо, по самоме нагону, на онај исти начин као што ју ми налазимо код саме животиње, на прилику код пчела и даброва, од којих сваки члан једна и иста скупа има свој нарочни посао. Деоба рада код човекова рода најпре и најпре појављује се у узаноме колу породице. Отац обично дели послове кућевне својој деци, обзирући се при овоме послу нарочно на способности природне и склоности њине. Он оправља хитрога и одважнога члана у лов, физички јакога упућује на њиву, да ју копа и оре, а слабога шиље да жање и плодове земаљске сабира. Сви они доносе добивене и побране плодове у једну и општу кућу, у којој сваки има извесну своју чест и од производа свију осталих укућана, којима опет и он дозвољава да имају учешћа у производу од његова сопствена рада. Користи које долазе од овака узајамна слагања и помагања од велике су вајде по све чланове једне и исте задруге, те у след тога породице и племена дуго остају заједно. Него деоба рада и размена добара све се више шире с унапређењем човечанска рода и напоследак наступа трампа.

Трампа, коју је изазвала проба рада, од своје стране подржава исту поделу и иде јој на руку у томе, да се

она све више и јаче развија и усавршава. Трампе никако неби могло ни бити на свету да нема поделе рада. Јер онамо где сваки члан друштвени сва добра и све услуге, које треба, сам себи набавља и одправља, нико нема никаке потребе да од другога тражи и изгледа како добро и услугу, и да другоме што нуди што он сам не би требао. Него и то је жива и необорива истина, да деоба рада не може постојати без трампе. Нити би *А* могао да сво своје време употреби и обрати на лов, кад он не би знао напред, да ће моћи добити у размену за ону чест од своје дивљачи, која је по њ сувишна, и коју он не треба за себе, од својих суседа Б и З, извесну количину од жита и варива, која су добра они добили радњом са својих земаља; нити би опет Б и З могли да се баве кроз цели живот само и искључиво са обделавањем својих земаља кад не би знали напред да ће моћи добити за своје сувишне земаљске производе — жито и вариво — од свога А суседа онолику чест од његове сувишне дивљачи, колика је за њин опстанак нужна. По томе, не може бити ни спомена о деоби рада онамо где нема трампе; па унраво трампа је и узрок што се људи деле на разне радње, и одају па рађење само оних радња за које они имају и највише воље и највише дара и од којих ће имати и највише вајде. Оно, што су најпре, или у прво доба човечанска друштва радили чланови једне и исте породице у колу саме породице, доцније почеле су да раде, само с извесним изменама, разне породице, које станују у једном и истом селу, по суседним селима и по срезовима. И на овакав начин почело је да се развија и оснива економско друштво. Ми можемо на кратко рећи да се на овај начин многе и разне радње раде и многе радине силе употреб-

љују. Ове силе радине састају се у гомиле разне по способностима и радњама. Свака овака гомила пријања и одаје се на произвођење само извесних добара, и на одправљање само извесних служба. Свака овака гомила нуди и даје у размену само оно што она не треба за своје сопствене потребе, за оно што она треба и што сама нема, него имају друге гомиле.

Путници разни причају како су наилазили још у почетку нашега века по улицама многих северо-американских вароши, где се на глас мимопролазећима нуди у размену: со за свеће, и дуван за леб. На самом свршетку прошлога века у држави Вермону новинари давали су у размену своје новине за жито, масло, месо и друга подобна добра; лекари су давали своје походе и савете лекарске у размену за разна стварна добра, за рану, гориво, одећу, и т. д. По селима нашим, која су подалеко од вароши и варошице сваки убоги дан цигани своје урађевине: карлице, корита, вретена, кашике, и т. д. дају у размену за вуну, брашно, масло, мед, восак, сир, јаја, и т. д. Размена између Европљана и многих народа Американских, Азијских и Аустралијских на овакав начин сваки дан води се: ракија, стакла, дуван, дају се у размену становницима ових земаља за златан песак, слонову кост, зверињске коже, разна дрва и т. д.

Него, трампа добара до неког ступња дешава се и међу најобразованијим светом. Тако разни музеји и разне научне збирке уступају једни другима своје сувишне екземпларе за екземпларе које они немају. Даље често бива и такав случај да неко своје сувишно добро уступа другоме непосредно за његово сувишно или излишно добро. Такав би случај био у овој прилици, кад би на прилику

лице А, имало два коња за кола а неби имало никака кола, а његов опет сусед Б имао двоја кола, за једног коња а неби имао ни једног коња за кола. У овом случају и А и Б дошли би до подпуна воза, ако би А уступио суседу В једног колског коња, а В опет уступио А једна кола за једног коња.

2.

То је ствар са свим увиђавна за свакога, да је овака непосредна размена одвећ незгодна и тешка ствар. Замислимо овај случај, да кола лица Б вреде за два коња лица А; онда се порађа питање, да ли би Б дао А своја кола за једнога коња, или да ли би се склонило лице А да даде оба своја коња за кола лица Б? У оваком случају то је очевидна ствар, да од размене не би могло бити ни трага, и обе би стране одустале од трампе својих добара, а од ње лако могу да одустану у овој прилици, јер је овде само до тога стало, да они нешто подмире што им није преко нужно за опстанак и живот. Него ова ствар са свим другојаче стоји онда кад је до тога стало да се подмире преке и неопходно нужне потребе, и у оваком случају интересована лица не би могла никако од трампе да одустану, него би ју морала да сврше, па по што по то. Тако би било на прилику онда, кад би А требао леба од којега сувише има Б, а овај опет требао воде, од које има доста у А.

Него ова тешкоћа коју смо ми показали и која се догађа код размене, није сама и једина; њих има доста. Трампе и понуде не налазе се увек у једно и исто доба. Ловац А, који би желео да дође до ведра вина, али само на тај начин да за њ даде у размену своју сувишну улов-

њену дивљач, не може да нађе у читавој оној околини, у којој он станује, никака виноделца, или иначе како лице, које би требало његову дивљач за оваку размену. Виноделац опет Б, желео би да да у размену своје сувишно ведро вино за једно одело, које му је преко нужно, него које не може да добије за своје вино, јер кројач који има ово одело, не треба вина него меса. Напротив, земљерадник В, има десет мерова сувише жита, па желео би, да их другоме уступи за друга добра, него не за добра, која би он морао одмах да потроши, као што је на прилику дивљач, него за добра од таке врсте која би он могао на страну да остави и дуго да чува, и за која би могао добити у размену свагда и свуда, због њине вредности, све потребе, све услуге и сва уживања, која би му кад год на ум пала, и која би он зажелео. Али ни месо, ни риба, ни жито, и т. д., добра која се често нуде у размену за друга добра, нису добра од таке природе, да би се угодно и добро могла употребити за размену добара, јер су она сва изложена квару и променама у вредности, и то узастопце. Осим тога може бити још и такав случај да је оно добро које се тражи у размену од таке природе да се неда раздвајати и делити, и која траже више њих. На који начин, на прилику, могао би да добије чунар А, од више лица, леба, рува, меса, која добра он неопходно треба за свој опстанак, за свој једини чун, око прављења којега је он пробавио може бити неколико недеља?

С унапређењем друштвеним, с умножењем потреба и деобом рада трампа постаје све тежа и незгоднија.

Лице А, или чунар, ослобођава се незгода и неприлика кад наиђе на човека који му не даје у размену за

његов чун добро нарочно, које је он сам произвео или набавио, који му не даје тако добро, које он мора одмах да потроши, ако неће да му пропадне, него тако добро — трећу робу — које је лако сачувати кроз векове, које се лако преноси, и по вољи дели, и с којим чунар А може да набави сва добра, све услуге и сва уживања, и то кад год и где год усхте, који су му нужни, угодни и пријатни. Размене добара врло лако свршују се с оваком трећом робом. Земљораденик који има нешто сувишна жита, па је рад да га уступи другоме за нешто смока, не мора, кад он има у рукама оваку трећу робу, да тражи лице С, у којега има стоке за размену; он ће уступити у оваком случају своје сувишно жито лицу Н, које тражи жита, па од њега примити у размену трећу робу, или посредника размене, и за њу набавити себи од ма ког лица, које има на расположењу од овака добра, и које је радо неку чест његову другоме уступити, по извесну накнаду. Лице које има смока расположљива у толико ће пре и радије пристати на то, да уступи другоме своје добро онда кад оно није приморано да прими у размену за своје добро — смок, таке врсте добро, које не треба, бар за онда кад се свршује размена; оно ће далеко радије на размену пристати онда кад оно може да добије за своје уступљиво добро такав производ који ће моћи оставити на страну без свака квара и губитка вредности, па да за њега набавља онда и онамо када и где му се свиди, и то онака добра, услуге и уживања која су му неопходно нужна за његово стање и његов живот. Са појавом на свет треће робе или посредника код размена, свако поједино лице, свака породица, свако племе, свака општина, па најпосле и свако поје-

дино село може се одати оној грани производне радње, на коју они имају највише воље, наклоности и дара, и од којег они држе да ће имати највише користи, обзирући се на положај места у коме живе и на друге прилике и околности од већа или мања уплива на њине радње. Имајући у рукама трећу робу, људи могу с њоме себи да набављају све што сами не производе и немају, и што им је нужно да имају.

3.

Пре него што се пустимо са свим у разговор о самој трећој роби, нужно ће бити да изнесемо на јаву то, у чему се разликује трампа од размене. Трампа је проста операција; и код ње ми дајемо у размену наше добро, на прилику, жито, непосредно за добро наша суседа, узмимо, вариво, и с тим се свршује операција. Напротив код размене, или онамо где се узима у помоћ трећа роба, посредник размене, трампина проста операција раствара се у две операције: она се почиње с уступањем (продајом), а свршује се с набављањем (купљом).

Овај пример, који ми сада наводимо, показаће нам главне стране ове ствари, које се врло често губе из вида. Земљерадник *А* пожњео је са својих земаља 1100 ока жита, од које количине он не треба 100 ока, јер су само 1000 ока довољни за целу његову кућу. Него он није добио те јесени са својих винограда ни капи вина, због превелике суше града и мразева на оном крају где су његови виногради, а научио је да му кућа не буде без вина; па је рад да га набави, али тако да може добити 100 ока вина за његових сто ока жита, коју количину он има сувише. Ми ћемо да покажемо како земљерадник

из онака стања друштвена у коме још влада трампа, долази до 100 ока вина, уступајући својих сто ока жита, а како он опет долази до иста добра и за исто добро под владом размене.

Под владом трампе земљерадник А разбира и тражи по селу своме така човека који би имао 100 ока вина расположљива и који би рад био да их уступи другоме за 100 ока жита. И напоследак дозна да се Б, винодела налази у овакоме положају, погодба се између њега и А земљерадника за тили час свршује. Земљерадник А уступа винодели Б својих 100 ока жита, а он (Б) од њега прима 100 ока вина у накнаду; и на овај начин операција се са свим свршује.

Напротив под владом размене, или у унапређеном друштвеном стању, А земљерадник уступа своје сувишно жито првоме лицу, које потражи од њега ово његово добро, и које на то пристаје, кад оно да за исто добро равну вредност у трећој роби: и ово је прва операција размене. Роба трећа већ се налази у рукама земљерадника А. Сад се он обраћа првоме човеку, који има вина уступљива, и од њега добија пожелану количину од овога добра уступајући му за то у накнаду своју трећу робу, оно добро, које је он добио за своје уступљено жито: и ово је друга операција разменина. Ове две операције различне су, и једна од друге са свим се разликује. Друга операција не мора увек да дође одмах за првом. А о овоме ми имамо довољно доказа у овоме што иде: прво, што се не налази никако одношење између лица које узима жито од земљерадника А, и лица које њему даје вина за трећу робу: ова два лица, купац вина и његов продавац, може да се никако и не познају: ку-

пац жита не зна, па у многим приликама нема нужде да зна, шта земљерадник А тражи, и да он тражи вина. Продавац опет вина не зна, па није му ни нужно да зна, да је земљеделац А уступио неком трећем лицу своје сувишно жито, и за њ добио трећу робу. За тим, за самога земљерадника, друга операција не мора бити везана за прву; она може и да се никако не догоди: трећу робу коју је добио тежак А за своје сувишно жито, може да чува код себе, он може да ју одмах изда и потроши за набавку добара од ползе или од уживања, он може и у власти је да ју даде другоме на зајам, или да ју поклони, кад он то хоће. На кратко, прва операција разменина која се састоји у уступању производа земљерадника А за трећу робу са свим је свршена, чим је А добио у своје руке ову трећу робу, а она друга операција разменина, која се састоји у набављању каког другог добра за добивену трећу робу, јесте опет друга операција са свим свршена.

4.

Са појавом на свет треће робе, трампе нестаје па њено место заузима размена. Него трампе нису са свим нестале с лица земље, и оне се у велике свршују свуда где образованост још није продрла, као што смо ми то већ напоменули. Ми налазимо трампу у праисторијском времену; али ми ју налазимо и код народа мало унапређених. Добро које сваки охоло тражи, на име тако добро које је потребно свакоме и које сваки жели имати, то је роба трећа: земљеделац А радо уступа у размену за ову трећу робу своје добро жито, јер је он известан да ће у свако доба moћи добити од Б за исту трећу робу вина

Б пристаје на овакву операцију, или због тога, што зна и уме да се послужи са оваком трећом робом, или због тога, што ће он бити у стању, ако њу уступи другоме, да добије равну вредност у другим добрима, услугама и уживањима, која он нема и која он треба и жели да има.

За трећу робу употребљавали су стари народи стоку. Оваку трећу робу, често напомиње Омир у Илијади и Одисеји. У Хини употребљавале се као трећа роба коцке од чаја и кожа жигосана. Многа племена у средњој Африци имају за трећу робу коцке од соли. На северу Азије служи као трећа роба постава од разног дивљег зверића. Први путници по Америци наишли су на крајеве по којима је служио дуван за трећу робу. На западу Африке школьке су — каури трећа роба. Осим напоменутих добара има крајева по свету у којима се употребљују, као трећа роба, и друга добра из сва три царства природна. „Јуче је краљ Макеа по трећи пут био на нашем концерту. То је човек црн као угљен. . .“

„Гости наши плаћали су нас на чудноват начин. Па и сам краљ Макеа, не имајући новаца, плаћао нам је за наше певање у изрезаним тиквама. На једној од ових тикава изрезан је његов лик у профилу. . .

„Ја сам, као што можемо мислити, узела највећи део распореда на мене, па сам на тај начин највише дохода и добила од концерта. . . За једну арију из Ане Болене, за један дует из Норме, за Бриндизи, за арију. „А, кака је срећа бити војник!“ и за арију Фрезову, из лиричког театра у Паризу, ја сам добила на мој део од 816 улазница концерских, које су се синоћ продале на каси: 3 свиње, 23 ћурке, 44 пилета, 5000 кокусо-

вих ораха, 1200 ананаса, 120 мерица банана, 120 тикава, и 1500 оранџи.“ [1]

Да како добро може одправљати службу трећега добра или треће робе, за то није нужно да само ово добро мора бити предмет свакидашње потребе и потрошње. Добро, које је намењено за то да врши службу треће робе, не мора одговарати непосредно личној потреби свакога онога који има да уступи другоме у размену како своје добро за његово добро; јер сваки онај који уступа у размену другоме како своје добро, прима за то у накнаду ову трећу робу, — на који начин трећа роба постаје општа роба или опште добро, које примају у размену и дају сви у свима радњама и пословима, — и од оног часа чим он сазна то, да је ово добро од таке природе да га жели имати сваки у његовоме друштву, он ће онда доста њих наћи који ће бити готови да ово његово добро опште приме у размену за свако добро које он жели имати на своме расположењу, и које они имају па га желе уступити другоме.

То није све једно ма које добро ми изабрали за трећу робу, за добро опште, или за посредника у разменама. Сва она добра која смо ми мало пре побројали и која су се по разним крајевима светским употребљавала у разменама као опште добро, или трећа роба, па од којих се многа и данас на ову сврху употребљују, неодговарају подпуно позиву који управо треба да има треће или опште добро. Она се не могу употребити као опште добро, а нарочито по оним крајевима где су се размене, услед

[1] Писмо г-це Цели, Француске певачице, које је писала својој тетки, у Париз, са острва Манајо, и које је цело печатано у спису „De la monnaie“ par. M. Chevalier.

разних друштвених поправака, јако умложиле и рашириле. Да се могу лако, брзо и непрестано свршавати све радње и сви послови, који се деле до без краја, и који су у след тога са свим различни, да се они могу да траже и у времену и у простору, тако да кажемо, за то је нужно тако добро које има много таковиx својства која ми, сва заједно, никако не налазимо код других добара. Трећа роба или опште добро треба да се даје лако преносити, јер без овога својства она не би се могла на дуго време чувати ни лако преносити из једног краја света у други крај. Опште добро треба да је така створа природна, да на њ не може имати уплива никака природна стихија, ни влага, ни суша, ни мраз, ни препека. Трећа роба треба да је така састава, да се даје делити на најситније честице, а да опет преставља извесну вредност у свакој и најмањој честици. Трећа роба треба да је таке природе, да ју радо прима сав свет и у свако доба; она још треба што је више могуће да не мења своју вредност. Ово су својства, која треба да има опште добро, па да се може давати и примати у разменама као равна вредност за производе, службе и уживања, који се размењују. Ово је добро које је кадро да врши службу посредника при размени, на име новца.

Ни жито, ни дуван, ни коже, ни стока, ни со, ни шкољке, ни бисер (којим се служе при размени у Сијаму) — која добра употребљују разни народи у разменама као опште добро, или новац — немају оних својстава, која смо горе набројали, те у след тога и неодговарају никако томе да се употребе као опште добро у размени. Сва напоменута добра врло тешко преносе се, и веома су изложена шкодљивим стихијама, и квару подлеже. Ни једно

од њих не може да се дели па да и његове честице представљају велику вредност; и сва су изложена јаким променама у вредности. За то унапређена друштва никако се и не осврћу на поменута добра кад је реч о трећој роби, него погледају на друго добро, на тако добро које ће имати бар у неколико сва својства, која треба да има опште добро.

5.

Људи су прилично тумарали и у овоме обзиру, па су тек потом бацили своје погледе на метале, и то најпре на гвожђе. Гвожђе је од велике ползе по човеков род, и с маленом његовом количином могу да се свршују велике размене. Оно се прилично лако даје сачувати од свака квара, који долази од уплива разних природних стихија; оно се даје лако делити и састављати; лако се преноси, оно је добро од таке природе које се сваки дан у велике тражи, употребљује и троши, које сваки охоло жели имати, или готово сваки. На свршетку шљункова века, онда, када су први зраци образовања пали на човеков род, гвожђе је добило животну вредност. Мотика, будак, срп, сикира, чекић, а доцније још тестера, ренде, пила, нож, плуг, а други савршенији алати постали су таке справе, без којих економско друштво није могло ни за час опстати. Први меров жита, које је пожњео земљерадник више са своје њиве него што треба за своју сопствену кућу, он не би знао боље да размени у оваком стању, него за мотику, срп, који алати могу му бити од велике вајде на његовом раду. Ловац не би имао бољу вајду од прве дивљачи сувишне, на име од оне које

он не би требао за себе и своју кућу, него ако би ју уступио у размену за стрелу, сикиру и нож, алате који би му били од велике услуге у обрани и нападању на дивље зверинье, које он обично лови. Обично домаћин уступиће радије и пре свако своје добро и своје услуге за какав суд за своју кућу и свој сто, него за ма како друго добро; и гвожђе на овај начин преставља у великом ступњу сва скоро главна својства и одлике које се траже за посредника у размери, за трећу робу — новац.

Овако, гвожђе постаје код многих народа роба трећа по превасходству; код других опет народа оваку службу одправља бакар. Него говорећи о овоме предмету, ми треба још сада да приметимо то, да се неуводи у живот трећа роба на један мах, ни трампу размена замењује на једаред, него и једно и друго бива поступно. Трећа роба почела је најпре и најпре да служи као дометак у размени добара. То нам сведочи и сама историја размене: Земљерадник А, који је имао једног вола сувише, па је рад био да га другоме уступи за жито, био је тога мишљења, да његов во више вреди него десет врећа жита његова суседа Б, које му је он понудио у размену за његова вола; па услед тога он је тражио од суседа Б, ако хоће да му уступи вола, поред 10 врећа жита још и једну сикиру, коју је он сам направио или од неког другог добио у размену за како своје добро. Овако свршује новац још и данас врло многе операције размене: он служи на име као дометак; он поставља равнородност онамо где се она подпуно не налази, на име код два добра која се трампе. Него нама се чини, по многим и многим знацима, као да гвожђе и бакар нису служили као дометак само код операција трампе, него и код многих

операција размене у којима су се, као трећа роба, употребљавала са свим друга добра. Нарочито је то била тешка ствар, по оним крајевима, где је свет употребљавао главу од стоке (стоку) за трећу робу, увести и поставити савршену равну вредност између два добра која су имала да се размене. Најпосле свет се служио код првих размена добара, уступајући своје нарочно добро, рецимо на прилику, жито, смок, вино, и т. д. за добро опште или за трећу робу, кад год је његово добро нарочно било од веће или од мање вредности него оно опште добро за које је он своје нарочно добро уступао, дометцима за изравњење неједнаких вредности између добара нарочних и општих, а ови дометци били су: полуге и шипке гвоздене и друге ствари од гвожђа: јексери, сикире, чекићи, и т. д. Тек по времену гвожђе дометак или додатак постало је права трећа роба или опште добро.

6.

Кад може да служи за размену добара, или као трећа роба, гвожђе боље него свако друго добро из царства животињска и биљна, то онда нема никаке сумње о томе, да оно металско или ископно добро које у многим обзирима има савршенија својства од гвожђа још пре и боље може да се употреби на овако што, на име за трећу робу или опште добро. Метали драгоцени имају најсавршенија својства која треба да има трећа роба, и по томе они се могу најпре да употребе на службу код размене добара. Нема тога добра ни из једног царства природног које би имало сва својства и од така савршенства, кад је реч о општем добру, или о служиоцу код размена, кака свој-

ства имају злато и сребро. Злато и сребро добра су која се лако и брзо не кваре, јер на њих нема кварна уплива скоро никака стихија, њих не напада и некварн никака животиња. Оба ова метала така су створа унутрашња, да су једнообразна у свима и најситнијим делићима, и да су пречишћени једна иста створа и једних и истих својстава па ма на ком крају света они се нашли. Злато ископано у Калифорнији и златан песак нађен у реци Пеку, у Србији, кад се пречисте, остају тела од иста створа унутарња и спољашња, као и злато ископано у Бразилији и у Русији; сребро Мехиканско и Перуанско, кад се очисте и ураде не може ни у чем ни најмање да се разликује од сребра Кучајнског (у Србији) или сребра Фрајбершког. Злато и сребро таке су природе, да се дају делити на најситније честице од вредности; и на овај начин од њих могу да се кују и аспре, на име и општа добра од мале вредности. Оба ова метала јако су растегљива, и дају се лако растављени и на најмање делове опет саставити у једно тело. Злато и сребро имају велику вредност у малој тежини и у маломе свитку, на име нема ни једнога тела у природи, које би им донекле у овоме обзиру и приближно наличило. Нема скоро народа на свету, па ма како он ниско стајао у образовању, који неби ценио и тражио ове метале, или са њине унутрашње вредности, или са њине спољне сјајноће, која их јако препоручује за наките. Злато и сребро поред осталога још се лако чувају и преносе, и најпосле они се врло тешко и у малим количинама добијају, те у след тога и њина вредност најмање се мења од вредности свију осталих добара; она се тако споро мења, да се скоро и неопажа, кад ми то сравнимо са променама вредности код

осталих врсти добара. Злато и сребро још имају и то својство да лако примају на се натписе, нацрте и свакојаке изрезе и утиске, и дуго их здраве читаве задржавају. Тако исто и боја и звук ова два метала препоручују за трећу робу, јер и по овима својствима лако их је разпознати од других добара.

Истина да сва напоменута својства, злато и сребро у велике препоручују за трећу робу; него и то је истина да су иста својства случајна, и сама по себи неби била довољна да престављају опште добро. Злато и сребро неби могли никако бити опште добро, или посредници у разменама, кад они неби имали још једно својство, на име оно главно својство без којега сва напоменута својства била би, тако да речемо, ништава у обзиру на трећу робу, т. ј. кад злато и сребро неби били добра од свакидашње употребе и тражње, кад их неби тражила и желела да има велика већина света. Зарад чврстоће, лепе боје, лепа звука, одвећ велике растегљивости и неквара на ваздуху, у води и у ватри, злато и сребро добра су која се јако траже за посуђа, наките и адиђаре. И у самих народа, који се налазе још у полуварварском, боље рећи дивљем стању, који немају никака појма о трећој роби, или општем добру, а још мање о новцу, ми наилазимо на људе — на име по Африци и Азији — који иду голи наги, него који носе о врату тешке златне и сребрне ланце, а њине жене, које не умеју да раде ни најпрече послове домаће, носе тешке златне и сребрне обочиће о ноздрвама и ушима. Злато и сребро одавна су почели употребљавати као опште добро. Да се од ова два ископна још у прастара времена правио новац и посуђа, за то нам сведочи, осем другога, још и оно место из

библије на коме се говори о томе, како су израиљћани позајмили злата и сребра од Египћана, полазећи у Месопотамију, и оно место на коме се говори о посуђу храма јерусалимског. Било би излишно, ако би се пуштали у разговор, да казујемо каке огромне суме златни и сребрни адиђари и судови представљали су у средњем веку. Него то је истина непобитна, да су злато и сребро добра која се охоло траже и добро плаћају под свима поднебијама, у свима вековима човечанским, и на свима ступњима образовања; и ово су може бити једина и искључива добра којих потрошњу ограничује набављање: јер тако рећи, нема тога на свету, који њих неби желео имати.

Горе небројана својства навела су људе на то, још за рана, да употребе драгоцени метал као трећу робу у својим разменама и скоро је немогуће наћи у старо доба или данас какав крај света, који је колико толико корачио у образованости, па да неупотребљује злато и сребро, или само један од ова два метала као трећу робу. Људи су најпре пробали да употребљују као опште добро, као што смо ми то већ видели, разна добра у сва три царства природна: стоку, коже, шкољке, жито, дуван, теј, зачине, бакар, гвожђе, со, па су напоследак прешли на злато и сребро, увидивши да су ова два добра најугоднија за опште добро.

„У прва доба човекова друштва само мало мењају се добра, и ово мало мена добара свршује се трампом; дају се коже за сечива, хаљине, рибу или месо. С развићем и унапређењем човечанства и богатства сва друштва мало по мало усвајају по неко мерило вредности с којим она мере вредност добара која мењају. Тако, у најстарија времена

у Грчкој стока служила је за ову вредност; код Англо-Сакса стока и робови; код Американских урођеника уампун, а код урођеника Ново-инглеских сток-фиш,а у Виргинији дуван.“

„Него, како је ово средство размене било неугодно, то су се људи непрестано старали око тога, да отклоне ову тешкоћу, и они су употребљавали за ову сврху, гвожђе, бакар, и бронзу, као предходнике злата и сребра, која добра доцније употребила се да служе на обрт добара.

„Али од свију добара, од којих је састављена наша земља, благородни метали — злато и сребро — јесу најбољи за ову сврху. Како се од њих само малена количина налази највише у утроби земље, и како њино добивање стаје велики рад и посао, то они представљају велику вредност; а како они имају малени свитак, то се они могу лако сачувати и с једнога места на друго преносити. Њих не једе рђа, и они се могу за на век скоро без штете и квара сачувати, услед овога и њина количина много мање колеба се, него количина пшеничина, и т. д. Па како се ови метали дају делити и на најмање делиће, то се они дају употребити и на најмање као и на највеће размене.“ Carey, the social sciences.

7.

Скупоцени метали употребљују се као новац тек после многих других добара, и то на исти начин, и под истим називом: на име као добро по превасходству угодно за овај посао, као добро најбоље, јер сваки онај који што уступа другоме, овако добро — злато и сребро — примио би у размену од свега срца, и пре него свако друго

добро; које се чини поглавито из тих разлога, што се ово добро може другоме да уступи у размену за сваку другу робу која би се пожелела, и то у свако доба.

Из свега напоменутог изилази јасно ово:

1, Да трећа роба — или опште добро, није само знак вредности, прости представљач добра за које се оно даје у размену и узима; него да је оно сама по себи вредност, то у толиком ступњу истинска вредност у колико у вредност сваког другог добра које се даје за њ у размену. Па још више, оно је виша и очитија вредност него сва остала добра, што се она мање мења него сва друга добра. Новчану службу може да одправља само оно добро којега је вредност, на име полза и угодност зарад којих се својстава оно и тражи, највише и опште призната; за оваку службу може се употребљавати само оно добро које најбоље и најсавршеније свршује размену. Добро жито, добра стока, добро гвожђе служили су као опште добро у разна доба само због тога, јер су се она од свију осталих добара највише тражила, и што они који су за њих давали у размену своја добра нису нимало страховали о томе, да за њих неће моћи добити свагда и свуда равну вредност. Добро злато и добро сребро одржали су победу над свима добрима осталима, што су они најспособнији да служе по превасходству као добро опште или новац у свима разменама.

2, Да трећа роба није ни просто средство размене, у оном смислу који се најобичније даје овој речи. Овај назив јесте истински само онда кад се он односи на извесан низ операција. Ми продамо наш спис друштву па употребимо производ од продаје, или добивену суму за њ, на купљу књига, сума новаца коју нам даје друштво за

спис служила би заиста, кад би ми свршили и једну и другу операцију (продају и купљу) на то, да олакша размену списа, који смо написали за књиге које ћемо купити. Него, у свакој од ових операција, кад их одвојимо и за себе узмемо, новац није следство размене, него је он једно добро од два добра размене. Најпре и најпре ми уступимо наше добро у размену за добро злато, и с овим је све речено што се имало да каже. Ми не морамо сада да се пуштамо у другу операцију размене; можемо да оставимо оне златне комаде, које смо добили у размену, у нашу касу, или ми их можемо дати какоме златару да он од њих направи златне ђердане или белензуке, с којима стварима опет можемо како хоћемо. Кад ми наново уступимо наше добивено добро злато за добре књиге, које ми требамо за наше изучавање, онда је ово нова операција: овде злато наново показује се као једно добро од два добра размене. Овде се сва истина састоји у овоме: за то што роба трећа — злато врши добро своје службе, наш производ, или боље да кажемо наше добро спис и добро књижареве књиге долазе пре и извесније, брже и лакше до свога опредељења, него што би они дошли, кад би још царовала трампа. На овај начин опште добро олакшава пренос добара, и чини те она долазе пре до свога опредељења; па и за то је овако добро — злато или сребро по превасходству средство за обрт и опток добара.

3, Да роба трећа или опште добро није ни упутница која гласи на каку опредељену чест од добара друштвених, ни какав документ који би гласио на извесну суму дуга, коју би имало да тражи економско друштво од сваког лица коме оно даје како добро, чини каку услугу,

набавља како уживање или каку ползу, у размену за како треће добро. Овака предпоставка могла би и бити паметна, него она неби била никако на истини основана. Кад ми другоме уступимо у размену наше добро за добро злато нашега суседа, онда смо ми тако исто добро и подпуно наплаћени као кад би ми добили у вину, у стоци или ма у каком другом добру вредност за уступљено жито. Друштво од овога нема ништа да очекује, јер ни оно нити ико живи на свету ништа нам не дугује. Бацили ми наше добро злато у воду, или га закопали у земљу, или за њ купили како добро полезно, или каку услугу, или како уживање, то је чисто наша ствар, и никога се другога не тиче, до само нас.

8.

Много њих мисле да овако ствар стоји и онда, кад су сребро и злато скована у шипке. Али разлика се налази између шипака од драгоцена метала и новца од скупоцена кова. А о томе ћемо се уверити из овога што иде.

У прво доба с добрима златом и сребром поступало се при преносу онако исто као што се поступало и са сваким другим добром, са житом, стоком, дрвима, и т. д; на име уступач тражи да дозна при преносу драгоценог метала каквоћу и количину његову — злата и сребра — која му се нуди у размену онако исто као што противна страна тражи да се увери о количини и каквоћи онога гвожђа, стоке, и т. д. за која добра она уступа свој драгоцени метал. У овакомl стању веси за мерење количине злата и сребра и пробни камен за кушање металске

чистоће састављају главне алате трговаца који примају на се ту дужност, да одостоверавају количине, и чистоћу злата и сребра. Него да се једнако мери и куша роба трећа или такова која је управо намењена на то, да учествује у свима операцијама, јесте радња неугодна и изложена је многим преварама и обманама. Људи гледају да се ослободе од овога досаднога и теретнога посла, па траже за то све могуће начине; и најпосле они налазе и томе лека, на име они измишљавају начин, како да не мере и не пробају драгоцене метале код сваке размене добара за њих.

Они људи који су највише позвани да се баве са драгоценим металима, на име трговци, банкери, благајници, златари и сви други који имају често посла са златом и сребром да избегну досадан посао мерења и пробања ових добара, почели су да праве и шипке од драгоцених метала, коцке, котуриће од злата и сребра, и то од разне величине, тежине и назива. Они су обично стављали вредност на ове котуриће и шипке, и звали су их разним именима. Доцније они су стали да стављају особене написе и нацрте на ово комађе, те се оно по томе разликовало од свију других комађа од злата и сребра. И ово се комађе примало на веру, по ону вредност, која је на њима написана била, по целој оној околини за којој су они издавани били, онако исто као што се данас примају фишеци пуни златним и сребрним новцем, који су напред пребројени и запечаћени. Финикињани били су, на сву прилику, први који су почели да деле злато и сребро на части од разне утврђене величине, и они су први на овакe части стали ударати жигове од разне врсте спрам величине и вредности комађа. Да су то били одиста Фи-

никињани који су први пали на оваку мисао, ми о томе ни мало не сумњамо, кад само бацимо поглед на то, колику је огромну трговину водио овај велики и пребогати народ. Ово комађе златно и сребрно, с разним натписима и нацртима и од разне величине и тежине напоследак почео је и други свет осим трговаца да прима у саобраћају. Јер сваки је радије тражио у размену за своје добро, услугу или уживање тако добро за трећу робу, које не мора он сам да мери и проба.

Овако прављење металских комада и њино жигосање на овакав начин приватан, још и дан данашњи упражњава се у велике у Хини. Него то се донекле упражњава и у самој Европи, или само за размене међународне: у много прилика новац се слива у шипке, и то готово свагда кад год се у повећим количинама хоће да изнесе из једне земље у другу земљу. У оваком случају удара се жиг на шипке оне куће која их шиље за границу; и кад овај жиг има поштовања, на име кад је кућа или фирма коју жиг преставља од поштовања, онда оваке шипке имају потпуну новчану вредност, и оне се обрћу кроз многе руке и земље, а никако се не мере и не пробају.

Него и овај начин прављења металских комада није могао кроз дуго време да задовољи унутрашње трговачке потребе које долазе од саобраћаја. Он је био несигуран у велике онда нарочито, кад су поверење и правда само подчињену улогу играли у свету; те у след тога и комађе металско од најподпуније вредности у многим и многим приликама није могло да оптиче него само у узаноме кругу, и само је мале услуге чинило у разменама. Овако комађе металско обично нико није примао у размену који га није добро познавао, на име где њини из-

давачи, трговци, банкери, и т. д. нису били добро познати. Људи су настојавали непрестано око тога, да од жигосања металских комада има вајде цео свет, и да се олакша размена за свакога, а не само за неколико њих, тако да кажемо, који се између себе познају. А за овако што нуждан је био такав жиг који ће на први поглед сваки признати за законит, и за такав који одиста представља праву вредност онога комада металскога на коме се он налази. То је дало повода, те се прављење и жигосање новаца положило у руке највише власти, општег представника народног, или владе. И влада је на овакав начин заузела место приватних правиоца и жигосача; она је почела да прави металске новце који су преко потребни за саобраћај и радњу.

9.

Прављење и жигосање новаца металских јесте обвеза коју узима на се влада у интересу општем; а ова се обвеза зато поверава влади што се обично држи, да је она најспособнија да ју изврши савесно и на задовољство опште. Добро злато, које носи на себи жиг државни у највише прилика обрће се лакше и много даље него свако друго злато са жигом приватним, а то поред осталога и за то, што је држава много позната него свако приватно лице и друштво, и што она ужива обично веће поверење него поједини људи и друштва, па ма како они чувени и поштовани били.

И овај посао издавања и жигосања металских комада једном поверен влади, остао је и до дан данашњи у њеним рукама.

То се разуме, да онамо, где се допушта, да и приватни људи или друштва могу ударати на металске шипке своје сопствене жигове, као што је то у велике случај по многим местима трговачким на западу, овака приватна лица или друштва немају у исто доба и то право, да се могу у овом обзиру служити и жиговима јавним, или још боље да кажемо народским. Ударање жига јавног на приватно комађе металско строго се казни свуда, и то за то поглавито, што од оваког ударања јавна жига на приватно металско комађе долазе многе незгоде и неприлике по васцело друштво економско.

Ништа на овоме свету није логичкије од тога, да се казна узима као средство с којим се иде поглавито на то, да се стане на пут да се казнима дела не догађају, и да се казна мери по величини зла које је учињено по човечанско друштво, или које се намеравало учинити. Преваре код новаца скоро су најштетније од свију превара; па у след тога то је са свим умесно што се оваке врсте преваре у неколико оштрије казне него друге преваре. Претеране казни које су се досуђивале нарочито у средњем веку за оваке преваре, имају се приписати карактеру оног времена, у коме су оне поникле.

Него на велику жалост и сам представник народни на име влада, којој је поверен посао ковања и жигосања новаца још у прво доба почела је у самом почетку да овај посао рђаво свршује, и да у велике злоупотребљава поверење народно и у овом обзиру. Владе неморалне и у многоме обзиру непаметне почеле су да претварају дужности у привилегије, дужности у права, и неимајући ни стида ни срама почеле су у велике да злоупотребљавају и ово народно поверење. Оне су почеле да измишљавају

и у овоме обзиру „право суверенско“, за које врло добро знамо како су упражњавали владари из средњега века. Владари којима је то постављено било у дужност од стране народа, да се уверавају и осведочавају о истинској вредности новаца металских, држали су, да они имају право, које им је одозго дато са осталим насилничким правима, да они сами опредељују металским новцима вредност по својој вољи, онако исто као што су безусловно располагали са животом, части и имањем својих грађана, и да ту њину вредност мењају кад год усхтеју и кад год им се то свиди. Они, којима су народи поверили били да чувају истинску вредност новаца металских, и да свакога строго казне, који би с ове стране њему каке штете нанео, почели су у велике да кују и у свет пуштају лажљиве и невредне новце, и на овај начин цело економско друштво да оштећавају и да харају. У историји средњега века готово нема стране на којој ми не налазимо великих злоупотреба и у овоме обзиру од стране владара народних.

10.

Тако, трећа роба или опште добро пре него што је постало оно што је оно данас, на име угодно средство размене, претрпела је велике и многе незгоде.

У старом и у средњем веку, у ово доба тужне успомене по сав човеков род, кварења новчана која су се из дана у дан предузимала од стране оних управо који су били позвани на то, да овако што недозвољавају никоме на свету, производила су непрестане забуне и незгоде по свима радњама и пословима, на име у свима односаима живота политичка, економска и друштвена. У ова

доба нико није знао ни шта другоме даје у размену, ни шта опет од другога прима. Трговина и размена постају игра на срећу у којој нико из човечанска друштва ништа недобија. Крунисани јунаци који овом игром руководе мисле да они све оно добијају што читаво друштво губи; а оно они управо више губе него сви други. Само да отворимо први лист историје старог или средњег века, ма којег народа, па ћемо се одмах уверити о томе, како сама власт злоупотребљава поверене јој дужности у овоме обзиру, како она упражњава превару с лажним ковањем новаца на најнеморалнији начин, и како управо због овог узрока благајнице јавне пате страшно и на век су празне. С оваком преваром читави народи економски па и сами владари пропадају; јер то је немогућа ствар, да сироти народи могу обогатити своје владаре.

Народи страдају и пропадају тако исто од харања новчаних, као што страдају и пропадају и од многих других харања; и новчане грабежи и харања, који долазе од тешка ковања новаца од стране крунисаних глава, постају једно зло више на свету. Са овога зла управо трговина и саобраћај, па следователно и банчине радње у правом смислу њина значаја појављују се у свет тек доцније на неколико векова, или управо онда кад оваких зала бар у неколико нестане. У оваком положењу трговци и банкери сматрају као и да нема кованих новаца од истинске вредности; јер су грабљиви властници ову лепу установу злоупотребили и претворили ју у обилати извор народска губитка, и непрестаних незгода и забуна.

У оваком стању нико више не верује да комади златни и сребрни, који оптичу са жигом јавним, имају потпуну вредност за коју се пуштају у свет, те услед тога сваки

мери и проба трећу робу кад има намеру да ју прими од другога у размену за како своје добро.

Многи су били тога мишљења још у самоме почетку изналаска новца, да се служба ковања новаца не даје суверенима у руке, полазећи с те тачке, да ће они и њу злоупотребљавати и рђаво отправљати; него да се и она повери приватним лицима. Али они нису могли у томе да успеју; јер су се владари и њине присталице подигли били свима средствима и силама да докажу, како је и ковање новца њина искључива ствар, и да по томе право располагања с њоме искључиво њима припада. „Многи наши (инглески) први монарси сматрали су да је ковање новаца једна чест од круниних права, и ова су права из свију својих сила од свакога нападаја бранили.“ [1] Него они су се у многим и многим приликама склонили, да ову службу уступе приватним лицима за добру награду. Тако, вароши и читаве области често су одкупљивали од суверена службу ковања новаца, за огромне суме, само да сачувају земљу од лажних новаца и оних рђавих последица које отуда долазе по земље и народе.

Али ни сама ова мера није увек довољна за то, да се уклони са свим лажно ковање новаца. Треба по што по то, узимајући у обзир тачку до које је допрео покрет економски, да имамо добар новац, бар приличан новац, ако хоћемо да уведемо правичност и сигурност у радњама и пословима. Поједини људи, који би уживали нужна кредита на то, да новац издају, на име да се прима у разменама добара њина значка, и да с њоме осигурају опток добара, немају више права на овако што, јер им то одузима држава. Него и кад би га они имали,

[1] W. J. Lawson, The History of Banking, London, 1855, p. 4.

оно би се брзо изиграло. Добар новац брзо би се претопио и од њега направио новац од лошије смесе, и то у највише прилика овако што предузимало би се од стране државе.

У најновије доба са свим нови начин притиче овој незгоди у помоћ: свет изналази банку за узајамна измиривања. На прилику: педесет трговаца из Смедерева састану се и сложе на то, да оставе у извесну касу сви заједно суму од педесет милиона гроша чар, која је подељена на равне или неравне чести. Каса или кућа која пристаје на то, да прими на се ту одговорност, да ову суму чува, и да за њу у свако доба одговара, прима ју у шипкама или у новцу који се узима као шипке: она води рачун само о истинској и правој тежини метала чиста, који се налази у овој суми. А остављачи ове суме од сада рачунају сва плаћања и сва дуговања међусобна само по банчином новцу; они своје међусобне рачуне уређују и измирују простим пренашањем давања и примања с рачуна једнога на рачун другога у књиге овога заведења. И на овакав начин лажно сковани новци њима никако не долазе до руку, јер се они новцем слабо и служе, него више рачунима.

На овакав начин свет у велике предпоставља банчин новац сваком другом новцу који се у оптоку налази, па њега најрадије и прима при свакој размени добара. Јер за банчин новац увек се зна у напред, колико он вреди, а за новце који оптичу по разменама обичним и свакидашњим нико живи не може да каже, ни шта они сада вреде у право, ни шта ће они вредети сутра. Прва врста новаца или новац банчин зове се уображени новац, јер он у самој ствари не оптиче; а други новац зове се но-

вац прави, или оптичући; јер се он види, и оптиче из руке у руке. Него кад ствар ову добро проучимо, онда видимо, да је онај први или банчин новац прави и истински, а овај други уображени или неистински новац.

Новац банчин преживео је свој век, и он се и данас јако и увелике упражњава по свима повећим местима од жива саобраћаја и радње.

11.

Мало по мало и свест економска напредовала је и продирала, па напоследак и по самим вишим круговима приметило се, да је званичка превара, која је веома ниска с гледишта морална, прешла сваку меру, и да су они који су ју први завели и који ју непрестано терају, веома лоше рачунџије. Влада прима онолику суму колику наплаћује, толико колико и троши. Ако се њој и чини да она добија кад плаћа рђавим новцем, она опет за то губи толико исто кад њој други с истим новцем плаћа, што јој има давати. По том, народи почињу да се интересују све више и више за управу својих послова и радњи. Они увиђају, кад благајница ништа не добија од рђавих и лажних новаца, да сами губе.

Влада ковања лажних новца престала је да царује од оног часа од кад су се укинуле владалачке неограничене власти.

И овим путем свет долази и у овом обзиру до чисте истине. Ковање новаца постаје оно што оно управо треба да је: на име лојално се одправља служба ковања новаца, коју друштво, зарад опште угодности и општег безбеђа,

поверава власти, која је позвата да пази и бди над интересима општим.

С оваком изменом у овоме обзиру, ми престајемо имати потребу, да меримо и пробамо трећу робу или опште добро при сваком примању њеном за разна наша добра и наше службе. Овај тешки и грдни посао одправља за нас сигурна рука. Кад неко дугује некоме један килограм чиста сребра, и кад на килограму стоји званични жиг, који сведочи, да је овај килограм са знаком управо онолика сума драгоцена метала, колику му он дугује, онда га он може слободно да прими.

Него да овако поверење буде законито и да на дуго траје, за то је неопходно нужно, да је жиг јаван непромењив, на име да се под њим разуме гола и сушта истина свагда и свуда, а што се тиче сама изгледа овака жига, т. ј. хоће ли он носити грб државни или прости натпис, да комад металски толико и толико вреди, или најпосле лик владалачки, то је скоро од никака значаја. Шта више може управо и да се неозначи права и истинита вредност и тежина новчана, него она вредност и тежина, на које је пристало цело друштво економско у ономе крају за који је новац намењен: на место да ставимо на какав котур сребрн, да има четири грама и по чиста, или сува сребра, а пола грама само смесе, или неблагородна метала, ми можемо написати на њ „један сребрник“; [1] па по том казати, да овај или онај производ или добро вреди два сребрника и по, на место да кажемо да оно вреди дванајест грама и по сребра, које има на 1000 честица

[1] Кад би имали сребрн новац, који би био скован од четири и по грама чиста сребра и пола грама смесе.

900 честица чиста или сува сребра. Како ће се назвати који новац златан или сребрн, то је чисто ствар погодбе и уговора.

12.

Ми смо довде говорили о новцу као добру које свршује обрт и опток добара, као о добру по превасходству општем: ово добро који год узме у размену за ма како нарочно добро (производ, рад, службу) које он другоме уступа, извесан је, да ће му сваки узети у размену за свако друго добро нарочно од равне вредности. Него новац није само одговарајућа или равна вредност у свакој размени, у којој учествује; он је осим тога, и то још у свима приликама, и мерило вредности. Па кад је ово овако, онда за што и то да се не усвоји, да је сваки металски новац уједно и уображено мерило вредности, као што неки за тако и признају. Они који узимају да је сваки металски новац, не обзирући се на његову чистоћу, мерило вредности овако настављају „нас је мало то стало од кака је материјала направљена мера. Метер остаје метер, па ма он био направљен од платине или од древета; метер платинин чини ону исту услугу који чини и метер од древета, на име и с једним и с другим мере се површине.“ Они веле: „била ока од стакла, или од земље, или од древета, она остаје ока и она је савршена и тачна мера како нам тачно показује праву меру од течности која се њоме мери.“ Па тако ствар стоји и са оним добром, које је позвано да мери вредност: „било оно од олова или од сребра, или од хартије, шта се то нас тиче“, тако они обично говоре. Па полазећи с овога

гледишта подизале су се и још се подижу многе комбинације новчане, које су често врло веште али неосноване и неистинске.

„Шта нас се тиче материјал од кога се прави новац или опште добро.“ Истина у самој ствари он се нас ништа не тиче. Ми смо из предходних редова овога списа видели, како су по разним крајевима светским врло различна добра употребљавана као опште добро; и ми смо показали, да се многа добра за овако што дају донекле и употребљавати. Него сад о томе није овде реч. Да се овако мишљење може одржати, да буде сравњивање умесно, треба да се може запитати: „шта нас се тиче вредност?“ Јер то је управо што се подразумева; и то треба подразумевати па да се дође до закључка практичког, на име: да новац не мора да представља вредност коју он изражава, да он често не мора да има вредности. Ама они изврћу ово закључење, и то просто за то што и они сами увиђају да би оно пало само од себе како би га овако као ми изрекли.“

„Шта чини вредност?“ Али овде, на име код новца је управо реч о томе, да се мери њиме вредност добара, а то је јасно као светлост да само вредност може да мери вредност. То је истина, да је то све једно од ма каке материје направљен био метер или ока, или риф с којима ми меримо површине и количине добара. Али то није све једно имао инструменат који је позван на то, да мери површину, ону дужину на коју он гласи, или немао, имало оруђе, које је намењено да мери количину, ону количину на коју оно гласи, или немало. Па тако исто стоји ствар и са мерилом вредности, на име оно треба само да има ону вредност на коју гласи.

Мерити не значи ништа друго него сравњивати, опредељавати и изналазити то, како стоји непознато наспрам познатога. Ми се застанемо са штапом у руци испред дрвета којега дужину пожелимо да дознамо. Ми знамо то да је дужина нашега штапа равна једноме метру; ми пружамо наш штап уз дрво, и сравњујемо га с њиме. Ако је сад то дрво толико исто дугачко колико и наш штап од једног метра дужине, онда ми дознајемо из овога сравњивања да је дужина овога дрвета равна једноме метру; ако је пак оно двапут онолико дугачко колико наш штап, онда ми знамо, да је оно велико два метра, и т. д. и т. д. У дућану неком налазе се два ђулета гвоздена, један џак кафе и један џак шећера; ми знамо, да је свако ђуле равно једној оци. Сад ми узимамо једно од ова два ђулета и мећемо га на једну страну теразија, а кафу мећемо на другу страну теразија, па обе стране теразија стоје на једном равњу. И на овај начин дознајемо, да је она кеса кафе равна једној оци. Сад узимамо шећер, па га мећемо на једну страну теразија, а на другу оба гвоздена ђулета, на који начин ми добијемо равнотежу, на име десна страна веси на којој су оба гвоздена ђулета ни за длаку не претеже леву страну веси на којој је шећер. И овако ми дознајемо да је она кеса са шећером, тешка две оке. Сад ако желимо да дознамо вредност дрвета, вредност кафе и шећера, ако хоћемо и желимо да нађемо ново непознато, на име да меримо вредност, онда треба и само познато, с којим ћемо непознато да меримо или сравњавамо, да има вредности, онако исто као што су морала да имају дужину и тежину она добра с којима смо ми мерили дужину дрвета и тежину кафе и шећера.

13.

Ово је дакле неопходно нуждан услов, ово је преки услов за мерење тежине и дужине. Па кад сваки увиђа и истински признаје, да је нужно да метер има своју подпуну дужину, ако хоће да је права метерска мера дужина, а ока да има тачну тежину једне оке, па да она може мерити тежине од оке; онда како се може то одрицати, да новцу, мерилу вредности, није нужна вредност? Ово одрицање долази поглавито отуда, што је вредност така ствар која се теже појми, него дужина и тежина; због тога што поготову и јучерање дете зна казати, шта то значи мерити дужину, а шта опет значи мерити тежину. Док је напротив мало њих на броју, и међу самим одраслим људма, који имају чист појам о томе, шта значи мерити вредност. Неизвесна и различна мишљења о томе, шта је вредност, узрок је томе што је и све оно неизвесно што се односи на сравњивање и опредељавање вредности.

Пре него што напустимо наш досадашњи говор, ми ћемо да се забавимо кроз неко време око тога да кажемо, шта је то вредност спољашња, вредност текућа размене, на просто да кажемо, проговорићемо неколико речи и о самој цени.

На завођење цене имају две главне стихије уплива; а ове су стихије, сума трудова — време, рад, трошкови — која стаје добро онога, који га другоме уступа у размену; даље сума ползе — услуга, уживање — коју добро даје онима којима се оно уступа. У случају, кад је лице А слабо, невешто и неискусно, онда је оно

морало да пробави може бити четири пуне недеље па да направи, на прилику један сто, једну столицу; и то неће ни мало да увећа вредност ових покућства, ако их други на име његови утакмичари Б и В праве обично са четири пута мањим радом, вредности и трошком него што је он потрошио док их је направио. Нама су послужиле наше мердевине те смо извадили нашега пријатеља из бунара у који је упао био, и у коме би он угинуо био да нисмо имали ову справу. Него ове мердевине неће због тога само вредети један живот човечији, кад около нас оне могу да се добију само за рад од осам дана. Ово су те две стихије које опредељују вредност размене или цену добара. На прилику, у нашој околини ковачи троше у средњу руку по шест дана рада на то, да направе читав један плуг са свим из нова; полза коју плуг доноси сељанима, на име рад који им овакав алат вештачки уштеђује, или количина производа коју они више добијају радећи с њиме него с голим рукама, или само са ашовом, будаком и мотиком, равна је у средњу руку раду од десет дана; на овај начин ми имамо на руци две стихије које опредељују цене добара, и ове стихије јесу: сума трудова која стаје произведено добро оне који су га произвели и који га другоме уступају, што је опет равно раду од шест дана; и сума полза коју даје добро онима којима се оно уступа, а ова сума опет равна је суми од десет дана рада; и кад саберемо ове две напомените суме, па отуда добивену суму поделимо са 2, онда ми добијамо: $6 + 10 = 16 : 2 = 8$. Тако, око овога броја 8 окретаће се цена плуга; она ће се од њега удаљавати на десно или на лево, на име скакаће и падаће, па шта више достизаће једну или другу крајност,

као што се буде налазило више или мање понуде него тражње на пазару, као што ковачи буду више тражили да продају плугове, или буду више тражили сељаци да овака добра купују. Него напоменути број осам остаће средина око које ће се водити бој. А ово из овиx узрока: у свакој размени онај, који уступа другоме како добро, тражи да добије сву равну вредност од суме ползе коју исто добро даје ономе коме се оно уступа у размену; а онај опет коме се овако добро уступа у размену увек стара се око тога, да даде само равну вредност од суме трудова коју је потрошио продавац на његово произвођење или за његово набављање уступио од својих добара. Ова два услова налазе се на земљишту на ком се води вечит бој између понуде и тражње. Све мене код цене покрећу се само у овим границама; купац неможе да даје у размени више за извесно добро, него што износи сума ползе од равне вредности која њему обећава донети оно добро које он жели да добије од другога путем размене, а продавац опет истог добра не може да прими у размену за њ мање, него онолико колико износи сума напрезања и трудова, коју је он потрошио око набављања или произвођења истог добра.

Ми ћемо сада да проценимо рад у новцу, па ћемо узети, да је рад од једног дана раван 25 грама у сребру. Онда ће ствар ова овако стојати: плуг кошта сто педесет грама сребра његова производача, на име ковача, а за употребљача његова он вреди двеста педесет грама; овај тражи да га може добити за 150 грама, а онај први, ковач опет стара се да за њ добије 250 грама. Цену плуга представљаће један број који се налази између 150 и 250; она ће се приближавати више броју 150,

најмањој цени или minimum-у, или броју 250, на име највишој цени, maximum-у, као што понуда буде већа од тражње или тражња буде већа од понуде. Код обична стања ствари цена новца моћи ће да дотера до броја 200, или скоро до тог броја. Она ће бити производ од суме трудова коју стаје плуг његова производача, или правиоца, ковача, више суму ползе коју може да има од њега купац. Ово су главне и суштаствене стихије које имају уплива на цену, а друге прилике и околности које могу до некле да имају уплива на њу јесу само случајне, па као таке оне су са свим пролазне, и по томе споредне.

14.

Него дани рада које смо ми проценили у сребро, могу да се процене тако исто добро и у сваки други производ и добро, у сваку службу и у свако уживање. Једно добро вреди друго добро, или два извесна добра, на прилику две јабуке, два пера, две књиге, две куће, и т. д. и т. д. вреде два друга добра, две друге јабуке, два друга пера, две друге књиге, куће, и т. д. и т. д. или два добра имају једну равну вредност кад оба она представљају једну и исту суму трудова, коју је потрошио око њина произвођења и добављања онај који иста добра уступа у размену другима, и једну исту суму ползе, коју иста добра обећавају донети онима коме их он уступа. Један товар жита, на прилику, вреди у Србији, у средњу руку, десет дана рада, или око двајест грама чиста сребра. Овај исти товар жита вреди толико исто или раван је по вредности: десет ока смедеревска вина, тријест и пет ока меса, један шешир, пет Гласника

српског ученог друштва, и т. д. и т. д. а то ће рећи, да десет ока смедеревска вина, тријест и пет ока меса, један шешир, пет Гласника српског уч. др. и т. д. представљају суму трудова коју је потрошио понуђач или ималац њин и суму ползе на коју изгледа купац њин, да су равни суми трудова која се потрошила око произвођења једног товара жита, и суми ползе на коју се изгледа од једног товара жита.

На овакав начин процењивала се сва добра, на име постављала се цена добрима, услугама и уживањима у прва времена или под владом трампе. Л. ловац, има једну медвеђу кожу, коју би он могао другоме да уступи у размену, а да од тога сам не трпи никаку оскудицу; и он је рад да њу другоме уступи, него он би најволео, ако би ово могло бити тако, да он за њу добије у размену једну стрелу, коју је ковач К направио. Ковач К опет, који је кадар у подне у пола ноћи да направи другу нову стрелу, није нимало противан томе, да набави овим путем медвеђу кожу, коју би употребио на поставу своје хаљине. Тако они се приближе један другоме, процене своја добра и прорачунају трудове које су око набављања својих добара потрошили, и ползе које они од њих могу имати. Л ловац потруди се да ухвати рачун о целоме труду, који је он потрошио док је дошао до медвеђе коже, и сву ползу коју би он могао да има од исте коже кад би ју задржао за себе и не би ју другоме уступао. Он сравни обе ове суме са сумом ползе коју му обећава донети стрела и са сумом трудова, коју би он морао да потроши кад би он сам хтео да направи онаку стрелу, каку он може да добије од ковача К, у размену за своју медвеђу кожу.

И ковач К са своје стране прави овакав исти рачун, и чини иста сравњења. Најпосле после свега рачуна ловац Л налази то, да стрела коју он може да добије у размену за своју медвеђу кожу од ковача К, представља за њ далеко већу ползу и далеко већу суму трудова, него што га стаје његова кожа медвеђа, коју он има на расположењу, и коју је рад да уступи за стрелу. Ковач К опет налази по своме рачуну да она кожа медвеђа ловца Л, представља за њега много већу суму полза и трудова, него што га стаје труда и него што он има ползе од његове стреле, која му лежи у колеби, и која рђа. И после овакког рачуна, и један и други закључе да сврше размену својих добара, па ју они и сврше, и то на корист и једне и друге стране. С тачке сматрања ловца Л, стрела коју је он добио у размену за своју медвеђу кожу, вреди мало више него његова кожа медвеђа; а с гледишта ковача К кожа медвеђа, коју је он добио у размену од ловца Л, вреди мало више него његова стрела: јер кад би ова ствар другче стојала, на име кад би сваки од поменутих имлаца држао да његово добро, које он даје у размену, за туђе добро, више вреди и труда и ползе, онда се они не би склонили на то, да иста добра између себе размене на овакав прост начин. Него како има у селу десет ловаца Л и десет ковача К, или десет њих који имају медвеђих кожа за размену, и десет њих који имају стрела за размену, и како има сто ловаца Л и сто ковача К, који имају да размењују коже медвеђе и стреле у томе срезу; то се веће вредности и мање вредности од ова два добра изједначују; оне тако рећи не стају по ово друштво економско; и једна кожа медвеђа даје се у размену за једну стрелу, и обратно, или кожа и стрела имају једну и истоветну вредност.

Из овога, што смо до сада говорили, ми смо могли да видимо, колико је рачуна и сравњавања стало ловца Л и ковача К, размена стреле за кожу медвеђу. Па кад се једанпут равна вредност определила као што треба тачно у једној или неколико операција од исте природе, и кад је њу признало за истинску цело економско друштво, онда се овака операција, или размена свршује, тако да кажемо сама од себе; и ми ћемо сви тачно знати, а да више никако и не испитујемо и не сравњујемо, да једна медвеђа кожа и једна стрела имају једну и исту вредност; и ова добра размењиваће сваки само на овакав начин. Замислимо, после оваких истраживања и рачунања, да ковач К, уступи тежаку Т своју другу стрелу за његова два јагњета, а своју трећу стрелу да уступи опет ратару Р за 30 ока жита, четврту стрелу винодели В, за 10 ока вина, и да се ове размене више пута повторе; онда у овакој прилици стрела ковача К постаје мало по мало проценитељ општи, и веома олакшава размене, па и саме таке размене кад којих она не служи као добро за трампу. Тако земљерадник З, који има осамдесет ока жита да уступи другоме на расположење, и коме се нуде у размену на исту количину жита четири јагњета и двајест ока вина неће морати више лупати главу око прорачунавања, процењивања и сравњивања, на име око тога, да ли четири јагњета, да ли двајест ока жита представљају подпуно исту суму трудова, која се потрошила око подизањи она четири јагњета, и око произвођења оних двајест ока жита, и суму ползе коју обећавају четири јагњета, двајест ока жита; него ће он знати одмах да су двајест ока жита равни једној стрели, да четири јагњета и десет ока вина вреде тако исто једну стрелу; и почем А = Б,

и = В дају А = В; то и десет ока вина вреде 20 ока жита, а четири јагњета вреде двајест других ока жита: и на овакав начин земљерадник З може са свим поуздано да даде у размену својих осамдесет ока жита за четири јагњета и двајест ока вина, који му се нуде у размену.

15.

Један корак напред, па стрела ковача К, на место да служи просто као проценитељ у разменама, умешаће се и у саме размене. Тежак Т, који за неко време не зна шта да ради са својим вином и са својим јагањцима, примиће радо у размену четири стреле за своје жито, јер он зна да сваки на то пристаје, да је једна стрела равна суми напрезања, која се потрошила око тога, да се добије ова направа, и суми ползе коју представљају двајест ока жита; и да ће он моћи, уступајући на ново другима друге своје стреле, добити за сваку од њих равну вредност, у свима другим добрима, службама или уживањима, за суму потрошених трудова и полза које обећавају двајест ока жита, који се дају за сваку стрелу. Други имаоци уступљивих или расположљивих добара овако исто мисле о овој ствари, па тако они и раде; и на тај начин опште добро постаје општи проценитељ којега смо ми описали и позив и ползу.

То би био са свим узалудан посао ако би ми хтели на ново да се враћамо на ствари које смо већ једанпут пропратили, и којом приликом ми смо видели, да се служба општег добра поверила најпосле са свим драгоценим металима. Ако лице А данас уступи својих 20 ока жита, а лице Б својих десет ока вина, лице В своја два

јагњета, лице Г своју мотику, лице Д својих сто дрвета, и то сваки од њих за сто грама сребра; и ако лица: А, Б, В, Г и Д уступајући опет другим лицима сто грама сребра могу да добију друга добра за њих, и то први од њих једну горњу хаљину, други један сто, трећи једну сикиру, четврти један плуг а пети и последњи један пар обуће; онда ми у оваком случају кажемо, и то са свим умесно, да свако добро, од ових пет добара која смо напоменули и која су другоме уступљена, на име продана, и свако добро од пет добара која су набављена за уступљена добра, или купљена, вреди по сто грама сребра, или с другим речма то значи, да у поменутом стању ствари, свако добро од пет напоменутих добара представља по мишљењу свакидашњем, равну вредност суми трудова која се потрошила око набављања сто грама сува сребра, и суми ползе коју ће дати сто грама чиста сребра ономе у чијим се рукама налази. Него на један дан после овако свршене размене ових пет добара једно због тога што су се открили на извесном крају света нови богати сребрни рудници, који се већ у велике раде, друго због тога што су се у исто доба пронашли и богати живни мајдани, које добро игра велику улогу код добивања нова сребра, треће због тога што је техника металска пронашла нове далеко савршеније начине лучења сребра од нечистих минерала и испирања, и четврто што услед олакшана саобраћаја, сто грама сребра чиста, који су донесени на пазар Београдски, не представљају више ону вредност, коју су представљали пре тога, него они представљају много мању количину трудова која се потрошила око њине набавке; или сума ползе коју су имали пре ових сто грама сребра може се умалити, и то из

разних измена које су претрпели обичаји и навике једног извесног краја света, или целога света; на прилику због тога, што се више тако јако не тражи сребро на прављење сребрног посуђа, јер сада свет радије тражи и употребљује и скупље плаћа фино порцеланско посуђе. У оваком случају вредност оних пребројаних добара мења се; и свако од њих сада не вреди само сто грама сува сребра, него више, на прилику, сто пет, сто десет, и т. д; јер сада сто пет или сто десет, или сто петнајест, и т. д. грама представљају вредност која је равна количини потрошених трудова око набављања сваког добра од оних пет добара, и количину ползе, коју обећава дати имаоцу њином свако од речених добара. И тако се у овакој прилици обично каже, да је вредност кована сребра пала, или да је вредност напоменутих добара, кад се она сравне са проценитељем општим, скочила.

Па тако исто може се и то десити, а често се и дешава да сребро није претрпело никаку промену ни у количини трудова које оно кошта, ни у суми ползе коју оно даје, а међу тим да претрпе промене у једном или у другом обзиру добра која су се до тог часа мењала за сто грама чиста сребра. Ако рад тежачки, услед усвојеног новог начина опредељавања поља, услед гнојења, услед поправљена и усавршена начина орања и жањења, услед каналисања и исушивања подводних крајева, услед употребљавања парних справа и машина, у велике олакша у једноме крају света; онда он доноси у томе крају много веће и богатије жетве него што је то био случај пре ових поправака и напредака. Подобне измене и прилике дају исте резултате и односно добијања вина и подизања и гајења стоке. Напредак у механичким вештинама, упо-

требљавање парне снаге, развијени и усавршени систем кредитни, ове креталке свеколике радње и живота, олакшавају у велике ручни рад и чине га производнијим. А добра природна, као што су на прилику кукуруз и свила, постају с дана на дан све мање потребна по човеков род; јер људи, на место кукурузна брашна, траже, с напредком и образовањем, све више пшенична брашна, а на место свиле они траже памука. И на овај начин сва напоменута природна добра или урађена, не представљају више ону исту количину трудова коју су она некада представљала, на име пре кад су се теже добивала; а у другом случају, она не представљају више ону исту сумуползе коју су она некада представљала; и кад се обе напоменуте околности слажу и подударају, онда оне две стихије, које састављају вредност, ослабљују. У свима наведеним предпоставкама, она добра која смо напоменули, на име: жито, свила, и т. д., немају више равну вредност од сто грама чиста сребра; она сада немају већу вредност може бити од деведесет и пет или само деведесет грама сува сребра. И ми у оваком случају кажемо, и то са свим на своме месту, да је вредност сребра скочила а вредност оних добара о којима је овде реч, кад се она сравне и измере са општим проценитељем, пала.

16.

На вредност размене или цене какога добра могу имати уплива, као што ми видимо из горњега разговора, разне околности и прилике, и то посредно или непосредно. Цена кака добра зависи посредно од околности и прилика, које увеличавају или умањују, или суму по-

трошених трудова око његова добивања, или суму ползе коју може имати онај који га има или који ће га имати, или и једну и другу суму, коју има добро. На цену добра имају уплива посредно околности и прилике, које, у овом обзиру, дејствују на робу разменљача, нарочну или општу робу. Многе комбинације које често долазе од ових уплива изјашњавају донекле, за што су цене осетљиве и сувише, и како је то тешка ствар тачно определити у свакој даној прилици, или само тачно схватити узроке, за што се цене мењају. Узмимо да се у извесном добу године, кака извесна и опредељена количина од извесна добра лица А, на прилику сто грама сребра сува, даје и прима у размену, у оппте, за извесну количину од добра Б, на прилику за сто ока жита; онда добро А вреди добро Б, а добро Б вреди добро А, што управо значи да цео свет признаје да ова добра представљају исту суму потрошених трудова (Т) и полза које она обећавају (П). Него ову равну вредност, која постоји између добра А и Б, могу пореметити и покварити са свим разне прилике просте и сложене. АТ умалиће се или увећати само; АП увећаће се или умалити само: АТ и АП увећаће се или умалити заједно и у исто време; АТ умалиће се, а АП увећаће се, и обратно. Ми смо узели, да се Б није никако мењало. Па исти узроци прости и сложени могу се десити и код Б, а А напротив, да остане непромењено, или као што је. Него тако исто и А и Б могу да се промене у исто доба: час АТ може да се умале а БТ увећавају, и обратно; час опет АП може да се увећају а БП умале, и обратно; час АТ и АП заједно могу да се увећавају, а БТ увећавају, а БП умаљују; и т. д. Под упливом са свим многих и различних околно-

сти и прилика, цене добара мењале би се још више него што се то данас догађа, само кад не би чести случајеви заустављали и поништавали њино узајамно дејство на цене.

И то је оно управо за што је питање о цени веома тешко и замршено; него то су у исто доба и оне најзнатније околности и прилике које управ чине да је скупоцен метал тако добро, да је најспособније од свију осталих добара, што их има на свету за то, да служи по превасходству, као роба трећа, као добро опште, као општи проценитељ добара; а ово опет долази отуда, што оне свакидашње околности и прилике које непрестано мењају цене добара, немају скоро никака уплива на драгоцене метале. Једанпут или двапут кроз неколико векова одкрије се по који богати сребрни или златни рудник, и ово је једина околност која би могла у неколико да промени вредност драгоцених метала, што обично и бива; а кроз сво редовно време, на име до год се са свим нови рудници од драгоцених метала не пронађу, доходци од рудника остају готово све једни и исти, па и дотле цене драгоцених метала слабо се мењају. Тако исто извоз од драгоцених метала са свим је велики, јер њих жели свако да има, од њих се праве многе и многе ствари, (као што су златно и сребрно посуђе, накити, и т. д.), које се траже и употребљују сад више а сад опет мање, те услед тога АП није више променама изложено него што је АТ. И на овакав начин изгледа да је метал драгоцени за то на свету да даде нешто стално и непромењиво, по коме ће се мењати све што је промењиве природе, да даде нешто познато, по коме ће се опредељавати све што је непознато, и што се тражи да позна. Вредност драгоцених метала најмање се мења, па је због тога она и најбоље

позната свакоме: сто грама сребра представљају данас исту суму трудова потрошених и полза у изгледу, колику су они представљали и пре једног, и пре два века; сто аршина платна памучна, напротив не представљају данас ни десету чест потрошених трудова које су они стајали друштво пре богатих и великих изналазака Арквајтових и Уатових.

17.

Пре него што ми сасвим закључимо наш говор о овој ствари, ми ћемо још једаред да кажемо то: да је вредност размене или цена добра производ од суме потрошених трудова око његова добивања, и суме полза коју може имати исто добро по појединa лица или по читава друштва. Ове две напоменуте стихије заједно су неопходно нужне за опредељење цене. Само потрошени труд око добивања добра не даје никако цену добра, ако у исто доба немамо и извесну суму полза која има да се очекује од добра. Какав жељезнички друм, био он од ма каке савршене конструкције, који би био подигнут кроз какав каменити и врлетни предео, у коме нема никаке радње, и преко кога не иде никака велика трговина, могао би да представља огромну суму потрошених трудова, него он опет за то не би имао никаку пристојну размену вредност, јер он не доноси никоме на свету никаке ползе. Него ни сама полза не даје размену вредности; вода је добро од преке потребе и од огромне ползе, па за то опет она нема цене или размене пијачне вредности онамо где се она добија забадава или без свака труда. Означити вредност размене каке робе то значи

толико исто колико и определити суму трудова коју је на добро извесно потрошио онај, који га другоме уступа, и суму полза које ће од њега имати онај коме се ово добро уступа. Ми определујемо величину трудова и полза на најлакши начин. Данас готово сваки има доста бистар појам о суми трудова која се потрошила око набављања једног хектограма сребра и о суми полза на коју изгледа свет од једног хектограма сребра. Сад ако ми узмемо да нека извесна количина од жита, од соли, од воска, од вуне, масти, масла, и т. д. вреди два хектограма сребра, да какав извесан алат или справа, мотика, ашов, плуг, и т. д. вреди три хектограма сребра, а извесно руво, гуњ, зубун, и т. д. четири хектограма, онда ми означавамо у две речи, и то с две речи које разуме сваки живи, да жито или восак, и т. д. представља дваред, мотику, плуг, и т. д. триред, зубун, гуњ и т. д. четири пута, суму трудова која се потрошила и суму полза коју ће имати или коју суму трудова и суму полза има или представља један хектограм сробра. Из овога што казасмо изилази то јасно, да је мерити вредност кака добра не по вредности његовој тако исто ствар немогућа, као што је и то са свим немогуће, да се мери дужина другче а не по дужини, или с дужином, да се мери тежина другојаче а не по тежини или с тежином. Из овога још и то следује, да новац јесте добро које мери и може да мери све вредности само за то, што је и сам он вредност, и то вредност по превасходству, на име вредност најтачнија и најсавршенија од свију вредности које ми познајемо, што је он и сам добро нарочно, и то по превасходству. Ми смо напред приметили и то, да новац постаје опште добро тек пошто се прими за општег про-

ценитеља, пошто се подигне на ступањ општег добра. С другим речма ово значи: да су све службе трећега добра у размени, и мерила вредности само по видимоме различне; а у самој ствари оне се између себе држе, или још пре можемо да кажемо у једно сливају. То је ствар са свим очита, да оно неможе постати добром општим, а да у исто доба није и само добро, нити опет може постати мерило вредности а да није у исто време и само мерило; те по томе новац који отправља службу општег добра и мерила вредности, мора бити и сам добро, па мора имати и сам вредност.

Из напред реченога изалази на видик још и то, да жиг новцу ништа од вредности истинске и стварне нити додаје нити одузима; и да новац остаје као проценитељ општи, као добро опште, као мерило вредности, па имао он на себи жиг од ма кака изгледа, или најпосле неимао никака жига на себи. Жиг само има спољна дејства: он олакшава размену, јер, чим га видимо на новцу, ми немамо нужде да узимамо у руке веси и пробни камен, па да испитујемо његову праву тежину и чистоћу.

18.

Велика већина писаца на континенту европском монархичном још је и данас тога мишљења, да жигосање новаца ваља оставити држави; и они хоће по што по то да докажу свету, да је ковање новаца искључиво право круниво. Право ковања новаца или новчани регал постојао је од памтивека, и њега су упражњавали готово сви народи у старом и средњем веку. Него од 1789 год. на име од оног доба од када највиша власт има у својим рукама

само она права, која су јој дата по уставу, и право регалско из дана у дан све више губи маха, и нагло пропада. Од тог доба улоге почеле су да се јако мењају, и то на велику срећу и човечанства и образовања. У средњем веку влада — под чијом маском скривале се највеће себичности, покварености и неваљалства — била је једини чувар свију права; она је за себе задржавала сва она права, која је држала да само и искључиво њој припадају, и с којима се с великом муком растајала. Напротив, у наше доба, по срећним крајевима светским, на име где је свест у сав свет доста продрла, то је народ, и само народ, који је једини и искључиви чувар свију права. Код свесних данашњих народа суверена су само она права — а то су по највише дужности — која му је народ сам уступио и поверио. Па тако исто и „права регалска“ избрисана су данас из многих и многих политичких и финансијских списа и речника.

„Регал“ и „права регалска“ још имају велика маха и јако су у практици по многим европским државама, нарочито расе латинске. И многи писци хоће да докажу да су „права регалска“ то исто што и права суверенска. Па они свом снагом настојавају око тога, да се напусти израз застарели и излишни, па да се он замени другим много блажијим, округлијим и сјајнијим; и многи економи и финансисте о овој ствари овако се изражавају: „регал је тако предузеће економско, да је неопходно нужно по благостање народно, па његово завођење и руковање не може следователно да се повери појединим људма и друштвима.“ Овај говор потпуно слаже се са смислом оним који традиција и данашња практика у многим приликама и околностима дају речима: „регал“ и „права регал-

ска“, под којим се разумеју све радње производне, које администрација владина, готово по свима европским земљама и данас још искључиво има у својим рукама, и то само у корист благајнице владине. На овакав начин права регалска јесу грана јавних доходака; и она немају никака друга и особита извора него што имају сви данци и све порезе, на име они се црпе из народне привреде.

19.

Него то се мора признати, да је доход регалски новчани по великој већини држава тако мајушан, да он готово никако и не наличи на оне дохотке од регала, које су државе имале у пређашња времена. Истина, регал новчани још и дан данашњи парадира по многим списима финанцијским и буџетским законима, поред регала шумског, поштанског и телеграфског; него ово је више из обичаја, више из поштовања према староме завештању; јер регал новчани не доноси данас готово ништа. Времена мењају се, а с њима и људи и доходци јавни. Тако на прилику пошта, која данас доноси државама велике приходе, негда је њих стајала великих трошкова; дуван, ова јако распрострта биљка и као предмет индустријски и као добро за уживање, пре неколико десетина година само није доносила никоме ништа, а данас доноси велике приходе државама; регали од шума, од рудника, и т. д., напротив, данас много мање доносе него што су они некада доносили.

Ми имамо овде још једну радњу да напоменемо, а та је радња жигосања златних и сребрних ствари које се праве и намењују за трговину. Жигосање ставља се за то

да се покаже, да су на прилику адиђар, ствари, прстен, ланац, кашика, и т. д. сковани од метала од извесне чистоће, онако исто као што показује жигосање новца, да овај или онај котурић металски (сребрни или златни) има толико и толико чиста метала драгоцена, а толико опет смесе, или нечиста метала. Ово жигосање ствари и адиђара примила је на себе држава још од вајкада; и она сама има право да ову радњу упражњава. Али ми држимо да нико не може из овога то извести, почем никоме није дозвољено да продаје златне и сребрне адиђаре и посуђе без владина жига, да је само влада овлашћена на то да прави оваке адиђаре и овако посуђе, о чему се некада сумњало, и око чега се јак бој водио.

Из до сада напоменутога види се то јасно, да је ковање новаца така радња коју друштво, у интересу општем, поверава телу које је изабрано на то, да се стара и бригу води о интересима општим. Ова радња може да се ради па да у исто вреде доноси известан приход за државну касу, као што је то случај данас по неким државама у Европи, на прилику у Русији и Француској, и т. д.; и у овом случају постоји право регалско. Него држава може да одправља овај посао и забадава, као што о томе имамо примера код велике већине европских држава; и у оваком случају регалско право не постоји. Него права регалског нестаје још више онда кад се држава не само склони на то, да ову радњу ради забадава, него кад она још прими на себе и све његове трошкове, као што је то случај у Инглеској поодавна. Овде прима друштво на себе све трошкове око ковања новца, као што у савезним државама Американским влада преноси приватна писма и приватне пакете и новце на своју штету;

јер у Америци пошта, установа која Европљанима доноси велике приходе, стаје благајницу уашингтонску годишње трошка скоро по 25,000.000 долара. Али жигосање новчано није никако право искључиво владино, и оно се даје одвојити од суверенства; оно је проста ствар уговора, и ништа више, и мења се по времену и по околностима.

20.

Ово је ствар тако јасна и за свакога појмљива да би ми у залуду просипали речи, ако би хтели да доказујемо то, да има нечега на свету што би стављало запреке држави у томе, да она са свим напусти посао жигосања металских новаца, па да га другоме повери. Ми смо успоредили мало пре услугу која долази друштву од жигосања новаца златних и сребрних, са услугом коју чини држава друштву преносећи писма и депеше приватне, или подржавајући приватни писмени саобраћај. По готову по целом образованом свету, то је држава која води бригу о овој грани јавне службе, а то нарочито за то, што се држало да је она способнија за овакав посао него свако приватно лице или свако приватно друштво. Него и с овом ствари данас већ са свим друкче стоји код народа доста унапређених. Услед огромних напредака и успеха у законима, наравима и јавноме поверењу, у духу предузималачкоме и у удруживању сила и капитала новчаних, данас се налазе многе куће и многа друштва која би на опште задовољство и на општу ползу одправљала и ову грану јавне службе, и на која би се свет могао у многим приликама више да ослони што се тиче невредимости тајне писама и порука. Па по неким крајевима светским од-

прављање писама и депеша већ се налази у рукама приватних предузимача. Тако, у Лондону постоји нарочито друштво које прима сва писма на жељезничким станицама, и одакле их, кроз пневматичке цеви, преноси у главну пошту, па главна државна пошта шиље их у све крајеве светске. Па тако исто и преношење телеграфских депеша у Инглеској и Северној Америци поверени су приватним друштвима, која тако тачно, брзо и часно врше ову службу као што би ју одправљала и сама држава, а у многоме обзиру и много јефтиније и много угодније.

С новцем стоји ствар тако исто. Најпре приватна радња ударала је жиг на шипке и котуриће од злата и сребра; па пошто се увидело, да ова радња доноси приличне вајде, и пошто се породила жеља да и ова вајда припадне државној каси, та радња прешла је у руке државне; јер у оно доба свет је држао да држави он може с пуним поверењем ову радњу најпре да повери. Него данас и у овоме обзиру свет се јако изменио. Шипке металске или котурићи, на које би удариле своје жигове куће: Берингова у Лондону, Рочилдова у Франкфурту, и Хопова у Амстердаму оптицале би брже и сигурније по свету, него котурићи и шипке златне и сребрне на којима би се налазио жиг многих и многих држава.

21.

Напоследак, на свршетку нашега говора о новцу, ми ћемо у кратко да напоменемо све што смо о њему до сада говорили.

1. Новац је и сам по себи добро, нити би он могао постати општим добром без овога својства. Да неко до-

бро може да служи за опште добро, нужно је да и оно само буде добро, а то добро по превасходству, на име тако добро, о користи којега нико на свету не сумња, и услед чега свако га радо тражи и прима у размену за свако своје нарочно добро.

2. Новац треба да је вредност, и то вредност по превасходству, на име тако добро које представља извесну суму потрошених трудова око његових набављања, и извесну суму полза коју од њега свет има. Новац је мерило вредности, општи проценитељ. Тако исто као што се површине мере са дужином, као што се тежине мере са тежином, и вредност не може другојаче да се мери, него само и искључиво с вредности; и

3. После дугог тумарања дошли су људи на ту мисао, старајући се да олакшају размене добара, да усвоје за новац метале скупоцене: злато и сребро, да праве од њих котуриће од извесне тежине и чистоће, и да на њих ударају жигове опште, који означавају тежину и чистоћу драгоцена метала, и његову вредност.

А. Н. СПАСИЋ.

ЂОРЂЕ БРАНКОВИЋ

Последњи српски деспот.

Написао

УВИЧИНИЈА.

На једној пијаци мале варошице Егре, у Чешкој (Ringplatz, округла пијаца) на ћошку од једне улице (Шлегелгасе), наслањајући се другом страном на зграду, у којој је пошта, имају две старинске куће, које су данас раздвојене а некад су биле обе једна зграда. Ова кућа, или, ако се хоће, ових неколико кућа, грађене су још пре петнаестога века, као што показује запис 1398, који је урезан над главним вратима, а године 1700. беше им газда неки поштован грађанин Ђорђе Андрија Минетије, који бејаше саветник општински и историк, али не историк своје области или своје вароши, него своје куће, о којој је оставио рукописан летопис. Из тог летописа, који скоро издаде на свет учени директор егарске гимназије, Антоније Фринд, историк може да узме једине поуздане извештаје о тамновању и последњим годинама у животу човека, који се у велике мешао у политичке догађаје, што се извршише на крају седамнаестога века у Аустрији, Угарској и Турској, а име његово једва и помињу сувремени летописци.

Човек тај, кога многе особитости у животу покрива тајна и данас и који би жртва неког државног рачуна,

јесте Ђорђе Бранковић, слободни царски барон, гроф свете римске царевине и деспот Србије.

Он се родио 1645. у Јенопољу, у арадском округу, а потомак је у правој линији (по његовом самом родословљу које стоји у почетку његове историје) старих српских владалаца који, по што Турци са свим заузеше Србију (1459) пређоше у Угарску и, као деспоти, продужише кроз један век стару кућу Бранковићеву.

Остао је рано сирота — отац му и два млађа брата умреше од чуме 1650, а мајка му се, од ове големе туге, покалуђери, — и васпитао га је старији му брат Симеун, који му беше меште оца. Овај је Симеун најпре био војник, па се после покалуђерио, да се склони од Турака који су тражили да им се он изда, и, после неколико година, постао владика у Јенопољу. Он васпита брата својега како је приликовало за оно време и за прилике у којима је био и какве су га очекивале. Историја, земљопис, математика, а особито језици, беху главно у Ђорђеву образовању. У својој петнаестој години, Бранковић је говорио све језике, који се чују и данас у Угарској, српски, мађарски, влашки, немачки, и талијански. Говорио је и писао латински тако лепо, да су му се доцније дивили научници у Егри. Осем тога још је знао турски, бугарски, и нови грчки језик.

По свршетку наука, он ступи у службу у Михаила Апафије, кога порта постави за великог кнеза у Ердељу, и мало доцније би придан као тумач посланству, које овај нови намесник шиљаше султану.

Он оста у Турској три до четири године, од 1663 до 1666. или 67. У то доба пада догађај, који окрете извесним правцем остатак његова живота.

Он се позна и удружи у Једренету (ту су тада највољели боравити султан) с неким Штајерцем, Симоном Ренингером, Леополдовим послаником код отоманске Порте. А зна се колико је великих жеља и планова имао цар Леополдо, који је намеравао ништа мање него да обнови старо римско царство у корист Хабсбурговаца. На западу опет да диже државу Карла нетог наследством Шпаније; а на истоку да подигне Костантинов престо прогнањем Турака из Европе, непрестанце му се врзло по памети од онога доба када му некакав калуђер пророкова, баш кад се женио, да ће бити отац двојице царева. У осталом, у Немачкој се у то доба говорило јавно, да два мора — Бело (архипелаг) и Црно — треба да буду границе царству на југу и на истоку.

То беху планови, за којима се тајно жудело у Бечу, у царевој околини, и за које су знали тек неколики људи. У то је пак посвећен био и Ренингер једно са својега положаја у Цариграду, а друго и са своје даровитости и верности. Међу средствима за извршење тога плана, као најјаче бејаше, да се у један мах дигну хришћански народи у Турској, Грци, Арнаути, Срби, Бугари, и др. Ваљало је дакле спремати путове. Ренингер повери ту ствар Грку Панајоту, великом тумачу на Порти, и српском пећском патријарху, Максиму, који се, у проласку, деси у Цариграду. Обојица присташе на то и обрекоше му своју помоћ, први из властољубивости а други из родољубља.

Али немаше радна поглавара томе послу. Ренингер се сети Бранковића. Млад, одважан, с именом познатим за све Словене, и које им напомињаше њихову стару славу, Бранковић једини могаше подићи Хришћане.

увући их у борбу и предводити на бојноме пољу. Е то бејаше човек или још пре оруђе баш како ваља.

Он пак, са своје стране, не хте се уклонити од среће која излажаше преда њ. Рад, на који се позивао, није му се чинио већи од снаге му. С тога приста потпуице на све.

Заједнички се поставише угодбе. Једна од ових угодаба имаше бити обнова старога српскога деспотства у корист Бранковића; јер се деспотско име бејаше угасило 1571. са смрћу претка му деспота Јована Бранковића. Ренингер пише у Беч. Одговор дође брзо. Бранковић је био такав помоћник, да се није требало цењкати с њиме. Леополдо пошље Ренингеру дипломе за Ђорђа Бранковића, које ће предати још напред Апафијеву посланику деспотство „над свими српскими земљама." Неколико дана доцније Ђорђа миропомаже на то достојанство, патријарах Максим, тајно, у цркви светога Арханђела Михаила у Једренету, пред царским послаником и многим другим одабраним Србима. То је било у Септембру 1663.

Различите незгоде, као на прилику, мир подвезани после боја на Св. Готарду (1664), смрт Панајота и Максима, задржаше извршење овога плана, који се могао на ново предузети тек двадесет и пет година доцније, у сред одушевљења за ослобођење Беча и заузеће Будима (1683 — 86). За то време Бранковић је путовао, бивао је у Цариграду, у Бечу, у Петербургу, и у Варшави код Собјескога, и тако се познао с већином владалаца и великих људи онога доба. Најпре је био у особитом одликовању у двору Апафијеву па се после побркао с њиме и отишао у Влашку војводи Шербану Кантакузену. У то дође време те и рат би објављен између Аустрије и Порте.

Време дође за рад. Леополдо, у договору с Бранковићем и новим пећским патријархом Арсенијем, издаде прокламацију, којом позиваше све Хришћане на истоку на оружје за ослобођење. Ова прокламација учини чудо, а још више кад се чу да је цар обновио старо српско деспотство под старом лозом Бранковића. Леополдо изгледаше заслепљеноме уображењу као какав нови Кир, који ће раскинути бакарна врата ропству. Грци, Срби, Арнаути, и Бугари, још не беху огледали лукаву хабсбурговачку политику, те лако вероваху њиховоме обрицању и већ мишљаху да ће сутра или прекосутра опет бити народ за се.

У то исто време, докле се међу народима уређивао крсташки рат, међу владаоцима се утврђивао савез, у који уђоше, поред других Апафија и оба војводе влашки и молдавски, да се, под заклоном Аустрије, протерају Турци из Јевропе у Азију. Бранковић је био предлагач и преговарач тога савеза, као што је био и душа покрету у Јевропској Турској. Он је преводио прокламацију Леополдову на грчки и на српски језик и служио се њоме да подигне рају на десној обали Дунава, он је ишао к владаоцима на левој страни, којих се политика љуљала између Беча и Цариграда, те их је склонио да пристану на велику идеју.

У то доба он се десио у Бечу где беше дошао, да утврди последње мере с царем и његовим тајним саветом. План, који је Бранковић предложио, и на који су сви пристали, беше ово:

Како се отвори рат, деспот ће — јер се тада он већ звао деспот по једној новој царској дипломи — с војском драговољаца, које ће скупити у Ердељу, стићи, на дру-

гој страни Дунава, главну војску, којом ће управљати кнез Лудвик Баденски. Одатле, докле војводе Шербан Кантакузен с Власима и Кантимир с Молдавцима, буду чували Подунавље и обале Дњестра, царска ће војска, са својим помоћницима, напредовати у унутрашњост Турске кроза Србију и Румелију, куда ће народи устајати и удруживати се с њоме идући правце к Цариграду, и гонећи пред собом Турке докле их не претера преко Босфора. Леополдо је тако држао да је овај план поугодан, — а можда он и није извршен само за то што је Француска (у Септембру 1688) објавила рат, те нагнала Аустрију, да поцепа своју силу, — да је, замишљајући се већ господар од Цариграда, тврдо наумио био да постави нова патријарха, место тадашњега Калиника.

Бранковић пак, који тада већ беше постављен за грофа царства, имаше, за награду својих услуга', примити све што је припадало његовим претцима; а за то је требало да се обнови старо српско краљевство. Што се Леополдо обвезао на ову угодбу, лако се може да разуме; али што му је Бранковић поверовао да он искрено мисли и учинити што обриче, човек не може да разуме никако.

Било како му драго тек он наскоро оде из Беча с многим знацима царске милости. За пролећа и лета 1689. ми га находимо опет у Ердељу пред својом војском од драговољаца, која мало по мало нарасте чак до 30000 људи, а после у Влашкој, где се господар већ беше променио. За тим он дође к Дунаву, у намери да се састави по уговору у Бечу, с војском маркграфа Баденскога, коме главни стан бејаше у Кладову. Новембра 10. по што за време намести своју војску у околинама Турне-Северина, седне у чамац с неколико само слугу и пређе

на десну страну Дунава, да се договори с аустријским војводом над војводама (генералисимом). Дошав у ђкô, он захте да се састане с кнезом. Овога тада бејаше ухватила грозница, па се извини да не може да га прими, него дâ деспоту почасну стражу. Прођу неколико дана. Једно јутро кнез, који је још боловао, и који није ни видео деспота, поручи му, да је он заробљеник. Одмах му се одузму слуге и он се отпрати стражарно у Оршаву а одатле у Беч.

Никад влада аустријска није објавила за што је деспот затворен, нити за што је он дужан у тако дугом затвору, који му је тек смрт пресекла. На честе молбе затворникове, који из дубине своје тамнице тражаше не милости него суда и судија, на захтевања Срба, који, час преко својега патријарха, час преко нарочитих депутација, сланих у Беч, тражаху да се ослободи деспот, — или се није ништа одговарало или се одговарало околишећи, да се још није извидела његова ствар, да ће се то видети и т. д. А ако се за деспота заузме и какав големи утицај, као, на прилику, руски цар Петар кад пролажаше кроз Беч 1698, онда се одговара, да се он не може пустити због неких државних разлога. Овај одговор, који не изражава ништа, и намерно ћутање савремених писаца отвора широко поље домишљању. Од многих домишљâњâ нема ни једнога које не би писало Леополду у грех што је несретњи деспот држат тако дуго у затвору.

Бранковић је боравио у Бечу до краја 1702. или до почетка 1703. Из једне молбенице на латинском језику, коју он посла цару Леополду, треће године својега затвора (1692), дознајемо да је он у то доба био у царској гостионици (странопримној кући), и нико му није

смео приступити, тако је чуван дан ноћ. Кад букну Ракоцијева буна, онда се бојаху да се он не договори с побуњеним Маџарима, па га преместише у Егру. Леополдо написа једно својеручно писмо старешинама те вароши (2. Октобра 1702), у коме им јавља да ће скоро доћи затвореник, и наређује до најмањих ситница све што се тиче његовога чувања и издржавања. Целокупан трошак није смео прећи преко 1000 форината на годину.

Најпре беше смештен у консула Рајхлића, а за тим пређе у кућу Минетијеву, где је остао до смрти.

Минетија казује неке ситнице о карактеру и обичајима својега госта, кога је, рекао бих, он врло волео. „Он беше весео, вели он, добре нарави, и страсно одат на учење и на књиге. Немајући ништа себи пребацивати, видевши да се то баш тврдо наумило не чути његове жалбе, он се пусти својој судбини без роптања. Ако би ко пред њим рекао што за његово тамновање, које се божем правда државном потребом, он би само слегао раменима, не рекавши ни речи.“ — Особито је пазио на своју браду, која је била врло танка и мека. Пустио ју је у онај дан кад је затворен, и она је била тако дугачка да му је, кад седи, падала на колена. Ноћу и махом дању држао би је у некој свиленој мрежи, коју би скидао кад би му ко дошао или кад би изишао да се шета.

Из овога излази, да Бранковић није био прави сужањ у Егри, као што пишу неки његови животописци. Он је био, као какав ратни заробљеник, који хода слободно по вароши у којој је, али се опет мотри на њ да не би побегао. Управник града, под кога је влашћу он био — некакав гроф Ото Н . . . . , о коме Минетија доста ружно говори — као да није прегонио меру у својему

надзору. Најгоре што му се може замерити у одношајима са затвореником, то је, што је био сувише формѐнӣ човек, што се закачао за сваку ситницу и што је јако тврдовао.

У почетку године 1707 Бранковић падне у болест, а пре тога је узалуд молио да се премести у Праг. Његова болест зададе толико бриге, да општина сматраше за дужност упитати у Бечу да се нађе место где ће се укопати ако умре, „јер он није католик." Одговор написан царевом руком — као и сва писма која се тичу Бранковића и која су долазила из бечке канцеларије — гласи, ако деспот умре да се укопа у порти које цркве extra muros.

Но ипак ова брига о у́копу не бејаше потребна за та доба него тек након четири године.

За ове четири године Бранковић доврши своју историју која му је била једина забава и сласт у томе прогону, и која би једина била доста, баш да нема никаквих сувремених доказа, да му спасе име од заборава. Тај летопис српски, **кроника славено-српска**, која је написана нешто по материјалима које је писац имао при руци а којих данас нема никако, а нешто по његовом самом памћењу о догађајима, у којима је он био или радник или очевидац, садржи драгоцене податке, који ће се узалуд тражити ма где на другом месту о стању хришћанских народа а особито о Словенима у Турској после пада њихова пода Турке. По несрећи ова Бранковићева историја још до данас није издана. Узроци томе нису никад отворено казани, али ће их читаоци сами лако погодити чим добију у руке рукопис, који се данас храни у библијотеци патријаршкој, у Карловцима, у вој-

водини Србији. Нама допуштено би, кад бесмо, о школском одмору 1869., у Карловцима, те разгледасмо тај рукопис, од кога речена библиотека има два најпунија преписа. Писан је на четвртини и има више од три хиљаде страна, све написано руком самога Бранковића или руком онога младића, који му је био неко време секретар, и кога он називаше својим синовцем (anepsium). Овај синовац, по речима Минетије, био је природни син деспотов, који се и постара за његово прво васпитање а доцније доби допуштење те га посла у Беч да доврши науке. Он се звао Јован Бранковић, и постао је пуковник у српској војсци. Он се јави у Егри после смрти деспотове и тражаше да му буде наследник.“ Али с муком, вели Минетија, могаше ишчупати од тврдице управника и портрет оца својега.[1]

Додајмо, међу тим, за олакшицу грофа Ота, да је Бранковић једва имао толико, да издржава себе и кућу, јер су добра његова била узапћена, и само му је давано од бечке владе 1000 форината на издржавање. После смрти су му остали само дугови. Све ствари, по што су продате, нису изнеле ни толико да се намире повериоци. Минетија је сам дао из својега џепа 275 форината да измири суму, коју су износиле обвезнице, које је његов укућанин био потписао, и које му ни држава ни општина не хтеше накнадити; „али, додаје поштени саветник, нека му је Богом просто!“

Ђорђе Бранковић умре 19. Декембра 1711. око своје шесет шесте године. А у затвору је провео двадесет и две године и два месеца. Укопан је, по царевој заповести, ван

[1] С тога је портрета сниміьена копија, која се данас находи у музеју у Београду, а оригинал се већ изгубио.

зида, пред вратима цркве светога крста (Heiligen-Kreuz) до болнице за сиромахе.

Тридесет и две године после тога, 1743, Срби на молбу патријарха Арсенија IV, добише земљане остатке својега последњега деспота, ископаше их, свечано пренеше и сахранише у манастиру Крушедолу, у Срему, где и данас почивају.

Манастир овај зидао је 1509 године Бранковићев један предак, који је и умрьо ту као калуђер. Ту су укопани многи знатни Срби. Манастир је тај близу Карловаца у лепој равници, која се пружа к Сави са Фрушке горе.[1]

Превео с францускога

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ.

---

[1] У српском ученом друштву има доста писама, записака и других историјских података, које ће с интересом и коришћу прочитати свако које се буде бавио изучавањем српске историје онога доба и живота и рада последњега деспота српског Ђорђа Бранковића.

НАУЧНОСТ ПОЛИТИЧНЕ ЕКОНОМИКЕ.

ОД

ЧЕД. МИЈАТОВИЋА.

Можда би најследственије било да ову расправу одпочнем доказивањем да у природи човечијој има једна страна, која се, истина у органској свези с осталима, опет од свију њих одликује и која има особени назив — економна страна природе човечије.

Али следственост та не би овде била на месту. На што доказивати оно, што је тако истинито и тако очевидно, да треба само да се каже па да се верује! И саме социјалисте, које радо хоће да поричу политичну страну природе човечије, потпуно признају да економна страна постоји. Полазимо дакле с основа да је непобитна истина, да економни живот човечији, да економни живот друштва човечијег, тако да кажем особити један свет економни, заиста постоји.

Друго је питање које, ако пођемо логичним редоставом, обићи не можемо, да ли тај економни живот народа може да буде предмет науке?! То јест, да ли економна природа човечија има неке карактерне знаке, да ли има нешто што је опште у њезиним изјавама, да ли имају закони по којима она дела, и да ли се ти закони могу да изучавају, проналазе, схватају у формуле неке и доводе у систем? Питање је то већ толико пута изнашано на

среду, толико пута решавано у корист науке. Но оно за сад није предмет контроверзе у овоме органу, тим мање што је у њему већ једном изречно признато да економни живот народа заиста може да буде предмет науке.[1]

Питање је сад да ли то што ми данас називљемо политичном Економиком, да ли то заиста јесте права наука о економноме животу или није?!

Наш нов један садруг у кругу ученога друштва, у друштвеном органу, живо се изразио у смислу томе да данашња политична Економика није наука. Ја сам са свим противног убеђења. Нек ми је дозвољено да покушам да оправдам то.

I.

Одавајући свако признање великим умовима старог класичнога доба (Тукидид, Ксенофон, Аристотео!) за по неку светлу расправу овог или оног економног питања, и одавајући пуну заслугу италијанским писцима у XVI и XVII веку, ми опет рачунамо да су политичној Економици као науци ударени темељи тек у половини прошлога века.

Кеснеј — онај доктор Кеснеј о коме је краљ Лудвик XVI рекао, „само Кеснеј и ја љубимо народ!“ — први је формуловао начела, за која је мислио да их је пронашао у природи економног живота. Управо је он први који је обратио пажњу на то, да се закони економног живота народног могу да пронађу, формулују и сведу у неки ред

[1] Вид. Мото чланку г. Жујевића, Гласник IX, стр. 44 — 62. Прудонове речи о нужности свога научног карактера политичне Економике; и после стр. 49.

за потребу људску. Али Кеснејево дело, поред основне погрешке у појму о изворима народног богатства, још ни иначе није систематично уређено нити обухвата све области економног живота. Тек дело скотландца Адама Смита; „An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations“ „(Испитивање природе и узрока народнога богатства“, штампано први пут у год. 1776), дефинитивно је отворило еру политичне Економике као науке.

Од тог доба политична Економика није престајала да се развија. Људи од дара и ревности одавали су се на проучавање економних појава народног живота и закона, који њима владају. Из године у годину књижевност се све већма богатила. Друштво, у целини својој, нешто по инстинкту, нешто по увиђавности, са симпатијом је поздрављало научна освојења на овој новој области људкога знања. У Немачкој, Швајцарској већ од толико година скоро на сваком универзитету има катедра за политичну Економику. Француска је последњих година прионула да своје суседе у овом погледу бар достигне а међу своје поборнике политична Економика броји најсјајније духове у Француској. Руски књижевници не остављају ниједно знатније политично-економно дело на ма коме страном језику а да га и на свој не преведу. У Енглеској се још пре 20 година политична Економика предавала у 4000 средњих школа — факт који лако објашњава по чему је један енглески државник француском дипломату, који му изјављиваше како се чуди што енглески радeници у 1848 години не начинише социјалну револуцију, могао одговорити: „То је отуда, што наши раденици знају врло добро политичну Економику.“

Али победе што их је пол. Економика до данас задобила, нису биле лаке. Не само што је област њезиног изучавања веома тешка, не само што је тек ваљало опитовати разне методе, него је она наилазила и на сметње још и другога рода. Државници су с почетка врло суревњиво погледали на младу науку, која је слободно устајала против њихових заблуда. Овда и онда истакао би се и по неки филозоф, или и по неки правник, да протестују што се Економика маша у области, које су они сматрали за своју баштину, па узедоше да је омаловажавају и да јој одричу карактер науке. Па онда колику су буру против ње подизали, а од чести још и сад подижу духовници и нарочито јежовљани! Наука, која високим гласом објављује људма важност материјалног света по срећу њихову, наука која тврди да својељубље не само није на одмет, но да оно у свези с љубављу к заједници с људма или, другим речма да кажем, у свези с осећањем братства, има у економном свету ону улогу, коју средобежна и средотежна сила имају у физичноме, да је она нужна чињеница за одржање равнотеже и хармоније у економном свету — та наука како је могла са гледишта јежовљања и да буде што друго, већ изопаченост ума, која пуно заслужује анатему?! Али економици је испало за руком те је данас државници радо признају за учитељку своју, филозофија је називље кћерју својом, јуриспруденција сестром. Економика је даље доказала: да њезине тежње, њезини закони нису у противности с моралом већ у потпуној слози с њиме.[1] Тиме се она истина није измирила

[1] У овом су се погледу нарочито француске економисте (Мишељ Шваље, Хиполит Паси, Молинари, Курсел Сенел, Бодрилар и др.) учиниле заслужним за науку разсветљујући одношај политичне Економике к моралу.

с јежовљанима, али јој није ни стало до тога. С тегобама још нисмо свршили. Најважнија, најопаснија борба, коју је Економика до сада имала да издржи, то је она коју су јој социјалисте на њезиним сопственом земљишту објавиле. Тај рат и данас траје. Кад би се он окретао на пољу чисте теорије, ствар би данас на сву прилику давно свршена била, јер здрава логика увек ће најпосле савладати софизму. Али има социјалиста који се не ограничавају на поље научне дискусије. Они рачунају с материјалним незгодама раденичкога реда, с непросвећеношћу њиховом, са заслепљеношћу и страшћу њиховом. То је оно што борби овој, коју пол. Економика има да издржи, даје акутан карактер. Али пол. Економика није до сада ни за један тренутак, па ни онда кад су у 1848 социјалисте у Француској имале државну власт у својим рукама, (Луји Бланк, Фоше, Гарније Пажес!) сумњала да ће победа бити њезина, победа истине, победа науке.

Истина је дакле што је наш учени садруг, који се сам назива противником економиста, у почетку своје расправе о научности Економике рекао да има много људи који сумњају у научност њезину. Изостављам само његов дометак „учених“ људи; а кажем „људи даровитих, оштроумних, поштених, карактерних и човекољубивих.“ Не, шта више, имајући пред очима Прудона, кажем, људи ђенијалних! Или ако се хоће баш и назив учених, онда би требало да се дода још: и социјалистичке учености! Заиста и ова контроверза научности политичне Економике, којој је дато места у органу нашег ученог друштва, није друго већ одјек велике борбе, која се на западу и истоку (у Русији) води између економиста и социјалиста.

Кад смо изложили оне кругове у којима су се до сада налазили и у којима се данас налазе противници данашње политичне Економике, то сад да предузмемо да испитамо основаност оних навода, којима се у овоме ученом органу покушало да докаже да садашња политична Економика није наука. —

II.

„Економика нема апсолутних закона, закона општих, закона који вреде у свима временима, у свима приликама, под свима предпоставкама, закона који не би трпели изузетка.“ Ово је први, најважнији и теоретички најопаснији навод противу научности Економике. Најопаснији — јер је привидност његова најпривиднија.

Резоновање противника пол. Економике у овом погледу своди се на ово: Наука је само оно што проналази и формује опште законе; физика, хемија, астрономија имају таке законе, па оне и јесу науке; оно што политична Екоомика назива својим законима, нису општи закони, нису онаки као закони хемије, физике, астрономије, и по томе пол. Економика није наука.“

Наш садруг позива се на Бакона, који је рекао да је само оно наука, што доноси законе који не трпе изузѐтка. Мени се чини да је ту Бакон хтео да даде само нову формулу старој аксиоми Аристотеловој: Наука може бити само о ономе што је опште. Не знам да ли је Бакон увиђао да својом формулом одриче значај науке свима оним гранама људског знања, које чине област данас тако званих моралних и политичних наука. Али је очевидно да при строгој примени његове формуле

само просто природне и математичне науке могу задржати карактер научни; напротив по Аристотеловој дефиницији област моралних и социјалних феномена може да буде предмет науке. По мојој мисли Аристотео је већи философ од Бакона.

Но да будемо с питањем овим на чисто, ваља ми обратити пажњу на једну ствар. О законима научним ми можемо говорити или у смислу чисте теорије или с гледишта њиховог примењивања у појединим стварним случајима.

У сфери чисте теорије сваки је закон заиста апсолутан, не трпи изузетка. Кад у Економици кажемо: „одношај тражње према понуди опредељава висину цене“, онда је то заиста апсолутна формула, и у теорији њу никакав изузетак не мути и не ремети. Без изузетка стоји она већ и по томе, што проналазећи је у великоме броју извесних феномена ми смо одбацили овај или онај конкретни случај, где су ови или они споредни узроци правилност изјављивања оног закона реметили.

Узмемо ли да на законе научне погледамо са стране њиховог примењивања, онда не само да закони економни трпе изузетка, него баш и сами физични закони. Позивљем се на философа једног којега aукторитет не даје се лако порећи. Бокл, говорећи о природи великих закона који владају социјалним животом народа, вели:

„О томе како се у физичноме свету делања природних закона ремете, даје нам добар један пример наука механике, у оној красној теорији, која се зове „паралелограм сила“; а по којој силе стоје једна према другој у истој сразмери, као дијагоналка њихових односних паралелограма. Ово је закон један пун великих резултата;

он је у свези с оним важним механичним изворима, састављањем и растављањем сила; и ко год знаде доказе, на којима се закон тај оснива, никада није ни помишљао да посумња о истинитости његовој. Али чим хоћемо да га применимо на наше практичне цели, одмах налазимо да га у његовоме делању устављају други закони, као н. пр. они који се односе на трење ваздуха, на различну густину тела с којима радимо, што опет долази од њиховог хемијског састава, или како неки мисле, од тога како су у њима атоми поређани. Чим је овако дошло нешто да смета, одмах и чиста и проста изјава механичког закона нестаје.“ [1]

Исто је тако и у политичној Економици. Изучавајући феномене цене на тргу и у саобраћају међу људма, изучавајући их у приликама, из којих смо одлучавали све што смо нашли да је ванредно, и неприродно, а задржавајући оно што смо нашли да је нормално и природно, ми смо пронашли велики општи закон: да се цене опредељавају по одношају тражње и понуде. Где год је нормално стање — т. ј. где год је саобраћај слободан, где сви чинитељи у саобраћају имају пуну слободу самоопредељења, ту тај закон важи, и сваки феномен цене у таковоме стању можемо по њему да растумачимо. Али и ако смо узели неизмеран број феномена у поглед, опет нама није могућно да унапред знамо сва могућна стања, све могућне прилике и по томе ни све оне могућне феномене, који ће се као резултат оних још непознатих стања и прилика показати. И ако знамо већ за многе споредне законе, који могу да модификују дејство оног великог општег закона, опет ми не знамо, нити можемо знати оне споредне законе, који

[1] Buckle, History of civilisation, I. 28.

владају феноменима, што се истина до сада још нису појавили али што се без сумње појавити могу. Што дакле закони економни трпе изузетка, то није појав који је само особеност Економике, већ га налазимо и у физичним наукама. Појав тих изузетака у практичној примени, не ремети значај законима, па ни значај науке која га је пронашла и облик му дала. Иначе, ако не допустите, да изузетци од правила не обарају правило, ако не допустите да нешто остаје закон и онда кад се његово делање у неком извесном особеном случају не подудара потпуно са теоретичним закључењима, — онда тиме не одричете научност политичној Економици само, већ у опште свима наукама.

Није дакле основано да политична Економика не може бити наука за то што њезини закони нису апсолутни, што њезини закони допуштају изузетак од правила.

Признати ваља да су изузетци од економних закона чешћи но изузетци од закона физичних. Али одбивши нешто на младост економне науке, остаје да је појав тај основан у самој природи оног предмета који чини суштину те науке. Кад Прудон каже да мора да буде апсолутна наука економна, то за што је он не створи?! Социјалисте могу нам пребацивати да немамо апсолутних закона, али нека покушају, нека нам даду само неколико апсолутних закона, који у примени не ће трпети изузетка!

Осим тога, тражити да полит. Економика узме на себе потпуно карактер природне науке, па тек онда да се призна за праву науку, значило би тражити да предмет њезиног изучавања буде то исто што и природних наука. Истина, цељ је свију наука једна иста; истина је да је Економика усвојила методу природних наука, служећи се, у колико је то у опште моґућно, индуктивном методом,

истина је и то да баш од како се том методом служи она је најважнија открића учинила и прекрасно напред коракнула. Али предмет природних наука и предмет политичне Економике суштаствено се разликују. Феномени физичнога света непроменљиви су, феномени економнога мењају се. Сам наш садруг дао нам је на руку леп пример. Кад се вода загреје до неког извесног ступња топлоте, претвара се на пару. Ово је непроменљив феномен од почетка света, непроменљив за сву вечност. Али ниједан економиста, ниједан социјалиста није могао да постави нпр. правило па да каже: кад на једној квадратној миљи становништво броји десет хиљада душа, онда ће апсолутно морати бити такав и такав феномен економни! А за што то није могао?! За то, што и феномени економни услед становања десет хиљада људи на једној миљи, нису у сва времена, по свима земљама и у свима приликама једнаки. Феномени саобраћаја у старој Атини и феномени саобраћаја у данашњем Њу-Јорку нису истоветни; напротив трава расте и у Њу-Јорку данас онако исто, као што је расла пре две хиљаде године у Атини. Закони по којима трава расте у свима су приликама једнаки; феномени економног живота и не могу бити истоветни у свима разним приликама тога живота, баш за то, што је то живот а не мртво једнообразно стање. Али у истоветним приликама и економни су појави истоветни. Ово је оно што чини те науке економне може да буде.

III.

Као доказ да данашња политична Економика није наука, социјалисте наводе и то: што у њој нема формуле, под коју би се могла подвести борба проле-

теријата с капиталом. Па још најпресудније тврде да цела историја пролетаријата од француске револуције овамо „побија мниму науку економну.“

Цела је истина да полит. Економика нема формулу, која би правдала противуборство између носилаца радне снаге и носилаца снаге капиталске — две подједнако важне чињенице за економну производњу. Напротив, она има формулу која каже, да су та два интереса хармонична.

Је ли Економика на правоме путу или је у заблуди?

Социјалисте нам показују на агитације међу раденицима, на договоре њихове за одказивање рада, на борбу њихову с капиталистима. Факт је то несумњив. Али факт је био и то, да су се народи један с другим борили и крвавили, и да је опште мишљење, или управо опште веровање било, да су интереси народа противуборни, да један народ може напредовати и до богатства доћи само ако му испадне за руком да оназади и осиромаши народ, који му је суседан. И кад се Економика усред те опште вере подигла да тврди, да су економни интереси свију народа сугласни међу собом, захорила се од свију страна граја неверице. Али данас се већ и опште мишљење у цивилизованим земљама тргло натраг, и истина „да су економни интереси народа међу собом сугласни“, осваја свет. Економика не сумња, да ће општа просвета и општа слобода донети собом као последицу подобан обрт у мишљењу масе народа, те ће капиталисте и раденици и сами увидети и признати сугласност својих интереса.

Па онда, да л' је баш истина, да историја пролетеријата пориче политичну Економику?!

Ово може бити истина само онда кад се докаже, да раденички ред људи од француске револуције па овамо,

није ни најмање ни материјално ни морално поправио стање своје, и да се то није учинило баш услед тога, што су се понека начела политичке Економике у практичноме животу европских народа применила. Или другим речма: од времена француске револуције, у животу народа европских почела су се да примењују у већој мери понека начела политично-економне науке, као нпр. начело слободе рада, слободе удруживања, начело поделе рада, итп. Ако је стање масе народа од тога доба постало горе, и ако се докаже да је оно горим постало баш услед примене оних начела, онда се без сумње с правом може устајати противу основаности тих начела, па наравно и противу научности Економике која их је изнела.

Резоновању економиста да је друштво у целини својој напредовало, па дакле и пролетаријат његов, социјалисте не ће да верују. Казивању социјалиста да све на горе иде, нисмо дужни ни ми на просту реч њихову да верујемо. Има ли какав беспристрастан, неутралан, неподмитљив, поштен и озбиљан судија, коме би се обе стране с поверењем обратити могле? Статистика је ту, беспристрасна, озбиљна. Она нема политичне странке; није економиста, није социјалиста; она је без боје, па за то и јесте јасно, незамућено огледало стања друштвеног. Богиња правде, с мерилом у руци, без мача али и без повезе на очима!

Да ова расправа не отиде много у дужину, мислим да би противници политичне Економике пристали да за пример узмемо Енглеску. Њу за то, што је баш ту раденички ред веома многобројан, што се ту извео у примени понајвећи број политично-економних начела, и што се баш ту право сопствености извело у такву крајност, против које и Економика устаје. Ако је пролетаријат услед

примене политично-економних начела игде у којој другој европској земљи отишао у назадак, то је он најгрђе оназађен морао бити у Енглеској.

Питање је дакле које ваља да решимо: да ли се стање раденичког реда у Енглеској погоршава, или иде све на горе.

Статистиком је потврђено да врло добар знак, по коме можемо судити о материјалноме стању народа, имамо у потрошњи неких добара која нису баш преко нужна, и која више спадају у круг добара за намиривање потреба удобнијег живљења, већег комфорта. Ако је најамница тако ниска да ју раденик сву положи само на хлеб, жалостан стан и нешто мало преко нужна одела, онда наравно тај раденик не ће моћи да потроши ни паре на какве друге углађеније потребе које подижу човека над животињом. Ако ли му је најамница велика, он се не ограничава само на оно што му тек тако рећи душу држи, он троши више меса, боље се одева, он хоће да троши више и шећера, више и каве итд. Особито потрошња шећера, каве и чаја врло се осетљиво показује према колебању прихода народне масе. Што је тај приход већи, то се одмах и потрошња тих добара увећава; чим се он тргне натраг, одмах спада и та потрошња. Ево сад неколико података статистичких о потрошњи шећера и чаја у Енглеској:

Трошило се:

у годинама од	1801 до 1810	1851 — 60	1863 год.
Шећера .	2,465.319 цен.	7,790.546	9,452.000
Чаја . . .	23,508.300 фун.	65,160.456	85,183.283

На главу становништва трошило се;

	1821 — 23	1863
Шећера	14.9 фун.	35.7 фуната
Чаја	0.98 „	2.93 „

Виће људи којима ће се материјална способност раденикова да сада може да купи два пута ону количину шећера и чаја коју је могао пре четрдесет година, учинити да није довољно сигуран знак напретка. Добро! Окренимо се самим надницама раденичким.

По истраживању Тука и Њумарча[1] наднице су у Енглеској кроз последњих 20 год. скочиле у средњу руку за 25%, али има и таквих радова где су оне скочиле и са 100%.

Може нам се казати: која је вајда што су наднице скочиле, кад је и храна поскупила, и кад надничар сву ту надницу мора да потроши да се само у животу одржи! Ово би до душе био мало произвољан навод, али најпосле примимо и њега, па бацимо поглед на уштеђевине раденичког реда. Ако је истина да се раденицима стање непрекидно погоршава, онда је апсолутно немогућно да њихове уштеђевине расту. Ако је из године у годину све мања сума уштеђевина које раденици поверавају штедионичким касама, онда је то очевидан и несумњив знак да с њима иде све на горе; ако ли суме те расту, и ако је број оних који су у стању да што уштеде. све већи, онда не може бити да стање раденичког реда иде све на горе. Нек статистика говори:

У год. 1830	било је улагача у штедионице	412.217
„ „ 1858	„ „ „ „ „	1,479.723

а уложено је било:

У години 1846	. . . .	63,486.500 дук. цес.
„ „ 1863	. . . .	82,043,282 „ „

[1] Th. Tooke et W. Newmarch, A History of Prices and of the State of the Circulation from 1793 - 1837.

С материјалним напредком подизала се и морална јачина у раденицима. Ово се нарочито огледа у самопоуздању што га раденици имају у себе саме. У овом правцу не само да их Економика ободрава него им показује и снажно средство за то — удруживање. Раденици се састављају у друштва те заједнички набављају готово све оно што им за свакодневни живот треба (заједничке продавнице обичних потреба, Cooperative Stores, немачки Consum-Vereine), састављају се у друштва за заједничку производњу а пре свега у друштва за рукопомоћ у случајима слабости, домаће какве несреће итп. Ових последњих, познатих под именом Friendly Societies (пријатељске или и братске дружине) било је на крају прошлог века тек неколико; у години 1855 већ их је било 22.500 са два милиона чланова, и капиталом, од улога раденичких, од 6,500.000 дук. цес. Године 1863 било је оваких дружина око 30.000 са 6 милиона чланова и капиталом од 52,080.000 дук. цесарских!

У потврду материјалног напретка раденичког реда имамо и један негативан знак. Ако узмемо годишње извештаје енглеског надлежатељства које води бригу о сиротињи, то ћемо видети да се на подпомагање сиротиње трошило годишње у средњу руку.

У периоду 1813 — 1834 . . . 13,010.000 дук. ц.
„ „ 1835 — 1859 . . . 10,338.000 „ „

То јест, у последњој се периоди трошило на сиротињу годишње по 2,600.000 дук. цесарских, мање, но у предпоследњој. Ово има још већи значај кад се сетимо, да је се баш у последњој периоди по новоме закону о сиротињи на свако потпомагано сиротно лице морало трошити више, но у предпоследњој

Видимо дакле да је: 1.) најамница раденичка сад већа, но што је била, и да јој је правац у висину окренут; 2.) да раденик боље живи, потпуније намирује своје потребе, у стању је да троши више и шећера и чаја, да се у опште боље храни и одева; 3.) да је уз то раденик из године у годину све већма у стању да од своје заслуге по нешто уштеди и на страну остави да му се множи и за случај какве потребе нађе; 4.) да је раденик услед тога независнији и мање пада на терет другоме да га издржавају.

Него све ово што до сада наведосмо, у стању је да побије један једити факт. Ако су ти наводи истинити, и ако је истина да раденик данас боље живи, то онда скупни резултат свега тога непремено мора бити, да раденик данас и дуже живи. Ако ли се пак покаже да раденик и данас онако исто кратак век живи као што га је и пре 50 и толико година живео, или ако се покаже да је његов век данас још краћи но што је био, — онда су узалуд сви они напред наведени факти, онда нема сумње да с раденицима иде све на горе, и — онда је истина да, поред свију напред наведних лепих резултата, историја пролетаријата побија данашњу полит. Економику.

Да питамо статистичаре!

Кетлеј, Нестор међу савременим статистичарима, казује нам, да је раденик енглески у прошлом веку краћи живот живео, но у данашњем. По њему, у Енглеској је у години 1700 на свако 43 раденика већ умирао по један; у години 1840 умирало их је тек на 51 по један![1]

---

[1] Kolb, 29.

Легоа,[2] данас први статистичар француски, показује да је средње трајање живота у Француској било:

У периоди 1806 — 9 30 година 7 месеци
„ „ 1855 — 59 33 „ 9 „

По Левасеру,[3] који се заслужним учинио испитивањем стања раденичког реда, средње је трајање живота француског раденика, у време француске револуције, било 28 година — данас је 36 година!

Време од француске револуције па овамо, одликује се остваривањем начела које политична Економика проповеда. То исто време, у један корак с применом политичноекономних истина, с развитком слободе и саобраћаја у народу и међу народима, одликује се и непрекидним поправљањем стања раденика. Историја раденичког реда у европскоме друштву не пориче политичну Економику. Она је само потврђује.

Али, разумимо се! Тврдећи да примењивање њезиних начела унапређује интересе раденичког реда, тврдећи да се материјално стање масе народне у опште поправило према стању његовоме само пре 50 година, Економика не вели да је данашње стање раденичког реда у друштву такво, да пуно задовољава, и да се ту нема шта ни дометнути ни одметнути. Напротив, Економика и сама каже да то стање још никако не задовољава, да се раденички ред људи још није приближио ономе моралном и материјалном стању, које би у себи носило гарантију за сигуран, несметани развитак друштва. То је баш политична Економика која је изнела на видик да модерна демократија има смисла и будућности тек тако, ако на-

[2] Kolb, I, 503; Legoyt, La France et l' Etranger, стр. 45.
[3] Journal des Economistes, 1867.

род, па дакле и раденички круг, у што већој мери буде учествовао не само у законодавству, већ пре свега у просвети и материјалноме благостању. Испитујући даље природу економног живота народног, она износи на видик начела, и верује да се тек примењивањем тих економних начела може да оствари модерна демократија. Она је та, која светује државама да уклоне све политичне сметње слободноме покретању појединих кругова у народу, и баш нарочито сметње раденичкоме кругу. Она је та, која износи на видик да би без нагона љубави к заједници, без осећања братства, нагон својељубља отишао у крајност, елементи би друштвени изгубили равнотежу и друштво би се распало, па износећи то светује морално и материјално снажнијим круговима друштвеним да раденичкоме кругу пруже руку братске помоћи те да се и сам морално и материјално уздигне. Она је та која раденичкоме реду довикује да је први услов за успех — поуздање у самога себе, да раденички круг, ако сам у себи, поглавито својим радом, својим напрезањем не одгаји и не развије животну силу, никоја спољна мера, никоје „правитељство", никоја друга сила, не може му је дати. Можете начинити револуцију, али њоме не ћете створити миленијум коме се надате, не мир и благостање. То је Економика која им показује на слободу и удруживање као спасоносна начела. Економика сматра да раденички ред људи није елеменат који ће друштво да разори, већ који ће да га ојача. Економика хоће да се начело слободе уздизањем тога реда освешта, не да се начело то тим уздигнућем под ноге баца. Не, прошлост не пориче политичну Економику. Надајмо се да ће јој и будућност бити правична.

IV.

Социјалисте не само што тврде да данашња полит. Економика није наука, почем ниједан њезин закон није апсолутан, него оне нам кажу и услед чега је то нужним начином дошло. Ево шта у томе погледу стоји у чланку о научности политичне Економике (Гласник XXVI, стр. 82).

„Појаве из којих је савремена политична економија извела своје законе, од прве до последње извиру из савременог социјалног економног status quo. То је врховни принцип, prima causa, тако рећи закон закона у савременој политичној економији. Савремени капитал, савремени најам, цена, размена, конкуренција, кредит и сви остали моменти савремене политично-економне науке, одређују се безусловно савременим социјално-економним поредком. Сва учења, теорије економиста и сви њихови закони што господаре у сфери свих политично-економних момената своде се под тај једини општи именитељ, под освештано савремено политично-економно status-quo. Отуд неапсолутнос или условност политико-економних закона, отуда њихова нетачност и погрешност, а с тим заједно и ненаучност политичне економије.“

Ваља ми одмах просто на просто казати, да све то нема ни најмањег основа. Не може имати основа већ ни по томе, што економни живот друштва човечијег нема „статусквo.“ Статусквo у животу друштва само је фикција. Баш кад би се и могло логички допуститн да status-quo друштва човечијег постоји, опет стварни одношаји потиру она закључења ка којима социјалисте овим аргументом теже. Данашње уображено политично-економно статусквo у Енглеској није истоветно са оним на истоку

од Европе, није истоветно с оним у Аустралији, ни с оним у Америци. У свима крајевима, по свима народима и политичним групама, које данас испуњавају појам друштва човечијег, тај статусиво, који социјалистима толико потребује, није једнак. Или, на пример, зар је саобраћај у Београду онакав исти какав је и у Лондону? зар је однoшај раденика у Србији онакав исти као што је у Енглеској?! За цело не. Баш и кад замислите један тренутак непомичности друштва људског, опет у њему ћете видети како се огледа начело усавршавања, начело развијања друштвеног. Колики низ степена на лествици економног усавршавања, кад повучете поглед од јужног краја Африке где су Хотентоти па на север идући обазрете се на пустињске номаде, на Бедујине, на сурови строј абисинског друштва, даље пођете кроз Мисир, кроз балканско полуострво, па преко Аустрије, Немачке, Холандске, Белгије, зауставите се у Енглеској! Кад од најсуровије размене у облику трампе пређемо у лондонски Clearing house где се сваки дан милиони вредности размене а да ниједан шилинг не зазвечи! Не помаже вам дакле ни уображавати статусиво, кад се баш и у њему огледа историја човечијег развитка.

На сваки начин изречно морам да кажем да политична Економика не изучава status-quo економни. Напротив, она изучава економне појаве у друштву човечијем по свима ступњима цивилизације. Њезин је предмет економна страна природе човечије како се она изјављује у друштву човечијем. Али Економика не одводи свога човека на острво Робинсона Круса, да тамо изучава феномене економне природе његове, нити га по начину комуниста води у Мурову Утопију, нити у Кабе-

тову Икарију, нити га теше да као атом пристане у Фуријеров фаланкс. Економика не иставља свој предмет из његове природне сфере, — из сфере историјског развића друштва човечијег. Она га оставља у сфери у коју су га велики закони природни ставили, па га ту тражи и изучава, као што астрономија не одвлачи небесна тела с путова њихових, већ их проучава у природноме кружењу њихову у сфери небесној.

Ако се дакле може, не знам каквим логичним процесом, узети да је историјско развиће друштва људског то исто што и статусква, ако се може узети да је развијање истоветно што и стање непомичности, онда је најпосле основан и навод да је темељ данашњој политичној Економији — политично-економни статусква. Но како обичан разум људски налази да то не само нису истоветни појмови, већ баш са свим противуположени, онда остаје двоје: или није истина што ја овде тврдим да је предмет политичне Економике економна природа човечија у историјском развитку друштва, — или није основано што се тврди да Економика узима за свој темељ статусква друштвени.

Готово сваки став политичке Економике побија то. Узмимо само неколико примера.

Непокретна је сопственост до пре 25 година била тако рећи везана, у средњој Европи, а и данас је једнако тако у Енглеској. Земље од 100.000 јутара припадају од векова једној и истој фамилији, прелазе од отца на најстаријег сина. Најмоћнији ред људи у друштву упиње се да ову установу одржи — политична Економика бори се противу ње већ од сто година овамо.

Тако рећи до јуче смо имали установу ропства у највећој сувременој републици; пре шест година имали смо

службеност сељана господарима земаља у Румунији, пре десет година мужиштво у Русији, пре двадесет година готово подобну установу у Аустрији. Политична Економика од свога постанка па и данас једнако учи да неслобода човечија, поред своје неморалности, још је и нееокономна.

Није давно било кад су законодавства у разним државама мислила да и раду човечијем треба да одреде сталну цену, као оно што су и хлебу и другим нужним потребама одређивала полицијску таксу. Политичка Економика устајала је и устаје и против те установе.

На крају прошлог века опште је мишљење веровало, и законодавство је за њим пошло, да цени по којој ће се жито продавати треба да „правитељство“ одреди једну највишу границу, налазећи у томе као гарантију да жито у време оскудице не ће преко мере поскупљавати. Политична Економика је прва била, која је доказала несмисленост овога.

До пре две три године скоро све европске државе сматрале су да је целисходно да се висина интереса законом стално определи. Економика је још у прошлом веку доказивала да та мера управо само шкоди оној цели која се мисли да постигне, и да је иначе са свим не основана.

Народи су још и данас испуњени неповерењем један према другом, још се ограђују један од другога, још маса народа верује да напредак суседног народа иде на штету његову. А политична Економика?! Од кад она проповеда солидарност народа! Од кад она проповеда мир и слободу међу народима!

По статусукво у већине европских држава до пре неке године, стављале су се свакојаке сметње удруживању

раденика. Политична Економика од кад је проповедала је слободу удруживања?!

По томе како данас стоје ствари, саобраћај у народу и међу народима има да се бори још с многим сметњама. Економика тражи да се те сметње уклоне.

На кратко, требало би да узмем редом да побројим сва важнија учења политичке Економике па да се види како је заиста неоснован прекор да је темељ њезин статусквө.

Узевши у поглед цео карактер расправе г. Жујовића о овом предмету, за мене нема ни мало сумње да писац називље статусом-кво то, што Политичка Економика санкционише право сопствености. Али, зар је статусквo кад политичка Економика води рачуна о ономе појаву, који не оставља историју цивилизације од њезина првог почетка па кроз хиљаде година овамо?! Па онда, све кад би се хиљаде година људске цивилизације стопиле у један дан, за потребу социјалиста, кад би се право сопствености заиста и узело као статусквo, опет не може се казати да је оно основа политичне Економике. Савесно испитујући право сопствености Економика је нашла да се оно није вештачким, неприродним начином појавило, већ са свим природно услед потреба природе човечије, даље да оно не само не смета развитку друштвеного благостања, већ је управ неопходни услов за то благостање. Да нема права сопствености, политичка Економика морала би свим постојанством науке тражити га, — не да од њега створи себи основу, јер основу своју има она у економној природи човечијој, — већ да га стално утврди као услов економног напретка.

На послетку још једну реч која може бацити ближу светлост на природу ове дискусије. Навод о коме је реч,

није нов. Социјалисте га непрестано износе у овом или оном облику и придају му кардиналну важност. Је ли могућно да социјалисте превиђају да политична Економика уместо тобожњег статускво, ставља на своју заставу начело развића човечијег друштва? За цело они то не превиђају. Али сва је тајна у томе што социјалисте баш тај историјски развитак друштва човечијег не признају. Они верују да се друштво људско покретало до сада на начин који није природан, правцем изопаченим, узурпираним. То што ми сматрамо као историјско развиће рода људског, па му природне законе проналазимо, они разумевају као историјско изопачавање друштва. За социјалисте историја не постоји. Увек ће остати истина оно што је пре двадесет година Шербилије писао Прудону: „Социјалисте не разумевају историју. Прошлост је за њих затворена књига. Као у накнаду за то, они се хвале да знају да читају будућност, а заборављају да је будућност загонетка, које се значај налази у прошлости.“ —

V.

Да би показао како су неосновани економни закони, и како је по томе данашња политична Економика без сваке научности, наш учени садруг узео је да покаже неоснованост једне формуле, коју економисте називљу: општим законом цене. Та формула гласи: цене се опредељују по одношају тражње и понуде.

Кад би баш и испало за руком да се докаже неоснованост овог закона, опет да л' би озбиљни људи могли узети да, почем је неоснованост једнога закона доказана, без сумње и сви остали закони не могу основани бити?!

Чини ми се да неће, па баш ни онда кад нам г. противник економиста даје своју реч „да ћемо исто то видети и у осталим законима политичне економије, јер је политична економија економиста свуда једнака и једнако неоснована.“ (стр. 61).

Даље је узет овде један једити пример „навала амала који траже рада“, да се на њему покаже неоснованост економног закона. Баш да је и доказана неоснованост тог закона у примењивању на овај специјални случај, опет то не би искључавало могућност да се та формула потпуно примењује на далеко највећи број осталих случајева, тако да је онај случај тек само изузетак од правила.

Али ни у овом једном, нарочитом и произвољно изабраном примеру, та тобожна неоснованост није доказана.

Узмимо тај пример г. Жујовићев пред-а-се. Ђумруку треба 15 амала; јавило их се 20; неки су од тих људи нежењени, други опет фамилијом оптерећени. Јуче кад их се само 15 јавило надница је била 8 гроша; данас кад их се јавило 20, надница је пала на 6 гроша. Шта је овде опредељавало цену? Ми кажемо: одношај понуде и тражње једне према другој, другим речма количина и интензивност понуде према количини и интензивности тражње. Кад год се више амала нуди но што их ђумрук треба, онда је увек по правилу надница амалска нижа но у оним приликама кад ђумруку треба више амала но што их се нуде да раде. Господин Ж. вели: не, није тако, већ ту опредељава цену рада неравенство прилика, т. ј. то што неки амали имају да издржавају само себе и никог више, а неки опет имају нужде да се старају не само о себи већ и о породици својој. Али ово неравенство прилика биће исто овако и сутра

кад исти амали дођу пред ђумрук коме сад треба 30 амала, па надница скочи и на 10 гроша. Кад је неравенство прилика међу амалима јуче био велики основни закон који је определио надницу од 6 гроша, како је то да данас то исто, апсолутно исто неравенство прилика опредељава надницу на 10 гроша? Не кажете ли и сами да један исти узрок мора имати једно исто дејство? „Неравенством“ прилика ви не можете изјаснити колебање цене у два дана, јер у наведеном случају неравенство је оно исто које је и јуче било, па опет данас је друга надница! Напротив нашом формулом ми то лако изјашњавамо: одношај тражње према понуди променио се; понуда је од стране амала остала она иста, и неравенство прилика међу њима остало је оно исто, али је тражња амалског рада постала јача, она је претегла теразије на којима се цена мери, па је цена отишла на више.

Није да економисте губе из вида значај неравенства прилика. Баш за то што га имамо на уму ми у конкуренцији не гледамо само број конкурената него и живост, интензивност којом конкуришу. Али ово неравенство прилика може фактички постојати, па опет да без конкуренције не узима никакова утицаја на цену. Шта више, у тако названим страјкама (Strike, Arbeitseinstellung, Grève, договор радника да не раде) међу радницима постоји фактичко неравенство прилика; али почем су се радници заверили да не излазе на рад, почем од њихове стране нема никакве понуде рада, почем дакле нема неког положног одношаја између понуде и тражње, то у такоме случају нема ни да се цена појави. Није дакле неравенство прилика, већ конкуренција понуде према конкуренцији тражње што цену опредељава.

Како је слабо основана мисао да је неравенство прилика што опредељује цену, види се већ из тога што г. Ж. да би само својим законом протумачио цену дрвима, силом удешава неравенство прилика међу сељанима што доносе дрва на пијацу, па вели: „цену дрвима није одредила конкуренција, већ то што једни продају дрва из свог а други из туђег забрана, другим речма то што једни имају забране а други немају.“ Дакле за то што неко има шуму као своју сопственост, а други је држи под закупом, за то се појављује феномен цене дрвима?! И по томе ако би се некаквим чудом учинило, да сви сељани имају под једнако велике забране, или да нијëдан од њих нема свога забрана, онда не би ни било цене дрвима! А шта ћемо кад се дрва не дају у бесцење, већ по вишој или нижој цени и на оним пијацама у Србији, на које се дрва не доносе ни из сопствених ни из закупљених забрана, већ из опште народне шуме?!

Тако је и оно што се вели: „Цену брашну одредило је то што једни имају земљу џабе (?!) а други плаћају за њу, дакле неравенство прилика!“ Не знам да л' се може рећи да они наши тежаци који нису арендатори туђих земаља, већ раде земљу коју су од очева својих наследили, или коју су својим трудом искрчили, не знам да л' се може рећи да имају земљу „џабе“; али је свакојако чудно да ти исти сељани, који имају земље „џабе“, и који кад су родне године продају товар жита по 45 гроша, продаваше га ономлане по 120 гроша. Како ћете то објаснити неравенством прилика међу сељанима, кад је то неравенство у оба случаја једнако? А по формули економиста овај се појав са свим просто и сигурно тумачи: одношај се понуде према тражњи мења, па се мења и

цена. Кад су добре године, понуда је жита према извесној једној тражњи изобилна, па цена житу пада ниско; кад су неродне године, понуда жита није довољна да намири тражњу, па цена житу расте.

У осталом писац чланка противу научности Економике с теорије цене прелази на једно са свим друго питање. Изгледа као да њему није толико до тога, да обори теорију цене економиста, већ да каже да те теорије о цени не треба управо никако ни да буде. Теорија о неравенству прилика као великом закону који, противно економистичној теорији, влада ценама, изнесена је на среду само за то, да се после може казати: „кад би друштва употребила и сва друга средства која уравњују услове живота чланова његових, онда заиста таквих појава као што је налога на амалисање не би могло бити, не би било ни самих амала, а следствено не би могло бити збора ни о закону који одређује амалску надницу.“ (Стр. 60).

Специјалног неког „закона о амалској надници“ нема у политичној Економици, јер га нема ни у самој природи друштвених економних одношаја. Економика има опште законе цене под које се своде сви феномени цене, па и цена рада. За што стварати особити један „закон који одређује амалску „надницу“, и за што баш најпростију, најнижу, јер најмеханичнију врсту рада људског, узимати као представника рада људског у опште?! Амали нису сав и јединствени предмет теорије цене, а још мање искључиви предмет Економике. Ми говоримо о раду човечијем као добру које има вредност, не само по себи и за себе, него и вредност у саобраћају међу људма, вредност у новцу изражену — цену. Докле год у друштву чове-

чијем буде слободног саобраћаја, дотле ће рад човечији имати и вредност у саобраћају, и докле се год размена добара буде посредовала једним општим именитељем, дотле ће рад човечији имати и цену своју, и као економно добро подлежати великим општим законима, по којима се цене управљају. То што рад човечији има цену, то не само да није симптом изопачености, а још мање узрок тобожне изопачености друштвене, већ је баш напротив, знак културног напретка друштва човечијег. У периодима варварскога стања друштвеног, рад човечији нема цене. Највеће равенство прилика постоји међу Индијанцима у Америци; они су под једнако непросвећени, под једнако сиромашни, па у њима је не само рад људски већ и живот са свим у бесцењу! Мисао да човек није на овоме свету да врши механичне послове, да дела као проста бездушна материја, та мисао није својина социјалистичких теорија. Још кад су економисте устајале на браник за увођење машина које механични рад човечији замењују, још онда су они тој мисли несумњива израза дали. Још онда кад су тобожни пријатељи раденичког реда водили гомиле заслепљених раденика да поништавају машине, још онда је Економика говорила да раденици војују у незнању противу свог највећег пријатеља. А најпосле, и без економистичних и без социјалистичних теорија о овој ствари, друштво људско корача постојано на путу напретка. Круг данашњег механичног делања човечијег веома је знаменито сужен, према кругу већ само на крају прошлога века. Баците летимичан поглед на онај сјајан низ техничких проналазака само кроз последњих 25 година, па да се уверите да друштво човечије не иде путем којим се човек до животиње понижава,

већ путем светлим, којим се и последњи члан друштва подиже постепено и корак по корак на висину благостања и образованости. —

VI.

Бранећи научност Економике политичне, ја не мислим да кажем да она, оваква каква је данас, нема својих махна. Али све те махне њезине не долазе отуда што Економика тобоже није никаква наука, већ отуда што је она данас још млада наука.

Младост се њезина огледа нпр. и у томе што се заиста све економисте не слажу око питања шта све треба да уђе у област политично-економног испитивања. Али и у том случају одступања се појединих економиста не разликују по самом начелу већ само у појединостима; па и тӯ често одступања су та само привидна. Тако баш у оном примеру што га нам је г. Ж. навео. Истина је да питање о порези француске и енглеске економисте изучавају у самој теорији политичне економије, а немачки не ту, већ у науци о државноме газдинству; дакле само не баш на истом месту, али на сваки начин у истом систему научном.

Даље се младост њезина огледа нарочито у оскудној терминологији. Неспоразумевања међу економистама врло често бивају баш само за то, што под једним називом један разумева једно а други друго. Али зар је то довољан основ да се политичној Економици одрече научан карактер? Зар младој науци да се одрече значај науке само за то што је млада?

Па онда ваља признати и то, да заиста има у Економици неколико важних, великих питања у којима се еко-

номисте још не могу да сложе. Тако је неслагање нпр. у теорији популације и у теорији ренте од земље. Прво је питање поделило економисте у Малтусовце и Антималтусовце, друго у Рикардовце и Анти-Рикардовце. Али прво, то неслагање економиста у неколиким питањима није потресло јединство њихово, у свима главним суштаственим питањима они се слажу тако, да их и они противници, који би највећма волели да виде растројство економиста, увек признају као једну и исту школу. Друго, што се поборници једне науке не сагласавају у свима питањима, то је у опште врло рђав доказ да та наука никако као таква не постоји. А још најгори је у устима социјалиста, који не треба да заборављају, како је мало социјалиста, који се међу собом слажу. Тај исти Прудон, кога наш учени друг ставља на чело своме чланку, није ли се и он бацао каменом на све социјалисте који су пре њега писали и радили?! Треће, баш то што још има питања у којима се економисте не слажу и које једнако претресају, он показује да политичка Економика није у растројству, већ у процесу развијања. Из године у годину средства су Економике све већа, материјал за изучавање све богатији, статистика, ова десна рука Економике, све савршенија. Што се економисте враћају те, снабдевени снажнијим средствима за проналажење истина, испитују темељитост оних резултата до којих су економисте прошлог нараштаја дошли, то заиста не може бити знак да садашња политичка Економика пропада, већ да се усавршава.

Па онда, ко хоће да по сагласавању економних писаца суди о правом карактеру политичке Економике, тај ваља да не изгуби из вида један нарочит појав. У данаш-

њем скептичном времену ништа није обичније него да млад књижевник, рецимо економиста, ступа у књижевни свет с делом, у коме се све оно, што се дотле сматрало да су стални задобитци на пољу науке, проглашава за бесмислицу, па се нове теорије износе, којима се тим већма право на научност предохрањује, што су већма у противности с оним што се дотле као наука сматрало. На утеху економистама ово је појав који могу да покажу у већој или мањој мери све области науке.

На послетку нека ми буде овде дозвољено да учиним кратке примедбе на неколика места у чланку г. Жујевића, која почем су штампана у органу Српског ученог друштва не треба да остану без исправке.

Г. Ж. каже да је погрешком у руском преводу Колбове статистике стављено да је баварски буџет, о коме је тамо реч и који г. Ж. упоређује са швајцарским годишњим буџетом, да је тај баварски буџет за годину 1856 — 61; по њему ту треба да стоји 1860 — 61. Ту је очевидно сметнуто с ума да је до пре две године финанцијска периода у Баварској обухватала пуних 6 година, и по томе да је сасвим умесно што је у руском преводу стојало да су оне суме одобрене за време од 1856 до закључно 1861 године, а неумесно је што је у поменутоме чланку стављено да су то суме које су само за једну годину одобрене.

Друго једно место, против којега ја као ђак Рошеров, не могу а да не протестујем, то је оно где се Вилхелм Рошер називље вештим Економо-компилатором. Господину писцу очевидно није из ближе познат рад Рошеров и његов положај међу ученим Економистама. Рошер се одликује од свију економиста пре њега тиме што је он први у

науци економној следствено и потпуно применио историјску методу. Да не говорим ја, навешћу шта говори о Рошеру једна од најбољих и најновијих историја политично-економне књижевности.[1] „Историјску методу применити на пространој основи у обделавању народно-економне науке, то је био тако да кажем културно-историјски задатак једнога од најпревасходнијих духова, које је Немачка у деветнајестом веку произвела — Вилхелма Рошера. Снабдевен с историјским знањем и начитаношћу, која заиста свакога у чудо доводи, обдарен оштрим опажањем, комбинаторским ђенијем, практичним погледом, државничком увиђавношћу и високим чуством за све што је човечанско и стално, Рошер је био дорастао за свој велики и тешки задатак.“ Могао бих навести и више таквих места, која за цело не износе Рошера као „вештог економо-компилатора.“

Даље оно место где г. Жујевић вели да данашње економисте, као Маклиод, Џон Стуарт Миљ, Керије, нису без претензије на строгу научност политичне Економике, то место морам да исправим у толико, што је свакоме који је мало из ближе изучавао историју политичке Економике, познато, да су још Кеснеј и Адам Смит појимали је као строгу науку. Адам Смит сматрао је Економику као природну науку и он говори много више о природним законима економним, но већина данашњих економиста. Шта више данашњу фазу политичке Економике карактерише баш то, што економисте данашње не придају више ону важност физиократској формули „Laissez faire et laissez passer“, коју су јој давале прве економисте, а

[1] Die Geschichtliche Entwickelung der National-Oekonomik und ihrer Literatur, von Dr. Julius Kautz, стр. 688.

давале јој баш услед тога што су политичну Економику схватали као апсолутну науку.

— — — — — — — — — — —

Господин Ж. почео је своју студију с једним занимљивим упоређењем. Хемија је имала своју алхемију, астрономија своју астрологију! Да не буде данашња политична Економика према правој науци економној оно што је алхемија према хемији, астрологија према астрономији?!

Нека ми буде дозвољено да овде на завршетку дадем с моје стране позитивног одговора на ово питање.

Данашња политична Економика не може понети карактер алхемије и астрологије, већ ни по томе, што она већ има своју алхемију и астрологију. Као што је она прва тврдила да може да пронађе камен мудрости и да прави злато, што Хемија као истинска наука никад није казала да може, и као што је астрологија тврдила да може по звездама да чита судбину људи, што астрономија никад није држала да јој је посао, — тако има и једна економна застрањеност која не водећи рачуна о природи човечијој и поричући историјски развитак друштва човечијег, мисли да је пронашла камен мудрости, којим се друштва људска могу на мах да начине срећним, беда из средине људи да се прогна, сви народи једнако напредни, сви људи једнако срећни да постану.

Као што хемија проучава хемичну природу материјалног света, тако политична Економика проучава економну природу друштва човечијег.

Као што алхемија одбацује изучавање економне природе већ претендује да створи ту природу, тако има и економних теорија, које мисле да могу да створе са свим нову природу економну.

Ове се теорије скупљају у појам социјалистике

Социјалистика — то је политично-економна алхемија и астрологија. —

* * * * * * * * * * * * * * *

Епилог.

Док се ова расправа о научности политичне Економике налазила на рецензији у референата које је одредио одсек за историјске и државне науке, смрт је отргла књижевности нашој Живојина Жујовића.

Мислио сам да ми је дужност да ни услед овог жалосног догађаја не напустим реч у одбрану научности политичне Економике.

Али пуно осећам да ми је дужност и то, да на крају свога чланка одам заслужно признање књижевнику који нам је прерано отргнут, ревносном једном борцу на пољу науке. У времену кад се ударају темељи науци у народа српског нама је и требао човек, који ће особеношћу својих назора изазвати дискусију о важнијим питањима науке, дискусију која је у својим последицама увек само од користи могла бити по науку. Ако је од стране покојникове и пала по некад по нека жестока реч, она му данас не може мутити искрену жалост за њим у свију који поштују науку, јер и та жестина произлазила је само од суревњиве љубави к науци. Ово тим пре и тим искреније признајем што сам се баш нарочито ја сукобљавао са Жујовићем на бојноме пољу критике зарад проналаска онога што је право и истинито, на бојном пољу на коме и кад има победилаца побеђених нема!

РЕФЕРАТ КОСТЕ ЈОВАНОВИЋА О РАСПРАВИ Г. ЧЕДОМИЉА МИЈАТОВИЋА: НАУЧНОСТ ПОЛИТИЧНЕ ЕКОНОМИЈЕ.

Писмом својим од 9 ов. мца. г. секретар српског ученог друштва саопштио ми је, како је одсек историјски и државнички одредио мене и г. Г. Гершића, да прегледамо чланак г. Чед. Мијатовића „научност политичне економије“ па ми је уједно тога ради и послао исти чланак у рукопису.

Пошто сам по овоме исти чланак прегледао, узимам чест одсеку историјском и државничком поднети по овоме свој реферат, као што иде.

Г. Мијатовић поделио је овај свој чланак на увод, на 6. особених раздељака и на закључење, па тим ћу редом и ја упознати одсек о ономе, о чему се на истим местима говори, а том приликом и своје примедбе учинити, уколико сам их нашао.

Тако је г. Мијатовић у своме приступу — уводу — најпре утврдио: да има економна страна у природи човечијој, постављајући уједно питања, да ли та економна страна, економна природа има неке карактерне знаке, да ли има закона, и да ли та економна страна може да буде предмет науке.

Па пошто је навео, да „наш нов један садруг у кругу ученог друштва“ у последњем Гласнику каже, да политична економија јесте права наука, но да данашња поли-

тична економија није наука, приступио је испитивању овога или боље да кажем обарању онога, што је г. Жујовић тврдио у своме чланку о научности политичне економије печатаном у Гласнику XXVI. стр. 44.

У раздељку под

I.

г. Мијатовић споменувши, како је тек Кеснеј у прошлом веку обратио пажњу на економна начела, и како је тек Адам Смит отворио еру политичне економије као науке, изложио је укратко, како је оно, што је политична економија учила, мало по мало себи крчило пута, како је налазило све више одзива, како се у неким и неким државама све више пажње на њу обраћа, иако је испрва имала за своје противнике и државнике и по неког философа, и по неког правника, па и саме језуите; но најважнији противници политичне економије, вели г. Мијатовић, на овом месту, „социјалисте су, јер се неограничавају на поље научне дискусије, но рачунају на материјалне незгоде раденичког реда, на непросвећеност њихову и на заслепљеност и страст њихову.“

На све ово, што је у овом раздељку под I. казано, ја нисам нашао, да ми ваља учинити какву примедбу, осим ову једину. Као што баш мало час прочита, г. Мијатовић каже, да социјалисте рачунају између осталога и на „заслепљеност“ раденичког реда. Ја с' моје стране не би допустио, да ова реч остане; мени се чини, да би се то могло рећи блаже, а да остане исти смисао; ја би био мишљења, или, да се та реч са свим изостави, или да се место ове стави: заблуда, а држим, да ми за ово није ни

потребно наводити какве нарочите разлоге, јер је очевидно, да се таковим изразом ни у колико не служи науци и међу тим је исти израз и иначе несходан.

У раздељку под

II.

говор је о овоме.

На тврдење „противника политичне економије“ — т. ј. г. Жујовића —, да политична економија није наука, онаква наука, као физика, астрономија и др., и то за то, што има закона, који трпе изузећа, г. Мијатовић је предузео да докаже, да у области чисте теорије сваки је закон апсолутан, па не трпи изузећа, а са стране применљивости трпе изузећа не само економни закони, него и закони природних наука. За потврду овога г. Мијатовић се позива на један пример Боклов „о паралелограму сила.“ Па кад има и код других наука а не само код политичне економије, да закони трпе изузеће у примењивању, онда, вели г. Мијатовић, због наступања таквих изузећа од закона неможе се одрицати научност само политичној економији, но и осталим наукама, премда због младости економне науке чешћи су изузетци код ње но код природних наука, од предмета од којих се предмет политичне економије суштаствено разликује. А кад Прудон каже, да **мора** да буде апсолутна наука економна, то, лепо примећава г. Мијатовић, зашто је он и нествори, и зашто социјалисте непокушаше дати само неколико апсолутних закона, који у примењивању неће трпети изузетака.

У раздељку под

III.

говор је о овоме.

Да не стоји навод „противника политичне економије“ да цела историја пролетаријата од француске револуције на овамо побија мниму науку политичне економије — г. Мијатовић, поред излагања, да је баш политична економија та, која је почела учити, да су интереси раденика и капиталиста хармонични, предузео је да бројевима докаже, да би само онда имало места тврдење „противника“ политичне економије: да историја пролетаријата поричe политичну економију, када би раденички ред од француске револуције на овамо са више страна горе стајао, но у време те револуције.

Г. Мијатовић статистичним датима доказује, да у Енглеској, где је раденички ред људи у највећој маси, троши се сада више шећера и чаја, но пређе, да су надници скочиле са 25°|₀ а има их и са 100°|₀, да се више улаже у штедионице, да је мање лица, што потребују помоћи из сиротињских фондова, да раденици дуже живе, а те повољне прилике за раденике само су резултати од примена оних начела, која проповеда политична економија.

На завршетку овога раздељка, г. Мијатовић разлаже, да је баш политична економија та, која је изнела на видик, да модерна демократија има смисла и будућности тек тако, ако народ, па дакле и раденички ред, у што већој мери буде учествовао не само у законодавству, већ пре свѐга у просвети и материјалном благостању, а за постижење свега тога она учи с' једне стране, шта треба раденички ред а шта остали државограђани да

чине, изјављујући на крају овога раздељка: „можете начинити револуцију, али њоме нећете створити“ и т. д.

Мени се чини, да овај последњи одељак без довољне потребе иде преко граница, којих би се требало у овој расправи држати. Све, што не иде строго у област политичне економије, нема места ни у овој расправи. Оно тврђење о модерној демократији, оно можете начинити револуцију — а ту јамачно мисле се социјалисте — иде ван области оне науке, интерес које заступа се у овој расправи о научности њеној. Уношењем и оваквих ствари у ову расправу, мени се не чини, да се ма у најмањој мери припомаже што год тврђењу, да је политична економија наука, а овамо социјалистама баш то се у мâну уписује што хоће цео живот и друштвени и државни једино по основима своје економије да удесе, као да је економна страна човека, по којој се једино има да удеси и реши сав живот друштвени и државни, и као да нема при томе, да и друге стране човечијег живота, исто толико важне као и економне, свој суд изреку.

Најпосле при доказивању, да је политична економија наука, мени се чини, да је и излишно узвикивати: можете начинити револуцију, а то је доста и неудесно, јер, бар како ја о томе мислим, наука се може бранити и утврђивати својим истинама и начелима, а не мора мишљење онога, који одриче научност наше науке, пребацивати на поље, на коме ниче револуција — У осталом мени се чини, да овакво доказивање, да је политична економија наука, и није за Гласник, јер оно није у стању свога противника убедити, но само изазвати га на јачу борбу, а таква борба не приноси постижењу друштвене цели много, а да не кажем баш ништа.

У раздељку под

IV.

Господин Мијатовић је предузео да обори оно тврдење г. Жујовића: „сва учења, све теорије економиста и сви њихови закони, што господаре у сфери свих политично-економних момената своде се под тај једини, општи именитељ, под освештано сувремено политично-економно status-quo.“

Ово обара г. Мијатовић одчасти тиме, што економни живот друштва човечијег нема статускво, што политична економија неизучава тај статускво, но она изучава економну страну природе човечије онако, како се она у друштву појављује, и тога ради она неводи свога човека на острово Робинсона Круса, нити у Мурову Утопију, а одчасти обара га тиме:

1. што је непокретна сопственост била везана до пре извесног броја година, а политична економија бори се противу тога већ од 100. година;

2. што је до пре неколико година у највећој сувременој републици ропство постојало, а политична економија од свога постанка учи, да неслобода поред своје неморалности још је и нееќономна.

3. што је до скора одређивана цена раду човековом, а политична економија свагда је противу тога устајала;

4. што се држало, да је посао законодавства одређивати цену житу, а политична економија доказала је неоснованост тога;

5. што се до пре 2-3. године у европским државама држало за целисходно одређивати величину интереса, а економија је противно доказивала још у прошлом веку, а

6. што су народи и данас испуњени неповерењем један спрам другог, а економија проповеда солидарност народа — дакле све противно оном тврдењу г. Жујовићевом, да политична економија изучава статускво.

Напослетку г. Мијатовић на овом месту изјављује, да за њега нема ни мало сумње, да г. Жујовић називље стутускво оно, што политична економија санкционише право сопствености, а ово, вели, није појав вештачки, неприродни већ са свим природан, услед потребе природе човечије.

У раздељку под

V.

Господин Мијатовић испитује, у колико има места доказивање г. Жујовићево, да је неоснован онај општи закон цене, по коме се цене опредељују по односају понуде и тражње, и узгредно умесно примећујући, да ли би озбиљни људи могли узети, да почем је неоснованост једног закона доказана, без сумње и сви остали закони не могу бити основани, пропратио је критички оне г. Жујовићеве примере о надници амала, о цени брашна и дрва, а истим примерима г. Жујовићевим доказивао је да се „неравенством прилика“ неда објаснити колебање цене, што бива сваки дан; г. Жујовић је пак на једном месту и сам казао, да један исти узрок мора имати једно исто дејство.

На завршетку овога раздељка г. Мијатовић умесно примећава, да у политичној економији и нема неког особеног „закона о амалској надници“, него само општих закона цене, и да то, што и људски рад као и свако

друго добро, има цену, није никако симптон изопачености а још мање узрок тобожње друштвене изопачености, већ напротив знак је културног напредка друштва човечијег.

У последњем

VI.

раздељку г. Мијатовић изјављује, да он и немисли да каже, да политична економија онаква, каква је данас, нема својих мâна, али те мâне вели, недолазе отуд, што политична економија није наука, него што је она и данас још млада наука.

Г. Жујовић је ненаучност политичне економије изводио и отуда, што се економисте не слажу око питања, што треба да уђе у област политичне економије, но г. Мијатовић примећава, да су таква несагласија од части привидна, а од части да је сама наука у процесу развитка с' основом изјављујући, да су то врло слаби докази за ненаучност политичне економије, јер тај доказ још најгори је, вели, у устима социјалиста који не треба да забораве како је мало социјалиста, који се међу собом слажу.

Нека ми одсек допусти навести једно место из расправе г. Мијатовићеве. Он вели (табак 10. стр. 4.): „у данашњем скептичном времену ништа није обичније него да млад књижевник, рецимо економиста, ступа у књижевни свет с' делом у коме се све оно што се дотле сматрало да су стални задобитци на пољу науке, проглашава за бесмислицу, па се нове теорије проносе, којима се тим већма право на научност предохрањује што су

већма у противности с' оним што се дотле као наука сматрало. . . . . . И у нас као да је још једнако најсигурније средство да човек до гласа дође, кад слободно пориче сваки ауторитет, кад неда рећи, да је до њега што за науку учињено."

Ја мислим да би најзгодније било и за г. Мијатовића а и за само друштво, да се цео овај одељак у смотрењу младог књижевника изостави, јер отуда могле би произићи ствари којима се наука нерасветљава а неслужи се ни задатку друштвеном.

После овога г. Мијатовић чини две примедбе на састав г. Жујовићев, и то:

1; У смотрењу буџета баварског гди је г. Жујовић казао, да у руском преводу статистике Колбове стоји, да су ти бројеви за 1855|56 године, но ово мора да је погрешено и да су то бројеви јамачно за год. 1860 — 61; — проглашује овај изказ г. Жујовићев за неуместан, но о овоме имаћу и ја на крају овога реферата нешто да изјавим.

2. У смотрењу важности економисте Рошера, о коме се г. Жујовић неизражава као што би по мишлењу г. Мијатовића требало.

Г. Жујовић је казао: хемија је имала своју алхемију, а астрономија астрологију, и то покреће човека на мисли, да данашња политична економија не буде та алхемија, но г. Мијатовић у закључењу ове своје расправе каже: да је социјалистика политично-економна алхемија и астрологија, јер данашња политично-економна наука испитује економну природу човечијег друштва онако као што и хемија испитује природу материјалног света.

У предњаведеноме изложио сам у кратко појединa места из ове расправе г. Мијатовићеве, за која сам држао да је вредно да их одсек зна, споменуо сам гдикоја места која налазим, да би их требало или сасвим изоставити или другче заменити. — Сада ми остаје, да се изразим да ли ја налазим, да би требало ову расправу у Гласнику печатати.

Проучивши целу ову расправу, ја налазим, да је вредно печатати је у Гласнику, јер њоме се на сваки начин јаче утврђује научност политичне економије, што је чланком г. Жујовићевим покушано да се у сумњу доведе, и што се овом расправом многа доста важна политично-економна питања расветљују. Само по моме мишљењу требало би изоставити она места, која напред споменух, а то су:

1. У раздељку под I. да се изостави реч: заслепљеност.

2. У раздељку под III. да се изостави оно место, да је политична економија та, која је изнела на видик, да модерна демократија има смисао и т. д. и за тим оно можете начинити револуцију и т. д.

3. У раздељку под VI. оно место, где се говори о младом књижевнику.

На завршетку овога морам уједно да изјавим, да треба настајавати, те да се оно, што се у одсеку реши, и изврши а не да се нешто сматра само за решено а да ли ће се то и извршити да о томе нико бригу неводи. На овако слободну реч пред поштованим одсеком осмељује ме поступање у смотрењу печатања чланка г. Жујовићевог о научности политичне економије.

Ево у чему је ствар.

Као што је познато, по одлуци одсека историјског и државничког поред Г. Гершића и ја сам тај чланак г. Жујовићев прегледао и дао сам глас, да се може примити за Гласник само под тим условом:

1. да се замени како друкче она изјава; да сиротиња иде кући размишљајући како ће зимус гледати сув комад.

2. да се замене она статистична дата у смотрењу швајцарског буџета и

3. да се изостави она приметба о буџету баварском.

И одсек је усвојио моје мишљење; и зато је требало, да се по тој одлуци одсека и поступи, а не да се печата оно, што се по суду лица, које је за судију одређено, имало или да изостави или да се печата другче, онако како је у истини, а не погрешне бројеве печатати, јер грубе погрешке, за које је истина одговоран писац, на сваки начин надају и ономе на терет, по чијем реферату одсек свој суд изриче.

Да би г. г. чланови који можда нису били у седници овог одсека од 23. Октобра пр. год. знали, у чему је ствар, ево ћу је овде изложити.

Г. Жујовић у свом означеном чланку казао је био, да Швајцарска нетроши више на своју управу но 3,222.695. франака, па је за тим упоредио буџет саксонски са швајцарским и казао, да Саксонија 11 пута више троши но Швајцарска на своју државну управу.

Ја сам у моме реферату о томе чланку г. Жујовићевом казао, да Швајцарска нетроши само 3. милиона и нешто више франака, но 28. милиона а то опет по самом Колбу, из књиге кога г. Жујовић узео је исте бројеве; па зато

сам и предложио, што је и усвојено било, да се ти бројеви тако и замене. Но место да тако буде, напечатано је у Гласнику онако, како је било и у рукопису, т. ј. не онако, како је у самој ствари. —

А да је она моја примедба била на свом месту, ево доказа.

Колб у својој статистици (Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands und Staatenkunde. Dritte Auflage, Leipzig. A. Förstnersche Buchhandlung 1862.) на страни 324. изложио је швајцарски буџет за 1862. г; и по томе швајцарска су примања 19,364.000. фр; а издавања су износила 18,298.000. фр; па одмах за тим исти Колб каже: за управу једне државе од $2^1|_2$ милиона душа да су то врло незнатне суме. Већ ово могло је г. Жујовића да покрене на мисао, да неће зар бити, да Швајцарска троши на своју управу само 3. милиона и нешто више франака, а сам Колб на истом месту каже, да не треба превидити да су гдикоји издатци за гдикоје веће заједничке цели остављени контонима.

Истина и тај Колб могао је довести понеког до погрешног закључења, јер он вели: када узмемо нето-суме у рачун, да би швајцарски буџет сравнили са буџетима других држава, онда, вели, изилази ова цифра: примања износе 4,093.571. а нето издатци 3,154.789. франака; али усуђујемо се и самом Колбу изјавити, да је ово на сваки начин погрешно или бар довољно необјасњено. Јер

1. Колб заборавља, да је напред казао, да не треба превидети, да се у оним бруто-сумама швајцарског буџета не налазе и оне суме, које се чине за неке веће заједничке цели и које подмирују сами кантони, а то значи,

да се и те суме у другим државама, где нема кантонских уређења, појављују у државном буџету.

2. У тима нето-сумама швајцарског буџета нема ниједног сантима на просветне заводе до само 192.000. франака на политехнику, а зна се, да и Швајцарска има својих школа и других просветних завода, а за све то наравно мора неко да чини издатак.

3. Сам Колб на стр. 326. каже:

Узимајући и савезне и кантонске издатке укупно, ови су резултати:

Нето рачуни савеза око	=	3.	милиона фран.
„ „ кантона највише	=	25.	„ „
Свега око	=	28.	милиона фран.

А кад је и ово Колб казао, онда које је вероватније, да је точније, да ли т. ј. да Швајцарска троши само 3. или 28. милиона. Ја мислим да у овоме неможе бити сумње, јер Колб одмах за тим каже, од ових 28. милиона одпадају ове суме а на ове издатке као на главније позиције, и то на:

плате	=	2,500.000
просвету	=	4,800.000
војску	=	4,500.000
пензије	=	60.000
дугове	=	2,500.000
Свега	=	14,360.000,

а те само главније позиције издатка чине више но трогубо од онога, што је наведено као да је цео издатак швајцарски на управу државну.

Ако ово није доста, ево још доказа:

Колб у својој статистици на страни 197. каже: Швајцарска троши на своје чиновнике без мало пуних 4,000.000. франака.

Кад се све ово, што је Колб о швајцарском буџету казао, узме у оцену, а онај, који хоће тима бројевима нешто да докаже, треба на сваки начин да све то има у виду, онда је јасно, да неможе да стоји оно, каода Швајцарска у цело нетроши више но само 3. милиона и нешто више франака, јер када се троши само на чиновништво близу 4,000.000., онда наравно не могу да стигну 3. милиона и за то чиновништво а и све остало што једној држави треба, а разуме се, да поред плате чиновника свака држава има још и на многе друге ствари да чини издатке.

Онај издатак у швајцарском буџету од 3. милиона само је нето-издатак од само савезног нечистог, бруто-издатка, а ка томе броју има да се дода и кантонски нето-издатак, а тај износи, као што нам Колб каже, 25. милиона; па зато сам и навео, да су погрешни они бројеви, који су печатани у г. Жујовићевом чланку.

Ако је г. Жујовић баш хтео да каже, да у Швајцарској није већи издатак но само 3. милиона франака, онда је бар требало да спомене, да је то издатак, који само савезна управа чини а да ту неулазе и издатци кантонски, и да је та цифра нето-издатак, јер грдна је разлика између бруто и нето суме.

Мени се чини, да је ово тако важна ствар, да је вредно око ње мало дуже задржати се, па зато, ако ми одсек дозволи, ја ћу је још боље објаснити.

Кад човек стане да упоређује издатке једне државе са издатцима друге које државе, налази на такве сметње при томе, да их је скоро немогуће савладати.

Као што је познато, у разним државама буџети се различно састављају; у једној држави излажу се буџетске суме у бруто-бројевима, у другој опет у нето-бројевима. Сада кад би неко хтео да упореди буџет оне државе са буџетом ове државе, па отуда да изведе, које је државе известан издатак већи а које мањи, наравно да ће доћи до погрешног закључења.

Мимо тога једна држава има једно државно устројство, а са свим је друкчији државни склоп у другим државама. У једној држави има само државних и општинских издатака, а у другим има и државних и областних — у Швајцарској кантонских — и општинских, а таква различна уређења држава повлаче за собом и грдне разлике у буџетима државним, а више пута врло је тежко разпознати, међу које издатке спада једна известна сума да ли међу државне, или областне или општинске.

Ако се хоће што већа точност у државним буџетима, то треба да се изложе и бруто, а и нето суме; наравно, да је то ствар више пути одвећ тешка, а и млого и времена и труда треба око тога потрошити.

Као што је познато, бруто-суме прихода државног то су све оне суме, које улазе у државну касу, а одових сума нето су суме само оне, које се могу употребити и на друге државне цели, а не само на получење тога прихода, тих бруто-сума. Примером ћемо ово најбоље објаснити.

Наши ђумруци по овогодишњем буџету имају да донесу државној каси 8,250.000. гр. пор., које у име ђумручине, које регалних данака и трошарина. Ова сума од 8,250.000. гр. то је бруто-сума, т. ј. она показује само, колико се од ђумрука уцело има да унесе у др-

жавну касу, али наравно то још није она цифра, која се може употребити на друге државне цели, или другим речма, то није нето-приход; јер да би се ова сума од 8,250.000. гр. могла предати државној каси, потребно је, да се тога ради потроши нека сума новаца. Да би се та сума прикупила, држава мора да држи и плаћа чиновнике, служитеље, превозна сретства, амбаре и т. д. па издатци на све то падају на терет ових 8,250.000. Држава баш за то и држи ове чиновнике и т. д. што оће да отуда има прихода, а кад јој то не би била намера, онда не би ни држала те чиновнике и т. д. јер ни ти чиновници и т. д. немају — изузимајући заштитне ђумруке — да намирују друге какве државне потребе. Сада рецимо, да сви ти издатци и на чиновнике и на служитеље и т. д. износе 1.000.000. гр. п., онда је јасно, да само 7.250.000. гр. пор. остају нашој држави на слободно расположење те може с' оволиком сумом друге какве своје потребе подмиривати, а не цели ђумручне, и тек ови 7,250.000. чине суму, што се у науци зове нето-принос.

Сада када би ко хтео, да сазна, колико управо асне доносе ђумруци нашој државној каси, имао би потпуно места да узме онај број од 7,250.000. гр. пор., јер по одбитку трошкова око одржавања ђумручких органа и т. д. толико доиста, по нашем примеру, ђумруци и доносе; али би грдно грешио сваки који би хтео да докаже, да се због ђумручких намета вуче један терет само од 7,250.000. гр. пор. т. ј. само онај нето-приход ђумручки. Јер они, који сносе терет плаћања ђумручине и других неких такса, не носе тај терет само у суми од 7,250.000, већ цео бруто-приход ђумручки, а то је, као што је горе

наведено, 8,250.000; они морају због оног прихода од 7,250.000, који је државној каси потребан за друге државне потребе, да сносе и онај терет од 1,000.000. гр. пор.; што не би било, када држава не би потребовала никакав приход од ђумрука.

Истина има примања и издавања државних, која по вољи можемо употребити, било бруто, било нето-суму, са стране финансиске, јер у смотрењу терета, који има да сносе државограђани, све једно је ма коју суму да узмемо. — Међу приходе од правитељствене привреде стављено је у наш овогодишњи буџет, да државна књигопечатња доноси 400.000. гр. пор. Ово је наравно бруто-примање. Ја незнам, колики је управо издатак државни на књигопечатњу, али ради објашњења рецимо, да је тај издатак 350.000, гр. пор., тако да државна књигопечатња доноси државној каси 50.000. гр. пор. нето-прихода. У погледу на оне, који сносе терете државне, све једно је сада, да ли да се у буџет примања ставе 400.000., у буџет расхода 350.000., па на тај начин да се појави онај нето-принос, онај вишак од 50.000 гр. пор., или одма у буџет прихода да се стави само 50.000., а у буџету расхода главне државне касе да не стоји никакав издатак на државну књигопечатњу. Они 350.000., што сада по нашем примеру стоје у расходу наше државне управе, нису управо никакав терет за државограђане, јер то су онако исто производни трошкови, као и у свако другој шпекулативној радњи, и које накнађују купци, односно трошачи онога, што се у тој књигопечатњи производи.

Са ове стране дакле, али само с' ове стране посматран приход од књигопечатње све једно је, да ли да се

у буџет расхода стави 350.000., а у буџет примања 400.000., или на место свега тога да се просто стави у приход 50.000.

Са свију пак других страна са којих се може ова ствар посматрати, није све једно. Није све једно

1. Када се оће буџет наше државе да сравни са буџетом друге које државе, јер у томе случају треба најпре знати, да ли и у тој другој држави постоји правитељствена књигопечатња, и како се у нашем и како у буџету те друге државе појављује примање и издавање на књигопечатњу, да ли т. ј. бруто или нето-суме.

2. Када се хоће, да се из расхода по буџетима разних држава сазна терет, који имају да сносе државограђани тих држава, треба наравно од главне суме државних прихода, сасвим изоставити овакве приходе, који истичу из правитељствене привреде, јер то и нису никакви терети за државограђане.

3. Није све једно, да ли ће се бруто или нето-суме употребити, када се хоће да увиди, у којој се држави књигопечатња или друго какво подобно предузеће економније руководи, у којој се држави са мање труда и трошка сразмерно више асне добива, а то се може знати тек онда, када се зна, колики је бруто, а колики нето-принос од таквих предузећа.

4. Није све једно ни зато, што и онај бруто-принос од правитељствене привреде улази ако и не у главну државну касу, а оно опет у неку касу нижег државног надлежателства, а то је узрок, те због тога држава мора да држи више чиновника или служитеља; зато који би хтео да испитује, колики је број чиновника или служитеља државних, треба да зна природу којих послова врше ти чи-

новници или служитељи, јер неопредељност тога може на страшно погрешна закључења да одведе човека, пошто бруто-издатак на такве ствари не иде на строго државну управу; држава да се одрече тога предузећа, не би имала ни тих издатака. Зато када се оће да говори о томе, шта кошта једну државу њена управа, то онда имају се такви издатци од целог буџетског расхода одбити, наравно у онолико, у колико се они поклапају приносом из истог предузећа. — Из нашега овогодишњега буџета видимо да правитељствена привреда доноси 1.885.000. гроша, но да би та сума дошла до руку правитељствених треба чинити доста велике и издатке. Међу приходе од правитељствене привреде назначено је

1. приход од правитељствених добара.
2. интерес на новце.
3. приход државне књигопечатње.
4. приход економије топчидерске и државне ергеле.
5. приход пошта.
6. приход телеграфа; и
7. приход од управе фондова.

Када би ова предузећа, од којих поменути приходи долазе, била чисто фискалне природе, онда би потпуно имали места, да све оно, што се троши на иста предузећа, превучемо и да у толико умалимо буџет расхода, у колико се појављује приход у приходу буџетском; а кад би хтели наш буџет да сравнимо са буџетом друге које државе, имали би најпре да сазнамо, да ли се и у тој држави налазе издатци и на природу оваквих истих издатака као и код нас, па ако се налази, које су суме наведене, да ли т. ј. бруто или нето суме.

Финансиска практика има и овде да покаже грубе погрешке, које се догађају. Било је времена, када се у прајском буџету није показивала она сума новаца, која се добијала од разних судских такса, него се у онолико, у колико је та сума износила, одбијало од издатака на судску струку, а по томе са толико се мањом цифром показивао дејствителни расход на исту струку.

Ако се стане овако правити нето-расход у државном буџету, онда наравно нисмо у стању никако такав буџет употребити за упоређивање са другим којим буџетом.

Па како се обично пита само за укупну количину расхода по буџету, када се хоће да оцени, шта стаје неку државу њена управа, и да ли нека држава троши више но друга која, то је увиђавно, да се из те количине не само неда никакав известан суд извести, јер до тога се долази само смотреним упоређивањем прихода и расхода једне исте природе; јасно је, да бројевима, извађеним из буџета неке државе, који нису објасњени као што по преднаведеном треба или су са свим друге природе, у једној бруто а у другој нето суме, само ћемо читалачки свет, који се не бави оваквим предметима, довести до заблуђења и погрешног суђења о многим стварима, а таква погрешна закључења не могу да остану без штетних следства и на посматрање о целом државном склопу. Интерес пак никакве науке не може бити тај, да се читаоци воде заблуђењу, па отуда и погрешном схватању разних државних установа и целог државног склопа.

Озбиљност предмета мислим довољно ме пред поштованим одсеком извињава што сам се мало дуже упустио у излагање и испитивање ове ствари, јер из горе наведеног види се са свим јасно, да оно не стоји, што је у чланку

г. Жујовићевом казано као да Швајцарска троши само 3. милиона и нешто више франака, а протурање оваквих погрешних поучавања читаоца у толико је штетније, што то бива у органу једног ученог друштва, коме се читалачки свет осећа морално обвезан своје веровање поклонити.

Зато, да неби остало онако, како је печатано у Гласнику XXVI, ја предлажем, да се ма којим начином примети, да су они бројеви о швајцарском буџету погрешни и да је још у седници овога одсека од 23. Окт. 1869. год., када се о томе чланку г. Ж. изрекао суд, примећено, да се ти бројеви имају исправити, но да то није у своје време учињено.

Напослетку још и ово.

Као што чини сада г. Мијатовић, тако сам ја још приликом читања мога реферата о чланку г. Ж. изјавио, да није никаква погрешка у руском преводу Колбове статистике оно, што је г. Ж. казао за баварски буџет; он је казао, да у руском преводу исте статистике стоји, да је тамо означена цифра узета из буџета баварског за 1855|⁶¹ год., па је приметио, да то мора да је за год. 186⁰⁄₁. Ја сам још тада каз'о, да то није погрешка, јер у тој истој статистици стоји, да се баварски буџет одређује на период од 6. год., — па иако је то казано, опет се није хтела она добра услуга да прими, већ је онако печатано, како је било у рукопису, па ма да је то било погрешно, а да је погрешно, примећено је било у овоме одсеку.

Оволико сам нашао за вредно приметити о ономе, што је у овоме одсеку решено, а није извршено.

КОСТА ЈОВАНОВИЋ.

24. Априла 1870.
У Београду.

РЕФЕРАТ Г. ГЕРШИЋА

О ЧЛАНКУ Г. ЧЕДОМИЉА МИЈАТОВИЋА:

НАУЧНОСТ ПОЛИТИЧНЕ ЕКОНОМИКЕ.

Прочитавши чланак г. Мијатовића ја сам тога мњења, да се тај чланак штампа у друштвеном органу тим пре, што је у исти орган примљена и она расправа пок. Жујовића, на коју сада г. Мијатовић као заступник противног правца у науци одговара. Можда би се могла у томе видети нека недоследност од моје стране што сам као референат о поменутој расправи Жујовићевој био за то, да се она прими такође у Гласник, а она овамо заступа баш противно научно мишљење о томе, што се у чланку г. Мијатовића излаже. Ја држим да би то била штетна и погрешна једностраност од стране референата, кад би они у некој струци науке препоручивали за примање само оне чланке, који су у неком извесном правцу написани. Тада би плодној и корисној дискусији научној у друштвеном органу врата затворена била. Ја сам за потпуно слободну дискусију у научним питањима, па за то баш и јесам тога мишљења да се ова расправа у Гласник прими, ма да се са неким наводима у њојзи не слажем; ниједан правац научни не може себи догматичну непогрешљивост приписивати, а научне се истине тек онда могу потпуно утврдити и одостоверити, кад се сви противни наводи и разлози саслушају и побију, а не онда кад се ти противни наводи и разлози ућуткавају и кад им се не да прилика

да на јавност изађу. Ја једно само иштем од сваке научне расправе, која ће у друштвени орган да уђе, а то је, да је написана духом научним и озбиљним, тоном онаквим, какав доликује научном разговору, и да има у њој заиста навода и разлога, који показују збиљску студију и испитивање. Овим захтевима расправа г. Мијатовића у опште узевши потпуно одговара; на неке бих појединости пак имао да учиним помање примедбе и желео бих да их г. писац усвоји пре него што му се чланак у друштвеном органу штампа. На страни 2. другога табака г. писац спомињући научну борбу између економиста и социјалиста каже да је на страни економиста сама „здрава лођика“ а на страни социјалиста сама „софизма“. Радо признајем г. Мијатовићу стручност у политичној Економији, а себи је никако не присвајам; но ипак колико сам пратио ток те научне борбе и колико ми је познато најновије стање те науке мислим, да се не може тако одсечно одрицати социјалистама свака логика, а придевати им се саме софизме. Тако међу осталим и сами противници социјалиста признају, да су они први открили рђаве стране система т. н. новчане привреде и да су са логичношћу доказали погрешност тога правца, који голу људску себичност узима као основу народне економије. Прудон је пак посебице са великом логичношћу показао релативност свију привредних установа и тим је начином много томе допринео, да се докаже неоснованост сваке апстрактне теорије и потреба историјског метода у економној науци. Па даље. Американац Кери, који је у многоме основно реформисао социјално-економну науку, зар он не заступа многа учења баш у правцу социјалистичком? Шта је друго његова борба

против начела „laisser faire“, него признање основане мисли, што су је нарочито француске социјалисте заступали? Па ко је најдубље разлоге навео, по којима се види штетност излишних посредујућих лица, посредника? Па није ли баш та наука о томе, како се трговина непродуктивно изметнула, није ли она баш у социјализму основана? По овим неколиким наводима само мислим да се види, да у социјалистичком научном разлагању има доста и логике, а да није баш све сама софизма и да је по томе г. Мијатовић у своме одсечном суду према њима много строжији, него што су људи као Кери, Диринг, Хилдебранд и т. д.

На истој страни истога табака мало ниже г. писац каже ово: „Али социјалисте се не ограничавају на поље научне дискусије. Они рачунају с материјалним незгодама раденичког реда, са непросвећеношћу њиховом, са заслепљеношћу и страшћу њиховом.“ Г. писац дакле судећи бар по овим речима целу социјалистичку школу (која као што он сам признаје није мала) уврштује међу просте демагоге и агитаторе и то још агитаторе неискрене и непоштене, кад као што вели „рачунају са непросвећеношћу, са заслепљеношћу и страшћу раденичкога реда.“ Ту писац прво сам себи противуречи, јер мало ниже на истој страни допушта да су социјалисте људи „поштени, карактерни и човекољубиви.“ Или стоји једно или друго. Ако су поштени и човекољубиви, онда неће рачунати са заслепљеношћу и страшћу, него ће просто и искрено ићи за тим, да своме правцу и својим начелима придобију практичне важности, као што су то економисте такође увек чинили и сада чине; а ако напротив одиста рачунају са заслепљеношћу и страшћу, онда нису карак-

терни ни поштени. Једно или друго. Ја мислим да се могу теорије социјалистичке побијати, а да се са свим обиђу такви изрази, као што су поменути; у опште такви изрази по моме мњењу не треба да буду у озбиљној научној дискусији, која треба мирно објективно да тече и само научним разлозима да се служи. Многе су знамените економисте војевали против социјалистичких теорија, али су својим противницима признавали искрену тежњу за истином и искрено одушевљење за благо човечанског друштва као н. пр. Мишељ Швалије у своме „Cours d' Economie politique“, Хилдебранд у своме делу: „die Nationalöconomie der Gegenwart und Zukunft“ и т. д.

На истој страни табака г. писац у својој строгости према социјалистима иде дотле, да им одриче чак и то да су учени људи, јер сумњају о научности досадашње политичне економије. Ја мислим да се економистама не може неко искључиво право на назив „учених“ људи приписивати, нити да се може правити нека чудна разлика између „социјалистичке“ и несоцијалистичке учености, као што г. писац чини. Узмимо баш да је у свему погрешна социјалистичка теорија, то би онда у опште отуда излазило, да сваки писац, који је какву погрешну теорију поставио не заслужује име ученог, и по томе је Кери могао одмах Малтусу и Рикардо-у одрећи ученост, чим је онако очевидно доказао, да су погрешни они закони, што су их они поставили. Па узмимо и самог Керија на кога се г. писац са поштовањем позива. Кери на стр. 7. (намачког превода) своје „социјалне економије“ каже: „Тешко се може о социјалној науци казати, да она заиста постоји. . . . Науци требају закони, закони су пак опште истине, које не трпе изузетка. Где има у социјалној на-

уци какво постављено правило, коме би се истинитост са свију страна признавала? Ми не познајемо ни једно. . . . Међу ученицима Малтусовим и Рикардовим нема ни двојице, који би се потпуно слагали у смислу својих учења." и т. д. Па мало даље каже: „За то је све у забуни и збрци, ништа није утврђено па није се још дошло до споразумљења ни у опредељењу разних појмова (као што су вредност, капитал, рад, рента, богатство, добитак и т. д)." У опште дакле сам Кери сумња о научности политичне економије што је до њега постојала. Зар он за то не заслужује име ученог човека, или можда и њега увршћује г. писац међу „социјалистички" учене људе? То је дакле игра с речима, која држим да је сувишна у научној расправи, тим пре, што ништа не доказује, а садржи у себи неко малоуважавање противника.

Г. писац на страни 9. наводи једно место из Боклове „историје цивилизације" у потврду томе, како и природни закони трпе изузетка, но писац је ваљало и то да опази, да Бокл у примедби на истој страни то зове само „привидним изузетцима", а у ствари самој да природни закон остаје потпун и неокрњен.

На табаку 10. стр. 4. г. Мијатовић несагласност економних писаца хоће да објасни међу осталим још и овим појавом, што каже: „У данашњем скептичном времену ништа није обичније него да млад књижевник рецимо економиста, ступа у књижевни свет с делом, у коме се све оно, што се до сад сматрало да су стални задобитци на пољу науке проглашава за бесмислицу па се нове теорије износе, којима се тим већма право на научност предохрањује, што су већма у противности с оним, што се дотле као наука сматрало. . . . И наша мала и

слабачка књижевност није без таквих појава.“ и т. д. Ја мислим напротив да је данашње скептично време баш изоштрило научну критику и дух испитивања, који неће да се зауставља на неким путем предања наслеђеним научним теоремима, него све подвргава критици и корача напред у научним проналасцима и резултатима. Тај навод г. писца дакле ни у колико не објашњава поменуту несагласност међу писцима, јер није начим доказан. А тако исто не доказује ништа ни за ствар саму, коју писац брани, јер то извесно није доказ, да овај или онај писац нема право само зато што је млад и само зато, што одриче основаност нечему, што је донде држано за велики научни задобитак. Тако сви реформатори у науци раде. То је радио Бокл, то Кери и др. Па да ли то само по себи доказује, да они немају право, а да је основано оно, против чега они устадоше? Ја дакле мислим, да би то цело могло из овакве научне расправе изостати нарочито кад ни сам писац није још толико оседео у књижевноме раду, да би могао младим књижевницима такве лекције давати а најмање у строго научном органу, у коме не треба да имају места прекори, који ништа у самој ствари не доказују.

Г писац на 2. страни 11. табака протестује против тога, што Жујовић називље Рошера „вештим економо-компилатором.“ Он му због тога одриче чак и познавање Рошеровог рада и његовога места међу ученим економистама; писац сам пак о Рошеру ово каже.„ Рошер се одликује од свију економиста пре њега тиме, што се ставио на са свим особито гледиште, што је први у науци економној применио историјску методу.“ Мислим да г. писац нема право, кад се тако оштро изражава према Жујовићу

што се тиче познавања Рошеровог рада и његовога места међу економистама. Толико ми је познато да Жујовић са тим својим мњењем о Рошеру никако није усамљен. Међу осталим навешћу само критику о Рошеровом делу, што је написао Фонтенеј у „Journal des Economistes“ (Јануар 1858.). Ту се одриче оно, што г. писац каже, да је он први применио историјску методу, а то исто чини и Диринг, који ту заслугу приписује Листу а Хилдебранд опет Прудону. Што се пак саме вредности Рошерове књиге са научне стране тиче, ту је у најновије доба Диринг јако побио и нарочито је казао да је Рошерова историјска метода т. н. лажни хисторизам, и да је његова књига само као што се и он изражава „ein compilatorisches Handbuch“; осим тога Пече у својој књизи „Geschichte der Geschichtschreibung“ показује како је Рошер истина многа факта покупио и како му је књига с тога корисна, али како са научнога гледишта у њој влада фраза и предрасуда и како му је нарочито погрешно само схватање историје. Још да наведемо и писца Линдвурма у своме делу: „Stats-und Privatwirtschaftslehre.“ Па хоће ли г. писац и свима овим људима одмах то казати да им није изближе познат рад Рошеров и његово место међу економистама? Ја мислим да може човек са свим изближе познавати рад Рошеров па ипак да га не држи за такав велики авторитет као што и наведени писац доказује. Лепо је од г. Мијатовића што као ђак Рошеров свога учитеља брани, али онда треба прво да побије оне доказе, којима су поменути писци у новије доба Рошеров авторитет јако потресли; то би за цело више вредило, него само просто одрицати пок. Жујовићу познавање рада Рошеровог,

за то, што се усудио да буде другога мишљења о Рошеру него г. Мијатовић. По томе дакле мњењу тај би прекор могао изостати.

Један је од највећих разлога против данашње политичне Економије одиста тај, да се најзнаменитији писци скоро ни у једном важнијем питању не слажу. Је ли тај разлог г. Мијатовић побио? Што он наводи против тога разлога то стоји на 3. и 4. стр. 10. табака. Ту допушта г. писац да има неколико важних, великих питања, у којима се економисте не слажу; али он каже да се у свима осталим главним суштаственим питањима слажу. Ту мислим да би ваљало да је г. Мијатовић навео бар неколико од тих главних, суштаствених питања, у којима се слажу, да би нам са свим растерао ону сумњу, коју нам Кери и Диринг у најновије доба још зададоше казавши и показавши, како тешко има и једног знаменитијег учења у економици, у коме се ауторитети економиста слажу. У опште ми пак према данашњем стању те науке није јасно, за што г. Мијатовић Рошера, Рау-а, Миља и Керија меће потпуно у једну линију и што му, кад је, колико ми је познато, Кери и његов последователь у Немачкој Диринг баш учинио преврат у тој науци и управо у најновијим питањима оделио се са свим од досадашњих поменутих ауторитета међу економистама. То по моме мнењу није једна школа, и по томе држим да би добро учинио г. Мијатовић, кад би обележио свој положај према најновијој „кризи“ у народној економији, па да се онда још изближе знаде, којој он науци брани научност и утврђеност њених начела: или оној од Рошера, Рау-а и др. заступљеној или оној, што је са Керијом започела, јер између једне и друге извесно има огромне разлике. —

Оволико сам имао да приметим што се неких ствари тиче, а опет исповедам, да признајем г. Мијатовићу потпуну стручност и по томе много већу могућност, да ме о противном увери, ако би хтео да поведе разговор о овим примедбама. Дотле пак ја свакојако остајем при њима и желео бих, да их г. Мијатовић усвоји пре него што му се чланак штампа.

Глиша Гершић.

ЖИВОТ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА,
великог кнеза српског.

Овај животопис деспота Стефана Лазаревића код нашег србског читајућег света до сад још непознат, за који су само неки наши писци знали да га има, и желели да се код нас штампа и љубитељима наше повестнице приступан учини, налази се у рукописној књизи у библиотеци одеског универзитета, коју је многозаслужни професор истог универзитета, Стат. Сав. Господин В. И. Григоровић из Казана донео и тој књижници уступио, а која се тамо чува под № 34 рукописа. Писана је на хартији у величини мале четвртине, и тврдо је повезана у корице од древета и коже. Писмо је полууставно, доста читко и чисто, и од 195 листова целог рукописа највише њих су једном руком писани. По својој садржини овај је рукопис сборник разних животописа и похвалних слова, — и тако има у њему:

1-во Живот светог Саве српског од Доментијана, овде са свим кратко уређен на 44 листа, т. ј. од 1-ог до 44-ог листа. Текст је сродан с оним што га је г. Ђуро Даничић издао штампом 1860-те године, али је толико скраћен, да су две трећине изостављене, тако да овај рукописни живот износи свега 44 листа крупно писана, док онај печатани броји 109 често штампаних листова; у рукопису овом највише су задржана само казивања о делима и догађајима готово од речи до речи истоветна, а реторске слике, похвале, сравњивања, примери и у опште аскетично-монашка излетања и застрањивања скоро са свим су изостављена. Животопис одржао се цео, само последњег листа нема, и на њему бившег краја, који у штампаном износи до 15 врсти.

2-го Евтимија патријарха трновског похвално слово светом Константину и Јелени, на дан 21-ог Маја, — износи 33 листа, од 48-ог до 80-ог.

3-ће Живот деспота Стефана на 41-ом листу, од 84-ог до 124-ог, овај исти што се овде печатан издаје.

4-то Живот краља Срефана Дечанског од Григорија Самблака списан, који овде износи 32 листа, од 125 до 157, а који је по другом нашем рукопису у овога Гласника књизи XI-ој штампан.

5-то Живот Илариона епископа мегленског, списан од Евтимија патријарха трновског, — износећи 38 листова од 158-ог до 195-ог, који је и последњи лист целе ове рукописне књиге. Ово житије писано је другом руком и чини се по целом изгледу бити старије од осталог рукописа, с којим је само уједно повезано.

Судећи по знацима палеографијским целог рукописа, биће писан у другој половини 15-ог века.

Имају у њему уписане две важне белешке, од којих прва црвеним мастилом и истом руком писана, којом и текст истог листа, стоји на доњем крају предње стране првог листа, и гласи овако:

„**В лѣто ҂ꙁкє. (7025 = 1517) пришель ѿ свѧтыѧ горы старець Ісаиа принеслъ к великомꙋ кнѧꙁю книгꙋ: житїє свѧтагѡ Савы срьбьскаго.**

По овој записци морао је тај калуђер старац Исаије ово у Светој Гори мож'да у Хиландару узети и тадашњем великом књазу руском на дар поднети.

Друга белешка нова је али за нас занимљива; неко је сад скоро на 47-ом листу обрнутом, који бејаше чист, ово написао:

Из хронографа Соловецкој обители, № 52: „**при семъ цари Иванѣ Палеолоѕѣ бысть краль въ Сербехъ Волкашинъ да братъ єго деспотъ Оуглешь. Сеи доблественыи мꙋжъ деспотъ Оуглешъ подвиже брата своєго Волкашина кралѧ и гречєскаго царѧ Ивана Палеолога и иныѧ, подвигоша вельможа многїа нѣгде до ҂ꙁа изъбраннаго конска и пондоша въ Македонїю на изгнанїє безбожныхъ Тꙋрокъ. — Неизгнаша но сами отнюдъ оубїени быша и тамо кости ихъ падоша и непогребени биша.**“

„**Близитъ обѣщаваєтъ сѧ великаго кнеꙁа Стефана имѣти въ сына мѣсто, и ꙁемлю негоевати но съблюдати.**“

Што се тиче овог животописа деспота Стефана, види се из речи самог писца, да је написан одмах 4-е године после смрти деспота, дакле 1431-е, и то од човека који је живио у двору и који је знао за све што се тицало деспота, јер су га на то да опише живот и дела Стефанова позвали тадашњи српски патријарх Никон и придворни или палатни великаши деспотови; а судећи по духу целог његовог дела, бејаше писац свештеник или калуђер. А како има у овом животопису врло много таких подробних историјских података, за које се слабо дознаје из других извора, то он принадлежи међ важне изворнике и доказе српске повестнице.

Осим овог одеског примерка, по ком је ово овде сљедујуће житије печатано, зна се још за један рукописни екземплар истог животописа, који се налази у хилендарској лаври, а лако је могуће, да је и овај одески из хилендарског преписан каквим калуђером светогорцем, јер је овим старцем Исаијом одтуд и донешен руском великом књазу, можда љубитељу умотворина свог словенског рода и језика. А по трећем рукопису који се чува у библиотеци тројичко-сергијевске лавре под бројем 686. печатано је ово житије већ у русском делу: „Изборникъ славянскихъ и рускихъ сочиненіи и статей, внесенныхъ въ хронографы руской редакціи. Собралъ и издалъ Андрей Поповъ. Приложеніе къ обзору хронографовъ руской редакціи.“ Москва. 1869. 8-о 541 стр. (Види: Стојана Новаковића: Библиографија српске и хрватске књижевности и т. д. за годину 1868. у Гласника срп. уч. др. књ. IX стр. 305 и 306). Али како су подобна руска дела за нас тако тешко приступна, да једва долазе до руку двојице или тројице српских научењака, то смо држали за добро напечатати овај важан споменик српске прошлости у нашем Гласнику, како би постао домашан за сваког, ко се год са српском повесницом занима, или кога драгоцени производи српске књижевности заоставши нам из славне прошлости занимају. А ја сам ово верно преписао из одеског подлинника, само сам скраћења разрешио и знаке интерпункције ставио.

Др. Ј. Шафарик.

Месеца Їюнїа вь .ѳ҃ı. день.

Житїе и жизнь приснопоминимаго, словꙋщаго, благоучьстиваго господина, деспота Стефана, съписано повелѣнїемь и понꙋжденїемь свıатѣишаго патрїарха земла тоа срьбьскыа курь Никонωмь и полатных началникь, видѣнїемь же трїсвıатынимь ıавленїемь самомꙋ тезоименитомꙋ прославлающꙋ сїа быти. благослови ѿче.

.а. Азь есмь рече сын при кꙋпинѣ, съвръшаа та вожда людїи моих, ıако неимам по сꙋществꙋ моемоу подобїа и именовати имѣнїа, ıако же ма ты ωщꙋщаеши прозрителныма очима, приблюжю са тебѣ мнѣ приближающꙋ ти са, ꙋгожден ми и вь по сих подобнынмь тебѣ слоужителю мои; всакь бо възносаи са кь мнѣ ıако вь ковчегѣ чистѣ плоти ꙋтвръжденнѣ ѿ всюдꙋ невѣрїа вод потаплающиих неприкосновеннѣ, и азь въ срѣтенїе емоу обращоу са, изливаа нань водоу доуха моего, къ вышнѣишимь въсходащих сего. И нинѣ шедь кь глаголавшим ти, кто та поставит сꙋдїю или приставника над нами, и глаголи не въ оуши фараωновѣ, ıако же Їωсифь силнымь его ω оумръшемь чръви Iаковѣ, но вь лицѣ предь всѣми силными орꙋжьстви, и всѣмь Египтωмь, ѿ оустѣ моихь повелѣваа, о възвожденїи възлюбленнаго прьвороженнаго сина моего всего Їизраила и да не ıако ω Iаковѣ ωстаноуть въ Египтѣ съ скоты и съ проучими, но до слѣпа ωвчате, и хрома козлате съ всѣми кꙋпно красними оутварьми египетьскыми. Аще же не послꙋшають та, ранами тѣхь

даждь до прѣвороженныхь всѣхь ѹязвїшн, и въ мѣсто любоѹестїа, еже къ Їѡснфѹ въ землю хананѣискѹю до възвращенїа емѹ, бѹдеть самъ Фараѡнъ съ всѣмь воиньствѡмь жде те въ ѹрьмнѣмь мѡри не до моего иже по ѡбразѹ кѹпиннаго ꙗвленїа, пришествїа дѣвицею въ мирѣ; но до втораго и страшнаго еже съ вои аггелскыми и силами небесными, въ еже ѿ вѣка съпротивльшими са моихь повелѣнїи, ѿмъщенїи седмынми, ꙗко же енѡхь пророуьство.

в. Въсѣм же въ слоухь съ глаголю с тобою на сеи горѣ, да ꙗвленых слѹх оуха, лиши же къ земли ѹвѣдать избраннаго моего и закон десаторичныи, рѹкою ти възпрїнмоуть, ты же и сѣнь ѹстроиши ми по ѡбразѹ небесномѹ.

г. Глаголють ѹбо о семь боговидци, понеже водою дѹховною ѡбразь из начала бысть. Паче же ѡ семъ боголюбци, ꙗко и четыридесатномѹ попѹщенъ бысть приближити са, ꙗко же и равно аггелныи онъ, въ истинѹ въ м̃ — т бо лѣть знаменїа и чюдеса мѡѹси сътвори въ земли егѵпетстѣи, и въ пѹстыни въ ѡбразь създатела и рабъ его, имъ же поуть из начала единъ и тъждь.

д. Дрьжавныи же сеи, иже въ наша роды въсїавыи, не просто четиридесатномѹ вожденїю попѹщенъ бысть приближити са, но ꙗко великъ сын, но ꙗко печат бывшимь христоименитым мѹжеи въ преставленїе крѹгъ и въ теченїе, при крьми иже въса ѡкрьмлаꙗи, иже паче сего преставленїе, въ таково врѣма приведе, иде же рече са зде страх и тѹга велиа по вселеннѣи скончаша са и оуидоша вса, та же и из начала числаще са .ѕ̃і. обьхожденїи крѹговъ, кромѣ ѡстающихь .г̃. ꙗже

скръби лѣта и съвръши са тринадесатое ѡбхожденїе по .флв. лѣт, въ .ѳ. лѣто владичьства его, тѣм же въ истини иѹ скончаша са и оскѹдѣша и ѹлишихѡм са въ .лн. лѣто владичьства его. —

є. Аще не бы господь многаго ради благоѹтробїа его ѡставилъ нам сѣмене, ѩко содома ѹбѡ были бихомь, и ѩко гомѡра ѹподобили са быхѡмь; тогда бѡ глады и трѹсы частыи и смрьтоносїа, азыкомь же по морю и сѹши нашествїа и брани въ незаапѹ, и по вселенѣи не бысть, идѣ же страхь твои ненаиде владико, въ самое сїе. ,ѕ.џ.л. (6930 = 1422) лѣто, егда же всеславнаѩ сътворишн, трепеть прїимоѹть ѿ тебе горы и растають са ѩко воскъ таеть ѿ огна; и ѩвѣ боѹдать дѣла твоа прѣдь сѹпротивнымн, и дивенъ бываешн боже въ паматъ скатынхь твоихь; но и иннѣ сказаль еси въ людехъ твоихь силѹ твою, не до коньца давъ достоанїе свое въ разрѹшенїе азыкѡмъ; и иннѣ же ѡстави преклонишнхь колѣнѣ ваалѹ похотѣи слабости естества, но възмогшихь ѿ немощи, бывихь крѣпкы въ бранехь, вѣрѹющихь съкрѹшающемѹ брани мышцею высокою, изволившнх съ людми бѡжїими страдати, неже ли временнѹю имѣти грѣха сладость, въ распеншнх са ѡ стадѣ христоименитѡмь.

г. И ѕѣло бо пострадаша нѣцїи въ истинѹ о благоѹьстїи елика аще кто ѿ древнихь еже съдръжати са ѡставшими непоколѣбнмѡмь.

з. За сих рыдателнынхъ вѣщанїихь да простить мн ваше боголюбное аще о дѹсѣ, аще земленыхь, лѣта бѡ вѣчнаа поманоѹхь и въ памати благоѹьстиваго вса ѡ господѣ храброкавшаа, аще възможно, хотѣлъ быхь привести аще и не по достоиньствѹ; не възможно бѡ

невѣждамъ пѫчинноу плавати, ктомү рыдающимь обычаи и вънѣ пωдобїа благы въспрїимати, ими же неоудръжимыихь слеѕъ токы изведоутъ, ωбрѣт же имеинтааго, їако же нѣкоторыи корабль, им же плава къ подобныим въсхождү.

и. Иже ї҃сүса навиина мүжествү же и вѣре приоүподоблена, и оү достоанїю раздѣленїи ѕемла и въдрүженїи новѣи скинїи новомү їиѕраилю въ галгалѣхь свобожденїа въ разлнчнаа врѣмена ѿ окрьстныхь врагъ, премүдростїю и силою и въ врѣма подобно въсхода на ωплъченїе сүпостать.

ѳ. Сүдїи же много ωбраѕное, но Самѱωнъ крѣпкыи, и женою побѣжденъ бысть, семү же ни малы въ всем житїи ѕапать. Ѳеѕвитанина Илїю не глаголю но Или свещеннику и сүдїи їиѕраилевү; слабости и ѿчаанїю николи же вдасть себѣ, Самωила крѣпкаго въ үмѣ имѣа, емү же господь въ стлъпѣ ωблачнѣ глаголааше, господьствоваша и царѣ поставльша и царѣ ωбличивша, въ пророцѣхъ дивныи.

і. Їесеωва же Давида емү же свѣдѣтельство божїе, обрѣтохь бо рече давида по моемү срьдцү; въ истинү ωбрѣт, и присно поминаго; висωкаа гнүшаю са и мрьзωсть вьмѣнающа, смиренїемъ же въѕносаще са всегда, елико кто можеть вьмѣстити.

аі. И Соломωнъ рече сѣде на прѣстолѣ Давида ѿца своего, и сьмири еже къ сѣверү и югү асүры и егүпьти. Елико и царица ефїωпскаа съ дары прїиде, има бо его богомь и самыми дѣли Соломонъ нарече са; еже юсть смиренїе; сеи же крѣпчаишаа скиптра въ дни своа къ себѣ смири, въстоүныихь и ѕападныихь; елико царьствѫющеи въ разлнчнаа врѣмена съ всѣхъ странъ къ

немꙋ стѣкающихь сѧ, и ꙋстрои и въ своихь странахь жребїи оудостоѧвати, паче же ѕападнїи господина и съблюдателѧ, всемꙋ царствїю своемꙋ нарицати по истинѣ, и въ врѣмѧ клюуимо и иѕбранныхь своихь и съ проуимъ воиньствомь ихь посылати, силныихь и могꙋтелевъ всеѧ ѕемлѧ; иже и николи же кто ѿ нихь ѿшедь въ своѧ ѿ превеликыихь дажде и до малѣишихь, не въѕвѣщаа превеликыѧ и достохвалныѧ дары сего присноxвалнааго бываше; брани же крѣпкыѧ и моужьства иѕ дѣтска, премꙋдрости ѿ всѣхь ѿ вѣка сътвореныѧ ѿ сего же и словꙋщїи деспоть именова сѧ въ всѣхь странахь; и ѿ малаго сръбьскаго скиптра, множаишїи по вселенѣи гласъ има притажа; паче же самодръжавныихь и славныихь въ многыхь аѕыцѣхь высащиихь сѧ ѡ народѣхь аѕыкъ.

ві. Къ ѕападныимь странамь сын блиѕ елиспонта живыи, по всеи егvпьтїи и ефїѡпїи, и ѿ тоу къ вишнѣишимь странамь, и съ проста съвокꙋплѧ рекꙋ, по всеи елладѣ; елико и въ индїи и въ амаѕоны имени его ѩко же слышащиимь желати, еже присвоити сѧ мꙋжеви семоу аще и раби елико мощно ꙋстроити сѧ емꙋ; и ѩко же Дарїе рещи ѡ Алеѯандрѣ глаголахꙋ, да даст емꙋ господь сѣсти на прѣстолѣ Кvровѣ, и ѩко же оутварїю иѕрадною сеи съ небесе даннѡю, красахꙋ сѧ не тоуїю вѣрнїи, но иноверьнїи дръжателїе царствїа; къ сим же и даниилову славꙋ и гласъ съ дрѣѕновенїемь и трїехъ отрокъ ѕраше сѧ ими; проиде бо сквоѕѣ огнь и водꙋ съвѡиньствꙋа и царемь въстоуныимь, ѩко же напред иды и слово иѕѩвить; и еговѣми ѡбѣты и мꙋжествы величаахꙋ с' ѩко же акvрїистїи мꙋжем желанїа и Фараѡнъ Мѡvсеомь, и сим иже гром нареченныи ѩко

же нѣкоею малънинною стрѣлою, прѣщаахѹ въстоүнѣнишимь дондеже господь сътвори изволенїе, многыих бо дръжавныихь житїе прошедь, иже древле вселеноүю покоршиихь и нѣкыими ѿ үъсти и добродѣтели ѡбрѣтъ имѹщихь ѿ дѣлъ проүаа же ни малы.

гі. Сеи же ѿ божьствъныихь писанїихь богѹ оүгодна събравъ баше милостынами и вѣрою, аще и кто инъ. Паүе же из давна небывша такова ѿ цареи царствена и изрядна; съжительствовавъ же въстоүныим и западныимь и вса избранныа ѡбнүаемь избранъ баше даждь до самыих ѡдеждь, иже на ползѹ и красаща; орѹжїи же, проиждєнїи и сънѣден, посаждєнїа үиномь и въстанїа еже къ слоужбѣ божьствнѣи, изрядна съблюдаа проүитанїа и молитви, ловленїа и съвѣты, изшествїа и вьхѡды, всемоу всегда по достоанїю үины красащѹ, елико съюжескою царицею рещи, блажени живүщеи вь домѹ твоемь новыи Соломоне.

ді. Тиїъ оүбо словомь глаголааше, дьньсь нецарьствовахомь поне же не даровахомь; сеи же дѣлы преизлиха исплънааше, и толико елико николи же приемлаи радоваашє се, елико тъ и подаваа, тогда бѡ радости съвръшеннѣишеи исплънааше са, егда десницоу простраинѣе ѿвръзааше.

Но ѹже врема наүало положити ѿ кѹдѹ произабе и како пожить и какова въспитѣвшїа того страна; ибо аще и процвѣтоша въ многыихь странахь варварьскыихь, съсоүды избранны, въ нихь же господь съ ѿцемь и съ сватымь дѹхомь ѡбитель сътворы, но не въ үловѣүескыхь сиице свѣтлаахѹ са. Елико и еллиньскыа древнаа прѣходити, моужества же и въпросы и ѿвѣты и проүаа, ими же имены пронарекоша са и прежде пророкъ пророүь-

ствовааху, подъвигьше бѡ са чловѣчьскыа вещи изѡбрѣсти, таже въздушныа и вышьшаиша; тѣм же и богъ сим проивлаше ѿ части коснути сь истинѣ, рече бо фуиндидь: Єдїно три и три едино бесплотно ѡбразно есть троица; Аристотел же неусопно юстество божїа бытїа неимущи начало, ѿ него же всекрѣпкое существит са слово. Єрмис же тривеликын, заклинаю та небѡ великааго бога дѣло, заклинаю та гласѡмь ѿчиимь, иже провѣща прѣжде егда весь мирь утврьдити, заклинаю та въ единородиаго его слова и духа. А Станнь възопи: поутемь марїамь ико добрѣ съкрывъшюю таиньство ѿ неа бо хощеть родити сь христось. Ѳулидос же рече: прежде богъ та же слово и духъ с ним. Платон же и Ѡрфес и прѡчїи. но нам ѡ земли слово до зде десатословное и ѡ зде сы краеглавизны ѡ предлежащемь.

а. Сеи оубо всїа ѿ страны Далматїа, дакїи, инии же глаголемыих сръбль; идѣ же мнози въ послѣднаа времена процвѣтоша, их же градынѣ родословїе слово изьавить, и сїа оубо, не точїю по ѡбѣтованнѣи ѡнои точить медь и млеко, но ико же четыремь временемь и въздухѡмь въ себѣ въсприем съузъ имѣти, и из себе прочїимь изсылати, не бо въ всеи вселеннѣи ѡбрѣсти есть вьса благаа въ едино събравъ имѣти, и по всеи странѣ, но нѣкаа ѿ части и въ нѣкыихь мѣстех, въстоцѣ убо и западѣ, сѣверѣ же и юзѣ, ико же зрителїе еа земль глаголаху и видѣхомь; сїа же всѣми благыми испльнь юсть, елико и по писанїихь землѣмѣрїа, нѣкои воздухь посилати западоу и елиспонту, тоу бо и чьсы испльнают са .еі. Тое число въсприїемь имати и ѿ тоу и въ излишнаа въсходити къ сѣверу къ въстоку же и югу, въ ѡскоуднаа дьневи, и ико нѣкыи предѣль и ко-

рень благыхь въжделѣнъ быти и ѿлвуенъ; и ѿлвуены бѡ страны соуть, ꙗко же въ южныхь идѣ же вь жатвꙋ .м. дьнїи и нощїи тмѣ бити, или въ сѣверныихь идѣ же въ жатвꙋ подобно .м. дьнїи и нѡщїи свѣтѣ бытн, или страны снѣжныꙗ, и пакы безводны ины, и ины же и ненаселены по Їовꙋ; тако ꙋбо кромѣ всакого прекословїа благын въздꙋхь и ꙋтъкьмленїе съставомь въспрїемь имать.

.в. И понеже оубѡ ѿ плода древо познаваеть сꙗ, и уьловѣкъ ѿ дѣлъ, ѿ плода же и дѣлъ сїю изїавимь, и їако да прѣдвъзвѣстить сꙗ потребнѣише, юст оубо злато, коупно же сребро, истоуникь ꙋбо семꙋ мнѡго уьстны и плодны быти, толико възрастающихь елико уто исуерпаемо, ꙗко же истоуници исуерпаеми сладуаиши бывають, и где оубо въ востоцѣ и западѣ таковыꙗ и толикын рѡдь обрѣсти юсть, нигдѣ же въ истинꙋ, и да не оубо ꙋныемь въ продолженїы слова, довлѣть вынꙋ назнаменати.

Тако жде винограды оубо сѫни ꙗко же нигдѣ же юсть, кромѣ многыхь потѡвь ꙗко же в сихь, сѣмен же и садь и плодѡм изъѡбильствїе, но ꙋбо иже истѡуник рѣуныихь и стꙋденець, и прѣдѣль еже къ дрꙋгъ дрꙋга съгласїа и доброты подобїа, и ꙗко же и на иных прѣвъсходит красотою и плодоношенїемь; зимнаго оубѡ и зниць стран избѣжающе, лѣтꙋ же приблизь соуще, въздꙋха же благо растворенна и красна, ꙗко же кто истинное реуеть, ꙗко вида сихь премногое, ни же елико по всꙋдоу разликоующаа обрѣсти възможемь.

.г. Вещи же пѡдѡбно юсть и ѡ птиць и проуихь всѣхь их же господь предасть, ꙗко зелїе злака въ пищꙋ уьловѣкѡмь, толико изѡбилствꙋющихь по всюдꙋ, елико въ иныихь нигдѣ же; разботѣваюгь бѡ всегда крас-

ная, не тоуїю пустниа страны тоя, но и населенїя прѣмножьство плодоносныихь всѣхь, рыбь же и всакыхь потребныхь, ихь же господь предасть чьловѣкомь въ наслажденїе изъобильствїа, и вся елика покори подь нозѣ ихь творець. —

.д. Аще же и утврьжденїе кто помыслить страны сея, горами превысокыми, градовы же таковыми, елико по многыхь странахь малѣи части едва приуподобити ѥсть, прѣизрадныи възвишенїемь и утврьжденїе всакыми водами же, ими же веселїе градомь глаголеть ся. —

.є. Не оубо же мимо теши подобаетъ превеликое, и многословущее дѣло божїе, еже великыи Моусн въ книзѣ о сътворенїи мира не миыо тече, единою ѿ четырехь рѣкъ раискыхь. Фисонь ꙗко же глаголють книгы земламѣрьскыя, иже Истръ глаголет ся и газъ, и Истръ и Дунавъ ѿ Фракыи, и сьи ѿ рая исхода, и зашедь под глубины земля, въ западѣ исходить кепеоньстѣи горѣ, сущее ѿ сукелїнскаго мора, до Германъ къ сѣверному Океану, и ѿ тудоу градеть къ востоку и проливает ся въ авзиньскую пучину патми оустїи, ꙗвѣ ѥсть къ чахомь, ѿ сѣвера и запада градущїа къ въстоку, и раздѣляеть Оугрїю и напаꙗеть израднѣишую сръбскую страну, та же Блъгары и Влахы, прохода идеть в поучину чрънаго мора нарицаемаго. —

.ѕ. Нѣчто же и ѿ сего помислити есть, ꙗко .д. рѣкы богъ въ вселенную из рая изъсла соудбами своими, подобааше же и западнымь странамь неулишити ся ѿ сихь едїноя. Гїон бо въ Египтѣ бывъ, единъ истоучникъ идеть въ лїю, два же въ вышнюю Еѳїопїю, иже и съвъкупляꙗся, водами множит ся, и напаꙗеть

Єгупта, Августа месаца, глаголеть же са съ Єгуптаны истапїє еже сказует са ѿ тмы вода. —

ꙁ. О Тигру же и Єфрату бываеть, ѿ плода раискаа имущи рожденїє, та же подходащи под ꙁемлю, ꙗвлають са пакы по тавръ горѣ, и убѡ Єфрать свѣтло теченїє имать, съхода убѡ ѿ сѣверныхь странъ къ южнымь, пораждаеть са перскому ѡкїану, глибы твора, и тростнаа єꙁера, и въ сихь беꙁ вѣсти ꙗвлает са.

Тигръ же ѿ нѣкоего єꙁера въстѡчнаго, беꙁ вѣстї исходаи, истичеть къ южнымь странамь, и пресѣцаеть трикоиьску гору, ѡ масагетѣхь, съєдїнаеть са Єфрату, и раꙁдѣлаа Вавулѡнъ, исхода приближает са Перидѡну, и входить въ персво нѣдро, прѣжде съвокупити са Єфрату, другъ ѿ друга раꙁдѣлии текуще, творать междорѣчїє, четыри ста и .кн. стадїи, и оубѡ Фїсѡнъ въ книгѣ бытїискои есть, иже евулатскую ꙁемлю окружааи, и тако к нам исходить, тамо есть рече ꙁлато, и ꙁлато ꙁемла ѡноа добро, сим оубѡ сице пѡдѡбааше въ ꙁападныихь єдииои пролїати са.

и. Ѥще же и о тридесатихь и .ѕ. рѣк именитыхь въ вселеннѣи, глаголемаа Сава, ꙗко же ꙁабрало нѣкое ꙁде бываеть, съ ѡбоих странъ дѣлма, и съвъкоупласть са въ краснѣишем мѣстѣ, и дѣ же Фисонъ треми устыи входить, имѣа два острова, и дѣ же свѣтлыи градъ съꙁда са, ꙗко же на прѣди слово иꙁъꙗвить.

ѳ. Ꙁри же мни чловѣкы иже последнѣишее и чьстнѣишее ꙁданїє божїє, ꙗко да нѣкто въꙁмнить беꙁдушна и нечювьствена похвалающа ма, но въ истину добрѣишаа ꙁемла добрѣишии класа пшеничьныи растить, иже и въꙁдасть на .л. и .ꙁ. и .р. — соуть оубѡ мужьствены ꙗко же иныхь гласа по вселеннѣи

небыти, его же честнѣншее по Соломонꙋ въ чловѣцѣх нѣсть, соут же и въ послꙋшное благопотребны, ꙗко же по вселеннѣи подобїа неимѣти, и дѣ же потреба, скоры въ послꙋшанїе, късны же въ глаголанїе; и дѣ же ли что съпротивно скоры къ ѿвѣтꙋ всакомꙋ въпрашающꙋ, въорꙋжены орꙋжїи деснымн и шꙋими; соут же и чистотою телесною превъсходащїи иныхь ꙗзыкъ, и легкою и свѣтлою кровїю, къ сим же и милостиви и дрꙋголюбни, елико кто ѿ сихь въ оубожьство потребных пришедь ѿ нихъ, прочїи вса потребнаа исплънають емоу, но единомꙋ всакомꙋ всегда, и не подаанїемь тоуїю но сꙋгꙋбою милостынею, ꙗко же рещи Соломоново: почитаан нища, милостиню творить, житїе же ꙗко цркви божїа въ всеи странѣ тои, еже ꙗко прочїи ꙗзыци скотьскыи чрез естества, и вьсакыа чьсти неизменꙋють са, но ꙋставлени ѿ мала даждь до велика их множае двацꙗи дьнїю.

і. Любочьстно же елико синѣ аще и въ домꙋ своемь есть, съ родителми въ единѣ не къкусны на ꙗко же раби прѣдстоати, но тоуїю въ богатыихь сїе видимо баше, но въ грꙋбѣишихь и въ послѣднеи нищетѣ, гдѣ же въ нихъ именоваша съ еже озлобити ѿца своего или матере; въ истинꙋ никако же, но по хрїстѣ исплъненїе законꙋ, дрꙋгъ дрꙋга болша себе твораще чьстию господа нарицающе ѿкровенною главою, по ꙗко же древле и нинѣ въ южныхь странах, еже изꙋи сапогъ ѿ ногꙋ твоею, земла на неи же стоиши свата ѥсть, сирѣчь поути мѣсто ѡбычаем земла са, и сватыи апостолъ павелъ, мꙋжем повелѣвает ѿкровенною главою молити са; срамлаеть бо рече главꙋ свою аще покровенною молит са или власы растить; да аще

внѹтренаа вѣдѹщемѹ ѿкрывати главоу непосрамлаемь, коими предь чловѣкы. —

Тѣмь же вь́ истинѹ вса израднаа сим соуть, проча же по павлѹ, елика чьстна и елика говѣина и елика изьбранна, и вса кь създанїю ѡбрѣсти юст, паче же любовь еже глава есть всакои добродѣтели. —

Рекѹ же проучїе вышнаго степена дѣло, иже аггельское житїе подражавшихь, иже вса краснаа ѹметы вьменившихь ѡ едином красном красащихь са Хрїстѣ; вь красныхь пѹстынахь и ѡбителехь, елико и ѕѣло лѣнивыхь кь себѣ вьзбѹждати ѿбѣгати, и елика добродѣтели ихь сьхранающихь, авлають многыа и избранныа еже по срѣдѣ сихь ѡбители, множаишаа же маьчаанніци по великомѹ Ефремѹ, сь шѹмомь лиственьмь, и птицами, и водою сьглаголющіа нимь; иже всихь множьство инокь, их же непрестанно дѣло вьспѣвати и славити иже вь троици единого бога, его же аггели непрестанными гласы славать, по их же вьспѣти есть, радостїю хльми препоꙗсаша са и краснаа пѹстына процвѣтоша. —

аı. Елма же сїа и Сїмеѡна и Савоу зѣлныхь породиша, великое и чьстное слышанїе и исповѣданїе, и еже все чловѣческое юстество превьзшедшиихь, ими же прѣзрѣша, ими же подвизаша са, зде всако изѹмленїе о богѣ, юстества мѹжем и доблества, их же испрьва вѣнчаша самыа тѣхь подвизѣ многыми похвалами достослышанными; не бо села и домь изьѡставльша, мало потребнаа, но начало и толико воиньство вожденїе же и ськровища, и престола высѡтѹ, и ина великаа величьства и власти, на рамѣхь крьсть вьземше, радоующе са водащемѹ сихь на нѣкое дрѹгое цар-

ствїє, ѕдешнаго лоучьшее, иже и множьство чад своихь богоу приведоша, но си добродѣтели исчести ѥсть аще и пѣсокь морскыи изоутемь. —

.ві. Достоит же юже прѣдреченнымь виновнаго корень възискати, да ѿ тоудоу навыкше кто и ѿ коудѣ коих корени вѣтвь, и како процвѣтши въ наша роды владичьствова, и кто прѣдреченныхь по равно апостольнѣмь Савѣ, и съ и правитель и просвѣтитель и тезоименитои тезоименитнымь тезоименитнѣишїи; нинѣ бо къ третїемоу степеню коснути са есть ѿ ѕемла къ дѣлающимь сїю, и ѿ дѣлающихь къ владичьствовавшемоу достоино; се бо и ѡснованїе положихѡмь, ꙗко ѿ рабьства къ наемствоу, и ѿ наемства къ синовьствоу. —

гі. Нинѣ оубо молю вса вы, ѕде ми слоухы къ послоушанїю приклоните, не глаголющемоу но дѣлающомоу, ихь же никто же можеть дѣлати и съставлающемоу подобнымь подобнаа, понеже ѕемлю сїю не мы словесы оукрасихѡмь и жителїе иже на неи; ѿ безѕдны бо капаю въ въздоухъ пролнахомь, но дѣлаи и краси богъ из начала, тѣм оубо ради къ сеи поучинѣ прикасаем са премоудрыим и многословныимь выноу позначенати. —

Подобаеть вѣдати, ꙗко же сїа нинѣми всѣми оукрашаеть са и превъсходить иныхь, и ꙗко же жителїе иже на неи, еуаггелскаа и аггельскаа глаголанїа дѣлы събравше имоуть, выше же и изрaднѣе нѣкои божьствьныи промыслъ ѡ семь мужи, из начала съхранающе моу ѿ рода въ родь обѣты своа божьнимь са имени его.

И ꙗко же Авраамоу ѡбѣщавъ, пожда .у. и .л. лѣть, и еще же .м. до наслѣда сѣмене его, ѕемлю

ѡбѣтованїа, и ꙗко же слово глаголюще, положи богъ страхь и трепеть Ѧдамовъ на всѣх звѣрехь земленыих, преслꙋшанїе же адамлее львы ѡщоутивше, начаше снѣдати чьловѣкы, Даниила же познавше послꙋшанїемь Ѧдама соуща, страхь Ѧдамовь ѿ сего, не паче ли Ѧдама въсприаша, послꙋшанїа бо сьма бѣ. Такожде и благоучьстиваго цара Константина, равнаго апостолѡмь, сърѡдство и ѿ егова родитела плѡдь, вѣтвь пакы къ концемь съхрани са, еже царьское и апостольское дѣло испльнити, и въ избранныхь избраннѣишаа съвръшити, и стадо сїе господина достолѣпна познати и въжделѣти.

дı. О родословїи же нам слово баше, Кѡнста великїи, зеленыи наречениїемь, великаго Константина ѿць, мꙋжь по всемꙋ кротчаишїи, благоучьстїе люба, тѣмь же христїаны приемлааше, въ Бретанїи царствїе права, въ лѣта ѡна, егда Дїѡклитїанъ и Маѯїмїанъ Еркꙋлїе, по еже побити тѣмь мнѡгна тьмы христїанъ, ѡставльша царство и въ простыхь житїи бѣста. Маѯимїанъ же на въстѡцѣ ꙋдръжа, ꙋ его же оумꙋчитела, Константинь великии въ ꙋтальствѣ баше; Маѯентїе же въ самѡмь велицѣмь Римѣ царствоваше. Великыи оубѡ Конста роди три сины, Константина, и Анаваліанъ Константїа, и Далматїи Кѡнстꙋ, и дьщерь Константїю, юже великыи Константинъ вдасть Ликинїю вь женꙋ, емꙋ же и греческꙋю чьсть ѿдѣли царствїе, ꙗко послꙋшанна на мꙋчителское раздроушенїе, и сеи посѡб'ствоваше.

еı. Сеи же Ликинїе баше долматїнскыи господинъ, родѡмь Сръбинъ, и роди ѿ Константїа сина Бѣла Ꙋроша, Бѣло Ꙋрош же роди Тѣхомила, Тѣхомиль же

роди Немана, иже въ инωческωмь образѣ нареченъ бысть Сїмеωнъ монахь. Свати же Сїмеωнъ роди съ супружницею своею Анною три сины, Стефана прьвовѣнчаннаго крала, и Влъкана великого кнаѕа, и Растька, въ инωчьскомь ωбразѣ нареченнаго Савоу, послѣди же бысть свтыи Сава, прьвыи архїепископъ срьбьскыи. Сеи же брата своего Стефана вѣнча на кралевьство. Стефан же краль роди .д. сины, Радослава, Владислава, Стефана, Прѣдислава. И Стефанъ оубω нареченъ бысть, Оурошь въ прадѣда своего, — и сеи есть храпавыи краль, сеи же роди два сина, Стефана и Милутина банскаго крала. Милутин роди Константина и Стефана дечанскаго, Стефанъ роди два сина: Душмана и Душана, сеи Душана преступи предѣлы ѿць своихь!, и поставлаеть са самовластно царь, и роди сина Уроша, и Урошь неима дѣтїи, и ωста беѕ памати лоѕа та. —

ѕı. А вторая глава родословїа: Влъканъ вторыи синъ Сїмеώна, брат же сватому Савѣ, великыи кнаѕь, роди сина жупана Димитра, въ инωческомь же сватомь образѣ Давидъ, сеи же Давидъ роди Братислава кнаѕа; Братиславь же роди Братка кнаѕа, Братко же роди дьщерь Милицу. Сїа же бываеть супружница великаго кнаѕа Лаѕара, и роди сины три, велико именитаго сего глаголю деспота Стефана, и Влъка, и Доброволя, и много убω лоѕа та процвѣте; аще Константїею, аще ли же и Анкїннемь, нѣсть чюдно. — Їсаак бω рече роди Рагуила, Рагуилъ же роди Ѕару, Ѕара же роди праведнаго Їωва, ѕри велико цвѣт иѕрасти богъ ѕде Авраамu и Їсааку. —

.ζі. Ѯде же лѣпо ѥсть начати всѣмь сладкою и любослышанную повѣст, ѯде и страна та иѯраштаеть достоинъ плод себѣ, ни же много временно лико стяжа, не тъчїю господина, но любочестна ѡбыја, и друга ꙗко храбраго и мудраго, и по всемь кротчаншаго; понеже, ꙗко пуста бысть, и ꙗко иѯсѡхши, водна напоенїа жадааше, иѯмѣнена грѣшьствїемь многымь, удостоꙗваеть са много, сего достоиньства лучшаго. Сей же ѥсть великїи ѡнъ и преꙗвленныи Лаѯарь, ему же имѧ, ꙗко же и синоу его; и онь бо не ѡвѣм баше похваленъ, ѡвѣмь же осужденъ, ни же ѡвѣми рѣташе са, ѡвѣми же побѣждааше, но елико всѣми дивенъ бываше, и да проуаа вса ѡставлю, величаиши бо ꙗвленна всѣмь каа же сїа.

.иі. Еже црькващь раѯньствїе быти, не ѿ сего да не боудеть, сїе сице прилучи са прежде мною, ꙗко ѿ дьни цара Стефана, Душана рекомаго, и съборнаа црькв сръбьскаа ѿщепи са, и къ хуждьшему погружааше са, ꙗко же многащи ѿ малыхь искрь великь ѡгнь въѯгорѣваеть са; второе же иѯманильтескыхь рѡдь, иже ꙗко же нѣкоторїи проугы на нась иѯлїаша са, ѡвѣх ѡбьводаще, ѡвѣхь же порабощающе, овѣх же плѣнующе, и овѣхь ѯакалающе, огнь ꙗко же иѯмождаа, и всѣхь сътирающе, и де же ѡбрѣтаахꙋ сь, и присно въмѣщающе са и градуще, еже оставьшаа поꙗсти и погубити немилостиво; и иѯмѣненїа сего видь беѯнадежденъ, съгрѣшающимь нань, и не ѡбращающимь са къ единому иѯмѣнающему; баше же оубо сему пръвое упражненїе, еже небесемь тоучно, црьковнаго мира и оустроенїа; видѣ бо юже растръгнутїе вещь елико неначинатели, но елико моудрець ѡнъ вь самыа вещи славоу каѯати; и идѣ же непоборнимь пѡд-

книгъ, въмѣщает са по средѣ самь, и елики нѫжда, еже баше причмыслити, не небреже ни единои, и абїе чстрои са сестре ѡбоихь дрѫгы себѣ быти, мнѡгаа оубо врѣмене разлѫченїе, плакавших ѿ дроугъ дроугыа; что сего величаишее въ владавшїихь на земли, или что богоу оугоднѣишее. —

ѳі. Много же оутврьдивь на второе прѣходить, иже оубѡ коего ждо рода зра грады и страны, и обители и црькви благочестивыхь, ѡвы огнемь пожигаемы, ѡвы же попираемы, и множьство чбїенїа и крови текѫщїе рѣкы, и иина елика сицеваа съдѣваема; ибѡ из давна гречьскомѫ скѵфтрѹ сминаемѫ́, и измаильтѡмь оумножающимь са, и испроливающим са, даждь и въ западнаа постигнѫти, кѫпно и Персы сь собою имоущїе, и да извѣстнѣе сїа изьꙗвимь. —

Прежде царьскаго града въдрѫзити са, и прежде измаильтескыа вѣры проповѣдыи, баше нѣки дрьжатель, именемь Хїридань, ѡбладаа странами сѫщїимї по средѣ Персиды, и Арменїею глаголемыми иинѣ Ачамїе; въдрѫжени бывшѫ царствѫющемѫ градоу, и по мноѕѣх прѣшествїи, въ чалишенїи цареи гречьскыхь, ѡбрѣте са въ царьствѫющемь градѣ вождь странень предреченныихь, иже обладааше въцаривь са гречьскыми скѵфтры именемь ꙗзыка того, ꙗко благороднѣишїи царьскаго корене, брать же его ѡгосподи са въ ѿечествїи своемь, сѫща перскыа части христїанїнъ сынтъ; подвигоша же нѣцїи и цара гречьскаго на брата своего, и ти въ ѿьчествїе же свое, иже въздвиде съ всѣми гречьскыми скѵфтры, градыи же ужасааще се, боꙗ са брата своего; постигшѫ же до странъ тѣхь, слышавъ царь ачамьскыи, въздложи на са ино-

ческыи ѡбразъ, и изшедь пѣшь срѣтаеть цара въ подѡбнѣмь мѣстѣ, его же царь оувѣдѣвь, и кто есть, въ незаапу и тъи с кона съсѣдаеть, и любезно цѣлованіе дасть брату, въпрашааше же ѡ винѣ; емоу же ѿвѣща, ков мнѣ полза и приобрѣтеніе, еже виновникъ быти толикыимъ кровемь пролитіа; ѿць нашь умрѣть, по прѣатію же дѣдъ и прародителіе всі, видѣв сако и азъ оумрѣти хощу, синъ же мои единъ сы и тъи из млада ѡ господьствѣ нерадить, но понеже юности ради, инѡкъ неможеть быти, соуть монастиріе наши, иже ѿци наши създаша въ азыци нашемь, даждь емоу уво сих подпиніа пѡдинхъ, въ еже ѡкръмлати са, и аще что подь цркви еще прѣложити хощеши, проча же даждь емоу же хощеши. царь же оумиливь са, и вса по воли его сътвори, ѿ толѣ же сина его чада ѡвладаахоу странами своими, служаще греческоу скыфтру, прѣвъзмагающи имь иже измаильтѡмь, и въстѡчныа страни ѿемьшиимь, привлекоша страни ѡны, паче же и дръжатели вь тѣхь проповѣдѣ, еже всѣмь ѿстоупити, ѡувы, елико же по сихь сины Оркана глаголемаго Соулиманъ, старѣи сы вожда ачаміискаго, правнука инѡка оного, поемь скыфтры его, въ западнаа приведе, живу соущу Ѡрканю, именемь Сендіа, ѡбѣщавъ ꙗко елика пріимемь, десатыи градь дамь тебѣ; и сеи Соулиманъ прѣжде на Калиполе море прѣиде, и ѿвори поуть проучимь съ Сендіемь, при цари Андроници, рать имоущоу съ братѡм своим. Оумрѣт же Сулиманъ и Сендимъ, умръшу же и Ѡркану, въздвизаеть са синъ юнѣиши ѡркановъ, Амурать глаголемыи, и покори множаишіх запада; прочее же на благочьстиваго кнеза Лазара въоружаеть

сѧ; сеи же несътрьпѣ проуее ждати и пренебрещи ꙋды своꙗ, пауе же хрїстовы, разсѣцаеми и ѿтрьзаеми, но ꙗко да стꙋд сихь ѿ всѣх потребить, или самого ꙋмрети, пауе же се свѣдѣтельствовати мьуенїемъ. Въставъ ꙋбо обьдрьжнимь мысльми сицевыми, ведеть сѧ на Измаалты, и сражденїю бывшꙋ, на мѣстѣ нарицаемѡм Косовѣ, бысть сице мꙋжемь ратнымь с ратꙋющим сѧ прѣд скыфтры. Бѣ же нѣкто благороденъ ѕѣло, своемꙋ господинꙋ его же ѡблъгаахꙋ завидаще и невѣрна мѣнахꙋ, тьи же ꙗко да покажеть вѣрꙋ въ кꙋпѣ же и мꙋжество, обрѣт подобно врѣмѧ, ꙋстреми сѧ къ самомꙋ великомꙋ науалникꙋ, ꙗко ѡбазаа, емꙋ же їако поут сътворша, егда же близъ бысть, и абїе ѡплъуает сѧ и вънѕи меуъ вь того самого грьдаго и страшнаго самодрьжца; тоу же и самъ ѿ них падаеть; и въ прьвїе оубѡ ꙋдолѣвають сꙋщїи ѡ Лазарѣ, и въсприемлють побѣдꙋ, но не ꙋже врѣмѧ избавленїа бѣ, того ради и синъ того цара въздвагает пакы вь той самой брани, и ꙋдолѣваеть, богоу тако попꙋстившꙋ, ꙗко да и великыи сеи мꙋуенїа вѣнцемь оувазает сѧ, и иже сь нимь; уто ꙋбѡ по сих блаженныи конець постизаеть оусѣуенїемь главнынимь, прѣжде еговы вьжделѣнныи дрꙋѕи, прѣдварꙗюще его многого ꙋмиленнымь моленїемь, ѡ иже прѣжде его конець прїати, ꙗко да еговꙋ конуинꙋ незрать. Бысть же сїа брань, вь лѣто: ҂ѕ.ѿ.чз. (= 6897 = 1389) месаца Їꙋнїа, єі. — Тьи же оубо мꙋуенниуества конець принꙗть, и видить сѧ нинѣ ꙗко живъ, въ иже сам създа великꙋю ѡбитѣль, глаголемꙋю Раваница, ꙗвѣ ꙋбо ѿ нихь же въспрїꙗть и съ ними же ликоствꙋ на небесѣхь. Тогда же не бꙗше мѣста въ всеи странѣ тои, и дѣ же и милемыи глась

рыдателныи, и вопль иниесомꙋ же подобаще са, неслышаше са, елико и въздꙋх испльнити; ꙗко ѹбо ти вь предѣлѣхь всѣхь сихь, рахиль плачющи са, и нехоташе оутѣшити са, не чадь своихь тьчїю, но съ богоизбраннымь господиномь, ꙗко нѣсть и не соуть.

к. И тьи ѹбо постиже въ благостоателнаа и прѣбивающа, да ѡставим о црькввныхь, и ѡбителемь любоуьстнаа зданїа, и плѣненыхь раздрѣшенїе и милость, ꙗко ѿ источникь изливаемꙋю, и всакоа добродѣтели видь, и заповѣди съвръшенїа.

.ка. Въ своем ѹбо животѣ създа грады тверды, създа же и Крꙋшевець глаголемыи, вь нем же създа краснѣишꙋю црькьвь, великомꙋ прьвомꙋченикꙋ архїдїаконꙋ Стефанꙋ, въ мольбꙋ ѡ присноnомнимѣ сииѣ своемь; и сїа оубо ѡ сихь.

.кв. Левъ же ѡнъ иже громь нареченныи, по своимь ихь лзикꙋ тезоименити, ꙗко спѣшно възвращает са къ въстокомь, еже сѣсти на престолѣ ѿчемь, и царствїе ѿ всюдꙋ оутвердити, и аще кто ѿ сихь поносителни ꙗко высокꙋю ползꙋ сїа вьмѣщати, и таковїи да шедше въ царственыихъ книгахь лѣтописанїихь, ѹвѣдать ꙗко царствовавше и прѣжде, аще въ Їероусалимѣ древле, аще же и въ царьствꙋющем градѣ, кꙋпно окрьстных житїа писанїю прѣдають, множае и пространнѣе, како бѡ извѣстнѣе житїе благоуьстивыми господамъ нашимь сътворимь, и ѹбѡ назнаменати довлѣетъ.

.кг. А еже ѡставшеи сиры и ѿ сих расхищенїи ѹжасающе са, не бо точїю ѿ измаилить бѣда належааше, но и западнїи окрьсть на брань ѹготовиша са, к томꙋ же и междосъбнаа раздѣленїа, еже сиимь

подроучїи, ниїи же, ꙗко свои оуды бывшеи, паче же пророучьствїихь синѡвнихь рещи ему, и сеи гласъ и въиль, мльвы громы и трусы, и мльва на ꙁемли, и сеи не два ꙃмїа, на многи сѧ прѣсмыкающиими сь, еже прїидѡша брати сѧ, и бысть ихь гласъ и смутиша сѧ сва ѿ гласа вопла ихь; всѣм людемь дѣанїю тма и сьмракъ, и мльвы и брани, и уготови сѧ всакъ ѧꙁыкъ брати сѧ; и възопихѡмь къ господу, ѿ гласа вопла ихь, и бысть ѿ источника мала вода многа, рѣка велика, свѣть сльнце възсїа, и рѣкы възвысиша сѧ, и пожроша славных; симь убѡ сице посылають сѧ ходатаа ѿ смысла великаго, и тьи бѡ рече ꙗко же Навуходоносѡрь въ умѣ своемь: ѡбьиму вселенную вьсю ꙗко ꙗице рукою моею; ходатаемь же се глаголавшимь съ госпождею своею благочьстивою, ѡ дщери еꙗ меньшеи ѡливерѣ, и съ съвѣтѡмь патрїарха, и всѣхь свещеннынхь събѡра, и всего синьклита, въдаеть сїю въ жену Амирѣ великому; въ еже спасенно быти стадо христоименитое ѿ влькъ губащихь ее; иде же тогда присноспоминимыи брать сеи къ самодрьжцу съ сестрою своею, и ѿ толѣ порабощена бысть срьбьскаа страна. Юже самь Стефанъ и съ братомь своимь Влькѡмь и съ благородныими своими и съ прочими, на всѣкѡ лѣто въ служенїе ему приходити. Обаче же ѿ толѣ великїи царь ѡнъ, не ꙗко же Маѯимїанъ, любочестїемь красл҄аше сѧ, о великемь Константинѣ, въ еже погубити того; но съ всакою истинною и честїю и любѡвїю, елико ѡ сиѣ възлюбленнѣ къ сему належлаше, ꙗко же обращешн въ главизнѣ, и предь всѣми въсточнымн симъ свѣтлааше се, ꙗко же нѣкыимь сльнцемь вторыимь, или пресвѣтлою дьньницею. —

.кд. Достославнаа же и целемудренаа мати и многыихь избранныихь матерїи превъсходащїа, оставши ꙗко же по Соломону рече, мужествена жена убо и сїа, ни единоа добродѣтели изъоставльши, ꙗко же вѣдать окрьстънїи вьси, и милости поуръпшеи ѿ тоа рукь, еже надѣавши сь и въспрнать; но и въ начаалѣ толицѣ сущии мирьскыихь вещеи, въ ихь же недоумѣти, и вь лѣпоту баше, не жена токмо, но и многыимь въ съвѣтѣхь дивити са еи. А еже божьствьныихь священныихь украшенїе кто изречеть, црькьвамь же и обителемь любоучьстиаа раздаанїа, и сакыа свѣтлости и подобїа кто неудивить са зра сицевому съпраженїю, къ единомоу възираюшихь богу, и въ чиненыхь превъсходити заповѣдеи, и вашьша исправлаа вождааше са. —

ке. Что убо иже ѿ сихь въсїавшїимь реку, премного бо ꙗже онѣхь показакъ вь себѣ и превъсходно, и единъ побѣждь всѣхь пришедшихь, подобааше бо всако странно быти, и паче юстьства плодь дрѣвь, иже при исходищихь водъ насажденныихь.

кѕ. Сему бо касаа са помышлаю, елико въврѣщи себе въ окїанскыа. струа, непрѣплаваемыа, и неискусимыа, но обаче влънами житеискыми, аще и обуреваем плаванїю вѣдахом себе; ꙗко въ·скраи часть нѣкую. въземше, не бо тъчїю, но аще из дѣтьска пришедше есмы въ рабьство ему, но сїа прѣжде соуща, и всѣмь его коснути са несъбрахомь.

кз. Съи оубо всеизрадныи и еще юнъ сыи, и руковъждааше са благоучьстивыми, и елико дьнь дьне по всемоу ꙗвлааше се, ими же творааше, ими же подвизаемь бѣаше, ибо ꙗко же глаголють о Алеѯандрѣ

Філіпповѣ, ꙗко егда где ѿьць брань сътворꙗаше, скрьбь къ съвъꙁрастныимь емꙋ ѡтроуатѡмь глаголꙗаше: ѿьць мои вса доблествїа съкрьшаеть, аꙁ же неимѣти хощꙋ что; сице и сеи отроуа сын, възираꙗ на црькьвь глаголꙗаше, ꙗко крѣпуаишее основанїе, и краснѣишее аꙁъ въꙁдвигнꙋ; ѡ бранех же подобно и иныꙗ пѡдѡбны пророуьствꙋ глаголы, и просто къ ксакои хытрости вещи, въ божьственыихь, аще ли же уьловѣуьскыꙗ прѣмоудрости, имь же аще касаꙗше са, лꙋушаꙗ себѣ въ скорѣ ѿ наставлꙗющїихь показоваꙗше; аще ли же браныꙗ и побориелныꙗ вещи и хꙋдожьства, ꙗже мнѡгыми неꙋдобь исправлꙗема, вса сїа ꙗко ѿ того самого ꙁауеншаꙗ са съдрьжааше, и проуїимь въ ꙋкаꙁанїе ꙋстраꙗше, симь ꙋбѡ всѣмь преꙋпѡдобленъ; и оукѡ же и тѣла красѡты и силы, сльнце сын по средѣ ꙃвѣꙁдъ съвъꙁрастныихь; ловы же иꙁрадны пауе прѣдѣ бывшїихь, по ꙗко же Соломѡнъ, егда глаголеть пауе всѣхь бывшїихь, прѣжде мене въ Іерꙋсалимѣ и всакыими ѡбыуаими и словесы, ими же приносать са многаꙗ, и порабощꙗють са кромѣ кровеи мнѡ(жи)цею; еже бо мнѡгаꙗ мнѡгащи потрꙋждьшаꙗ не ꙋспѣша, воиньства же и мнѡгыхь кораблеи орꙋжество, съи едино благо съвѣтїе оуспѣваеть; и ꙋбѡ сицевыимь мнѡгаꙗ по всюдꙋ оукаꙁанїа, градовь вꙁатїа, великыихь и предивныихь, Вавулѡна же и Трое, Курь егда быстро наиде на Ассуры и Еллины, егда жены ради менелаевы Еллины Трою раꙁориша, и Феміистоклеи Персы побѣждаꙗ корабми, и Ѯерѯїа твора бѣжати, комар жестокаго ѡного льва, и мнѡжаишаꙗ сицеваꙗ обрѣсти ѥсть; и понеже уистота ѡуищаеть дꙋшꙋ, и доблесть благоꙋдобеꙁнено въшедшаꙗ въ благоꙋуителство, и единою въѡбраж са,

нерастапаемо пребываеть и въсегда въꙁращенїю градеть, и ѥстьство ꙗко же рещи бываеть, сьи же ꙁде съвинде, ꙗко же оубѣленїе и сложенїе добродѣтелїи; и сїа оубо прьваго водьства.

кн. Въꙁраста же съвръшена исплънаа, прѣшедша ꙗко же бы въ ꙁабвенїи, покрывала находащїа на великыихь величаниша прилагаа вь сицевыхъ, аще кто нить получилъ бы уесть кою, ꙋбо великъ мꙋдроствовальь са бы, страсти сьи уьловѣуьскыа, сеи же носимь тоуїю пострада, но и толицѣмь величьствомь науалства иичто же иꙁьостави полеꙁныхь, пребываа непоколѣбимь, онѣх бѣжа, имь же богъ съпротивлаеть са, еже толико науалствꙋющимь неоудобѣ елико аггеломь дивити са, и ни ѿ коего же иꙁьстꙋпи пꙋти праваго и царьскаго.

кѳ. О науалствѣ же вещеи матерними одѣвает са и ѿьуьское достоинство наслѣдоуеть, и съдръжитель свѣтлѣишїи всемꙋ ꙗвлает са, но не и еще всѣмь въ съвръшенїе происшедшїимь, иже иꙁ науала плѣвелосѣатель дїаволъ, брань многоу въꙁдвиꙁаеть, въꙁможными нѣкыми, иже ѿтьць его иꙁ науала под ногꙋ свои покори; иже равеньство постигнꙋти тьщахꙋ са, и иꙁ роукоу его иꙁбѣгнꙋти, и многаа ꙋмышленїа винновнаа и тажкаа на нь съставлаахꙋ, преда Амиромъ таи приносаще, оки навѣтовающе, ꙗко Ꙋгры на нь въꙁдвиꙁаеть, иныи же, ꙗко науальства есмы самовластна, и царьствїю твоемоу слꙋжити хощемъ. Тѣм же и ходатаа посылаахꙋ са, ѿ нихь же единъ бѣше Михаилъ именемь, благороденъ и вѣренъ сьи прїсно въспоминаемꙋ. и въ оуи обрѣте са нань клевещꙋщїимь, и ковы въꙁдвижꙋщїимь. Сїи же бѣхꙋ Никола Ꙁоникь, и Новакъ Бѣлоцрькоѡвникь, съ инѣми нѣкыми; и

оубѡ Новакъ ҁовоѡмь приходити невѣдыи вьсако, ꙗко ꙗвѣ быша дѣла его, его же оубѡ смрьти предають, и вь лѣпотꙋ. Никола же бѣжа въ оутврьжденїе града, нарецѣннын Ѡстровница, и видѣвъ ꙗко невъҁможно ѥсть емꙋ оугоньҁнꙋти ѿ роукы господїи своихь, власы пострнѕаеть, и иноческын ѡбраҁъ въҁлагаеть на са, съ сꙋпроужницею своею, и чады кꙋпно четырми дьщерьми своими, и тако смиривь са сеи благочестивы и съ матерїю своею, ѡстави тѣхь въ всакои ѿрадѣ.

.л. Въҁыде же къ царю Блаѕитꙋ сама та благовѣрнаа госпожда ѿ сихъ, имаше же съ собою и срѡдницоу свою, съпроужницꙋ бывшꙋю деспѡта Оуглеша, дъщерь же кесара нѣкоего [1]), сїа оубѡ въ многыхь глаголанїихь же и вещехь мꙋдрїишїа сꙋщи, юже приснопоминмаа ꙗко же стлъпъ нѣкы пѡмѡщь въмѣнаше, паче же въ таковои ключимои вещи. — Приҁваномь бо бывшїимь къ царю, и въ оужасѣ бꙑти еи, въ негда сего ꙋҁрѣти; сїа же: ѿвръзи страхь всакъ къ неи рече, егда оуҁрѣти нась того сподобиша; иже оубѡ и вса раҁꙋмнѡ тогда направльше своа потребнаа, помощїю богоматере, на ню же и ꙋпованїе свое въҁложиша.

.ла. Въҁыде же по сихь и благочьстивын приснопоминмын Стефанъ кнаѕь, ѡ сихь и еще боꙗ са, понеже и нѣкыими съвѣтми баше ꙋклониль са ꙋгорьскыимь, сеи ими дрꙋгь бꙑти; и пакы видѣвъ начинанїе свое невъҁможно боудоущее, и съ благочьстивою матерїю си съвѣщавъ, и пришедь къ въстоучномꙋ, ҁде по Соломоноу, срьдце царево вь рꙋцѣ божїи, ѿ благости твоеа владико, ꙗко дѣломь имь же трепе-

[1]) То је Ефимија ћерка ћесара Вохне. Ш.

таꙗше и ужасаꙗше сѧ, тѣмь всѧ вручиша сѧ ему; и неукротимь гнѣвъ къ милості и любви прѣклони, еже ꙗко сына сладчаиша наказовати и учити, любезнѣишими словесы; ꙗко же бо пріиде къ Балзиту, и ꙗко же ѡбычаи ѥсть всѣмь събраннымь, по вкушеніи снѣдемь, кождо въ своа си ѿходити, сеи невъсхотѣ изыти, но ставъ стоꙗше, и въпрошенъ бивъ царемь ѡ винѣ, ѿвѣща: владико въ еже кто ѡблъгати мѧ дръжавѣ твоеи, самь възвѣщу съгрѣшеніе мое, еже къ царствію ти, нѣціи провѣщавше мѧ, сложили бяху; ꙗко же ѿ службы царьствіа твоего ѿступити, и Угромь другъ быти, и пакы разсмотрѣхь вещь невъмѣстноу, и въспитѣніе дръжавіа твоего помѧнухь и клатвы, пріидохь, и се животь мои прѣдь богѡмь вь руцѣ твоеи ѥсть, еже хощеши сътвори. Сеи же въ малѣ оумлъчавь, диви сѧ, ꙗко ѿвѣща сладкыми словесы: ѡ възлюбленне, и что на Оугрѣхь успѣти хоташе, азь бѡ землю ꙗко свою възати хотѣхь, непокорающаꙗ же сѧ, мечевы плѣноу прѣдати хотѣхъ, ты же тамо что имаше сътворити, кто же ли ѿ владичьствовавшіихь, и Угрѡмь главу прѣклонъ, свое господьство постиже, и въспомѧнувъ по имени блъгарскыихь цареи и прочихь. — Ты же рече съ мною сын, и аще оубѡ идеши, идѣ же азъ неидꙋ, въ правду смущаеши сь; аще ли съ мною идѣ же и азъ, смущати сѧ непѡдобаетъ. Владичьствующеи бѡ есмы, и аще мы на иныхь не възыдемь, иніи на нась неидоуть, воиньствомь бѡ крѣпчаишаꙗ царьствіа съдръжать сѧ и пространнѣише бываютъ. Тебе же инѣ ꙗко сына старѣиша и възлюбленна вмѣнаю же и ꙗвлаю прѣдь всѣми, моими же и въстоучѣнишими; кто бѡ съ мною въ чести сын ꙗко

же ты. Азь же юже къ старости есмь, тѣмь же или бранїю или болѣзнїю умрети хощу, ты же сице съ мною живи, врема тогда похытиши, сыны бо мои многи суще, въстати хотать брать на брата, и ти коиждо ихъ молитвеникы научноуть слати ти, въ помощь себѣ, или тоуїю любовъ, и не враждованїе; и сицево врема получивъ, не тьуїю страны своа съдръжиши, но и ины предѣлы окрьстъ вьсеа земла своеа, и наречеши са великъ сы и прѣсловущїи дрьжатель, и инимѣ же землю свою съдръжиши въ области своеи, но послушаи мене, и азъ възвѣщу ти иже подобаеть сътворити, донде же есмь азь вь житїи, потъщи са и съкроуши силныа своа, и въ свою волю приведи, понеже тогда въсхощеши, и иуто же оуспѣеши; кь тому же аще благородныихь, аще нищїихь ѿ своего въспитѣнїа въздвигни, и сътвори славны обладати вещми съ тобою; клеветникы же вса низложи, и подобныихь имъ. Сицевыми множайши словесы поочивъ царь, ѿнде тезоименитыи въ своа, и о чюдеси, кто когда сицево где слыша или видѣ, виновна яко даждь къ смрьти приходаща, и яко сыно положенїа приемлюща область, и сицевы съвѣти, и сеи не ѿ единовѣрныихь; кто ли сицево пророчество когда слыша ѿ азыкника, еже въ свое врѣма събыша са вса, въ дьни наша, яко же по всѣхь странахь всѣмь видѣти, не съкровенна бо ни въ углѣ сътворена быша, но прѣдь лицемь вселенныа съвръшиша са; и оубо яко да нѣкто непьщоуеть, странно слово, понеже мужа измаилтѣнїна словеса въ пророческаа приподобити. Сицевыи да възрить къ Каїафину пророчьству, еже рече: лучше ѥсть единому оумрѣти за всѣхь людїи.

Верхѡвиын же глаголеть всако слово книжное своемꙋ сказанїю небываеть, не бо когда ҹловѣкъ своею волею пророуествова. —

.лв. Шествїе же пакы въ свое ѡтьҹьство сътвори кназь Стефанъ и приходить въ своа си, всакою ҹестїю ꙋкрашенъ, не тоҹїю симь, но и ѿ всѣхь силныхь его, и скрозѣ же царьствїа всего, и всѣхь аӡыкь и нхь же Исманлты под нѡгѣ свои покорнша; дивенъ и любоуьстїнмь ѿ всѣх ихъ, христїанѡмь же всѣмь молитвы иӡ глоубины срдьца въӡсылающїнмь, еже въӡвыси господи рогъ иӡбраннаго своего. — По сих же ꙋмышлаеть брань на Оугровлахы, грьдын ѡнъ и велиҹавын, и въӡдвигь са съ всѣми силами своими, прїиде и прѣшедь Дꙋнавь вь лѣто ҂sѡг = (6903 = 1395) рать съвъкꙋпьше са великынмь самодръжавнынмь воеводѡмь Їѡаннѡмь Мүрүѡмь; и дѣ же множьство неиӡреуенное кровемь иӡлившимь са биваеть, тогда же краль Марко и Константинъ погыбають, тꙋ же и сеи кназь Стефанъ, съ сими господьствꙋющими обрѣте са вь тои брани, ѡ нем же нам слово; нбѡ вси и сеи съ Исманлты бахꙋ, ꙗко и неволею но по нꙋжди, ꙗко же глаголють ѡ блаженнѣмь Марцѣ, рекшꙋ къ Констандинꙋ: аӡъ глаголю и молю господа, еже христїанѡмь быти помѡщникь, аӡь же прьвыи въ мертвыихь на рати сеи да боудꙋ. Пришедь же царь въ своа, съмиренїе сътвори сь ними. —

.лд. Множьство же пакы неиӡреуенное воинсьтвъ царь посилаеть, прѣшедшимь двоимь лѣтѡмь на Боснꙋ, съ сыньми своими, сь ними же и христолюбивыи сеи кназь Стефань иӡыде; тогда же высегь снѣгъ толик сꙋще елико же ѿ древнихь старець въӡвѣстити намь.

И сицевыя ради ѕимы, ма(ло) ѿ воинства и плѣнникь же изыдоша къ своимь странамь, тѣмь и пакы ѡблъгаемь бываеть христолюбивыи сеи, ꙗко вини ѡвенъ сихь погыбели, но ничто же възмогоша успѣти ѡклеветающеи его, богоу помагающу ему.

.ле. И оубѡ многыя страны воевавъ царь, и прїиде на богохраннимыи град Кѡнстантинѡвъ глаголю; иде же оубѡ многыми умышленми и труды покусивь са, ничто же възможе успѣти, оумысли съ ѡны страны прохода морскаго ѡбонти, на Галату глаголемую, иде же пѡдѡбно потружд са, но ни тоу успѣти ничто же възможе. —

.лѕ. Слышавь же царь западныи, рекомыи краль, съ всѣм вѡинствѡмь своимь прѣходит Дунавъ, и борить Никополь; сеи же въ скорѣ ѡставль учсть царствующаго града, рекомую Галату соущу, на срѣтенїе сихь ꙗко ѡгнь разгорѣвши сь изидеть. Сеи же краль имѣеть пѡдь собою Оугры, и убѡ первїе нѣмецкыи нарицаеть са, сарматїискыи, германїискыи, вретанїискыи, угорьскыи, и проча на помѡщь събравъ, пришелъ баше съ множьствѡмь многѡм, и неизреченнѡмь; съражденїю же бывшю, въ прьвїе възѡпатиша западнїи, царево воиньство крѣпко ѕѣло. И тако грѡмонареченныи ѡнъ по всѣхь скуфтрѡх предтекъ, възѡпати множае моленїемъ и оученїемь сицевымь глагола: и где убѣжимь ѿ сих рукоу аще нась иниѣ до конца побѣдатъ. будемь бѡ прѣд ними въ ѡстрїе меча, ꙗко же сїи прѣжде мала намн, чада же и жены ваша въ роукахь тѣхь, ꙗко же ѡнѣхь въ рукахь ваших; нѣсть ли убо лучше нам единою нинѣ или оумрѣти или побѣдоу приати над сими, аще бо побѣдимь нинѣ, азъ

насыщь вы многаа неизреченнаа земла сихь благаа. И тако пакы възмогше, и възвращьше са побѣдиша, и овѣхь оубо изсѣцаахꙋ, ωкїи же въ Дꙋнавѣ и сь конми своими кꙋпно потопоша, нѣцїи же вь кораблехь съ своимь ихь кралемь въ царствꙋющїи градь бѣжаша, и ѿ тоудоу корабми по ωстровохь въ своа страны спасоша са; Исманлити же множество неизчетно богатьства тоу вьзаша.

.лз. Тъи же пакы въздвиг са, съ всѣми конньствы, прїиде на Ꙋгры, и множество неизреченно поплѣни, и грады разори, и иныа страны поплѣни; и по семь воинствоваша Оугры на Сръбли, не сꙋщоу тоу тезоименнитомꙋ семꙋ; и прїаша градь зовомы Кореуе, и поплениша многы страны, и кто изречеть междо сими рати тогда сꙋщаа; прѣемлеть же громоименитыи сеи царь и Сωлоунь, его же и ωблада до раздрѣшенїа своего; покори же Блазыть и ины многы азыкы на въстоцѣ и западѣ. —

.лн. Рещи же ω семь авленнаа подωбаеть, понеже зде тезоименитыи сеи, мꙋжьство и доблество изрядно показа, ѿ зде же и порабощенїа свобождаеть са, вишнїимь промысломь, ꙗко же и самь пишеть; „еже ѿ Косωва порабощен быхь исманлитскомꙋ азыкꙋ, доньде же прїиде царь Персωмь и Татарωмь, и раздроуши тѣхь, и мене ѿ сихь роукꙋ богъ милостїю своею свободи, ѿ идѣ же оубо пришедь обрѣтохь краснѣишее мѣсто, ѿ древле превеликыи Бѣлъградь, и по слꙋчаю раздрꙋшенъ и запꙋстѣлъ, създахь сего и възложихъ прѣчистѣи богоматери, и проуча свободы жителемь его.“

.лѳ. А еже оубо великои брани повѣсть; ѥсть ꙋбω страна нѣкаа межда ꙗко быти Индїе, лежащи къ сѣ-

верныимь странѣ и въстѡчныимь, именемь Ѡрарь, и та оубѡ страна юсть междорѣчїе, двоимь истѡчникѡмь окржжающиимь сию. И въ тъи странѣ прѣбываашє нѣкто моужь, сынъ етера мѣста старѣишинии, и бѣ моужь тъи свирѣпъ, и оустремителъ ѕѣло, именемь Темирь, иже шед разбоиничьскы и обрѣт нѣкыихь пастырей пораѕи тѣхь, и вꙁать овца ихь, идѣ же и хстрѣленъ бысть вь ногоу, ѿ его же и хрѡмь бѣше, и сице оустремив са стажа имѣнїа. Стажа же и тысꙋщоу мѫжь пѡдь собою, и съ сими ѡплъчи са, на нѣкоего начальника страны, емꙋ же има Камарадинъ, имаа пѡдь собою десать тысащь. И побѣждь сего прииатъ страноу тꙋ, и въ незаапоу тѣми десатїю тысащми ополъчи са на самого начальника Персѡмь, и вьшедь въ самꙋю Персїдꙋ, и пораѕи и итъ начальника, и въ незаапꙋ ѡбладааше вьсѣми Персы, и бысть всѣхь вои его сто и пать десать тысащь. По сихь же и окрьстныа страны вса покори, и ѿ сюдꙋ имѣньми ѡбогатѣ ѕѣло, ѡбаче же и ѡ западѣ хвалааше са, ꙗко же напред речемь истинѣише въ главиꙁнѣ четыри десатнои. Сице ꙋкрѣпль са и превъсшед, посылаеть ходатаа къ малъїегромонимитомꙋ царю, дани и послꙋшное ѿ него въꙁыскꙋа, иже въсточнаа и западнаа поꙗдающаго и иꙁмождающаго, и въ малѣ елїко хвалаше са, царствꙋющїи градь въсхитити. Тои же слышавъ таковаа, и въꙁненстовивь са въ брань иꙁꙗвлааше са, и къ ѡплъченїю готовлааше са, и жестокаа словеса посылааше; ожесточи бѡ богъ емꙋ срьдце, ꙗко же и египетскомꙋ Фараѡнꙋ ономꙋ, и съвѣтникы своа непослꙋшаа, ибѡ ис пръва иꙁбранныи съвѣтникъ его молаше глагола: „послꙋшаи мене го-

сподн мои, и елика требоуеть даждь емоу, въ скорѣ бо сън прѣшедь въ нила оуклонить са, и тогда царьство твое въ роуцѣ твоеи ѥсть." Царь же Или башѣ съвѣтникоу своемоу рече: „нѣсть ли болше ѡ възлюбленне егда побѣждоу того, вса вь роуцѣ моеи боудоуть, въсточнаа и западнаа и всѣми възвелнчю са, или побѣждень конець вь мужествѣ прїимоу, неже ли вь послоушанїе емоу и слоужбоу иниѕвѣсти сь." Ѥмоу же пакы съвѣтникь ѿвѣща: „аще оубо кое ѿ сихь благо и полезно добро, аще ли же ѡбое погрѣшиши коимь оубо нимь ѡбразомь спасеши са." Зри, ꙗко же и бысть, идѣ же цара съблюдаахоу, послѣди же вьшедь кь немоу рече: „зри господи мои, глаголы моа, не ѡбоа ли погрѣши реченнаа тобою", и плакаста оба горко.

Но оубо перскы ѿ злословїа, възненстовивь са творлаше врьшоуоую ꙗрость, покрывала горы и пола воиньствы. — Блазить же събра вьсе воиньство свое въсточнынхь и западьнынхь, посилаеть же кь присно въспоминаемомоу кнаѕю Стефаноу, еже ꙗко елико възможно, сь изьбранною воискою своею прїити. И Демїрь оубо вьшедь вь страны плѣновааше, Стефань же гнавь мимо иде, того невѣдыи, обрѣть же его вь Анкурѣ, ѡплъчи са на нь, сражденїю оубо бывшоу, другаа другынх попираахоу, елико же избраннаа перьскаа воиска ѡплъчиша са, и побѣждени абїе быша, и пожроша са острием меча же и копїи срьбьскаго скуфтра; зра же ѡбьшедшаа многыа тмы цара, множьство неизреченно, и хота того ꙗко бы изроучити, третицею въ брань вьходить, съсѣцаа и побѣждаа, доиде же видѣ и своихь вь оуанишаемы, възвращаеть са,

что бѡ хоташеи сътворити въ толикыхь тысѫщахь и тмахь, кромѣ поданїа божїа. А еже множьство еговы побѣды тогда бывшее, ѿ всѣхь ѥсть исповѣдуемо и досто слышанно, и сь растоучьшиимь са варварѡмь, и прѣд полнакшиими са по всюду, единиче гонащиихь побѣждааше, и окровавлену имѣаше десницу; и кто убо изглаголеть ꙗже тогда и елика пути ѡного нуждьнаго ѡ многѣ належанїа, ибо и море и земла и броды и пристанища, вса измаильтскыа; тѣмъ къ царствующемѹ градоу оуклонаеть са,

.м. Но ꙗко же и прѣжде рѣхомь, какова бъстѡчнаа тогда въспрната въ незаапу, предреченыимь Темиремь, иже къ югоу и Египту странами всю Елладу не ѡбьтекь, аще не глаголало са бы ему, ѡ Їерусалимоу, ѿ его же страхь приемь, възвращает са, глаголють бѡ ꙗко егда пришедь, и стѣны Дамаскоу низложи, хотащу же на Їерусалимъ възыти, и рѣша ему, ꙗко ѿ начала, никто же ѿ всѣхь озлобивьшиихь Їерусалимъ не быст не въспрнемь богомь ѿмьщенїе, ты же сицева града озлобивъ мимо ити не можеши. Тѣмь же къ Їерусалимоу шествїе ѡставлаеть, обаче по встоку прошедь, и идѣ же приидаше кто изречеть елика зла ѿ него въсприаша жителїе странъ ѡнѣхь; непокинующеи са грады въ прерѡвъ съ женами и чади засыпанїа, и sвѣремь въздаанїа, и ины множаиша не милостивныа казни и потребленїа; глаголють бѡ и се, ꙗко възведѡша его възможнїи его еже видѣти множьство ѡтроучать помянутыхь плачющиих са, еда како на милость преклонить са, тъи же множьство сихь узрѣвъ, повелѣ коними тещи и попирати ѡтроучата ногами, и тогда рече: свободиихь тѣхь

ѿ злобы и труда мира сего; и подобнаа симь мнѡгаа сътвори; къ тому же, оухыщренїа и навѣты царьствїемь, глаголють бѡ и се о немь, ꙗко прїидоша къ нему поклисарїе царьства нѣкоего, въскраи мѡра, горами превысѡкыими къ странѣ той непрохѡдно, крѡмѣ едииныѧ стезѧ, на ней же стлъпъ крѣпокъ създанъ іесть, блюдыи стезю тоу; Демирь же пиит крѡви мнѡго ѕѣло; и повелѣ привести поклисаре еже увѣдѣти ѡ вещи, ꙗко тъи сътвори се ꙗко болѣ ѕѣло до сьмрьти, и съслагаа сѧ по воли ихь; егда же начаша съгласати, начать кровь ѡну блевати, и ꙗко умирати; тѣмь же, имь же повелѣнно бѣше поемше поклїсарѣ внѣ, таже мало пождавше ѿпустиша тѣхь, ѡни же шедьше къ господеви своему, радѡсть възвѣщаахѹ, ꙗко уреть Демирь. Темирь же тъи нѡщїю устреми сѧ, и пиргъ ѡнъ неоуткръжденъ ѡбрѣтѣ и того възать; ѡсвитающу же постигъ и началника страны тоѧ емь, и страну раздруши. И сицеваа творѧ ꙗко же крїлать по всюду ѡвтечє, и дѣ же самъ неидаше, воинъство его обхождааше, ꙗко и ѡ Анкуры егда великую брань сътвори, и вса поидоша, възвращаеть сѧ убѡ и иде въ своꙗ си, въземъ мнѡгыѧ неизреченныѧ корисвы ѿ всѣхь царьствїи сихь; дръжатель же нигде же остави, тъчїю бѡ раздрушааше и изможддааше вса, ꙗко же и хвалѧ сѧ глаголааше сїѧ, ꙗко же Алеѯандеръ македоньскыи, не землѧ и страны вьзать, но ꙗко на поругание свое землю ѡбьтече. Глаголааше же сїѧ глаголыи къ поклисароу рекомому Андїну, его же присно помнимы Радослава къ тому посла, ѡ нѣкыихь ꙗко утвръжденыихь, паче же на възысканїе сестры его, юже ꙗко плѣнницу съ всѣми Баазитовѣми възаша; єю же и

мнωѕѣхь разоумωмь ѿ тѫдѣ изводить; глаголаше же тогда и сїа: „ѩко егда въ западнаа прїидꙋ къ вамь не въстоүными странами прїидꙋ, но ѿ сѣверныихь странъ по сꙋши западь обтекоү; и высокаа мышлаше, невѣдыи ѩко изыдеть доүхь его и възвратить са вь землю свою; въ тьи дьнь погыбноүть вса помышленїа его.

Посла же и къ царьствꙋющемꙋ градоү поклїсаре, еже съгладати того и приѩти; сїи же бого данныимь съвѣтомь въвръгоша их въ мωре, и сице без вѣсти бысть. Демирь же възврати са въ Пръсидꙋ, та же ωплъчи са шедь въ Ωхтан, и ѿ тоүдꙋ въ пꙋстынїа до Мꙋсханъ странъ глаголемыихь; по семъ въ ѿьчьство свое Орарь глаголемои, таже пакы въздвигь са съ всѣми конньствы прїиде въ Ωхтан, и вь сихь предѣлехь ωѕимѣ, иже премногыа ради зимы множьство вωи его изьмреть; послѣ жде и самъ ѿ великыа стꙋдени изнемогъ, и събра врачевъ многo хꙋдожьнѣишихь, онѣ же поспѣшьше сь, даша емꙋ месть варенъ, и пивъ растръже ꙋтробꙋ его, и крωвь проиде ꙋсты его, и афедронωмь; и три дьни пребывъ оүмрѣть; конньство же его разыде са, кыи ждо въ своа си, сынъ же его ꙋдръжа Персы, сего же Демира вноукъ, именемь Шароүх ωбладаа въ Пръсѣхъ.

.ма. Мы же на предлежащаа да възвратимь са. Благоүьстивыи же кназь Стефанъ постигъ оүбω въ царьствꙋющїи градь кꙋпно и съ братомь своимъ Влькωмъ, и ѿ всѣхь любоүьстивыа гласы слышаше. Елико къ нѣкоемꙋ сльнцꙋ възирати мнѣахꙋ, тогда же и деспотьскаго сана въспрїемлеть ѿ благоүьстиваго цара Їωанна, сего бω анеѱеа своего ωставилъ баше царь

кѵръ Манѹилъ въ мѣсто себе, ѹтѣскнаемь прежде реченнынимь Блаꙁитемь и крїмскымь; стараго ѿшедь баше, въ еже съединати црькьвь, и брани въꙁдвиꙁати, въ ѿтмьщенїе и иꙁбавѹ, юже бѡ лютаа мнѡгаа ѡбдръжаахѹ царьствѹющїи градь.

.мв. И оубѡ се благоучьстивыи Їѡаннъ, въстаꙁанїе съ галатскыми не мало сътворь; и ꙗко въ царьствѹющимь градѣ видѣ того, мнѡгыа и неиꙁреченныа радости исплъни са, съликовствѹа семѹ въ царьственыихь, и вѣньца подасть санѡвнаго; его же самь себѣ исплелъ баше, своимї храбръствы и подвигы благострадаными; къ тьстеви же своемѹ Їѡаннъ царь въ ѡстровъ митилїнскыи посылаеть, еже прїити сь корабьми въ еже допроводити его въ Арбанасы; тѹдѣ бѡ баше томоу тьщанїе итьти; сеи же не ѡблѣни са полѹчиль бѡ баше свѣтлѹю дьньницѹ въ градѣ своемь видѣти, иꙁбраннѣишемь и краснемь Митиланнѣ, и учреждепїе емѹ велїе сътвори, и въꙁванїа же мнѡга лѣта владико, ꙗко же ѡбычаи царьскомѹ чиноу. —

Тогда ѹбо и дьщерь сего дрьжатела ѹꙁрѣвъ, сеи превысѡкыи, о немь же намь слово, ю же послѣди же вь женѹ поꙗть, по матери бѡ и сїа анеѳеа царю Манѹилѹ.

И теꙁоименитомѹ деспотѹ оубѡ ждѹщоу приѹтвръжденїа кораблемъ въ ѡстровѣ, и съ братѡмь своимь Волкѡмь, и прїиде ѿ ꙁападныхь странъ царъ греческыи Манѹлъ, къ Калиполю, и дѣ же сынъ по анкурстѣи брани старѣишїи громоименитаго сего, глаголю же Блаꙁита прїиде ѿ въстока, и тоу ѹбѡ сеи въ мѡри, овь же на сѹши, дрѹголюбїе крѣпко сътвориша, елико ѡтьць съ сиными. —

Тогда же и Соль҃нь въздвраштаеть са въ рѫкы Грекωмь, семѹ же имоусѹлтанѹ[1]) царю, вса дѣла благаа бѣахѹ и благоразѹмна, тоуїю виномь паче иныхь всѣхь царей побѣжденъ бываше, и никогда же ѿ вина ѹпражняаше са, послѣди же вина ради и царьствїа лишаеть са. —

.мг. Радостно ѹбω быша съ царемь греческымь дрѹгь ѿ дрѹга; приходить оубω царь греческый въ царьствѹющїи градь, емоу же ѩко ѿцоу повинѹѩ са Їωаннъ, въ Солоунь ѹкланаеть са, того бω тогда дастъ емѹ въ ωкръмленїє. Глаголють же и се, ѩко въз-можно бѣ тогда Їωаннѹ царьствїє съдръжати Цари-града, но той не въсхотѣ роукы на блаженаго Манѹила въздвигнѹти, и царь Манѹилъ сѣдаеть на престолѣ своемь, благодара бога ω всѣхь бывшихь. Бысть же ѹбо (великаа) брань въ Анкурѣ, вь лѣто ,ѕцаі. (= 6911 = 1403) и ѹбω чада Баазитова ѹдръжааша са въ въ-стωчныхь, Магаметь Сѹлтанъ въ горней земли, иже на конець всѣхь братей царьствова израднѣе же и свѣтлѣе.

.мд. А иже въ западныхь оутверди са имѹсоул-танъ сын, и оувѣдѣвъ ω деспотѣ Стефанѣ ѩже быша, и вѣдыи ѩко къ западнымь мѣстωмь где любо изыти хощеть, и самь къ западнымь ѳукланаеть са, съ всѣми своими; бахѹ же тогда съ реченнымь Мѹсωл-маномь и синωве сестры старѣишїа деспωтовы Марїи, иже и нехотаще Тѹркωмь побарахѹ, ни бω инако възьможно бѣ. Тѣм же и пославъ царь повелѣ пѫта съдръжати, и стрѣщи по земли сихь, ни бω нигдѣ възможно бѣ проити благоучьстивомѹ семѹ. —

[1]) Погрешно, а треба: Моуса сѹлтан. Ш.

.ме. Богъ же бѣ промышлаѭи лоучшаа ѡ семь, ꙗко да вꙗщшею славою прославить сꙗ; въздвигь бѡ сꙗ деспѡть ѿ предреченнаго ѡстрова корабми идаше, и ꙗко бысть пристати емоу въ Арбанасы съ великымь любоучьстиемь срѣтаеть его господинъ странъ тѣхь, бѣ бѡ и зꙗть; сеи бо арбанашкы господинъ, Гюргъ имꙗ емоу, поꙗль бѣ Еленоу сестроу его въ женоу, ѿ неꙗ же роди сина Балшоу, иже и тъи бысть господинъ земꙗ тоꙗ, всакыми добрыми дѣлы сїꙗꙗ.

Даст же въ оувѣдѣнїє благоучьстивои госпожди матери своеи и деспотоу, зꙗть его выше реченнын, подасть емоу воиньство, елико възможно, въ еже допроводити того; градоущоу же емоу и приближающоу сꙗ къ предѣлѡмь сръбскымь, и дѣ же прѣбыꙗ архїепископїа Сръблемь; и что по сихь подобаааше сътворити съдръжащїимъ толикымь силнымь поутемь и множьство многого соущемь, ꙗко же рече Ѡмиръ бытїа троадьскаго Еллїнѡмь. Пришедь оубѡ на Косѡво и оувѣдѣвь многыхь соуще, раздѣлаеть воꙗ соущаа сь нимь въ два полка, ꙗко же Ꙗковъ древле, ꙗко да аще единъ иссѣченъ боудеть, дроуги спасеть сꙗ; аще же единь брать падеть, дроугыи стадоу благоучьстивомоу пастырь ѡстанет. —

Баше же пришло и ѿ матере его тщанѣише воиньство ѡбрѣтше сꙗ въ скѡрѣ матерьнымь поспѣшенїемь, и оубѡ множаишаа воꙗ вдаеть братоу своемоу Влькоу, самь же малѣишоую часть съ собою въземь идеть въ брань, и исмаилитскомоу же вѡиньствоу вь дале соущемь, въ два полка и тѣмь раздѣливьшимь сꙗ, въсхѡдить же самь ꙗко на прѣдѣль нѣкыи градчаничьскыи глаголемыи, и дѣ же сꙗ прѣды застоупивших того обрѣтаеть; на нхь же ѕѣло моужьственнѣ ѡпльчи

са, елико того узрѣвшимь тѣмь, друг къ другоу въсклїкнуша: „възрите, възрите Лазарева сына!“ и абїе съ словомь бѣгу са ѩша; сьи же ѡкровавлѣаше десніцу свою въ мѣсти крови врагъ своихь, и баше тогда рещи пророчьское ѡно: „десница господна сътвори силоу, и десница господна прослави са въ крѣпости, и множьствомь славы твоеѧ сътерлъ еси супостаты,“ — „и тако женаше едииъ тысущоу и два двигнѣта тми.“ — Юнѣиши же брать сего ѡплъчи са на нетїа своего ити, хрїстїанское скуфтро его же разбивше гнаша, баше же съ Гюргемь нетїемь его, иже послѣди деспѡть бысть всеи земли србьскои. Баше же тогда и кесарь Оуглешь съ Исмаилиты, и тьи многo служенїе сътвори, съ сланїемь къ благочьстивому из сихь, сихь съвѣты и ковы възвѣщаа, таже по малѣ и самъ прибѣгъ подь крилѣ деспоту Стефану, и землю своѭ Ѡъчьскую Враню и Иногошу, и Прѣшепъ приѩть и удръжа, и бисть ѩко же нѣкое крїло хрїстїаномь. —

.мѕ. По брани же сеи великои градачаничьска, приходита ѡба брата въ свои градь Ново брьдо, градь сребреныи въ истину и златыи, сьи оубо с побѣдою, ѡвь же ѩко побѣждень; сего же благочьстивыи ѩко бранному художьству поучити хота, еще же и печалуѫ ѡ погыбшихь воехь, изрече нѣкаа прѣкаа словеса на нь; сеи же мало пождавъ и врѣма благополучно ѡбрѣть, бѣжа къ имусоултаноу, тѣм же всеизбраннаа мати сихь, гнавши даждь въ предѣлы исмаилитьскыѩ, его же на полезне мѣстѣ непостигши, възвратити же са изь странъ исмаильскыхь не възможе, тѣм же даждь и къ имусоултану приходить, и смиривъ съ благочьстивымь сыномь възвращаеть са. —

.мз҃. Радости же тогда неизреченныя кто исповѣсть, запустѣвшеи въ истинѫ земли и пастира сиццева въсприїемьши пакы; пришедь оубѡ въ ѿьчьствїе свое, и всако нечестїе попрано бысть и оустраши сь, рѫцѣ ѹбѡ ѿсѣкьше са неправдьствѹющихь, и ѕлѣ простираемѣ, правдѣ же процвѣтши. —

.мн҃. И оубѡ ѡбхода землю ѿьчьства своего, и окрьстънаа мѣрывъ, и дрѫгы сътвори, и ѿ древле нарекшаа са тоучїю сръбьскаа въ нѣкаа врѣмена, и та кь себѣ привлече, нѣкыихь же и покѡри. Сицеваа же западныи царь ѩко слышавъ, ходатаа посылаеть къ любви ѩко бы; сеи же врѣма подобно ѡбрѣть егда дрѫгъ семѫ быти, поклїсара любоучьстнѣ въсприїемь, и ѹрѣд и довольно, ѩко то емѫ ѡбычаи баше; и сь пославшимь ѹтверди любѡвь. Та же ѩко же рѣхѡмь, обхода и съгладаа землю си, обрѣтаеть мѣсто прѣдреченнаго Бѣла града глаголю, и съвъпроша са ѿ Ѹгръ, понеже аще и въ предѣлехь сръбскыихь лежимо ѥсть, ѩко на срьдіци и плещоу земли ѹгръскои обрѣтаеть са. Того ради и завѣть съ сими полагаеть, и дѣла касаеть са, оутвръждаеть же обьхода проучаа своа грады, ѿтръгша ѩже са прѣжде Исмаилити, самовластно тѣхь вꙁать; сѫдїа же тьми поставленїи прѣжде сами бѣжаша. —

.мѳ҃. Се оубѡ нимѫсѡлтанъ въздвизаан сь къ въстокѡмь ѿьчьскаа въꙁыскати, сицеваа слыша, ходатаа посылаеть къ присноподвижимомѫ, въ еже мирнаа ѹстроенїа съсложити, его же съ великымь любоучьстїемь благочестивы сеи въсприемлеть же и сълагаеть мирнаа, и тако сеи ѿходить къ господеви своемѫ. —

.н. Ѿшедшоу же семꙋ ѡплъчаеть са въ въстоүныихь прѣшедь царь Ныꙋсолманъ, и брата своего Асе бѣга ѿ мѣста въ мѣсто гона ꙋбиваеть, и страны проүаа, овѣхъ покори ѡвѣхь же смѣри, дроүгыа же воеваше. —

.на. Сеи же ни же въ малѣ поүиваеть, но касаеть са оүбо предреүеннаго града, иже оүбо баше ѿ великых и древнихь, и въ красныхь мѣстехь сии; ꙗко же мнѡжицею рѣхомь, ꙗко же аще и где въ вселеннѣи, паүе же пространнымь видѣнїемь, и ꙗко криллы кораблеи въ царьскаа, и ꙋтвержденїа всакого, и прихода пищею же всакою, нигде же мыслїю пѡдобїа могохомь положити, ни же прибѣжища такова, ни пришествїа водою и по соүши. — И кто доволенъ ѥсть писанїемь изрещи, елика положенїа и видѣнїа и доброты, иже създана быша крѣпкою десницею и высѡкою мышцею; и о деспѡтоү бо смиренными глаголы, еүаггельскаа словеса всегда проүитаа, тлъкꙋа изъбранными своимь поꙋүаа тѣхь оүүительски. Баше же царьскаа преꙋкраснлъ, възвышенїемь мнѡго пестрынимь, прѣкѡпы же ѡкрестъ града прѣизрадныа, изъ внѣ двоихь стѣнъ; баше же ꙗко седмоврьхь сеи въ истинꙋ, ибѡ велиүаишїи градь и краснѣишїи и рѣками ꙋтвръжденъ. — Црькви же великаа съ востѡка градоү, ꙋспенїе преүистыа богородица, и де же митрополїа; имаише же окрьстъ ѡбьщежительство всакыми сады ꙋкрашена разлиүнаа садовїа, съ мнѡгымь достоанїемь, селы же и иными ѡбители, иже ꙋбо бысть престолъ митрополита бѣлоградска. — Сътвори же и инꙋ црькьвь ѿ основанїа въ периволи, тремь сватителем великынимь, въ погребанїе архїереѡмь црькви тоа; създа же и страннопрiемницоү болныимь, и

црькьвь вь нен, въ има сватаго чюдотворца Никωлн, на водѣ сладчаншен; и насади садωвїа всакого избранных плωдь, и приложи села и достоанїа мнωга, въ нен же болныа и странныа питааше и устраку тѣмь подааше; събра же ѿ всѣхь странъ своихь богатѣишихь людїи, и въсели въ градѣ томь и удостои, ꙗко же равно апостолныи .вı. тыхь въ градѣ своемь инωгда. — Дасть же и ωсвобожденїе граду тому ѿ всаческыхь вещен, даст же и завѣть сниь съ всакымь оутвръжденїемь, непоколѣбати сь, въ немь же и благодати божїа еже на немь бывшаа, свободы ѿ порабощенїа пишеть, и печать златоу нмуцюу; образь градоу сице подасть, ꙗко хотан куплю кою въ стране всаку сътворити, прїиметь книгу сь печатїю, ꙗко града того житель ѥсть, не дасть ничто же нигде же. — Испроси же и утвръди ѿ окрестныхь себѣ господарен странам, но и ѿ самого крала, ꙗко и по ихь странахь сицевое свобожденїе тръжникомь его. — Прочее же ѿ окрестныхь всѣхь странъ непрестанно дьнь дьне начаша приходити, и въ мало времѧ часто ѕѣло насели са градъ тъи всѣми потребами, елико дωмь царьскыи; и сице убω всѧ дьни живота своего градь сеи просвѣтлааше и възрастааше. —

.нв. Инъ же пакы градъ въспоманути намь находить, иже къ вышнему Їерусалиму стеѕю имать и подобїе; желааше оубо пустынникы, съглаголати и събъдворати са съ сими несытно имѣаше; сиѧ бω любовь божьстъвьнаго желанїа; обьхождааше же гωры и полѧ и пустынѧ, изыскуѧ иде же възьможеть желаемую ωбитель мльчанїю селенїе въставити; обрѣть же прикладнѣишее и добрѣишее, идѣ же оубо дωмь

баше быти, иже и молитвовавше дѣла касааше са, и основаніе въдрѹжает са, въ има сватыа троица вседръжавнаго божьства; и по всюдѹ оубо всакымь тьщаніемь и вещми добрѣишими и мноѹчьстнымии, дѣлатели хоудожнѣишими, живописателми же искоуснѣишими, аще где ѹбо, и златомь мнѡгымь шарѡвь цвѣты. Посылааше бо са даждь въ ѡстровы и по всюдѹ, и сице ѹбо мнѡгымь неизреченнымь истощаніемь, съвръши са и ѹкраси са домь же и градь ѡкрьсть его, ѡбще жительствѹ же селеніа все изрядна; събра же ѿ всюдѹ прѣдоумышлаемыа достоудныа инокы, и въсели тоу. Подасть же и приложи села и винограды, еще же и по всѣхь странахь своихь пѡдписавь дасть свободоу, съкрѡвища же зде дьнь ѿ дьне влагааше; сътвори же себѣ и гробницѹ тоу, и дѣ же малѡмь послѣжде положи са; дасть же и иконы мнѡгоцѣнными бисеріемь и златѡмь ѹкрашенны, книгы же слоужебныа всакыа испълнивъ, слѹжебныа одежда и съсѹди цркѡвныа доволно сь великымь бисеріемь и златомь ѹкрашенными, толико мнѡго, елико и сватыа гѡры избранныа и великыа лавры превъсходити; такожде и свѣтилникы мнѡго свѣтлы златѡмь сіающе. — Призываеть же патріарха, тогда ѹбо Кѹрилъ сын, съ всѣмь съборѡмь срѣбскыхь прѣосващенникь, игѹмень же и проучихъ всѣхь чьстныхь мѹжеи, еще же и благородныихь всѣхь на ѡбновленіе храма, въ дьнь сватыа патдесатница, егда дѹхъ сватыи огнеными азыкы наиде на сватыа оученикы слова и бога. Приходить же и множьство нищїихь, и въ равно полоучнѹю милостиню ю же всегда. нескоудно подааше тѣмь. — И баше видѣти любоучьстенъ празд-

никъ тръжествующихъ и възвеселиша сѧ людіе. — Начать оубѡ здати обитель сїю вь лѣто ҂ѕцеї. (6915 = 1407) а прѣжде сего лѣта престави сѧ благоучестиваа госпожда Еѵгенїа, мати сего тезоимениттаго; сице бѡ иноческаго ѡбраза имѧ въсприять, и положена бысть въ своемь монастыри, нарицаемомь Любостыни, успенїа преучистыѧ богородица. —

.мг. По ѿшествїи же ходатаа ѡного прежде реченнаго, миръ убо баше и оутвержденїе, но не баше почивати иже и Каина подвигшему на брата Авела, въздвизаеть убѡ и зде прѣдреченнаго Влъка, и просить ѿ цара вои множество; — тогда убѡ царь имусѡлтанъ приялъ оубѡ баше и вьстѡчныѧ страны, ѩко да шедь рече: оплъчю сь на брата моего, да или дасть ми полъ ѿьчьскыа ми земли и градовъ, ими же царьству твоему службу приношу, или землю оубо поплѣнию и сътрыю; сему же прошенїю и скорѣишее спѡдѡбляеть сѧ, посылаеть же сѧ сь нимь, иже испръва кровемь христїанскыимь пролїатель, и иже и въ велицѣи брани на рѣцѣ глаголемѣи Марица, кровем и зла виновникъ бысть [1]); посылають же сѧ и иныи избранныѧ воеводы и приходать убѡ. — Деспоть же Стефанъ нехотѧ стадо благоуьстивое еже господь рабѡты свободи, паки въ порабощенїе вьдати и расторгнути. И что убѡ по сихь, обтекоша всю землю ѩко же дивїи ѕвѣрїе плѣнующе, изсѣцающе, пожигающе, измождающе; плѣниша же и грады нѣцїи, и баше брань велїа съ варвары, аще бѡ и множьство баше пришедьшихь, но мнѡгажды съкрушааше и ужасааше сихь срьдца. —

[1]) Разумева се турски војсковођа: Авранез бег. Ш.

.мд. Сеи же пакы второе въꙁыде съ множаишими, и баше ѹбо рещи пророучьское: боже прїидоша аꙁыци въ достоанїе твое, оскврънишѧ црькьвь свѧтѹю твою; егда и навѣта оубоꙗвь са благоучьстивыи деспот Стефанъ, неиꙁыде противѹ; ѩже бо мало иꙁбранныхь ѡстало баше непревѣщанныхь, иже писанїа симь Влъкомь посылаема ꙗвлаахѹ емѹ, даровь ѹбѡ и множаишихь подаанїи ѡбѣщающи, ѡво же и страшащѹ прещеними; деспоть же писанїа его дръжа плакааше, и прѣдь ѡбраꙁомь спасѡвѣмь поврьгъ себе глаголааше: „виждь христе мои, ты бо съ вѣси, ꙗко неправедно на ма поучають са, и отроци мои быша мнѣ въ предателство, ꙗко же иногда твои ѹченикъ Їоуда; съблюди же сихь ѹбѡ до коица, ихь же мало число ѡставилъ еси съ мною“, и инаа подобнаа симь ѹмиленаа словеса и молитвы иꙁ глѹбины срьдца. Сїа бахѹ въ велицѣмь градѣ, глаголю же Бѣльградѣ, вънѹтренемь домоу его, иже ѡбтекоша пакы множаишаа страны, елико и близъ Бѣлграда прїити, и множьство многго ѕѣло поплѣнивше, и ꙁемлю всю растаиша; егда же сеи непрпходимое ѕло видѣвъ бывающее, съслагаеть са и ꙁемлю раꙁдѣлѣваеть, и ѹбо ѿ толѣ брать его Влъкъ съ ѿдѣленною емоу страною и благорѡдными сѹщаа с нимь слѹжааше имоусѹлманѹ, съ метїи своими, и тѣмъ ѿьучьскѹю си ꙁемлю съдръжащиимъ; деспоть же въ ѿдѣленнои емѹ части селитвѹ твораше. —

.ме. Дво обраꙁенъ же нѣкто естествѡмь моужь, и тъ ѿ древле прѣсвѣтлыхь подь рѹкою сын теꙁоименитаго прѣжде сихь, и тъи ꙗко раꙁбоиничьскы странамь страсе срьдца исмалтьскыа части [1]); тѣмь же оубо про-

[1]) Звао се Каралюк, по белешки на крају листа. Ш.

сить того царь въ погꙋбленїе, ѿвѣтъ бѣаше ꙗко тьи разбойникъ сый въ горахь обитаеть. Еще же и гради болгарьстїи ѿстоупили бѣахꙋ сыньми цареи болгарскых. Тѣмь же прѣжде сего въздвигъ са царь Моусꙋлманъ и пришедь на тѣхь ратью вьзать ꙗ; посла же ходатаа къ благоуьстивомꙋ семоу деспотꙋ, тоуїю проити по предѣлехъ твоихь реуе хощꙋ, безо всакыꙗ досады, не оубѡ еще земла расторжена бѣ; юже прохода къ ѿвую полю прѣдреуенный же онъ мꙋжь, Каралюкь има мꙋжеви, нѣкаа ѿ царьскыхь становъ взать принесе, деспоть же сїа пакы възвращаеть. —

.мг. Обауе же ѿ нели же земла раздѣленна бысть, ꙗко ѿрада нѣкаа бысть кровемь пролитїа, вещемь бо ꙗко ꙋтишивьшимь са ѿ влъненїа, и царь ꙋбѡ имꙋсѡлтанъ къ въстокѡмь воевааше; прѣдъ реуенный же брать его въ сѣврьнѣмь въстоцѣ сы, Мꙋсїа глаголемый, слышавь же ѡ немь оугровлашскы дръжатель, — пославь призиваеть его кь себѣ, въ ѿмьщенїе ꙗже ѿ брата его досаждаема; сеи же вь мислѣхь живый, благополꙋуно врѣма обрѣть изскоуи, и се ꙗко дымь градеть ѿ сѣвера, и на благоуьстивыхь оубо и всѣхь находить ꙗко ѡблакъ градьный; и кто ꙋбѡ невъсплачеть са ѡ семь, иже ꙋбѡ пріиде въ боренїе братоу своемꙋ, и крови желаа наситити са ꙗко же ѕмїи, на исуадїа и порожденїа братскаа. —

.мз. Обауе въ первыихь дѡшествїа его ꙗвлаше са окрьстнымь всѣмь кротокъ, подателенъ, благоуьстїа ѡбразы ꙗко смиритель, ꙗко же послѣдь же гораиши жельуи ѡбрѣтааше сь, и тѣмь самѣмь послꙋжившимь томꙋ. —

.ин. Въ перкїе бо исхода ѿ Влахь увѣдѣ нѣкоего ѿ велнкыхь велмужь исманлнтскыхь глаголемаго Саража баша, вь мѣстѣ нѣкоемь Дубоулинѣ, и прѣварою того ють, и поемь убо его сь собою, прїнде до Андрїанова града, и ѿ тудоу иде подь Калиполе, и тоу убить Саражу того, и множаншнмь воемь пауе же разбоннїуескым сьбравшнмь са кь нему, посылаеть по всѣхь западныихь измаилитскыхь разлнуныа клатвы и утрьжденїа ѡбѣщевла нмь; онн же сьбираюто са всн кь нему и ѕѣло вь скорѣ вса западныа страны ѿють братоу своему. — Посылаеть же и кь деспоту Стефану крѣпкаа юко завѣтна словеса, юко да вь братско нма прїндеть помощн ему, и юко кь своему ѿмыщенїю юже нмусоултанѡмь сьдѣаннаа ему; азь же реуе и доволнаю уасть земла, юко присну братоу ѿлууюю тебѣ; посылаеть же и кь братоу его Влькоу, глаголл юко лууинмь мнрѡмь и удовленїемь сьтворю вась жити, подобно и кь тому тверда завѣщанїа. — Посылаеть же и кь нетїемь снхь подобными завѣтми, купно же убо и подвигнути сь собою и окрьстнихь нѣкыхь, нже ѿ науала юко улншенныимь, азь же вса-кому реуе благо сьтворю, клатвою извѣща. —

.нѳ. Оубо же кь снмь на извѣщенїе посилаеть деспѡть Стефань воеводоу Витка, благоразоумлива острою сьвѣстїю ѡ всѣхь, его же юко прѣварити хо-тааше, и не прѣдь оуима его клати сь. Видѣвь же царь невьзможное, призываеть воеводу кь себѣ, воеводѣ же изискующу, аще истиннаа книга юсть ею же клатн са тому подобаеть, или лестїю се творить; имѣаше же сь собою вѣдущаго нсманлтьскаа писанїа; на его же тогда юко досаждающа вьсклицаеть, обауе же клать

сѧ. И тогда оубѡ приходить тезоименитыи деспоть съ воиньствомь своимь, приходать же и проучїи; быша же сїа вса божїими сѫдбами; та же приемлеть и Калиполь. Тѣм ѹбѡ имѹсоултанъ съглашаеть сѧ съ царемь греческымь, и приходить ѿ въстоучныхь тамо въ Халкидѡнь. Мѹсїа же сїа слышавъ съ всѣми воинствы въздвизаеть сѧ къ царствѹющемѹ градоу, съ нимь же бѣ и присно въспоминаемы, господинъ Сръблемь деспоть; дрѹголюбовїю же бывшѹ Грекомь и Фрѹгомь кь востоучномѹ, прѣвезоша того въ царьствѹющїи градь, въ помощь же и корабла близъ пристроиша. — Мѹсїа же и тезоименитыи сеи, пришедьше выше Галаты, корабла ѡны раздрѹшиша; ѹвѣдѣвь же Мѹсїа ꙗко Волкъ бѣжати хощеть кь мѹсѡльтанѹ, искааше того заклати въ проꙗжденїихь, глаголеть въ тезоименитомѹ: възвращь сѧ поими братиаꙗ вса, понеже писанїа невѣрїа ꙗхь ѿ него и ѹмрети хощеть; деспоть же кь немѹ: аще и азъ рече, то и тъи. — Таже Волкъ въ тои нѡщи бѣгоунъ бываеть ѿ цара оного; възвращьшимь сѧ ѹбо прѣд царствѹющимь градѹ кь великои брани, и воемь всѣмь изь града посыпавьшимь сѧ въстоучнаго, ѡплъчаеть сѧ и Мѹсїа съ своими въ брань, щитомь же вѣры въорѹжи сѧ благоучьстивыи и богѡмь въздагаемыи деспоть Стефанъ. —

.з. Приходить бѡ полкъ кь полкѹ, ꙗко же бѣ въчинено, приходить же и сеи самого началствѹющаго въстокомь, идѣ же ѹбо бѣаше крѣпко все орѹжьство; и абїе ꙗко же присно млъниныимь образомь раздрѹшаеть спѣшно, и кровемь многымь въ излитїа пришедь, раздрѹшають же и проуаа вса воа его; и възврати сѧ Мѹсїа же и тезоименитыи въ становиаа ихь; та же

и мусѡлманъ пакы ꙗвлꙗ сѧ сь пѣшьчьскыими ѕѣло малыми къ немꙋ же стекоша сѧ съ всѣхь странъ. — Сїа же видѣвъ Мусїа ѡплъчаеть сѧ пакы идеть же въ прѣдь; деспоть Стефань и ꙗко видѣ Мусїю убоꙗвша сь, и плещи вдавша ради невѣрїа вои своихь и ради унишенїа ѡставшихь, и възвращаеть сѧ и самь по въ скраи морѧ, и обшедь къ Галатѣ; семꙋ же и благочьстивыи царь кирь Маноулъ, катаргы посылаеть, вь на же вьшедь прїиде въ царствующїи градь, равно же рещи ꙗесть побѣждень ежи и побѣждаа; толици бѡ тамо падоша, сиꙗь елико и пола и ливады и пѣскы иже въ сь краи морѧ, исплънь мрьтвыхь баше видѣти, и въ крови нѡгѣ благочьстивыхь, ѱаломьскы рещи омоунити сь. —

.ꙁа. Его же оубо и царь всенꙁрадны Ималноуилъ видаше и прежде юнна сѹща съвоиньствовавша; и хотащаꙗ быти семꙋ прорекьша, и весь изливааше сѧ ѡ немь, елико бы ѡ сынѣ възлюбленнѣмь; сеи баше познавъ пѡдѡбныи подобнаго; егда и вѣнца сановнаго сана деспѡтскаго иꙁ вторицею подаваеть; разлучають же сѧ другъ ѿ друга, егда исходащꙋ деспотꙋ изь града множьство народа ликоствующе и въсклицающе, паче прѣвыхь похвалъ, и тръжествующе побѣдителнаа. —

.ꙁв. Мнѡгаа же сѹща неизреченнаа да ѡставимь; тогда убо ѿ тудѣ възшедь свѣтлѣишїи въ корабдехь, къ сѣверꙋ поучинѣ емлеть сѧ, иже влънами ѡбуреваемыи другъ ѿ друга съ кесарѡмь прѣдреченнымь бывають [1]), даждь до мнѡга; и пакы, ѡ чюдеси, разсѣаннаа Їсраилева събираѧи, и сихь въ едино събра, и приходить убо въ Влахы; баше же тогда влашьскыи началникъ

[1]) Ћесаром Углешом. Ш.

благоѹьстивыи и приснопоминмыи великыи воевода Мѵрул. Сеи ѹбѡ великымь любоѹьстїемь срѣтаеть же и прїемлеть тезоименнтаго, и иже сь нимь сѹщихь; безмѣрнымь бо желанїемь насыщааше сь сего зрѣти, и ꙗко присно на лице его непрестанно възирати, его же оубо велеѹьстно ѹрѣждаа баше, и потребнаа доволно дааша, коиа же и проѹаа ѡскѹдѣвшаа далнымь шествїемь; и сице провождаа его (въ) землю свою, ꙗко же бы по своеи емѹ проити, и приходить въ градь свои Голѹбець.

.ѯг. Оѹбѡ симь сице бывшимь, а еже ѡ цари Мѹсїи, бѣжить сеи прѣдь братѡмь своимь, обнажаеть же вса воинства, и ѹклаиаеть са къ Дѹбоѹлинѹ, и ꙗко воа пакы видѣвь присъвокоѹплаюцихь са, множае же разбоиникы, възвращаеть са къ ѹерномианьскымь, ѹвѣдавъ ꙗко и Мѹсѡлманъ посла прѣдреѹеннаго Волка, прѣжде варити брата своего въ Сръблехь и землю прїати. — Посылаеть нѣкоего воеводѹ Алиаза зовѡма, тогда бѡ по всеи земли невъзможно бѣ ѹвѣдати, коего цара людїе соѹть; и пришедь обрѣтаеть Волка въ градѣ, Їѹлїа .г. — И пождавъ вь лѹѕѣ до наоѹтрїа, доиде же пославъ прѣдѹготовить и градскыхь; на ѹтрїа же пришедь въ градь, ѡвѣхь оѹбо изсѣкоша, нѣцїи же съкрыша са по домовѡхь. — Глаголють же ꙗко поемше нѣцїи ѿ благородныхь ѡрѫжїа, тои же възбраиаеть имь рекъ: „съгрѣшыхь господарю, еже хощеть да творить.“ Єго же ведоша къ царю томѹ, сь нетїемъ его Лазаремь, приходащѹ емѹ ѿ лѹга вь лѹгъ, и воа разбоинические присъвокѹплаащѹ. Приводать же Волка къ тезоименнтаго ꙗростемъ, и ѹсѣкновенѹ же емѹ бывшѹ, абїе и Мѹсолманъ прїиде, гонѧ Мѹсїю,—

.ӡд. Дроугаго же благоуьстиваго Лазара, книжка великаго Лазара, съблюдаахꙋ водаще съ собоꙗ, даждь до вторыꙗ брани; нбо пакы Мꙋсїа въꙁврати сꙗ въ Андрїановꙋ градꙋ, бѣжа прѣдь братомь своимь; и видѣ побѣждаема себе, повелѣваеть ꙋбити Лазара; и ꙋбїенъ бысть и тъи, масеца Їꙋлїа въ.аї. дьнь, вь патокъ, вь лѣто: ,ѕцнї. = (6918 = 1410) и побѣждениꙋ бившꙋ Мꙋсїи, бѣжить и приходить въ срьбьскꙋю ꙁемлю къ теꙁонменитомꙋ. —

.ӡє. Єгда же бысть по брани, обрѣтоша мрьтвыхъ ѡдираюшеи, и юннаго по всемꙋ поꙁнаша благоуьстивѣишаго Лазара, и възвестиша все вьждєлѣнномꙋ братꙋ єго, и коꙗ ꙋбо ꙋмиленыꙗ гласы и рыданїа не слышати баше, ѿ сего же и благородныхь ѡбрѣтшихь сꙗ тамо сь нимь.

.ӡѕ. Въꙁдвигь же сꙗ и Мꙋсалманъ идаше, и пришедь въ Филиппѡвь градь, власть вдаеть братоу єго ꙁажещи градь, ꙋбїицамь въ горы бѣжавьшимь. Мꙋсїа же слышавъ и Мꙋсолмана въ слѣдь себе градꙋща къ сѣверьскымь ꙋклони сꙗ, и посылаеть нѣкоего воеводꙋ, и сего Филиппова града бывша, иже ꙗко съблюсти градь; и Мꙋсолмань же пришедь въ Андрїановь градь и внꙋ многꙋ вьдаеть себе; Мꙋсїа же благополꙋчно врѣмꙗ ѡбрѣть ї обшедь єго наꙋать гонити и Мꙋсолмана и ꙋбивати многихь, доиде же самого емше и ꙋдавиша, и принесоша въ Андрїановъ градь, приходить же и самъ Мꙋсїа ꙁде. —

.ӡꙁ. Пакы же тъи наꙋать всѣми скифтры ѡбладати; сїа ꙋвѣдѣвъ теꙁоименитыи, посылаеть къ немꙋ иꙁбраннаго ходатаа своего, иже къ Темирꙋ ходивьшаго, въ еже просити ѡбѣщаньнаа, и ꙗко ꙋбо сликоствовати

емꙋ, ꙗко сего дрꙋголюбїемъ привести въ жительство. Мꙋсїа же оубо прьвїе сладцѣ прїемлеть его, и по сихь жестокаа нѣкаа ѿ части ѡбьꙗвивь, всеразꙋмныи же мꙋдрыми словесы ꙋгоньзаеть, ѿпꙋщень же бывъ проходитъ и дѣже вь лꙋзѣ оубїенъ бысть прѣжде господинъ Влькъ, възноситъ кости его въ срьбьскꙋю землю, и пришедь къ деспотꙋ Стефанꙋ вса възвѣсти рекъ, ꙗко инако не възможно юсть съ нимь жительствовати, развѣ бранїю; сиꙗевлаа же слышавъ благоучьстивыи, събираеть все свое воинство и приходить въ страны пиртьскыа, и часть земла его поплѣни нѣкꙋю, сеи же покаисара посилаеть къ деспотꙋ и пакы деспоть възвращаеть са въ своа си. —

.ꙁи. Оставь ше же отроча въ Константинѣ градѣ, и цара нимꙋсꙋлмана, Ѡрканъ глаголемое, посылаеть са царемь греучьскымь въ Силїврїю; се же слышавь Мусїа прїходить подь Силїврїю, и дѣ же Гюрга многащи реченнаго вноука великаго кнаѕа Лазара, ꙋбити размышлаше, емꙋ же и на вечери отравꙋ дасть, тьи же ѿражденїе отравѣ имыи, и смрьти неподꙗтъ, обаче же болѣзни пострада. —

.ꙁѳ. Сьи же Мусїа хоташе великаго своего воеводꙋ силнаго над вещми, Михаа бѣга ꙁовома смрьти предати, ради възвышенїа имени и ꙗко виновна Гюргева ꙋгонезнꙋтїа; тьи же вещь ꙋмысливъ, пришедь кь томꙋ ѕвѣрю рече: „самодрьжче, нинѣ Коньстантина града сꙋть винограды събирающе, и плѣнъ многъ взати настоить время; царь же повелѣ взати избранное конньство, и на сиѥвое ꙋстреми са; тьи же шедь съ избранныимь воинствомь, вьниде въ Константинъ градь и препровожденъ бысть къ въсточномꙋ. — Тако жде

Нибрънимъ баша сътвори подобно, прїиде къ востоунюму. Мусїа же сїа видѣвь остави Силїврїю въ Андрїановъ градь възвращаеть са.

.о. Махамедь же султань прїиде и удръжа въстоунаа вса даждь и до мора, сему же Греци сложиша са превезоша его на Мусїю, и любезно урежденїе въ царьствующемь градѣ сътвориша сь нимь; царь же Мусїа двигь са съ всѣмь воинствомь, и възмогъ побѣждаеть, и тако пакы възвращаеть са въстоуныи къ востокомь. — Мусїа же ꙗко виновны затвораеть въ Димотицѣ градѣ рекомаго Исуфа дрьжатела земли Константиновѣ, и паша, и Гїгита, краишнаго воеводу, иже грады и земла съблизъ дръжаще баху деспоту. Сїи же ис темнїци избѣгають, и кождо своа власти и земла ѿмещоуть и грады, и ѿ благоуьстиваго воа въземше, страни прилежащаа поплѣниша, и съ деспотомь сложаша са, ꙗко въ всаку слоужбу обрѣтати са готовомь ему. —

.оа. Стефань же благоуьстїа дръжатель, увѣдавь ѿ нетїи своемь, еже ѿ Сїливрїа въ Солунь вза шествїе, посылаеть все воинство свое; посылаеть еже и прѣдреуенныхь исманльтескыхь воеводь, посылать же и рекомаго сына Саууиева, въ еже ꙗко бы рещи цара того сътворити, и въ конець невѣдѣша о дѣлѣ; и пришедше вꙁаша того, съ всацѣмь безьстрашїемь възыдоша, прѣжде же сихь пришествїа изшедь баше їидаше. Таже слышить посланна нѣкоего едїноименна царю Мусїи, пущенна ѿ него, и поути съдръжаща и блюдуща и страны, съ всакымь утвръжденїемь.[1]) Пакы възвращаеть са вь Солунь, иже убо и съвѣть сътвориша вьси бла-

---

[1]) Овде на крају листа стоји истом руком писано име: Ранноки́суи. Ш.

городнїи въ кꙋпѣ ити, на нихь же зрацїи мнѣти господина съ ними въ кꙋпѣ быти, тоиждε горою нѣкою стегюεмь жестокꙋ соущꙋ, раздѣли са ѿ сихь идаше, и ти ꙋбо прїидоша прѣжде вь Солꙋнь, на нихь же никто же въста или постиже. Сам же по многѣ жестоцѣмь ѡбхожденїи и приходить въ нощь въ нѣкꙋю весь, и вьшедь обрѣтѣ нѣкыихь благоуьстивыхь христїанъ, и ꙗко εдинъ ѿ благородныихь своихь сказꙋεтъ себε, ѡни же того въ домꙋ гоуменнѣмъ съкрываюṭь, проуїи же пребываша вь лꙋзѣ сь кони. Мнахꙋ же того исманлите сь полкѡмь въшедьша въ градь, идѣже и плачь мнѡгъ ѿ благородныхь въспалааше са. Приходащи же второи нощи въставше идоша, познань же бываеть женою, его же и радоующи са питааше, и прїидоша въ градь сьшедше са; томꙋ же оубо въ своε ѿьчьство приходащꙋ, и къ все изрядномꙋ оучилевu своεмꙋ, радѡсть всенеизречεннаа възвѣщааше съ, егда и разстоащаа сь ꙋды цръковныа въ εдино събра, и скꙋфтро ꙋтверди, иже всевѣдыи и прѣмꙋдрыи хитрець и всевъзможныи сьдѣтель, и ѿ толѣ баше видѣти, ꙗко ѡтца ѡ синѣ веселаща сь.

.ов. Та жь оубо слышавъ царъ въстоүныи снцевла, глаголю же сꙋлтанъ Кришуїи нареүεнныи, и зимѣ сꙋщи приходить въ Царь градь, и ꙗко къ деспотꙋ Стефанꙋ поуть сътворити хота, въ еже помощь полꙋчити ѿ него искы; бысть же тогда снѣгъ и дождь, елико рещи ѿвъзоша сь хлаби небесьныа; тогда же и рѣками наводнаемомъ прейти невъзможно баше, въ въстокъ пакы възвращаеть са, хоташе бѡ странами сѣверскыми ити; царь же Мꙋсїа наүалникы мѣстъ тѣхь погꙋби, възвращает са и приходитъ въ Андрїановъ градъ. —

.ог. Тогда ѹбо на деспота въорѹжаеть са, и пакы брани брань приемлетъ, ꙗко же нѣкаа дыханїа сѣвернаа Понта, смѹщающе и морьскыа глѹбины изыскѹюще, и прахь въ въздоѹхъ испльнахѹ, землю же моужен ѹбїенїа крови, ѕимѣ же оубо приходащи, тако бо Срьбль навыче воевати; и ради въстоүнаго въ таковое время въсходить съ всѣмь воинствомь присно поминимыи же Стефанъ, мало вои своихъ ѕѣло ѕѣло видѣвъ, въ градь великїи ѹклонаетъ са. Мѹсїа же въз вращаетъ са и въсходить въ страны арбанашьскыа, и слыша ꙗко ѡтроуа цара имѹсолмана Орканъ глаголемое по морю въ Селоүнь прїиде, и из Селѹна въ странѣ дрьжавы его ѥсть, его же гнавъ постизаеть, и его же емъ ѡслѣпи, и многыхь избранныхь погѹби тѹ. —

.од. Фѡцѣ же подобныи древнемѹ ономѹ воинѹ, на Селѹнь пакы опльчаеть са, и градъ Хортїатъ глаголемыи раздроүшаеть, на Селѹи же ничто же ѹспѣ; баше же и ѥще въ Селѹни Гюргъ, слыша же ꙗко пакы хощеть прїити Махамедь сѹлтань, въздвиг са къ Андреановѹ градѹ и пребысть тѹ до ѕимы. —

.ое. Мѹсїа же царь въздвизаеть са на срьбьскыихь ꙗко же иногда Антїѡхьь на Ієрѹсалимь, сь великою ꙗростїю и гнѣвомь, вса въ конець потребити, и преписал бо баше ѿ земла своихь многыхь, ихь же населить въ срьбьскыхь странахь. —

.оѕ. Тако ѹбо царь Моүсїа съ сицевыми мысльми градыи приходить въ предѣлы срьбскыа вь лѣто: ѕѵцка. (= 6921 = 1413) и начатъ плѣнити грады, и приходить на Копрїань, и дѣ же многымъ кровемь излїавшим са, прїемлеть и сего и народь весь изсѣкъ и расплѣнивъ.

.оꙁ. И сицевая деспотъ Стефанъ ꙁрѧ, посылаеть влашьскыми странами къ востоуномꙋ соултанꙋ, еже пріити ибо и сътворити. И ꙋбѡ Махаметъ сꙋлтанъ ѿ въстокь въꙁдвиꙁаеть сѧ, деспоть же Стефанъ ѿ ꙁапада съ всѣми воинствы, ѥще же и ꙋгорскыимъ въꙁможныимъ босенскымъ же и прѣдреуенныимъ исманлтьскымъ воеводамъ. Сїа же оувѣдавъ Мꙋсїа въꙁдвиꙁаеть сѧ въ срѣтенїе въстоунномꙋ, и минюшедь Фїлїповъ градъ, срѣте его въ мѣстѣ Макры ливада нареуеннѣмь, ꙗко въ оутрѣ и брати сѧ хотащїимь, въстоуныи же ѡставлаеть вса становнаа и иде къ деспотꙋ; Мꙋсїа же гнавъ въслѣдь его и непостиже. Деспоть же посла къ востоуномꙋ все воинство свое, предавъ нетїю своемꙋ Гюргꙋ; и пришедша ѡбрѣтоша цара Мꙋсїа въꙁвратившасѧ въ малѣ въ горы, въꙁшедшꙋ же салтанꙋ съ срьбьскымь воинствомь и пꙋти ꙁаꙗтъ; Мꙋсїа же не стерпѣвъ ꙗрости въꙁдвигь сѧ на нихь прїиде, на срьбьское ꙋстреми сѧ скыфтро, скꙋфьтрꙋ же оукрѣпльшꙋ сѧ и побѣждьшоу; видѣвь же царь съ ѡбоих странъ раꙁдрꙋшенна себе, бѣгꙋ сѧ вьдаетъ, его же въ рѣцѣ Искрѣ емьше преломивше ꙋдавиша, множьство же много побїено бысть и тоу воинствомь теꙁоименитаго. —

.ои. Ꙋбїенꙋ же бывшꙋ царю Мꙋсїи, въсходить господинъ Гюргъ съ всѣмь деспотовымъ воинствомь сь побѣдою ꙗко въ истинꙋ великою. — Мнѡгими же уестми поутенъ и дарми ѿ теꙁоименитаго деспота Стефана, дасть же емꙋ градъ Копрїанъ и странꙋ Ꙁнепола глаголемою, и ина пространьствїа мнѡга. И ѿ толѣ жителство же и вещи вса мирнаа състоанїа въспрїемше. —

.оѳ. Дръжавиыи же оубѡ елико дьнь дьне на болшаа подвизаашe са, и благодара бога ѡ всѣхь ихь же сътвори въ вса дьни живота его, и бѣ дѣло его милостыниа непрестаннаа, проучитаніе часто божьстъвеныхь словесъ, и толико убо издасть себе к нищїимь, елико самъ исходити въ нѡщи по стегнахь и холугахь, еже сихь милостиниа своею рукою исплънати. Прихождааше же и къ вратомь и скважнею въмѣтааше, и прокаженыхь самъ всегда ѡкръмлаашe, и вь нѡщи десница ихь исплънаашe. — Баше же благоуьстивъ и милостивъ ѕѣло, идѣ же кого слышааше о господи жителствующа, и въ прдѣлех его вьса пустыниа, и въ сватои горѣ аѳѡнскои, обще жителиынхь и млъчателиынх всѣх доволнѣ милостынею исплънаашe, сицеваа бѡ твора, никогда же ѡскудѣ, вса дьни живота своего. —

.п. Прежде же оубѡ истинную любѡвъ съ западными сътвори, и егда бѣ градъ рекомыи Будимъ ходи, и егда събѡръ бысть западныихь кралеи и кралю угорскому еже къ Констанцїю и Римь ити тому на въцареніе надь всѣми. Сеи деспотъ Стефанъ свѣтлѣиши прѣд всѣми и паче всѣхь видимь бѣ, и из далеча вѣдомъ баше всакому, и съвѣти его не подокновенни стоаша, егда и мнѡгаа ѿ угорскыхь странъ взать дарованнаа ему, грады убѡ твердыа и вса проуаа, юже вѣдать вса окрьстнаа царствїа; не сїа же точїю но и по седмѡмь лѣтѣ пришествїа кралева егда възвратиса, на всако лѣто прихода въ западныи събѡръ, и никогда же града или страны невъзпрїемъ възвращааше са; ѡ чюдо, кто когда сицевое слыша, въ еже по вселеннѣи дръжателїи, еже съ западными

въстоуніи враѕи сѹще, и страны плѣнѹюще и ратоующе дроѹгъ дрѹга, и тъи ѹбо посылати воинство свое къ въстоуьнымь на ʒападнихь, къ ʒападнымь же самь собою на всакыа свѣты приходити; и сїа ѹбо ѡбоа ꙗвѣ и въ многаа лѣта, нигде же ѹбѡ ꙗко въ истинѹ сътвори никто же тоуїю тъи єдїнъ, многыи и уюдныи въ премѹдрости и силѣ, имь же и по сихь ꙗко нѣкои ʒаконъ ѹтвръждень ѡста са. — Не просто бѡ и ʒападнымь сїа сътръпѣвати, вѣдаахѹ ꙗко нѣкои щитъ и ѹтвръжденїе непоколѣбимо ѿ сего же, и свещенници ихь глаголаахѹ: еще молимь са о благоуьстивомь деспотѣ иже и срьбьскои странѣ. Прихождаахѹ же сихь свѣтлѣишїи и мѹжественѣишїи еже теʒонименитомѹ слѹжити, єлико прѣдь кралемь и съборѣ всѣхь княѕь єдинъ ѿ витагь благоуьстиваго побораеть силнѣишихь, вѣнець побѣдѣ вʒать; сеи же и кралевыхь благородныихь и славныихь витаʒь власт имѣаше вѣнуевати. Єлико превьʒимати са паче всѣхь кралевыхь глаголюще, ꙗко мнѣ деспѡть витажьство врѹуи; и ѿ въстоуныхь коа ѹбо похвалы и любьве не сподоблаше са, иже оубо ѡнъ сѹлтанъ нареуенныи иʒащеньства ради, єгда свеʒа воєводоу своихь силъ, молащимь ѡ семь реуе: „аще ѿ брата моего деспота съвѣтъ непрїимѹ, непоущѹ єго;“ и пославь въпрашаеть єго. Тъи же ѿвѣща емѹ: „Ѕмїю ѹбѡ аще хощеши въ нѹтрь домѹ своего питати, єи же ѿпашь ѹрѣʒавъ питаи“; и сїа слышавъ не поусти того даждь до смрьти своеа, подобно же и въ проуихъ съвѣтехь всакыхь. — Воинствова же соултанъ на въстѡкъ, воиньство же пакы свое посла на Оугры Босною, идѣ же пришедьшихь ѹгорскыхь панѡвъ ꙗша раʒбивше, и приводоша

къ соултанꙋ, и ходатаиствы деспотовыми, цѣною коупл֊ени быша и смрьти горкыа свободиша сѧ. — По֊живе же сей султанъ въ смиренїи съ всѣми, съ нїми же изъ начала любовъ положи, та же въ Андрїановѣ градѣ ꙋмираеть, кромѣ рати, и сего смрьть съкрыта баше. — Въ слꙋхь же ꙗко прїиде деспотꙋ Стефанꙋ бывъшее, мнωзи того подвизаахꙋ єлико нѣцїи и ѿ самыхь въстоуныхь, тъи же глаголаше: „клятвы по֊ложихь къ султанꙋ еже дѣтемь его добро сътворити.“ Та же обрѣть подобно время, и все свое воинство събравъ, на Арбанасы въсходить. Сїи же веледаро֊витꙋю десницꙋ вѣдаще и видѣвше вси въ скорѣ къ семоу стекоша сѧ съ радостїю. — Прииать же стра֊ноу тоу мало брань подь нѣкыхь градохъ показавъ, пришедьшеи же твораахꙋ мирнаа оустроенїа; посы֊лаеть же къ вентенкыимь воеводꙋ Витка, възвращаеть же сѧ деспωтъ, ωставль нѣкю часть воиска въ еже борити градь; и пришедьшꙋ семꙋ въ своа. Въ то же время ꙋмираеть царь Константинъ, сынъ Срацимира цара блъгарьскаго, въ Бѣлѣградѣ соущꙋ емꙋ, тоу бо тогда живаше, пришедь съ Оугоръ, деспотꙋ же ѥще въ Арбанасѣхь; его же благоуьстивыи сеи ꙗко присна брата плакаше, и мнωго ω дꙋши его растоуи, и сїа оувω быша, вь лѣто ҂ѕцл. (= 6930 = 1422)

.па. Достоить же пакы о восточныихь воспома֊нꙋти; ꙋмершоу соултанꙋ въ Андрианове градѣ ꙗко же и прѣжде рѣхωмь, и прѣнесенꙋ бывшꙋ всѣми силными и домоуадными его въ Брꙋсоу; баше же нѣтко зо֊вωмь Мꙋстофа, иже лестїю нарече себе Мꙋстофꙋ сына млъниио имениитаго, иже прежде ѿ Влахь изшедь бѣжа къ Солꙋноу, его же тогда гнавъ соултанъ даждь до

Солуна, и посылаеть ходатаа къ царю Манунлоу, соущаго надь царскыми вещми, но неподааше его, и ѿ толѣ оубо сїи въ рукахь греческыхь пребываше, его же тогда изъсклааше, въ еже царьствовати западными, оухыщренїе твораще; и сущоу сыноу соултанову въ въстоучныихь, приять тои вса даждь до Калипола, и посылаеть къ деспоту въ еже другь ему быти; деспот же посланныа дасть въ соблюденїе, дасть же сыну соултанову въ увѣдѣнїе тверды завѣть, еже съ ѿцемь его; Мурать хань же глаголемыи сеи есть, ѿ въстока посилаеть воинство съ силнымь иже надо всѣми вещми ѿца его Баазить Салтана. Воинство же присовокупи са влъхву Мустофѣ, и въсходить въ Анатолїю, идѣ же ѿбѣгаеть множество воиньства ѿ Мустофи, тако бо того прѣварниша глаголюще: ꙗко аще море преидеши всѣ къ тебѣ преити хощемь; бѣгаеть же влъхвъ ѡнъ въ западнаа, к' Мурат же поемь вса воиньства прѣиде мѡре, и убиваемь бываеть влъхвъ онъ въ лусѣ. —

.пв. Се убо Греци пакы помощь творать юнному отроуату соултанову, и сего Мустофа зовома, и нѣкыхь странѣ въ востоцѣ приемлеть; къ Мурать же пакы тамо въсходить, и воинство прѣдь собою пославъ, ему же ѡтроуа ꙗко на оплъченїе изыде изь града нїкенскаго, и тоу убїено бываеть, падаеть же ту и Михаилъ бѣгъ, силныи въ вещехь царскыихь, его же к' Муратъ ис темници по смрьти ѿца своего пустилъ баше; и убо сице симь бывшимь, бысть цар Амурать ханъ, въстоучныхь и западныхь. —

.пг. Та же посылаеть къ деспоту поклисаре, ѡ всѣхь благодара; и сътвори деспоту оучрѣжденїе велико, многаа же и дарованїа ѿпоусти, и тако пакы

мирно и любовно жителство устрои са; въсходить же Амуратъ на царствующїи градь и на Влахы приходить, сътвори же пакы къ обоимь мирное оустроенїе, баше же и сеи тако же и отьць его всакымь царьскымь чиномь, обаче же лукавнѣиши бысть. —

.пд. Благочьстиваго же деспота Стефана постиже множае болѣзнь ножнаа, ею же изь давна страдааше; тѣмь же и множае смрьти убоавь са, посылаеть по нетїа своего господина Гюрьга, и приходить сеи въ мѣстѣ нарицаемѣмъ Сребреница, и тоу събираеть са патриархомь съборъ чьстныхь архїереи и благороднынхь всѣхь властелеи же и всѣхь изъбранныхь, и благословлает того съборомь на господьство, глагола: „ѿ нинѣ того познаите господина въ мѣсто мене“; его же и молитвовавше ружковъзложенїемь, таже и ѿ всѣхь многолѣтъствованъ бысть; оздравѣвь же благочьстивыи ѿ сїа болѣзни, и хождааше благотвора. —

.пе. Къ западнымь же Амуратъ къзыти хотааше, и зра благочьстиваго деспота, на всако лѣто къ угорскому кралю шествїе твораща, и нѣкыхь клевещущихь послушавъ, въздвизаеть са и прїходить на благочьстиваго деспота, деспоть же еже оуготовилъ баше воинстко противу сих посилаеть и божїею помощїю побѣждаетъ. —

.пг. По семь въсходить на Босну, и въ страны босоньскыа вьнинде и гнавъ крала плѣновааше; краль же въ едином градѣ ѿ твердыихь бывъ, и ходатаа посла мола его же изыти, онь же въздвигь са идаше къ Бѣлоуградоу, и тамо въ болѣзнь впаде въ неи же и предасть духъ свои господеви. —

.пз. Престави же са вь лѣто: ҂зцле. (= 6935 = 1427) мѣсеца Їюна ѳı дьнь, вь соуботу въ.е. часа

дьниї. Єгда же престави са въ незаапꙋ громь страшенъ ꙗко же николи же таковъ слышахомь, и тма бысть велїа по всеи странѣ тои. —

.пи. Снмь же сице бывшимь, и коа ꙋмиленїа глаголы не слышати баше тогда, аницемь къ земли паданїа, и кровемь ѿ сихь пролитїа, и инаа елика не ꙗко господина тоүїю рыдающимь, но ꙗко ѿца любоүьстна, таже оүбо посылають по Гюрьга, сами же поемше того несахꙋ къ гробꙋ, и погребоша үьстно вь црькви въ Бѣлеградѣ. — Бысть же прѣ же преставленїа тезоименитаго, .зı. мѣсець, того съ небесе ꙗко искры пꙋсти въздꙋхь на градь еже и въжизаахꙋ, пакы же по гасиша; кеще же прежде сихь вихьрь въздвигъ са покровь црьковьныи въ градѣ ѿемь съкръже на землю, и жилища многаа низложи, и жїлище сестры тезоименитаго, и ина многа знаменїа быша. —

.ç. Бысть повелѣнїе аще и выше нашеа крѣпости въспрнахомь ѿ всесветѣишаго патрїарха кꙋръ Никона, срьбьскыхь и поморьскыхь земль, тамо томꙋ тогда пришедшꙋ; кеще же и ѿ воеводы силѣ и проүїнхь избранныихь, но сицевꙋ времени тогда сꙋщоү, еже подщати са оставихомь; въ үетвртое же лѣто къ господоү ѿшествїа его томꙋ самомꙋ ꙗко авльшꙋ са и ꙗко казнїю прѣтащꙋ, еже повиненъ кесть наказанїа и повелѣвающа сътворити обѣщаннаа; тѣмь же аще и невъзможныи сицевомꙋ соүще, подщахомь са назнаменати. —

.ça. Аще же нѣцїи множае вѣдаще еговаа, и тамо соүще и дѣ же съжителїе емоү, или много словесны и разоүмы острыми, благо въ истинꙋ, аще ли же даже до днесь никто же подщаль са бꙋдеть, и зде кона

недостатоуна или грѹбѣниша по веннїю бывша, и образ̃ѹ вдаиѹ вса вь мѣста да приведѹть са.

.ѕв. Но ѹбо ѩко въ пристанище пришедше и ѿ ныніа пѣчали въз̃никнѹвше, къ семѹ въз̃опїемь: „Радоуи са божьственыхь повелѣнїи добры исплънитель бывъ. Радоуиса з̃емлѣнымн свѣтло владичьствѹа. Радоуи са непокорнвыхь страшно ѡбраз̃наа млънїинаа стрѣло. Радоуи са благопокорнынмь сладкое слышанїе. Радоуи са кроткын въ совѣтѣхь Давиде. Радоуи са премѹдраа съвръшаа новын Соломѡне. Радоуи са милостыни таниниче неиз̃реченнын. Радоуи са ѩвѣ веледаровитаа ѿвръстаа десница. Радоуи са дворовъ божьственых благоѹкрашенїа исплънителю. — Радоуи са царскаго двора свѣтлое поз̃нанїе. Радоуи са вьса божьствнаа из̃ далеча всегда провидан. Радоуи са чловѣческаа вса из̃бранная ѿ всюдѹ навыкъ. Радоуи са деспоте Стефане дръжавнымь ѹкрашенїе. Слава давшемѹ та въ послѣднаа роды, христїанѡмь похвало. Слава съвръшающемѹ великаа и дивнаа богѹ нашемѹ. Емѹ же слава въ вѣкы вѣкомь.“ Аминь.

ИТАЛИЈАНСКИ АРХИВИ И НАША ИСТОРИЈА.[1]

В. Макушевъ. Итальянскіе архивы и хранящіеся въ нихъ матеріялы для славянской исторіи. Флорентинскій государственный архивъ. Ст. Петербургъ 1870. 42. стр.

ОД

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

Од како је заједно с осталим наукама и историја ударила новим реалним правцем, те се истинитост чињеница и докази из самога живота и споменика стадоше више цијенити него ма чија приповиједања — врло се почело уважавати све што овоме припомаже. Некадашњи извори и писци који се бављаху голим догађајима политичкога живота постадоше не само недовољни него сухопарни, јер се хтјело сазнати какав је био народни живот у цјелокупном шаренилу свом; тражило се не само како се догодило ово или оно, него и за што се тако догодило а не иначе, и како је могло иначе, и како је хтјело, па није могло; тражило се како се у свези, под притиском или помоћу политичкога стања или рада и догађаја, разви-

---

[1] Читано у историчком и државничком одсеку Српског учено̄г друштва 29 Дек. 1870.

јала образованост, књижевност, појмови, опсег и висина мисли и т. д. Овако висока потраживања од историје начинише је са свим сиротном у изворима које је она дотле знала. Јер, кад наука прогласи да је историји посао цио живот народни, онда је историка интересовало све у чему се тај живот народни јављао. Како широк круг спрам оних оскудних биљежака које нам сачуваше љетописци и сухопарни монашки историци средњега вијека?! Сад је историка интересовала архитектура и живопис, јер му кроз стање умјетности показиваше колика је образованост у народа била; сад га је интересовала књижевност, јер је у књижевним споменицима стајао нацртан ступањ развитка и правац мисли у народа; сад га је интересовало стање судова, општина, насељења, здравља, морала, вјере, јер је све то било пошљедак оних великих узрока којима се народни живот напријед или назад креће.

Овај покрет који науци историјској даде потпуно други правац и отвори јој савршено друге изгледе, даде великог интереса за историју свима писменим споменицима народног државног, правног па чак и приватног живота. Архиви заузеше тако важно мјесто, да су они данас најпоузданији, јербо најаутентичнији извори историје. Све образоване државе основаше или се надметаше да боље уреде своје архиве и не пожалише ни труда ни трошка да се та грана јавних чуварница споменика народних у оно стање доведе које научној потреби одговара. Споменици оваке врсте за историју појединога народа почеше се издавати и купити неуморно, и колико су они у истину важни види се из рада историка који се њима користе. Читави перијоди историје, читава дјела и врсте догађаја

проналазе се као непознате земље из овијех архивских споменика. О томе се можемо увјерити баш на сиротноме земљишту наше рођене књижевности. Треба читати послове дра Фр. Рачкога штампане у Radu akademije jugoslovenske као што су „Pokret na slovenskom jugu XIV vieka“ i „Bogomile i patarene“, па да се види шта је кадра и наша историја, кад се ради не компилаторски него са свестраним и компаративним изучавањем цјелокупне грађе која данас на руци стоји историку који послом својим влада. Из тијех се послова види колику грађу имамо само у оним споменицима ватиканскога архива у Риму што их је дослије Тајнер издао. На јадне босанске Богомиле дизао је папа 1235 војску хрватскога бана Коломана[1], страшан религијозни рат бјеснио је тада на Богомиле по свој Босни и Славонији, о коме се данас зна само из споменика ватиканских, а до скора се наравно ништа ни знало није.

На мисли да се и овим начином историји штогод привриједи одавно се дошло у овоме друштву. Старањем друштвеним походио је архив млетачки г. др. Ј Шафарик и у двије књиге споменика за кратко вријеме скупљених могао је свак видјети шта се изнијети може. У западној половини нашега народа на те је мисли дошло „друштво за југословенску повјесницу.“ У његову „Arkivu“ наилазимо извјештаје И. Кукуљевића Сакцинског и пословање дра Фр. Рачкога. Југословенска академија наставила је рад овај и почела у велике изводити о чему су на обје стране старији књижевници само спомињали. Под насловом Listine o odnošajih izmedju južnoga slovenstva i mle-

[1] Rad VII. 156.

tačke republike (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium) изашле су старањем академика С. Љубића а трошком академије двије велике књиге, а биће их још доста толикијех.

И ја данас хоћу да вам објавим шта се у овом погледу осим наше и у руској књижевности ради.

Руски књижевник г. В. Макушев озбиљно се заузео да прегледа и изнађе шта има у италијанским архивима за словенску историју. Као изасланик петербуршкога университета путује он већ двије године дана по Италији, сабирајући необнародоване споменике за историју и књижевност балканскога полуострва и осталих Словена. С том је намјером прегледао архиве у Млецима, Турину, Ђенови, Флоренцији и Напољу, сакупивши силну грађу за историју нашу. Он је материјално кадар био да у великоме изводи оно што су и наши књижевници и овдје и у Загребу замишљали, али им средства нијесу допустила да изведу, или ако су и извели нијесу још могли у оној мјери у којој је могао Макушев. Њему сигурно нијесу сметале све оне крупније и ситније сметње које се на наше јадне књижевнике и с десна и с лијева гомилају — те нам остаје непрестано судбина да често знамо све што би требало, па опет скрштених руку неурађен посао гледати морамо, са једине реченице „не може!“ Она нам као стостручни одјек са свију страна у ушима звони!!

Уз другу књигу XVI тома записака „Императорской академіи наукъ“ објавио је он у особитом прилогу извјештај о пословању своме у флорентинском архиву. Кад нам наше кобно „не може!“ није дало да наставимо и у цјелини те на доколици изведемо посао започети у мле-

тачкоме архиву, и кад нам исто то не даје да ми сами шаљемо људе ради наших научних потреба, и да их довољно спремних имамо, допустите да о овоме извјештају В. Макушева и ми овдје спомен учинимо.

Пошто је г. В. Макушев споменуо што је требало о историји и уређењу флорентинскога државног архива говори шта има у њему знаменито, прво за Русију, друго за Пољску, треће за Чешку, и четврто за Србе и Хрвате. Ово пошљедње доносимо овдје у знаменитијим комадима са своје двије три биљешке, како нам је пристајало спрам простора одређенога овоме чланку.

Грађа за историју Србије, Босне, Херцеговине, Далмације и српских Ускока није многобројна у флорентинском архиву али је важна, а за историју Дубровника има тамо непрекидни ред докумената веома важних, од почетка XIV па до XVII вијека.

Године 1434 кренуо се у Србију (Rascia) Флорентинац Јаков де Сан-Мињато да прими нашљедство које му је остало по смрти брата магистра Јеронима, који је дуго вријеме боравио у служби српској као љекар. Тијем поводом писала је флорентинска влада 29 Априла 1434 српском деспоту (Despoto Rascie): Hinc est, quod nos Vestre Celsitudini scribendum duximus in favorem prudentis viri ser Jacobi Magistri Johannis de Sancto Miniate. Fidem igitur indubiam Celsitudini Vestre facimus per presentes, quod ser Jacobus antedictus fuit frater germanus magistri Hieronimi medici, qui in vestro dominio atque terris diutius vixit atque mortuus est. Atque ea de causa nunc idem

ser Jacobus lator presentium ad presentiam Vestre Celsitudinis accedit, ut bona hereditaria ejusdem magistri Hieronymi fratris suis consequatur.[1] (Signori Carteggio Missive. I. Cancellaria Registro XXXIII, fol. 87)

Једва се може допустити да је љекар Јероним де Сан-Мињато, који је послије дужега боравлења умрьо у Србији, био тамо једини, и да је као авантуриста залутао у земљу (по средствима оновременога саобраћаја) далеку, да срећу тражи. Он је у Србији живио врло дуго (diutius), стекао је имање, и није ни помишљао да се у домовину врати, јер је у туђини и умрьо; сигурно му је тамо добро бити морало. А кад се по смрти му креће тамо да нашљедство прими рођени му брат, то значи да је имао чега ради на пут се кренути. Сам тон препоручнога писма флорентинске владе српскоме деспоту показује да Србија није била Флорентинцима непозната земља. Знајући пак, како се флорентинска општина поглавито о трговини бавила и како је, према свједоџби несумњивих докумената, водила још с почетка XIV вијека трговину са словенским истоком преко Дубровника, не може се не допустити да су промућурни Флорентинци долазили у Србију и до Јеронима Сан-Мињато и послије њега, а особито за његова живота, јер је он без сумње стајао у пријеписци са својим рођацима и знанцима. И по томе није ли прилика мислити да су Флорентинци XV вијека

[1] Ево шта пишемо Вашем Височанству зарад ученога Јакова де Сан-Мињато. Овим дакле потврђујемо Вашем Височанству као несумњиву истину да је предречени Јаков рођени брат љекара магистра Јеронима, који је под вашим господством и у вашим државама врло дуго живио и умрьо. С тога сад и иде поменути Јаков који ово носи, да пред Ваше Височанство изиђе и да прими у нашљедство добра свога брата Јеронима.

(ако не и прије) били у свези (ако не у какво другој а оно у трговачкој) са Србијом?

Rinaldo degli Albizi који се 1425 кренуо послом императору Сигисмунду у Млетке, Фераpy и Волоњу, у своме дневнику (Riccordi di sue comissioni e lettere: Legazioni e Commissarie, Missive e Responsive, vol. 5) причајући о путовању по Угарској пише 10 Маја 1426 (л. 49) и: „Осим тога је био на аудијенцији у краља српски деспот, који је краља јако подбадао против Мљечића" (et piu vi era il despoto di Rascia, che assai stimolava il Ré, che guerra si rompessi a Venetiani).

Знаменити косовски бој који је одлучио судбину српског царства није прошао у Италији неопажен: глас о њему дошао је и у Флоренцију. У одговор на писмо босанскога краља, који је о њему јавио флоретинској влади, она му је отписала 20 Октобра XIII индик. 1389 год. овим за нас Србе чудним али ипак важним писмом: (Signori, Carteggio. Missive, Cancell. I. Registro 21. f. 137) „И ако смо ми још одавно добро знали које из причања које из многобројних писама за ту побједу с више ниспослану вашему величанству, за побједу 15-га прошлог Јуна над безумним поношљивцем Муратом који је, завладавши насилно турским царством, помишљао да сатре с лица земље хришћанство и име нашега Спаса и који се нерасудно залетио у крајеве наших држава и послије крвавога боја пао на тако названом пољу Косову гдје бијаше довео небројене тисуће војника и два своја сина — опет нам је не мање славно и врло драго било чути о томе из краљевскога вашег писма. Јер нама, правим хришћанима, шта је могло бити пријатније и славније од гласа о том боју који ће се за вијек памтити

(pugna illa cunctis memoranda temporibus) и у којој падоше толике тисуће невјерних Тројанаца с најстрашнијим војводом! Благо ономе пољу обљевеном крвљу а обасутом костима, које ће на многе вијекове сачувати вјечни спомен побједе! Благо краљевству босанскоме којему би у срећи дано да бије тако славан бој и да задобије тако славну побједу у име Христово! Благо и оном дану — славне памети свештеномученика Вита, у који је одржана побједа над тим најгорим врагом. Благо по три и по четири пута оној дванаесторици властела који пробивши непријатељске чопоре и камиле у округ свезане, мачем себи отворише пут и дођоше до Муратова шатора! А нада све благо ономе који јуначки уби вођа толике силе, сатјеравши му мач у грло и утробу; а благо свјема што као жртве убијенога вођа, над оном ништавом љешином славном мученичтва смрћу живот и крв излише. Али поврх свију благо вашем величанству и тако даље.[1] „

Ово писмо знатно по гласу о косовском боју о коме се у њему јавља и који је начинио велику узбуђеност у Италији, свједочи међу осталим о томе како су се на крају XIV века налазиле већ пријатељске свезе међу Босном и

[1] Писмо је ово штампао и Рачки у своме чланку »Покрет на слав. југу« Rad III 95 стр. Исти писац спомиње писмо које је сувремени краљ босански Твртко писао из Сутјеске 1 Августа 1389 граду Трогиру а сигурно и осталим далматинским градовима. Тамо стоји: »Онога охолога вражјега сина и слугу непријатеља имена Христова и цијелога рода човјечјега, невјернога на име Амурата, који је био покорио многе народе и који бјеше већ дошао са два своја сина и са шљедбеницима Турцима и наше земље узнемирити, у пакани да кашње навали и на ваше, напокон сразивши се с њима дне 15 Јуна . . . надвладасмо тако, да мало од њих живе изнесоше главе. Rad III. 94.

Флоренцијом, које су се држале пријеписком између једне и друге владе. [1]

Послије косовскога боја српске области падоше једна за другом под Турке. Ред дође и на Босну. Од 14 Јуна 1463 млетачки је дужд Христофор Моро писао Флорентинцима о падењу босанскога краљевства (Registro delle lettere esterne alla Republica 1452 — 1468 X f. 114 — 115) овако: „Најжешћи и најстрашнији враг хришћанскога имена, турски султан, побуђиван жудном и неумољивом мрзошћу на католичку вјеру, дошао је већ до таке дрскости, да му се скоро ниједан од хришћанских господара не ће или не смије да успротиви. Сакупивши једанаест пукова (copiis) са толиком многобројном војском, нападне он и на само босанско краљевство и опустоши га до краја. Једни од становника погибоше на страшним мукама, други бише одведени у ропство, а остали се од страха разбјегоше. Главне и најјаче градове и вароши краљевине или заузе силом или натјера на предају. Скоро цијелу краљевину заузе он огњем и мачем, оставивши иза себе развалине и потоке крви. Самога краља

[1] О чудноватом писму које наведосмо др. Фр. Рачки пише ово: »Стјепан је Твртко, како већ рекосмо, а ово се из тих листова јасно разабира, догађај Косовски сматрао и разгласио био за побједу савезнога оружја над турском војском. Смрт Мурата руком непријатеља, узмак његових синова са својим доста оштећеним четама у главни град Једрену, гласови враћајућих се у Босну помоћних чета, листови краља Стјепана Твртка . . . . све је то овако помело на западу суд и мњење о косовској битци, да исто иначе обзирно млетачко вијеће, како се из сједнице од 23 Јула види, још мјесец дана кашње није знало шта да вјерује о различним вијестима »о боју који је био међу велеможним господаром Муратом и кнезом Лазаром.« Једино што је вијеће држало за стално бијаше то, да је султан у том боју погинуо.« Rad III. 95.

(о томе не можемо говорити без бола и суза) заробио је и срамотно поступа с њиме. Незадовољан таком побједом замишља још веће и још се више узда у своју силу: опијен славом није се побојао раширити своја пустошења и нападе до самога Сења, до врата Италије.“

У депеши од 1 Септембра 1490 Павао Антоније Содерини, флорентински посланик у Напољу, јавља својој влади како је по писмима из Сења угарска краљица потврдила Ивану Корвину све области дате му његовим покојним оцем и како му је из нова уступила краљевство босанско (et di nuovo concessoli il regno di Bossina) које доноси 12000 дуката дохотка (che vale 12000 ducati) и како га је поставила за бана хрватскога тако да свиколики његови доходци износе на 40000 дук. (Legazioni e Commiss. Miss. e Resp. vol. 19. f. 136)

Год. 1457 дође у Флоренцију посланик Стјепана херцега св. Саве кнез Пубиславић[1] (Pubislavus comes et miles) који је у дугачкој и рјечитој бесједи (copiose et eleganter et cum maxima vehementia exposuit) изложио отачаска осјећања (patterni affectus) „својега господара према Флорентинцима.“ „И ми поштујемо вашу Свјетлост, пишу они херцегу Стјепану 27 Апр. 1457 (Signori, Carteggio. Missive. I. Cancell. Reg. XL. f. 23.) за заштитника и скоро за оца наше државе и нашијех трговаца.... на што нас побуђују толика доброчинства и милости указане трговцима нашијем.[2]

---

[1] Ваљда Прибиславић.

[2] Et nos profecto Celsitudinem Vestram tanquam columen et fautorem et quasi parentem civitatis ac mercatorum nostrorum, in honore habemus atque etiam colimus. Nam proprter se ipsum hoc meretur, et nos vi cumulum beneficiorum a benignate vestra in nostros mercatores collatorum sic facere debemus.«

Али при свој жељи угодити такоме доброчинцу (benefactor) Флорентинци његову посланику не допустише да без царине извезе товаре неке као што је желио, позивајући се на законе републике, и само му умалише царину.

За тијем ређа Макушев још неке податке који се тичу поближе Далмације и Угарске, а које ћемо ми пријећи. Послије тога вадимо овај испис.

У картону 27-ом хартија сенатора Строције (carte Strozziane filza 271) налази се не издана „Историја Ускока“ од непознатога писца.[1]

Писцу су томе били познати труди задарскога архијепископа Минучија Минучи и Павла Сарпије;[2] али он није био њима задовољан, налазећи у њима многе навалични лажи које је млетачка цензура уметнула. „Ја сам видио автограф архијеписков, говори писац (л. 56), који ми достављен би од каваљера Андрије, његова брата; али у рукопису нијесам нашао онога што се њему приписује у смотрењу Ускока; напротив он говори умјереним тоном, али, као што је био млетачки поданик, он заћуткује о ономе што њима на похвалу иде, против дужности историчке. Писци тога дјела који се наметнуше кад се штампало (li autori di detta opera in stampa, т. ј. млетачки цен-

[1] Познато је како су *Ускоци* српска емиграција из Босне и Херцеговине. који су се настањивали у далматинском млетачком приморју да се оданде бију с Турцима. То су котарски и сењски сердари наших народних пјесама штампаних највише у 3-ој књизи Вукове збирке.

[2] Дјела ове двојице опако како их је прерадио и у француском пријеводу поред својега дјела L' histoire du gouvernement de Venice у Амстердаму 1705 штампао Амел Делахусе — објавио је и нашем свијету у вјештом изводу г. Чед. Мијатовић у Матици 1865 год. почињући од бр. 10.

зори) избрисаше све што је било боље и љепше, а додадоше по свом нахођењу све што су могли на покуду Ускока (hanno castrato il buono et meglio et hanno aggiunto quello é passo loro tutto a vituperio di Scochi.)“ Исто тако мисли он и о шљедбенику Минучијеву фра Павлу Сарпији. За то читајући и слушајући најизвраћеније појме о Ускоцима које су представљали као разбојнике и морске гусаре, и знајући како све то није истина (cosa certo molto lontana dal vero), писац је појмио као дужност поштена и праведна човјека (cosa molto honesta et alla giusticia congiunta) да прими на се обрану Ускока и да напише њихову историју, јер је он међу њима провео много времена и имао је у власти преко потребна знања о њиховим наравима, начину живота и вјери (havendo io molto tempo in quelle parte conversato, et havendo de costumi, della vita e della loro religione quella intelligenza, che a tal fatto si richiede.) Нека нико не мисли, наставља писац у своме предговору, да мене побуђује корист (interesse), моје је једино побуђење истина (verita) за коју сам мислио да ми је дужност казати је као човјек који сам са стварју из близа познат и који сам толико пута имао прилику да добијем поуздане податке (come homo bene informato, che sono io, et ho havuto più occasione di cavarne qualche fidata notitia).“

Али ко је био овај непознати бранич Ускока и колико је могућно њему повјеровати? — Одговор се на то питање налази у самој „Историји Ускока (Historia degli Uscochi).“

Историја је написана у облику разговора међу Иваном (писцем) и Антонијем, и почиње се овако:

„Знајући да сте ви дуго вријеме живјели на Ријеци у Сењу и у Далмацији, рад бих био дознати од вас неке појединости и т. д.

Говорећи о флорентинској трговини на Сењу, писац додаје (л. 7.) „ја сам виђао па кућама и на гробницама грбове многих властеоских породица, као што су Строци, Салвијати, Пасквини, Цакомини, Алтонити, дел-Вене и др.“

Приступајући к описивању обичаја ускочких писац говори: „Ја сам имао посла с тим људима (ho praticato) од 1574 до 1621 године и у неколико лично, у неколико по писмима поузданих другова знам шта се радило (л. 9.)“

Писац је био познат с познатим ускочким војводом Ђуром Даничићем, с његова три сина и с ћерком (л. 11.) На л. 15 има овај занимљив извјештај:

„У августу 1580 године вратим се ја на Ријеку с острва Раба, Пага и Крка на којима сам провео деветнаест дана. Ишао сам с бродом натовареним житом из пристаништа Ферма, гдје је живио мој дједа. Више од сто година држао је мој дједа на Ријеци трговину у којој је мој брат провео више од двадесет а ја више од десет година. За цијело то вријеме набављали смо ми граду Сењу жито, вино и уље, већином на вјеру, тако да смо имали у њих на дугу по 6 — 8 — 10 хиљада дуката. Године 1580 купи мој дједа у Ферму 60000 старâ жита, које све ја распродам у аустријске и херцеговске области. Не прође два мјесеца, а то дође од његове светости налог да платимо помоћ Ускоцима (2400 скуда на годину), и тако чим се Септембра врати мој брат из Марке, ја морадием отићи у Сењ да издам помоћ за прво пола

године. По мене је дошао Ђуро Даничић са два брата и многим капетанима и војницима, на број 300, и обноћ на Туцин дан вече кренемо се с Ријеке, те паднемо на ноћиште у Нови у Винодолу, гдје вечерамо у једној цркви. Кад зађе мјесец, ми се на ново навеземо на брод, пођемо к Сењу, и стигнемо тамо у зору. Властела и војници сусретоше нас с почашћу, уз многе плотуне. Ја се настаним у сењскога владике, и позовем мјесне попове да ми по наредби његове светости предаду спискове сиромаха да им раздам помоћ. На дан „безазленијех“ (Nocenti) ја издам помоћ Ускоцима како је коме из Рима назначено, а поименице: Ђури Даничићу 72 скуда на год., другима мање — до 50 .... Ту сам провео осам дана усред весеља, празновања и гозбе, и ако ми је онда и било само 22 године, опет ми није био у вољи живот као у Нијемаца (vita alla tedesca) који по осам, и по десет сахата за столом сједе, те наумим да се вратим на Ријеку, куда ме пропрати и опет Ђуро Даничић са својом четом.“

„Год. 1583 вратим се ја у постојбину, говори писац (л. 27) а кроз годину дана мој се брат врати на Ријеку.“

Год. 1592 Хасан-паша босански, потурчењак родом из Павије, удари на Ријеку са сто хиљада војске; рад је био и Винодол раскопати, и Ускоке покорити, ама га они разбише и у бјегство обртоше.[1]

---

[1] У непознатога нашега пријатеља и писца ове талијанске историје Ускока не ће бити најпоузданије с бројевима. Он мало даље говори како је Ускока могло изаћи највише 2000, и на другом мјесту како је приликом једне завјере учествовало 800 породица. Сви би ти бројеви требали нешто критике. Ја мислим да за Хасан пашу не ће бити истина да је имао толико војске, јер то је број до кога не досежу покрајинске војске. *Нов.*

У то вријеме писац се зарад својих посала находио у Флоренцији, и ту добије од једнога свога пријатеља писмо, у коме му је јављао шта се догодило. „Писмо то покажем ја сенатору Лаврентију Гвичардини, који ме замоли да му дам копију, и кад је добије, с мјеста је однесе великоме херцегу. Његова свјетлост пошље по мене својега човјека, да му ја донесем само писмо. Задовољен њиме, он ми рече: „Ви сте добили поузданије гласове него ја“, и замоли ме да му јављам што кад важно сазнам докле се у том граду бавим. Ја обећам, и испуним своје обећање, показујући му писма која сам добијао од поузданих другова.“

Из ових и још двије исписке које смо ми пропустили, Макушев изводи да се писац морао послужити двома изворима у својој историји, прво, својим искуством и друго, причама и писмима поузданих другова и људи. Из тих је извора могла изаћи само правда и истина. А какав је интерес могао имати да изврће и лаже у овој ствари италијански трговац из Ферма, који је био из веће трговачке куће, који се користио повјерењем папиним, који није припадао ни политичарима својега доба и којему као ни родбини његовој ништа није било стало до Ускока.

Сад ћемо упознати читаоца с планом и садржајем „Историје Ускока“. Писац се није држао никакве строге системе у писању, што му је и допуштао изабрани облик разговора. У њега је испреплетана историја с описивањем. Почиње описивањем Сења и његове околине (л. 2 — 3); по том прича историју Сења од 1481 (л. 4.) и говори како су папе Лав X и Климента VII и Лав VI старали се да се Сењ утврди као „propugnaculo al Turco, antimurale all' Italia.“ (л. 4 — 5.) На л. 6 прелази на

описивање Клиса и како су га Турци освојили 1537. Послије се опет враћа на Сењ и говори каку су трговину с њиме Флорентинци водили. Сењ је, по његовим ријечима, за Флорентинце спрам Угарске оно што Неретва спрам Босне (л. 7.) Одмах за тим напомиње, да су и Млеци хајдуковање својих поданика товарили на Ускоке, и говори о служби Ускока у Фуентеса и у Италији, гдје су ускочки коњици познати били под именом capelletti.

Папа Гргур XIII давао је ускочким главарима сваке године у помоћ по 2000 скуда и по 400 да се разда као милостиња сиротним сељацима (л. 11.). У то је вријеме био ускочки војвода Ђуро Даничић који је међу својима имао велику част, а у Турке је угонио таки страх, да се почео био говорити у пословицама као Скендербег. Ријеч му је била света, а слава тако велика да је цар њему и његовим главним помоћницима дао властеоство. Родом из Босне, он се још као младић доселио у Сењ, ишао је у чете с Ускоцима на Турке, и у Сењу се и ожени, те имадне са женом три сина и једну кћер. Кад га Ускоци изберу за војводу, и кад га у томе потврди цар Фердинандо, никад Турцима није дао мира, особито у Неретви, куда су пролазили богати каравани из Босне. Турци су кривили Дубровчане да они подбадају Ускоке и пријетили су да ће разорити Дубровник. Дубровчани жељаху да се једним ударцем опросте и Ускока и Турака, дозову к себи Даничића као на договор о важним пословима, и убију га заједно са седморицом другова. Његов син Ђуро, изабран за војводу, крене се на Дубровчане са неколико наоружаних бродова да освети оца, ухвати на мору дубровачке лађе, људство помори мученичком смрћу, а лађе потопи. Од

то доба па за 25 година нијесу штедјели Дубровчана који су искали да се откупе за 20000 дуката, и једва је папи Гргуру XIII изашло за руком да их помири (л. 12 — 15.)

Велику су услугу указали Ускоци Аустрији, Млецима и цијелој Италији бранећи их од упадања Турака (1478 — 1479, 1481, 1499 г.) „Може се рећи“ напомиње писац, „како су Сењ и Карловац главни кључи у Италију“ (л.16.) Грофови Зрињски и Франкопани били су главни заштитници Ускока.

Писац разликује Ускоке сењске од Ускока с млетачких острва Крка, Раба, Пага, и од Ускока задарских и шибеничких острва, за које вели да су прави гусари.

У Италији су Ускоци били прослављени великим узрастом, снагом и брзим ходом. Христина жена великога херцега Фердинанда поручила је по четворицу те их населила и оженила у Флоренцији.

На л. 19 писац описује како су Ускоци одјевени били. Штета, што нам Макушев о томе ни ријечи исписао није.

Кад млетачке галије учине какву досаду Ускоцима, они се свете ударајући на млетачка острва. Ерцхерцег им даје плату, али им његови чиновници исплате само трећину у новцу, а остатак у натури. Ускоци могу извести 1200 војника; а кад се с њима удруже и Оточани, Винодолци, Брињани, Постојани и Брлежани (?) па сењска грофовина и Карловац, онда их може изаћи на 2000.

Године 1575 Ускоци (њих 250) узеше највећи млетачки брод Контарини вршком напуњен драгоцјеном ку-

пљом, са 300 војника који се враћаху из Кандије. Кад су узели што је било турско, јеврејско и дубровачко и кад су Дубровчане поубијали, они Млечићима врате брод с осталим товаром и људством осим Турака и Јевреја које одведу у ропство (л. 20 — 21) Неколико година по том узеше они с другог брода који је пловио пут истока 80000 дуката

Год. 1580 по приједлогу потурчењака Мишића, огледа босански паша не би ли могао завладати Сењем, али залуд. У то вријеме је у Сењу био губернатор некакав Нијемац Гашпар Роб. (л. 22 — 25.)

Год. 1581 Ускоци узеше велики брод који је ишао с истока. Међу путницима бијаше Турака, Јевреја и Дубровчана. Ови пошљедњи се издаду за Јевреје, јер су били одјевени у источно рухо. Заробљенике предаду Валтазару Ламбергеру тадашњему губернатору Сења, и он их пошље у Германију. Дубровчани признаше своју пријевару тек пошто су били изван опасности.

Причање се о четовању ускочком наставља до 27. л.

Године 1583 огледају Ускоци помоћу францишканца Анђела који је живио на Ријеци у кући писца ове историје, да освоје Клис; али им се план открије, и до 800 породица које су биле пристале на завјеру, морадоше се селити на Ријеку. (л.27)

Год. 1595 Ускоци узму Клис, али Млечићи (Бенедето Моро) помогоше Турцима да га поврате (л. 29 — 30.)

Приче о четовању Ускока на Турке и Млечиће (до 1605 год.) трају до 46 л.

На листу 46 — 48 има прича о границама међу Далмацијом и Босном, за тијем писац говори о знамени-

тостима далматинским (la maraviglie della Dalmatia) и најприје описује Задар (л. 48 — 50) па онда (52 — 54) Шибеник. На л. 55 почиње опет историја Ускока која долази до 1612 године. Ту говори како су Млетке трошиле сваке године по 300000 дуката на оружање против Ускока, и како су неки сенатори предлагали нека им се плати на годину и по 50 — 60000 дуката да би само млетачке области на миру оставили (л. 60.)

Од 61 листа описује се сењска покрајина, (природна богатства, минерали, корали и т. д.) и по том нарави ускочке. Хвалећи побожност ускочку прича како они враћајући се с четовања најприје чине молитву и дио пљачке дају свећеницима који су у опште врло сиротни (64. 70.) По његовим ријечима чистота је нарави била узвишена дотле, да се прељуба сирћу казнила (65.) Занимљиво је како прича о поздрављању на Божић ријечима „Боже дај нам добар Божић“ и о обичају откупљивања робља у Турака, „не дају откупа одмах у готовини него дају таоца, па се заробљеник врати кући својој, одмори се два до три мјесеца, по том узима откуп и носи га Турчину.“ [1] У каквом је уважењу стајало у Ускока поштење види се из казне неуредним дужницима: њима су повезивали главе марамом као женама, тако их износећи на подсмијех. (л. 69.)

Писац пориче што је писано да су Ускоци дијелили плијен с ерцхерцезима. Они су давали дарове губернаторима сењским с којима су задовољни били и комисарима који су им доносили плату.

---

[1] Non mandono il ricatto subito in contanti, ma mandono uno ostaggio, et il prigione torna a casa sua, si riposa 2 o 3 mesi, poi piglia la taglia e la porta al Turco. л. 66.

На томе се свршавају биљешке г. Макушева о Ускоцима. Даље пише он о Дубровчанима и о историји њихове трговине, али ћемо то оставити на страну.

Кад погледамо на ове резултате, на сваки начин веома занимљиве и на оно што се још радило у нас самих на овој струци, кад погледамо на прилику историју А. Мајкова израђену махом по споменицима домаћим оваке врсте, ја мислим да излази двоје што се очито потврђује за науку историје наше, а то је ово:

1. Да је и овдје најблаготворнији упоредни правац научнога рада, који ће оно што домаћи писци, извори и архиви могу дати, освједочити писцима, изворима и архивима околних нам народа, или народа који су с нама у свезама били и на обрат, — јер је наша историја органски дио историје остале Јевропе, и

2. Да у опсег који ваља за историју српску узети, мора ући вазда цјелокупан народ обје цркве и вјере, јер се често средиште народнога рада и догађаја премјешта с једнога краја народа на други, и тек сви крајеви заједно са свима својим сјајним епохама у ред стављеним дају органичку цјелину историје и живота народнога.

У колико је код нас овим правцем урађено и у колико није, било би питање за које треба и особита спрема и особита студија. Али га овде биљежимо за то, што држимо да би било од велике користи одговорити на њ.

ИЗВЕШТАЈ ПРОФ. Г. ВИТКОВИЋА

О ПУТОВАЊУ ПОРАДИ ИСТРАЖИВАЊА ИСТОРИЈСКИХ СРПСКИХ СПОМЕНИКА ПО СРЕДЊОЈ УГАРСКОЈ.

Српско учено друштво, преко одбора и историчког одсека свог, на свом састанку 11 Јула текуће године, под бројем 64-им, решило је, да ме изашље у нека места у средњој Угарској, у којима су Срби живели или још живе, те да прикупим историјску грађу и документе за историју тамошњих насељеника српских.

Поменуто друштво имало је у виду мој предлог, који сам почетком Јула поднео био у истој цијели. И на основу поменутог предлога, добио сам писмено настављење од стране ученог друштва.

Желећи што боље и тачније одговорити поверењу, што ми је друштво поклонило, по свом познанству са местима, решио сам се, да пре свега прођем најдаље крајеве, куд се населише први српски одсељеници под патријархом Чрнојевићем.

Будим, Пешта, Сентандреја и околина ових места бејаше оно земљиште, где се језгро првих одсељеника настанило. Осим тога бејаше Будим и Пешта до скора средиште оностраног српског литералног и политичког живота; потом се надах тамо и највише материјала за прошлост српских одсељеника пронаћи. И несам се преварио у свом мишљењу и очекивању. Јер сам у помену-

тим местима, а на име у Будиму и Сентандреји, нашао највише рукописних споменика.

Пошто сам у мислима склопио план тог путовања и научног истраживања, решио сам се, да се на том путу свратим у Карловце. Желео сам, да лично потражим моралне помоћи и препоруке, у патријаршког администратора, будимског владике господина Арсена Стојковића, кога сам као врлог родољуба имао част још од пређе познавати.

Овај редки и достојни поглавар српске цркве у аустро-угарској држави, примио ме је усрдно, и искреним саучешћем одобравао тежњу српског ученог друштва, због прикупљања историјске грађе.

Преосвештени господин адмистратор саопштио ми је том приликом жељу српског сабора, да се сви рукописни споменици прикупе у једном архиву, и то у таквом месту, где ће овај народни архив најпоузданије сачуван бити.

Као што сам доцније дознао, тек ће се у продуженим саборским седницама решити, у коме ће месту смештен бити овај народни Архив.

Овај народни Архив, неможе се сместити у садашњем средишту литералног и политичког живота српског у Новом-Саду, због варадинских топова, а у Карловцима са других узрока сигурног сместишта неможе бити. Најбоље би било, кад би сабор прекосавских Срба решио, да се тај народни Архив смести у најпоузданијем склоништу у српској престолници у Београду. Београд је престолница свеколиког Српства, мора бити и средиште политичког и литералног живота за сво јужно словенство.

Ову мисао саопштио сам био врснијим члановима саборским, и они подпуно одобраваше и увераваше, да ће

та мисао одзива наћи у свима свеснијим и родољубивим Србима, а нарочито у сабору карловачком.

Надам се у свест познатих родољуба, и уверен сам, да ће они топло и братски заступати овај важан предлог.

16-ог Јула стигох у Будим, и нађох искреног и братског одзива у родољубивој општини српској. Немогу, да неискажем јавно своје признане у овим листовима председнику тамошње општине бившем многогодишњем заслужном председнику Матице Српске, господину Павлу Којићу, за тим подпреседнику господину Давиду Давидовићу многогодишњем секретару Матице Српске, а поглавито чувеном родољубу, српском научњаку и одличном члану карловачког сабора господину Макси Лудајићу, не иначе и пароху будимском честитом свећенику г. Јеремији Мађаревићу и његовом врлом сину докторанту медицине г. Младену Мађаревићу, који су ми у помоћи били при тражењу и попису акта и протокола, у будимском Архиву.

Како поменутој браћи тако и осталим родољубивим члановима будимске српске општине пред свеколиким Српским светом изјављујем најтоплију благодарност, што ми помогоше, да ови, за српску историју тако важни документи једном угледају света.

Корист, коју ће српски и словенски научњаци по томе и свеколико Српство имати, што ће ове важне историјске документе скорим и печатане угледати, биће довољна награда милој и свесној браћи будимским Србима.

Архив негдашњег будимског танача, постоји у одвојеној зиданој кући до српске основне школе. Из школе улази се у Архив, на Архиву су гвоздена врата и отварају се на два кључа; на прозору су гвоздени

капци. Архив је под сводом и савршено је осигуран од пожара. Године 1810-е бејаше велики пожар, у ком је изгорела црква и 400 кућа, но је Архив остао неповређен.

Соба у којој је смештен Архив, заузима око три квадратна хвата. Акта, протоколи, тевтери и друге књиге, намештена су у рафовима.

У једном гвозденом сандуку на два кључа, чувају се најважнији документи, као што су српске народне привилегије на пергаменту и друге привилегије, што су добијали будимски Срби. У другом бакарном лепо израђеном ковчежићу, или као што га будимски мајстори називаху „целади“, налазе се племићке повеље будимских Срба, грунтовнице и други важни документи.

Будимски Архив добро је очуван, као што је и сентандрејски. И што су добро очувани, има се приписати свести и родољубљу будимских и сентандрејских врлих Срба. Ове су Архиве чувала световна лица, и то одлични грађани, бирови и ешкути (председници и општинске старешине). Жалосно стање, у ком се налази карловачки општи народни Архив, доказује голему немарност дојакошњих чувара ове народне светиње.

Најстарија акта у будимском Архиву јесу од године 1690-е, а то је година у којој се доселише Срби под патријархом Арсеном Чрнојевићем у Будим, Сентандреју и њихову околину.

За сво време од 1690-е године до данашњега дана, будимски Срби служише се српским језиком. И то за 50 првих година писали су чисто српски оним језиком, као што га донеше из старе своје отачбине. И у доцнијим актама налази се српски језик доста очуван, но прото-

коли танача од 1740 године до новѝјег времена, писани су збрком од српског и црквеног словенског језика.

Као што и несу били сви досељеници Срби из једног истог краја, но их бејаше из Ресаве, Старога Влаха, Старе Србије, Херцеговине и из Босне; то се у ових досељеника до прве половине овога века јасно могао разликовати и источни јужни и западни говор.

И у самој вароши Сентандреји могаху се разликовати источни и јужни говор, по махалама, у којима живљаху. Но је већина Сентандрејаца из Ресаве била, те је и говор већине био источњачки.

Збег или управо Рудник, то је мали заселак за пола сата удаљен од Сентандреје, и онде се говори, и говорило јужним нарјечијем, што су ови дошли били из Рудника, Старога Влаха и Ерцеговине.

Највише се опажа велика разлика у говору Срба помазлија и чобанчана. Први су Ерцеговци, а ови су маћедонски Срби и заносе на бугарски, Срби у Калазу пореклом су из Ерцеговине, па и данас се примечава јужни говор.

И по спољашности нарочито у Помазу огледа се очито онај леп тип ерцеговачких Срба. Одело у мушкараца и женскиња, осим накита око врата, већином је смеса од мађарског, немачког и српског. Женскиње у свечане дане носе новчани накит око врата.

Код будимских Срба бејаше такођер мешовити говор, као што се то из списова види. У српском предграђу, или као што они зваху Табахану и Табану, бејаше још од старина босански елеменат јако заступљен. И јасно се огледа у актима уплив и утицај овог елемента на говор досељеника.

У Табану бејаше ришћански и кршћански танач, то ће рећи суд Срба источне и западне цркве. И једни и

други служише се српским језиком, као што се види из акта, у којима се налази приличан број акта кршћанског танача, писана латиницом и западним говором.

О сентандрејском Архиву немогу за сада што друго рећи, но да сам га видео, и да су акта у целости но нису пописана.

Веома ми је мило, да и браћи Сентандрејцима изјавим искрено признање за братско предусретање и чисто српско осећање и готовост на жртву за опште српске интересе. Ови врли родољуби, видећи очнто смањивање српског живља, предвиђају, да ће за најкраће време овладати туђински елеменат, а знају да би Архив тамошњи и шњим знатан и важан део грађе, за српску повесницу изгубљеп био.

Сад ћу у кратко да избележим овде, што сам из површнога прегледа свију акта и цротокола дознао, о просветном, моралном и материјалном стању будимских и сентандрејских досељеника; а у исто време показаћу овде, колики је био број будимских Срба у прво доба после њихове сеобе. Не иначе, по овим актима, желим и то показати, да ли су се Чрнојевићеви Срби својом сеобом што користили, да ли су добили она права, која им је Леополдо I у позивници својој и у привилегијама обећао и ујемчао.

Од свију исељеника Чрнојевићевих најважнију улогу имаше насељеници у тако званом будимском дистрикту, што лежи с обе стране Дунава од Барање до Беча.

У својој расправи „критички поглед на прошлост Срба у Угарској“, показао сам, да је бечка влада ове исељенике сместила по извесном плану, по вешто искомбинованом војничком распореду. На истом месту навео сам, да су Срби у околини Угарске престолнице у цели

смештени, што је бечка влада овим српским исељеницима ту жалосну улогу наменула, да Маџаре у стези и страховању одрже.

Цвет српских исељеника настанио се у будимском дистрикту, а на име у варошима: Будиму, Пешти, Сентандреји, Вацу, Острогону, Коморану, Ђуру, Шопрону, Сигету, Папи, Весприму, Стојном Београду, Пантелији, Адону, Фелдвару и на ковинском или чепељском острву (Rátz-Keve).

Но у оне три вароши: Будиму, Пешти и Сентандреји, бејаху најзнатније српске општине, што се овде настанише најотличнији исељеници.

У акту будимске Архиве (бр. 1164) од 1732 године, тачно је опредељена године насеобе:

„На 1690 лето по звању почившега цесара Леополда, како нами сведочи и превелеђије закона нашега и службе јесмо чинили сваке на турску војну."

Чим се настанише ови досељеници у Будиму, по дарованим од цесара Леополда I нарочитим повластицама, добише свој властити суд, названи Танач (на неким местима назива се Турфин, од маџарске речи Törvény = закон.) На челу овога народног суда стајаше биров са 12 ешкута (заклета лица), који су по усменој или писменој тужби доконавали правицу. Таквих доконања будимскога танача за први десет година има по доста, но само у појединим актима. Но од године 1700 има редовних протокола судских, рачунских, и пописних тевтера. Од исте 1700 године почиње списак будимских бирова. У списку бирова први је забележен „Михаил Кабакул," и био је биров од 1700 — 1703 године.

Последњи биров био је Кузма Пејаковић, од 1844 — 1849 године. Поменуте године укинут је овај будимски српски Танач, који је будимским Србима давао неки вид општинско-народне аутономије.

Још много пре доласка Чрнојевићевих Срба, становаху у Будиму босански Срби западне вере у Будиму. Они имаше свој одвојени Танач, са својим бировом и ешкутима. Они се називаху „кршћанима, Латинима“, а православне Србе „хришћанима, Власима.“

Од велике је важности, што су Срби хришћани са Србима кршћанима тражили, да оба танача споје на основу равноправности, као што се види из приложеног протокола од 28-а Априла 1710 године.

„Лето 1710 Априла 28 дан сабраше се кметови и неколико братие почтене уварошки дом, и договараше се, како би кога бировом поставили. И тако учинише и урекоше, да би не било на двоица, нити два бирова, ни други трошкови двоструко, нити слуге двоструко; него да смо с полу, да имамо једнога бирова, како и јесте биров, да јест от кршћанске стране, и ми ка нему да поставимо от наше стране ешкуте и кметове, да би била слога и јединство и братство. Такођер и от нихне стране кметове и ешкуте, ако би могуће било, тако, да учинимо, да би се које вријеме у лубови поживили. И ту су били по имену кметови, кои су на то каил, Никола Чукурханлија, и Михаило Таћаџија, и Мојсо абаџија, и Недељко кујунчиа, и Вучо арнаут, и Милутин сапанош, и Милисав бакал, и Стојан ћурчија, и Орестие абаџија, и Јован фурдаџиа, и Давид ћурчиа, и Јован Стипић, и Анто абаџиа и Станоје бакал, и Вукоман — — и Вучко бугарин, и Нешко

капамачиа, и Ћириак капамачиа, и Живан ћурчиа, Стојко абаџија, Станко таћаџија, Влајко ћурчија, Силвестар симичиа, Живко капамачиа, Живко бакал, Пантелија ћурчија, Владислав ћурчија Стојан барбир, Сава ћурчија.

Из наведенога писмена, види се очито, да су Срби пре 160 година толико свесни били, те су код ове кршћанске браће своје тражили слогу, јединство и братинску љубав да утврде.

Камо среће, да су у тој својој поштеној намери успели, и да су још у оно доба остварили ону свету свезу братинске љубави међу рођеном браћом, што ни данас после толиких тешких искушења и очите поуке из наше прошлости немогасмо у пуној мери постићи.

Но они вечити врази и подривачи наше народне среће, они црни паклени духови, који су свет у тами и глупости гвозденом руком до скора држали, они римпапини сателити, они су и у овој прилици, семе раздора посејали и најсветију свезу братске љубави раскинули, а све под образином побожности и у име онога вечитог оца свију људи, онога најбистријег врела свете љубави.

Римски калуђери франциштани бејаху у Будиму свећеници табанских кршћана. Ти римски попови, као природни сајузници бечке јежовитске владе, они су и ову српску браћу отргли са братинска срца хришћанских Срба, а бацише их у наручија себичних Немаца и склонише „римокатолички танач.“

Тако браћа кршћани изгубише значај свога народног танача, и с тиме учинише, да постану подлогом немачких себичњака, од којих је сваки народ пропиштао, у чијој се средини по несрећи настанили.

Као што ће се увидети из акта будимских, српски танач трудио се што боље да очува народна права. У тој цели држаше Будимци непрестано у Бечу код цесарског двора своје поверенике и представнике, који су по добивеним инструкцијама дужни били, да бране интересе не само будимских Срба, но и заједничку корист народа Српског.

То се види из писма које писаше из Беча јепископ Исаија Дијаковић 9 Новембра 1706 год. У ком позива Србе Будимце, Пештанце и Сентадрејце, да по једног посланика пошалу са капетаном Хаџи Манојлом и Хаџи Мојсијом. Ови посланици да понесу белу хартију, на којој да се прво подпише тамошњи народ, а затим да пођу у Коморан и Ђур да војничке поглаваре у табору подпишу. Отуда да пођу на ердељску границу, а за тим до Лике и Крбаве, да и тамошње војничке поглаваре подпишу. Кад то учине, да дођу с тим писменом у Беч, да од ћесара Јосифа I изишту допуштење рад избора новога црквеног поглавара по смрти патријарха Арсена Чрнојевића.

Доцније моћи ће се наћи у будимским актима, многе повластице од ћесара Леополда I и његових наследника, што ови ћесари наградише будимске Србе за њихову досведочену верност. Има такођер и многих сводочбених писама од војничких поглавара у будимском граду. На име, за време Ракоцијиног устанка, има таквих писмена од будимског градског командира ђенерала Пфеферсхофена и других војничких поглавара.

За време поменутог устанка од 1700 — 1711 само будимски Срби даваше 700 оружаних војника. То се види из писма што писаше будимци ћесару; „transitum

navium, curruum, quam cum continno 70 Nostrum vigilamus, si autem timor incidat nostrum 700.“ (Разна шиљања ратничка, на лађама и колима, бранимо непрестане са 70 наших људи, и кад се опасност покаже и са 700 наших људи бранимо и чувамо.)

Срби Будимци и Пештанци на основу повластице, (ставропигије), коју добише 1698 год. 24 Јуна, од патријарха Арсена (III) Чрнојевића, имаше тако звано право патроната (jus patronatus), по коме бираше сами себи свећеника, а владике мораше потврдити.

Но имамо примера у саборном саветовању народа из будимског дистрикта 30 Јуна 1728, где је народ захтевао од митрополита Мојсија Петровића, да вредна, достојна и научна три лица за владику предложи њима као кандидате, а они ће једног да изберу и прзнаду.

Кад је сабор прекосавских Срба прошле 1870 год. тражио право, да народ бира себи владике, тад су неки у заносу лажног религиозитета, правичну изјаву народне странке, назвали јересју, одпадништвом од православија, и још гаднијим именима.

Да видимо како је српски народ о тој ствари мислио још пре 126 година.

На карловачком сабору године 1744-е захтеваше народни посланици у име народа српског у будимском дистрикту, по II тачки дате им од народа инструкције, која гласи овако:

„Господин блажењејшији никаковим образом саизволит котораго на празнија епархија избрат кандидата, и краљевскому двору репрезентоват, и на епархију, по својеј и своих млађих вољи (брез знанја четирех избраних со-

вјетников и цјелог народа) поставити. Но јему же народ саизволит и кого изберет и видит достојна, како с науком, тако всјеми благими прави даровата, кандидират и репрезентират краљевскому двору, на епархију поставити; учена, искусна, знајушча добре пасти паству своју, а не смотрети, что он при дворјех епископских и архијепископских заслуги чинил, јако до није било, за утоленије кипјашчих неслог. Подобњеже ни свештеника во својеј епархији неучена и недостојна, без сагласија вароши места поставити, да не саизволит.

Још многих таквих повластица имаше Срби у будимском дистрикту, од којих ћу неке нај важније у свом извештају саопштити.

Срби у Будиму Пешти и Сентандреји Острогону и Стојном Београду чим се населише, после кратког времена подигоше цркве.

Пештанска српска црква назидана је и освештена		1688.	год.
Будимска стара црква 1697 а нова		1742	„
У Сентандреји:	Саборна или београдска црква	1690	„
	Преображен. „	1690	„
	Ћипровачка „	1690	„
	Оповачка „	1752	„
	Грчка „	1746	„
	Пожаревачка „	1690	„
	Избежка или рудничка „	1738	„
У Острогону подигнута је „		1698	„

У Стојном Београду (Stulweisenburg) подигнута је црква 1723 године.

У исто време са црквама подизали су и основне школе српски досељеници, но због оскудице у добрим учитељима остале су ове школе назадне и служише јединствено, да децу у верозакону обуче и утврде.

Колико су чезнули Срби будимског дистрикта, да оснују више школе, види се из разних писама, које писаху митрополитима и другим владикама, од којих тражише научне људе, који би у стању били подићи средње и велике школе. Но су ови митрополити и владике одвише немарни били, да народ српски просвете и просветом унапреде. А јамачно су тако радили из оданости према високој влади бечкој, која настојаваше, да Срби остану само добри и слепо одани војници, и да на сваки миг свога владара буду готови противу сваког непријатеља. Бартенштајн министар и учитељ цара Јосифа II, у свом извештају, што написа за поуку свога високог питомца, казује, како је негдашњи министар Стратман свом господару цару Леополду I доказивао, каква би опасност била за државу, ако би се онако ратоборан народ српски просветом обавестио и сазнао за своју народну свест и политичку моћ. То бејаше и узрок, што је сваке бечка влада своја политична оружја, поглаваре српске цркве у Угарској, сваким средствима помагала, да народ у глупости одржи.

Доцније дозволише истина митрополиту Вићентију Јовановићу да подигне средње школе у Карловцима, Даљу и Осеку. Но су те школе биле устројене у јежовитском духу, и у њима се предавао само латински језик. Такве школе бејаху народу српском само од штете, што су ученике

више заглупљавале, но просвеђавале, оне су онај од природе даровити дух српски више помрчавале, и од ученика градиле оруђе самовољи бечкој.

Будимски Срби чезнуше за већом просветом, и увиђаше опасност од таквих школа, као што беше у мађарског народа, Срби тежише, да своју децу шаљу по страним земљама у најбоље заводе.

Још год. 1708, у свом меморијалу што поднеше Будимци цару Јосифу I, у 5-ој тачки ишту школе и типографију. Год. 1729 дадоше Будимци својим посланицима на карловачком сабору инструкцију у 14 тачака.

У 8-ој тачки зактевају „сваки епископ да има постављати школе у својој епархији, где је возможно, а наипаче у архи-бискупату велика школа да јесте цело дијачки, немачки и србски.

Но је најважнији онај предлог будимских Срба, што су њихови посланици године 1744 карловачком сабору поднели.

У V тачки ишту, „господин блажењејшији окром партикуларних школ, да таштитсја всјачески опште народне школе уредити, и урежедене содржавати, не јако скоро прешедшем времени случило се. Из школ бо присходит третије рожденије, архиепископи, јепископи, свештеници и народ.“

У VI тачки предлажу: „Из обшче народне касе, да имадутсја најманше по два ђака ва иних краљевина и земља непрестано содержавати и трошак на них употребити од више именовате касе (народне), чтоб и наш бједни народ јединажди чрез своја почел а не чрез ина уста говорити.“

У XV тачки зактевају: „Чтоб коиждо јепископ ва својеј епархији, по варошах и мјестах тшчалсја школи производити, ... И о својему трошку по јединога дјака непрестано ва иних странах и земљах на науки имјети."

Да би овај свој дивни предлог осигурали, ставише Будимци у инструкцију својим посланицима у XVII тачци, да ће „господина блажењејшаго на предречени начин за поглавара цјелога клера и народа примити, и за јего конфирмацију по предреченому, код краљевскога двора солицитирати", ако овај предлог усвоји и подпише, иначе да не бирају митрополита, док то не учини митрополитски кандидат и остале владике.

И ови црквени поглавари примише и подписаше овај предлог будимских Срба, али по свршеном избору погазише задату своју реч и веру.

Тако је доцније учинио и митрополит Стеван Стратимировић са закључцима Тамишварског сабора. Чланови тог сабора нехтеше бирати митрополита, док нису све владике признали и својим подписима потврдили закључке сабора. А новоизбран митрополит одма после избора настао бејаше код тадашње илирске канцеларије, да се закључци темишварског сабора не изврше, и ако их је и сам ћесар Леополдо II потврдио. То нам сведочи његов сувременик и члан темишварског сабора чувени родољуб Сава Текелија. (Види оолонак рукописа Саве Текелије у Српском Љетопису од године 1861 у првој свесци на 144 страни.)

Из ових података јасно се види, да је народ српски својски настајао око подизања просветних завода, и да

је добро познавао ништавост и језовитски дух мађарских школа, за то је и захтевао, да се српски младићи шаљу у стране земље, јамачно у реформатске заводе, где није вејао дух католицизма, но дух напредка.

Но узалуд бејаше благородна тежња народа српског, кад их сами њихови црквени поглавари, у договору са бечком владом, шћаху да опоје отровним задахом мађарских језовитских школа, како би што пре сломили челични дух српскога народа.

Бечка влада засићавала је титулама и орденима грабљиве и несите српске црквене поглаваре, а ови себичњаци за ту крвничку цену угушише сваку благороднију тежњу у народу.

Све што сам досада у свом извештају навео о прошлости народа српског у будимском дистрикту, учинио сам из тог узрока, што ми је српско учено друштво у датом ми настављењу у дужност ставило, да прикупим историјску грађу, која ће осветлити прошлост српских исељеника у средњој Угарској. У исто време овим дојакошњим податцима желео сам објаснити, оно, што ћу у течају свога извештаја навести.

Да би оценити могли морално и материјално стање нових досељеника, то их морамо упоредити са Србима, који су у Будиму и Пешти од прастарих времена становали.

При најбрижљивијем истраживању нисам могао више писмених доказа наћи, из којих би се што могло дознати о стању старијих будимских српских становника. Само сам једини писмени доказ о бићу будимских староседилаца нашао у акту под бројем 1185 од 10. Авг. 1711-е год.

Овај акт гласи овако:

Істацна.

1711 месеца Августа 10 дан у Табани.

Мих долеподпйсатй дајемо на зна̀није и за̀ вировање на свакоме правоме чловеку, кои је под властију светлости цесарскије, да има разумети и на ту нашу истацију веровати.

Како приђоше прид нас на почтени танач прво сабови и ћурчије, и показаше, како имају парбу међу собом ради ментих подсталених. И ми будући на ту годину бирови, призвасмо добри и почтени старих људи, прве будимце старе, кои су овде и за Турака стајали, и биоградаца, и рудничана, и бечкеречана, и од остали градова и вароши, цеховне људи. И питасмо те више именовате људе, како вих господари знате у прво време, како су сабови и ћурчије стајали међу собом са своим занатом. И рече први Христо будимац Фаиф Мокр (лулеџија), кои је стар — 90 — година. Рече: јах свидочим из моје душе, да су ћурчие менте подстаљали а сабови продавали, то знам. —

Свидочи из душе Радоје пинтер, кои се је и родио код Будима. Рече: знам, да су ћурчие подстављa(ли) менте, а сабови продавали. Тај је стар ...... 70 лета.

Свидочи из душе своје Гаврило таћачиа будимац, кои је стар — 69 — година. Рече: јах знам, да су трговци и сабови продавали менте, а ћурчие подсталали. — —

Свидочи Симо Вилановић кујунчија, стар — 60 — година, од Рудника. Видио сам у прво време, да су сабови продавали по вароши и на кући подсталене менте.

Свидочи Милутин мумџиа, видио сам од старине, да сабови продају менте подстал(ене). Кои је стар —51— лето. — И каза Вук из Бечкерека, рече, да су сабови продавали менте у прво вриме. Тај је стар — 49 — год.

Каза Дамијан тек мокр (ћебеџија) Биоградац, кои је стар — 52 — године. Рече: знам, да су ћурчије менте подсталали, а сабови продавали.

Тако свидочише и остали господари и цеховни луди, првому: Андрија Саблић пинтер.

Васил бузаџиа. — Лука старац биров. — Маријан дунђер. — Христо Велков(и)ћ. Живко Радковић. — Нешко капамаџиа, и Илија Миловановић — и Петар ћебеџиа.

Тако свидочише прид нами и казиваше своим устима и своиом волом на турвину, и на то ми дадосмо ту нашу истаџију цехмајсто(ру) сабовскоме.

И тако ових више речени господари, које сам призвао, нађоше по богу и по својој души да се пристои терзиами подстављене менте продавати, а ћурчиами није, зашчоје по сваки начин прикладние, да иде ћурак за чохом, неголи чоха за ћурком, за штоє чоха лице, а ћурак је наличие. Того ради и јах Станое Радојковић потврђуем своим печатом са ешкути. М. П. јах Станоје Радојковић биров са ешкути и осталим тана(ч)ницима.

Имајући доказа о бићу старих српских становника будимских, морамо се чудити и питати од куда је то, што од ових старих будимских Срба ни једног писменог споменика нема. Шта више ни цркве ни школе имали нису, јер су тек досељеници цркву сазидали у години 1698-ој. Но људи, који о свом бићу никаква спомена немају, који су кроз толико година могли бити без школе цркве, и

општинске задруге, ти су људи јамачно стајали на ниском ступњу образовања. На против су нови досељеници, одма прве године по свом доласку, имали општински суд, подигли школу и цркву, и настајавали су да им се обећана права остваре. И све ово јасно показује, да су нови досељеници осећали потребу уређеног политичког и народног живовања, — да су по томе из својега старог отачаства донели политичке свести и образовања и да су још код својих кућа уживали и живели у доста уређеном општинском стању.

Стање староседилаца будимских Срба сравњено са оним стањем које су њихова браћа досељеници у старој домовини уживали, даје довољног доказа, да су Срби у својој старој постојбини много боље стајали под Турском, но што су доцније живели под аустријском и угарском владом. Под Турцима имаше своје световне и црквене поглаваре, а њихови нови господари одузеше им последњег народног поглавара, и ако су им то право и писменим документима јавно пред светом ујемчали. Под Турском владом имали су своје нарочито земљиште на коме су господарили под својим сопственим старешинама. Турци их несу терали да шњима војују, а под бечком владом мораше у гомили непрекидно по свима крајевима Јевропе војевати. У старој својој постојбини имаше Срби своје баштине и куће, а под бечким ћесарима немаше ни стопу земље коју би својом могли назвати. Као што будимци у једном акту под 105 бројем год. 1076 владици Исајији Дијаковићу пишу „наш сиромашки народ у Мачарској земли особито неима ни за једну стопу конску земље, нити паки какве слободе, него понизни и потурнути од свакога.“

Овде ћу у изводу саопштити садржај акта под 133-им бројем из кога се види, у каквом стању бејаху Срби и у самим слободним и краљевским варошима, показаћу, каквим насиљама бејаху изложени и у каквом безправном стању живеше.

У поменутом акту жале се маћистрату будимски Срби због насиља и неправде, које им чине и ћесарске власти и тамошњи маћистрат.

„Послати смо от свех варошана и от свех вароши, затворили сте нам бирове за квартилске новце, а у томе бировске кривице није, зашто су они нами вашу заповист казали, како је ваш свитли Турфин искао квартилске новце. Али мих сва сиромаш од свех вароши и кршћани и хришћани молимо се свитломе Турфину и дајемо вам на знање, зашто мих тех кварталске новце нисмо кадер дати, зашто на нас ни кошула не остаде на лећих, а ваше господство сами знате пашу невољу садану, док(л)е је била војска ланих.

1. Сами знате, да је варош дала — 1000 — посленикax.

2. и платили по — 35 — новца. Паки смо дали — 1000 — чаковах по — 1 — маријаш, платила варош сиромашка.

3. Дали смо сламе и сина —150— фор. плати варош.

4. Дали смо зоби господи поштанској и стражами полским — 300 — мировах; плати варош сиромашка.

5. Дали смо — 90 — јармовах и са ојами; плати варош.

6. Далисмо — 100 — посленикax трибити шанац по граду и 7-мо дали смо — 84 — човка вући лаће са топови на Острогон и са чебханом. . . .

8. И ти су људих чебхану гори износили и уносили у лаħу и из лаħе, робили су сваки по — 8 — данах; чини посленикax свега сума 672. . . . .

6. Каде су дошли са Острогона, дала варош посленикax — 100 — извалити топове осим колах и воловах, и о свим књига ношена.

10. Далисмо на профунтану — 720 — посленикax.

И то је свех осим другога трошка варошкога.

И то свех ваше господство зна, што смо писали.

11. За што сиромаш под овизим градом и рарајасмо и војнициом паки и аргатисмо и свитломе смо цесару подложни;

12. Паки како смо тих трије посла пословали до саде, тако и од селе хоħемо свитлости цесарској до капи крви послужити;

13. Паких по том свах сиромаш ваш свитли Ту(р)вин понизно моли, да наше бирове пустите, зашто нихне кривице није, мих не имамо дати ни новца ни смо кадер. Него молимо свитлих Турфин, да нас не дирате, док(л)е мир не буде, а мир каде буде ми ħемо иħи свитломе ħесару, пасти прид нега лицем и прид ниме земљу љубити, једа би прима нашој верности и нас свитли ħесар помиловао. Ако ли нам от свитлога ħесара која помоħ не буде и ако нас не помилује; а̓ ми ħемо иħи кои у Острогон, кои у Коморан, кои гди, да вам не досаħујемо овде. Но толико молимо свитли Турфин, да нас не дирате до мира, зашто и сами знате, и господин ченерал знаде, каде је пут био отворен, да је полак људих отишло у доњу земљу, а други се учинише, кои секеруш (кочијаш), кои катана, и отиде у табор, а други се исекоше до

— 200 — људих, а ово мало људих, што је остало, и то је свитлому ћесару на служби сваких.

Овако су поступале власти ћесарске са Србима и они су то тешко сносили, и као што се види по протоколима, јавно су исповедали, да им је боље било под Турцима но под хришћанским владарима.

Но најбоље можемо видети у акту под бројем 184. од год. 1708 моралну вредност досељеника будимских. У овоме акту означили су све своје захтеве, у којима јасно показују њихову политичку свест, њихово друштвено развиће, а и то ће се увидети, да су Срби тешко сносили сваки притисак под својим новим господарима. Ове захтеве поднели су Будимци ћесару Јосифу I и гласе овако:

„а). Да нас овим злочестим чисматици(ма) не зову Римљани него васточне цркве ортодоксос католики.

в). Да архијепископ или патријарх може за живота, другога изабрати и поставити са свим нашим народом светским и духовним.

г). Ако би се котори од нашег народа и клироса црковна или јепископ или кои ини црковник с унијатом римске цркве учинио, такови да од нас изиђет и своје официје одпаднет, да не чини конфузије между народу, како су се досле находили и чинили.

д). Ако би пак кад потреба била патријарху сабор учинити, илити јепископ у своих епархiа, или, ако би кад обшти сабор хотео бити светских и духовних, поред наші превелегијах, од никога турбованија ни питанја за то неимати.

е). Типографији, школе и остала црковна наљежанија между собом да бихом слободно имати.

ѕ). У ћесарској земљи, где се год находи народ Србски и прочі́ гречанского закона, между Њемци и Мажари, да могу у истих оних слобода, како и они живећи, и своје официре скупа у суду са нихма имати закона гречанског, такожде же своје цркве и своје редовнике по закону и старом календару имати и држати, и два праздника не светковати, но како се стои по старому календару.

з). Патријарх или архијепискуп, страха ради непријатеља, ако не би могао остати у својему пребивателному месту, да може слободно на ино место свој престол премјестити с договором свега народа.

и). Како јест обичај римским црквама од својего народа десетину узимати, тако и наше цркве гречанскога закона, да могу од свога народа десето узимати, а немешајући се римска црква у наше цркве десетка; и народа закона нашег гречанскаго, јепискупе и остале црковнике поштовати како и римске цркве црковнике.

ѳ). Како год немачке официре и остале воинставне, тако и наше поштовати официре и остале војнике у болши ред и начин учинити, јер не могу тако више војевати, што су до конца веће утруждени, да би им се од куд која плаћа и милост учи̂ни̂ла. Такожде же воинставним пахорском службом неслужити, лађе не вући ни форшпонт недавати и од други контрибуција слободни бити.

і). Народ прости сиреч поданици јесу вјелме обтежени контрибуционми и осталими работами, за то, да би им се које одлакшеније учинило, форшпону, и ако би где ћесарска армада, или које регементе, или који облетати прјеко њих проходећи и

квара или трошка учинили, да би им се од порције одбило.

аі). Немеше грјеченскаго закона, који су се од Ћесара досле учинили, и у напреду који се учине, да имају и мажарскому краљевству по вармеђа пријемњени бити и по градови и остали мјеста, и њемачку част и место, како и остали њемеше да имају.

вг). Декретом Ћесарском светлости, у години 1694 нам издатим и обештано, како се нам хоће дати Шлавонија и Сирмија между Дравом и Савом, до хорватске крајине, и поље бачко и ђулинско между Крижем и Моришем, за то и сад просимо, да нам се то конвирмује и изда, како се може народ наш наместити.

гі). Два консилијара од нашег народа закона гречанскаго, да би били при двору Ћесарском, на канцеларији угарској и тим консилијаром конак и плаћа од Ћесарске стране, да им буде како и осталим консилијаром, да могу за наш народ провиђати при Ћесарскому славному двору, које консилијаре изабере општи сабор народа српског.

ді). Када гође с Мажари мир буде се учинити и нас тогда у мажарској земљи у миру учинити и уместити како год немачки народ у мажарској земљи, у који слобода остане црквом и осталими слободами, тако и ми по нашему закону гречанскому црквом и осталим слободами да останемо, и прве наше превелегије, с овим пункти конвирмовати.

ег). Више писати пункти, ако би који супротиван био, покорствено просимо Ћесарскоје величанствије за

опроштеније: с којим себе и народ наш србски у привисочајшу вашу славу и милост покорњејше препоручајемо.

Овај акт, који је написан 18 година после доласка нових будимских становника, јасно показује, да су они умели ценити све оно, што једном народу даје јемство, да у држави заузме достојан положај и да се одбрани од навале и насиља несродних народа, који су их од свију страна окружавали.

Но је најважније, што у овом писму захтевају, да им се да нарочито земљиште, где би се наш народ стално наместио. Траже од цара, да им на основу декрета свога од 1697 године обећано земљиште уступи, а на име Шлавонију, Срем међу Дравом и Савом, и онај део Бачке и Баната, што они називају бачко и ђулинско поље, и што лежи међу Крижем и Моришем. Даље ишту у истом писму, да се српске привилегије а тако и оних 15 тачака њихова захтевања, кад се мир учини, мађарским усташима, на угарском сабору потврде, и њих, што у Угарској живе „у миру учинити и уместити, како год што је немачки народ у Мађарској." У тачки (в) ишту, да би смели подићи типографију и школе. Из ове тачке види се њихова љубав за просветом и напредком, види се, да су умели ценити благодети, које дају школе и типографија.

При овако јасно доказаној свести народа српског у будимском дистрикту, морамо се чудити, са којих узрока осташе ове народне жеље без заслужног успеха. Но је ласно наћи узрока овом неуспевању и неоствареању и најправеднијих жеља народних. Најпоглавитији виновници бејаху бечки ћесари и сав њихов државни апарат, при-

дворне канцеларије, војена, аустријска, а поглавито угарска канцеларија, краљевско намесништво, земаљске и жупанијске скупштине, магистрати у слободним краљевским варошима и цео скуп католичких попова. Осим ових главних виновника и непријатеља свакоме напредовању српскога народа, налазимо и на други узрок, који је сметао да се српски живаљ консолидује и као народ политички развије и до народне автономије доспе. Српски народ за дуго је стајао готово сав под оружјем, но не бејаше у једној гомили, нити под једним војничким главаром уједињен; те се не могаху Срби за толико година састајати ни већати о народним пословима.

Овде ћемо навести три писма, под 102-им бројем од године 1706-е, 21-ог Декембра, под 103 бројем год. 1706, Декембра 12-ог; и треће под 104 бројем од исте године. Прво и треће писмо писаху будимски, пештански и сентандријски Срби саборно, владици Исајији Диаковићу у Беч. У писму (бр. 102) веле: „и свето почивши господин патријарх (Арсен) на вас стадо припоручио, того ради тašти се како добри пастир о народним пословима. На оба писма одговара владика Исајија (бр. 103) будимцима, говорећи; „треба бирати новог патријарха, што је сада тешко, јер је народ поцепан. Ви сте ту а други у арадској страни, поглавари на војсци у табору једни овде око Коморана, други на ердељској страни, трећи преко Саве до Лике и Грбаве.“ — Саветује будимцима, да они сачине предлог за избор новога патријарха „за ради другога пастира и поглавара на место господина нашего свето почившег патријарха, другога пастира и патријарха, кога хоће вас народ себе за па-

стира одабрати како и наше привилеђије указују . . . . зато смо овако самотрили, ако бисте добро учинили себе и својој души и својему послитку, да бисте опште помолили господара Манојла капетана од Пеште а другога од Табахана, а једнога од Сентандрије и да их овамо оправите и пошљете и туда идући ударите у табор до тизих војиставних поглаварах, те се разговорите, нека и они пошљу господина Хажи Мојсија и јоште једнога од Лике и Грбаве, и нека узму печате од свијух официра, такођер и ви учините, узмите печате колико више можете на једну хартију белу или напишите тако: мих васих долуписатих иштемо и одбирамо са свим народом и опште како духовним тако и светским себе поглавара и учитеља . . . . . и тако нека овамо принесу више речени ваши посланици и са с том истом књигом нека поиду до Коморана и Ђура, нека тако писмо од христијан узму. Такођер и у табору нека ту исту књигу понесу и укажу, и тако нека и они печате ударе и пошаљу, и то свих учините, докле је време, саде се еште може што учинити, а послије незнамо како буде, за то и труд и трошак нетребује жалити.“

Из овога писма видимо, како су Срби на великом земљишту растурени били, и са којим тешкоћама мораху се борити, да и једину мисао пронесу по народу. А морамо увидети немогућност општег споразумљења и јединства у народу. И по овом писму сазнаћемо узрок, што су Срби будимског дистрикта у 184. броју а у 12 тачки захтевали одвојно земљиште, где би се народ српски у једину гомилу прикупио и где би јамачно оства-

рио мисао политичког јединства, народне автономне политичке самоуправе. Но то није ишло у рачун моћним непријатељима, који су свим могућим средствима на томе радили, да српски народ коначно упропасте и пониште.

Досељеници ови увидели су одмах по свом доласку, колико су грешили, што су своју стару постојбину оставили. Ал нису могли измерити и дознати за ону опасност, која их у истини од почетка окружаваше, они се борише неуморно, и са опасношћу њихова положаја, расла је и њихна одважност и готовост, да свом снагом стресу наметнуту им госпоштину маџарску. И нема сумње, да би све што тражише изнудили од бечких ћесара, да их није одговорио у години 1735-јо несрећни поглавар цркве Вићентије Јовановић од општег устанка противу маџарског господарства, и јуначке борбе под честитим војеним поглаварима а на име Пером Сегединцем.

После овог кобног устанка и предузетог најгрознијег гоњења и протеривања потиских и поморишких Срба у Русију, заостали Срба нису клонули духом, но су и даље лека свом неприродном и несрећном стању тражили.

Тако видимо у години 1744-ој, где сабору карловачком поднашају Срби из будимског дистрикта предлоге пуноважне који заслужују, да их овде у изводу саопштимо.

У уводу захтевају, да се не ради као на прошлим саборима, о којима веле: „и каковују чрез их општество ползу имјело. Что днес созиждут заутра разорјат. И аште посиље сљедујушти пунктов господин блаженејшији соизволит обдержати се, како јего блаженство, тако и прочи господа јепископи и објештајет

сја ва цјелости испољњавати (општег ради покоја и ползи) и објештаније своје рукописанијем и печатом потвердит. То ми јего, и он наш до конца жизни нашеја, иначе никакоже. — У I тачки ишту: „господин блажењејшији да би никаковог соизволил совјета и дјела духовнаго, војинственаго или камералнаго (провинцијалнога) каково либо оно било, особито по својеј воли и својих млађи (млађи конечно из савјета изњати да будут) чинил или творил, но и јего блаженству општенародним сагласијем искусне четири персоне, како од духовног, војинственог, тако и од камералнаго чина, которије споменуте четире персоне ва конфирмацију, да заклучатсја и са конфирмацијеју да потврдјатсја), избрат наредит и совјетниками поставити, са которими господин блажењејшији всјакаго дјела ради совјет држати и договор имјети, и кром вјеДомости четири предречене и нарежДене персоне, никаковог совјета и дјела конéчно нетворúл би, нúти јего блаженство кромје их, ни они кром јего блаженства, нити пак јего блаженсвто, ни онѝ кром народа, но ва купа шнима и са нарóдом, а не јако по ниње бúло. Што архијепископи, особито по својеј воли со совјетом својих млађих, что хотјели то творили јесу. Од куду не ино токмо конфузија, шпóт (поруга) религијону, неслоге, урок и убиток цјеломе нарóду раждалс, о чем задоволно искусни јесмо. Такождеже како општа народнаја каса, тако и прочаја архијепископскаја супштанција да будет ва руках и во власти споменутих општенарод-

ноизбраних четири персоне, а не јако бивали, млађим архијепископским до руку допуштати, чрез которе општенароднаја каса и архијепископска супстанција не умножила се но коначно пропала, јако днес очевистно зрим. От каковија би нам потреби било општенародну имјети касу, и ва њу собйрати, а нарóд би од споменуте касе никаквије ползи имјел, подобнје же предречене четире совјетника, да имáју свакога љета од општенародних приходов хесап узимати, изњавше оно, что по соизволенију општенародному јего блаженству опредјелилосја будет.

II. Госп. блажењејшији никаковим же образом да саизволит котóраго на празнија епархија избрат кандидата и кралјевскому двору репрезентират и на јепархију по својеј и својих млађих воли (брез знања четирех избраних совјетников и цјелог народа) поставити. Но јему же народ саизволит и кого изберет и видет достојна, како с науком тако всјеми благими нрáви дарована, того кандидйрат и репрезентират краљевскому двору, на јепархију поставити, учена, искусна, знајушта добре пасти паству своју, а не смотрјети, что он при дворјех јепископских и архијепископских заслуги чинил, јако до ниње било, за утоленије кипјаштих неслог. Подобње же ни свештеника во својеј јепархији неучена и недостојна, без согласија вароши, и мјеста поставити да несаизволит.

III Господин блажењејшији кромје дванадесјат персон, котори народ будет опредјелил, во својем дворје да неимат више содержават, неизчисленог трошка ради, јако ва скоро прешедшем времени било.

IV. Господин блаженејшији конечно да не има ва својеј јепархији чрез себе и својих служителеј бједни народ глобити, безмјерно и неприлично узимати, но колико јего блаженству по народному согласију уречено будет, чтоб јединажди престала тужба и плач овец против пастирја. Чтоб цјелому религијону нашему на уничиженије не било.

V. Господин блаженеишији окром партикуларних шкôл, да таштитсја всјачески општенародне школе уредити и урељдене содержавати, не јако скоро прешадшем времени случилос. Из школ бо произходет третије рожденије, архијепископи, и јепископи свештеници и народ.

VI. Из опште народне касе да имадутсја наиманше по два ђака ва иних краљевина и земља непрестано содержавати и трошак на них употребити од више именовате касе, чтоб и наш бједни народ једнажди чрез своја почел а не чрез ина уста говорити.

VII. Господин блаженеишији фамилији својеј конечно толикога пристрастија неимјети и окрест себе собирати и чрез их какова доношенија и препоруки примати. Такожде же јеже од црковнаго стежанија и општаго било би, ва коих либо вештех движимих и не движимих ва животје и при смрти својеј одат би немогал. Но јеже собоју стјажал јест и стјажет, всја предреченим четирем избраним господаром совјетником со знањем опште народним до руку ва општину придадутсја, подобње и прочи јепископи, а не јако ва скоро прешедшем времени дјејалосја.

VIII. Господин блаженеишији свитак од народа урежден, да штитсја всјачески цјело и подпуно обдер-

жавати и недопуштат јепископом преко свитка по своjеј воли, јако они хоштут, тако и творити.

IX. Господин блаженејшији за какову либо кривицу, да не имјејет јепископа или кого од клера без знања споменути четире совјетника и цјелог нарóда штрофовати, или со степена низложити, за уклонитисја поношеније цјелог религијона, јако мало прежде било.

X. Сваки јепискуп по општенародно уставленому свитку да има од својих дијецезанов своје надлежашчеје (преко свитка конечно да не дерзнет) узимати, и да не би чрез своје млађе, какó ти ексархе, протопопе и проче, бједни народ безмјерно глобил, ни мертваца цјенил, неприличне вјенчанице, и милостиње силоју од бједних људи истезивал, по јелико му что својеволно соизволит дати, со тим да будет контент. XI. Ни једин јепискуп да может по својем воли свјешченика произвести на степен свештенства иного (несмотр учен ли он или ни, достојин ли или ни, но само имјејет ли новаца тој и свештенства достојин, о чему задоволно експеријенције имјејем), но јегоже варош и мјесто изберет и видит искусна васем јако науком, тако и добрими нрави. Чтоб од јего непризходило цјелому религиону уничиженије, но слава, когда бо сам невједајет, како може иного научити.

XII. Чтоб сваки јепископ при себје по два совјетника или тутора имјел, которими би он могал о всјаком дјеље договор имјети, и урежденим совјетником оглашиват. И когда би се јепископу онија дијецезији смерт прилучила, чтоб споменути совјетници

или тутори присудствовали, да би се јепископско имјеније неразорабљавало, јако по ниње било.

XIII. Что би јепископи и того хранилис, јако в VII стоит пункту. И да би својему архијепископу повинни били за утоленије несојединенија.

XIV. Да ни један јепискуп дерзнет кого од својих дијецезанов анатемје или каковом отлученију подложит, что многократно сталос, что не ино, токмо мерзост и неслогу народу узрокује.

XV. Чтоб коиждо, јепископ во својеј јепархији по варошах и мјестах тшталсја школи производити, по јединаго проповједника имјети при себје. И о својем трошку по јединог дјака непрестано ва иних странах и земљах на науки имјети.

XVI. Что би ни један јепискуп особито својего агента в Бечу држал, но оппштенародног, и јегоже блаженеишији и народ изберет, да би сојединеније једнажди в народу било.

XVII. Господина блажењејшаго на предречени начин за поглавара цјелога клера и народа примити. и за јего конфирмацију по предреченому, код краљевскаго двора солицитират.

XVIII. Привилегији оппштенародних солицитират, конфирмацију и публикацију, и никаковог пункта новог примити, котори закону и народу противен бил.

XIX. Просит у јеја краљевскаго величества, что би могли по силе наших милостиво издатих привилегијах своју свободу уживат, како духовним, тако и мирски чин, в цјелом јеја величества владјенију обретајуштихсја. Како что би нам вољно било, по варошах и селех церкве поправљати, и из нова правити. По сво-

јему же јазику, окром кременални вештеј суд држати, что би се бједни народ чрез толмаче и прокаторе (адвокате) не губил. И что би се наше тестаменте не квариле, нити пак, что би нас по варошах и мјестах насиловали римске праздновати праздинке. Понеже несносимоје јест бреме народу двоје праздновати празднике и треће зла времени ради.

XX. Просит у јеја краљевскаго величества нам допустити, како јесмо смјешати во војничком и пургерском чину, тако да би могли с полу шнима и у суду сваком сидјети. XXI. Потрошак, котори на нињешне походит депутирти, да би се могал чрез колектуру из јепархије повратити. (М. П.) в. намјестни биров Петар Кнежевић и Танач здјемни и вес Гман. 1744.

Овај диван предлог на сабору карловачком прочитан је од будимског посланика Петра Димића. Митрополит, јепископи и њихове присталице (вес свјашченички и монашески чин) подпомогнути од краљевског комесара (Ђенерала Енгелсхофена од стране дворског ратног савета, и хрватског бана грофа Баћаније) — задавише у клици ове за цео народ пробитачне жеље и захтеве. Шта више изинтригираше из Беча налог, (што им је радо и весело дао ћесар) да свима а нарочито млађим људима забрањен буде улазак у саборску дворану. И ако је овај предлог насиљем црквених поглавара и краљевског комесара остао не остварен; то ипак сваки поштен Србин мора гледати поносом на овај писмени споменик велике свести и узорита мишљења старих Срба у будимским покраинама. Овај предлог заслужује, да упоред са закључцима тамишварског сабора од године 1790-е, вечито стоји забележен у српској повесници,

јер да и није заостало других споменика политичком животу прекосавских Срба, довољан би доказ народне свести био у поменутом предлогу и закључцима саборским.

Овај извештај написах, пошто сам прегледао и површно прочитао акта од године 1690 до 1750-е; за то овде не могу говорити о догађајима из познијих времена, а то ћу учинити, пошто и остала акта из будимске архиве добијем.

Што сам у овом свом извештају изнео повише писмених доказа, у којима би се што јасије огледала и свест и узорито мишљење Срба у првој половини прошлога века, за то ми неће замерити учено друштво. На остале тачке добивеног настављења нешто ћу још и овде прословити, а свима захтевима ученог друштва у настављењу изреченим одговорићу опширно, кад и остала акта из Будима добијемо.

Овде желим пажњу ученога друштва обратити на она акта, која чине спомена о Србима из садашње српске кнежевине, а на име из Београда и Пожаревца. Има их по више писама која су из Београда писана у Будим у течају онога времена, кад бејаше Београд Смедерево, Пожаревац и један део Србије до Мораве и Тимока под бечким ћесарима. Ова су писма разноврстна, има их, што писаху митрополити, политичког и црквеног садржаја, а друга су од општинских старешина или од ћесарске власти у београдском граду, а има их и од приватних лица по трговачком послу. Писма од општинске власти, или као што се тада зваше Танач, обично су подписани овако „биров са ешкути савске вароши“ на једном од ових писама под бр. 1147 подписан је неки

Хаџи Радивој Продановић са 11 београдских грађана, у том писму од 9-ог Априла 1732 именовани грађани сведоче својим подписима и печатима свом суграђанину Михаилу Стојановићу зету Јована Степића из Будима. Ово је писмо важно због потписа и печата. Под бр. 1455 налази се писмо фрајхера Сукова привременог командира у београдском граду. Ово је писмено од 11 Августа 1739 издато неком Јерменину Захарију Давиду трговцу из Беча. — Под бројем 1454 печатана објава издата 4-ог Априла 1739 неким лаћарима из Будима од стране санитетске комисије у Београду. — Под бројем 1604 написано је у Земуну 10-а Августа 1740 а подписани су Тимотија Добрић белиградски ешкут и Вукашин Прокоповић белиградски нотариус. Уз потписе стоје њихови печати.

Под бр. 1439 налази се сведочба, која је издата у Београду 2-ог Августа 1738 год. Подписан је „N. N. Richter und Gemeinde v. Raitzenstadt Notarius. Поред подписа стоји печат београдске општине са сликом Арханђела Михаила. — Под бр. 1438 налази се писмо на немачком језику писано будимском Таначу 5-ог Септ. 1738 год. Подписан је Теодор Петровић биров савске вароши. — Под бр. 1173 протокол будимског Танача од 22-ог 1733 год. под 2-им бр. протокола, написано је ово: „Заради посланика од Белиграда г. Стефана, што је нарећен од белиградске вароши попросити милостиње на цркву белиградску, која се почела на ново правити, а како и препоручено јесте из писанија пр. г. архијепискупа и митрополита белиград. да би се пода-

ровало и попросило по народу и по вароши, јелико од кога господара јесте можно и њему посланику предати до руке. — Писмо под бр. 1175 од 25 Маја 1733 год. садржи просбу због милостиње на манастир Винчу. Подписан је „смерени игумен Пајсеј са братијом манастира Винче.“ — Под бр. 1749 има писмо из Пожаревца од 29-ог Авг. године 1741-е подписан је „Стефан Бугарин обркнез вароши и дистрикта пожаревачкаго са сви кметови велики и мали. Момир Велисављевић, Мален Георгевић, Огњан Миљковић, Нешко Сиврић, Панда Костић, Ђука Дамњановић.“ Поред обркнежева подписа стоји печат са сликом Исуса Христа. У овом писму будимском Таначу веле, да је „Јован Ђурић њихов варошанин предао аманет покојном Пајсију Стефановићу пред оно време када се започе бурушаг с Турци.“ Завршују писмо са претњом ако новце не издаду, да не мисле наћи мира „док је Пожаревца и Пожаревљана у црковним протоколу стоји, хоћете горко платити и оште интерес. Да не мислите, где смо ми остали у турској страни: фала Богу и царској милости, цркве поју, како су појале, а народ како је и био.

Под бр. 1000 налази се списак са надписом: 1726 лета ф. „6 Јан. коино јесут звати на сабор у Карловце, о поставленију господина митрополита Мојсија Петровића на Унгарију и Шлавонију.

Од Будима: г. владика Михаило Милошевић, архимандрит Исаија Антонијевић, манастира Ковина, који је нарежден; вароши будимске Живан Бранковић, ва-

роши Светоандреје Павал Раденковић, вароши Пеште Манојло Пачић (капетан).

Од Баната: г. владика Хаџи Јоаникије Владисављевић темишварски, архимандрит од Кладова, г. обркапетан Василије, г. обркапетан Остоја, и капетан Петар (Сегединац) и капетан Станко, и протопопа Михаил и други протопоп Леонтије, обркнез од Вршца и јоште са једним кнезом Николом, кнез Јован Рашковић, кнез Богдан банатски, кнез Маринко, кнез Јаћим, кнез Хажи Павал, протопопа Гаврило банатски, игумен Игнација манастирац, протопопа Богосав од Поречија, кнез од Хршаве Радомир.

Од Србије: Владика ваљевски кир Доситеј, игуман Леонтије од монастира Враћевшнице, обркапетан Коста од Параћина, капетан Кезо грочански, капетан Вук од Црне Варе, капетан Јевта Витковић, Гаврило кнез белиградски, и Стојан ешкут и други Стојан ешкут; протопопа Вуковарски са ешкутом Петром капамачиом, и протопопа сурчински чудомиран,

Од Шлавоније; владика Никанор и протопопа Станко и поп Благоје и судац Рајко и Станко стари судац и Степан кнез.

Од Костајнице; владика са двома свештеницима.

Од посавске краине; обркапетан Никола Рашковић.

Капетан Јоан Монастирлић, Хаднаћ Вучко Секулић, војвода Петар Степановић, војвода Атанасије Кресојевић.

Од арадске краине: владика Совроније, архимандрит Совроније од монастира Одоша, протопопа

Јосиф и протопопа Ђорђије, капетан Живан, капетан Ђурка и михаил Дијак, обркнез смедеревски Димитрије, кнез руднички Сава Лагарија, кнез пожаревачки Стамат.

Сегетска краина; Господин капетан Пантелија, и Петар Грковић од вароши Шиклеуша.

Од хрватске и марчанске крајине протопопа Никола Поповић, војевода Миливој Ковачевић, војевода Михајло Ковачевић.

Од Срема равнога: владика Никанор, архим. кир Атанасије, архимандрит Кир Теодор, протопопа Јоан Иришки, кнез Петар Градић иришки, протопопа димитровачки са двома свештеницима, протопопа шидски и нештински.

Вредно је овде споменути о предлогу будимских Срба, бр. 1002. који су поднели њихни посланици год. 1726 на карловачком сабору. Има свега 12 тачака.

I . . . . који нам оштет бити митрополит, да се има заветовати прежде инсталације, како оће потпуно обдржавати свету мајку цркву јерусалимску закона гречанскаго, и ништа нећет умалити од православнаго закона, нити јепискуп, нити врховни митрополит. Јест ли би што укратили у православију нашему . . . . да није поглавар наше свете мајке цркве . . . . .

II. Да оће добро радити за народ православни и народ у сваки правица и уредби држати . . . .

III. Да оће поставити јепископе, коино јесу достојни . . . . искусни сваким науком, коино народу по воли јесте и народском вољом да се изберет и поставит вољом и оглашенијем оне јепархије.

IV. Опште народске превелеђије из Унгарије, да се неизносут и из Шлавоније, токмо, да сваки пут могу у Унгарији стојати.

V. Да се могу поставити 12 господара . . . . коино оће држати превелеђије и општинске послове, све доласке, са врховни госп. Митрополитом, да у више писати госп. Епитропа, сваколика општина и долазак народски мора стојати, ако кои од више писати епитропов престависе, таки да се други постави . . . . тако и три кључа (од народне касе) ди имају, бити први у митрополита, други у воинственом реду, трећи у местнога господара или варошана.

VI. У свакој јепархији да имају бити по 3 господара . . . . . . аште би се прикључила самрт архијереју, да имају више писати епитропи да задрже, да се не носи добро архијерејско, дијаци и дијакони да развуку, него да се донесе у општину . . . .

VII. Ако би који христијанин сагрешно, да га не има клети ни од нега затварати свету мајку цркву . . . . . .

VIII. Сваки јепискуп да има постављати школе у свакој јепархији . . . . . а наипаче у архибискупату, велика школа.

IX. Када би почели постављати свештеника, да имају не по атару, не по новци, него коино јесте искусан и книжеван и научан и сваким благодетијем исплнен, тој да се постави којега народ онште имати . . . .

XI. Да се неимају тестаменте кварити . . . . . . него, шта ко остави попу или архимандриту или јепископу или арђијепископу, со тим да јесте довољан.

XIII. Да архијереји неимаду никако сродство држати, кром сестре и матере . . . . ? —

XIV. Да имају оно више писати 12 епитропов уредити митрополитски трошкови . . . . . . и остале доласке општинске под кључем држати . . . .

Под бројем 1783-им налази се пуномоћније и инструкција будимским посланицима капетану сигетском Пантелимону, Живану Бранковићу и Михиалу Готовановићу за сабор год. 1735-и овај акат написан је у Будиму 10-ог Јула 1735 год. а подписан је од представника 19 општина у будимској јепархији, и уз сваки подпис долазе печати.

Под бројем 1654-им налази се тужба будимске општине противу злоупотребе владике Василије Димитријевића, коју је предао сабору у Карловцу будимски посланик Петар Димић. Ово писмено је од 31-ог Маја 1741 год. а њиме су подписи 75 будимских грађана са њихним печатима.

Још има многих велеважних аката, које ћу у нарочитим чланцима у своје време описати.

Што се тиче статистичких података, у приложеним пописним протоколима има их поузданих и из разних периода, из којих се види, да је у почетку било око 7000 српских душа у Будиму, а доцније су понајвише због расељења, куге и ратова опадали, тако да их данас у Будиму има свега 325 душа.

Доцније кад добијем податке од будимске консисторије, ја ћу овај недостатак у нарочитом чланку накнадити.

На завршетку свог извештаја немогу да пропустим, а да не благодарим ученом друштву на поклоњеном по-

верењу. Уверен сам, да ће учено друштво признати, да сам достојан био поверења и да сам своју научну мисију свесно извршио.

Надам се да српско учено друштво неће напустити једном већ започети рад прикупљања историјског материјала, из које ће народ српски црпети велике поуке, за своју будућност. Ово прикупљање историјске грађе за српску прошлост у толико пре и журније мора се вршити, што ће проћи мало времена, а туђинци ће нам, што но веле, из пред носа отети оно, што би нашу прошлост осветлило.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

ТРЕЋА СЕДНИЦА

одсека историчког и државничког Српског ученог друштва

држана 14. Маја 1870. год.

Били су: председник г. Грујић, редовни чланови: гг. Мариновић, др. Ј. Шафарик, Ф. Христић, арх. Дучић, Медо Пуцић, Ђ. Павловић, Мијатовић, С. Бошковић, М. Милојевић Милош Зечевић и А. Н. Спасић и почасни члан г. К. Магазиновић.

№ 14.

Г. председник достави да је послао одсеку за друштвени Гласник г. М. Стокић, ђакон, превод с руског „Порота код јужних Словена од Мајкова."

Одсек закључи да се умоле г.г. Срећковић и Гершић, редовни чланови одсека, да прегледају овај превод, и да поднесу одсеку о њему своје мишљење.

№ 15.

Г. председник јави, да је послао одсеку за Гласник г. Витковић састав „Критички поглед на прошлост Срба у Угарској."

Одсек реши, да се замоле г. г. др. Ј. Шафарик и Срећковић да прегледе састав „Критички поглед на прошлост Срба у Угарској".

№ 16.

Г. председник јави, да је на реду да се реши питање, коме да се повери старање о извршењу онога посла који је главни скуп закључио под 5. бр. од 25 Јануара 1870 год.

Г. Мариновић изјави да је мишљења, да се старање о извршењу овог посла повери једном пododсеку, који би био састављен из по једног члана, из одсека историчког и државничког и јестасвеничког и математичарског.

Г. др. Ј. Шафарик изјави да се он потпуно слаже са г. Мариновићем и да је то најбољи начин да би се поменути посао могао извршити, само би имао да примети, да у истоме пододсеку буду заступљени сви одсеци друштва, јер се ова ствар свију одсека тиче.

Одсек једногласно одлучи, да се старање о извршењу посла закљученог главним скупом под бр. 5. од 25. Јануара 1870. год. повери једном пододсеку, у смислу чланка 20. о уређењу Српског ученог друштва, од 3. Јануара 1869 год. састављеном из по једног члана из сваког одсека, да овај подотсек остане сталан, а његови чланови да се бирају сваке год.

№ 17.

Г. Милојевић, редовни члан одсека јави. да је донео оно старинско камење за које је ишао у Подриње о ускршњим празницима и да је исто склонио у авлији у великој школи.

Одсек изјави г. Милојевићу своју захвалност на његовом труду.

№ 18.

Г. др. Шафарик предлаже да се поради преко г. министра просвете и то да се оно старинско камење које је донео из Подриња о ускршњим празницима г. Милојевић преда на чување народном музеју.

Одсек усваја предлог г. др. Шафарика.

№ 19.

Г. Милојевић предлаже друштву да оно поради надлежним путем да се стане на пут сатирању и утамањивању старина.

Одсек усваја предлог г. Милојевића, него тако да он на писмено означи места где се старине тамане, па да се одсек преко одбора обрати власти да се томе стане на пут.

Прочитано и потписано у седници одсека историјског и државничког 13. Јуна 1870.

Пети састанак одбора.

19. Маја 1870. год.

Били су: гг. председник др. Ј. Шафарик, чланови: Јеврем Грујић, др. А. Медовић, М. Миловук и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 51.

Секретар износи прозбу монаха бугарских из манастира рилскога, којом траже да им се за библијотеку истога манастира поклоне друштвене књиге, које одбор одобрава, наредивши секретару да по обичају изврши.

Бр. 52.

Секретар чита писмо српске читаонице из Куле из Бачке којим тражи да јој друштво пошље штогод својих књига, које одбор одобрава наредивши секретару да књиге по обичају одабере и пошље.

Бр. 53.

Председник одсека историчког и државничког јавља одбору предлог одсека историчког како да се расположи са 5000 гр. пор. које друштво има на испитивање земље и народа. Одсек је исторички одлучио да се старање о извршењу посла на који је скуп ове године одредио овогодишњих 5000 гр. пор. повери једном пododсеку у смислу чланка 20 уређења друштвеног, који ће пododсек бити састављен из по једног члана из сваког одсека и остати сталан, а чланови му да се бирају сваке године. Одсек је исторички већ изабрао у овај пododсек г. дра Ј. Шафарика председника друштвеног, а одбор, пошто су се чланови подуже о томе разговарали, одобри одлуку одсека историчког и нареди да се и остали одсеци позову да о овоме промисле, и по том ако пристану да изберу сваки по једног члана у тај пododсек, па после да тај пododсек радњу своју што пре започне, да би се још ове године могло што предузети.

Бр. 54.

Предлог историчког одсека да се надгробно српско камење које је г. М. С. Милојевић донео из Подриња преда на чување народном музеју одбор одобрава.

Бр. 55.

Секретар износи књиге које су друштву дошле на поклон или у замену.

а. Од краљ. пруске академије наука у Берлину Monatsbericht за Март 1870.

б. Од университета норвешког из Христијаније.

1. Sexe A. S. Le glacier de boium en Juillet 1868. Christiania 1869.

2. Mémoires pour servir à la conaissance des crinoïdes vivants par Michael Sars. Avec 6 planches. Christiania 1868.

3. Meteorologitke Jagttagelser paa Christiania Observatorium Christiania 1866. i 1867.

4. Index scholarum in universitate regia fredericiana Christiania 1869.

5. Caspari P. C. Ungedruckte, unbeachtete und venig beachtete Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel II. Christiania 1869.

6. Det. kongelibe norike Frederiks Universitets Aarsberetning fer Adret 1868. med Bilage. Christiania 1869.

7. Thomas. Saga Erkibyskups. Udgiven af G. R. Unger. Christiania 1869.

в. Од. г. Вл. Козловског.

1. Przyjaciele. Bajka przez Adama Pluga. Lvov 1870.

2. O przesladovaniu kosciola unickiego przez Alexandra Vernickiego. Lvov 1870.

Седница јестественичког математичарског одсека.

26. Маја 1870. год.

Били су: председник г. А. Медовић, чланови: гг. Јосимовић, Драгашевић, М. Г. Панић, К. Алковић, Мих. Рашковић, др. С. Петровић, др. Ј. Валента.

Председник одсека саопшти члановима одлуку одбора: „да се састави пододсек, у ком ће бити чланови по један из сваког одсека, и који ће размишљати и одлучавати па одбору саопштавати, на што да се потроши 5000 гр. пор. одређених на екскурзије, еда би се одмах могло штогод по тој струци предузети“, и да овај одсек на основу тога „изабере члана за пододсек.“ Одсек је после довољног већања о тој ствари одлучио, *да не може да пристане уз одлуку одборову.*

1. Због тога, што је питање: *на шта* ће за ову годину да се та сума употреби, — на главном скупу *свршено;*

2. Због тога што одсек овај не увиђа потребе да се за чисто стручне послове саставља мешовит пододсек

а., Поред одбора, у коме већ има по један члан из сваког одсека, и кога иначе може заменити други члан из одсека, ако је онај чиме спречен; и

б., поред стручно одвојених одсека, који послове своје струке самостално израђују.

3. Због тога, што је и овај одсек према уређењу друштва, и према одлуци овогодишњег главног скупа, довољно компетентан, да питања своје струке сам одређује и савлађује; и

4. Због тога, што је овај одсек на основу овде прво изложеног чланка посао већ и у руке узео, што се јасно види из реферата предпоследње одсечке седнице; а кад буде време, он ће одредити, кад и који ће га извршити.

На основу свега овога одсек није ни приступао избору члана за предложени „пододсек“.

ЧЕТВРТА СЕДНИЦА

одсека историчког и државничког Српског ученог друштва,

држана 13. и 15. Јуна 1870. год.

Били су: гг. Ј. Грујић, председник; редовни чланови: гг. др. Ј. Шафарик, В. Јакшић. М. Спасић, Д. Голубовић, К. Јовановић, арх. Дучић, Ђ. Павловић, М. А. Петронијевић, Гершић, Зечевић и А. М. Спасић, почасни члан г. К. Магазиновић и члан одсека философског и филолошког г. Кујунџић.

№ 20.

Г. председник јави, да је поднео г. Милојевић извешће о своме путовању у Подриње за време ускршњих празника, и даде га прочитати. На то одсек закључи, на предлог г. Милојевића, да се настане преко надлежне власти око тога, да се стане на пут утамањивању и сатирању старина хотимичном по оним крајевима Србије, које је напоменуо г. Милојевић у своме извешћу.

№ 21.

Г. Милојевић предлаже на писмено да одсек настане, да се сав народ у Србији позове преко полицајске и духовне власти, држећи тврдо да је ово најугоднији пут, да поклања и уступа старине, које има и које би му дошле до руку, народном музеју.

На ово закључи одсек, да се по овоме предлогу ништа не предузима, почем је народ до сада више пута позиван био на овака поклањања и уступања, и почем ово иде у рад оних људи, који се имају одредити за овај посао, по предходећим закључцима одсека.

№ 22.

Г. Милојевић предлаже на писмено одсеку да му да награде по 8 дук. од штампана табака за његов састав што

је узео натраг да преради по рефератима референата, па да га штампа одвојено од Гласника, а да га не прерађује, наводећи, да би око његова прерађивања много издангубио и много труда потрошио.

Одсек закључи, да се не пушта у решавање овога питања док не дође у седницу и г. Милојевић.

№ 23.

Г. председник јави, да су гг. др. Шафарик и Срећковић поднели свој заједнички реферат на састав г. Витковића „критички преглед на прошлост Срба у Угарској“ па га даде прочитати.

Одсек усвоји мишљење гг. референата, да г. Витковић изостави политичку критику у уводу његова чланка и наводе латинске, па да се његов чланак штампа у Гласнику и награди са 6 дук. од штампана табака.

№ 24.

Г. председник достави, да су гг. Ч. Мијатовић и Ђ. Павловић поднели своје реферате на саставе „Банке и Банкноте“ од А. Н. Спасића, па их даде прочитати.

Одсек одлучи, по што се прочиташе она места из састава на која гг. референти ударају, да г. писац „Банке и банкноте“ изостави или хладно крвније пропрати историјски развитак радње управе фондова, који је у неколико у ово ме чланку пропратио па да се његов састав печата у Гласнику, и награди. Него како се г. А. Н. Спасић изјасни, да ће радије примити натраг својчланак него што ће пристати на то да што у њему мења; тоодсек реши: да се састав „Банке и банкноте“ уступи г. писцу.

№ 25.

Г. председник јави одсеку да су гг. К. Јовановић и Гершић поднели своје рефорате на састав „Научност политичке еконолије“, од г. Ч. Мијатовића, и даде их прочитати. Г. Г. референти јесу мишљења да састав г. Мијатовића заслужује да се штампа у Гласнику и награди, али су тога мишљења, да г. писац изостави из састава нека и нека места која ствар саму не објашњавај у а на личност доста ударају.

Одсек усвоји мишљење гг. референата да се г. Мијатовић замоли да изостави према рефератима извесна места из свога списа, по да се његов спис штампа у Гласнику, заједно са рефератима.

№ 26.

Г. председник јави одсеку да је г. Милојевић поднео састав за друштвени Гласник „Козме презвитера беседа.“

На ово су умољени гг. др. Шафарик и арх. Дучић да састав г. Милојевића прегледе и одсеку своје мишљење о њему поднесу.

Прочитано и подписано у седници одсека историјскоги државничког, 15. Септембра 1870. год.

Шести састанак одбора.

8 Јула 1870. год.

Били су: г. председник др. Ј. Шафарик; чланови гг. С. Сретеновић и Ј. Грујић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 56.

Чита се протокол одсека јестественичког и математичарског у коме јавља одбору како не пристаје на предлог поднесен одсеком историчким а усвојен одбором да се састави пододсек који ће промишљати о томе на што да се употреби 5000 гр. пор. одређених на научне екскурсије за испитивање српских земаља, наведавши у више тачака побуђења своја за то. На основу тога одбор одлучује да се онај предлог са свим напусти, и да се у напредак до даљег договора ради по досадашњем реду према предлозима појединих одсека.

Бр. 57.

Чита се предлог г. проф. Г. Витковића у коме се нуди друштво да му помогне еда би могао обићи некоја места у Угарској знатна за историју српске сеобе у те крајеве, и нарочито за судбину српских насељеника после сеобе. Одбор са-

слушавши занимљив предлог г. Витковића и уверивши се о користи и потреби такога посланства — одлучи да се цела ствар што пре поднесе на саслушање одсеку историчком и државничком.

Бр. 58.

Због одлуке одсека историчког и државничког да се штампају од јако и реферати на чланке који се у Гласнику штампају, коју је одлуку и одбор усвојио, секретар пита, како ће да то изврши и хоће ли штампати сваки реферат без разлике и на ком месту у Гласнику. Одбор на то протумачи ону одлуку у смислу, да треба штампати само реферате за које се то изреком одлучи, и да се штампају на крају после протокола. али да се о томе и дотични одсек на ново запита,

Бр. 59.

Секретар јавља, да ће до који дан изаћи Гласник XXVII. него да му се одреди цена. Одбор одреди да цена по обичају остане 6 гр. чарш.

Бр. 60.

Секретар јавља да је присиео г. М. Ракића превод Дреперове „Историје умнога развића Јевропе.“ На то одбор на основу одлуке од пр. године бр. 89. (Гласник XXVI стр. XII.) наређује да се преводнику исплати 60 дук. за превод прве свеске и да се та свеска штампа у 1000 комада.

Бр. 61.

Г. Симо Дамњановић учитељ скопљански тражи да се школи скопљанској даде штогод друштвених књига. Одбор нареди да секретар одабере и преда што има у друштва.

Бр. 62.

Г. Сен-Рене Таљандје државни саветник и главни секретар министарства просвете у Француској захваљује друштву за избор у дописно чланство.

(Свршиће се.)

Шести састанак одбора.

(Свршетак.)

Бр. 63.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон или у замену:

а. Од југословенске академије Рада XI. књигу.

б. Од г. Богољуба Петрановића његове збирке „Српских народних пјесама из Босне и Херцеговине књигу трећу. Београд“ 1870.

в. Од г. митрополита Михаила његово дело: Притче Христове. Штампано из фонда епископа ужичког Јоаникија. Београд 1870.

г. Од г. министра просвете и црквених дела:

1. Ст. Д Поповића Практично предавање из рачуна I. и II. Београд 1869.

2. Милорада П. Шапчанина Посланицу учитељима основних школа. Београд 1866.

3. Милорада П. Шапчанина Дар доброј деци у основним школама. Београд 1870.

4. Српске споменике штампане у Београду 1840.

г. Од Словена из северне Америке прву књигу српску штампану у Америци: Sloboda ili glas vile amerikanske vili slavenskoj u istok od S. Miliwoja. U Saut Kaliforni na Duhove 1869.

a. Од пруске берлинске академије наука: Monatsbericht за Април и Мај.

ђ. Од млетачког института за науке, књижевност и уметности делове Atti, tomo decimoquinto, serie terza, dispensa quarta et quinta 1869—70.

е. Од др. Ђорђа Радића његово дело: Гајење пољских усева. Београд 1870.

д. Од г. К. Невострујева његово дело: Разсмотрѣніе рецензіи явившихя ся на описаніе рукописей синодальнай библіотеки С.Петербургъ 1870.

з. Од г. Косте Костића Свилајенчанина учитеља Сјеничког 1. Шмитов Полный русско-нѣмецкій и нѣмецко-русскій

сло варъ для употреблеоія обоихъ народовъ, оба дела у једној књизи.

2. Deutsch-griechisches Handwörterbuch. Herausgegeben von M. J. A. E. Schmidt. Zweite Auflage. Leipzig, K. Tauchniz 1850. заједно с другим грчко-немачким делом.

3. Julius Caesar Comentarii de bello gallico.

4. Schultz F. D. Kleine lateinische Sprachlehre für die unteren und mittleren Klassen der Gymnasien. Dritte verbesserte Auflage. Padeborn 1855.

5. Homeri Ilias, edidit Guillelmus Dindorf. Pars I.

6. Lünemanns Wörterbuch zu Homers Ilias. Königsberg 1846.

7. Lehrbuch der Geometrie zum Gebraucbe der Unter-Realschulen. Wien 1855.

8. Močnik. Lehrbuch der Geometrie für die Ober-Gymnasien. Vierte Auflage. Wien 1856.

9. Herodoti historiarum libri IX. Lipsiae Teubner.

10. P. Ovidius Naso. Metamorphoses. Lipsiner.ae. Teub

11. M. T. Ciceronis rationes Norimbergae 1824.

12. Leunis Johannes, Analytischer Leitfaden für den ersten, wissenschaftlichen Unterricht in der Naturgeschichte. Zweites Heft Botanik. Hannover 1853.

13. Pokorny A. Naturgeschichte des Thierreiches. Wien 1855.

14. Močnik, Lehrbuch der Arithmetik für das Unter. Gymnasium. Wien 1855.

15. Močnih Geometrische Anschauungslehre für das Untergymnasium II. Abth. Wien 1853.

и. Од чешког ученог друштва из Прага његова издања:

1. Sitzungsberichte 1869. 1. 2.

2. Abhandlungen, VI. 3

3. Repertorium sämmtlicher Schriften der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften.

4. Tomek, Zaklady starého méstopisu pražského II. 3.

5. Jireček, Codex juris bohemici II. 2.

і. Од. г. дра Ј. Шафарика председника друштвеног.

Časopis českeho Museuma swázek 1. од 1828. год. цео течај 1845. и цео течај 1859. год. у 9 књига,

к. Из Русије преко г. митрополита

1. Московскія университетсія извѣстія 1869 књ 3, 4. 5. 1870 књ 1 и 2.

2. С Карељщикова О размѣ щеніи и развитіи устьицъ на листяхъ цвѣтковыхъ растеній. С Петербургъ 1867.

3. Собраніе сочиненій покойной Маріи Николаевны. СПетербург 1862.

4. Засѣдованіе славянскаго благотворительнаго комытета 23-го Марта 3 ком.

5. Каталогъ географическаго магазина генеральнаго штаба СПетерб. 1865.

6. Обозрѣніе сельскихъ школъ новосильскаго уѣзда од А. В. Краснопѣввкова 1870. Москва.

7. Кауфманна Н. Объ анатомическихъ свойствахъ волоконъ ласточка и достоинствѣ ихъ въ прядильномъ искуствѣ. Москва 1865

8. Чистякова Ивана Развитіе кутикулы и ся отношенія къ развитію органа. Москва 1869.

9. Отчетъ объ опытѣ лѣтняго педагогическаго курса читаннаго въ 1869 о. въ Новосельскомъ уѣздѣ

10. Васильева Александра о древнѣйшей исторій сѣверныхъ Славянъ до временъ Рюрика. Ст. Петербургъ 1858.

11. А Чугунова Историческій обзоръ мѣръ правитељства къ развитію землѣдѣлія въ Россіи. Казанъ 1858.

12. Щебальскаго. Начало и характеръ Пугачевщины. Москва 1865.

13. Щебальскаго. Разсказы о западной Руси. Москва 1867.

14. Чижова Письма о шелководствѣ. Москва 1870.

15. Вицина Алекс. Краткій очеркъ управленія въ Россіи отъ Петра великаго до изданія общаго учрежденія министерствъ Казанъ. 1855.

16. Сафонова С. Описаніе чумы постигшей Одессу въ 1837. году. Одесса 1838

17. Взглядъ на выгод торговыхъ сношеній между Франціею и Англіею Одесса 1836.

18. Плансона А. Нѣсколько словъ о земледѣлій въ Россіи. Смоленскъ 1865.

19. Дубенскако Я. Н. Одноконные или двуконные плугы. СтПетербургъ 1864.

20. О крымскихъ лошадахъ. Ст. Петербургъ 1857.

21. Иванцова Платонова М. А. Къ молодымъ. Москва 1865.

22. Демидова А. Агрономичьскіе листы для сельскихъ хозяевъ въ Россіи Москва 1864.

23. Жданова М. Изъ деревни. Практическіи взглядъ на сувременыя преобразованія. Ст.Петербургъ 1865.

24. Иванцова-Платонова МА. Что такое жизнь? Москва 1867.

25. Корсака А. Историко-статистическое обозрѣнїе торго вихъсношеніи Россіи съ Китаемъ. Казань. 1857.

26. Коцебу Августа Свитригайло великійкнязъ литовскій. Ст. Петербургъ 1835.

27. Кауфмана Н. Отношеніе листа къ стеблю. Москва 1862.

28. Шилля Н. J. Вѣрнѣйшій способъ образованія и сбора необходимыхъ на постройку желѣзныхъ дорогъ въ Росіи капиталовъ. Ст. Пстербургъ 1865.

29. Русское сельское хозяйство свеске од 1870, 1, 4, 5. 6,

30. Дра Г. Брауна Руководство къ глазнымъ болѣзнямъ. Выпускъ I. Ст. Петерб. 1868.

31. А. Станкевича Тимофей Николаевичъ Грановскій. Біографическій очеркъ. Москва 1869.

32. Рожденственскаго Виктора священика Объ изданіяхъ для народа. Статья вторая. Москва 1869.

33. Бестужева-Рюмина О составѣ К. русскихъ лѣтописей до конца XIV вѣка. Ст. Петербургъ 1868.

34. Викторова А. Собраніе славяно-русскихъ рукописей В. М. Ундольскаго Москва 1870.

35. Ровинскаго Д. Русскіе граверы и ихъ произведенія съ 1564 года до основанія академіи художествъ. Москва 1870.

36. Гамма Вольгельма Ручная книжка земледѣлческой химіи почвознанія и ученїя о наземахъ. Перевэд. Ст. Петербургъ 1855

37. Скарятина Д. В. Замѣтки золотопромышленника. Часть. I и II. Ст. Петербург 1862.

38. Стихотворенія Ѳ. Тютчева. Ст. Петербургъ 1854.

39. Годичный торжественный актъ въ императорскомъ новороссійскомъ университетѣ. 30-гъ Августа 1869. Одесса 1869.

40. Индія и Индійцы. Ст. Петербургъ 1819.

41. Иванцова Платонова М. А. О римскомъ католицизмѣи его отношеніяхъ къ православію. Часть первая. Москва 1869.

42. Фишера К. В. Основанія хирургической патологіи и терапіи, перевелъ А. Лаутерштейнъ. Ст. Петербургъ 1865.

4.3. Разумова И. Землеописаніе для начинающихъ. Москва 1857.

44 Фролова Изслѣдованія о минныхъ горнахъ. Ст. Петербургъ 1868.

45. Језберы И. Ф. Голосъ западнаго Славянина къ Москвѣ съ колокольны Ивана Великаго. Москва 1869.

Прочитано и потписано на седмом одборском састанку 7 Октобра 1870.

Пети састанак одсека историчког и државничког.

9. Јула 1870.

Били су: председник г. Јеврем Грујић; чланови гг. др. Ј. Шафарик, М. Ђ. Милићевић, К. Јовановић, Љ. Каљевић, Ч. Мијатовић, Милован Спасић, М. Зечевић, Г. Гершић и из другог одсека Ст. Новаковић.

Бр. 27.

Чита се предлог и понуда г. Витковића проф. овд. гимназије, које је одбор упутио одсеку на промишљење и одлуку.

У предлогу томе разлаже г. Витковић судбину српских пресељеника Чарнојевићева времена који су запали у разне општине међу Маџаре, па су се по времену погубили, и о судбини оних места српских у Угарској, у којима је српски живаљ силно попустио или са свим изумрьо. Напомиње, како је по историју важно, да се процес овај наше историје изучи свестрано, јер би то још већма осветлило садање одношаје народа нашег спрам Угарске и попунило знамениту празнину која се у историји налази, па по томе било од знатне користи и поуке

за будуће нараштаје. Историја се пак о томе написати не може, док се на једно место не прикупи сва историјска грађа и подаци који се још изнаћи могу. Г. Витковић напомиње даље како је сад за многе тачке не мало крајње време за прикупљање такве грађе, и тражи да му друштво помогне трошком да би морао обићи главнија места где су Срби некад у већем броју становали међу Карловцима и Комораном, а нарочито манастир Грабовац, где су пренесени останци из манастира Ковина, најстарије српске цркве у Угарској. За овај посао тражи г. Витковић у помоћ 40 дук.

На ово одсек узме у разматрање најпре, да ли има овлашћења и права употребити на ово део од 5000 гр. пор. буџетом друштву одређених „на испитивање и саопштавање о садањем стању српског народа и српских земаља". Неки чланови помињу да је главна сметња томе што је одлуком скупа друштвенога стављено истина половина те суме на расположење одсека историчкога, али је одређено да се потроши на истраживање и испитивање Подунавља српског из наведених тамо разлога. Али како се ове године није нико нашао да поради тога путује у Подунавље, а почем су већ настале ферије, а опет се нико не јавља — те није изгледа да ће се ове године на то иста сума употребити моћи, то одсек одлучи, после дужега већања, да се део поменуте суме употреби на испитивање судбине српске и садањег стања народа српског у угарском Подунављу. Разлози су за то били ови: одсек је мислио да је скуп онако одлучно за случај ако се може извршити, не мислећи ни по што да се онај новац у противном случају ни на што не сме употребити, даље што се с тим новцем у ствари може располагати тек према датој прилици и тек у смислу основне намене; треће, што се сматра да је она одлука скупа тек у начелу изречена, и да оставља одсецима пуну слободу радње за друго поље, ако се случајно на оном пољу ништа не да радити; и четврто, што је одсек мислио да је штета пропустити прилику на једном пољу, кад се и тако на другом ништа не може радити.

Пошто се одсек у томе сложио, одлучи се да се г. Г. Витковићу да сума од 40 дук. да путује поради прибирања доку-

мената и прикупљања грађе у поменуте крајеве с оваким наставлењем: 1. Да он споменике нашега народнога живота у тамошњим крајевима, побележи и опише, натписе сними — и документе које нађе, ако их не може за друштво добити, проучи, где год може препише, а где не може у изводу забележи, и свакад списак од њих начини;

2. Да саопшти како сад стоји народ наш у оним местима у којима изумире и да та места попише, прикупивши у колико је могуће статистичка дата о томе;

3. Да побележи причања и казивања људи о судбини нашега народа у оним местима где је већ ослабио и изумрьо, да би се знало који су узроци, политички, етнографски или економни томе допринели;

4. Да по повратку извештај поднесе, који да буде писан тако да се у њему сви резултати путовања изложе како би се могао у Гласнику друштвеном штампати.

5. Да документе које добије буде дужан друштву поднети, које ће после оценити, хоће *ли* се, спрам важности њихове и откуп какав дати, ако нису поклоњени.

За тим одсек одлучи да наставлење ово изради секретар с г. председником, које да се г. Витковићу преда с препоруком да према томе свој задатак изврши.

Бр. 28,

Г. др. Ј. Шафарик јавља како је из одескога рукописа који је сад својина тамошњега универзитета и који је веће универзитетско по настојању друштвеног члана г. В. Григоровића послало друштву на употребу, преписао живот деспота Стефана Високог, познато дело савременог му књижевника Константина философа. Живот је истина штампан у једном руском зборнику у Москви, али је за нас реткост, и одсек одобри мњење г. дра Ј. Шафарика да се у Гласнику штампа, захваљујући г. дру Ј. Шафарику који за свој труд око преписа и издања овога дела никаква хонорара не тражи.

Прочитано и потписано 15. Септембра 1870. год.

Шести састанак одсека историчког и државничког
15. Септембра 1870.

Били су: председник г. Ј. Грујић; чланови г. г. Ст. Бошковић, арх. Н. Дучић, К. Јовановић, Р. Лешјанин, М. Ђ. Милићевић, М. А. Петронијевић, др. Ј. Шафарик, М. Зечевић и из другог одсека Ст. Новаковић.

Бр. 29,

Прочита се писмо г. Чед. Мијатовића у коме изјављује да прима примедбе г. К. Јовановића као референта на његов чланак „Научност политичке икономије" осем једне, а г. Гершића у колико се слажу са примедбама г. К. Јовановића, услед чега одсек потврђује пређашњу своју одлуку с тим да се уз чланак г. Мијатовића наштампају оба реферата и г. К. Јовановића и г. Г. Гершића.

Бр. 30.

За тим се услед одборске одлуке предузме расправљати питање како да се изврши одлука овога одсека о штампању реферата који се по прегледању појединих чланака подносе. Одбор је спотакавши се у извршењу одсечке одлуке нашао за умесно да се само они реферати штампају *за које се то нарочито одреди*, јер сваки реферат није ни потребно ни могућно штампати. Пошто одсек размисли и разговори се о практичном извршењу пређашње своје одлуке, одлучи сад о тој ствари овако. Само они реферати за које се то нарочито одреди штампају се поред чланака којих се тичу, и онда се извод из њих у одсечком протоколу не пише. Ако ли су реферати такве природе, да одсек за њих не одреди да се поред чланака штампају, онда се од њих увек пише потпун извод у протокол одсечког састанка.

Бр. 31.

Г. М. Ђ. Милићевић прочита свој превод Убичинијеве расправице „Ђорђе Бранковић последњи српски деспот." Одсек одлучи да се та занимљива расправица у Гласнику наштампа. Г. преводник не тражи никакве награде.

Бр. 32.

Прочита се реферат г. арх. Н. Дучића и дра Ј. Шафарика о препису „Бесједе Козме бугарског презвитера против богомилске јереси,“ коју је за Гласник поднео г. М. С. Милојевић. Г. г. референти напомињу како је ова „Беседа“ штампана у „Архиву за југословенску повјесницу“ и у казанском „Православном собесједнику“ за Април и Август од 1864. год. и како су је у својим историјским расправама обилно употребили г. др. Б. Петрановић и Фр. Рачки. Једно дакле за то, а друго: што препис није уређен како је у најновије време уобичајено у нашој књижевности; што се не каже, какве је рецензије, шта је у Беседи најважније и за што; даље, што се у препису самом, какав је такав је, није пазило на фине разлике старо-словенског језика и правописа и редакција његових. То потврђују г. г. референти упоредним наводом из цитата г. Фр. Рачкога и преписа г. Милојевића и изјављују да нису мишљења да се тај препис у друштвеном органу штампа.

На основу тога одсек усвоји потпуно мишљење г. г. референата.

Прочитано и потписано на седмом састанку одсека историчког и државничког 15. Септембра 1870. год.

Седми састанак одбора.

7. Октобра 1870.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, чланови: Јеврем Грујић и др. А. Медовић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 64.

Председник одсека историчког и државничког саопштава одлуку одсека историчког, по којој је из суме „за испитивање и саопштавање о садашњем стању српског народа и српских земаља“ одређено 40 дуката у помоћ г. Г. Витковићу професору овд. гимназије да отиде у Угарску те да тамо потражи опширнију грађу

и документе за историју српских пресељеника у Угарској. Поштосе одбор о овом питању још у напред споразумео, те је тај посао већ извршен, то се сад та одлука накнадно одобрава.

Бр. 65.

Исти председник саопштава даље како је у одсеку одлучено да се у Гласнику штампа „Живот деспота Стевана Високога“ које одбор одобрава.

Бр. 66.

Исти председник саопштава како је одсек одлучио, да се преко власти нареди да се стане на пут утамањивању и сатирању старина по неким местима Србије, о чему је г. М. С. Милојевић посебито извешће дао. Одбор нареди да се према том извешћу о тој ствари пише министарству просвете.

Бр. 67.

Исти председник саопштава како је одсек одлучио, да се чланак г. проф. Г. Витковића „Критички поглед на прошлост Срба у Угарској“ у Гласнику штампа и са 6 дук. од штампана табака награди.

Бр. 68.

Председник одсека историчког и државничког јавља како је одсек одлучио да се од реферата на чланке поднесене за Гласник само они штампају за које се то нарочито одреди.

Бр. 69.

Исти председник саопштава како је одсек одлучио да се у Гласнику штампа Убичинијева расправица „Ђорђе Бранковић последњи српски деспот“ у преводу г. М. Ђ. Милићевића.

Бр. 70.

Према одлуци одсека философског и филолошког одобрава одбор да се чланак Ст. Новаковића „Живот Петра Коришког“ заједно с извештајем о трећој редакцији живота св. Саве од Доментијана у Гласнику штампа и са 10 дук. ћес. награди.

Бр. 72.

Прочита се српски писано писмо г. Т. Леонтовића ректора новоруског университета у Одеси којим ученом друштву захваљује на избору у чланство српског ученог друштва.

Бр. 73.

Прочита се писмо г. Драгише С. Милутиновића ред. члана друштвеног којим се чланства прима и уписује се у одсек уметнички.

Бр. 74.

Чита се писмо секретара мађарског Кишфалудијевог белетристичког друштва, с којим се шаљу књиге истога друштва и пита се, која још издања истога друштва нису овамо послана. Нарећује се, да секретар преко г. др-а Н. Крстића који је и ово саопштио, на то питање одговори.

Бр. 75.

Чита се писмо г. намесника кнежевског достојанства у Србији Јована Гавриловића с којим шаље Српском ученом друштву на оставу под печатом своје примедбе и допуне к историјском делу Нила Попова „Србија и Русија." Г. Ј. Гавриловић ставља услов да се те примедбе под печатом чувају и да се могу дати само оном који би се бавио писањем историје српске новијега времена, а иначе никоме, па ни члану српског ученог друштва. Одбор прима тај аманет заједно с условима да се те примедбе могу дати на употребу за сад само по одлуци одбора у споразумљењу са г. Ј. Гавриловићем као власником аманета, и одлучи да се г. Ј. Гавриловићу са захвалношћу и о томе јави.

Бр, 76.

На предлог секретарев одобрава се издатак из касе од 357 гр. чар. на набавку неких књига за библиотеку српског ученог друштва које су у збирци недостајале. Приложен је рачун.

Бр. 77.

Секретар јавља како је г. Миливој Смиљанић богослов поклонио три стара писма:

а. Писмо Јована Мићића проти Марку Смиљанићу у Љубиш од 12. Марта 1831. из Ариља писано.

б. Писмо митрополита ваљевског и ужичког од 20. Марта 1785. год.

в. Писмо митрополита ваљевског и ужичког Данила од 26. Декембра 1792.

Писма се та примају с хвалом.

Бр. 78.

Прочита се писмо од „Българско то книжевно дружество“ 10 Септембра ове године бр. 5. којим жели да ступи у свезу са Српским ученим друштвом и да се међу оба друштва братска свеза, узајмица и промена књига одржава. Одбор с радошћу прима глас о установљењу књижевног друштва у браће Бугара, наређује да секретар одговори и пошље друштву бугарском досадања издања овога друштва.

Бр. 79.

Секретар подноси од једног ред. члана чланак „Три студије из агрикултуре“ који је за Гласник поднесен. Упућује се одсеку за науке јестаственичке и математичарске.

Бр. 80.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон или у замену:

1. Од г. Атанасија Николића његово дело: Буквица среће и блаженства, друга свеска. Београд 1870.

2. Од панчевачке реалке: Siebenter Jahresbericht über die kais. königl. Oberrealschule in Pančova für 1870.

3. Од г. Јос. Веселића његово дело: Реч у своје време. Београд 1870.

4. Од г. Свет. Ј. Никетића његово дело: Историјски развитак српске цркве. Прештампано из Гласника. Београд 1870.

5. Од г. намесника Ј. Гавриловића:

а. Николе М. Никшића Географијско-статистични речник кнежевине Србије. Нови Сад 1870.

б. Преглед радње министарства правде, просвете, унутрашњих дела, грађевине и финансије, пет књижица.

6. Од уредништва „Младе Србадије“ истога часописа свеску 4-ту и 5-ту.

7. Од г. Вл. Козловског:

а. Edwarda Želigowskiego Jordan, wydanie trzecie. Lwów. 1870.

б. Czajkowskiego Wernyhory tom I. и II. Lwów 1870.

8. Од руског географског друштва из Ст. Петербурга.

а. Записки по отдѣленію етнографіи. Томъ второй. С Петербургъ 1869.

б. Отчетъ императорскаго русскаго географическаго общества. Томъ V. № 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. Томъ VI. 1. 2. 3. 4.

9. Преко г. митрополита Михаила:

Славянорусскія рукописи В. М. Ундольскаго. Изданіе московскаго публичнаго и румянцовскаго музеевъ. Москва 1870.

9. Од г. Влад. Јакшића његово дело: Државописъ Србіе. Statistique de la Serbie. Свеска IV. Изъ статистичногъ одѣленя министарства финансіе. У Бѣограду 1870.

10. Од г. архим. Ниħ. Дучића његово дело „Примједбе на коментар горскога вијенца."

11. Од секретара Ст. Новаковића: Историја философије по Швеглеру. Израдио Д. Матић I. и II. део. Београд 1865.

12. Од југославенске академије њена издања:

а. Rada XII. knjigu. Zagreb 1870.

б. Starina II. knjigu. Zagreb 1870.

в. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium volumen II. Zagreb 1870.

г. Stari pisci hrvatski knjiga II. Pjesme Šiška Menčetića i Gjore Držića. Zagreb 1870.

13. Од г. Ник. Вукићевића Разредницу приправника учитељске школе у Сомбору за год. 186⁹/₇₀.

14. Од Кишфалудијиног друштва из Пеште његова издања: A Kisfaludy-Tarsaság érlapjai uj folyam I.—IV. књ.

15. Од краљ. млетачког института Atti tomo decimoquarto serie terza Dispensa settima e ottava. Venezia 1869—70 2 књ.

16. Од министарства просвете у Русији његовъ „Журналъ" за Април, Мај и Јун. 3 књиге.

17. Од царске руске академије наука из Петербурга, Записки томъ XVI. књ. II. и томъ XVII. књ. I.

18. Од „Българското книжевно дружество" што се ове године установило у Браили његово „Периодическо списание" год. I. књ. I.

19. Од царске академије наука из Беча: Sitzungsberichte der phil. histor. Classe 63 Band, Heft 1. 2. 3. 64 Band Heft

1. Sitzungsberichte naturwiss. Classe 1869 I. Abtheilung № 8. 9. 10. II. Abtheil. 8. 9. 10. 1870. I. et II. № 1. Register 6.

20. Од збора редовничке младежи босанске у Ђакову:

a. Bošnjak, oli koledar za Bosnu, priredila redovnička mladež bosanska koja se podučava u Djakovu, za godinu 1871. U Osieku 1870.

б. Bosanske narodne pripovjedke, svezak I. Skupio i na svietlo izdao zbor redovničke omladine bosanske u Djakovu. U vojn. Sisku. 1870.

Прочитано и потписано на осмом саставку одборском 7. Новембра 1870.

Седми састанак одсека историчког и државничког.

15. Октобра 1870.

Били су: председник г. Ј. Грујић; чланови г. г. Ј. Мариновић, Ст. Бошковић, Г. Гершић, арх. Н. Дучић, Коста Јовановић, М. Ђ. Милићевић, Ђорђе Павловић, М. А. Петронијевић, Алекса Н. Спасић, Милош Зечевић, др. Ј. Шафарик, Милош С. Милојевић, Љуб. Каљевић, и из другог одсека Ст. Новаковић

Бр. 33.

Председник саопшти како на једном од прошастих састанака одсечких није одређено за чланак Ч. Мијатовића „Научност политичке економије“ колика да му буде награда, те по томе одсек накнадно одлучи да се исти чланак награди са 8 дук. ћ. од штампана табака.

Бр. 34.

За тим се прочита извештај г. проф. Витковића о његову путу у Будим поради истраживања грађе за историју српских пресељеника у угарским земљама. У извештају г. Витковић саопштава да је собом донео 1814 различитих старих писама из прошлога века и 90 протокола српске будимске општине, које му је све предато на реверс на употребу. Осим тога донео је 38 комада старих књига које је по разним местима за свој рачун

покуповао и које друштву нуди на откуп, тражећи за њих 100 дук. ћес.

Према томе одсек ваља да одлучи:

а) Хоће ли се штампати извештај г. Г. Витковића.

б) Хоће ли се за друштвени рачун откупити поменуте старе књиге и

в) Шта ће се радити са старим писмима које је донео из Будима на реверс.

На прво питање одсек одлучи да се извештај г. Витковића с неким изоставкама штампа у „Гласнику“

На друго питање одсек изабере комисију да понуђене рукописе прегледа и о њима своје мишљење поднесе, па да се тек после о томе одлучује. У ту комисију одсек изабере г. дра Ј. Шафарика, арх. Н. Дучића и Ст. Новаковића.

На томе ће се већање о тој ствари одложи за други састанак, који да се закаже по што изабрана комисија свој посао сврши.

Прочитано и потписано на осмом састанку одсека 22. Октобра 1870 године.

Осми састанак одсека историчког и државничког.

22. Октобра 1870.

Били су: председник г. Јеврем Грујић; чланови г.г. Ј. Мариновић, архим. Н. Дучић, др. Ј. Шафарик, др. Н. Крстић, М. Ђ. Милићевић, А. Н. Спасић, Милош Зечевић, Милош С. Милојевић, Г. Гершић и из другог одсека Ст. Новаковић.

Бр. 35.

Од стране чланова, одређених да прегледају старе рукописе и књиге г. Г. Витковића, Ст. Новаковић прочита извештај у ком се поименце побрајају ти рукописи. Из извештаја се види како у тој збирци има 22 стара рукописа, 10 књига из старих српских млетачких штампарија и 6 књига српских, руских и влашко-словенских, свега дакле 38 комада, везаних у 37 књига.

Референти мисле да је вредно да се та збирка откупи за друштвену књижницу старе српске књижевности и да се за њу дâ 65 дуката ћес. Одсек усвоји тај предлог, пошто и г. Витковић, упитан да ли пристаје, изјави да пристаје, и одсек одлучи већином гласова да се поменута збирка откупи за друштвени рачун за 65 дуката ћесарских.

Бр. 36.

За тим се приступи расправљању трећег питања предложенога на прошастоме састанку по извештају г. проф. Г. Витковића, на име: шта ће се радити са старим писмима која је он из Будима на реверс донео. О том питању говорило је више чланова са сваке стране, и јавила су се у свему три предлога: један — да се г. Витковићу од стране друштва на његово питање одговори, да према један пут већ датоме упутству те старе хартије прегледа, што је најважније из њих са свим препише а што је маловажније у изводу испише или у кратко саопшти, па да то после као грађу за историју српских пресељеника у Угарској одсеку поднесе; други: да се одреде чланови који ће најпре прегледати те хартије, па онда да се на основу тога одреди нешто а да се без тога г. Витковићу ништа не поручује да ради; и трећи: да се све просто копира, па у архив друштвени стави. После дуже препирке, у којој су чланови за ове предлоге говорили, одлучи се знатном већином гласова да се први предлог усвоји, и по томе да се на питање предложено у извештају г. Витковића одговори: да он стара писма донесена из Будима прегледа, са свим препише што је у њима најважније, а што је маловажније да у изводу испише или у кратко саопшти, па да свој посао после одсеку на преглед поднесе.

Прочитано и потписано на деветом састанку одсека историчког и државничког 29. Декембра 1870.

Састанак одсека јестаственичког и математичарског.

5. Новембра 1870

Били су: председник одсека др. А. Медовић, чланови: др. Ј. Панчић, др. М. Јовановић, М. Г. Панић, К. Алковић, Мих. Рашковић, Љ. Ивановић, Драгашевић и др. Ј. Валента.

---

1. Одборници др. Ј. Валента и др. С. Петровић прочиташе извештај о чланку дра Владана Ђорђевића „О лимфолиптењу." После дуже дебате одсек је већином гласова одлучио да се тај чланак прими и у Гласнику штампа. Што се тиче награде одређено је да се тај чланак са 6 дук. ћ. од штампана табака награди.

2. Известилац одбора за меридијан г. Драгашевић прочита извештај о радњи одбора за меридијан одређеног. Одсек усвоји тај извештај с тим додатком да се од два предложена места за радње у том послу изабере врачарско поље и да се начини и поднесе план за тамо споменуту зграду заједно с предрачуном.

3. Г. др. Ј. Панчић предаје за Гласник чланак „Шумско дрвеће и шибље у Србији са сликама." Одсек прими чланак с тим да се без давања на оцену за Гласник прими и да се писцу дâ највећа награда која се даје за оригинална дела. Што се тиче слика одлучи се да се свака слика награди са 5 дуката ћесарских и да се после штампања оригинали сачувају.

4. Г. Драгашевић предаје хипсометричну карту Млаве и Пека. Одсек прими овај рад с великом радошћу, одлучи да се прими без давања на оцену и да се штампа у Гласнику онако у бојама као што је израђена, а чланак који ће целу карту објаснити предаће се касније. Награду је одсек оценио сумом од 50 дуката и за карту и за чланак којим ће се пропратити.

5. Изнесу се на преглед послане за Гласник „Три студије из агрикултуре." Одсек одреди редовне чланове г. Радића и Рашковића да ово дело прегледају и о њему своје мишљење одсеку саопште.

Осми састанак одбора.

13. Новембра 1870.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, чланови, г. г. Јефрем Грујић, др. А. Медовић, М. Миловук и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 80.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је накнадно према својој пређашњој одлуци у којој није било назначено откупа, одсек историчкк и државничкя одредно да се чланак г. Ч. Мијатовића „Научност политичне економије" у Гласнику штампа и са 8 дук. ћ. од штампана табака откупи, које одбор одобрава.

Бр. 81.

Исти председник јавља како је исти одсек по саслушању нарочите комисије одлучно да се збирка старих рукопис и штампаних књига г. проф. Гавр. Витковића коју је друштву на откуп понудио, откупи за 65 дук. ћ. које одбор одобрава.

Бр. 82.

Председник одсека јестаственичког и државничког јавља да је одсек одлучио да се чланак г. дра Владана Ђорђевића „О лимфолиптењу" у Гласнику штампа и са 6 дук. ћес. од штампана табака награди, које одбор одобрава.

Бр. 83.

Исти председник јавља како је одсек одлучио да се чланак г. дра Ј. Панчића „Шумско дрвеће и шибље у Србији" заједно са сликама у особитој књизи штампа и са 10 дук. ћес. од штампана табака откупи а слике да се награде свака са 5 дук. ћес. Одлуку ову одбор одобрава.

Бр. 84.

Исти председник јавља како је одсек одлучио да се прими и с објашњењем у Гласнику штампа г. Драгашевића „Карта Млаве и Пека" и да се са 50 дук. ћес. откупи. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 85.

Секретар јави како би друштву врло потребно било да има једну добру касу, у којој би се и новци друштвени и важна писма која друштво има чувати могли. Будући се та набавка из обичних друштвених средстава нема откле учинити, одбор одлучи, да се о томе пише високој земаљској влади, да друштву таку једну касу набави.

Бр. 86.

За оправку намештаја у соби где друштво своје састанке држи, одлучи се да се секретар побрине да се оправка изврши, и овлашћује се да рачуне може исплатити.

Бр. 87.

Књижарница Вел. Валожића подноси рачун од продатих друштвених књига од Ђурђева до Митрова дне 1870 године и полаже 826 гр. 20 п. чар. Одбор наређује да се доходак тај уврсти међу остале овогодишње дохотке друштвене.

Бр. 88.

Одбор одобрава да се по рачуну исте књижарнице исплати 41 гр. чарш. трошка за набављање чешког „Научног словника“.

Бр. 89.

На молбу Јагодинске читаонице наређује се да јој секретар пошље оне од друштвених књига којих повише има.

Бр. 90.

Чита се писмо г. министра просвете и црквених дела од 6 Нов. ов, г. бр. 5072 којим тражи списак чланова друштвених за шематизам. Наређује се да секретар тај списак пошље.

Бр. 91.

Чита се писмо г. министра просвете и црквених дела од 6 Нов. ов. г. бр. 5056, којим се шаље друштву буџет за 1871 год. и јавља се да му је кредит код мин. финансије отворен.

Бр. 92.

Секретар јавља да је на предлог ред. члана г. Мил. С. Милојевића издао за четири српске школе у Ст. Србији неке од књига друштвених за које је наређено да се могу издавати тим школама. Одбор одобрава.

Бр. 93.

На предлог редовног члана г. арх. Нић. Дучића одбор одлучује да се издаду неке друштвене књиге једноме румунском књижевнику у замену за румунски часопис „Revista romàna", и једном далматинском српском књижевнику.

Бр. 94.

Секретар подноси књиге које су дошле на поклон или у замену Српском ученом друштву и то:

а. Од г. Чед. Мијатовића његово делце Јавна сместишта. Београд 1870.

б. Од г. Н. Прванова из Бугарске његово дело: Извод из българска-та граматика Русчюкъ 1870.

в. Од г. Андрије Станковића

1. Стејића Ј. Домаћи лекар и правила за болеснике. Београд 1870.

2. Црквенску историју Јевсевија Памфила, превод владике Гаврила, књига друга. Београд, 1870

г. Од г. архим. Гер. Петрановића из Задра.

1. Побожна размишљања при саслушаню свете литургіе. Четврто издање 1870.

2. Карту Далмације, рађену у Милану.

г. Од г. проф. Г. Витковића.

2. Képes kalauz, a magyar nemzeti museum érem — és regiségtárában. Pest 1870.

2. Catalogue spécial du royaume de Hongrie. Publié par la Commision royale. Paris 1869.

3. Katalog der Industrie-Kunst und archäologischen Ausstellung, die bei Gelegenheit der Versammlung des ungarischen Aerzte und Naturforscher in Pressburg veranstaltet wird. Pressburg 1865.

4. Magyar régészeti krónika. Rómer Floristol.

5. Utmutatás a régi keziratok lemásolására. Romer.

6. Emléktáblak Budán

7. Magyaroszág Földmivelóihes. Rómer Flóris. Pest 1866.

8. A poszonyi káptalan újabban talált egyházi. Romer Floris.

9. Слику која представља гроб Марка Мисленовића сењског капетана, за владе Владислава краља угарског, цртеж доктора Ромера.

10. Од доп. члана г. Јиречка његово дело Nákres mluvnice staročeske. Prag 1870.

11. Од г. Ламбла Roční zpráva o hospodárskè škole v Chrudimi sa školni rok 1869—1870. Prag 1870.

12. Г. Јов. Гавриловић намесник књажевског достојанства у Србији штампане законске предлоге поднесене од стране владе првој законодавној скупштини у Крагујевцу.

13. Др. Ј. Панчић своја дела!

а. Нешто о шумама, приликом затварања првог земаљског излога у Крагујевцу 1870.

б. Plantae serbicae rariores aut novae a prof. Roberto de Visiani et prof. Josepho Pančić descriptae et iconibus illustratae decas III. Venetiis, typis J Antonelli edit. 1870.

Прочитано и потписано на деветом одборском састанку.

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XII.

СВЕСКА XXIX СТАРОГА РЕДА.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1871.

ГДЕ ЈЕ ШТО.

НОВАЦ И КРЕДИТ

II.

КРЕДИТ.

A little while, aud man took the greatest stride of all In the march of civilization. — He gave credit.«
The history of banking by
W. J. Lawson.

1.

Размене не свршују се увек непосредно из руке у руку; оне се не свршују увек ни трампом. Ловац Л и рибар Р живе један поред другога; и они су се навикли на то, да размењују по кад и кад своја сувишна добра: него они би веома желели да могу по кад и кад да добију и друге хране, и да неморају непрестано живети од риба и дивљачи. Ловац шумски Л, желео би да кад и кад има на своме столу рибе, а Р рибар желео би да може имати бар по неколико пута у месец дана и дивљачи. У овом случају размена свршује се из руке руку: нити има на свету што простијега од ове операције. Једне вечери рибар Р врати се кући с празном мрежом; јер узбурена вода није му дала да улови ни једну једину рибу. Напротив, ловац шумски Л тога дана имао је изванредну срећу, он је уловио и кући својој донео више дивљачи,

него што је обично ловио, и што може да потроши тога и следујућег дана. Рибар Р изјави ловцу Л, да он жели имати сувишну дивљач његову, и да би радо пристао на то, да се обвеже да му за исту дивљач врати идућег дана извесну количину рибе. Ловац Л са своје стране опет био би са свим задовољан кад би могао да има за сутрашње оброке рибе на место дивљачи, која му је већ дотужала, и да се тога дана одмори и у лов не иде. Да ли сада због тога што рибар Р не може одмах да да равну вредност у размену, да ловац Л не пристане на то, да му уступи своју сувишну дивљач и да ли би, ако он не би пристао, по њега — рибара Р — и ловца Л овакав поступак био од вајде?

Тако исто, кад је стало до тога да се даде у размену не добро за добро, него добро за службу, или служба за службу. У овом последњем случају сама природа радње може то учинити, да се добра не дају у размену и не враћају у једно исто време. На прилику бродар Б предузео је да направи један чун на коме би се он превозио на другу страну обале, а земљеделац З започео је да направи један амбар, у који би он сипао и чувао своју храну. И код једног и код другог предузећа има таких радња које две руке истина могу да раде али врло споро и врло тешко. Бродар Б радећи сам на своме чуну пробавиће може бити читав месец дана на прављењу свога чуна, па и земљеделац З пробавиће толико исто времена око прављења свога амбара радећи га сам без ичије помоћи. Напротив, са четири руке могао би се сваки од ова два рада да сврши само за недељу дана; и тако, ако Б помогне З на његовоме послу, и З помогне В на прављењу чуна, и амбар и чун они ће моћи да сврше само за

две недеље дана: и Б и З доћи ће до пожелане сврхе са пола времена и труда. Бродар Б нуди земљерадника З да му он помогне једне недеље, да он направи његов чун па у накнаду за његов (З) труд и дангубу, бродар Б обећава му, да ће му помагати целе идуће недеље на прављењу његовога чуна. Ми држимо да би било штетно по обе ове стране, ако се ма која од њих неби склонила на овaку корисну понуду, и то нарочито у том случају ако се оне неби склониле само за то, што се услуге не могу да размењују одмах, тако да кажемо из руке у руку, за то на име што бродар Б не може одмах, исте недеље да учини услуге тежаку (З) него тек идуће недеље, по што они сврше свој чун.

То је несумњива истина, да ни ловац ни земљерадник не би никако пристали на овaку размену, ако би један или други посумњао о томе, да ће се дато обећање тачно и уредно испунити. Ловац Л пре ће пристати и склонити се на то, да остави своју сувишну дивљач за идући дан, него на то, да ју да у размену рибару Р за рибу, коју може бити неће од њега добити. А земљерадник (З) опет пре ће волети и склонити се на то, да проведе четири недеље на прављењу свога амбара, и да се око њега подоста напати и измучи, него што ће се склонити на то да жртвује и један једини дан, а још мање једну целу недељу на прављење бродарева чуна, за шта он може бити неће добити у накнаду равну количину рада и труда. Него замислимо сада да ова ствар овако стоји, на име да Л и З немају никака узрока да један на другога сумњају, да они један другоме потпуно верују за оно на шта би им се обвезали Р и Б: у оваком случају они ће радо на то пристати да сврше трампу

на онај начин на који им се она нуди од стране Р и Б, онако исто као кад би трампили готово за готово, или из руке у руку.

2.

Ова је операција врло проста, него опет у њој се налазе главне црте онога што ми зовемо кредит.

Ми ћемо да пробамо да изнесемо на видик ове главне црте; да раставимо операцију кредита коју мало час наведосмо, и показаћемо: шта ради поверитељ; какву улогу има дужник; за тим показаћемо покретало које склања на кредит поверитеља или још боље шта њега наводи на то да он баш онако ради као што ради а не друкче.

1, Ловац Л. што трампи своју сувишну дивљач за рибу рибара Р, има право да тражи, ди му рибар даде рибу одмах чим он њему уступи на расположење своју дивљач; земљерадник З, који трампи свој рад за рад бродарев Б, у свом праву је да тражи, да бродар ради на прављењу његова амбара, док он (З) буде радио на чуну бродаревом, или — овако радећи и Л и З морали би да напусте са свим сваки свој посао — да по неколико сахати обдан, по неколико пола дана на једноме и на другоме послу, на прављењу чуна и амбара проведу. Л и З не траже оваки рад, јер они врло добро то знају, да би, на овакав начин један другоме помажући, много више изгубили, него што би добили; него споразумеју се на то, да рибар Р сутра донесе рибе у размену за дивљач, и да бродар Б идуће недеље врати рад којим му је помогао З. И по овоме ми изводимо, да веровати или давати на кредит значи: пристајати на доцније враћање онога што се дугује, примати, на место од-

мах, доцније равну вредност, с додатком неким на који има право онај који уступа другоме каку ползу (добро, услугу, уживање).

2. Кад изузмемо случајеве поклона и наслеђа, онда ми постајемо закони имаоци од туђе ствари, на име имамо право да с њоме располажемо по нашој сопственој вољи тек пошто смо ју платили, пошто смо ју са свим добили од њена првог имаоца, пошто смо дали за њу њеном првом имаоцу оналику вредност у другим добрима, или услугама или уживањима, на колику је он пристао од своје воље. Међу тим, Рибар Р троши дивљач ловца Л а бродар Б усваја рад тежака З пре него што су они вратили зато равну вредност; они употребљују сопственост туђу као да би она била њина, или као да би ју они већ прибавили били. Они ово чине на саизвољење лица чија су она добра која се налазе у њиним рукама. По томе бити верован или кредитиран, или добити на веру или на кредит, то толико исто значи колико имати неограничено право, имати силе и власти привремено располагати с каким добром туђим. Ми кажемо, привремено располагати за то, што сутра, после једне недеље дана, онда управо кад лица Р и Б врате уговорену вредност, онда ће велимо дивљач ловца Л и рад тежака З постати са свим њина изкључива имаовина.

3, Ми знамо шта је то управо што склања ловца Л и тежака З да пристану на то, да приме доцније равну вредност за своје другоме уступљено добро и за свој уступљени рад, на место сада одмах, тако рећи из руке у руку. Они на име пристају на овако што само за то, што се другојаче не би могле да сврше и остваре ове размене, које су и по њих а и по оне с којима они ступају

у размену од велике користи. Међу тим, они могу ступајући на овакав начин у размену, да траже да им стране, које ће они чекати, даду неку накнаду за одлагање, да им оне плате неки интерес на њино добро и на њин рад који они уступају; тако, ако се обично, на име за готово риба рибара Р и дивљач ловца Л размењују ока за оку, грош, за грош онда ловац Л искаће од рибара Р, онда кад му он даје своју дивљач на тај начин, да му он сутра врати равну вредност у риби, оку и по рибе, или у новцу, један грош и по; кад обично, на име за готово, или из руке у руку, тежак З и бродар Б размењују свој рад, сахат за сахат, пола дана за по дана, онда ће тежак З искати, може бити, од бродара Б, за свој рад, који он сада даје, за рад, који ће му се доцније вратити, осам дана и по, или ако се један дан рада плаћа по један цванцик, осам цванцика и по, што му даје бродар Б.

Завођење равновредности између позе која се сада даје и оне позе која има тек после извесна времена да се прими, јесте једно од најважнијих и најозбиљнијих питања кредита (интерес и ескомпт). Него ми ћемо за сада ово питање да обиђемо, па ћемо да се пустимо у истраживање онога шта управо склања ловца Л, и тежака З да уступе своје добро и свој рад у размену за добро, које им се обећава, и за рад, који им се обећава вратити у размену после извесна времена, на име на шта оснивају они своју веру за то, да ће им се она полза одиста вратити, коју они дају сада Р и Б.

По томе неопходно је нужно да кажемо, на чему оснивају своју веру ловац Л и тежак З спрам рибара Р и бродара Б. Пре свега њина вера спрам лица која они кредитирају може да се оснива на далеко чувено поштење

њино; ловац и тежак знају то врло добро, да су Р и Б таки људи, да кад што обећају и своју реч коме дају увек тачно и на време одрже. У случају кад лица Р и Б не би били таки људи којима би смели да верују Л и З, онда би ови од њих тражили, ако би хтели да им се да на услугу добро и рад на поменути начин, каку залогу стварну, на прилику какав њин алат, каку одећу, како посуђе, с којим би се они могли наплатити онда, кад они не би испунили дату реч. Или они не траже никаку залогу за оно што дају Б и Р за то, што се уздају да су довољно снажни фисички, па их могу натерати увек да испуне оно на шта су им се обећали и своју реч дали. Па они могу да им дају своју сувишну дивљач за рибу будућу и свој рад садашњи за рад будући, а да за њих не траже никаку стварну залогу и због тога, што држе и верују, да племе, поглавица, друштва, обичаји, нарави, закони не ће допустити Р и Б да они не испуне своја обећања и не одрже задану реч, него да ће их натерати, у случају потребе и нужде, да одрже и испуне на шта су се обећали. По разним овим околностима, свет ће лакше или теже склањати се на давање кредита, тражиће већу или мању цену па да пристане да им се оно врати после извесног времена што је другоме дао на веру. Тако дакле, кредит се рађа од оног часа чим онај који уступа другоме своје ма како добро или услугу пристаје на то, да за то прими доцније равну вредност с додатком неким, неком накнадом.

3.

Кредит је од врло велике ползе по све радње. Помоћи његовом закључују се и свршују многе радње од огромна значења по васцео свет, које иначе никада не

би света угледале. Он олакшава многе операције, које без његове помоћи, не би могле ни с места да се помакну. Он нарочито игра велику улогу кад операција трампи код којих има да се постави равна вредност између онога што се сада даје и онога што ће се доцније вратити средством дометака. На прилику ткач Т има двајест и пет аршина откана платна, које би радо уступио другоме у размену, јер га не треба за потрошњу своје куће, а то за шта би он најрадије дао у размену своје расположљиво платно, јесу дрва за огрев, од којих он нема нимало, и која су му неопходно нужна, јер је студен јако стегла у његовом селу. Имаалац забрана (Ш), његов сусед има доста дрва на расположењу и за уступање, и жели охоло да неки део од њих уступи у размену за платно, јер му ово преко треба да себе и своју кућу одене. Ткач Т има право на петора кола дрва његова суседа Ш за својих 25 аршина платна, која хоће да му уступи, по процени дрва и платна, коју је усвојила цела она околина у којој њих двоје живе; али ткачев сусед Ш у то време нема више него само троја кола дрва. Па они и поред ове незгоде склањају се на то, да ступе у размену добара; и ткач Т пристаје драговољно на то, да добије доцније за своје платно вредност од двојих кола дрва, која није могао сада да му даде његов сусед Ш, која заједно са оним тројим колима износе равну вредност од 25 аршина платна ткача Т. На овај начин кредит уклања с пута запреку, која смета размену ткача Т и његова суседа Ш, и која је поникла од туда, што се није налазила равна вредност између вредности које се пожеле да трампе.

Кредит добија већег маха, и много се више употребљује онамо где је трампе нестало, па њено место за-

узела размена. Код размене операција се удваја: на име настаје давање у размену добра нарочна, (леба, вина, дрва) за добро опште (новац) и опет давање у размену добра оштег за друго добро нарочно да се дође до оне исте сврхе до које су некада долазили људи простом трампом, или разменом из руке у руку двају нарочних добара. И из овога изалази то јасно, да за исти број добара нарочних која мењају своје имаоце нужно је најмање двапут толико операција размена колико је њих било под владом трампе, а ово опет изазива прилике за посредовање у кредиту. Осим тога, пошто је трампино место заузела размена, и деоба рада, која је до тог времена, или под самом владом трампе, била нешто случајно, постала је са свим ствар нужна и редовна; она се уредила по извесним начелима, и постала општа. И овако стање ствари обвезује поједине људе и читава друштва, да једнако уступају у размену своја добра за добра која је произвео туђ рад; на који начин све више размена постаје на свету, и све се више умножавају таке прилике, у којима се послови не могу никако да раде без помоћи кредита.

Него код оваког стања ствари кредит се може давати много лакше, јер под владом размене ми не морамо да дајемо у размену једно добро за друго добро од така створа и природе, које би ми морали одмах потрошити. Под владом размене сваки иде на то, да размењује своја добра за опште добро, које ће моћи с нова разменити за оно, што му се свиди, и што треба, и онда и онамо кад и где му се то свиди. Под владом размене на тај начин ималац извесна нарочна добра налази се у повољнијим околностима, и може пре да даде своме суседу или познанику кредита, и више и чешће. Па он ће се на овако што —

на име на давање кредита тим пре и много лакше склонити, кад зна да се равна вредност — на име новац за који он пристаје сада да уступи своје добро па да му се оно даде после уговореног времена, да се неће покварити кроз то време, и кад зна да оно неће изгубити ништа од своје вредности; а међу тим под владом трампе то је са свим зависило од случаја, да се вредност добра не промени с којима се он плаћао после уговорена времена.

4.

Ми смо довде све једнако говорили само о простим разменама, на име газда А има извесну количину на расположењу од извесног нарочног добра, на прилику жита; он би хтео радо да ју другоме у ступи, па ју нуди у размену лицу Б, или трошачу, који треба овако добро, и који му за њ даје или одмах — готово — или доцније — кредит — равну вредност у општем добру — новцу. Ако опет газда А узхте да има како друго нарочно добро, на прилику рува, он онда тражи овако добро од кројача К у размену за опште добро, које он с нова уступа. Ово је двогуба трампа, него свака од ове две операције свршује се онако као што се свршавала с једном операцијом под владом трампе, између првога производача добра и последњега или крајњег његовог трошача. Али проста операција размене не траје дуго, па и не може дуго да траје. Јер радње се из дана у дан све више шире и укрштају: операције и трећа лица искрсавају и у разменама учествују. Остављајући на страну многе јако сложене и подчињене размене, ми можемо у опште изрећи то, да се највиша чест размена

дели на два велика рода: на име на размене непосредне и размене посредне, које ћемо одвојено пропратити.

Размена непосредна јест операција код које добро или предмет размене прелази непосредно из руке имаочеве и руке лица које ће га потрошити одмах, да с њиме задовољи коју од својих потреба. А размена посредна јесте операција код које онај који уступа другому своје добро, и онај коме он ово добро уступа, ако не и један и други — на име продавац и купац, само су посредници између онога који добро производи, што је почетак код сваке размене, и онога који добро троши, што је крај сваке размене. И тако, размена је непосредна онда, кад тежак Т прода своје жито, које је пожњео на својим њивама, домаћици Д, која од њега прави и пече леб за потрошњу своје сопствене куће; тако исто и онда је размена непосредна кад виноделац В, прода своје вино самоме човеку који ће га потрошити са својом породицом; кад кројач К уступи у размену своја одела занатлији З, и овај с њима одене себе и своје укућане. Напротив размена посредна онда се догађа, кад тежак Т уступи у размену своје пожњевено и самлевено жито спекуланту С, који га продаје на ситно или на крупно разним лицима, која га требају за своју израну; кад виноделац В уступи своје вино трговцима винарским, па га ови после даље уступају и препродају онима који га требају за своју потрошњу; и кад кројач К прода своја рува готова разним трговцима који их за тим препродају разним лицима.

На овакав начин могли би да поставимо разлику и о службама и уживањима, на име ми би могли да их поделимо на посредне и непосредне, па би могли да ка-

жемо: размена непосредна бива онда кад платимо известну цену самоме мајстору столарскоме, који нам је сам собом, без сваке и најмање помоћи какога другог човека, оправио писаћи сто, кад ми сами плаћамо лекара за походе лекарске, које нам је он у разним приликама учинио, онда када смо били слаби. Напротив размене посредне бивају онда, кад ми цену за оправку нашег стола писаћег дамо какоме стругару, чији нам је помоћник направио сто, а не он сам, и кад ми не плаћамо лекару за његове походе него известном друштву, којега смо ми редовни члан, и ком ми у име лекарске таксе дајемо годишње неку извесну суму новаца, (као што је то случај на прилику по немачким универзитетима, где слушаоци годишње плаћају по неколико гроша, па тим добијају право на лечење и безплатне лекове кроз целу годину за коју су платили). Него то може сваки врло лако увидети на први поглед, да се службе и уживања слабо дају размењивати непосредно, или да се они на овако што врло неугодно дају употребљавати; јер и службе и уживања имају карактер преко сваке мере лични и спрам онога који њих другоме уступа и чини, и спрам онога коме се она уступају и чине. Службе и уживања, тако да кажемо, изтичу из самих производача, и иду управо и непосредно к самим трошачима.

Разменâ посредних и непосредних може бити у строгом смислу речи само код добара; и само добра могу бити предмет размене једне или друге врсте, на име посредне или непосредне.

И сам обичан разговор познаје разлику између ове две размене; он зове трговином само размене посредне, и никоје друге. По обичном или свакидашњем разговору

само је онај трговац, који се бави са посредним разменама, а не и онај, који тргује са добрима која је он сам произвео, или која он купује за то, да с њима подмири своје сопствене потребе.

5.

Сада прелазимо на то да видимо каку улогу има кредит у разменама простим и непосредним. Кредит чини нарочне услуге; он је врло често такова стихија, без чије помоћи онај, који жели да има и да добије на своје расположење како добро, а није у такоме стању да за њ може положити одмах равну вредност, неби могао никако до истог добра доћи, па у многим приликама неби могао да задовољи, може бити, каку од својих највећих и најпречих потреба. Ми смо и то још видели, да се кредит у велике употребљавао и онда кад су људи знали само за просту размену, или за размену из руке у руку. Колико је нуждан и полезан кредит, о томе ми можемо врло лако да се уверимо, ако погледамо на огромне радње и предузећа, којима је он основа, и које без њега не би могле никада ни да се предузму ни да се сврше.

Кредит је у опште полезан по човечанско друштво само у толико у колико он корисно производи премештање и преношење капитала из руку једних у руке других. Лице оно на којега се преноси извесна сума капитала за неко кратко време треба да је зна тако употребити, како ће она донети већу корист по све човеково друштво него кад би она остала у рукама његова првог имаоца кроз то време. Код кредита који се даје на потрошњу, овако готово никада није у ствари. Обућар и кројач

имају заједно десет хиљада гроша вересије, коју суму њима дугују четерест њиних муштерија. По њине муштерије ове суме које они дугују нису никакав капитал, а напротив за кројача и обућара оне би све заједно на име 40 × 250 гр. биле, кад би се налазиле у њиним рукама, велики производни капитал.

Из овога изалази то јасно, да је кредит потрошње, или кредит који се чини кад размена непосредних, који се даје онима који га узимају по нужди, од штете, и то много више од штете по оне који га дају него по оне који га узимају из небрежења или из навике; он је још штетнији по оне који су принуђени да га дају; а с гледишта општег и овакав кредит од ползе је. По овоме што рекосмо о кредиту за потрошњу то је, међу тим, очита ствар, да ову врсту кредита не треба никако ширити и развијати; јер будућност велика кредита не састоји се у томе, да се ова његова страна помаже и развија.

Код кредита ваља разликовати тако исто и оно што се види као и оно што се невиди. Кредит је ствар неизказана у начелу; него треба се добро освртати и на резултат који од њега долази по појединце и цело друштво: треба испитати добро не само где капитал иде, него тако исто и то с које стране и из каких извора он долази, радње из које се извлачи, као и посао који му се намењује. То се само по себи разуме, кад ми зовемо кредит потрошње кредит који се употребљује и разменама непосредним, да ми ове речи узимамо у њином најужем смислу; на име да ми под тиме разумемо операцију подсредством које предмет који се другоме уступа долази управо не своје опредељење. Ово је опредељење

са свим тачно; и оно искључује многе размене од карактера мешовита које се разликују од кредита потрошње. Нема сумње, да размена непосредна постоји и онда, само у много опширнијем смислу, кад ужар београдски купи кудеље од сељака из Остружнице; јер и у овој прилици кудеља иде управо на своје опредељење, на име она се претвара у ужета. Него она није дошла на овај начин на своје „крајње“ опредељење: она није па крају свога оптока, где би имала да престане бити предмет размене. За ову кудељу, операција размене посредне са свим била би она, која би ју пренеле из руку остружничана сељака у руке таког ужара који би од ње направљена ужета употребио сам на подмирење својих сопствених потреба. Напротив, операција која се свршила између остружничанина сељака и ужара београдског није проста размена, непосредна, у смислу правоме и строгоме; она не ставља производ — ужета — и руке трошача последњег и истинског. Кредит, који ће се умешати у ову операцију, биће, по околностима, или кредит занатлијски или кредит потрошње. На овај последњи, на име на кредит који се меша у размену која преноси производ уступљиви у руку трошача у правом смислу, односе се примедбе које смо ми напоменули говорећи о улози кредита коју он има у разменама непосредним.

6.

Ми ћемо сада да почнемо да говоримо о кредиту трговачкоме, или такоме кредиту који посредује у разменама посредним.

Размене посредне значи посредовање трећих лица, која, на место сама да производе добра, употребљују

своје време, своје изворе, своје трудове на то, да зближе производача од добара и трошача од добара, да олакшају једнима набављање оних добара, која они желе имати, и да олакшају продају оних добара, која други опет желе да истуре из својих руку. Ми држимо да би излишно било да доказујемо, како су оваки посредници преко нужни по свима образованим друштвима; јер је то само од себе са свим увиђавно. Најсиромашнији тежак намирује своје личне и свакидашње потребе добрима из најудаљенијих светских крајева. Чакшире чојане или од сукна које он носи може бити да су направљене од чоје која је израђена у аустријској какој фабрици, него од вуне српске, коју су српски спекуланти однели и продали у Пешти или Бечу, или од чоје инглеске, него која је откана од вуне аустријске; или од сукна, које је израђено у Ердељу или Турској, и у Србију донесено, скројено и сашивено. Тако, кошуља коју тежак носи може бити да је од памука индијског који су у Европу донели Инглези, и да је опредена у отачбини Аркврајтовој, или у Швајцарској, или у Белгији, Аустрији, и т. д., а у Шумадији откана, покројена и сашивена. Па тако стоји и са стотинама других добара и алата, који су позвани на то да задовоље наше преке и неизбежне потребе. Сад питамо, је ли то икако могуће, да тежак може сам себи набавити непосредно сва добра која су му нужна за његову радњу и његов опстанак? Посредници су на сваки начин нужни, да разна добра набављају од њиних производача, и да их продају на ситно или на крупно трошачима. Трговац ослобођава те муке и дангубе производача добара и трошача да се узајамно траже и споразумевају о продаји и купљу, и на тај начин он чини

велике услуге и једноме и другоме. Трговаца свуда има где год има поделе рада и где год је свет унапредио у образовању. С поделом рада и унапређењем светским и трговина све се више шири и све већег маха добија.

Него права трговина не би могла ни за тренутак да опстане, не би могла ни корака у напред да корача без помоћи кредита. Онај који осећа да има и дара и способности, које су нужне, и воље за трговину, или који је по својима знањима, или са свога доброг и великог познанства позват на трговање, нема у свима приликама толико капитала колико би му неопходно нужно било за купље добара с којима би он водио своју радњу. Оно мало капитала, што он има и с којим је одпочео своју радњу, мораће уступити из својих руку давајући својим муштеријама добра на веру. Па што се више развија трговина у коме крају тим све више добија маха навика или потреба да се ради у велике, а тим трговина опет постаје неспособнија да све своје купље готовим новцем и одмах плаћа. Те у след тога постаје нужно једно од овога двога, или да производачи добара трговачких пристану на то, да они причекају за неко време своје купце за суме новчане, које засецају њина добра, која су ови од њих узели, или да купци — њиних добара — трговци — могу добити на зајам онолику суму вредности опште — новца — колику суму износе добра нарочна или трговачка, која су они купили од њиних производача: с другим речма ово значи, трговац мора узети у зајам или добара или новаца па да може да ради и даље, и да опстане у својој радњи.

Производачи и трошачи жале се на многе руке кроз којих пролазе добра пре него што се употребе на саму

потрошњу, на многе посреднике трговачке, и на велике цене добара, које долазе од њина посредовања између правог производача и правог трошача добара. Они не траже да замене размену добара с трампом, него они би хтели да производачи и трошачи у разменама непосредно између себе раде у саобраћају.

7.

Најпре и најпре ми ћемо оставити на страну сваку двосмисленост, која би увелике нејасном учинила основу. Гледајући на ову ствар мало из ближе ми на први поглед то опажамо, да посредовање или управо посредници трговачки нису ни мало узрок томе што су цене добара врло често са свим велике, сравњавајући их са трошковима које су учинили око њина произвођења и набављања; него напротив, што чини скупом њино посредовање, што чини да производачи од добара добијају за своја добра много мање, на име много мање у вредности општој — новац — него што би они могли да добију за њих од правих трошача истих добара, то је управо то, што трговац није прости посредник; он се поставља за неко време у такав положај као да је он сам производач оних добара с којима тргује; он постаје за неко кратко време прави ималац од добара, која се другима нуде на продају. Он у ово улаже свој капитал, своју дангубу, свој труд; он се излаже ризицима да изгуби уложени капитал, који губитци долазе нарочито од обезцеењња добара, и од других многих неприлика. Па све ово што набројасмо јесте од таке природе да у велике захтева, да се трговац награди, и то у многим

приликама добро награди. Наґрада трговчева мења се тако исто као што се мењају околности, она је некада малена, некада умерена, а некада и претеран, велика, Па кад ово помножимо са читавим низом трговаца набављача, који један за другим заузимају место првога ималца од добра; онда мора да поскупи цена добра које се продаје, онда мора да постоји велика разлика између цене с којом се задовољава први продавац добра (производач његов) и цене коју мора за њ да плати последњи купац (трошач његов).

Неки су тога мишљења да би се ствари са свим изменило, кад би трговац био само прости посредник, извршач производачев, у име чије, на чије ризике и опасности, он би ступао у погодбу са трошачем; на име кад би се трговина у опште уредила онако како се она води, од чести, по најнижим слојевима друштвеним, и како се она води по највишим слојевима трговачког света. Мали трговци којих има силество на броју и по варошима и по варошицама, и трговци по селима нарочито, од таке су врсте трговци којима поверавају своје еспапе малени занатлије и малени фабриканти, преко којих они пробају, ди за малу награду одређену једном за свагда, или за награду која се поступно увећава протурују и промећу своје производе; а комисионери трговачки, којих улога постаје с дана на дан све већа и значајнија, као што се међународни одношаји све више развијају и уређују, нису никако набављачи добара непосредно за трошаче; они су само посредници између производача разних добара и трговаца који раде на велико више него на мало. Добра дакле остају чиста имаовина њиних производача, и комисионери их примају само на сместиште

и другима их уступају просто за рачун својих налогодаваца.

Налогодавац нема ни права ни моћи на то, да натера кога да му за његово посредовање тако скупо плаћа, као што то може да чини, а и чини у многим и многим приликама посредник купац и посредник продавац. Посредник купац и посредник продавац, до извесна ступња, господари су, па овај свој положај они често злоупотребљавају да омахну правог производача и праве трошаче, да покваре њине узајамне одношаје. Напротив, налогодавац јесте њин агенат, или слуга под платом, којега они готово увек плаћају спрам службу које он њима чини, па у след тога то лежи њему јако у интерес да их својски и добро служи.

Жалбе на посреднике између правих производача добара и правих трошача, као да они донекле поскупљују цене добара у многим и многим приликама, нису неосноване.

У трговини пре свега треба се и за то постарати, да се са што мање лица служимо, и да се она што пре и брже врши; јер многа лица стају друштво великих трошкова, а споро одправљање опет стаје времена и дангубе, па следователно и ћвеликих трошкова. И једна и друга незгода до некле уклонила се код трговине у најновије доба: велика одстојања, или велике даљине јако су се зближиле, и саобраћаји у велике убрзали и олакшали нарочито од кад је пара почела да замењује снагу човекову и стоке. Само пре неколико година српске сировине нису знале ни за каку другу пијацу осим српских у Србији, а даћас оне оптичу далеко и изван Србије.

Па овако ствар стоји и с оптоком добара урађених туђинских. Некада фабрикант манчестарски држао се за срећна кад је могао да прода своје робе урађене препродавцима париским или амстердамским; а данас он је у стању да их сам собом продаје, преко писмене преписке и телеграма, и по најудаљенијим крајевима светским; он је у стању да веже своје радње много непосредније са трошачима француским као и холандским, немачким као српским, руским као и турским, азијатским, американским, и т. д. и т. д., и да овако уведе на место продаје посредне продају непосредну од његових добара.

И то је до некле истина, као што то многи наводе, да производачи и индустријалци из недостатка кредита у многим и многим приликама морају да се послуже са посредницима који им плаћају за њина добра готовим новцем или хартијама које се дају сконтисати. Капитал земљерадников, занатлијин, фабрикантов везан је за добра која су они произвели; треба да они тај свој капитал одреше што је могуће пре, па да с њиме плате раднике, да на ново купе сировина, да издржавају своје куће, радионице, и фабрике. Они не могу да чекају на то, да продају своја урађена и произведена добра, па да им се капитал уложени поврати; за то они уступају своје производе и своје еспапе посредницима. Замислимо сада да они могу да узму у зајам новаца па да плате своје раднике, да могу да добију на кредит сировина, и да могу да добију у зајам новаца шта више и на саме своје робе и производе: онда они не би имали никако нужде да се служе оним лицима, којима се они иначе служе у својим радњама.

8.

Индустријски кредит од скора је, он је постао на свет после кредита за потрошњу и трговину, о којима смо ми мало час говорили. По логици, он би требао да дође на прво место, и то из ова два поглавита узрока. Прво за то, што пре долази производење добара па после њега потрошња добара, као што је средство старије од сврхе, и трговина, која је посредник између потрошње и производења; по том, ако је кредит од користи по потрошњу и по трговину, на име ако он олакшава као помоћник размене непосредне и посредне размене, онда се то од себе разуме, да је он суштаствена стихија по производење; да је он стихија производног рада; јер код рада увек се предпоставља кредит, и свакоме раду неопходно нуждан је кредит.

Рад, преко нужна стихија за свако производење добара — на име како за добра стварна — производе у правом смислу речи, — тако и за добра нестварна — услуге и уживања — двојаке је природе: рад свршени и рад који топрв има да се сврши, рад пређашњи или нагомилани, и рад садашњи. Да се ма како добро на свету произведе, за то је нуждан и рад свршени и рад који има топрв да се сврши.

Тако, ако хоћемо да добијемо жита на нашој њиви, за то нам је нуждан рад садашњи, на име морамо искрчити њиву, поорати ју, посејати, пожњети, овршити жито, и све остале нужне радње свршити па да добијемо жито. Него поред тога преко нам је нуждан за ово још и прошли рад, на име семе које ћемо да посејемо, справе и алати с којима ћемо да крчимо, оремо, жањемо и т. д.;

па и само поље или њива коју хоћемо да засејемо јесте рад пређашњи, пређашњи или свршени. Тако исто да неки нешто напише, за то му је нуждан и садашњи и прошли рад, на име он треба да мисли о предмету на коме ради, да га саставља и уређује, да пише; што све представља садашњи рад, даље нужно му је, да је овај предмет о коме ће да пише у неколике, пре него што се овога посла лати, изучио и сазнао, нужно му је да има књига из којих ће да црпе и вади оно што ће га на овоме послу помоћи, нужно му је да има неку готовину, од које ће моћи да живи док на овоме предмету ради, и т. д., а све ово представља капитал прошли.

Чест рада садашњег и чест рада прошлог, који учествују при производењу разних добара, мењају се по разним приликама и околностима: кака ће бити сразмера између рада садашњег и рада прошлога, то поглавито зависи од рода саме радње и од природе добара, која се производе. Тако на прилику чест рада пређашња или нагомилана врло је малена код прављења и израђивања лонаца и судова од просте земље, од иловаче и глине; чест рада нагомилана или прошла, напротив, врло је велика код прављења судова и лонаца од бакра: нагомилани рад у овој последњој прилици представља оне трудове, жртве и трошкове који су стали човеков рад док је извадио из земље бакар, док га је пренео на место израђивања његова, и док је од њега израдио лонце и судове. За прављење обичне колебе врло мало нагомилана рада нужно је, док је међу тим за прављење каке зграде од тврдог материјала врло велика чест рада прошлога неопходно нужна.

Код ових случајева које смо горе навели — на име код прављења лонаца од просте земље и од бакра, и код

подизања просте колебе и зграде од тврдог материјала суделовање рада садашњега не мења се. Него сада узмимо тај случај да се она мења, а да чест суделовања нагомилана рада остаје непромењива; онда је то прва чест, а не друга, која мења сразмеру помоћи која долази од једног и другог рода. Ми можемо од једнога хвата ораховог дрвета да направимо простих ствари столарских, а можемо да направимо и финих ствари столарских; чест рада нагомилана која представља хват орахова дрвета остаје скоро једна и иста и код прављења простих и финих столарских ствари. Него чест рада садашњега код прављења финих столарских ствари, јесте далеко већа него код прављења простих столарских ствари. Па такав је исти случај и онда кад се прави од оке гвожђа обична секира, плуг инглиски, или челик од кога ће да се праве фини федери за сахатове.

Да ово, што смо горе казали, још боље објаснимо, ми ћемо да се послужимо бројевима, оним чињеницама за које Гете каже, „да показују како се светом влада и управља." Узмимо на прилику, да је нужно било осам дана за то, да се одсече орахово дрво, и да се пренесе на место где ће се од његова једног хвата правити столарске ствари, нужно је било осам дана рада; даље да је нужно десет дана пробавити око прављења простих столарских ствари, и да је нужно да се потроши рад од двајест дана, па да се направе фине столарске ствари. Даље, узмимо да се надница за оваке радње плаћа по пет цванцика обдан, онда, узимајући да имате сировину забадава, обична столарска радња стаће нас осам дана више десет дана рада по пет цванцика наднице обдан, а то ће рећи: $8 + 10 \times 5 =$

$= 18 \times 5 = 90$ цванцика; а фина столарска радња стаће нас осам дана рада, више двајест дана рада, по пет цванцика свака надница, или

$8 + 20 = 28 \times 5 = 140$ цванцика.

На овај начин добијамо ову сразмеру 90 : 140 или код простих столарских ствари стоји спрам рада финих столарских ствари, као што стоји 90 спрам 140; или рад простих столарских ствари стоји спрам рада финих столарских ствари, као што стоји 90 спрам 140.

Сразмера рада прошлога спрам рада садашњега, и обратно мења се на разан начин: него оба рода рада морају да учествују код сваког производења и радње. Како радње најпростије тако исто и радње најусавршеније, ишту да увек учествују и рад свршени и рад који има топрв да се предузме и сврши, и рад садашњи као и рад прошли.

Код друштва економских која су још на нискоме ступњу, и рад садашњи и рад пршли налазе се обично у рукама једног и истог лица. Ова два рада растају се и прелазе у разне руке с унапређењем човековим, и са развићем индустријским. Земљерадник, који даје садашњи рад, располаже тако исто и с радом, који је нужан за производење жита, докле се год прошли или предходни рад састоји само из земље, која је тако да кажемо без икакве цене, из семења за усев и неколико простих направа и алата за радњу, за крчење, плужење, копање, вршење и тако даље. Него земљеделац није сам себи довољан и онда код поскупи земља због унапређенијег система земљерадништва, кад је за земљерадништво нужна и многа стока, кад постане нужно да се земље суше и наводњавају, кад су нужне направе и алати од сло-

жених састава, на прилику разни плугови, и локомобилске машине.

Па овако ствар стоји и са произвођењем мануфактурским. Малени мајстор, који се служи простим и врло јефтиним алатима при прављењу добара од свога заната, није у стању да себи набави таке справе и машине, које су неопходно нужне за савршеније и јефтиније производе. Сирота швал̓а у стању је да купи себи игала за своју радњу; али она није кадра да купи себи машину за шивење.

Тако исто онај који располаже с пољем, с радионицом — на име радом нагомиланим или прошлим — неће бити у стању да себи набави и рада садашњег од оног часа кад труд и паштење лично не узможе да предузме и сврши сав рад нагомилани; јер нема тога фабриканта на свету, који би могао сам без ичије помоћи да употреби сву силу покретну, коју даје и најмања машина парна; јер нема тога сељака који би могао сам толико да пожање колико би било нужно и за најмању парну воденицу. На кратко, што више напредује индустрија човечанска, то се ређе рад нагомилани и рад садашњи, који су нужни за ма како произвођење, сусрећу и налазе у једним и истим рукама.

9.

Ми смо позвани на сваки начин да уклонимо с пута оваке незгоде и оваке запреке, на име да оно сјединимо, што су околности раставиле и раздвојиле, па на тај начин у неколико и поништиле.

Ми треба да гледамо, па да ставимо на расположење ономе, који има воље и хоће да производи добра, ону

врсту рада, коју он нема, на име, или на садашњи или рад прошли; с другим речма ово значи, ми треба да њему позајмимо ону врсту рада, коју он треба за своје произвођење. А он опет треба да ту исту количину рада, коју је позајмио, ономе врати од којега ју је узео, и то или у природи, на име да врати рад за рад, или у производима, до којих је он дошао, и које је произвео помоћу овог зајма. Ми ћемо и за овај случај да наведемо пример ради бољег разумевања саме ствари. На прилику, сукнар С има на расположењу један комад сукна од неколико аршина, које је он сам урадио; па он би од њега могао да добије велику добит, само кад би кројач К, његов сусед, на то пристао, да од његова сукна покроји и направи гуњеве. Ималац од рада прошлог, или готовог, на име сукнар, и ималац од рада будућег, или који има топрв да се предузме и сврши, на име кројач могу за ову ствар да ступе између себе у погодбу на разан начин. Први начин, на који би они могли да се погоде и споразумеју, јест овај: Сукнар С, уступа на расположење свој нагомилани или прошли рад своме суседу кројачу К; а кројач К опет имао би да му врати за узајмљени комад сукна други комад сукна од исте каквоће и величине, или да му плати за њега равну вредност у новцу, и то тек онда пошто распрода гуњеве, које је покројио и сашио од његова сукна. Други начин њине погодбе био би овај: кројач К имао би да уступи на расположење свој садашњи рад своме суседу сукнару С, а С опет имао би да му за ово врати равну количину рада, или да му за њу да равну вредност у новцу, пошто распрода гуњеве, које је његов кројач сусед К покројио и сашио од његова сукна.

Трећи начин споразумења и погодбе био би међу њима овакав: Сукнар С и кројач К труде се заједно око тога да протуре производе, који су плод њиних заједничких радња, па отуда добивену добит деле између себе, и онај од њих добија већу чест, који је више помогао у произвођењу именованих добара. Четврти начин њиног узајамна споразумења и погодбе био би овај: рад готови сукнара С, и рад будући, или који има топрв да се почне, и сврши кројача К, не налазе се између себе никако другче него само посредовањем каквог трећег лица; лице Н, узима у зајам и један и други рад — сукнаров и кројачев, ове радове сједини, и припомогне на овај начин да они направе гуњеве, па од добитка, до који он, Н, долази, пошто прода гуњеве, он се одужује и сукнару С и кројачу К, који су му позајмили своје радове.

По овоме напред што казасмо изилази то, да се кредит индустријски рађа кад се две врсте рада — прошли рад и садашњи — сједине и споје у једне и исте руке, на име кад један и исти човек има на своме расположењу обе ове врсте рада; а ово опет изазива ту околност, да произвођач мора да тражи на своје расположење за неко време један од ова два рода рада, која он нема, на име он мора да тражи у зајам ону стихију рада, коју нема у оно доба кад хоће и жели да производи добра од једне или од друге врсте.

Рад јучерањи или прошли, раздвојен од рада садашњега или будућега, јесте тако исто неплодан, као што је овај последњи без првога. За то ове две врсте рада треба увек да су спојене и сједињене у једним и истим рукама, у једно и исто време.

Мало час ми смо напоменули то, да је рад прошли, нагомилани или пређашњи господарио у земљорадништву, а рад опет садашњи да је био са свим подчињена стихија код ове гране човекове радње. Него с радом мануфактурским ствар је у овоме обзиру са свим другче стајала; јер код ове врсте радње садашњи рад био је главна стихија, а рад прошли само подчињена стихија. И ово је така ствар да се она сама од себе веома јасно разуме. Произвођење и добивање богатства ограничавале су многе прилике и околности: скучена и ограничена одношења, рђави путови, несигурност лична и имаовине,[1] несавршене направе и алати с којима су се радиле радње, наредбе и закони који су само глобили и намете ударали; порезе и дажбине огромне, ратови непрестани, пожари, поплаве, помори од зараза, и насиља владина и господска, све је ово убијало и таманило у самој клици свако произвођење богатства, те у то доба слабо је кога и било на свету коме би икада пало на ум, да штеди и на страну оставља. Па ако би ко нешто случајно и уштедио и на страну оставио, то би он с тим, само изазвао много већа насиља на његове укућане и његову имаовину, изложио би се само због тога известнијој и ранијој погибији. По томе рад нагомилани, а нарочито нагомилани рад, који би био у такоме одрешеноме стању, да би се могао у свако добо

[1] „Нема човека, који не би то појмио, да је безбеђе прва стихија за произвођење богатства народног. Тамо где нема безбеђа, или за то, што влада не заклања довољно раднике од насиља, или за то што она сама на њих насрће, произвођење чами и богатства из дана у дан све више нестаје. То ми видимо по многим државама на истоку, где раднике на изменце терају приватни отимачи и разбојници, и њине владе“ Dictionnaire de l' économie politique, Art. Crédit, p. 496. Paris, 1864.

употребити, и с њиме по вољи располагати, био је у прво доба човекова друштва врло незнатан, и с њиме се слабо што предузимало. А кад би ко себе и своје имање ризиковао, па нагомилао извесну суму расположљива капитала, он неби онда смео да исти капитал употреби на како предузеће или рад, од кога би имао ползе, он би га код оваког стања ствари пре крио у земљу где би лежао неупотребљен и неплодан. А кад би се уштеђени капитал уложио у каку радњу, онда би се он задовољио да дође на друго место, на име да игра улогу проста помоћника или још боље капиталисте, који уступа другоме на расположење своје заштеђене и нагомилане за извесну награду. То би био занатлија, на име производач рада садашњега, који би по потреби узимао у помоћ рада пређашњега или нагомиланога (капитал), и који би и за његову послугу платио толику и толику суму сталну или саразмерну: и на овај начин рад нагомилани стајао би под господарством рада садашњега.

Данас напротив и у овоме обзиру ствари са свим другојаче стоје по многим и многим унапређеним и уставним земљама. Данас је то ималац рада нагомилана, који стоји на првоме месту, и он је тај који узима у зајам или још боље да кажемо, купује рад садашњи, и овај на разан начин употребљује. Производење богатства корача напред с дана на дан све наглијим корацима у след огромних напредака, које је свет учинио кроз неколико десетина година последњих, и које он из дана у дан све више чини у механичким и индустријским вештинама, у след усавршених путова и лака саобраћаја, у след поширених пијаца и прође за сва добра, у след разумних, слободних и моралних закона, у след умаљених прилика

и околности за тлачење и рушење; и у след завођења законитости, мира и безбеђа штедња је изазвана у велике, и она се охрабрује и изазива на све могуће начине; рад нагомилани или прошли све се више увеличава из дана у дан, и с њиме расте и његова сила. Ова сила рада прошлог поступно преображава свако произвођење на такав начин, да се превага и надмашност његова све већма утврђује и шири по свету.

10.

Ову ствар изјасњавају многи узроци: капитал нагомилани већ постоји, а онај други има тек да постане; овај је извесан, а онај је неизвесан; осим тога, количина рада прошлог, која је неопходно нужна за свако велико предузеће, налази се обично усредсређена у рукама само једнога лица, или у рукама највише њих неколико: ово може само да увелича силу покретања и рада истог предузећа; а рад садашњи, који је нуждан за исто предузеће, налази се растурен у известним или у рукама њих хиљада хиљада; он нема никаке привлачне силе, па следователно ни силу одпорну. И како садања индустрија за произвођење добара у велике иште из дана у дан све већа прикупљања и сједињавања сила у једно, то је ствар са свим очита, да је полза на страни оне врсте рада, од два рода рада, у којој учествује на произвођење добара, који је усредсређен и скупљен, или који се даје лако усредсредити и скупити. Осем тога: скоро у највише прилика, ималац од нагомилана рада има средстава с којима може купити и набавити и рад садашњи, а напротив ималац од рада садашњег нема с чиме да плаћа и издржава ни рад садашњи. За доказ овога послужићемо се приме-

ром једним. На прилику, неко је наручио некаку парну машину за извлачење воде; да се ова машина направи, за то је нужно да се потроши капитал од 1000 дук. ц. на куповање сировина — рада нагомилана — од којих имало би да се направи иста справа, и толика иста сума капитала нужна је за исплату радника — рада садашњег — који ће на њој да раде. Фабрикант, који се примио да направи ову парну машину, и који има сировина на своме расположењу, има тако исто на своме расположењу 10,000 дуката ц., која сума преставља рад, који има топрв да се предузме и сврши, и с којом сумом он ће га моћи добити на своје расположење кад год он хоће, тако да кажемо; док напротив, они педесет радевика, које ће он да употреби на прављење ове парне машине, не само да немају сировину (рад нагомилани), него они не могу са свим да располажу ни са самим радом садашњим, који они имају: јер, неимајући одашта да живе док траје прављење ове машине, они не могу да остваре овај капитал будући, да га одиста остваре. —

И на овај начин томе се нико не може нимало чудити што рад нагомилани има превагу над радом будућим, што је он увек на првоме месту.

Излишно је да још и то напомињемо, да ми означујемо сваку стихију с оне њене стране, с које она највише пада у очи, с које је она најзнатнија. Јер разлика апсолутна и искључива не би могла никако да се постави. Раднику помаже на његовом послу рад нагомилани (алати, знање, стечена вештина и окретност, и т. д.): газди, који настојава, управља и бди над радњом, помаже само рад нагомилани на његовом раду. Па и то је тако исто очито, да је то поглавито рад, који има да се сврши,

који представља радник, да је то нарочито рад свршени који представља капиталиста, и да тежња свакидашња и сво уређење индустрије нове иду на то, да учине да капиталиста одржи превагу на раду.

Него то није право, и то не само по оне који су непосредне жртве оваког стања ствари. По интерес општи далеко би боље испало, кад би постојала узајамна веза између рада једне и друге врсте, и то така веза, каку је означила сама природа ствари. Има радња или предузећа, као што су то предузећа рударска, фабрична, ливничка, и т. д. у опште сва велика предузећа код којих иницијатива, превага, управа, припадају по самој логици ствари раду нагомиланоме; само овакав рад усредсређен, и то увелике, може да изазове и оплоди овака и подобна предузећа велика, да обезбеди њин ток правилан, и њин развитак поступан. Напротив, код многих других радња иницијатива и управа биле би боље кад би се оне предале на милост и немилост онима, који представљају стихију рада садашњега, на име кад би се предале раденицима чији рад у овим приликама преовлађује; код оваких радња требало би капитал стечени пре да се покорава, и да буде подчињена стихија него да влада и заповеда. Са свим законске и са свим умесне жеље највећег броја света раденичког нашега доба ове су: да кредит постане така стихија, до које може доћи лако и јефтино сав свет раднички, да капитал стоји на расположење рада свагда и свуда, а не да он с радом располаже и да се с њиме по својој ћуди игра. Па тако исто са свим су на своме месту полезне и законите и разне комбинације рада (удружења, итд.) које велика већина жели и посредством којих рад садашњи проба да се подигне на

виши ступањ, и да се што је више могуће изравна с радом прошлим. Него то само не би се могло никако допустити, ако би се захтевало да се са свим промени однопшај, који сада постоји између рада садашњег и прошлог, на име, ако би се тражило да рад садашњи стоји увек на првоме месту, или да он заповеда у свима приликама, а рад нагомилани или капитал, да је увек стихија само подчињена. И природа и логика ствари, као што смо ми то већ видели, иштy да се однoшење мења; па да по раду произвођења, на име по природи добара, која имају да се произведу, и по многим другим приликама и околностима, час рад садашњи помаже рад прошли, а час опет рад прошли помаже рад садашњи.

Што ово, што напред рекосмо, не стоји тако са свим и у ствари, о томе ми не треба ни мало да се чудимо. Ствар ова не би никако могла другојаче ни да стоји, док год на свету нема другога до само имаоца рада садашњега и имаоца рада прошлога, од којих и једни и други желе и хоћеју једнако само то, да се употребе непосредно на радњу. И први и други воле више да заповедају него да им се заповеда, воле пре да буду поглавари него помагачи. Ми смо већ напред казали, који су то узроци, због којих, у овој борби тако рећи лице к лицу, рад нагомилани има превагу над радом садашњим. Да рад садашњи добије на расположење рад нагомилани, који му је нуждан, па из дана у дан све нужнији, за то је преко нужно, да се употреби у радње капитал трећи, и то као капитал подчињени, или као прости капитали узајмљени. Овај капитал, који иналац или не разуме или нeће сам да употреби на каку радњу, час треба да буде на руци имаоцу од рада садашњега да

му набави онај род рада — рад нагомилани — који он нема, и који му је неопходно нуждан, а час опет имаоцу од рада нагомилана, да му да и набави род рада, који му је неопходно нуждан — рад садашњи. Представник рада нагомилана, или предузимач, и представник рада садашњега, или раденик добијају на овај начин много, па с њима добија много и цело човечанско друштво: јер предузета радња, разумевајући овде и оне две стихије, које непосредно учествују, са помоћи треће стихије, тако рећи неличне, ојачава.

Из оскудице капитала трећег, кредита готово никако и нема за нижи индустријски свет; а у врло маленој сразмери њега има за слојеве средње. Па то је поглавити узрок томе, што је кредит производни тако мало развијен у свету; то је управо узрок, за што је он много на нижем ступњу развитка и од самог кредита потрошње.

11.

Сада ћемо мало да се задржимо код капитала, на име код оне знамените чињенице која у кредиту заузима врло важно место. Капитал је стожер целој политичкој економији, алфа и омега, или почетак и свршетак свију изучавања и комбинација, које имају за свој предмет стварање, оптицање и поделу богатства. Ми ћемо овде да говоримо о капиталу само као о чињеници позајмљивој; и капитал као овакав јесте и душа и срце кредиту.

Капитал, који се даје у зајам, јесте производ система размене: он се рађа на свет заједно са општом робом, а нарочито са подизањем метала скупоцених на достојанство општег добра, или општег проценитеља.

Капитала има и под владом трампе, тако исто као и под владом размене; капитал је производ који су уштедели, на страну оставили и нагомилали трудови и бриге раније, и трудови и бриге доцније око његова усвојавања и његова производна употребљавања; тако и влада трампе никако неизкључује ни нагомилавање ни производно употребљавање капитала. Њива, коју смо ми искрчили, поорали и посејали, стадо оваца, које смо одгаили, кућа и воденице, које смо зграде подигли, јесу капитали, и то у најстрожијем смислу речи. Јер много њих налази се који би ради и готови били у свако доба, да даду у размену свој капитал — новац, за ове капитале — земљу, стоку и зграде. Земља, стока и зграде јесу такође таке врсте капитали, да се могу другоме уступити, или за навек, или само за неко извесно и опредељено време, и то на краће или на дуже време. Земља се сваки дан даје под аренду; стока се опет даје под кесим, а куће и воденице издају се под закуп. Него, то је ствар са свим очита код свију ових и њима подобних капитала, (које можемо да назовемо капитал нарочни, на подобије добара нарочних), да се дају употребити на нешто опредељено, и да се могу дати у зајам само извесним лицима, која хоћеју да их на овако што употребе, на име ови капитали могу се у зајам дати само онима, који хоћеју да раде земљу, да гаје стоку и да мељу брашно.

Замислимо сада овај случај: ималац Н не прикупља и не нагомилава уштеђене производе у виду капитала нарочна, него у виду капитала општа. Лице, што штеди. или Н, о коме ми говоримо, јесте тежак, који добија са својих њива више жита, него што сам треба за издржавање своје и своје породице; и на овакав начин њему

претичу сваке године велике количине од жита, и он их има на расположењу своме. Под владом трампе или неразвијеног система размене, тежак Н употребљавао је овај расположљиви сувишак од свога жита на исплаћивање раденика и надничара, који су му крчили нове њиве, на одгајивање и набављање нове стоке, и на плаћање зидара, стругара, тесача, и ковача, који су му направили једну нову воденицу; и тако они нарочни производи, које тежак Н није потрошио, или које је он уштедео и на страну оставио, леже у његовим амбарима у виду капитала нарочних. Него тежак Н могао је тако исто, као што би то учинили многи његови суседи, да однесе на пазар његове сувишне годишње количине жита, па да их даде у размену за новац, и у овом случају он ће имати своје уштеђене производе тако исто нагомилане и уштеђене, као и пре тога, него само у виду општег капитала, на име таке врсте капитала, који допушта његовом имаоцу, па тако исто и ономе коме би га он за неко време уступио, да уштеђени капитал употреби на шта се њему најболье свиди.

Под владом трампе, на име онда када свет још није ни знао, шта је то добро опште, кад се још нису добро познавали метали драгоцени, и кад су и они служили само као нарочна роба — посуђе — накити, и т. д. — и онда је могло бити у друштву толико исто капитала, на име толико исто добара произведених, уштеђених и нагомиланих или на страну остављених у виду такоме у какоме они могли би да се употребе за све нова и нова произвођења добара, као и под владом размене; него овај нагомилани капитал није био од таког својства да би се могао другоме у с т у п а т и у з а ј а м, он на име није имао

оно својство, које има у великоме ступњу капитал — новац. Осим напомenуте добре стране, коју има капитал новац, он се још и тим својстима у велике одликује од других капитала, што је брзо постао капитал општи; па као такав он служи као средсреда за преношење свију капитала нарочних (зајми, кредити), онако исто као што новац, као добро опште, служи као средство за сва преношења крајња добра нарочна (уступања, примања). Оваке ствари ми виђамо сваки дан. Између оних, који узимају у зајам — а ових има врло много — врло мало је њих на броју, који непосредно требају капитала општег; на име овог капитала потребују само они, који узимају у зајам за то, да исплате дугове, којима је рок плаћања истекао. Највећа чест зајмотражиоца потребује капитала нарочног; орач треба семења с којим би засејао своју њиву, и алата и прибора земљераденичког, с којима би искрчио и поорао своју њиву; ковач треба гвожђа; трговац паланчански: цицева, памука, ћитајке, кафе и т. д. Па сви или скоро сви зајми чине се у капиталу општем: а то за то, што капитал у овоме виду најпре и најбоље може да послужи за предмет кредита.

Поред онога што смо казали о овој ствари, треба још и то да напоменемо, да влада размене изазивље и иде на руку нагомилавању уштеђивања. Под владом размене пре свега сваки настаје много ревносније на то, да штеди, да оставља по нешто на страну од стеченог капитала, да нагомилава за будућност, а штедња је већа у овоме случају поред осталога поглавито и због тога, што је много лакше оставити на страну оно, што се уштедело, која лакоћа опет долази отуда, што свет има опште добро. На прилику орач О, који за 100 ока пшенице, која

му обично на годину претиче од изране своје куће, и коју он уступа у размену своме суседу виноделцу В, за његово сувишно и расположљиво добро, за његових 50 ока вина, под владом трампе, обично потроши сво добивено вино од једне жетве до друге, или кроз годину дана; и ретко што на страну оставља и штеди. Овакав орач биће истог стања и имућности после једне године, после десет, двајест, и т. д. година, каке је имућности он био кад је први пут одпочео своју радњу. Напротив, ова ствар са свим другојаче стоји онда, кад сељак С, може да размени својих сувишних и расположљивих десет товара жита за хиљаду гр. или више; у оваком случају, он ће се пре склонити на то, да изда за вино само четвртину или половину од 1000 гр. а осталу половину ће на страну оставити за своје будуће потребе, на име, он ће капиталисати. Па ова лакоћа да се штеди, даје прилике тако исто, и за то, да се много више производи: Овај исти тежак, који је пређе био задовољан са сувишком од 10 товара жита, јер с оволиком сумом он је подпуно подмиривао све своје потребе у вину, јер не би умео другојаче да употреби своју сувишицу у житу, труди се обично да добије од своје њиве не сувишак од десет товара, него барем од петнајест или двајест товара, или и више, како се научи да једну чест од свога уштеђеног капитала преобрати у добро опште, које ће он моћи да остави на страну, да му се нађе за сваки непредвиђени случај. Кад се овака жеља или навика породи, и кад она у велике овлада и маха преотме код народа, онда она постаје општа навика и општа тежња. А из овога опет следује то: да многи људи производе за извесно опредељено време много већу суму од богатства, у след већег труда

и рада, у след поправљених направа и алата и начина радње и т. д. и да од произведене суме богатства остављају на страну за будућност много већу чест. И на овај начин расте уштеђевина, капитал свакога и свију, капитал народни, под упливом плодним и од подстрекавања владе размене, а уједно, у след општег добра или општег проценитеља, који је основа овој влади, свету се даје прилика, да једној чести која је већа или мања, од својих уштеђевина даје изглед добру оптичућем и у великоме ступњу позајмљивом, на име које је у већем ступњу позајмљиво него што ми то налазимо ма код ког добра општег или позајмљивог. —

12.

Капитал позајмљиви или од таког својства, да се даје лако давати и узимати у зајам онај је исти капитал, коме смо дали име трећи капитал. Због гипкости, покретљивости, која својства нарочито одликују овај капитал, он може да̀ служи и као трећа чињеница: и то у операцијама размена, поред продавца и купца; и у произвођењу, поред стихија, које преставља ималац од рада садашњега, и ималац од рада прошлога.

Ми ћемо сада да пропратимо мало из ближе службу капитала трећег у операцијама кредитним. Ми смо довде говорили само о кредиту и његовоме изгледу најпростијем. Ми смо видели да код кредита индустријског имају две стране главне: на име ималац од рада садашњега, и ималац од рада прошлога, који се узајмно морају веровати, онако како ишту околности, па да могу да сврше свој посао, и да произведу оно, за шта је нужна помоћ

ове две чињенице, које се налазе у њиним рукама. Ми смо наишли још на два лица код кредита трговачког: на име на производача — продавца и набављача — препродавца, коме први даје рок, који он тражи, после кога ће му вратити равну вредност општу — новац — који му дугије на место вредности нарочне — добра — која му је он уступио. Тако исто ми смо видели код кредита за потрошњу, да је то производач — продавац или трговац — препродавац, који пристаје на то, да му трошач — купац врати, што му дугује за нарочно добро, после неког извесног времена, у добру општем. Него који не увиђа, да би индустрија и трговина биле јако ограничене, и да би се сваки час заустављале у њиној радњи, ако они не би могли да нађу с чиме да попуне оне вредности, које им се непрестано узимају, а никако не враћају: ако би на име производач, који је своје производе, пошто их је направио и другоме уступио, морао са скрштеним рукама да чека и да даље не ради, док не добије суме за вредности, које је он другоме уступио, и ако трговац не би имао на расположењу своме за своје радње никаких других средстава, никакав други капитал, осим свога сопственога капитала.

Оваква ограничена улога била је у прво доба кредита индустријског и трговачког; па тако исто и њино дејство и њин уплив били су веома скучени и ограничени. Они долазе до своје праве улоге тек пошто подчине себи и капитал страни, на име такав рад нагомилани, који њини имаоци или неће, или не могу, или неумеју да употребе сами на оплођење.

Ми држимо да то није нужно показивати од колике је ползе по напредак материјални и интелектуалан та

околност, да се може располагати за неко време с капиталом туђим. Гомила предузећа трговачких и индустријских, гомила предузећа моралних, благодетелних и интелектуалних не би могла никако ни да се роде у свету без помоћи капитала туђега или трећега. Силество опет предузећа свакојаких морало би се зауставити на пола пута свога напредовања, а многа опет морала би са свим угинути за човечански род. Ни парне справе Уатове, ни пароброда Фолт'нова, ни Аркврајтове машине за предење, и т. д. на свету не би било, да нису имали на помоћ њихни изналазиоци туђи капитал. Него ваља нам овде и то напоменути, да се од оваког учествовања кредита на радње не ползују само они, који узимају у зајам, који на овакав начин долазе до новог капитала за радњу и послове; него да од исте врсте кредита имају огромне вајде и сами они, који дају у зајам, јер они овако оплођују онај део њине имаовине, који би лежао у њиним сандуцима са свим неупотребљен и неплодан. Рад нагомилани сам собом тако је исто слаба иништава стихија за произвођење, као што је и рад садашњи, и по томе човеку, који неће, или не може да опходи сам собом, радом садашњим, свој рад нагомилани, који има на расположењу, не остаје ништа друго него то, да допусти, да га оплоде они, који су расположени и способни за овако што. Сбришите или укините кредит, који служи као преносилац, и уклоните имаоца рада нагомилана, па ћете видети да капиталиста неће моћи имати никакав добитак од своје сопствености. Тако исто, количина рада садашњег, или пре способност за рад која, да постане истинска и стварна, мора бити сједињена с радом нагомиланим, тражила би у залуду помагача на раду. На

овакав начин штету не само да би трпели поједини чланови у друштву, него би ју осећало цело друштво, и то у велике. Тако, свакоме друштву треба јако да лежи на срцу, да сваки труд прећашњи — капитал — нађе труд нови — рад — који жели да се послужи с њиме, да га учини производним; оно треба јако да се око тога заузима, да сваки труд нови нађе труд прећашњи, који му је нужан за своје остварање. А ово опет хоће да каже то, да кредит није само полезан, него да је и неопходно нужан по друштво, јер је он један између оних животних интереса, који су неопходно нужни за непрекидни развитак свакога друштва економског.

13.

То што сад рекосмо на ситно доказивати био би са свим узалудан посао, јер је полза кредитова толико јасна и очита, да ју, тако рећи, и малене памети човек лако увидети може, само ако мало озбиљније о њему промисли. И ми се с тога нећемо упуштати ни за један тренутак у доказивање његове ползе по човеков род и препирку водити с онима, који су, озлојеђени на неке злоупотребе код кредита, а нарочито код кредита за потрошњу, устали свима силама на овај преважни елеменат произвођења, и узели да му у свакоме обзиру побијају ползу и вредност. То је ствар опште призната, да је онамо, где кредита никако нема, или где он још није дошао до већега ступња савршенства, зајам ствар врло тешка и врло скупа, а од овога опет долази та околност, да се њега сваки живи клони, па и у највећој нужди и приликама таквима, у којима би посретством

њега могли доћи до великих вајди, и друштву многе користи учинити. По друштвима, у којих још нема никака кредита, или је он врло слабо развијен, они, који траже и служе се овом стихијом, често долазе до пропасти; и у толико пре што код овака стања ствари кредит потрошње има највећег маха, на име она врста кредита, коју не може никакав економиста у велике свету да препоручи. Па оно што смо ми казали о кредиту потрошње у правом смислу речи може се однети у велике и на сваки други кредит непроизводан; на име на таке врсте кредита где употребљавање у зајам узетог капитала не даје већу вајду, ономе који га употребљује, него што износи сума, коју он мора по уговору да плаћа правоме имаоцу капитала, на име ономе од којега је он капитал узео у зајам; даље и онда кад капитал, који је неко узео у зајам, не производи у рукама његова привремена имаоца, с општега гледишта, више вајде и ползе, него што би донео кад би остао у рукама његова права имаоца. Него у свима приликама, кад се кредит добро развија, кад је зајам лак и јефтин, у след капиталског изобиља, у след сигурних и законских одношаја; онда је служба кредита стихија напредка и среће, а не несреће и пропасти. Занатлија, трговац, предузимач, који узимају у зајам суме за то да с њима раде и тргују, да наставе и пошире своје радње, не служе се кредитом, код редовног стања ствари, као сретством крајњим за своје спасење и избављење од неприлика у које су запали, и то по што по то. Не зајам је за њих стихија која је основана на зрелом и чистом рачуну, зајам је за њих то исто што и радња. Они узимају у зајам само за то, јер држе поуздано, да ће моћи на овај начин пре доћи до својих резултата повољ-

них, и пре заслужити велике суме са помоћи позајмљеног капитала, да ће поред онога што буду платили као кирију — интерес, за позајмљени капитал, и њима ће остати доста велика вајда. Па овако у ствари и бива код свију родова полезних и паметних зајмова.

По свему, што смо довде говорили, изилази то јасно, да је кредит душа и срце свакој озбилној радњи, да је он почетак и свршетак свакога истинскога и озбиљнога предузећа. Па тако исто ми смо видели и то, да у кредиту не треба тражити само интерес онога, који узима у зајам, него и интересе онога, који даје у зајам, кад год је реч о зајму и новцу у строгом смислу речи; јер на овакав начин добијају полезну употребу сви капитали, који би иначе остали неупотребљени и неплодни, јер се на овакав начин предузимају и олакшавају радње и послови који се иначе, на име да нема кредита, не би никако ни одпочињали, и који би морали пре да угину, него што би се одпочели. Од кредита озбиљског — не од кредита за потрошњу — има вајду, у осталоме, и цело економско друштво. Кредит је стихија такова, као што смо ми то већ казали, која преноси новац из руку, које не знају и не умеју, или не могу и неће да га употребе и оплоде у руке оних који знају и умеју, или могу и хоће да га полезно употребе и оплоде; кредит на овакав начин производи и изазива стварање и нагомилавање капитала, и то је упоред са штедњом једини до сада познати начин, на који народно богатство може да се умножи. Обично где има кредита, може да се употреби на произвођење добара сва радина сила, физичка и душевна. Где има кредита, силе производне једаред покренуте непрестано се покрећу, и иду саме од себе све више на

пред. На кратко да кажемо, кредит је за друштво економско то, што је пара за локомобилу, он је за економско друштво да не кажемо најважнија, али за цело једна од најважнијих креталъака сваког напретка народног и сваке среће, јер он у свима приликама служи општим интересима, само кад се употребљује с рачуном и законито, разборито и паметно.

14.

Што је јасно и очито, то је излишно објашњавати. О томе нико не може да посумња ни мало, да онај човек, који узима у зајам новаца само за то, да их потроши у лудо, на намирење својих невалъаних страсти, или на непаметна и неоснована предузећа, код којих он нема никака изгледа да ће моћи уложени капитал оплодити и опет га из њих извући, не чини добра ни друштву, ни зајмодавцу, па ни самоме себи, Под паметним кредитом ми разумемо прво и прво то, да се извор и опредељење слажу и подударају, ствар, која се врло често губи из вида и код узимања на кредит, и која се нарочно занемарује онда, кад се поверитељ и дужник не налазе непосредно него се налазе преко трећег лица. То је доста ако кажемо, да се ове опасности треба јако бојати, и то више код зајма новчана, где посредовање данас преотима маха, него код зајма добара, где је посредовање изузетак. Сложити употребу капитала трећега са његовим пореклом, то је један од главних услова паметне и добре службе кредитне.

Ми смо већ казали, да воља или способности, да они сами употребљују нагомилани рад, који су га и стекли, и који га имају, тако рећи, у своме џепу, може бити про-

лазна, кратка или трајућа — дуга, случајна или по нужди. Ова два случаја појављују се, као што капитали долазе или истичу од света трговачког или индустријског, или из других извора. Трговац, занатлија, предузимач, често долазе до сума живих т. ј. до новца продајом или наплаћивањем, које они не могу одмах да употребе у своје радње, него тек после краћег или дужег времена; и у овом случају, расположљивост капитала случајна је, пролазна и кратка. Али званичник, богаташ, лекар, и т. д. који, штедњом, сваке године праве себи капитал нови, или који су се обогатили завештањем или поклоном, не види ни из близа ни из далека време кад би сами могли полезно употребити и оплодити своје уштеђене и нагомилане суме, расположљиве капитале; и у овом случају расположљивост је трајућа, и дуга. То је ствар са свим лако увиђавна, да капитал, који долази из оног првог извора, не може да се намени истој употреби, којој може да се намени капитал, који долази из другог извора. Овај последњи капитал може скоро да се учини непокретним, може да се веже и утврди бар за неко подуже време; а онај први капитал може истина да се уложи у нешто, него не може да се веже; он може поуздано и без страве да се уложи само у таке радње, из којих ће се моћи брзо и лако извадити.

Трговина може себи довољна капитала да набавља из овог извора, који се час прелива, а час сахне, она може себи, на име, да црпе капитале из извора у који сипају чиновници, богаташи, који од интереса и кирија живе, и лекари који се од својих заслуга издржавају, и т. д. и т. д. А индустрија тражи много већу сталност. У трговини, новац у опште враћа се много чешће, и код ње

нема готове ни једне чести капитала, која се не би окретала, или оптицала. У индустрији, напротив, увек се налази по једна чест, већа или мања, од капитала која је стална и непокретљива, а остала је чест, велика већина капитала покретљива, обрће се и свршује радње, које спорије оптичу, него што је то случај код трговине. Бакалин купује за десет хиљада форината еспапа: њему ће требати најмање три месеца, спрам величине људства у средини којега он живи, и његова имућња или сиротна стања, за то, да све своје еспапе прода, па да опет до новаца дође; али његов капитал, који је заложио у еспап, почиње од првога дана да се враћа у његову кесу, чим почне да продаје еспап, чим свој дућан отвори. Ствар ова са свим другојаче стоји код столара. Он купује сировина за своју радњу, дасака, ексера, боје, лепа, и т. д. рецимо за 10,000 форината: њему ће требати најмање три месеца дана, па да може да почне продавати добра своје радње, на име да даде сировини изглед у коме он треба да је продаје, или да од ње направи, столова, столица, прозора, итд. итд., и још три друга месеца за то дају прода и протури. Столар, на овај начин треба, нема сумње, кредит дужи, и кредит који није јако покретљив. А ово ће рећи, да услуге, које трговина тражи од кредита, могу да се чине само с капиталима, које њихни сопственици не употребљују привремено или само кроз неко време; а они напротив капитали, којих је расположљивост стална, могу само да одправљају службе кредита, који је нуждан индустријалцу. Ово опет значи с другим речма: да је рачун у току довољан за операције трговачке, којима је основа кредит; а депозити сами могу да послуже сигурно у операцијама кредита индустријског.

То је ствар са свим тугаљива и у велике опасна, кад индустријски кредит црпи своје потребне суме из извора, који долазе од рачуна у току; јер многа и многа са свим озбиљна заведења кредитна пропала су из основа и никад се више нису могла подићи само из овога узрока. Прво правило за сваког трговца, који тргује с кредитима, којега ваља они тачно да се држе у свима приликама па да имају ваjде од својих радња, јесте: да продају другоме само онај кредит који од другога купују; на име, они не треба никад да дају другима у зајам на шест месеци капитал, који су они сами узели у зајам од других на три месеца, или да улажу у индустријске дуго трајуће радње и предузећа капитале од кратка позајмљива рока. Него и то је жива истина, да трговци од кредитних радња треба добро да се узму на ум, па да не пропусте никаку прилику, у којој би могли полезно да употребе и оплоде своје капитале и зајмове. Они нарочито онда греше, кад капитале, које имају на расположењу, и који воде своје порекло од депозита, који су на име од дуга рока позајмљива, употреблују на радње пролазне и од кратка трајања, кад уложе у трговачке радње онаке суме кредита, које би могле врло добро и полезно да служе у радњама кредита индустријског. А с овим се велика штета чини овом последњем раду кредита, па у след тога велику штету трпи и цело економско друштво. Интерес општи захтева, да се не изгуби ништа што је полезно. Непаметно је, на сваки начин, употребљавати таке изворе на произвођење мале ползе, с којима би могле да се произведу велике ползе. Тако исто не треба трошити на службе лаке и обичне, као што је на прилику кредит трговачки, таке капитале, који могу да се полезно

употребе на тешке и дуге службе, као што је кредит индустријски.

Па тако исто и то је са свим паметно и на своме месту, што се она заведења, која су се подигла и основала зарад тога поглавито, да дају трговачки кредит, не пуштају у примање депозитних сума. Суме, које долазе из овога извора, могле би истина да служе за трговачки кредит, у виду сконтисања. И овакав кредит имати, нема сумње, било би много боље, него њиме се никако и не служити. Него, узмимо такав случај, да се поред заведења, које не би могло никако другче да употреби оваке суме, него само као кредит трговачки, налази и других заведења, која могу да их употребе у операције кредита индустријског, онда би у овакои случају више вредило по свакога, па следователно и по цело економско друштво, да се ове две врсте кредита одвоје: свака врста кредита одвојеног донела би по своме извору и опредељењу, сву ползу коју може да донесе.

15.

У свакидашњем животу врло често мешају се извори и опредељења ове две врсте капитала, којима располаже кредит. Ми би могли овако о њима да кажемо у опште: кредит размена или кредит трговачки ради с капиталима који су, већ уложени у одпочетим пословима; они раде есконтске радње за оно време за које немају никака друга посла за време њине расположљивости привремене. која ће се повраћати тим чешће, него ће она у једно и кроз краће време трајати, што буде бржи опток у ономе крају света, у коме се они употребљују, и што се много

већи број оптицања може да сврши за извесно време, с извесном сумом капитала. Напротив, кредит за произвођење или кредит индустријски ради своје радње с капиталима новим, који на сва врата, ако смемо овако да кажемо, улазе управо у послове, и често се њима предају на живот и на смрт; код њих је само то тешко, да се поставе у оптох, да се окрећу.

Тако, то је ствар много лакша одржати у оптоку оне капитале, који су већ почели да оптичу, него покренути и у опток ставити капитале, који се још нису кренули са свога места. За ово друго, на име да се ставе у покрет још непокренути капитали, нужна је пре свега: привлачна сила или намама и подстрекало много веће, него што је то случај код прве врсте капитала. Тако исто, овај задатак кредита данас свршује се много савршеније, потпуније и тачније, него онај други, на име кредит много боље и савршеније одржава на раду једном већ уложене капитале, него капитале, који се нису уложили још ни у како предузеће. Него ми држимо да то сваки живи увиђа, да је и то тако исто преко нужно, да се увелича количина и сила оних капитала, који су се већ употребили на извесне радње. Ово је така потреба велика, да она из дана у дан све већа постаје. Народонасељење[1] множи се бројем готово по читавом свету, по белешкама статистичара, из дана у дан; изображење,

[1] У Инглеској нарасло је народонасељење од 1831 до 1867 год. од 20,874,321 на 30,157,473; У Русији од 1835 — 1865 год. од 35,000,000 на 77,008,453; у Француској од 1816 до 1866 год. од 30,157,000 на 38,067,094; у Аустрији, без Италије, од 1836 до 1867 од 33,540,910 на 35,500,000; у Аустрији с провинцијама Италијанским од 1837 до 1857, од 35,878,864 на 37,129,867; у Пруској садашњој од 1831 до 1867, од 20,874,321 на 24,061,210; у Пруској пре рата с Аустријом, од

које је истина у многоме заостало по многим светским крајевима, и које тамо изгледа јадно и кукавно, кад се сравни с напредцима у знању, вештини и науци унапређених народа, развија све више и више човекове способности физичке и умне; напредци у наукама и вештинама механичким, ранитељкама човекова рода, из дана у дан све више подчињују човеку природне силе, и све га више чине господарем и над стихијама природним, и дају му сваковрсне помоћи, да лако производи разна добра; извози и пазари далеки у след великих међународних одношаја и трговачких уговора, из дана у дан све већа и нова произвођења изазивају. А све ово иде на руку великом нагомилавању садашњега рада, и рада нагомилана. Па да се могу подмиривати све тражње рада нагомилана, за то је нужно, да се сваки капитал, како се на свет појави, одмах употреби на рад, да све оно што може да постане капитал да се тако одмах и употреби, да ради и дела као капитал; једном речи, да кредит врши све своје службе са свим савршено и подпуно.

16.

Па прека потреба, да се из дана у дан све нови и нови капитали на страну остављају и нагомилавају штедњом, и да се прибрани и нагомилани капитали, посред-

1866 год., од 1834 до 1864, од 13,589,927 на 19,252,363: у Турској и њеним зависицама од 1836 до 1866, од 33,540,910 па 37,340,000; у Еспањи, од 1832 до 1860, од 11158,264 на 15673,481; у Италији од 1831 од 1866 год. од 20,874,321 на 24,223,455; у Белгији од 1836 до 1866, од 4,242,600 на 4,839,094; у Баварској од 1834 до 1867, од 4,181,963 на 4.824,421; у Португалији од 1835 до 1865, од 3,709,254 на 4;351,519; у Шведској од 1840 до 1867, од 3,138,887 на 4,160,000; у Холандији од 1839 до 1866, од 2,860,450 на

ством кредита, уводе у канале оптока, у толико је већа, што је капитал оптичући од таке природе, да захтева да се непрестано понавља. Попунити празно место, које је иза себе оставио обртни капитал, јесте прва улога капитала, који се први пут на свет појави. И доиста, кад кажемо, да оптичући капитал треба непрестано да се понавља, то ми с тиме нећемо да кажемо то, да се он оваким употребљавањем излаже опасности да пропадне и нестане с овог света; напротив, капитал оптичући мање је изложен пропасти него сваки стални или везани капитал; он остаје здрав читав, само што мења често изглед, час је зграда, час поље, час стока, а час машина или какав алат; он испуњује празнине које праве капитали стални у след њихна поабања, или дотрајања. Него он мора да се понавља, јер нестаје као капитал оптичући; он се претвара сваки час у капитал стални и везани. Сваки капитал, који постаје, или још боље да кажемо, сваки нови вишак произвођења над потрошњом, почиње да одправља службе капитала обртног; али он се као овакав — као обртни капитал — употребљује само привремено: нови капитал тражи да се намести и употреби сигурно, и на подуже време; он проба и лево и десно, прима на себе изгледе и службе случајне, и само за неко кратко време, или кратке. Он настаје својски, кроз сво време, кроз које

3'552,695; у Швајцарској од 1837 до 1860, од 2,190,258 на 2,510,494; у Саксонији од 1834 до 1867, од 1595,668 на 2,423,576; у Норвегији од 1834 до 1865, од 1,194,812 на 1851,318, у Данској од 1840 до 1860, од 1283,024 на 1,608,095; у Баденској од 1834 до 1867, од 1230,791 на 1,438,872; у Грчкој с острвима од 1834 до 1861. од 1,230,791 на 1,332,508, (»L'Europe politique et sociale, par M Block, Paris, 1869. p. 30.«) у Србији од 1835 до 1866 год. од 678,192 на 1,215,576. (Држав. Србије од В. Јакшића, за 1869 год.)

има изглед жива капитала да се извуче из несталног и од кратког рока положаја, да збаци са себе изглед оптичућег капитала па да нађе себи радњу што сталнију, и на подуже време; најпосле успевају у овој жељи после краћег или дужег рока, што са свим зависи од различних околности.

Тако, на прилику, тежак Т, сваке године има од своје радње по две хиљаде гроша чар. чиста прихода, која сума састовља увеличавање његова капитала. Он даје овај сувишак, или чисти приход под интерес у ономе крају, где је сигуран законски да ће лако и у свако доба моћи доћи до ове своје суме, и то он га даје у зајам, или под интерес данас Петру а сутра Павлу, ономе, који му се пре јави за зајам, или који му за његов приход већу цену плаћа; и ова сума зајма употребљује се на радове земљерадничке, занатлијске или трговачке. Или он Т овај свој приход од две хиљаде гроша носи какоме банкеру приватноме, или у каку јавну банку, и за њу добија пристојан и уговорен интерес, па њу даље ови банкери другима дају у зајам, који им дају довољна јемства и довољну цену за његову употребу. Или тежак Т купује за исту суму свога чистога прихода државних облигација и хартија, које су издала разна приватна друштва, жељезничка, бродарска, мануфактурска, итд., и с њима спекулише. Кроз све ово време његов је новац стихија покретна, или жив капитал, и он је час у једноме а час опет у другоме послу, и толико реди мења свој спољни изглед, колико год реди промени свога иназоца или газду. Па на овај начин он све једнако саставља једну чест капитала оптичућег. Обично бива да оваким чистим приходима после неколико година, на име

по што су направили извесну и приличну округлу суму, њихни имаоци дају сталан изглед. Они с њима докупују поља, подижу нових зграда за своје радње, исушују и наводњавају своја поља, подижу путове да олакшају пренос ђубрета и износ производа са својих имања на пазаре; они купују нове плугове и остале ратарске направе и алате; облагорођују сојеве своје стоке, и т. д. итд. И овако она чест оптичућег и жива капитала коју су Т и остали тежаци давали у зајам друштву, изилази из обрта па прима на себе вид стална или везана капитала. Да не би у друштву било за велику чест мање жива капитала, и да не би услед тога друштво и његове радње трпели, то је неопходно нужно да на место оне чести жива капитала, која је примила на себе изглед стална или везана капитала, дође на свет равна чест жива или обртна капитала.

Па тако исто стоји ствар у овоме обзиру и са мануфактурцем и трговцем. И један и други после извесног времена дају својим чистим приходима изглед, који прима на себе чисти и сувишни приход земљерадника Т. Па осим тога, занатлија може да употреби једну чест од свог чистог прихода на набавку веће количине сировина, на плаћање много већег броја раденика и на боље и лакше произвођење својих еспапа. А трговац опет често употребљује свој чисти приход на раширење својих радња и послова. Него пошто мануфактурац подмири све своје потребе, и пошто његов чисти приход, или његове уштеђевине достигну известан ступањ висине, он у много случајева и прилика употребљује једну чест од овог капитала на поширења или на подизања из нова својих радионица, на набавку савршенијих направа и алата, ма-

шина, и т. д; и на набавку већих сила за своје радње; а трговац опет у оваком случају може да предузме да сам производи оне еспапе и она добра, која он од другога купује и с којима ради, и да купи и подигне магазе и стоваришта, куће и дућане, на које зграде плаћа кирије. Свака радња обично управља се по пијаци онога места за које је намењена. Трговци и занатлије почињу обично да извлаче из својих радња новац кад дођу до извесна капитала, и где је пијаца велика, тамо почиње да се извлачи капитал из радње много доцније, а где је пијаца ограничена и мала, тамо опет почиње ово много раније. Трговац београдски којега је радња ограничена на саму Србију, може бити, да почиње да извлачи из своје радње капитал, или да претвара своје еспапе у живи капитал, и да им даје вид сталан, изглед кућа, земаља и других непокретних добара, чим дође до капитала од 20,000 дуката; док Инглески трговац, који ради са целим светом, не почиње, на сву прилику, да извлачи свој капитал из радње ни кад му капитал нарасте на 2,000,000 дук. ц., и више. Колико се год капитала извуче из обрта с једне стране, толико исто треба да му се дода с друге стране, јер само на овај начин опште радње моћиће непрекидно да иду напред.

Тако вам је то и код великих предузећа. На прилику, како друштво жељезничко дошло је до нечиста прихода, узмимо за 50,000,000 гр. Од ове суме оно је потрошило на подизање жељезничких пруга двајест милиона, а пет милиона издало је на интерес на капитале с којима је одпочело своју радњу. 25,000,000, што остају, или претичу преко оних 25,000,000, што је издало, састављају чисти добитак друштва: и ова сума јесте и представља су-

вишак прихода над трошковима из радње, у коју је уложена сума од четири стотине милиона гр. 25,000,000 гр. представљају увећани капитал друштва, капитал такав, који оно има на своме расположењу, и који чека на своју употребу. Ако друштво другојаче неупотреби ову суму, на име, ако јој одмах не даде изглед сталан, ако ју не веже за каку ћуприју, какав локомобил, вагоне, итд. оно ће на сву прилику 2,000,000 оставити у свој резервни фонд; па кроз годину или две даваће ову суму какој банкерској кући, која ће с њиме сконтисати разне вредности, и давати ју разним својим муштеријама на зајам, итд.; после неког извесног времена, друштво ће узети натраг од банкера ову суму, и употребиће ју на поправку каке старе пруге свога пута, на подизање нове пруге, на поновљење истрошеног материјала, на име, на куповање кола, локомобила, и т. д. А осталу суму чиста прихода тј. 25,000,000 гр. деле између себе акционари друштва. Неки акционари употребљују своје добитке или дивиденде на овај начин стечене на свакидашње издатке, и новац овако обрће се кроз дуже или краће време док опет не узме на себе изглед капитала везана и стална. Али неки опет акционари купују за своје дивиденде облигације истога друштва жељезничкога, којега су они учесници, или постају чланови других друштава, која већ постоје, или која ће топрв да се склопе и подигну. И на овакав начин капитал, што је постао покретан и жив, тежи с нова да постане непокретан, и да прими на себе изглед капитала везана.

17.

Постајање капитала и његов ток налик су са свим на пару, која, чим се оlади, одмах се и згусне, на име на

ново претвара у капље водене. Дејства и покрети капитала оптичућег показују нам један и исти појав свуда и на сваком месту: капитал оптичући права је количина, која се непрестано таласа, и мења; он је прави прилив и одлив, који један другог одмењују, истинско корито, из кога се непрестано црпе, и у које се и дан и ноћ сипа. И тако кредит одправља одвећ полезну службу; он је преко нуждан за сваку радњу друштва економског и финансијског.

Него положити стално правило, у какој сразмери треба да стоји капитал оптичући спрам капитала стална или везана, и чега се ваља држати при полагању овог правила, то је ствар са свим немогућа. Сразмера између једног и другог капитала мења се по разним приликама и околностима. Капитал оптичући, који треба ратарство за своје радње, са свим је мали и незнатан спрам капитала стална или везана, који оно треба: напротив, трговини је нуждан одвећ велики оптичући капитал, јер је он код ње главна стихија, а стални или везани капитал, овде је подчињена стихија. Него и овде сразмера обртног капитала спрам сталног, различна је у разним приликама. Код земљеделства, које је спојено са гајењем и подизањем стоке у велике, капитал обртни већи је него иначе, на име, код земљеделства без подизања и гајења стоке. Фабрици, која прави конопце од кудеље, и то од сировине, која се подиже и производи одмах испред њених врата тако да кажемо, и која продаје своје израђене производе из дана у дан, и то у велике, не треба толики капитал обртни, колики је нуждан фабрици памучној, која набавља и добија своје сировине, памук из бела света, и то само по неколико пута преко године, и која своје ура-

ђене еспапе не може одмах да прода, него мора подуже да чека на добре муштерије, и добре цене. Па тако исто стоји ствар у овоме погледу и са трговином. Бакалин Б. издаје пет хиљада гроша за приборе своје, — теразије, кантар, мере, излоге, сандуке, итд., а три хиљаде гр. за шеђер, зејтин, кафу, и друга добра, која он продаје у своме дућану, и опет купује свако петнајест дана, рецимо на име понавља распродати еспап. До њега се налази с радњом галантериста Т, т. ј. трговац, који издаје пет хиљада гр. на оправке и намештаје, и на приборе дућанске, на тезге, столице, лампе, итд., а 20,000 гр. издаје на купњу разних еспапа свилених, кадифених, чојаних, памучних, и т. д., које еспапе продаје и понавља само дваред или триред преко целе године. Сталан капитал бакалинов стоји спрам његова оптичућег капитала, као што стоји 5: 3, а сталан капитал галантеријски стоји спрам његова обртна капитала, као што стоји 5: 50. И тако сразмера ова мења се до без краја, спрам разних прилика и околности сваке врсте радње, и спрам места у коме се кака радња води и ради.

Обртни или живи, и стални или везани капитал треба да се управљају по продаји добара за готово или на вересију, и по дугим или кратким роковима кредита, и т. д. и т. д. Као што кака радионица сигурније, брже и лакше себи набавља нужне сировине, као што она своје урађевине брже и лакше продаје, тако и њен капитал обртни треба да је већи или мањи. Ратарство, које се служи парним справама и усавршеним алатима, код иначе једнаких услова, има више капитала везаног или сталног, него земљеделство, које на раду употребљује снагу људску и стокину. Сразмера између капитала стална и опти-

чуће на овај начин мења се до без краја, па у многим приликама поједина лица и читава друштва, која се баве једном или другом радњом, мењају је по вољи; него то остаје необориво, да је капитал оптичући увек нуждан, јер без помоћи његове не би могла никака радња да се одпочне и сврши. И ова врста капитала мора се из дана у дан све више умножавати, јер она постаје човековом роду све нужнија и нужнија за радње, којима се наш век нарочито одликује.

18.

Велика вештина и велики напредак садашњега века састоје се у томе, да се да оптичућем капиталу и једно и друго својство у једно и исто доба. Капитал обртни треба да се окреће што више и дуже може, и што је могуће брже. Његова је права дужност и задатак, да једнако прелази из једне употребе у другу, и да се нигде више незадржи и незабави, него управо онолико колико је преко нужно да сврши свој посао. И на овај начин, једна и иста сума капитала оптичућег може да уради дваред триред и више реди више за једно и исто време. Замислимо, да се налази у некој извесној вароши четерест лица од разних занимања, и то овако састављени, на име, да има десет тежака, десет трговаца с раном, десет трговаца с мануфактуром и десет фабриканата од чоје. Они сви заједно имају везани или стални капитал, који представља суму од два милиона гроша; а сваки они требају за своју радњу, ако неће да рамају и штете трпе, по десет хиљада гроша капитала оптичућег, или они сви скупа морају да имају обртни капитал, који је раван суми од четрест хиљада гроша. По 10,000 гр. враћају

се у џеп свакога од ових предузимача у известно време, и опет у известно доба излазе из њина џепа, а у нека известна времена остају без сваког посла и сваке употребе па на овај начин за све то време, за које се ове суме неупотребљују, него остају безпослене, и они, а и цело друштво губи. Они једног дана увиде ову штету, па се сложе да уреде своја плаћања и примања, или се договоре, да ово ради за њи како треће лице (општи банкер): и на овај начин исти капитал од десет хиљада гроша који с пролећа и под јесен служи и подмирује потребе једне гомиле, која га нетреба и неупотребљује лети и зими, служи потребама других гомила, које управо производе и највеће радње раде у лето и у зиму. Она друга сума оптичућег капитала од десет хиљада гр. врши исту службу другим трима гомилама. Па може бити, кад би капитали живи правилније и брже оптицали, и кад би се чешће и брже враћали из својих сталних употреба, да би се успело да се потребе свију четири гомила радника подмирују само сумом капитала од десет хиљада гроша. А из овога би опет то сљедовало, да би нам остало три стотине хиљада гроша одрешених и на расположењу, коју суму жива капитала, пошто нам она више није нужна, као оптичуће опште добро, ми би могли да уложимо у стална предузећа, на име, да му дамо изглед везани или стални; и напоменути предузимачи могли би да с њиме пошире своје стаје и вајате, своје магазе и сместишта, своје куће, радионице, и т. д. или да их са свим из нова направе. И на овакав начин они, а и цело друштво дошло би до нових извора богатства.

Овака и подобна усавршавања могу се истина далеко терати, него опет за то она нису безгранична, она имају

својих природних граница, које се не дају без штете претерати. Ми можемо успети, да један служитељ одправља до некле прилично службе њих четворице, него ми би морали велике штете претрпити ако би хтели да останемо без сваке послуге. Опште правило, које је у овоме обзиру, тако рећи, само од себе постало, јесте. да се може, и да треба одузети предузећу само ону чест капитала обртна или жива, која је постала сувишна по њега, или на чије место дошли су нови капитали од ове врсте. Него, на ово правило врло мало ко пази, нарочито онда, кад се јако производи и много троши. Час друштво, жељно да предузима па да добија више и брже, одузима од капитала обртнога већу чест и претвара га у стални, него што од њега има на расположењу; час опет, амишно да ужива и троши, не накнађује шта више ни ону чест капитала оптичућег, која се од њега одваја сваке године по самој природи ствари, из тежње и употребе, које смо горе напоменули, на име, да се попуни сталан или везан капитал. Обмане и неприлике на овакав начин постају из дана у дан све веће. Узмимо овај случај, да ми од капитала обртна од четрест хиљада гр., који одправља службу оптичућег или жива капитала, код оне четири напоменуте радње, узмемо двајест хиљада гр. на ту сврху, да с њима подигнемо две зграде, од којих би за подизање сваке имали да потрошимо по десет хиљада гроша, и од којих би свака опет требала за свој опстанак по хиљаду гроша капитала жива, пре него што смо попунили празнину ове суме, на име пре него што смо добили од штедње других двајест хиљада гроша од природе оптичуће. Шта би из овога следовало? Пре је био нужан оптичући капитал од четрес хиљада гр., па

толика се иста сума жива капитала управо и налазила и нудила у друштву: и све је ишло како би се само пожелети могло. Сада је опет нужан живи капитал од четрес хиљада гроша, а више се не налази на расположењу него само двајест хиљада гр. И на овакав начин сада нема доста маза за машину, која врши службу оптицања добара, справе за развијање паре у локомобили; од чега изалази то, да сва предузећа и све радње у велико пате и страдају: најсигурнија предузећа с тешком муком напред миле; слабија се заустављају на пола пута, и тек што нису пропала са свим; а слаба из темеља пропадају. Па готово овакав је исти случај и онда, кад четерес напоменутих предузимача, који раде рђаве послове, или претерано и без рачуна троше и размећу се, не штеде и не набављају нужну материју с којом би се попуњавала празнина, која се рађа од природе код капитала сталних и везаних у разним предузећима; страдања, забуне и незгоде и неприлике подобни су у овој прилици забунама и незгодама, неприликама и страдањима, које долазе од првог случаја, на име од споре имобилизације и несразмерности капитала оптичућег.

19.

Овакве незгоде зову се кризе. Ми често чујемо да се кризе жале на кредит. Ово што смо ми мало час казали довољно је за то да можемо оценити, је ли уместно овако осуђивање кредита. Па да о овој ствари, можемо још боље и поузданије судити, ми ћемо најпре и најпре да проучимо и нарочне чести кредита. Данас, код год се говори о кредиту у опште, под тим се увек разу-

мева његова служба посредством његових комбинација и његових особених заведења, који од њега праве велику и знамениту силу у економском и финансијском свету. Има врло много кредитних комбинација и кредитних заведења од врло паметне и чудотворне природе; а њино дејство попело се на највиши ступањ. Него, и ако ове комбинације и ове установе кредитске увећавају дејство кредита, они не мењају и неби могли да мењају дух кредита; један и исти капитал остаје па ма каки били олуци, кроз које он тече, и судови у које се он сипа.

Кредит почиње у најновије доба да извојевава себи живот независан. Он престаје бити помоћник, допуна, и ништа више, него само допуна операције размена; он постаје поглавар, сам предмет операције, која нема други предмет непосредни. Кад нам верује Петар или Павле. произвођач или продавац, онда у овом случају операција састоји се од уступања његовог добра нарочна за како друго добро — трампа — или за добро опште — размена — којим ми плаћамо нарочно добро; овој операцији придружује се та особеност, што уступач, био он произвођач или продавац, пристаје на то, да му ми одма не дајемо равну вредност, на коју он има право, како примимо његово добро. Кад нам верује ималац капитала општег, онда операција веровања не везује се управо ни за каку другу операцију; јер операција управ, у томе се састоји, што имааац од капитала општег пристаје на то, да нам уступи на расположење овај капитал за неко време. Ми би могли, у овом првом случају, да говоримо о кредиту размене, јер кредит ту само за то постоји, да помогне операцију размене, коју је он сам управо изазвао; у другом случају ми би могли да говоримо о кредиту

финансијскоме, јер он сам по себи нема никаку сврху трговачку, него само преноси капитале. Него, увек налази се разлика велика и истинска међу обе ове врсте кредита, о којој треба водити рачуна, и која не допушта — јер су све пробе, које су се чиниле у овоме смислу, рђаво успеле за руком — да се кредит сведе на једну једину формулу; него у исто доба, ово је само разлика ступња, изгледа, а не природна, и основна. Читалац може се опоменути, да смо ми говорећи о операцији најпростијег кредита, нашли две стихије главне; на име доцније примање онога, што нам неко дугује, и способност, да можемо располагати за неко време са имаовином туђом. И једна и друга стихија налази се код сваке операције кредитне: разлика је само у томе, која од њих две има превагу, и превага се ова мења: час је то прва стихија, која је главна, а друга је њој подчињена; час је опет друга стихија главна, а прва је подчињена.

20.

Две напоменуте стихије држе се између себе и иду једна с другом упоред: пристати на то, да нам се врати доцније равна вредност, коју нам неко дугује, то предпоставља да смо томе неком, који нам нешто дугује, дали неку вредност; да уступимо другоме на расположење за неко време нашу сопственост, то значи остати без ње за све време, за које смо ју другоме уступили. Или с другим речма то значи: само оно ми можемо да дамо у зајам другоме, што имамо, и оно што смо дали другоме у зајам, ми више немамо.

По томе веровати не значи ништа друго, него уступити неком другом своје добро (производ, службу, ужи-

вање), а нетражити да се одмах врати равна вредност за њега; допустити му да се служи нашим добром за неко извесно време, као са својом сопствености. Па кад ово овако стоји, на име, кад се поверитељ код операције кредитне чисто служи са својим правом сопствености. онда су сви закони позитивни, који имају ту задаћу, да ограниче ово право сопствености, неосновани, и из корена неправедни и од штете по цело економско друштво у средини којега су они поникли. Било да је добро чиста сопственост лица А, било да оно није његова сопственост, него да му га је поверило лице Б, да се с њима служи и да га употребљује као своје сопствено имање, било да је новац, који је узело у зајам лице В сопственост лица Г, или да је В узео у зајам исти новац Г преко Д, ово не мења ни мало ствар у основу: сопственик или посредник, сопственик за навек или само за неко време, поверитељ располаже само оним добром с којим он има право да располаже. Сваки закон, који би хтео, да пропише начине, на које има да употребљује своје добро новац лице Т, и под каким условима, и по што, ограничавао би га у располагању са његовим правом сопствености. И по томе законом опредељавати величину интереса на капитале за све прилике, и за све дужнике подједнако. по науци економској не може се никако оправдати.

Пре него што завршимо наш говор о кредиту, ми ћемо на кратко све оно да повторимо што смо о овој преважној чињеници у економскоме свету казали.

1, Кредит ослобођава онога који га добија од тога. да одмах врати робу или добро опште (новац) за робу нарочну (производ, службу, уживање) коју је од другога добио. И по томе веровати значи: пристати на то, да нам

се доцније врати равна вредност за оно, што нам неко дугује.

2. Ми можемо да дамо наше добро опште (новац) некоме обвезујући га на то, да нам га накнади после извесног времена: и онда веровати значи: дати другоме на расположење за неко време наш капитал новац.

3. И у једном и у другом случају (кредит новчани и кредит финансијски), поверитељ не може да истински располаже са својим добром, нарочним или општим, кроз сво оно време, за које с њима располаже његов повереник, и он на ново с њиме располаже, пошто престане да располаже с њиме његов повереник дужник. С другим речма то значи: ми дајемо у зајам само онај капитал који имамо да дајемо у зајам, и ми више немамо онај капитал, који смо другоме дали у зајам.

4. Веровати предпоставља увек, од стране повериљеве, поверење да ће онај који се обвезује, узимајући у зајам, испунити све услове, на које се обвезао, и то на време. Него ма каки били основи — стварни или нестварни, лични или општи — на којима лежи ово поверење, кредит је ту чим неко пристане на то, да му се оно, што је он дао у зајам, врати доцније (кредит размене), или чим неко уступи на расположење за време извесно другоме свој капитал новац (кредит финансијски).

5. Кредит финансијски или зајам новчани постаје само за то, што онај, који узима у зајам уступа ономе од кога он узима у зајам једну чест од добитака, као цену за његову употребу, до којих је он дошао с његовим капиталом. Ко би хтео да укине ово учешће у добити, тај би уништио основу и узрок, због којих има кредита у свету; а у оваком случају, или у свету без кредита,

штета би била много већа, о томе нема сумње, по оне који траже у зајам, него по оне који дају у зајам.

6. Цена зајма, или интерес на новац, јесте као и цена свију сталних добара и служба, на име производ од суме трудова потрошених од стране произвођача, и суме полза коју они обећавају трошачу. Ове стихије мењају се јако по времену, месту и спрам лица, па за то је са свим немогуће, економски говорећи, да се утврди и определи једаред за свагда величина кирије на капитал, или интерес.

7. Кредит посредан, који дају нарочна заведења, подлежи у свима обзирима истим законима природним и непромењивим, као кредит непосредан, који даје поверитељ поверенику. Банка је посредник, који сједињује понуду и тражњу капитала, који не употребљује његов ималац, банка узима и даје га на расположење за неко време лицу које га треба и тражи, и које ће га оплодити.

8. Сваки капитал, који постаје, или још боље да кажемо: свака нова уштеђевина најпре је расположљива стихија; потом се на нешто заустави, него она непрестано тежи да се претвори у сталан и везан капитал, да постане непокретна стихија. Капитал стални к себи га у толико јаче привлачи, што он треба све нове и нове помоћи за своје сопствено одржање: капитал стални опада из дана у дан све више услед дотрајавања. Нова уштеђевина треба једнако да пуни корито које се одасипа а, посредно, да даје ране капиталу сталноме или везаноме; и

9. Забуне и неприлике — кризе — долазе и немогу се избећи, кад како друштво, непроизводно или раси-

пачко, не уштеђује доста да пуни корито капиталско, које се једнако одасипа, и да га непрестано одржава у takome стању, да могу из њега црпети помоћи све потребе; или још кад како друштво, које је неувиђавно, или се јако жури, узме из корита сувише обртне уштеђевине па ју претвори у сталан и везан капитал. Увек, па данас више него икада, и у једном и у другом обзиру, што се напоменутога тиче, јако се греши; и у след тога долазе врло често велике и одвећ жестоке кризе трговачке и финансијске.

А. Н. СПАСИЋ.

О ЛИМФОЛИПТЕЊУ.

(De Lymphorrhoea).

ОД

Дра ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА,

ОПЕРАТОРА ПИТОМЦА I-ВЕ ХИРУРШКЕ КЛИНИКЕ БЕЧКОГА УНИВЕРЗИТЕТА.

ПРИСТУП.

Лимфолиптење наступа или услед повреде каквог лимфатичног сасуда, или кад се варикозности тих сасуда од себе отворе на површини, или кад их лекар отвори ради диагнозе, пункцијом. Тако исто могу и кавернозне лимфатичне гуке под извесним одношајима да постану узрок обилном липтењу лимфе. Ја сам прошле и ове године посматрао на нашој клиници једну болесницу која је имала на унутрашњој страни левога бута једну такву кавернозну лимфатичну гуку, и која је рад тога годинама страдала од лимфолиптења. Које што је та болест прави куриозум — у овом облику наш је случај до данас једини у књижевности — које рад препона на које се при лечењу за више од девет месеци наилазило, стадох у дотичној књижевности тражити еда ли и колико подобних случајева има до сад прибележено и како су они лечени? Али богме не нађох много ни у најновијим, најбољим хирурским мануалима како код Немаца тако и код

Француза. Чак и у књигама онако искусних ранара као што је н. пр. Нелатон не нађох ништа више до гола наговештивања и белешке, (а из списа Давида, Обрија и т. д. сазнадох да је Нелатон не само виђао него и оперирао у таким случајевима). Међу тим од горње изреке ваља да се изузму радови од О. Вебера, Леберта, Фолена и Духека, и ако сам се и код њих морао уверити да не би излишно било кад би се ко подухватио да склопи у једну самосталну целину све што је до сад познато о тој ствари, ал' растркано и разбацано у сијасет књига, брошура, новина, извештаја и т. д. Ја сам се у толико лакше могао одважити на тај посао што је у пословима поменуте четворице аутора прибележено где ваља тражити многе од потребних чланака, и ако сам се после уверио да три пут више грађе има но што сам се по њима могао надати. Кад сам проучио целу ту грађу — у томе послу пријатељски ме је помогао мој друг на клиници г. др. Герзуни, преводећи ми инглиске изворне чланке, које сам могао наћи у јавним књижницама бечким, на немачки, и за то му братска хвала — видео сам да је много штошта трпано у лимфангијектазије, што не спада у њих, и да је с друге стране опет много случајева обилажено, у којима се та болест до врхунца пење, где су не само лимфатички сасуди већ и саме жлезде раширене, и ја предлажем да се та група хир. болести назове: лимфаденектазија. Ја сам дакле прво поменуте, рђаво схваћене случајеве изоставио, а потоње уврстио у ову расправу, тако исто узео сам и кавернозне лимфатичне гуке усана, језика и бубрежака, и ако код њих не беше дошло до лимфолиптења — што је у осталом само један симптом ових болести — а то с

тога што сви ти случајеви састављају по својој суштини један једини непрекидни ланац болести. Ако расправа донесе више но што наслов обећава, не ће бити с горега.

Него да најпре побројим све изворне чланке и мануале из којих сам црпао, па да онда ступим у расправу с описом нашега случаја, благодарећи моме многопоштованом учитељу г. проф. Билроту на допуштењу да тај случај обнародујем

Књижевност:

1. Ruysch, Observat. anat. rarior № 41. — 1665.

2. Muys, Praxis med-chir. ration. p. 240 — 1695.

3. Nuck, Operationes et exp. chir. Exp. XXVIII — 1696.

4. Corn. St. Van der Wiel, Observ. rar. med-chir. XLVI. 1727.

5. Monro, Hystory of the cure of Limphaticks opенende in Wonds. У првом делу V. волума, единбуршког „Medical Essay and Observation“ 1752.

6. John Patch, A milky Disharge at a small Orifice in the Groin. На истоме месту 1752.

7. Haller, De praecip. corp. hum. part. fabrica T. I p. 318 — 1778.

8. Van Swieten, Coment. in Boerhavii § 1228. — 1790.

9. Assalini, Essai méd. sur les veseaux lymph. p. 54. — 1787.

10. Sömmering, De morbis vas. absorb. — 1765.

11. Mascagni, Vasorum lymph. hist. et ichnogr. p. 30. 1787.

12. Nuck, de vuln. vas. lymph. глава XXIV. 1783.

13. Cruikshank's, Geschichte und Beschreibung der Saugadern des mensch. Körpers. 1789.

14. Chr. Fr. Ludwig, У примедбама на горњој књизи, p. 118, примедба 2. — 1789.

15. Th. White, On the Struma (у предговору) 1784.

16. Jänisch J. H. De cancro (немачки 1765 p. 42)

17. Schreger, Theoret. und pract. Beiträge zur Kultur der Saugaderlehre I. p. 184.

18. Alter, Generalsanitätsbericht für Schlesien von J. 1834 — 1836. p. 24.

19. Basilewitsch, Gregor, de systemate resorb. Dissert. physiol. med. II, — 1791.

20. Bell B. System. of. Surgery Vol. V. p. 136.

21. Albernetty, Surgical and physiol. Obserotns II. p. 170 — 1763.

22. Monro, An Essay on the Dropsy p. 22 (наведено у Wan Swieten).

23. Meckel, Handbuch des. path. Anat. II. p. 260.

24. Baillie, Anat. path. (француски превод од Guerhois p. 87) — 1797.

25. Trog, De Lympha, Dissert. 1837.

26. Hasse H. Archiv f. medic. Erfahrung 1817. књига I. p. 317. по неким датима у Tiedemann's Zeitschrift V а по неким у „Handwörterbuch der Physiologie II. p. 266“

27. Bichat, Dernier Cours de l' anat. path. 1825 p. 299. и у Anat. chirurg. 1855 I. p. 180.

28. Cruvielhier, Anat. path. II p. 823.

29. Müller у Tiedemann's Zeitschrift V. и у „Handbuch der Physiol.“ 1840 I. p. 202.

30. Albers Fr. J. H., Hannover'sche Annalen 1836. књ. I. св. 2. и у „Beobachtung auf dem Gebiete der Physiol. 1840.“

31. Ulmer, Über die Wirkungen des Kreosots. (у „Gräfe“-овом и „Walther“-овом журналу св. XXVIII 1.)

32. Breschet G., Le système lymph. Прво издање 1829, друго од 1836 год.

33. Velpeau, Mémoire sur les mal. du syst. lymph. у „Archiv“ génér. de Med. 1835. VIII p. 129, 308, X p. 5.

34. Fetzer, Ein Fall von eigenthüml. Erkrankung der Lymphgefässe, у „Archiv f. physiol. Heilkunde“ 1849. VIII. p. 128.

35. Zamini, Ecoulement de lait de la cuisse d' une femme. Хемична анализа од Canobio у „Journal de Pharmacie et de Chemie“ 1845. 8. p. 123.

36. Marchand и Collberg, Ueber d. chem. Zusammsetzg. der menschl. Lymphe. Müller-ова архива 1828. p. 129.

37. Coley, On lymphahic Tumour in the Female Breast, у „Lancet“ 1848 № XXII.

38. Verneuil, Buletins de la société anat. XXVII. p. 256.

39. Busch, Lymphaneurisma, у немачким расправама петроградских лекара од год. 1842.

40. Michel M., Note sur la Lymphortagie. Gazette des hôpiteaux 1853. и у „Gazette“ med. de Strassburg 1853. № 4.

41. Chelius, Handbuch d. Chirurgie 1851. I p. 30.

42. Beau, Note sur la dilatation variquese des vesaux lymph. du prépuce. Revue med-chir. de Paris 1851. IX. p. 22.

43. Demarquay, Recherches sur la lymphortagie et la dilat. des vess. lymph. У „Mémoires de la soc. de chir.“ 1853. III. p. 139; и у „Union med.“ 1851. № 142, 145, 146.

44. Sappey, Anatomie I. p. 650.

45. Desjardins, C. Mémoire sur un cas de dilat. varig. du reseau lymph. superf. du derme; emission volont. de lymph. У „Mémoire de la soc. de Biologie“ 1854. И у „Gazette“ med. d. Papis 1854. № 24.

46. Thilesen, Ein Fall von Lymphangiectasie. У „Günsburger's Zeitschrift.“ VII.

47. Gustav Josef, Bericht über die in der k. k. chirurg. und augenärzte. Poliklinik zu Breslau 1854 — 1856 behandelten Kranken. У VIII св. Günsbr. Zeitschrift p. 105 и 161 (наведено у Шмитовим аналима од 1857 год.)

48. Friedrich, Fall v. Frweiterung der Lymphgefässe. У „Verhandlungen“ der phys.-med. Gesellschaft in Würzburg од године 1852. T. II. p. 319.

49. Broca, Buletins de la soc. anat. (Није наведено од које године. С тога несам могао ни наћи чланак).

50. Bombay med.-phys. Transactions, од год. 1854. (наведено у Шмитовим годишњацима од 1862).

51. Gubler et Querenne, Gazette méd. de Paris 1854. Број од 17 Јуна и следећи.

52. Binet, Varices et plaies de lymph. superf. Thèse de Paris 1858. За тим у Essai sur les varices et plaies de lymph. superf. Neuchatel 1859.

53. Huguier, Dilatation des vess. lymph. du penis. Bull. d. l. soc. d. chir. Paris 1853 II, p. 252.

54. Vidal, Traité de path. ext. T. V, p. 176.

55. Petters, Lymphangiectasie. Прашки Viertel-jahrschrift од године 1861 IV.

56. Zambaco, Bull. d. l. soc. d. Chir. 1853.

57. Carter, On the connection between a local affection of the lymphe system and chylous urine, withe remarks on the pathologie of disease. У „Med-chir. Transactions“ XLV, p. 189 — 208. — 1862.

58. Nélaton, Eléments de path. chir. 1868. T. I. p. 750.

59. Leudesdorf, Heilung einer Lymphgefässfistel durch Fingerdruck. У „Archiv f. klin. Chir. v. Langenbeck.“ 1862 Bd III. p. 417.

60. David, P. Ai. Essai sur les varices lymphatiques. Thèse de Paris 1866.

61. Aubry, P. De dil. des ganglions limph. Thèse d. P. 1865.

62. Heschl, Das Lymphangion. Wiener Med. Wochenrchrift 1866 № 31.

63. Scholz W. Lymphangiectasie etc. У истим новинама од год. 1868 № 63.

64. Güngsburg, у његовој „Zeitschrift“ Ближе није ништа означено код аутора. Ја чланак несам нашао.

65. Dufour, Bulletins de l. soc. anat. T. XXX p. 5 (Писци наводе и један чланак из Bérarb-овог „Dictionaire de Médecine.“ Ја га несам нашао).

66. Canstatt'ов Jahresbericht од године 1841 — 1864, и наставак тога часописа под уредништвом Вирховљевим до год. 1869.

67. Schmidt-ови „Mediz. Jahrbücher“ од год. 1834 — 1870 до прве свеске.

68. Lebert, Krankheiten der Blut- und Lymphgefässe. У Вирховљевом „Handbuch der spez. Path. u. Ther. Bd V. Hälfte II Heft 2. 1867.“

69. Folin, Traité élémetaire de Path. ext. T. II. Prem. Par. 1865.

70. O. Weber, Von den Krankheiten des Lymphgefässsystems У „Pitha-Billroth's Handbuch der allg. u. spez. Chir. II Bd. II Abth. 1 Lfg. 1865.“

71. Duchek, Handbuch der spez. Path. u. Ther. 1864.

72. Virchov, Ueber Makroglosie. У његовом „Archiv für path. Anat.“ VII. p. 126.

73. Billroth, Beiträge zur path. Histologie, и то у додатку „Ueber die capilläre Lymphangiectasie oder cavernöse Lymphgeschwulst“ 1862.

74. Trélat, Tumeurs formées par la dilatation des vésseaux lymphatiques ganglionaires et intraganglionaires. Gazette des hôpiteaux. 1864. p. 311, 454.

75. Petit, Tumeurs lymphatiques. Gazette d. hôp. 1864. p. 482.

76. Richet, Anat. chirurg. T. I 1855 p. 180.

77. Allard, Monographie sur l' Eléphantiasis. Несам могао добити.

78. Dänhardt, Bericht aus dem physiol. Institute in Halle, 1870. (За једну примедбу уз овај чланак само сам чуо, али чланак сам несам читао).

У Лебертовој и Веберовој радњи наводи се такође као извор:

79. Rokitansky-јев чланак у 17 свесци „Oester. Jahrbücher“ страна 441. —

80. Rudolphi, Ueber die Tödtlichkeit der Wunden des Brustganges, in der Casper'schen „Wochenschrift für die gesammte Heilkunde" 1835, № 41, 42, 43. —

81. A. Cooper im „Archiv" v. Reil V. 1. Hft. p. 157 (Der Originalaufsatz ist in „Medical Records and Researches selected from the papers of a private Medical Association p. 8.)

82. Leuret et Lassaigne, Recherches physiologiques pour servir à l'histoire de la digestion. Paris 1825. 8. p. 171.

83. Fohmann, Vinc. Anat. Untersuchungen über die Verbindung der Saugadern mit den Venen. Heidelberg. 1821. 8.

84. Wutzer, im J. Müller'schen Archiv für Anatomie, Physiologie und wissenschaftliche Medicin. 1834. p. 311.

85. Lower, Tractatus de corde item de motu, colore et transfusione sanguinis etc. 1708. p. 228.

86, Bonet T. Sepulchretum et Anatomia practica 1700. Lib. IV Sect. III. Observatio XXIV. § 5. p. 360.

87. Magendie, Précis élémentaire de Physiologie T. II. p. 183.

88. Emmert, In Scheerer's Journal der Hemie Hft 26 und 36.

89. Guiffart bei Bartholin, Opera nov. p. 490, und bei Bassius. Observationes. Dec. secund. Observ. sept.

90. A. B. Buchanan, Medico-chir. Transactions Vol. 46. 1863. p. 57.

I.

ЛИМФНА КАВЕРНОЗНА ГУКА.

Болесница је иначе са свим здрава девојка од својих 19 година, родом из Блажове у Галицији. Она се поуздано сећа да је прве болове осетила пре 10 година и то на један мах при сигрању. Ти силни болови беху у левом ингвиналном прегибу, где се једно место брзо и зацрвени. Уз то је стала трести зима, морала је неколико пута бљувати. Ти болови и бљување понављаху се доцније после краћег или дужег времена непрекидно докле год болесница није ступила у болницу (22 Јула 1869). Испрва је пролазила између тих напада читава година, доцније наступаху свако по године. Сваки тај напад трајао је од прилике по недељу дана, и то све са истим знацима. Од последње четири године амо почеше да јој ничу на унутрашњој страни левога бута мајушни прозрачни мехурићи, који се сами од себе распукну па онда из њих тече некаква бистра течност. То непрестано липтење натера је да тражи помоћи на нашој клиници.

Кад је болесница примана у институт, опажен је на унутр. страни њеног левог бута, неколико палаца испод Пупарцијевог лигамента, надув колик' песница, са свим мекан. У кожи нада том гуком беше неколико раширених вена, и две рупице колик' чиодни главићи, и на те рупице могло се брзо нацедити читава унца некаке течности отвореног цвета, која се, кад је оставе да стоји, одмах ухвати као какве бледе пиче, као галерта.

Испрва се мислило да цела ствар није ништа друго до хладна гнојница (abscessus frigidus), али засек од 2",

који је 29 Јула на томе месту извршен, показа да се погрешно мислило. Јер у место да наиђемо на дупље гнојнично, нож беше отворио некакво фино сунђерасто ткање, из кога је поменута течност киптила као вода из каквог добро накквашеног сунђера. Сад беше диагноза: Tumor cavernosus lymphaticus изван сваке сумње, јер да је та течност била лимфа доказано је химичком анализом у ц. кр. патолошко-химичком институту. Ево те анализе:

Реакција течности: алкалична.

Њен талог: врло обилат и то из све самог згрушаног фибрина.

Главни саставни делови: албуминати, и то

1.) Серумског албумина — понајвише.

2.) Фибринотворне супстанције — умерено.

3.) Казеина — само трагови.

4.) Хематоглобулина — траг.

Талог: блед згрушај од фибрина. У њему пуно бесцветних крвних клетака, и по гдекоја црвена крвоклетка. Осем тога дроњци од савезног ткања и пљоштег епитела.

Мој пријатељ г. Н. Стеер, који ради у овдашњем патолошко-химиском институту, био је тако добар да на моју молбу предузме и много тежу, квантитативну анализу исте течности, и његовој колегијалности имам да захвалим што сам у стању после горње, „званичне" анализе да саопштим и савесније израђену квантитативну луџбу: Стеер је најпре у два маха пикнометром измерио специф. важину течности и у оба маха нашао да иста износи 1,017. За тим је предузео испитивање појединих саставака и нашао је на 1000 кубичних сантиметара:

Воде — — — — — — — — —	978	грамова.
Пепела — — — — — — — — —	8,122	„
Фибрина (у два подударна мерења)	1,000	„
Глобулина — — — — — — — —	1,204	„
Серумског албумина — — — —	5,494	„
Казеина — — — — — — — —	5,518	„
Фосфорне киселине — — — —	0,200	„
Калцијума — — — — — — — —	0,252	„
Хлорнатријума — — — — — —	2,245	„
Сумпорне киселине — — — —	1,034	„

С алкохолом је сталожено 29,570 грамова. Мокраћника (Harnstoff) није се могло наћи ни најмање и ако је поступано најтачније по методу Хопе-Сајлерову. Можда лежи узрок у томе што за време испитивања несам могао ставити г. Стееру на расположење више од 25 кубичних сантиметара течности.

Занимљиво ће бити да споменем овде бар нешто о саставу крви у наше болеснице. У њој беше, кад се срачуна на 1000 куб. сан.:

Фибрина — — — — — — — — — — — —	4,567.
Глобулина — — — — — — — — — — —	5,386.
Серумског албумина и казеина — — —	76,636.

Да наставимо сад клиничку слику болести:

За три дана после поменутог засека у гуку не беше никакве опште реакције. Лимфолиптење трајало је непрекидно до 4 Августа, па онда престаде; гука отврдну, барем стаде врло затегнута, ингинални прегиб зацрвене се, постаде тврд и врло осетљив; настаде бљување, главобоља. Болесници није ништа друго дато до Acidi phosph. drachmam; Syr. Rub. idaei unciam да пије с водом, и мелем од живе да се намаже у ингвиналном пре-

гибу. Па ипак после два дана нестаде увећаног надува, затегнутости, црвенила, бола, нестаде свију бурних знакова, и лимфолоптење поче изнова.

Такви исти нападаји поновише се 13, 15 и 26 Августа. Потоњи пут одржаше се симптоми читавих осам дана, и опет се изгубише како се поврати липтење.

12 Септембра појави се на рани дифтечитичка превлака. Одмах је изгребена па онда цела рана испржена нитричком киселином што се дими. За осам дана спаде кора која се била ухватила, али на рани ниче нова превлака. Ново каутерисање са Acid. nitricum fumans.

Пошто постаде очевидно да нитрична киселина не досеже да како ваља испече рану, покушано је 25 Септембра са фенилном киселином. Цела околина ране отврдну ка даска, зацрвене се и стаде тако болети да се морала покрити ледом (у бешици од каучука, које не смрде онако као животињске бешике, које су пре за тај посао употребљаване). Али након недељу дана рана би на ново покривена превлаком. Најзад као да помаже концентрована фенилна киселина, јер после каутерисања с њоме настаде нешто гнојења, и стаде се рана по мало укупљати; но лимфа лопћаше и даље ка и пре.

Најзад да би се разорило и уништило цело каверно-зно ткање прихватило се 15 Октобра за галванокаустику, те њоме испекосмо целу рану до приличне дубине. Преко дан липти лимфа ка обично. Пацијенткиња не осећа никаквих болова; тек под ноћ наступише болови. Сутра дан болесница у грозници. Јутарња температура 39,2. Увече 38,0. Али већ трећи дан и болови и надув мањи. Температура у јутру 36,4, у вече 36.2, дакле грозници ни трага. Од тога доба стаде се рана

живо смањивати али сила лимфолиптења остаде иста. Сад стадоше свуд око ране поницати прозрачни мехурићи колик чиодне главице, отвараху се сами и просипаху лимфу.

Описани нападаји са престајањем лимфолиптења поновише се 1, 3, 12, 26 Новембра. Према томе и расла је фреквенција пулса до 120, а температуре до 39,6. Међутим беше рана зарасла тако да остаде само толико рањаво место као талир. Кожа у околини изгледала је што се цвета тиче прилично нормално, али беше танка и кад год смо притиснули прстом остајаше дољица, али чим би дигли прст, лимфа, која се уклањала од притиска, јурнула би са свију страна и дољице у кожи нестајаше. Под њом беше дакле такође кавернозно ткање.

С тога 3 Дек. испржисмо и изрешетасмо цео млади ожиљак (Cicatrix) и његову околину са фистулским жарачем (Fistelbrenner) галванокаустичког апарата. Иза тога опет један од описаних напада. После три дана све по староме. 21 Дек. опазисмо на местима где је печено развијају се гризлице (ulcera) — Компресија бута тракама. Потоњи Дек. пр. год. и 14 Јан. ове год. нови напади.

15 Јануара углависмо болесни бут у особито притискивало (Compressorium) тако да на ожиљак дође пелота колико длан. Мислило се да ће притисак учинити да кавернозно ткање облитерише. Али већ 16 Јан. видимо да се ожиљак под пелотом распада. Лимфа липти из целе околине ка из сунђера. Кадшто ми пође за руком да притиском потерам лимфу да у млазу истиче ка из водоскока. Калибар сасуда из кога је млаз шибао, и који се голим оком могао видети, био је од прилике ка у обичне радиалне артерије.

Да би измерио колико од прилике болесница губи лимфе, скупио сам. 30 Јан. све што је истекло од 11 сахата пре подне до 1 по подне. Накупио сам 81,674 грамова, дакле кад би препоставили да је лимфолиптење свагда подједнако било, дошло би на сахат 40,837 грамова.

Како сам међутим био нашао у Улмеровом раду (31) о креозоту два случаја, који су веома налик на наш, и који су превијањем креозота брзо излечени, то и ми скидосмо притискивало које и онако само упропашћаваше ожиљак, па почесмо превијати рану по Улмеровом рецепту: Kreosoti drachmam sem; Decoc. cort. Quercus unc. duas. Само смо ми још додали и скрупао алкохола да се креозот боље разлучи. Лимфолоптење као да мало попусти, разви се гнојење, и рана зарашћиваше брзо. Али они мехурићи учесташе. Једном пустих 56 куб. сант. лимфе отворивши један једини таки меухрић. Том приликом покушах еда ли се из мехурића може сондом проћи до у какав лимфатични сасуд, на коме може бити меухрић седи као ампула. Али то не беше могуће. Толико се сондисањем могао човек уверити да је околина свакога мехурића поткопана и да се састоји из све самих дупљица. Осим тога болесница нас увераваше да врло добро осећа кад ће лимфолиптење наступити, да осећа како се течност скупља и на површину пење, и то не оздо из голени већ из самога бута.

9 и 11 Феб. поновише се напади. Како је међу тим цела рана била зарасла, али уз пркос креозоту и његовој сушној снази непрестано нови мехурићи на ожиљку и у околини поницаху, те лимфа непрестано липћаше, баталисмо и креозот, па наместисмо опет притискивало,

али сада не на самоме болесноме месту него испод њега. Хтело се да лимфа буде тим притиском приморана да тражи друге путове, не би ли се тако развио побочни лимфоток, па после би лако запустило кавернозно ткање кад се не би више пунило лимфом. Али већ трећи дан морадосмо скинути компресоријум, јер болесница није могла да издржи притисак од бола, а лимфа је непрестано липтила.

Не оста дакле ништа друго него ножем ишљуштити читаву гуку из бута — екстирпација. Операцију је предузео 22 Феб. сам шеф института, г. проф. Билрот. Он ограничи су два потеза који састављају елипсу целу болесну партију коже до спољашне границе онога црвенила које се при нападима у околини јављало, па онда испрепариса и извади целу гуку. Она је досезала у дубину до испод бутне фасције, у поље се подвлачила испод мишића сарторијуса, унутра је граничила са великом веном сафеном; на више губљаше се гука у Fossa ovalis, а на ниже пружала се дуж сафене 2'|₂" Гука је целом својом дужином била тако прирасла за сафену, да ју је ваљало с тешком муком од ње раздвојити. Том приликом видесмо како се набрекнута вена укупи па изгледа и осећа се под прстима као какав солидан канап. Од горњега краја гуке, који као што рекосмо упадаше са сафеном у Fossa ovalis, морало се нешто оставити јер иначе би се ножем сувише приближило омотачу великих сасуда екстремитета, и то без невоље, јер шта може онај мали остатак осечен од свезе како са површним тако и са дубокоположеним лимфатичним сасудима? При љуштењу гуке са њеног темеља морало се одсећи и парче бутне фасције а тако исто морао се отворити и омотач

сарторијусов. Крволоптење које при операцији настуши из кожних сасуда и неколицине мишиһних артерија заустављено је подвезивањем. За тим наквасимо целу рану — која је износила у дужину 3 а у ширину 2'|₂" — са Liquor ferri sesquichlorati aa с' водом да не би травматично запаљење, које ће наступити, даље захватило од околине ранине но што треба, јер смо се и овога семестра на клиници уверили да она страшна прогресивна запаљења и гнојења, од којих се оператор боји кад год има да оперује у растреситом поткожном клетичном ткању (Textus cellulosus), могу да се предупреде ако таке ране одмах по операцији наквасимо ликвором гвожђа, који је размућен равном мером воде. — Најзад превисмо рану као и обично тивтиком умоченим у карболно уље (Acidi carbolici unciam; olei olivarum libram), и, да би смањили болесници болове, пошто се пробудила из наркозе, убризгасмо јој под кожу трећину Правцове бризгаљице од нашег обичног морфијумског растопа (4 грана на драхму).

Микроскопски испит извађене гуке предузео је професоров помоћник г. др. Черни и нашао је:

Главна маса гуке састоји се из савезног ткања које саставља мрежу од испреплетених греда, и у рупицама тога преплета или боље рећи сунђера била је лимфа. Зидови тих лимфних просторија постављени су изнутра лепим ендотелом. Местимице, особито на површју гуке. препуњено је савезно ткање младим клеткама, и читаве пруге тих клетака гранају се мрежасто у околини гуке. По свој прилици те се пруге после припију уз лимфатичне сасуде. Барем је др. Черни могао из тих клетачких пруга да инјикује лимфне сасуде. (Што се тиче инјекције кавернозних гука, др. Черни се том прили-

кои уверио да је најбоље поступати овако: Ваља бацити целу гуку у чинију у којој има толико растопљеног парафина да 2''' дебео слој покрије гуку са свим. Пошто се парафин ухвати и стегне, ваља га одгрепсти с онога места гуке где се хоће да убризгава, па онда забости и инјиковати. Парафин, који се свуд око гуке ухватио, не пушта инјекционску масу кроз небројене одушке кавернозног ткања, а опет толико попушта да се рахат могу њоме напунити све просторије и сасуди у гуци). По оним нагомилавањима клетака око лимфатичких сасуда као да ће овако ваљати схватити постајање тих гука: Око лимфатичких сасуда појави се, ма рад каких узрока, гранулационско ткање (које се састоји готово из самих клетака и врло мало међуклетачне супстанције), које се после развије (као и обично) у ожиљачко ткање, а за ово знамо како има ту особину да се ужасно укупља и стеже. То би стезање ожиљка, који је у чврстој свези са зидовима лимфатичких сасуда имало као прву последицу њихово раширење, а ово би било почетак образовању кавернознога ткања. Бар тако професор Риндфлајш тумачи поницање крвних кавернозних гука. —

Прва три дана после операције наступише не само јаки болови у рани и око ње, него и појави који би могли лекара да уплаше особито узевши у призрење да је при операцији једна велика вена разголићена и наквашена ликвором гвожђа. Болесница је за то три дана дванаест пута бљувала и то све зеленкасте масе, имађаше огромне болове у целом трбуху, особито око јетре. Осем тога била је веома раздражена и уплашена, хтела је неколико пута да искочи из кревета, да путује

кући и т. д. Али брзо се показа да цела та бура није ништа друго значила до наступање менструације, која беше неочекивано одмах иза операције бахнула. Уз то још долази и стара идиосинкразија болеснице противу морфијума (а ми смо били принуђени рад болова да 2—3 пута поновимо поткожно убризгавање), па је цела група појава протумачена.

25 Фебруара беше цела бура легла, и болесница је само осећала бол у рани, којој околина беше опет заруменела се. Први секрети с ране беху рад коре од ликвора прљави и смрдљиви, с тога испирасмо рану јутром и вечером нашом обичном карболном водом (Ac. carb. drachmam aq. font. libram). Црвенила око ране брзо нестаде, али болови у њој беху тако силни, болесница није могла да спава док није узела коју дозу хлоралхидрата (Chloralis hydrati drachm. sem. Aq. font. unciam. Syr. rub. idei. drachm. duas. У две дозе) после две дозе спавала је мирно целу ноћ.

1 Марта бубуљичала је рана у велике. Сви подвезни конци беху отпали. Сафена се беше смежурала, згрчила, беше под прстом тврда, зачепљена (тромбована) и на њој лежаше жућкасто бела превлака.[1] Али та превлака не оста дуго на вени јер она беше већ 7 Марта сва зарасла у бубуљице (Granu-

[1] Ја се уздам да ћу скоро бити у стању да публикујем и гдешто експериметално о утицају како ликвора ferri sesquichl. у разним мешавинама с водом, тако и карболне киселине и разлученога хлорног цинка (који је од Листера препоручен за квашење свију свежих операционских рана) на разголићене вене, јер ја и мој поменути друг, др. Герзуни баш се сад бавимо с тим питањем и предузимљемо експерименте на животињама. —

lationes.) Превој беше обично много мокрији него што би се по сили гнојења могло очекивати, и болесница се кунијаше свим свецима „да липти ка и пре операције.“ Али ми смо могли свуд око ране притискивати колико смо хтели ни из којег буџака не долажаше ни кап лимфе. Но ипак после неколико дана могадијасмо се и ми уверити да се минимално лимфолиптење повратило и то из онога остатка гуке уврх ране; јер, пошто би испрали рану па је подуже посматрасмо, могли смо видети како се у једној дољици међу бубуљицама накупи мајушно језерце чисте лимфе. У горњем и доњем углу ране појавише се у ово доба беле чрсте припијене масе, које не могосмо одапрати ни најјачим млазом из Езмаршове бризгаљице за ране. Узгред буди речено да смо у ово време испитивали колико је операцијом повређена осета (Sentibilitas) и нађосмо да цела унутрашња и предња страна бута не осећа кад се боцне иглом, што се у осталом разјашњује по себи, кад помислимо колико се парче из дотичних кожних живаца морало исећи при екстирпацији гуке.

Међу тим беше се цела бубуљичка површина попела иза дна ране до у један равањ са кожним ивицама ране, и сад се поче брзо укупљати. Лимфа, која истицаше из гукавог остатка уврх ране, постајаше како који дан све ређа, најпосле нестаде и ње и оних белих маса на угловима ране са свим. Као што видимо гранулационско ткање беше претрпало тај остатак од кавернозне гуке и консолидација новог ткања, учвршћавање ожиљка биће за цело довољно јако да отера лимфу у дубље лимфне сасуде бута, те да тако кавернозни остатак савршно запусти.

При крају Фебруара беху већ оба ожиљачка поруба подалеко продрли к средишту ране, но како је при свем том могадијасмо притиском с једне и с друге стране још више да смањимо то је од тога доба свагда после испирања утезасмо широким тракама жутог припојног оближа (Empl. Diacty. comp.). Међу тим у пркос компресији меснате бубуљице бујаху изнад равња кожних ивица, с тога их морадосмо често пећи нитратом сребра у супстанцији. И под тим за цело простим видањем зарасте она велика рана која оста иза операције за шест недеља.

Болесница остаје још за неко време на нашој клиници да је посматрамо док се ожиљак на бившој рани колико толико консолидовао, па ће се онда излечена отпустити из болнице. Јер да они врло неопредељени болови, за које она каже да их час овде час онде у буту осећа, не ће бити ни од каке важности доказује то што је болесница по сваздан на ногама. Можда је колевка тим боловима у хистерији од које болесница, бар по моме мишљењу. није са свим слободна.

II.

ПОВРЕДЕ НОРМАЛНИХ ЛИМФНИХ САСУДА.

Свега сам нашао двадесет и осам случајева прибележено у књижевности. Од њих се пет тичу самога груднога канала (Ductus thoracicus), јер ја од Хофманових случајева (Hoffmannii Opera Suppl. II. Pars II. p. 160. Disquisitio medica circa affectum pectoris rarissimum, per-

petui succi nutritii ex thoraee stillicidi, 1704) рачунам само два овамо почем је Рудолфи (80) доказао да су она друга два за које он мисли да су повреде Duct. thor. ништа друго до прости емпијеми. Први Хофманов случај тицао се једне жене којој беше лева пола груди ножем прободена, па из ране непрестано истицаше бела течност налик хилусу, која је час гушћа час житка била, према храни коју је болесница узимала. Друга повреда Duct. thor. постала је при отворању једне гнојнице, где је такође врло дуго из рана истицала бела млечна течност без икаквог мириса. Па онда уверава и Пифар (89) да је посматрао такозвани Hydrops lacteus који беше постао услед повреде груднога канала, јер се лимфа накупи у медијастинуму. Повреду Duct. thor. помиње и Монро (22). Али тек најпознатији је онај случај што је прибележен у Бонета (86). Некаквога барона Хајндена удари тане у битци, и то по сред леђа па изађе испод леве лопатице на поље. За 14 дана зарасте горња рана но из доње липћаше некаква жућкасто-бела течност, о којој Бартолинус прича „tanta in copia effluxisse, ut non solum lintea quintuplicata, indusium lodicesque imbuerit, sed quoque limbos inundaverit.“ И ако је болесник при томе имао добар апетит и снажно се хранио, опет је мршавио и слабио с дана на дан, и свако га вече стаде хватати грозница. Пошто прође много месеци, престаде и липћење и грозница али само за 14 дана, па се после повратише на ново и непрестајаху до смрти болесникове, која брзо стиже јер он доби епилептичке нападе, једна пола тела му се најзад уштапи. Из обдукције само се толико помиње да су плућа на ономе месту где се рана находила, била врло трула.

Остала 23 случаја беху повреде површних лимфних сасуда.

Што се тиче узрока при тим повредама то их је шест постало при пуштању крви (7. Халер; 8. Ван Свитен; 14. Хр. Ф. Лудвиг; 13 Круиксханк; 16 Јениш) две при отварању бубона (1. Руиш; 8 Ван Свитен) девет услед повреда с најразличнијим сечивима (2. Муис; 36 Маршан; 3 Нук; 15 Вајт; 17 Шрегер; 22 Монро; 25 Трог; Асалини по наводу Леберта 68, 26 Насе; 59 Лајдесдорф). Од осталих пет случајева један је постао при отворању велике некаке гнојнице на буту (31 Улмер), други при крају зарашћивања једне травматичне гнојнице (55. Петерс) трећи пошто је екстирпован један „стеатом“ у лакатном прегибу једнога човека, кога беше коњ ујео, и ком је при операцији Vena cephalica два пут пресечена (5 Монро); и четврти после повреде цефаличке вене при операцији једног травматичког аневризмата (такође посматрао Монро); и најзад једна рана гризлица у којој беше девет лимфатичких сасуда заједно (arrodirt). 11 Маскањи.

Место повреде било је 5 пута у лакатном прегибу (5, 7, 13, 14, 16), 3 пута у ингвиналном прегибу, (1, 8, 55), 4 пута на нози, и то на спољашњам малеолусове ноге (2), два пут на леђима ноге (25, 36), који палац испод унутрашњег малеола на десној нози (26), и над првим међукосним спацијумом метатарзалним (59). Два пут беше повреда на буту (31, 68), једном између трећег и четвртог леђног обртња, јер ту беше сам Ductus thoracicus повређен (22). Поменута гризлица са 9 отворених лимф. сасуда беше на нози (11). У осталих шест случајева није казано где је била повреда.

Што се тиче спола и старости појединих рањеника, то само толико знамо да је болесник Муисов имао 24, Улмеров 50 година, и да су болесници Монројеви, Асалинијев и Лајдесдорфљев били мушкарци

Па и о току болести нема много података. Ван Свитен прича да је лимфа посведневно капала из ране. Јенишу није хтела никако да зарасте раница коју беше задао пуштајући крв, него стаде палити, па онда поче из ње лимфа да лопти. Насе је тачнији у својим наводима. Пошто је рана код његовог болесника била готово са свим зарасла, остаде мала рупица коју није могао да залечи ничим, и из те рупице отицаше како под притиском тако и сама од себе при кретању ноге некаква бистра течност. Кад се гладило руком од прстију к рани умножавало се липтење, кад се гладило озго па на ниже к рани то немађаше никава утицаја на истицање, а кад год би се притисло јаче под самом раном свагда се липтење заустављаше. — У Улмеровом случају видело се чим је престало гнојење — и то је, каже било одмах сутра дан после инцизије (?), и ако сам прича да је гнојница обухватила скоро цео бут болесников — да је по свој прилици морао бити повређен какав лимфатични сасуд, јер, вели, лопћаше из њега лимфа непрестано. — Рана на Dorsum pedis dextri Лајдесдорфљевог болесника имађаше 1" у дужину и ½" у ширину. Почивањем и катаплазматима утољен је бол и едем око ње, али сад се видело да из ње липти некаква житка водењикава течност, и то трајаше и онда кад рана беше зарасла сва до једнога местанца колик глава од чиоде, а то се беше постигло за три недеље. Кад год се лако притиснуло над

раном умножавало се липтење, а испод ње смањивало се. Све комаће од завоја беше увек скроз и скроз мокро. Болесник похуде и омршави и ако је добро могао да једе, и тужио се да му је цео рањени екстремитет врло немоћан и малаксао.

Лимфолиптење је трајало у Руишеву случају „по више дана“, код Муиса три недеље, код Монројевог једног болесника две, а код другог шест недеља, код Улмера је забележено осам дана.

Занимљивији су подаци о количини и особинама течности. Истина, Руиш, Ван Свитен, Монро говоре само о великим количинама лимфе које су отицале, али већ у Патекову случају који је Шрегер обзнанио. (31) налазимо мерења и ако не научна. Он је за три дана накупио пет пуних кана (у акову има 60 кана) лимфе. Болесник Асалинијев изгубио је за мало дана пет фуната лимфе. Улмер је хватао сваки дан по пола шопна (Schoppen = литра). У првом Монројевом случају липтило је толико лимфе из невидљивих рупица оне беле превлаке која се била на рани ухватила (згрушаји лимфе?), да је цео завој био мокар, и кад би се одгребла та превлака могла се за тили часак ухватити пуна кашика лимфе. Круиксханк је опазио да се течност одмах згрушавала и да се с тога на рани хватала некаква печуркаста гукица. Јениш вели да је течност, која је код његовог болесника текла, изгледала као сок доброћудних ракова (Carcinoma benignum), и он ни пет ни девет него вели то је доказ да сви раци постају услед повреда на лимфатичким и крвним сасудима. Насе каже да се уверио да је течност што је липтила била лимфа. У Маршандовом случају (36) није много липтило, на 12 са-

хата од прилике 2½ грама. Специфична важина била је 1,037. Паучинаст згрушај од фибрина (кончаника?) који би се свагда у остављеној лимфи ухватио, износио је, пошто је процеђен, у етиру изапран, и осушен 0,52 на сто. Течност која је над грушавином стајала беше лако жућкастог цвета, опализоваше по мало и што се тиче густине била је ка уље од бадема. Кад би је помешали са 30 делова воде опет је опализовала и из те мешавине није се сталожавало ништа. Течност је била савршено алкалична. У осталом беше састављена овако:

Воде — — — — — — — — — — —	96,926.
Фибрина — — — — — — — — — —	0,520.
Албумина — — — — — — — — —	0,434.
Осмазома (и губитка) — — — — —	0,312.
Саловног уља Кристалисаног сала — — — — —	0,264.
Хлорнатријума. Хлоркалијума. Угљено- и млечнокиселог алкалија. Сумпорнокиселе кречне земље. Фосфорнокиселе кречне земље. Оксида гвожђа.	1,544.
	100,000.

При лечењу од лимфолиптења, како при повредама тако и код оног што прониче код раширених лимфних сасуда од себе највиши се помињу пецила (Caustica), и притискивања завојима или прстом.

а. Пецила, која су помогла ово су: Argentum nitricum fusum (Јениш) уз то превијање ране алкохолом (Монро), сумпорокисели оксид бакра (Муис, Лудвиг) код потоњег на измену са Crocus martis adstringent, а

поврх свега Emplastrum diapompholigos (?) Улмер је излечио свога болесника с креозотом (види рецепат у нашем случају), Насе нитричкокиселим оксидом живе. Лајдесдорфу не поможе прљење пакленим каменом ништа.

Вајт је излечио свога болесника с Aqua Calci, Мугћа, и кором кине.

б. Притискивање. Компресијом испод ране излечено је лимфолиптење код болесника Руишевог, Ван Свитеновог[1] и Лајдендорфљевог. Шрегер мисли такође да би притискивање у сваком случају било најпаметнији начин лечења. Улмер покуша у једном случају компресију али болесник није могао да издржи и морали су то баталити; али у два друга случаја пошло му је за руком да изврши следствено компресију и оба су излечена тиме, јер Aq. phagedaenica коју је поред притиска употребљавао, тешко да је много допринела доброме резултату. — Компресионски завоји које је Лајдесдорф код својега болесника градио не помогоше ништа, јер су се свагда срозали и то уз велике боловė болесника. Најзад пође му за руком да дигиталном беспрекидном компресијом за пуних осам сахата излечи савршено свога болесника од лимфолиптења.

Неизлечен је отпуштен један од наведених болесника (Трог). Само се толико каже да ништа није помогло; чиме је лечен то нестоји, бар не у белешкама које сам ја о том случају умео наћи.

[1] А то не би било могуће да у овоме случају није само бубо отворен, већ да је то било клупче раширених лимфатичних сасуда као што мисли Леберт (68. стр. 611) јер онда би одмах наступила громовна септикемија и болесник би брзо умр'о. Види даље под IV.

III.

ПРЕРАШИРЕНИ ЛИМФНИ САСУДИ. ЛИМФНЕ ВАРИКОЗНОСТИ; УСЛЕД ЊИХ ЛИМФНЕ ФИСТУЛЕ И ВАРИКОЗНЕ ЛИМФНЕ ГРИЗЛИЦЕ.

Број случајева који у ову групу спадају много је већи но што се обично мисли. До сад их је обнародовано 55, ако хоћемо да овде урачунамо и Hydrops cysticus lymphaticus abdominalis који су Алберс и Вуцер посматрали (30), и млечну килу (Galactocele) Видалову (54) за коју Леберт (68) вели да је за цело била Lymphocele, која је постала отуд што је какав прерpraширен лимфатични сасуд прснуо у тунику вагиналис. Остала 53 случаја посматрали су Печ 6; Маскањи 11; Хевзн 15; Бејљи 24; Биша 27; Милер 29; Алтер 18; Сапеј 44; Фецер 34; Вернељ 28; Демарке 43; Дежарден 45; Фридрик 48; Брока 49; Бине 52; Фолен 69; Занбако 56; Гинсбург 64; Дифур 65; Хигије 53; Мекел 23; Замини 35; Ришел 76; Давид 60; Вризберг (цитиран у 61); Алар 77; Рокитански 79.[1] Денхарт 78; Тилезен 46; По два случаја посматрали су Велзе (наведено у 32) Шолц 63; Мишел 40; Кривељије 28; Семеринг 10; по три случаја видели су Бо 42; Леберт 68; Картр 57; а Нелатон (58)их је видео пет.

[1] Леберт и О. Вебер (68 и 70) наводе као извод и један чланак од Рокитанског за који подударно кажу да је штампан у 17 свесци аустријских мед. анала на стр. 441. Мора бити да су оба аутора погрешно написали број свеске, јер у тој књизи поред најпажљивијег тражења не могох наћи у Рокитанском чланку никакво место које би се на ово односило.

а.) Где је била болест на телу и какви су јој били знаци? Скоро нема ниједног округа у лимфатичном систему где несу већ бар који пут посматрана та прераширења, вијугања и варикозности лимфатичних сасуда. Најнежнији лимфатични сасуди под кожом, њихова површна и дубока стабла на врату, на рукама и ногама, лимфатични сасуди на спољашњим гениталијама, па онда у трупу, Plexus lymphatici iliaci externi, Plexus l. lumbalis, Cysterna chyli, Ductus thoracicus, сви су они задешени том болешћу у случајевима које побројасмо. Што се знакова тиче то каткад није могло ништа друго да се види до малена руиица у ингвиналном прегибу и из ње липћаше лимфа низ бут (6.), или се говори о врло развијеним варикозностима лимфатичних сасуда и то услед централног притиска од неоплазмата која су главна стабла тако притискивала, да није могло више ни мало лимфе да прође кроз њих, па се морала нагомилавати у периферним сасудима и ширити их преко мере, или која су тако дуго лежала на главним стаблима, док ова несу обрасла и запустила (11, 10, 18, 27, 68). Кадшто је нађен један једини лимф. сасуд прераширен, као н. пр. код Јузновог болесника онај што иде дуж тибије, или сви лимф. сасуди једног читавог уда беху раширени тако, да су поједина стабла била дебела као Ductus thoracicus. Нелатон је видео не само варикозне лимф. сасуде на голени и на семенском фуникулу, већ је три пут посматрао и ектазије оних сасуда што у лакатном прегибу косо иду преко вене медијоне цефалике. Они беху раширени 1 — 2 сантима у дужину и 3 — 4 милимет. у ширину. (58). Поред тог посматрања он додаје и своје мишљење како би се лако десити могло да се при пуштању крви

код тога човека повреде лимф. сасуди, и како би за случај да се нешто вена измигољи испод ланцете, добили само белу крв. — Милер је посматрао једну лимфатичку фистулу на нози са непрекидним лимфолиптењем, које се умножавало кад год је од прстију гладио руком ногу ка фистули. И у његовом случају истицаше каткад лимфа у млазу — Два пут се само помињу лимфат. фистуле на буту (35,78.) — Сапеј је доказао да осем гризлица које поничу при варикозностима вена има и таквих које се јављају услед лимфат. варикозности, и те гризлице имају онаке исте задебљале, калозне ивице као и прве, најзад да из лимф. гризлица свагда лимфа лопти. — Она три случаја што их је Бо посматрао састојаху се у томе што лимф. сасуди на препуцијуму беху као голубије перо. Они се налажаху баш испод слузокоже, близу френулума, и беху скривени побочним борама. Морао је човек да загули препуцијум ако је хтео да добро види варикозности. По облику имађаху 1 — 2 сантм. у дужину и 1 — 3 милим. у ширину, беху прозрачне и не могаше их човек притиском ни смањити ни испразнити. Даље имађаху један френалан крај на коме се баш уз френулум виђаше као нека главица и дорзалан крај који се на пенисовим леђима постепено губљаше испод коже. У средини имађаху по једно узано место, и ту је била валвула сасуда јер кад год се пунктирало на френалном крају испражњавао се варикс само до оног узаног места, а кад год се отворио онај други крај, иза валбуле, свагда је истицала лимфа из целога варикса. — На истоме месту видео је и Вернељ прераширене лимф. сасуде и то с обликом бројаница (дакле са много онаких узаних места која одговарају валвулама). — У опште

као да су спољашња гениталија почешће овако болесна. Гинсбург је видео на леђима пениса лимфатичне сасуде раширене као гавраново перо и с једним мехурићем колико грашак на пенисову корену. Таке исте бројанице беху на скротуму тога болесника. Пункција испусти из њих течност која се при испиту показа да је лимфа. Тако је и Дифур видео на доњој страни пениса варикозности и лимф. фистуле. С леве стране френулума беше мала црвенкаста чибуљица са мајушном рупицом на врху, и кроз њу могла се увући сонда. Одатле почињаше тврда бројаничаста цев дебела као перо од гаврана, која се протезаше уз рафу 2 сантиметра у дужину. Ту беше нова чибуљица са раширеним сасудом 1 сант. у дужину 1'|₂ у ширину, па онда долажаху опет две рупице као она прва, и кроз њих је лако било извући сонду која је кроз рупу на првој чибуљици увучена. Кад год би се која набубреност на цеви притисла, липћаше на све три рупице некака серозно-гнојаста течност. Кожа беше с чибуљицама срасла, но дуж цеви могао ју је човек гурати тамо и амо преко лимфатичне бројанице. У течности не могадијаху наћи ни Дифур ни Рикор лимфатичних клетака (не знам по чему они разликују гнојне клетке од лимфатичних, а да је „гноја“ у течности било то и Дифур каже), но они ипак оставише диагнозу: варикозности лимфатичних сасуда. Пошто су исекли целу болесну партију могли су се уверити (бар тако Рикор каже) да је болесна партија стајала у отвореној свези са здравим лимфатичним сасудом тога краја. — Даље описује Занбако лимф. варикозности на скротуму које су се протезале до пенисовога корена, а исто време налажаше се један прераширен лимф. сасуд остраг, од

чмара до у задњу половину скротума. Облик им је био: мехурићи колик зрна од грашка, и ти мехурићи прскаху сами собом те из њих липћаше течност о којој се увериште да је лимфа. — Давид каже да је видео мале мехуриће на препуцијуму и то дуж Coronae glandis, и он држи да су то биле такође варикозности лимф. сасуда, али како ти мехурићи несу ништа сметали болеснику а и није хтео допустити да се на њима изврши пункција рад пробе, то се није могло у том случају доћи до убеђења да ли је диагноза добра била. — Хигије нађе код једног болесника, који је имао на десном ингвин. прегибу продор (Hernia) и кога је он лечио од варикокеле, јер је и од тога страдао, читав низ тврдих, чворовитих (бројаничастих), прозрачних сасуда, који почињаше уза сами френулум, па се испод слузокоже препуција пењаше и обухваташе целу гланс, те се онда на леђима пениса рачваше у 3 — 4 подједнаке гране, које се протезаху до пенисовога корена, спуштајући се све више и више у фиброзно ткање. Ти сасуди имађаху пречник од 3 — 4 милимет. Микроскопно испитивање течности, која се пункцијом добила, показа да је лимфа. — Вризберг само толико помиње да је видео врло раширене лимф. сасуде код једног човека који је у трбуху имао велике гуке што су притискивале главна лимф. стабла. — Алар помиње у својој монографији о елефантијазису да је видео једну жену код које се надула цела нога, и код које из мајушних мехурића као маково зрно беше наступило лимфолиптење. — Рише је посматрао раширене лимф. сасуде испод ингвинал. прегиба у коме су жлезде биле пропале у карциноматозним масама. Један варикс на тим сасудима беше доцније пукнуо па је из њега лимфа лип-

тила. — Кривељије наилажаше чешће на раширене лимфатичне сасуде с ампуларним варикозностима, које су биле пуне гноја. Осем тога помиње он и један веома раширен Ductus thoracicus. Да су и остали подаци које сам могао скупити о раширењу потоњег канала, забележени од све самих патолошких анатома а не од хирурга, то се по себи разуме, јер наш нож нема посла у такој дубини трупа у којој он лежи у грдноме кошу. Како је изгледао Ductus thoracicus у случају за који кажу да га је описао Рокитански, не знам, јер као што рексх не могох ту белешку нигде наћи. У лешу који помиње Бајљи био је Ductus thoracicus тако широк као вена испод кључнице (V. subclavia). Велзе овако описује што је нашао у лешу једнога старца: Ductus thor. раширен у самоме почетку своме, рачва се у два крака, који се брзо опет саставе. Ступивши у грудно дупље дели се на ново у једну горњу, замашнију, и једну доњу грану. Прва се вијугаше неколико пута тамо и амо, обрташе се за тим на лево, стаде избијати гране које се испреплетоше у сијасет праћака и машлија на левој страни, па се опет скупљаху у једно да се споје са доњом граном главнога стабла. Сад измени канао свој правац, пође на десно па у вис, поврати се на ново у леву страну, па се спусти чак до пречаге (Diaphragma) градећи тако као неки свод с конвексношћу на горе. У томе току беше стабло на једноме месту раширено као каква бешика. Сад се Ductus опет подизаше у вис и протицао је као и здрави Ductus thoracicus. Да је тим превијуцима умножио врло своју дужину, то се разуме. — У лешини једнога детета нашао је Велзе да се Ductus thorac. делио у један леви и један десни рукав, који су се најзад опет

састављали уједно, али међу тим се само десни рукав држао правилног правца, а леви беше прешао на поље од аорте, па се онда распао у многобројно замршено грање, које се на крај краја ипак скупљало у један сасуд а овај се после слевао са десним рукавом у једноставни Duct. thorac. — Мекел је виђао чешће бешике (као што их он зове „Hydatiden") за које он с правом држи да су били веома раширени лимфатични сасуди, и то све комађе њихово између две валвуле, јер се уверио да из дупља бешичног морадијаше на обе стране да продре у здраве лимфатичне сасуде. — Мишел је посматрао два пут код жена са елефантиазичким ногама, плочице на унутрашњој страни бута, које као брадавице, и као мехурићи изгледаху. Он је за тим те брадавице, кад их је у анатомском препарату добио, убризгао живом и уверио се да су то биле ампуле дуж раширених лимфатичних сасуда. — Него да се вратимо опет на клиничко-хируршка посматрања: Леберт је једном у Шенлајновој клиници видео једнога болесника код којега се на буту и на скротуму често појављиваху прозрачни мехурићи, који се сами од себе отвораху па из њих липћаше час некака сурутkаста, час мутна млечна течност. Кожа скротума беше у опште прехрањена (hyperthrophica). Почем је у тој течности нађено пуно малих куглица (лимфатичних клетака?)' и шећера, то вели Леберт „нема сумње да су ти мехурићи били варикозности и ампуле лимфатичних сасуда." Сваке 5 — 6-те недеље распукао би се по који мехурић и свагда истицаше од прилике по читава фунта лимфе. — Брока спомиње читав низ бројаничастих лимфангијектазија. — Фолен је видео на мудној кеси једнога момка раширен лимфа-

тички сасуд колико подебље перо од гаврана, и то дуж рафе; облик му је био налик на низ бисера. Притиснувши га, могао је да га са свим испразни. Пункцијом је добио брзо неколико капљица прозрачне течности у којој је под микроскопом нашао силество лимфатичних клетака. — Бине описује осем лимфангијектазија на пенису, за које каже да су чак сметале при коитусу, још и један случај с Монодовог одељења. Некакав човек од 55 година беше претрпео дисторзију у скочном зглавку једне ноге, и она беше при мирном лежању за два месеца излечена. Али сад се појави на предњој страни унутрашњег малеола на истој нози надув колик лешњик. Чим га пунктираше, разви се на његовом месту гризлица, која мало по мало стаде 2 сантим. у дужину и 1 сантим. у ширину, доби некакав пепељаст цвет, изгледаше љигаво, немаћаше скоро никаквих месњатих бубуљица, и са ње липћаше јасноцветна, мало млечна течност, коју Робен химиски проучи и нађе да се састоји из лимфе и неколико црвених крвних клетака. Глађењем од прстију ка гризлици умножавало се лимфолиптење. Притисак изнад гризлице немађаше никаквог утицаја на њ. — Млади Бразилијанац кога је Демарке лечио, имађаше на десноме буту пуно јасних, прозрачних мехурића који беху поређани и које он при пажљивијем испиту познаде као конволут (гужву) од варикозних лимфатичних сасуда, као што се после и доказа, јер наступи лимфолиптење. Могао се човек лупом уверити да та течност коју Леберт, Мјале, и Робен као стручни зналци за лимфу прогласише, истицаше из једне рупице. Притисак умножаваше липтење како изнад тако и испод фистуле. Болесни бут беше измерен још у доњој трећини,

па ипак се показа да је за 2 сантим. дебљи од здравог. — Фридрихов болесник имађаше бубоне у оба дотична прегиба, па на један пут му се наду и цео пенис. Али осем тургесценције не беше ни бола ни никаквих других знакова. Али на скоро се показа и око Coronae glandis обруч од лимфатичних сасуда, који почињаху с обе стране френулума па се онда у бразди (Sulcus) иза Coronae пропињаху до на леђа пенису, где су утицали у један мало дебљи сасуд, који се пружао по сред леђа до у корен пенисов, али све спуштајући се дубље и дубље у његово тело. Ти сасуди искакаху особито на површину, беху набрекнуто пуни, еластични, и човек их је могао како по суруткастом, пепељавом садржају тако и по бројаничкой обливу познати да су прераширени лимфатични сасуди. — Фецер је посматрао на једној девојци, која је на свакој страни имала по један бутни продор, 3" широку пругу на трбуху, која као каква трака, један палац испод пупка почињаше, па се онда пружаше између потоњих ребара и кресте Ossis ilei чак до кичменога стуба бледећи и сужавајући се све више и више. На тој прузи, напред на трбуху, 1" испод пупка беше кожа подигнута у једну гомилицу од 18 брадавичастих гукица, које од прилике беху као мушке а гдекоје толике као брадавице на женским сисама. Оне не граћаху никаких болова, беху увелог цвета, и човек их је могао лако притиском сузбити у предњи трбушни зид, али чим би притисак престао и брадавице се опет јављаху на своме месту. Годину и по после тога првог развитка болести прсла је једна одо тих брадавица те истече ¼ фунте некаке млечне течности која се брзо усири. Брадавица се запуши, али само за кратко време, јер после неколико дана

лоче са два места непрестано да капље та млечна, по реакцији и по кусу алкалична течност, од које за неколико дана накупише $3^1|_2$ шопна. Кад би један одо та два извора притисли, онда је из другога јаче липтило. Течност се испрва тек након 30, доцније после 15, 10 и најзад после 4 минута раздвајала на мутну сурутку и јасноцветан сирац (Coagulum), који се на ваздуху јасно заруменьавао. Једну брадавицу која се састојала од саме претанке коже осекоше и одмах после тога могло се завући сонду одатле читав палац у сасуду и то на лево и на више. Из ранице истече пола шопна течности која се одмах у химиској анализи и у микроскопском испиту показа да је лимфа. — Шолц је имао прилику да прати неко време развијање болести код једног младића који је имао лимфангијектазије на десноме буту, и који је пуних 18 година страдао од лимфолиптења. Причали су му да је болесник, још кад је био у другој години живота добио неку гуку у десном ингвиналном прегибу, која се после два месеца загнојила на два места. То гнојење, рекоше му трајало је пуне две године. поред свега тога што је много ранара видало детињу бољку. За тим су се гризлице (?) затвориле, и од тога доба казиваху трајало је периодично липтење неке жуте течности, сваких 6 — 8 — 10 дана. Пошто је тако болест трајала 14 година престаде липтење на буту, ал се појави на голени исте ноге. За тим се опет поврати на бут. Кад је Шолц видео болесника нашао је овај Status praesens: Један сантиметар испод пупарцијевог лигамента беше за 1" дугачак, линеарен ожиљак, покретан с кожом. За један прст испод њега, попречан $2^1|_2$" дугачак, увучен и с дубљим ткањима сраштен ожиљак.

Њима одговара испод коже тврда гукица колик голубије јаје, нејасно ограничена и са цомбастом, неравном површином. Око доњег ожиљка једно 20 растурених мехурића, сваки колико глава од чиоде, који изгледају као зрна од куханог сага, и кад их човек набоде тече из њих прозрачна течност, која и без тога сама липти сваки 8 — 14 дана, и то онда по 2 — 3 дана према томе да ли је болесник пред наступ липтења почивао или се у раду напрезао. Претеча је липтењу свагда неко затезање око коленског зглавка. На сахат липти 104 грана, једном је истекло за 44 сахата пуних 9.5 унција. При стајању течности одлучи се од ње бео растресит талог. У њој беше албумина, лимфатичних клетака, и по себи је била прилично густа, реакције алкаличне. Шолц мисли да је у овом случају лимфангијектазија тек наступила услед онога гнојења (?) на ингвинал. прегибу, које је разорило ингвиналне жлезде у такоме степену да се није могао развити побочан лимфоток, и он с тога увршћује овај случај у ону рубрику Лебертовог раздељења, у коме су раширени лимф. сасуди у групама с ампулама колик чиодске главе или колик сочивна зрна. Ја не знам, узевши у рачун како се овај случај необично подудара скоро у свима знацима са нашим, да ли не би Шолц нашао кавернозну гуку да је целу болесну партију, а особито онај тумор колико голубије јаје, екстирповао. — Дежарденова болесница беше иначе врло здрава жена од својих 39 година са острва Морис, која је четири године пре него што ће допутовати у Париз Дежардену, опазила у свом левом ингвиналнбм прегибу две мале ампуларне гукице. Пре него што ће се кренути на пут у Француску осетила је особиту слабост у обе ноге.

У исто време опазила је у ингвиналном прегибу читав низ малих мехурића, које је она дотле притискивала докле несу попуцали. После тога истицаше некаква беличава течност. Болесница осећаше се после тога мало ослабљена и та слабост повраћала се свагда после јачег лимфолиптења. Покушавало се много којешта противу бољке али не поможе ништа. Кад је путовала у Француску учини јој се да опажа на себи све знаке инзолације и отвори један од својих мехурића у неку руку, место да пусти крв. Потече некаква црвена течност, која се брзо угруша па изгледаше као пače, и доиста то пуштање лимфе избави болесницу од опасних симптома. Дежарден кад је примао болесницу нађе на предњој страни горње трећине левога бута, од прилике два сантиметра испод ингвиналног прегиба, повише малих прозрачних мехурића, покривених само покожом који изгледаху као кухан саго и који беху у два реда поређани, што се један од другог одмицаху. Та два низа састављаху угао с врхом од прилике на ономе месту где вена сафена у дубину силази а њихови краци губљаху се у поље пре него што достизаху до седала. Горњи низ мехурића беше прилично подударан у правцу са ингвиналном бором. Кад год се набо један или други мехурић иглом свагда истицаше из њих некаква течност од прилике у минуту 50 капљица и то све дотле докле се не би липтење притиском зауставило. Ова течност имала је како при микроскопском тако и при хемичком испиту све знаке лимфне. Осем тога беше и цела предња и унутрашња страна бута, чак до његове доње четврти, а у поље чак до седала некако надувена и могло се не само видети, него и опипати докле је кожа и поткожно ткање тако надувено. Што се

више човек испитивањем пењао то све крупније постајаху варикозности, а у равњу прозрачних мехурића слеваху се гомилама. Остали делови ноге изгледаху правилно. Оне напред споменуте гукице на унутрашњем делу ингвиналне боре беху од прилике као један палчев фалангс. Кад би коју од тих гукица притиснули умножаваше се липтење из отворених мехурића, шта више, могло се дотле дотерати, да лимфа у млазу липти као крв. А кад би притисак био између ампула и мехурића могло је се липтење савршено зауставити. По томе беше доказано, да мехурићи стоје у свези са оним гукицама, које у неку руку беху као резервоари за лимфу. Кад год је болесница стајала или кашљала или у опште напрезала трбушну пресу, свагда се умножавало лимфолиптење, које се у осталом притиском могло зауставити. По кадшто беше липтење прилично силно. Тако једном истече за 48 сахата непрестаног липтења огромна количина од својих 11 фуната лимфе. После тако силних губитака наступаше општа слабост и болешљивост, пацијенткињи се „вртео мозак“, пред очима јој беше тамно, по кадшто јој се гадило, срце јој је играло, дакле сви знаци као кад човек много крви изгуби. Но како је болесница свагда после таких лимфолиптења, доста и добро се хранила то јој се снага брзо повраћаше. — Тилезен описује једног болесника од 19 година, који је још од детињства имао надувену кожу на једноме буту, тако, да је надув горе граничио са ингвиналиом бором а доле се завршивао испод колена. Он одо тог надува није имао никаквих болова, само је опазио, да по кадшто још више расте, а кад што спласне. После неког времена стаде кожа на унутрашној страни бута и према скротуму све тања и

тања. Протањена места беху као неке јасне пеге које се, или саме од себе или при јаком кретању болесниковом, отвораху, те кроз малену рупицу истицаше жута течност, која се на ваздуху брзо угрушавала. Обично затварала се рупица сама од себе, а по кадшто је капало из ње по више дана, тако, да се могло од прилике једна литра течности накупити и болеснику беше тешко, осећаше да слаби. Та јача липтења понављаху се три четири пута у години, а мања наступаху и чешће. Ово је стање трајало тако непрестано, док надув не заузе и целу голен, тако да је сад цела нога била надувена и у куку јавише се силни болови. И ако нигде не беше наступило црвенило, истече много зеленкастога гноја, надув мало спласну и стадоше се одбијати мала некротична парчад костију. Уз то се разви јектична грозница. На целој предњој површини и унутрашњој страни бута а најјаче у ингвиналном прегибу и према скротуму појавише се силни мехурићи од прозрачне коже и пуни течности која се могла прстом из њих изагнати. При том остајаху међу прстима само зидови мехурића, а чим би их пустили пунише се по ново течношћу. Један се повећи мехурић отвори и из њега истече много лимфе. Доцније настаде запаљење и разгнојавање скочнога зглавка на истој нози, поред тога плевритис, најзад убише болесника шарлах и дифтеритис. При секцији нађоше: Бутна кожа у свима слојевима прехрањена, и у њој разастрта велика мрежа веома раширених лимфатичких сасуда, међу којима гдекоји беху ка гушчије перо дебели. Најповршније сасуде могли су пратити до самих мехурића који су се с поља на кожи виделè, те тако се доказа да ти мехурићи не беху ништа

друго до ампуларно раширена лимф. стабла у њиховом корењу и са растањеним зидовима. На осталим лим. стаблима тела, ван болесне ноге, не могадијаше се наћи ништа неправилно. — Бедрични мишићи беху омршавили. На дну голени беше савезно ткање препуњено гнојем. Зглавачна рскавица голенице (tibiae) а тако исто и кости које се сучељавају у скочноме зглавку беху разгнојени. Осем тога нађоше код мрца и туберкулозне каверне у плућима, туберкулозу јетре, слезине, месантеријалних жлезда и црева. — Први од занимљивих и важних случајева које је посматрао Картр у Бомбају, тицао се једнога младића код којега беху ингвиналне жлезде веома надувене, мекане као тесто ал' он од њих немађаше никаквих болова. Неколико палаца испод пупарцијевог лигамента беше једна бубуљица (pimple?) из које је по кадшто истицала некаква млечна течност, од које се по који пут могло за дан накупити преко једне пинте (= 46, 95 кубичних палаца) притисак нада тим местом заустављаше липтење, а на њему самом изгањаше течност у млазу, тако да се могло закључити да је одмах иза рупице каква кеса. Липтење беше наступило 6. месеци пре него што је болесник ступио у болницу, трајало је 2 — 3 дана па је онда под притиском стало, али се након месеца опет повратило за неколико дана. Пре него што ће настати липтење надув се увећаваше у жлездама и у њима се јављаху болови; после липтења легли би обично ти знаци. — Други случај Картров још је важнији. То беше одрастан Индијанац који имађаше некако необично смежурану скроталну кожу, која беше задебљала и начичкана брадавицама колико глава од чиоде или колико грашак, а гдекоје

беху још и веће. Ингвиналне жлезде у обе стране беху велике, мекане као тесто, и под притиском се смањиваху. Промене на скротуму беху се развиле четири месеца пре него што је болесник ступио у болницу. Брадавице се отворише саме од себе и из њих истицаше сваки дан по фунта млечне течности. Чим престане липтење из брадавица, а кадшто још узањ, постане болеснику мокраћа млечна, и усири се често кад је оставе да стоји. Уз то находио се болесник прилично само није му се ништа хтело да једе. Доцније опази Картр да набрекнутост ингвиналних жлезда и пишање млечне мокраће измењују једно друго. Жлезде би обично набрекнуле 2 — 3 сахата после доброга ручка, па би после опет слабиле. — У трећем случају беше такође скротум болестан али брадавице не беху још онако развијене као у прошлом случају и још не беше наступило пишање млечне мокраће. За ону течност што је липтила из брадавица каже Картр да је у њој нашао саставке размућеног хилуса. Кад би течност угрејао пењало се сало у висину и могло се лако етиром разлучити.

б.) Шта је било узрок болести? Ово питање несмо могли ни у прошлим наводима свуда одвојити од места и особина болести, јер би иначе нацрт испао нејасан. С тога овде можемо кратко казати. Као узроци лимфангијектазија наведени су: рачне гуке (Tumores carcinomt.) које су стискивале главне сасуде за лимфу (10. 11, 68.), раком упропашћене жлезде ингвиналне (27), силно трење и прекомерно напрезање при коитусу, јер при томе, ако се тако дуже тера, малакше тонус у зидовима лимфатичних сасуда, па се после с тога рашире

(42), бубони на обе стране услед шангира колик талир (48), контузија или управо дисторзија (52), заптивене ингвиналне жлезде услед шангирских гризлица (53), пропаст тих жлезда после обилнога гнојења у њима (63).—

в.) Лимфолиптење је наступило 1. само од себе, пошто су се варикозности распрсле, 22 пута, ако и наш случај овде урачунамо (Хевзонов случај, 27, 56, 68, 54, 6, 35, 78, 29, 44, 65, 77, 56, 76, 43, 34, 63, 45, 57); 2 услед пункције, засека у опште после операције 9 пута (53, 30, 69, 31, у сва три случаја под 42, 52, 64). По томе дакле од 55 случајева лимфангијектазије, који су до сад познати, наступило је лимфолиптење 31 пут, 7 је посматрано у лешу, а у осталих 17 случајева не зна се је ли доцније наступило лимфолиптење или није.

г.) Што се тиче тога колико је и какве течности липтило, то смо такође на много места под а) морали да споменемо. Овде ћемо још рећи: да је течност у случају који је посматрао Печ била млечаста, и да се при загревању над пламеном једне свеће одвајала у сурутку и у мекан згрушај (6.); да су Вуцер и Алберс при честим парацентезама, што су их предузимали код његовога Hydrops cysticus lymphaticus abdominalis, добијали унцијама неке јасноцветне течности, која је испрва у млазу текла а после сама капала, која се на ваздуху одмах сирила. Микроскопом су нашли у њој лимфних клетака, шибањем добијали су кончаник. — При микроскопском проучавању секрета у Фецеровом случају (34) нашло се: молекуларних зрнаца која су се у етиру топила, округлих конвексних (ал' не кугластих) лимфних клетака, и то гдекоје веће а гдекоје мање од крвних

клетака. Осем тога беше и врло жутих плочицастих (ал' не конкавних) клетака које на површју беху равне, глатке ал' немађаху једра (Nucleus). Квантитативна анализа те исте течности, срачунавши све на 1000 показа да у њој има:

Воде — — — — — — — — — — — — — —	930,68.
Албумина — — — — — — — — — — — —	47,26.
Сала — — — — — — — — — — — — — —	0,29.
„Екстрактивних“ саставака — — — — —	8,30.
Соли — — — — — — — — — — — — — —	9,54.

Колико је било фибрина у њој не могадијаше се засебно измерити. Албумин имађаше особину лимфнога албумина, згрушавао се као млечни казеин тек пошто би се додало оцатне киселине (Acidum aceticum dilutum). — У Демаркеовом случају нашло се при подробнијем проучавању: црвеникаста и сурутккаста течност згрушавала се брзо, у њој постајаше брзо некакав „чеп“ у коме је било много лимфних а и по неколико крвних клетака. У осталом њих је остајало доста и у течности изван сирца. Лимфне клетке беху округле, више пљоште но серичне. имађаху у пречнику $^1|_{120}$ — $^1|_{80}$ Мм и једно од $^1|_{200}$ — $^1|_{140}$ Мм. Осем тога беше голих једара а и таких на којима се видело још мало протоплазме, што се онда звало „опна (мембрана) клетке.“ — Микроскопски испит у Дежарденовом случају предузео је Габлер и нашао је: 1 крвне клетке, од чести сочивасте као обично, а од чести сфероидне и глатке на површини. 2 Лимфне клетке, и међу њима неке веће од крвних али понајвише су мање, у пола као крвне клетке. Молекли саловни. — Квантитативну анализу предузе Кевен и нађе на 100,000:

Воде — — — — — — — — — — — — —	93,987.
Казеина — — — — — — — — — — —	4,275.
Фибрина — — — — — — — — — — —	0,056.
Сала — — — — — — — — — — — — —	0,382.
Соли — — — — — — — — — — — — —	1,300.
Алкахоличног екстракта (упепељеног) —	0,730.

Трагови гвожђа и шећера. —

У првом случају Картеровом изгледала је течност одмах чим се ухвати као густо дебело млеко, изгледаше жућкасто-бело, али брзо добијаше слаб румен цвет, заудараше тек да се осети, а реакција јој беше слабо алкалична. Једна драхма скупљена у епробету коагулиса за пет минута, и после неколико сахата разлучи се у прилично чврст сирац и у млечну сурутку. Најзад се претвори опет цела маса у једну течност. Два сахата пошто би течност ухваћена била видело се у њој гомилица ситних зрнаца, црвених крвних клетака, од њих гдекоје баш се дељаху на двоје (чак!), саловних зрнаца од сваке руке, гранулисаних клетака од $^1|_{2000}$", гдекоја и са једром. — Код другог болесника Картеровог беше обична мокраћа бистра и није се мењала кад би се усуло нитричке киселине. А млечна мокраћа његова беше бела, ружичаста, и кад би је оставили, сталожавало се из ње крвних клетака. Бела мокраћа постајаше доцније такође ружичастога цвета. Обично се та мокраћа згрушавала потпуно и сирац је био црвен. Количина мокраће беше такође умножена, и она је брзо трунула. Густина јој изношаше 1017. Течност која је код тога болесника липтила из брадавица на скротуму добијаше 2 — 3 минута ружичаст, а доцније још црвенији цвет. Она се усиривала за 8 — 10 минута савршено. Чим би после

1 — 2 сахата приступио ваздух коагулума он намах постајаше ка крв црвен. Сурутка се није ни у чему мењала. Једна друга проба од те течности згрушала се за 4 — 5 минута и после сахата одвоји се у сирац и сурутку, те тако за 8 сахата беше се шести део одвојио као сурутка. Коагулум беше црвен и то његов најповршнији, ваздуху најближи слој беше алово црвен. Преко ноћ растворио се сирац, и све црвене крвне клетке беху се сталожиле на дно суда. Промене цвета на млечној мокраћи беху очевидне, али ове на течности из брадавица беху још еклатантније. Баш се видело како се крвав цвет шири по целом коагулуму свакога тренутка даље. У мокраћи беше даље гранулисаних клетака са 3 — 4 једра (које Картер крсти: хилусне клетке, јер помиње да је поред њих нашао и лимфне клетке од $^{1}/_{2700}$" у пречнику), црвених крвних клетака, и то „у разним стадијама њиховога развића.“

д.) Како је текла болест навели смо још при побрајању особина у сваком појединим случају, где сам што нашао, јер многе су белешке тако непотпуне да о току ни спомена нема.

ђ.) Што се тиче старости и спола појединих болесника то знамо да их је 22 било мушкога а 8 женскога спола. Седморо их је било у овим годинама: 11, 18, 21, 29, двоје по тридесет а један по 55 година у мушкиња, а у женскиња их је било са 16, 17, 19, и 39 година.

е.) Сама по себи престала је болест у свима случајевима где је узрок раширењу и варикозностима лимфних сасуда био у запаљиву надуву и заптивености ингвиналних жлезда, и то чим су оне излечене.

ж.) Неизлечени су отпуштени: сва три болесника Картерова, болесници које су лечили Дежарден, Шолц, Алберс и Вуцер; многи не страдаху ни мало од своје лимфангијектазије, па несу ни тражили лека, а други су отпуштени што се операција, коју су болесници захтевали, сматрала као врло опасна.

з.) Лечење само беше као што се разуме хируршко дакле видање. Само је Картер давао изнутра много taninске киселине (Acidum tannicum, Tanninum) без икаква успеха, и Дежарденова болесница, којој су бољку пре него што је дошла у Париз држали за водену болест, морала је поред разних везикатора, сетацеа, пецила и другога чуда да прогута сијасет драстика за чишћење... Уз то је морала бар два пут на месец да пусти себи лимфу, и она је јадница са строгом тачношћу вршила те савете докле не дође у руке Дежардену.

Међу хируршким срествима налазимо да су од части с успехом употребљена, а од части као најпаметнија терапија препоручена: пецила, усијано гвожђе, галванокаустика, компресија, ношење еластичних бјечава (Schnürstrümpfe), сетацеум, подвезивање ако се крај лимфнога сасуда види, најзад ексцизија и шав (Sutura).

1. Пецила. Печ и Фецер излечише својега болесника тупкајући место одакле је лимфа липтила нитратом сребра, бечком Pasta caustica Демарке, разлученим модрим витриолом Јузн. — Међу тим Шолц је узалуд покушавао кашу од хлорнога цинка и пакленим каменом, (тако исто му не помогоше ни апсолутно почивање болесне ноге, свакидашњи превој са цератом и шарпијом, сечење поткопаних ивица и на тај начин образовање ране као левак, терпентинска маст, циркуларна увијања ек-

стремитета, па чак ни каутеризација са галванокаустиком), и он је дошао до убеђења да се та болест у опште никако не може излечити чим су жлезде пропале и опустиле кроз које пролази главна лимфна струја каквога уда тако, да није више могуће (?) да се развије побочан лимфоток, за то он и светује да се у тим случајевима препоручи само ношење еластичних бјечава. Да у осталом пецила не могу ништа помоћи у случајевима где несу само површне мреже раширене већ и главна лимфна стабла, то сведоче и наши узалудни покушаји са нитричком киселином разму̂ћеном и концентрисаном фенилном киселином с креозотом и понављања каутерисања галванокаустичким апаратом. —

2. Галванокаустику особито препоручује Б. Бел (20).

3. Сетацеум и подвезивање. Први је Бо излечио своја три болесника. Он завуче један конац у френалан крај раширеног лимф. сасуда, провуче га кроза њ за један сантиметар, па га онда извуче из сасуда и крајеве свеза. После 4 — 8 сахата извлачио је конац. Запаљиви едематозни надув, који је на тај надражај следовао, ограничавао се на једну полу препуцијума, и за 2 — 3 дана нестаде га савршено. Прераширени сасуд беше свагда после тог адхезивног запаљења заптивен. — За подвезивање мисли Бел (20) да би најрационалније било ухватити крај сасуда из којега лимфа лопти, па подвезати ка и артерију. Само кад би се тај сасуд могао тако лако да види.

4. Ексцизијом је излечен не само наш случај, већ и Дифуров и Винетов. Бине је исекао целу гризлицу па је онда рану каутерисо, и она превкрасно зарасте и савршено се заожиљачи.

5. Компресионске завоје препоручује Нелатон. Да компресија није помогла ни Шолцу, ни у нашем случају, то је већ казано.

ДОДАТАК.

Мило ми је што на овоме месту могу саопштити и једно посматрање г. Дра. Гурлта, професора хирургије у Берлину, које још није нигде штампано и које ми је г. професор уступио да би моја расправа што потпунија била. Он ме је том својом љубазношћу веома задужио:

„Лимфангијектазије и лимфолиптење на десноме буту. Болесник је омален човек од 28 година, средње снаге, с угаситом косом, и вели да никада није био болестан, осем што је детиње болести претурио. Кад му је било 10 — 11 година осетио је на један пут како му из једне скважине (болесников израз) на буту тече некаква течност па му за $1/2$ дана искваси панталоне. Од тога доба понављало се то липтење свако 3 — 4 — 6 месеци (једноч на левом буту) и свагда је трајало од $1/2$ — 3 дана. Као претеча липтењу наступаше јак свраб тако да се болесник морао чешати, а и на рубљу јављаху се уштављене пеге. Течности је истицало свагда толико, да се свагда бар по једна џепна марама скроз наквасила. Притисак у ингвиналном прегибу веома је умножавао липтење, али ипак је отицала све кап по кап, и то из једног или из 2 — 3 места. Пре 8 — 9 година беше такво липтење наступило и на пенису и то из једне бешике, као што је називаше болесник, која се беше испод главчета образовала, близу препуцијума. Болесник је за време свакога липћења веома слаб и малаксава. Особито

је то осетио једном у лето кад је учио да плива, јер се тада мехурићи врло често отвораху.

Кад је г. проф. Гурлт видео болесника нашао је на његовом десном буту, баш уза скротум, једно два тестета малих мехурића баш као код Херпеса, сваки колик глава од чиоде; и сви не заузимаху више простора до с једне шаке. Код оних мехурића што беху на близу посејани могло се показати да имају канале с којима су међу собом у свези, јер они би при притиску набрекли а околни би мехурићи у исти мах спласли. — Течност се показа под микроскопом да је лимфа. — На пенису и на левом буту не могадијаше се наћи ни траг какве неправилности. —

Болесник није лечен." —

IV.

ЛИМФАНГИОМ. КАВЕРНОЗНА ЛИМФАТИЧНА ГУКА. ЛИМФНО АНЕВРИЗМА. ЛИМФАДЕНЕКТАЗИЈЕ.

У ову групу спада 15 случајева[1] рачунајући и гуку коју Буш (39) држаше да је аневризма лимфатично.

[1] Ја мислим да се оно шест случајева, што их је Коли посматрао, не може овамо уврстити као што то Леберт чини. јер ако је Леберт са својим податком (68 на стр. 609): »Коли — у Ланцети од 1848 — описао је неколико гука од лимфних сасуда на предњој страни груди« мисано на чланак »On Lymphatic Tumour in the Female Breast« у 22 бр. Ланцете од 1848, који је написао Џемс Милмен Коли, онда у томе чланку описују се само запаљења око лимф. сасуда у сисама жена које су дојиле или које несу имале уредно своје време итд. а не говори се ни о каким гукама од лимф. сасуда као што Леберт мисли судећи по месту које им даје. —

Осталих четрнаест посматрали су Амиса (описао Бреше 32), Нелатон (описао Обри 61), Трела (74), Хешл (62), Петарс (55), Вирхов (72), Билрот (73). —

Где је седела болест, какве јој беху особине, и како је прошао болесник?

Болесник Амисатов беше момак од 19 година с острва Бурбона, који је од годину дана носио у свакои ингвиналном прегибу по једну гуку. Световали су му да носи продорни кајиш (Bracherium) за обе стране да се не би продор увећао. Путујући пешке у Париз болесник се веома напрезао, јер је хватао много сахата на дан. Он је обично вечером скидао продорни бандаж не би ли му лакше било, но он је само онда опажао олакшицу кад би легао потрбушке. Па ипак није могао болесник да хода без продорног појаса, јер онда беху болови у гукама много већи. Једном у јутру заболе болесника силно у десном ингвиналном крају, он није могао лако да дише, стаде кашљати не избацајући ништа, очи му упадоше, наступи главобоља, грозница, пробади у гукама. Не прође много, болеснику још горе, језик му побелео и осушио се, прекомерна осетљивост на трбуху, али нити му се бљује, нити штуца, нити је имао столицу. Дисање му беше врло мучно, истрзано (Respiration saccadée). При експирацији несу му се речи разумевале. Пробади беху престали. Глас му је био дубок али слаб; у гукама необична осетљивост, а десна се беше још зацрвенела. Мокраћа црвена ка опеке. Кад би болесника што запитали видело се да су му душевне функције у реду. Али преко ноћ наступи бунцање (Delirium), ужасан страх, болесник искочи из кревета па истуче свога нудиоца.

Сутра дан могла се на гукама осетити флуктуација. Трбух се беше надуо. Тело губљаше свој цвет и где се прстом притисло ту остајаше углубљеност. Кад су Амисата зовнули беше болесник већ са свим малаксао. Уста разјапљена, лице модро, болови у трбуху, при дисању, његове мисли беху још везане једна с другом, али тешко одговараше на питања. У трбуху имађаше сад више болова но у гукама. Таман хтедоше да покушају што за спасење — болесник умре. Гуке су, и ако беху при секцији спласле; моделисане у гипсу и предане академији наука. При секцији се нашло: Гуке, на којима се још видело како је продорни појас са својим пелотама притискивао, беху покривене некаквом танком опном. По што њу пажљиво скидоше наиђоше на неправилну, чворовиту кесу која изгледаше као отворене Vesiculae seminales. Из те кесе потече смрдљив, труо гној. У трбушном дупљу беше доста сукрвице али ни мало гноја. При сечењу гука уверише се да ни на једној страни не беше ни трага каквоме продору. На левој страни досезаше та гнојем напуњена кеса до доње трећине бута, и то све у његовој фасцији. На десној страни не спушташе се тако далеко али опет до бутнога прстена, који веома беше раширен. Кад на левој страни подигоше перитонеум нађе се велика гризлица, одакле је по свој прилици гној и продрьо у гуке. Осем тога беше гноја у грудима, у десној поли груднога коша читава фунта црвене крвне сурутке. У левој поли беше мало тога серума. Десно плуће, које беше набрекло запенушеном крвљу, прирасло на врху. — Пошто уклонише и груди дроб (Splanchne) наиђоше на очевидно болесне лимфне сасуде. То беху постали широки канали које је човек могао обичним ме-

хом да надува. Пратећи их на њиховоме току уверише се да ти канали утичу у вену поткључничку. За тим подвезаше приличан део тих сасуда дуж аорте, пошто су их најпре добро надували, и уверише се да су доиста прераширени лимфни сасуди. Тако исто надуваше на сламку и Vasa lymphatica iliaca и cruralia, па их подвезаше. На буту нађоше да лимфни сасуди беху тако циновски раширени да изгледаху као прави продор. Осем тога опазило се још нешто, врло необично. Лимфатичних илијачних жлезда беше са свим нестало и на њихова места као да беху стала клупчад од раширених лимф. сасуда. Каква директна свеза са венама не могадијаше се наћи. Срце, артерије и вене, јетра, панкреас, слезина, бубрези и мокраћна бешика беху здрави. — У мożданим коморама мало серума али јако напуњени крвни сасуди. — Семенски мехурићи широки. —

Први Нелатонов болесник који је 1859 опериран имао је у горњој партији левога бута гуку која га ни при компресији није болела. Притиском се могла та гука веома да смањи. Тек што при операцији беше кожа засечена, истече од прилике пола чаше некаке течности која је са свим као млеко изгледала, само што мало беше крвљу зацрвенила се. Извадише целу болесну партију али болесник изгуби много крви. Силна подвезивања не беху довољна да зауставе липтење крви, те тако морадоше узети и Liquor ferri sesquichl. у помоћ. При свем том појави се тај дан и поновично крволиптење, које такође тешко беше зауставити. Сутра дан већ се појави огромно запаљење у поткожном клетачном ткању (Phlegmone) како на предњем зиду трбуха тако и на буту, и оно дође главе болеснику за четири дана. На другоме

буту беше онака иста гука као и она што је екстирповаше, само 4 — 5 пута мања. Њу Сапеј при секцији отпрепариса пажљиво па је набризга живом. Сад се могао свако уверити (препарат је и данас у Паризу, Musée Dupuytren, под бројем 268) да се гука састојала од две лимфне жлезде у којима беху ужасно пререширени и лимфни судови што у њих улазе и они што из њих излазе. Међу њима беше нешто учестанога клетачног ткања.

1863 беше још један врло занимљиви случај на Нелатоновом одељењу. При прегледању болесника нашло се одмах да има две гуке паралелно положене с ингвиналним каналом. Горња беше близу кресте, округла и глатка на површју, и границе јој беше лако наћи прстима. Кад би човек ту гуку мало претиснуо осећаше болесник онај особити бол који се јавља кад нам се мудо згњечи. Како се у мудној кеси на тој страни не могадијаше наћи тестикул, то Нелатон учини дијагнозу да је на тој страни сакривено мудо (Kryptorchismus). Него ваља додати да се никако не могадијаше испитати где је томе мудету Vas deferens. Беше дакле то један од оних ретких случајева где доиста нема Vas deferens. Друга, мало мање обележена гука лежала је сниже и више на унутра од прве. Она беше дугуљасто округла, колик мала јабука, мекана, под прстима се чинило као да је клупче замршених меканих канала, и границе њене не могадијаху се обележити. Диагносковаше све на свету: Lipoma, Hernia epiploica и. т. д.

Нелатон није ни мало сумњао и постави одмах дијагнозу. Пререшнреност лимфних жлезда и њихових лимф. сасуда са млечном садржином. Ра-

зуме се да је сад световао болеснику да се не упушта ни у какав оперативни покушај. Један немачки лекар, који том приликом беше код Нелатона, потврди дијагнозу јер беше пре краткога времена видео такав исти случај где је пункцијом добивено лимфе из гука. —

Болесник кога је лечио Трела беше снажан момак од својих 20 година с острва Бурбона, одакле је био родом и где је живео све док није рад своје бољке отпутовао у Француску. Никад не беше сифилитички окужен, тако исто не беше на њему ни трага скрофулози; на врату и под мишком ни једне надуте жлезде. У детињству имао је неку грозничаву болест, ал' више ништа. Кад му је било 15 година наду му се нешто испод леве ингвиналне боре. Мало доцније заболе га на један мах, при гимнастиковању, у десном ингвиналном прегибу. Беше се појавио ингвинални продор на десној страни и одмах му наместише продорни кајиш. Међу тим опазише да се цела околина испод пелоте дује и то све више после ходања и напрезања. Доцније није болесник више толико пазио на се и увераваше да су гуке остале за четири године на истоме месту и у истој величини. Кад га је Трела примио, нађоше на десној страни скротални продор, јер бандаж није могао никако да сузбија како треба продор, поред свију поправака које је Трела наредио да се начине на кајишу, јер ингвинална је гука свагда тако померавала пелоту да је продор могао испод ње продирати и даље у скротум. Осем продора нађоше да је подингвинали (скарпин) триугао заузет гукама. Десна гука имађаше 12 сантиметара у висину, 17 сант. у ширину, и спушташе се мало ниже него лева, беше 13 сант. висока и 7 сант. широка, али се пењаше мало више,

до спољашње Aperturaext. can. inguinalis. Десна гука испадаше више из бута беше правилније површине и мекша. На левој могоше се три ђомбе распознати, свака као бадем велика. Осем тих малених разлика беху обе гуке у свему једнаке. Кожа над њима нормална. Површина равна, глатка. На обема ногама не беше нигде ни траг каквој повреди или гризлици. На гукама могла се кожа свуда подићи у бору. Тако исто могле су се и гуке тамо амо гурати, тако се могао човек уверити да леже пред мишићима. Обе су биле меке и при опипавању осећала се она лажна флуктуација која се налази код гука од сала (Lipoma). Трајним притиском могло се постићи да нестане целе садржине гука, и онда остајаше међу прстима њихова празна кеса с пуно мембранозних преграда у унутрашњости. — Сви ранари париски који су видели болесника изјаснише да се слажу потпуно како са Трелатовом диагнозом: гуке од прераширених жлезда и сасуда лимфатичних, тако и са његовим мишљењем да се не сме ништа оперативно предузимати. С тога Трела даде те се његовом болеснику начинише еластичне гаће са пелотама за гуке, и њих брзо нестаде под тим маленим ал' непрекидним притиском. Само на десној страни не беше се гука са свим сузбила јер је продорни појас сметао да се пелота за гуку намести како ваља. Болесник је био савршено задовољан и мољаше само да му још оперирају малу чмарну фистулу (која му беше заостала после једне гнојнице коју је близу чмара имао пре 8 месеци) пре него што се крене кући. Трела му учини по вољи и изврши ту малу операцију на обичан начин. Не прође три дана, појавише се силни болови у ингвиналним гукама. Болесник пребледе; његов се по-

глед укочи, лице, врат и руке покрише се знојем. Силни болови пружаху се из гука до бубрежака и у епигастријум. Гуке које се пре тога беху са свим испразниле сада набрекоше и беху ужасно осетљиве макар их се човек најлакше дотакао. На обе стране ингвинални канао празан. Звук при перкусији целога тубоха јасно тимпанитичан. Пулс 140. Пре него што ће га спопасти болови имао је болесник столицу. Мокраћа врло угаситога цвета али при пишању самом никаквих болова. Не прође ни пуних 26 сахата, болесник умре. Секција је могла да буде тек после 36 сахата, и за то време беше трулеж достигла највиши степен. Леш је био зелен, поткожно клетачно ткање пуно газова, лице не беше могуће познати. Отворивши десну гуку нађоше да је већим делом лежала под решетастом фасцијом (f. cribrosa) а пред апоневрозама мишића пениса и адуктора, и да је имала неколико одељака. Из ње се просу жућкасто-ружичаста течност која опализоваше. Гука беше горе и доле а и с обе стране оштро ограничена. Острагу видело се како стоји у свези са дубоким лимф. сасудима. Отворивши трбушно дупље уверише се да на дробу не беше никаке промене. Шта више, не беше ни трага ономе продору који диагносковаше не само на острву Бурбону, већ који потврдише и Трела, Нелатон и пуно других париских лекара и видара. Ингвинални канао беше напуњен раширеним лимф. сасудима. Пошто подигоше перитонеум нађоше уз обе стране илиачких сасуда два низа бројаничасто поређаних као палац широких и међусобно испреплетаних маса од све самих лимфатичних сасуда, које се над крацима пречаге

приближаваху једна другој и које се с оне стране пречаге, у грудноме кошу, по свој прилици састављаху у једно стабло. О томе се на жалост не могадијаху осведочити јер беше прошло време које им је било за секцију одмерено (било је у приватној кући). Рад истог узрока мораде да изостане и секција друге гуке. Партија коју је Трела из леша извадио и показао видарском друштву у Паризу беше по особинама и по свему уређењу исто онако као што показује цртеж Амисатовог случаја. —

После тих драгоцених занимљивих клиничких слика ево једног тако исто интересантног патолошко-анатомског посматрања. Хешл је пет пута нашао у бубрезима на повеће гуке за које он по врло важним разлозима каже да су Лимфангиоми т. ј. гуке које су постале од раширених лимфних сасуда. Потоњи од тих пет случајева, који је микроскопски проучен како ваља, десио се у лешу једне жене од 63 год. У њеном десном бубрегу нашла се гука колик јабука која искакаше нешто над бубрешкову површину, и која одговараше једном бубрежном конусу. Њена површина беше неравна, цомбаста, а строј веома млитав, растресит, мекан. Пошто је расекоше видела се на пресеку црвенкасто-жута површина, масног и фино пунктираног изгледа. Са ње се могло доста неке молекуларне супстанције остругати, која је воду веома мутила. После тога стругања остајаше постељица (Stroma) од самих танких кончића исплетена, и овде онде могао се опазити који стубић јачег и дебљег савезног ткања како се протурају кроз гуку. На пресеку видело се и много инјикованих крвних сасуда. Унутра досезаше гука до у Calix са стране граничила је са суседним конусима бубрешка, а с поља беше покривена

бубрешковим омотачем, само што беше мало протањен. При микроскопском испиту нашло се да је гука понајвише од финих конаца али од чести и од беструктурног савезног ткања, које беше засуто молекуларним салом. Сало је лежало у испруженим и широким цевима. При првом питању, на које би сад ваљало одговорити т. ј. из каквих обичних облика у бубрешку постадоше те цеви, могло се само бирати између мокраћних каналчића и лимфатичних сасуда бубрегових. Али цело изгледање гуке, њене границе, њени многи крвни сасуди, то што у њој не беше ни трага каквој цисти, то што у њој не беше ни трага бубрешких елемената, па онда и то што је цео остали бубрег био здрав и нормално устројен, све је сведочило да о каквој дегенерацији мокраћних каналчића не може бити ни разговора. Уз то поменуте цеви не беху у континуитету и засебне него анастомозираху међу собом. и сало не беше у облику капљица већ као молекуларна маса. Тако не остајаше никакав други елеменат да се узме као темељ тој гуци до лимфатичких сасуда бубрешкових. Доцније нађе Хешл у једноме бубрегу два места у којима одвесним пресецима нађе цеви које анастомишући иђаху упоредо са крвним сасудима и које беху пуне молекуларног сала и агрегованих зрнаца. На граници тих болесних партија (1 — 1½''' испод површине) беху интермедиарни стубићи од савезног ткања у бубреговој супстацији замућени ситним зрнцима сала, а мокраћни каналчићи згњечени, њихов епител угасит, врло подједнак и без једра. Сам правац оних цеви довољан је да их не буде могуће изводити из мокраћних каналчића. а дебљање и замућеност савезнога ткања не може се ни на што друго свести до да су лимфни путови у њему ра-

ширени. Него испитивање показа и још гдешто. Лумен мокраћних каналчића беше од гуке згњечен тако да пашлије у мрежи не беху заокругљене него дугуљасте и мало превијене; уз то беше у стубићима пуно једара. Уједно се видело да управо не беше болесна кора бубрегова, јер тај слој прелажаше као какав поруб од савезног ткања преко савијених лимфатичних цеви. Хешл је посматрао и прелазе од ових малих и оних великих гука што су у почетку споменуте. Да у осталом те гуке несу само прераширени лимфни сасуди већ да имају неку самосталност види се из оних многих клетака око њих (сравни са микроскопским извештајем у нашем случају), које су под особитим утицајима надражајима морале се накупити, и које су могле бити узрок ретенцији лимфе и раширењу њених сасуда, а то је опет давало повода све новим надражајима за околину и тако је са тога огњишта болести све више и више ткања дегенерисало. Најзад да поменемо само још и то да Хешл доводи и оне туморе, које је Рокитански а и он виђао на хилусним сасудима, у овај ред, и да би хтео и оне гуке које је Вирхов уврстио у липоме, и ако са свим овако изгледаху и на истоме се месту налажаху (Geschwülste, Bd I. p. 386), да рачуна у лимфангионе. —

Петерс опази код једне болеснице од 43 године (која је страдала од огромне стенозе левог венозног остијума са прилично суженим Ostium atrio-ventriculare dextrum, и код које по томе беше крв у венозном систему прекомерно зајажена) у десном ингвиналном прегибу једну гуку колико јабуку. Болесница није много знала за тај тумор. Он је изгледао као продор, али при опипавању осећало се да је то клупче набреклих канала ко-

лико глисте дебелих, и притиском се могло дотерати да се цела маса смањи и да мало омекша. Петерс је држао да је то какав венозни плексус. Али при секцији ево шта се нашло: жлезде у десном ингвиналном прегибу претворене у све саме бешике колик ораси, којима беху зидови ½''' дебели, и које беху пуне течности од цвета као бело вино. Из њихових зидова спуштају се преграде у њихова дупља, а из ових се опет може продрети у два лимфна сасуда од дебљине гавранових пера, који састављају једну бешику с другом, тако да свака има свој раширени Vas inferens и Vas efferens. Кад се прободе једна така бешика шикне из ње млаз течности који се неколико палаца у вис пење. Лимфни сасуди и бешике састављају тако замршен конволут да га је тешко размрсити. И суседни лимфни сасуди, као и Ductus thoracicus веома раширени. Потоњи беше широк као гушчије перо. —

Случај који је описао Буш тицао се једног девојчета од 14 година које је већ 2½ године пре тога страдало од грчева у листовима, главобоље, болова у куку и т. д. За тим је болесница добила једну гуку на десној страни врата, и то се држало да је каква лимфна жлезда запаљена, али кад је ножем отворише не истече гној, већ пуна кашика неке као вода бистре течности. Сад се видело да гука има своју кесу, која се после инцизије смежура, и сад се могадијаше да опипа око те кесе остатак од лимфне жлезде. Пошто рана зарасте, кеса се на ново напуни, на ново је распорише, и на ново истече онако исто бистра течност. Али количина те течности опадаше све више и више, најпосле зарасте рана стално.

Буш држи да је та течност била лимфа, а кеса прераширена лимфатична жлезда; за то и зове гуку: лимфно аневризма.

Најзад онај случај дугих усана, макрохилије, што га је тачно проучио и описао Билрот. Горња усна тога дечка од 15 година беше четири пута већа но што би јој обичан волум био, и висила је преко доње уснице као пола кугле. Слузокожа беше у поље посувраћена, на много места зајѐдена (corrodirt) и лако се закрвавила. У осталом беше угасито црвене боје. Гука беше набрекнуто-еластична, без флуктуације, није болесника болела, и није се могла притиском смањити. Операцијом изнутра извадише толико парче од усне док она не доби свој правилни изглед и величину, па онда рану сашише. За два месеца отпуштен је болесник излечен из болнице. Екстирповано парче усне беше јако спласло, једва да беше остала трећина његове првашње величине. И голим оком видело се на њему да је састављен од кавернознога ткања, и из његових ћелијца могао је човек истиснути некаку лимфасту серозну течност. Доцније се нађоше на дну тих ћелијца и бели згрушаји, тако да у овоме случају за цело није била крвна кавернозна гука, јер би и осем тога крв при операцији много силније лоптила него што беше при вађењу те гуке. Стубићи кавернозне гуке беху од чести само кавернозно ткање, од чести имађаху у себи и мишићних влакана. Највеће ћелијце беху колик ситно грашково зрно, а најмање беху микроскопске величине. Жлезде усана не беху особито велике. Микроскопско испитивање. Стубићи беху од чврстѝх влакана савезнога ткања са много еластичних кончића а у некима особито према периферији,

близу здравога ткања, лежаше и много попреко пружастих мишићних клетака спојено у веће или мање микроскопско снопље (Fasciculus). У гдекојима стубићима могло се видети и крвних сасуда, особито малих артерија. По један једноставни слој вретенастих клетака беше око сваког тањег стубића на неку руку као сасудни епител. Најфинији стубићи од савезног ткања показиваху, чим би се додало мало оцатне киселине, тако зване спиралне кончиће и прстенасте засеке, које махом отуда долази што беструктурни омотачи тих стубића неравно и неједнако прскају и набубре. На многим стубићима беше повише таких омотача те изгледаше као да су један у други угурани. Те занимљиве облике сретао је Билрот врло често на кавернозним крвним гукама. Течност која беше у ћелијцама имађаше у себи малих клетака, албумина, и слуза. Те клетке беху тако налик на лимфоклетке да их нико не би могао разликовати једне од других. Њих је било и у оним згрушајима на дну гукиних ћелијца.

Даље рачуна Билрот овамо и она два подједнака случаја макроглосије, од којих је један посматрао он, а други Вирхов.

У првоме беше дете од 7 месеци болесно. Његови родитељи беху опазили још одмах по порођају да детету језик међу уснама вири, да је необично велик. Доцније наступише свакога месеца нападаји у којима би језик набрек'о, дете не могадијаше да гута ни да дише, и после свакога таког нападаја остајаше језик већи но што је био. Кад је мали, мршави и бледи болесник приман у болницу, висио му је језик као мала јабука међу зубима, беше веома набрекао, угаситог црвеног цвета, на површини покривен дебелом белом превлаком. Од веома раз-

вијених папила беше површина језична веома рапава. — Предњи део језика, који је на пољу висио, одгњечише с Ecrasement linéaire, и ни при операцији ни доцније не изгуби дете ни мало крви. Два дана по операцији могло се дете већ отпустити и видано је доцније амбулаторски. За три недеље беше све зарасло и језична батаљица заокругла се спреда тако да нико не би могао рећи да је на томе језику што сечено. Доцније се поновише нападаји у којима би набрекао језик и подвиличне жлезде, и у којима је дете имало свагда грозницу и ангину, али болесник се свагда после напада опоравља, докле га после две године једна дифтеритична ангина не уби (секција није се могла предузети). — Супстанција језична у екстирпованоме парчету беше дегенерисала у кавернозан сплет од савезног ткања и мишића. Према површини беше слузокожа беља и дебља но обично. — Два сахата после операције нађе Билрот да је течност у свима ћелијцама ткања згрушана, и у тим белим згрушајима беше пуно лимфних клетака и фибринских конаца. —

Други случај макроглосије што га је Вирхов обнародовао тицао се једне Тексторове болеснице од 2. год. код које је језик из уста висио. При пробној пункцији истече веома мало крви али доста некакве серозне течности, која се налазила и у једној подвиличној жлезди, што се беше надула као голубије јаје. — Онај део језика што је прелазио низ од зуба одсекоше. Довиличну гукицу такође распорише, и из ње се просу течност која се на конце развлачила и која беше са згрушаном крвљу помешана. За тим је све зарасло без икакве сметње. Микроскопско испитивање екстирпованога дела беше тако подударно са оним у Вилротовом случају, да је Бил-

рот микроскопске слике Вирховљеве могао употребити и за свој случај. С тога није нужно да се упустимо подробније у резултате тога испитивања.

Да се и кавернозне лимфне гуке тако исто као и крвне по кадшто спајају са гукама од савезног ткања (Fibroid) и сала (Lipoma) види се из онога случаја у коме је Билрот код једног 20-о годишњег момка нашао малу гуку колик боб на увету, која се две године без болова развијала, и коју је Лангенбек екстирповао. Мали тумор беше у две трећине фиброид а у једној трећини кавернозно ткање пуно течности о којој се после увериште да је лимфа. Али на стубићима не могадијаху доказати да има епитела. — Најзад мисли Билрот да-ће по свој прилици и они урођени бешични хигроми, за које је Гурлт доказао: Ueber die Cystengeschwülste des Halses, p. 7) да не постају ни из дегенерисаних жлезда ни из слузних кеса (Bursae mucosae), спадати у кавернозне лимфне гуке. —

Што се тиче старости и спола болесника то видимо да 4 пута није речено кога је спола био индивидуум а 6 пута колико му је година било. Од осталих 7 их је било мушкараца а 4 од женскиња, и то код мушкиња било их је од 7 месеци, 15, 19, 20 година а женскиња је било од 2, 14, 43, 63 год. Хешл налази да од лимфангијома више женскиње страда. У осталом бројеви су још сувише малени те да би се могло што из њих изводити. Него то да гука долази два пут чешће у десном бубрегу него у левом то ће бити поузданије (Хешл).

На 150 отворених лешина долази по један лимфангијом, ако се и ситнији урачунају, а ако се само велики узму у обзир онда они долазе на свако 600 секција.

Они мора да врло полако расту, јер мањи долазе код млађе чељади а она описана велика гука беше у бубрегу жене од 63 год. (Хешл.)

Што се тиче видања, то је као што видесмо у случају Амисатовом и Петерсовом само посматрано, тако исто и Нелатон у другоме случају своме. Лепи резултат, који Трела беше код свога болесника постигао еластичним гаћама и пелотама, беше на жалост само привремен, јер болесник умре услед једне мале операције на другоме месту. Иза екстирпације у првом случају Нелатоновом наступи дифузно запаљење потк◌жног ткања и смрт. Буш је излечио своју болесницу поновљеним инцизијама. У случајевима Билротовом, Библиотовом, Текстеровом и Лангенбековом постигао се екстирпацијом и аблацијом врло леп резултат.

Ја сам био већ написао расправу кад добих од г. дра Хофмокла, асистента на другој хируршкој клиници (под управом проф. Думрајхера), неколико података о једном кавернозном урођеном лимфангијому, који су они у својој амбуланцији посматрали прошлога семестра, и ја сам веома захвалан г. дру Хофмоклу што је био тако љубазан да ми те податке уступи:

Адолф А. од 2 месеца, прилично нахрањен али анемичан и с болним изразом у лицу. Када дете лежи на леђима опажа се једна велика гука, која захвата целу десну половину торакса и лубарнога краја пружајући се на више до испод мишке, на ниже до кресте, спреда до један палац пред десном ивицом грудњаче (Sternum), а

страга до попречних наставака на леђним обртњима. Дужина целе гуке износила је 19 а ширина 16 сантиметара. Она се подизала из обичног равња за пуних 7 сант. Кожа над гуком беше пуна раширених вена, а у горњем крају беху два места са пречником од 3 — 4''' која имађаху модар цвет и беху врло еластична. На спољашњој страни гуке видела се и једна телеангијектазија, која је седела само у кожи, и која имађаше $1\frac{1}{2}$'' у дужину и 1'' у ширину. На горњој партији гуке имало је једно с палца широко место, које је увучено као пупак, а ипак на њему нема ни трага каквоме ожиљку. Гука има цомбасту површину, мекана је, а на највише испупченим цомбама флуктуише. Притиском се могла мало смањити, а кад би дете врискало постајаше набрекнута. Перкусија даваше свуда на гуци празан звук. У грудним и трбушним органима не беше више никаквих абнормности. При испитивању гуке према светлости нашло се да је у горњем делу провидна. Предузеше експлоративну пункцију и њоме добише из тога места две унције бистре, жућкасте, лимфасте течности. Сад гука мало спласну и сад се могло још боље распознати да у њој има много дупаља које можда само каналима стоје једна с другом у свези.

Течност реагираше алкалично, угруша се за $\frac{1}{4}$ сахата, а мало доцније одвоји се сурутка од сирца. Спец. важина серума беше 1,020. Под микроскопом нађене су лимфне клетке и ако не многе. У 100 грама течности било је:

Албумина — — — — — — — — — 2,385 грм.
Фибрина — — — — — — — — — 6,085 „

Осем тога нешто мало глобулина и соли крвнога серума. Епитела из лимфних сасуда не могоше наћи у течности.

За шест дана после прве пункције беше гука опет онако пуна и набрекла као и пре ње. Др. Хофмокл предузе још једном пункцију, али на другоме крају и доби онаку исту течност, али само две драхме. После два дана обузе кожу над целом гуком јако ерисипелатозно запаљење. У гуци беше огромних болова, и дете изгледаше врло ружно. Претписано не беше ништа друго до хладне крпе на гуку и нешто Aq. plumbi. После недељу дана нестаде махом еризипела, и на много места беше смањена гука затврдла, по свој прилици што се на тим местима лимфа згрушала услед запаљења. Дете изгледаше много боље. — 26 дана после друге пункције нестаде еризипела са свим, и гука беше за две трећине мања,[1] у доњој половини са свим тврда, а у горњој беше још нешто флуктуације. Дете је изгледало много боље. —

V.

ОПШТА НАЧЕЛА ИЗ САОПШТЕНЕ ГРАЂЕ.

I. Патолошка анатомија и експериментална патологија.

1. **Груднога лимфног канала.** Како из анатомских података тако и из особитих експеримената види се да повреде Duct. thor. несу тако апсолутно смртне као што се на први поглед чини. Тако налазимо да је и Ес-

[1] Ја сам на нашој клиници имао прилику да видим како се услед еризипела (на једној нудиљи, соба бр. 17) изгуби савршено велики лупус на лицу, који је пре тога годинама узаман лечен.

тли Купер (81) често нашао у људским лешинама заптивен Ductus thoracicus. У једном таквом случају беше Ductus thoracicus запушен некаквом кардиноматичном масом и једна побочна лимфна грана, која се више заптивенога места улеваше у грудни канал, вршила је његову функцију. У другом једном случају беху лимфни сасуди, куда и слабина, заједно са грудним главним стаблом запушени некаквом кашом. И ту беше колатералан лимфоток развијен кроз побочне гране. — С тим се слажу и опити које је Мажанди (82) градио на коњима, и у којима је он подвезивао Ductus thorac. Одо тих коња само је неколико и то после неколико дана липсало, остали су у животу и оздравили су са свим. Код липсаних није могла инјекционска маса да се убризга из доњега краја грудпога канала у V. subclavia, а код оних што осташе у животу врло лако, јер у њих се беше развио снажан побочни лимфоток. Мекл (23) доказује да Ductus thoracicus није никад једнострук, или бар врло ретко, и да свагда има уза њ повише замашних грана које се у њ спуштају и опет из њега извиру. Врло је обично да се грудни канал рачва у неколико грана које се испреплећу међу собом, па се, пошто су начинили неколико отока, опет слевају у једно стабло. Тако има у берлинском музеју један Duct. thorac. напуњен живом који се у висини петога ребра тако дели да утиче у обе поткључничке вене (Рудолфи, 80). До каквога се степена могу да умноже те неправилности у току груднога канала у случајевима које је видео Велзе (цитат из 32). С тога вели Рудолфи „Како живот само дотле може опстати докле се крв новим хилусом подмлађује, за то се природа за сваки случај постарала те је главно стабло за тај ток

снабдела са многим гранама и неправилним протицањем.“ Уз то ваља још помислити да се лимфни сасуди с десне стране, од јетре, из десне стране прсију, врата и с десне половине главе слевају одвојено од осталих у ушће V. subclaviae dextrae са веном jugularis, и да се многи хилусни сасуди свезују с тим лимфним путовима, па ако на главноме друму поникне каква сметња ови ће помоћи да се начини побочни лимфоток. — Шта више има и експеримената који хоће да докажу да живот може опстати и без главнога лимфног стабла, т. ј. у којима је Duct. thorac. подвезиван па се живот није угасио и ако се није образовао колатералан лимфоток. То су опити од Фландрена, Лерета и Лазења (82). Међу тим Рудолфи с правом сумња у чистоту тих експерименталних искуства. Он на против обраћа пажњу на свезу лимфних и хилусних сасуда са венама коју су испитивања Тидеманова и Фоманова (84) доказала, и коју је једно посматрање Вуцерово (84) посведочило. У томе случају беше једна жена од својих 37 година умрла од туберкулозе, и у њеноме лешу нашло се да Ductus thoracicus стоји у свези с веном azygos, спуштајући две своје гране у њу, и једну трећу у другу некакву мању вену, која с леве стране долажаше те се у беспарну вену слеваше. Више тих свеза спадаше калибар груднога канала све више и више, тако да је у висини 5 — 6-ог кичменог обртња био већ тако сужен, да није могао ни ваздух да се продухне кроза њ. По свој прилици било је горње парче са свим срасло, па се кроз раширене свезе са венама беше образовао побочан лимфоток. — Научници који при свем том доказују да свака повреда главнога грудног стабла мора убити, јер не долази више хилуса

крви, позивају се особите на Лауерове (85) експерименте, који беху предузимани да докажу како вене не примају никакав хилус у се. Али ти опити, код којих су животиње после 3 — 4 дана крепале, и ако им је желудац био пун хране, не доказују да су те животиње цркле од глади, јер су оне могле и рад тога скапати што се у њиховим грудном кошу било накупило толико просуте лимфе и хилуса, да се срце и плућа несу могли више да макну, као што се то догодило и у Гвифартовом (89) случају, па су се животиње просто угушиле. Осем тога били су одношаји врло неудесно постављени кодо тих експеримената, и то навалице, јер је Duct. thor. у једном случају раскинут баш над дијафрагмом, а у другом баш онде где се два стабла у једно слеваху. У осталом ено Бонетовог (86) случаја, он најбоље сведочи да Рудолфи има право што вели да потребе главнога грудног канала несу апсолутно самртне. Разуме се да тим није речено да лимфолиптење код те повреде не може у неким случајевима постепено уморити рањеника. Шта више смрт ће још пре наступити ако спољашња рана пре времена зарасти, јер онда ће се течност накупити у грудној дупљи па згњечити срце и плућа. Ако проучимо Мажандијеве (87) и Емертове (88) експерименте на псима и коњима, наћи ћемо да је први добио пола унце хилуса из једне инцизије главнога стабла и то за 5 минута; даље да је Емерт ухватио толику масу, да је убеђен е би се могло с више пажње скупити читава фунта за по сахата. Па кад би код пса хилолиптење изнело 6 унција на сахат, у колико би морао бити губитак силнији код човека кад би се његовом Duct. thor. задала позамашна рана? Оно истина, Мажанди је такође једним експериментом доказао да липћење само

дотле траје докле се нов хилус производи и да липтење све више опада. Па ипак би толико много хране истекло да би рањеник морао постепено и полако умрети од глади. Из тих свију случајних и опитних повреда главнога груднога стабла изводи Рудолфи ова начела:

1.) Да се засебна повреда главнога стабла, без истовремене повреде каквог другога органа важног за живот, још није догодила (јер уштапљеност у Бонетовом случају и епилептички напади за цело су последица какве повреде кичмене мождине која је заједно са главним стаблом погођена била), и да је једина до сад посматрана повреда Duct. thorac. на човеку тај код Бонета забележен случај (Рудолфи није знао за случајеве од Монра, Хофмана и Гвифара).

2.) Да ране главнога стабла несу за то самртне што више не доспева никакав хилус у крв, него с тога

3.) што је Ductus thoracicus у такој дубини да се његово подвезивање не може предузети па

а.) ако има и спољашња рана на грудима толико хилуса отиче на поље да човек мора пре или доцније малаксати и угинути, или

б.) ако је спољашна рана зарасла, с тога, што се грудни кош напуни просутим хилусом, па плућа и срце не могу да се макну а течност и осем тога већ је надражила плевру на силно запаљење.

Да би потоње начело (б) доказао експериментима, Рудолфи је дао да му Спинола понови Лауерове опите на псима. Он је четири пута предузео тај експеримент и то сваки пут тако да је најпре иза рамена задао рану између 3 — 4-ог ребра, и то два палца дугачку, па је онда пробадао плевру прстом и старао се

да дође прстом до онога места где Duct. thorac. прелази у луку преко једњака и левог бронхуса да се слије у леву аксиларну вену, те га је то разголићавао од плевре и онда разгребавао ноктом. У тој дубини није се могло ништа учинити инструментима, ту се ваљало ослонити са свим на прст. У осталом врло је лако испипати главно стабло између аорте и грудних обртња, јер је то мало округласто уже које се може стиснути. При свем том било је тешко извршити те опите тако брзо и с тако незнатом повредом осталих ткања, како се морало поступати да не поникне дражењем плевре такво силно запаљење које би по себи могло уморити животиње, тешко с тога што је крв непрестано липтила у грудно дупље па се које од ње а које од непрекидне радње плућа није могло ништа видети него се морало све поверити пипању једнога прста. У сва четири опита рана је после операције зашивана. — На жалост ови експерименти не одлучише ништа: чије је схватање боље Лауерово или Рудолфијево. Код првога пса нашло се да је Duct. thorac. повређен, али тако незнатно, да није могло поред запаљења и набубрелих ткања услед њега, ништа истећи, него се нашло да је лимфа у вратним сасудима згрушана онде где се они спајају са главним стаблом грудним. У другом експерименту не беше пошло за руком да се повреди Ductus thorac. него беше пун пунцат хилуса, јер пас беше се баш нахранио пре него што су га убили. Тај је опит само тим занимљив што показује како се лако могу издржати и тако замашне оперативне повреде. Рана беше 5-ти дан са свим зарасла и пас беше савршено опорављен. При секцији трећега пса, нашло се да су зидови главнога канала баш онде где се слева у леву

аксиларну вену, и где је био разгребен веома задебљали и с околним ткањима срасли, да је сам дуктус у луку преко једнака сраст'о тако да се не може жива кроза то место крозбризгати, и на томе месту нашао се у каналу црвенкаст ексудат (?), који беше чврсто сраст'о са зидовима канала [1]; унутрашњи слој сасуда беше веома црвен али не набубрен и не надувен. — Испод тога места био је грудни канал врло раширен и напуњен хилусом. Код тог опита дакле беше дуктус са свим запушен услед повреде. Псето је било за цело време болешљиво, кршавило је, најпосле не хтеде да једе и црче десети дан после операције. Али при свем том тешко да је то псето с тога липсало што му је Duct. thor. био заптивен, на његовом врату беше се развила грдна гнојница, и у десној половини груднога дупља беше силна ексудација. — У четвртом експерименту не испаде за руком да се повреди Duct. thoracicus. Рана је брзо зарасла и кад псето отроваше те отворише не нађоше ништа више до да је плуће на левој страни срасло с ребарном плевром и опет „да су зидови дуктуса врло задебљали." —

2. Лимфних ектазија. Међу варикозностима површних поткожних мрежа и дубоких лимфних стабала има толико разлике да их је вредно проучити засебно,

[1] Тај токорсе »ексудат« по својој прилици није ништа друго био до лимф. тромбус, који тако исто изгледа и код пуерпералне параметритис, и код туберкулисања у зидовима лимф. сасуда (Фридрих) итд. По својој прилици у Рудолфијево доба још се држало да се лимфа не може усирити ни згрушати. Они веома задебљали зидови дуктуса по својој прилици били су пластичка инфилтрација сасудног омотача, који је код лимфних сасуда састављен из непосредне околине савезнога ткања, јер ми знамо да се сами зидови лимфних сасуда собом не мењају ни при тромбози, ни при запаљењу њиховом (О. Вебер).

а.) Варикозности лимфних мрежа. Оне се јављају као мале бубуљице у кожи и онаког су истог цвета као што изгледа околина сисне брадавице. Неки су њихов изглед упоредили са наранџином кором. Доцније те брадавичице претворе се у прозрачне мехуриће покривене нежним слојем епидермиским, које изгледају као кухан саго. Кадшто су ти мехурићи поређани у редове и врсте, а кадшто су неправилно растркани у крајевима где је богата поткожна лимфна мрежа. Особито као да унутрашња страна бута има предиспозицију за те мехуриће. Него ми смо их већ видели где се спомињу на трбуху, око малеола, у лакатном прегибу, на препуцијуму. Те мехуриће може човек лако да згњечи, и кад их има повише у гомили лако је течност из једног у други одгурати. б.) Варикозности лимфних стабала готово свагда постоје уз варикозности површних лимфних сасуда, и прераширена стабла њихова у дубини. Могло би се унапред помислити да је болест на њима чешћа и да свагда иде пред варикозностима мрежа, али како су та стабла скривена у дубини меканих делова, па ће по томе тешко бити кад год само њихове варикозности узрок лимфолиптењу, то су и посматрања о њиховим екстазијама скучнија, и њихов је број до сада мањи. Лимфна стабла или су на појединим местима прераширена, дакле као ампуле, или су цилиндрично раширена. Та је болест много ређа него варикозности на венама, можда с тога што зидови лимфних сасуда имају више резистенције па се дуже одупиру бочном притиску течности, и с тога што су валвуле у њима чешће наниване. — Цилиндрична раширења само су ексцес обичног облика лимфних сасуда. Асалини их је упоредио са низом бешика. Где су такве

варикозности, свагда су под обликом заокругљених, бројаничастих низова, који су кадшто пола прозрачни па их можемо нешто стиснути. Експлоративна пункција свагда ће показати да је у њима лимфа. — Ампуларне варикозности много су мекше, флуктуишу, измигоље се испод прстију, али њих је такође лако познати кад се узме у обзир како су постале, даље да су зидовима на ампулама много тањи но обично, а остали делови лимфнога сасуда задебљани, хипертрофисани. Тако исто опажено је едема око болесног места, и њему може бити узрок или у томе што је које лимфно стабло запушено, или што је целокупно струјање лимфе постало лакше у дотичном уду. Што се степена тиче, до којих се лимфни сасуди могу да рашире, показују најбоље секционски протоколи Трелатовог и Амисатовог болесника. Да болест у стаблима стоји у свези са раширеним мрежама лимфних сасуда доказано је Тилезеновим случајем. Билротов и Вирховљев болесник доказују да болест и капиларе лимфне не штеди. Како се владају валвуле тих сасуда и како је њихово стање, да ли су још кадре у пркос варикозностима да заустављају регургитацију лимфе, о томе нема много података. У Дежарденовом случају за цело није било више валвула јер он је могао притискујући гуке у прегибу да истера лимфу у млазу на фистулу, која је била читава 2 сантиметра испод гуке. Само у оним случајевима где је ектазија имала доиста бројаничаст облик, или где се бар једно узано место опажало, могло је се констатовати да су валвуле у животу. Тако н. пр. у случајевима што их је Бо посматрао. На сваки начин биће од велике важности стање валвула при овој болести, јер је очевидно да цилиндрични

облик варикозности може бити гола последица њиховог недосезања (Insufficientia). — А што се тиче тога како постају ампуларне варикозности то је још Крикеханк градио опите и нашао да је унутрашњи слој сасудних зидова много кртији и да се не може тако да растегне као tunica externa лимфних сасуда. Ако дакле — мисли Давид — интима прсне на једноме месту, ма рад каквих узрока, онда спољашњи слој сасудног зида на томе месту не ће моћи да издржи притисак лимфнога стуба, и овај ће га у поље испупчити као какву аневризматичну кесу, онако као што постаје и Aneurisma mixtum externum, и та је кеса она ампула што на сасуду седи. —

Леберт разликује три врсте у лимфангијектазији. У првој леже раширени мањи лимфни сасуди у гомилицама и на њима ампуле колик чиодна глава, или чак од величине сочивног или грашковог зрна. У другој је мало развијенији стадијум болести. Ту су мехурићи већ као боб или лешњици. У трећој су клупчад од раширених лимфних сасуда који састављају компактне гуке као голубија јаја.

Ја мислим да је подељење Фоленово, које сам напред навео много научније, за то ће и ваљати да се оно задржи.

Што се тиче патолошке анатомије код 2. лимфаденектазије, 3 лимфангиома, 4 и кавернозних гука, то упућујем на секционске резултате и микроскопска испитивања која су саопштена у чланцима I, III, и IV, да се не би понављало то исто.

II. О симптоматологији. 1. код повреда лимф. сасуда. Ту је за цело лимфолиптење које одмах или при крају зарашћивања наступи и тако прекомерно смета

ожиљачењу — главни знак повреде. Лимфа липти непрекидно, макар кап по кап, и количина се може умножити кретањем повређенога дела или трљањем од периферије к рани, а напротив притиском одмах испод ране може се липтење зауставити. Ако лимфолиптење подуже траје онда болесник стане поред најбољег прохтева и сваривања мршавити, он осећа да му је повређени уд веома слаб, малаксао. — 2. код варикозности лимфних сасуда. Ако је Ductus thoracicus или које дубоко скривено стабло прерaширено, онда ће тешко бити споља особитих знакова. Површне варикозности познаће се по њиховим описаним анатомским облицима. а тако исто и по лимфолиптењу. Из распукнутих варикозности и ампула тече алкалична, испрва безцветна, доцније беличава, а најзад млечна течност, која се одмах угруша чим се остави у додиру са ваздухом и која се тако претвори у „пиктије“, галерту, која се по рубљу лепи као туткало. Микроскопски и химијски испит показаће да је течност лимфа. Лимфолиптење није као код повреда непрекидно, континуално, већ је периодично, и то према особи свагда другаче. Тим приликама може човек изгонити лимфу млазом. Кад се много лимфе изгуби јављају се код болесника што од лимфних варикозности страдају и општи симптоми: бледоћа у лицу, малаксалост целокупне мишићне снаге, гађење, заношење, играње срца, замућен вид, у кратко сви знаци који наступају и после јачега крволиптења. Свагда је уз то и болесни део мало дебљи, надут. Болови се јављају али ретко. Хоризонталним почивањем болеснога уда може се постићи да се варикозности испразне, а после стајања, ходања, у опште после напрезања дотичног уда, свагда су варикозности препуне,

набрекле. — 3 код гука од раширених лимфних жлезда и сасуда нема испрва никаквих знакова. Оне се тако полако и неосетно развијају да их болесници тек доцније, или што им ноге некако тежају или случајно при купању опазе. Испрва је само мала гукица у једном ингвиналном прегибу. Не прође дуго а болесник опажа да се и у другом прегибу развија така иста гука. Но како ни од једне ни од друге нема болова то болесници и не пазе више на њих. Тек много доцније, кадшто после много година, стану гуке поболевати и болесници траже лекара да их ослободи те несносне бољке, која им више смета но што боли. И онда се обично налази у једном или у оба подингвинална триугла по једна дугуљаста гука разне величине, кадшто као голубије јаје. Као знамење гукиног сродства са лимфним жлездама, она је на површини рапава и показује повише засека и одељака. Кожа над гуком није ни у чем друкчија но обично. Пипањем се може човек уверити да је гука мека и да је можемо испод коже на све стране помицати. У једно се осећа она нејасна флуктуација која се код липома налази (Трела). Још је важан знак ових гука то да их човек може репоновати. Чим болесник легне хоризонтално, не прође много а гуке мало по мало са свим нестане, а како он стане много ходати увећа им се обим у много више. Болови зависе од опште осетљивости индивидуе. Понајвише тих болесника тужи се на рђаво варење, и гледају што могу чешће да легну хоризонтално јер им тако најбрже одумину болови. Трела мисли да ти непореци у сваривању и лаке несвестице, које се такође кадшто јављају, да је то све отуда што болесници много о своме стању размишљају; и потврђује то тиме што су се, вели, ти знаци

увек изгубили, чим су се болесници кренули на пут од кога су се надали поузданоме леку. — Код лимфангиома несу још никакви знаци на живоме посматрани, ван ако узмемо да су с Картровим случајевима били какви лимфангиоми бубрежака у свези, што није никако немогуће, шта више ја држим ту свезу за врло вероватну. 5 од кавернозних лимфатичних гука главни је симптом увећање болесног дела (Билрот, Вирхов), или поред тога још и дифузна гука испод коже, и на овој мехурићи који с времена на време прсну те се тако лимфолиптење понавља периодично (наш случај.)

III. О етиологији. Као да је увећан притисак крви у венама при стенозама венозних ушћа у срцу, био већ узрок не само раширењу Ductus-а него и периферних лимфних сасуда. Тако исто видели смо да је у истим особама поред лимфангијектазија нађено и разних гука, и могуће је да су те гуке притискујући главна стабла и закрчујући тако главне друмове за лимфу биле узрок што су се варикозности образовале, али то је оно, не знамо ништа поуздано о етиологији. Оно истина кад се каже да варикозности постају услед централног притиска или заптивених централних жлезда, или услед какве повреде око којега зглавка који је омотан богатом мрежом лимфних сасуда, или рад сувише честог вршења какве функције, као н. пр. код варикозности на препуцијуму, све су то кадшто врло вероватне ал' опет само голе претпоставке. О. Вебер мисли „да и честа запаљења могу заптивајући централна стабла, а особито жлезде, допринети варикозности. Тако н. пр. код елефантијазиса су она честа ерисипелатозна запаљења узрок раширеним лимфним сасудима. Тако н. пр. Тилезенов случај дока-

зује не само да има урођених лимфангијектазија распростртих на читавим удовима, него и колико је та болест сродна са елефантијазисом.“ И доиста ми смо видели да тај случај није сам где се лимфангијектазије удружавале с елефантијазисом. — Па и климатични односи као да имају замашан утицај на развијање лимфних варикозности и гука, јер од свију наведених случајева, само их је неколико било из Немачке, Швајцарске, из Галиције, Чешке и Шведске, готово сви други болесници или беху родом из топлих појасева или су се тамо дуже бавили. Рублер беше изрекао претпоставку, да они многи случајеви млечне мокраће, који се јављају на Иљде-Франсу, несу ништа друго, до лимфолиптења, али у то време не бејаше још никаквих поузданијих посматрања, која би ту претпоставку оправдала. Међу тим сад су обнародована Картерова посматрања у Бомбају, па је и он, сравњујући своје случајеве, дошао до тог убеђења, да млечна мокраћа долази отуда, што се лимфа просипље у мокраћне путове. Као што се у његовом првом случају варикозни лимфни сасуди излеваху на површину, тако се у другим случајевима, по свој прилици просипаху у бубрежни Calix, у уретере, или мокраћну бешику. Можда су и Хешлови лимфангиоми у топлим појасевима чешћи, па постају, може бити, узрок млечној мокраћи. Било како му драго, толико чини ми се може се извести са поузданошћу из досадашњих посматрања, да је топла клима врло удесна за развијање лимфангијектазије. То потврђује и етиологија — 2. лимфних аденектазија. Понајвише болесника, који су до сада посматрани или беху Бразилијанци или Креолци са острва Реинион и Морис у сред индијскога

мора, која су само 40 миља једно од другога. Кад се још помисли, да су гдекоје кожне болести као н. пр. елефентијазис, за коју се у Европи једва зна, у тропским пределима ендемичне, онда ће се, мислим, сваки уверити, да је ово схватање вероватно. Што се даље тиче старости, то болест напада понајвише младу чељад. — Ни у једном случају не могаше се наћи ни трага каквом спољашњем узроку или повреди. Свагда беше бољка у раном детинству сама собом. — 3. Случајеви макроглосије и макрохилије беху урођени. У нашем случају не могадијасмо такође наћи никакав спољашњи узрок; — у другим случајима макроглосије, као да се болест развила са знацима запаљења (О. Вебер).

IV. О трајању, протицању и завршетку ових болести, како код варикозности тако и код гука, ваља рећи, да се веома полако развијају, да годинама постоје, и да им се у знацима опажа нека периодичност. Наравно лимфолиптење, које после повреде лимфних сасуда наступа, траје много мање времена и много га је лакше зауставити. — Што се тиче лимфних аденектазија на по се, као да ће бити могуће, да се гуке под извесним одношајима трајашно смање, шта више да их по кадшто са свим нестане. Тако су лекари Сен-Пери и Пти у својој пракси на острву Ил-де-ла-Реинион, често виђали, да су се болесници, код којих су без сваке сумње биле гуке од раширених жлезда и лимфних сасуда, враћали са свим здрави пошто су само неколико месеци провели у каквом умеренијем појасу, н. пр. у Француској и ако се ничим несу лечили (извештај Трелатов). И кад човек те гуке ничим оперативно не дира свагда им је декурзус врло благ. Али чим у те масе падне једна

жишка каквога запаљења одмах се јавља читав низ општих и помесних појава, које сведоче да је цео организам отрован, и та инфекција убија болесника за неколико сахата. Гуке се зацрвене, набрекну, заболе. Болови, који испрва несу били веома јаки, постају све већи и већи, и севају до лумбалних крајева, болесник виче од бола, ако му се који макар и најлакше дотакне гукâ. На лицу, осим ужасне бледоће, израз савршенога очајања. Болесникове очи упрте су у једну тачку, пупиле раширене, цело тело обасуто хладним лепљивим знојем. Пулс необично фреквентан, веома пун; дисање мучно, уплашено; мокраћа угаситога цвета. Врло брзо још више се погорша стање. Језик се осуши, предњи трбушни зид се затегне, наступљује метеоризмус, пулс још више учеста, ал' је тако танак да се опипати не може, болесник је у бунилу, и то ил' гунђа мирно преда се или је у бесном делиријуму, скаче с кревета, хоће да побегне, и бије се са сваким који му у томе смета. Одмах иза овог делиријума долази апатична тишина, претеча блиске смрти, у дубоком коматозном стању умире болесник. —

V. О диференцијалној дијагнози тешко да ће се који пут десити, да се не распозна болест, пошто је већ лимфолиптење наступило, али и у ранијим стадијама лимфне варикозности лако ће их човек распознати од осталих сличних кожних болести, ако узме у обзир њихове особине које горе побројасмо. Али није тако са дијагнозом лимфних аденектатичних гука. Барем до сада у ово мало познатих случајева, тако су погрешне дијагнозе састављане да ствар особиту пажњу заслужује. Даровити и за цело искусни хирурзи, који су те случа-

јеве лечили стављаху дијагнозу: ингвинални или бутни продор. — Од гука, што се у ингвиналном прегибу налазе има и таквих које за цело нико не ће побркати са прераширеним лимфним жлездама, као н. пр. злоћудна неоплазмата, индуриране жлезде, глава бутне кости, која је при угануђу изашла напред и на више и т. д. Од осталих мисли Обри, да ће бити удесно разликовати две категорије: гуке које се могу репоновати и које се не могу. У потоње ваљало би онда рачунати хладне гнојнице, цисте, и липоме. И ове се развијају врло полако без икаквих знакова запаљења, баш као и лимфне аденектатичне гуке и само се у том од њих разликују што се не могу репоновати. Осем тога код гдекојих циста, моћи ће се доказати да су провидне, а то наше гуке никада нису. Оно до душе, кадшто се и код лимфних аденектазија осећа она нејасна флуктуација, што се осећа кад човек липоме пипа, али то је осећање далеко од оне слободне флуктуације, која је тако карактеристична за сваку гуку у којој је течност. Што се тиче мекоће, и дилатације жлезда и липоми су мекани, али се опета код ових осећа, да су фиксиране гуке. Човек их може притиснути, али их никада не ће тиме смањити. Па онда ваља још додати (Трела) да липоми ретко постају симетрички, а у нашем случају свагда су жлезде у обе стране раширене. — Од оних гука што се могу репоновати и с којима се наша болест може да промени, ваља на првоме месту споменути продоре. И једне и друге јављају се лагано, не мењају ни мало изглед и особину коже, једне и друге расту при напрезањима болесника и дугом стојању његовом, код обојих се човек нада, да ће при лежању повући се назад у трбух. Али докле је

код дилаторених жлезда лежање по себи довољно да им садржине нестане потребне су махом код продора и особите манипулације, нужна је таксис да би их са свим репоновали. Па онда често сазнајемо од болесника да је продор постао при каквом прекомерном напрезању, пошто је н. пр. болесник нешто веома тешко подигао и т. д. а о томе ни збора нема код лимфних аденектазија. — Даље у ингвиналном прегибу несу ретке и тако зване конгестионске или псоасове гнојнице. И оне се полако веома развијају, немају никаквих помесних знакова запаљења и могу се притиском такође савршено испразнити. Али баш то репоновање и бива много брже него код прераширених жлезда, па онда изгледају болесници са таквим гнојницама веома јадно, кахектично. Они ће вам причати, да су пре краћег или дужег времена имали јаке болове на ма коме месту кичменога стуба. Напротив чељад са раширеним жлездама изгледа свагда здраво и снажно. — Могао би човек, у први мах доћи у искушење да те гуке држи да су ректилни крвни тумори. Али цвет коже, веома лагано репоновање, умножавање волума при напрезањима и веома лабава свеза с кожом недопуштају да се мисли на ректилне гуке (Трела). Па онда су крвне гуке понајвише урођене, а лимфне аденектазије развијају се тек у детињству. (Обри.)

VI. О прогнози. Она је 1 код повреда лимфних сасуда лака, и ако се лечење дуго протеже рад лимфолиптења. Већ је сумњивија прогноза код 2 простих варикозности, јер ми смо видели да се о њима може доћи до свију појава сиромаштва крви, и ако се добром и обилатом храном може много надокнадити. Али особито ваља пазити кад се ставља прогноза 3. у случајс-

вима лимфних аденектазија. Кад човек види тако мале гуке које су се постепено и лагано развиле, које носиоцу несу никада Бог зна како досађивале, па кад после чита у књижевности забележене случајеве где се каже да су такви људи излечили се без икаквих лекарских средстава, могао би доћи у искушење да целу ствар сматра као врло невину и безопасну, али искуство Амисатово, Трелатово и Нелатоново поучиће свакога у каквој се опасности налазе ти болесници и како су мали узроци нужни да те опасности као гром ударе у њихов живот. С тога ваља да је видар на опрезу те да не учини болеснику по вољи ако моли за операцију, јер је она до сад свакоме болеснику дошла главе. Друга је ствар са 4. лимфним кавернозним гукама. Оне несу у свези са прераширеним грудним и трбушним стаблима, као што је та свеза доказана у лешинама оперираних болесника с аденектазијама, и то чак до Venae subclaviae. С тога се код кавернозних гука може ставити рахат боља прогноза. Као пример ето случајева операне макроглосије, макрохилије, и нашега случаја. Што је мали болесник Билротов после две године умрьо ту није био узрок у операцији макроглосије већ што беху наступиле најтеже друге болести.

VII. О видању. 1. Код повреда лимфних сасуда изаћи ће се, ако не помогну пецила, за цело на крај са трајном компресијом испод ране, и то или особито притискивалом или прстом, што ће се тешко без одмене одржати на дуже времена. 2 Код варикозности пецила, усијано гвожђе, галванокаустика, компресија. еластичне бјечве, сетацеум, ексцизија или екстирпација. Потоња особито беше корисна код 3. каверноз-

них лимфних гука, и код лимфних гризлица. Што се тиче видања 4. лимфних аденектатичних гука, то је до сад сувише мало случајева познато да би се из њих могло што више извести за терапију, осем то, да се не само не сме помишљати на вађење тих гука, него да на тим људима ваља избегавати и сваку другу операцију, која би ма како могла надражити лимфне сасуде, који су у блиској свези са гукама. Видару у такој прилици не остаје ништа друго до да гледа како ће разјаснити болеснику, ако овај наваљује на операцију, да он рад једне само несносне бољке излаже цео живот огромној опасности. Нека се болеснику препоручи да се чува свакога напрезања, јер ми се сећамо како је умор од неколико дневног пешачења имао злосрећан уплив на болесника Амисатовог. Дакле све ће се сводити на голу профилактику. Највише се могу препоручити еластичне гаће са пелотама за гуке. А кад је већ наступила она загонетна, громовна интоксикација организма, онда наша уметност не може ни толико да учини. Велике дозе опијума, купање у млакој води, то је све што можемо учинити ако не хтеднемо кушати да пургацијама „одводимо“ болест кроз црева на поље, што ће у осталом тешко спасти и једног одо тих очајних случајева.

СРПСКЕ СТАРИНЕ У БОСНИ.

Неколике биљешке.

Под овим насловом написао сам приличан чланак, који се у виду путописа може уврстити у љетопис или другу коју периодичну књигу. — Пре неког времена у распусту школском путовао сам из Сарајева до у Вранеш окружја колашинског, највише ради промјене ваздуха, којом приликом свраћао сам у неке цркве и манастире, од којих су многе порушене и запуштене, те узгредно у том путовању прибиљежио сам неке старине и записке, а нешто сам и доцније на мјесту прикупио. То све може дати приличне материје вјештом испитачу, а особито писцу црквено-српске историје, доцнијега доба. — Нашао сам се у Горажду, варошици која лежи на лијевој обали ријеке Дрине. Некад је била знатнија варош и звала се Ерменија. Бег Сијерчић, о којој ће породици ниже бити ријеч, каза ми, да и сада стоји у цариградским протоколима: „Ерменија на Дрини са 18000 домова“ — сада турских 200, а православних 17 са једном малом школом.

Црква херцега Стјепана. (у Горажду).

Ова лежи у питомој луци, такође на лијевој обали Дрине, и удаљена је од Горажда добро ½ сахата к истоку. Од сјевера надвишава је шумно брдо Градина,

на којој се виде развалине негдашње тврдињице херцега Стјепана. С обје стране Дрине к истоку виде се развалине од два града на узвишеним бреговима, лијево Звечај, а десно — Самобор. У овом пошљеднем и сада стоје узгор двије куле доста здраве и три топа, између којих један на подобије бурета, т. ј. од металних дӯга̂ и обручева.

Примједба. Причаше ми: да кад су Турци приспјели да освоје Самобор, ту се деси у граду најмлађа кћи херцега Стјепана, и видећи да ће Турци освојити град, не хтједне се жива предати у њихове руке, него у потпуном накиту и свечаном одијелу скочи с града низ високе стијене. Њена дуга коса са златним дугметима запне за чворовите стијене: тако се објеси, и висила је без људског приступа, док није сама отпала. Једно златно дугме при чистом зраку виђало се све до назад 13 година. Тада неком бегу испане за руком, те укине дугме из шишане (пушке) и поклони својој кадуни. —

Основатељ цркве.

Њу је подигао Херцег Стјепан год. 1446, као што свједочи натнис више врата средње цркве с поља на једној плочи узиданој. Он гласи овако: „**Въ лѣто ѕцнд** (6954). **Азъ рабъ Христѹ Богѹ Господинъ херцегъ Стефанъ воздвигохъ храмъ свѧтаго великомѹченика Георгиа моемѹ да помолитсѧ ѡ мнѣ грѣшнѣмъ владыцѣ моемѹ Христѹ.**“ По овоме види се, да је херцег Ст. служио крсно име св. Ђорђа, почем вели „**моемѹ.**“ Сигурно је он у извјесно доба године живио у Горажду а неко у Благају сниже Мостара два

часа. Црква ова доцније је постала манастир са књигопечатњом, а сад опет мирска црква и једино здање узгор, што подигну стари херцег Стјепан. — Још сам видио један његов натпис у порушеном граду Благају на једној ћоши од сјевера: **„А се писа крсанъ Косаричъ сужанъ кои се не радуе — — — — — — — — — — —**

NAVXA....— — — — — X ХЦ

+ХЦЄ* — — — — — — — — — — (херц херцог). Још су била неколика ретка, но одбијен је камен, и по томе се не зна шта је даље писано. — У каквим ли је тужним околностима и када писао оне ријечи: **„сужань кои се не радуе?“** Је ли био ту кад затворен, или притијешњен од сина Владислава, или други непријатеља: босанског краља или Турака, то не знам. — Да пријеђем на опис цркве. Она је на свод и средње величине, но доста висока и олтар сразмјерно простран са једним прозором. Некад је била молерисана. С лијеве стране поред проскомидије има малу препрату на свод без и једног прозора. У њој се сад не служи и храм је Архистратига Михаила, као што свједочи и печат црквени, гдје на истом пише грчким писменима: **Георгиосъ Ар. Михаил.** Темпло је просто и новијег доба. С десне стране средња црква има само један прозор готово при земљи. На ластавици више врата дигнут је камени звоник од једног хвата и за два звона, зидат по свој прилици кад и црква. Под звоником у камену има художаствено урезано дијете голо са барјаком у руци, што бих рекао да представља васкрснуће Спаситеља. С десне стране с поља до прозора у црквеном зиду има такође вјешто израђен војник има-

јући у десној руци копље засађено и низ доље окренуто (ваљда грб Херцеговине); у лијевој руци има малу стријелу, а на глави калпак са перјем. Покрај исте плоче на довратницима у прозора, који су од црвеног мермера, има неколико натписа од јеромонаха исте цркве, који се не могу прочитати. Само то разумјех, како неки Герман каже да је оставио оца, матер и сродне по крви, пак се у ту обитељ населио да спасе душу, те позива и друге да му пошљедују. Из овог се види јасно, да је ова црква била опште-житељни манастир, и по свој прилици у оно доба, кад је овдје и књигопечатња суштаствовала, јер су се око тога посла т. ј. печатања и преписивања књига бавили искључиво трудољубиви јеромонаси у манастирима. Предњу цркву или препрату на штук президао је у прошлом стољећу племић из Горажда Синан-паша Сијерчић, који је онда заповиједао у Горажду и ближњим тамо мјестима. Каква разлика у дјелу равноимењака: Синан-паше, који спали тијело светог Саве на Врачару, поруши толике цркве, особито у Призрену и стараше се изгладити сваки спомен светиње српске! каква велим разлика између њега и паше Сијерчића, који ма да преврну вјером, али опет оста у њему искра чуства прадједовског! — Кад је Сијерчић хтио зидати ову препрату, у исто доба дође му наредба из Цариграда, да подигне древни мост преко Дрине у Горажду на и сад постојећих шест стубова камених. За мост је приправљао дрва растова, а за цркву лучева. — Цркву је прије довршио него мост. Ондашњим Турцима то се учини криво, и оптуже га травничком везиру, као да је дрва приправљена од народа за мост, употребио на зидање влашке цркве. Везир пошље комисију која извиди ствар и увјери се да

у цркви нема ниједног растова древета. (И сад се познава гдје су засијецали сјекирама). Сијерчић као богати племић, а при том прав и невин, за ту потвору жестоко се освети главним тужитељима; шесторица скапају у травничком затвору. Но питање је шта најглавније побуди Сијерчића да призида ту црквицу, — дјело, које је ваљда једино од потурчене браће? Судећи по једној надгробној плочи у истој његовој црквици, на којој стоји овај натпис: **Въ име Богъ, се лежитъ рабъ Божи кнеӡъ Радославъ Шнерничъ**, ја бих рекао, да се ова породица Сијерчића, прије него што су се истурчили, звала: Шијернићи, пак доцније, Сијерчићи, и да се Синан-паша сјетио неког свог дједа или прадједа, који мирно почива под том хладном плочом пред црквом херцеговом, и ганут сродственим или религијозним чуством, подигао му црквицу више гроба, те да у томе барем нађе утјехе својој савјести. . . . —

Било како му драго, буди му хвала на том дјелу! Од ових Сијерчића има и сад јака и доста богата породица, која је у најљућем добу била врући бранилац хришћана и речене цркве, те се по свој прилици за то и одржала и књигопечатња у њој постојала. Чуо сам, да код ових Сијерчића има приличан број повеља од српских владалаца, но не износе их на јавност. С једним од ових Сијерчића, у кога је скела у руци, превезох се на ону страну. Поздрављајући се с њиме, примјетим на петом стубу из оне стране близу краја, при врху овај натпис, који с коња једва прочитах и не цијел: **А се лежи рабъ божи Гомбаличъ уужноме жалѣтъ овогъ свѣта.** (Ово је била надгробна плоча, па доцније узидана у стуб.)

Ја оставих Дрину и кроз четири сахата дођох у варошицу Чајниче, познату овамо због чудотворне иконе Богородичине. Ту пошто преноћим и одслужим летургију с Прокопијем, митрополитом херцеговачким, прегледам нову цркву и чудотворну икону. Она је дуља нешто од аршина и сразмјерно широка. Слика је на икони: Богомати, држећи у наручју лијевом младенца Исуса. Радња је грчка, красна и древна. Осим обичног натписа стоји и овај словенски: **Азъ тебе ради младенствую.** Са наличја исте иконе образ је светог Јована са натписом грчким: **Продромос**, што значи претеча.

Ова је икона пренесена из манастира Бање кад је исти опустио. Овдје и остаје, јер је у поштовању и код самих Турака. На поискивање бањских калуђера не дадоше је однијети Хришћани ни Турци. О већим празницима, особито о Госпођину дне силни се народ сабира из све Босне и Херцеговине особито из Сарајева, одаклен су главни тутори, и јако потпомажу њен приход. Највише њиховом помоћу подигнута је нова црква и простране ћелије около ње са јаким зидом, гдје је и школа смјештена. 1869 год. о трошку црквеном, сарајевски златар Ристо Андрић оковао је ту икону с обје стране у сребро, и за чудо је вјешто погодио сваку прегиб у сребру према цртама хаљина у икони.

Оставих Чајниче, и преко планина кроз 8 сахата дођем у монастир Тројицу у Пљевљима. Бавећи се ту неколико дана и причекан дивно од оца Христифора игумана, и Вуколе Госпића, проте, прегледао сам цркву и све србуље ту налазеће се нисане, које ћу на своме мјесту споменути.

Манастир Тројица одстоји ¼ сахата од вароши Пљевља и то више извора ријеке Брезнице међу два брежуљка. На ријеци Брезници одмах ниже извора имају двије воденице манастирске и пространа пољана до саме вароши, гдје је 1868 године начињена лијепа и пространа школа на два спрата.

Црква је мање величине и доста мрачна. Кад је пак зидана, не зна се, јер нема правог натписа године. На прагу више врата средње цркве на молерају стоји ово: **Благоволенїемъ отца, поспѣшенїемъ сина и совершенїемъ сватаго Дѹха, потписа се свати и божествени храмъ сватиа Троици въ лѣто ҂зрог (7173.) Тогда престоломъ српскимъ правещѹ Архїепископѹ кѵр Їоанѹ, при митрополитѹ Херцеговцемъ кѵр Силвестрѹ.** Изнутра у препрати више врата на молерају пише, да је најпре као први ктитор ову цркву основао Висаријон са братом Савом и сином архијерејем Никифором, па доцније како је опет поновио игуман Јоаким. Штета што писац није назначио и године кад је зидана.

Овај манастир има седам чивчија на својој земљи, а доста је богат у црквеним утварима, особито у сребру. Године 1857 случајно се запали нешто у црквеној авлији. Ватра запали све ћелије па и у саму цркву продре. Тад се турска редовна војска човјечно показала, јер је из вароши најбрже дотрчала и цркву одбранила, ма да су многе иконе као и темпло нагорјеле, а молерај доста поцрнио. Тада је боловао у ћелији јеромонах Антим Митровић, па при тој забуни и сметњи од пожара, нико се на њега и не сјети, те је сиромах на тешким мукама издахнуо! У мало што не пропадоше и све

србуље! Г. прота Вукола Госпић има у томе заслугу, јер је с војницима кроз пламен износио књиге и друге утвари црквене. Сада су књиге смјештене у једну сигурну од ватре магазицу на свод изван цркве. Ја прегледајући, смјестио сам их у ред и препоручио браћи, да пазе на то народно благо, које нам оставише трудољубиви јеромонаси, пишући и преписујући годинама те књиге, за народ. Да то нам за онда бијаше једина књижевност, и стари пустињаци обратише неуморни труд на то. Дивна опомена оној браћи у Фрушкој Гори, која пишу „куваре," како треба по вкусу и моди правити јела, што луксуз западни изумје! — Сад су опет начињене ћелије около манастира на три спрата. Турски султан поклонио је 50.000 гроша, на оправку монастира.

Рукописне србуље у М. Тројици.

Прибиљежио сам само наслов књиге, писца, биљешке и године на којима сам нашао. Како ми је која на руку додолазила, ево их редом:

1.) Пентикостар, писан минејски врло красно у монастиру Милешеви од јеромонаха Захарија, године 7139. При архијереју пекском Паисији Логину.

2.) Слова Златоустова, са житијем Алексија человјека божијег. Минејски написан и добро сачуван. Стоји овај неправилни датум или с тајном азбуком: **SKSГ.**

3.) Толковање десет заповједи божјих на пергамену. Фали с почетка и краја неколико листа.

4.) Молбеник Богородичин. На пошљедњој корици стоји ова записка: **Сию кьнигꙋ Молбенникъ монастира Преображенїꙗ Господнꙗ подкрилїє гори Овꙋара и Кабларa, вꙁехъ аꙁъ многогрѣшнии Михаилъ владика сме-**

дерексни и жнукни да ми служи до смрти мое: паки да ие бише реченога монастира. То би лѣто 7171.

5.) Јеванђелије. Фале први листови. Написано је минејски прекрасно. После јеванђелија додата су слова Андрије критског, а за тим похвално слово св. Сави архијепископу српском, исторично и опширно; после тога похвална слова св. Сави и Симеуну српском. Овдје фале у сриједи три листа и пошљедњи.

6.) Минеј мјесеца Септембра.

7.) Слова Златоустова. Написао их у манастиру Рачи јеромонах Киријак 7152 при игуману Силвестру.

8.) Отачник, без потписа имена, мјеста и године.

9.) Октоих I и II гласа.

10.) Шестоднев Василија великог, са библијским изображењима у великом формату. Прекрасно га написао минејски Гаврило инок 7157. а изображенија нацртао Андрија Раићевић исте године. Ова је књига тако красно и вјешто изображена и са бојама нацртана, да јој се не може наћи равне.

11.) Минеј мјесеца Новем., писат у монастиру Враћевшници од непознатог писца.

12.) Триод цвјетни.

13.) Јеванђелије са Блаженима сви осам гласова. На крајњему листу стоји ова записка: „Въ лѣто ӡри 7140 паде прахъ на ӡемлю мѣсеца Декембра 7. ден: си прахъ бише ако пепелъ черни. Въ тоже време владущему Херцеговиномъ проклети Пири-бегъ Сомборацъ и вӡе ѿ монастира Милешева и ѿ сїе обители добра, и прочи монастири пострадаше много.“ —

По свој прилици од тога се доба и почиње пропаст м. Милешеве. Јер Пири-бег одузевши му добра, јеромо-

наси не би се имали око чега савијати, да им још не оста утјеха, многоцијењени остаци народног просвјетитеља св. Саве, кога до 37 година послије тога спали на Врачару проклети Синан-паша.

14.) Диоптра или огледало.

15.) Главизна или Крмчија.

16.) Типикон.

17.) Четни Минеј: Сеп., Окт., Нов. и Декембра; писан у манастиру Враћевшници преосвећеним митрополитом рудничким Диомидом 7087. На првој корици стоји ово: **въ то време запѹсти М. Враћевшница, когда повоева Сѵлтанъ на Беѵъ и разби се подъ Беѵомъ. Въ то време многи монастири запѵстише.**

18.) Минеј мјесеца Априла, писан 7068. На пошљедњем листу стоји ова записка: „**въ то време свадише се о царство синови сѵлтана Селима и Баазитъ и вои бише, и ѹби Селимъ и прибѣже Баазитъ на Кѕл-башъ.** Од тога и тегота на Хришћане — **къ то време. И тако вмѣнахѹ Христане їако же скотъ не смислени.** Писа Данило старац.“

19.) Житија неколицине светитеља.

20.) Јеванђелије. Написао га је јеромонах Никодим.

21.) Октоих све осам гласова.

22.) Житије и подвиги св. Саве српскога са још неким словима. Књига лијепо написана минејски, од монаха Теодосија у ман. Хилендару. На претпошљедњем листу стоји ово: **Сиа книга монастира Враћевшнице** 8173. На пошљедњем ова исторична записка; „**Стефан велики Немана дванадесатолѣтенъ начатъ воевати и ѿ греческїа земли и страни отнимати: Рацково (?) и Фанотъ (?) вѕа Лѣвче и Бѣлицѹ и соѕда монастиръ прекрасенъ**

рекоми; Стꙋденицꙋ." Сниже ове записке нацртани су његови грбови, овако: затв. круна; с десне стране исте сунце; с лијеве мјесец, а под обадвома по једна звијезда; под звијездама С. Н. (Стеф. Немања). На круни и испод круне крст; под доњим крстом мач и скиптар; мало на лијеву страну испод тога двоглави орао, држећи у лијевој канџи: земљу ●, а посриједи свега пише: „Сербиа."—

23.) Канони Богородични. Написао их је јеромонах Захарија 7107.

24.) Златоустова слова. Написана на ријеки Брезници (у Пљевљу) од неког Расодера, при игуману Никодиму 7087. на крају стоје двије ријечи с тајном азбуком нкѡѳ: цвохль.

25.) Типикон.

26.) Толковање празничних и недјељних јеванђелија. У наслову стоји овако: **Поученіе изабранное ѿ свѧтаго еѵангеліа и ѿ иныхъ многыхъ божественныхъ писаніи: въ всакꙋю неделю и на господскіе празники: на поꙋченіе и на проꙋчитаніе христоименитымъ людемъ: преложена с „Грꙋкаго" на „Србски", въ лѣто 6851. индикта 11.**

27.) Слова о Митру и Фарисеи. На пошљедњем листу стоји ово: **Сїю книгꙋ повеза проигꙋманъ Іоаннїкіе въ лѣто 7103 и платн ю монахіна Марта.**

28.) Тропари и кондаци празнични преко све године.

29.) Акатист Богородичин.

30.) Правила Апостолска и саборна.

31.) Апостол, књига добро сачувана.

32.) Минеј м. Декембра, писан у м. Милошеви.

33.) Синаксар добро сачуван и красно написан.

34.) Пролог м. Јулија, добро сачуван.

35.) Минеј м. Априла.

36.) Јеванђелије. Фале на крају неколика листа.

37.) Јефрем Сирин добро сачуван и красно написан.

38.) Триод.

39.) Требник.

40.) Јеванђелије на кожи (пергамену) с додатком на крају празничних апостола, добро сачувано.

41.) Минеј мјесеца Фебруара.

42.) Бесједе Златоустове прекрасно написане и добро сачуване.

43.) Службеник.

44.) Јеванђелије.

45.) Слова Златоустова.

46.) Апостол.

47.) Триод.

48.) Јеванђелије.

49.) Слова Златоустова. На пошљедњем листу стоји: **Въ 7148 мѣсеца Феврѹара 7. ден наиде крвав снѣгъ и таи дан бише ѵнсти понедельникъ.** (Ова је биљешка старија од натписа у манастиру.)

50.) Минеј м. Декембра написао га јером. Сава у манастиру Тројици 7044.

51.) Зборник.

52.) Типикон написао га Јован ђак у манастиру Тројици 7053.

53.) Минеј м. Јануара.

54.) Житије Саве освећенога и још 8. тиваидских и африканских св. пустињака. Написао их је јеромонах Михаило у Атонској Гори 7137 красно написана и добро сачувана.

55.) Слова са житијама неки светитеља написао их је јером. Анфон 7052.

56.) Амарторон — Сотирија, или — Грешних Спасеније у три части. (Овдје стоји: „чести.“) Написана на грчком језику у А. гори од јерм. Агапија а на словенски преведе јерм. Самуил Вакачић у скиту св. Ане у А. гори 1697.

57.) Празнични минеј.

58.) Минеј м. Новембра. На пошљедњем листу стоји: „Аще ли хощешн уведѣтн нмє пнсавшаго, ѕрн: тронца н еднномꙋ дающꙋ ѿвѣтъ, пакн двоница н еще десетерогꙋба десетница осморнцн ѿвѣтъ дающн: пакн тронца въ десеторнцн, н н снмъ ѿвѣтъ даетъ еднйъ келмꙋж, нже ѿ Грекꙋтан севъ Славенахъ же славнтъ се. (Разријешено значи: Гаврил) хꙋдн н грѣшнн нпохъ. Тогда бившꙋ патрнархꙋ Србскомꙋ кѵръ Арсенїю, мнтрполнтꙋ же Херцеговачком кѵръ Авксентню.

59.) Јеванђелије.

60.) Житија м. Фебруара, Марта и Априла. Написао их инок Јефтимије у Атонској Гори 7172. повелѣнїемъ кѵръ Некторна.

61.) Полустав написан у А. Гори 7116.

62.) Минеј м. Априла. На пошљедњем листу стоји: Въ лѣто 1683. сїю кннгꙋ прннесе їерм: Днмнтрїе ѿ Мажнћъ н даде ю въ церковъ сараевскꙋ ѕа даръ од монастнра.

63.) Маргарит J. Златоустог, написан прекрасно. На пошљедњем листу стоји ово: „Въ лѣто 6960 дана ѿ благочестнваго н хрнстолюбнваго господнна деспота Георгїа н господарннѣ деспотнце Ерние н сниомъ нхъ.“ Даље стоји другом руком: „Аѕъ смѣренн Ннкоднмъ н помнлостн божнїон па-

трнархъ приложнхъ сїю книгу великои церкви Студеници, и тко те є отнїети ѿ церкве да є проклетъ аминъ." Још доцнијом руком стоји; „монастира Сопакани ниже ва Карасе."

64.) Псалтир на кожи (пергамену).

65.) Требник.

66.) Апостол на кожи (пергамену).

67.) Псалтир.

68.) Апостол и Јеванђелије.

69.) Минеј месеца Јануара, фали с почетка 15. листа.

70.) Велики псалтир.

71.) Минеј месеца Августа, писан у манастиру Враћевшници.

72.) Толковање јеванђелија.

73.) Канони Богородичини.

74.) Службеник.

75.) Минеј м. Септембра.

76.) Минеј „ „

77.) Октоих од 5 — до 8 гласа.

78.) Октоих „ 1 — и 5 „

79.) Житије и подвизи Саве српског сказана иноком Доментијаном и презвит. м. Хиландара.

80.) Минеј м. Јунија.

81.) Диотра или Зрцало Михаила Пселоса. На трећем листу с почетка стоји ово:„ Аще хощеши увѣдѣти и име писавшаго, се и то написую ти и суетъ обращеши; осам писменъ иматъ и троесложнъ естъ, послѣдна и средна по три писмена иматъ каждо, проуаже вещшаа, сего же уисло естъ сторицею, рекшевъ се уисло

н суетъ: сихъ декетъ сотъ и осалдесетъ. (Разријешено значи: **Патриархъ**)

82.) Триод.

83.) Службеник.

84.) Службеник.

85.) Триод.

86.) Различна слова.

87.) Житија.

88.) Псалтир.

89.) Ишљедовани псалтир са јеванђелијем прекрасно написан 7154 и добро сачуван.

90.) Јеванђелије

91.) Типикон

92.) Службеник.

93.) Требник. Ову је књигу важно описати.

Она је мањег формата; има у све 88. листа дивно минејски написаних. С почетка, у сриједи и на крају, многи листови фале. Нема потписа ко је писао ни године кад је писана. На два мјеста по дну листова стоји једнака записка године, које се једва може прочитати; јер књига, осим што је често била у рукама, неко доба стала је у влази; због чега су многи листови готово покварени и слова нечитка постала. Записка године ова је: **вь сїє лѣто ҁн. дї Їанꙋара.**

Садржај књиге.

Изложеннє и въспоминаннє бывшаго церковнаго сьвькуплєнниꙗ[1] **при Костантинѣ и Романѣ. Окомꙋ ꙋбо царствꙋющꙋ.**

[1] У овој србуљи нема я, ни ъ, него мјесто тога и састављено и ь.

„Должное къ Богꙋ молебное благодарение вънь же день вьспрнехомь божственꙋю церковь: спокаӡанием благоꙋстнїа повелѣние съ испровьрженнемь ӡлобнаго ӡлоꙋстнїа.“ Овдје је помени усопших светих мужева и учитеља цркве, нарочито саборима сувремених. За овим шљедује проклество на све јеретике, с којима се борила наша црква, а пособно на „Бабуне:“

„Ӡли еретнци трьклети бабꙋнне нарицающенсе льже кр'стїане и рꙋющее се нашеи правѣи вѣри и ӡнмающе ѿ книгь свата словеса и прѣвращающе на ӡловѣрне и ѿлꙋчающенсе ѿ сватые и православнне церкве и рꙋгающенсе сватомꙋ и чьстномꙋ кр'стꙋ и стнмь иконамь и стнмь мощемъ рꙋгающе се нмь да бꙋдꙋть проклети. Людие тожде трнжди. Вѣрꙋюще бабꙋнскꙋю вѣрꙋ. Ихъ ꙋченнїа прнемлюще и кланающе се нмь и држеще вѣрꙋ нхь сиковн да бꙋдꙋть проклети. Люд. тож. трнж. Вѣрꙋюще їако бабꙋнскые вѣрн есть и прнемлюще нхь вь свое ӡемле и хранеще нхь сиковн да бꙋдꙋть проклети. Всїакые ӡли ереси паче иӡлнха еретыки нарицающих се бабꙋнь непроклинае нхь, да бꙋдꙋть проклеть. И въӡгласть велми: Растꙋдие больньскын и Радомирь и Дражило. И Томко и Тврько и Твредошь и вси нарицающе и се крьстїане и крьстїаннце и Раднкь Гость Херцеговь. (Ово је име писано доцнијом руком и другим мастилом сниже истог реда по дну листа) **а некланающе се сватнмь иконамь и крьстꙋ чьстномꙋ, да бꙋдꙋть проклети. людие трнжди.**

(Примједба. Господин Божидар Петрановић у књизи о босанској цркви на страни 140 спомиње само двојицу од ових: Радомира и Радина госта, за кога вели на страни 142: „да је био ондјешњи владика, зависећи од

босанскога дједа, те је предњачио истоме митрополиту милешевском (по Миклошићу и Мавроорбину)." — По овим горе не слаже се. Господин фра Грго Мартић, жупник сарајевски увјерава: да и сада код Неретве у жупи има 16. кућа од секте богомилске, који су хришћани, но не примају православног свештеника ни фратра, него се сами управљају. Чуо сам, да и више Крешева имају куће у неком селу који истина долазе к миси и krштавају се по римски, али ту секту казује најстарији нашљедном домаћину у нади, да ће некада доћи доба, кад ће се њихова религија распространити. При свом старању фратара не могоше погодити те куће које су.

Сад шљедује многољетство. „**Многа лѣта створи Богь Үрошү кралю нашемү. Стефанү кралю нашемү, благоүьстивѣи кралицѣ Аннѣ и чедома ею. Іакову преосвѣщеномү архиепископү все срьбьскые земле многа лѣта. И Еленѣ благоүьстивѣи и правовѣрнѣи кралицѣ нашеи и чедомь ею многа лѣта. Многа лѣта створи Богь господинү нашемү Стефанү и Кателинѣ и чедом ею и сие вьзгласи велми: Боже сьхрани дрьжавү ихь боже үмири царство ихь. Небесни царү земние сьхрани. Исаїи всеосвѧщномү епископү дьбрьскомү многа лѣта.**" Послије овога долази поменик „**Симеонү приснопаметномү и свѧтопоүчившемү отцү нашемү и наставникү всее срьбьскые земле царү бившемү Немани и Анастасїи благовѣрнои и христолюбивои чьрнориꙁици вѣчнаꙗ паметь. Стефанү о христѣ благовѣрномү и свѧтопоүчившемү прьвовѣнчаномү кралю всее срьбьскые земле и Аннѣ благоүьстивои кралицѣ вѣчнаꙗ паметь. Савѣ преосвѧщеномү и свѧтопоүчившемү прьвомү архиепископү всее срьбьскые земле вѣчнаꙗ паметь Стефанү кралю**

Үрошү. Симеонү монахү. Арсенню преосвещеномү архиепископү всее срьбьскые ꙁемле. Стефанү благоу: кралю Радославү и Їоанү монахү. Стефанү кралю Владиславү вѣчнаꙗ памет.“

Сад долази поменик епископима српским, које стављам у рубрику.

Ꙁетски:

Герман.
Неофит.
Михаил.
Андрија.

Неозначена епархија гдје су сједили:

Калиник.
Кирил.
Козма.
Герасим.
Михаил.
Григорије.

Хвостьньски:

Онуфрије.
Јаков.
Арсеније.
Василије.
Никола.

Бүдимьльски:

Јаков.
Калиник. (Овога именује у србуљи: „вторим.“)
Теофил.[1]
Спиридон.
Герман.

Х'льм'льски: (Захумски)

Иларије.
Теодосије.

---

[1] Господин Никифор Дучић архимандрит описујући једну србуљу која се налази у м. Морачи, тврди: да је овај Теофил један од оних 12. епископа што их постави свети Сава (Види Магазин Далматински 1866 стр. 185). Међу тим Теофило овдје долази у трећи број.

Методије.
Неофит.

Никола.

Призрѣн'ски:

Јоан.
Герасим.
Иларије.

Амвросије.
Варлаам.
Јоан.

Топличьки:

Јоаникије.
Дионисије.
Теодор.

Јаков.
Василије.
Димитрије.

Ибрьски:

Данил.

Планьски:

Мавројан.
Варнава.

Сава.
Јоан.

Доб'рски:

Христифор.
Јоаникије.
Методије.
Никола.
Јоан.
Спиридон.

Исаије. (По својој прилици, кад је србуља писана, овај је био у животу).
Јоан.
Јоан.

Моравичьки:

Дионисије.
Меркурије.

Герасим.
Јевсевије. —

Ови епископи српски сједили су на реченим епархијама, и неке је основао св. Сава српски просветитељ, јер писац стављајући их у диптик, изриком вели: „**Тогда поминаетъ срьбьске епископе**“. . . . Ма да су непозната дјела ових српских архијереја и године кад су и доклен су сједили, ипак овај ред у добро је дошао за писца српске јерархије. Могуће, да је понеки од ових епископа дошао и на пријестол патријарски. — Да пријеђем на опис србуље.

За овим редом епископа српских, долази поменик православним царевима грчким и патријарсима цариградским. За овим изложење сабора халкидонског, па цариградског против злочастивог сјевера. Иза овога сабор бивши при цару Костантину, послије чега шљедује проклество на Несторија, Ефтихија, Севира, Сергија, Онорија и Бабуне. За овим изложење сабора никејског другог, послије чега иде проклество на све јеретике саборима савремене, и доцније Бабуне. Послије овог слово св. Јована Дамаскина на Благовијест, или „собесједованије;“ Житије светог Саве српског, гдје се између осталог каже, да је три пута ишао у Јерусалим. Даље, житије Симеона мироточивог и св. Георгија великомученика.

Сви наслови, почеци и имена писани су црвенијем мастилом, а на више мјеста гране такође црвенијем мастилом нашаране, од којих пошљедњу двоструку, између које се свршује житије светог Симеона, држи рука украшена.

У манастиру Тројици налази се пред иконостасом с десне стране кивот св. Саве арх. српског, покривен свиленом материјом. Дрво је мирисно а грађа просто начињена. Кад су по заповијести Синан-паше донијели тијело

св. Саве на Врачар, ковчег је остао, јер је врло тежак и доста голем. Неки потурчени Србин задржи га код себе, и служио му је за оставу сухог воћа преко зиме! Калуђери м. Тројице: Лаврентије и Серафим откупе га преко неког хришћанина и пренесу у м. Тројицу. (Ово казују тројичански калуђери.)

У овом ковчегу чува се штап св. Саве српског, који је оковао у срму, позлатио и камењем покитио неки јеромонах Висарион 7116. Дугачак је 6½ педљи. Има јабуку са камењем и бисером. У средини јабуке има поголема стрелица (кугла); о јабуци висе бројанице, зрна су од плетеног злата, која су доста ижигана. Штап је на пет олука и сразмјерно се своди низ доље све тањи. Од врха до на дно по олуцима исписани су минејски ови тропари и кондаци потпуно: **Пѫти въ водащаго. Изъбранаго ѿ пелен. Вознеслса еси. Еже ѿ насъ исполнивъ смотренїе. Православїа наставниче.** У истоме ковчегу чува се једно јеванђелије у великом формату прекрасно и минејским крупним словима написано од неког ђака Димитрије тако дивно, да се једва може познати да је рука писала, па и јеванђелисти прекрасно су нацртани. Оковано је у сребро па позлаћено. С почетка по дну листова стоји ова записка: „**въ лѣто ѿ рождества христова 1707 сїю книгѫ ѵ Сараевѫ юевангелїе монастира Троице бѣше заложено за дѫгъ монастирски за 108 гроша, и откѫпише га калфе ѵфета ћѵрѵчиског и приложише опетъ ѵ монастиръ светѫ Троицѫ. Бог да прости.**“ У истом ковчегу има прости штап од некаква мрка дрвета с малом јабучицом. Веле да је то штап св. Арсенија српског.

Печатаних србуља има овдје доста, особито које су печатане у манастиру Мркшини од јеромонаха Мардарије године 7060. Вријеме ми не допусти да их прегледам, јер сам хитио у Сарајево да отпочнем школу.

Примједба. Ја сам године словенским цифрама у србуљама и запискама назначене, вјерно замијенио грађанским цифрама.

Манастир Дубочица.

Од Пљевља 2. сахата идући к југу, веома удолито с десне стране на малој ријеци истог имена лежи овај мали манастир — Дубочица. Више врата, изнутра на мо-лерају, стоји овај натпис: „**Благоволенїемъ отца, поспѣшенїемъ сина и совершенїемъ сватаго Духа: създанъ би св. божествени храмъ отъ основаниа сватаго архиїереа и Мирликииског҄ъ чудотворца христова Николаа трȣдомъ и под-вигомъ Павла игȣмана и еромонаха са свѣмъ о Господѣ братиама, паки же с помощїю и св. Архиереа христова Николаа и подписа тажде бивше речени Павелъ игȣманъ съ братїомъ и съ праволславнимъ христианом жительима сїе и подписа се въ лѣто ꙁ'ог.** (7073). Црква је малешна, но добро сачувана и у њој темпло позлаћено; грађено је 7073, даклен кад и црква, а 7. Августа, тако пише на истом више двери златним словима. Више цркве у шуми виде се неке развалине гдје су некад ваљда биле ћелије. Црква је сада мирска и у неколико под надзором игумана тројичанског. Нашао сам у цркви пет србуља: 1. Слова Златоустова 2. Минеј м. Авг. 3. Минеј м. Септ. и 2. Јеванђелија, од којих једно особите је величине и

красно минејски написано 7054. од јеромонаха и игумана Висаријона, при Никанору архијепископу.

Манастир Блишкова.

Одавде 10 сахата к југо-западу преко кршевитих и шумних брегова не домак Бијелом Пољу налази се порушени манастир Блишкова. До крова стоје зидови цијели и олтар, у коме се виде, још у цијелости: слике Богоматере, Златоустог и Василија великог са почетком ове молитве: „**Никтоже достоинъ ѿ свѧзавшихсѧ плотскими похотьми слѹжити тебѣ царю славы.**“ Трапеза је још узгор. У проскомидији нашао сам једну србуљу и цијелу гомилу иструнутих одаклен се извуче једна поголема змија. Ту видјех и једну бакарну тепсију на којој и овај натпис: Манастира Острога **въ лѣто** 1761. више врата у препрати на молерају видјех само ово: **Изволенніемъ Отца** — — — — — — — — — — — **Игѹменъ Макаріа**. Храм је Ваведеније, а препрата свети Никола. Около цркве виде се многе развалине ћелија. Имала је и своју воденицу на малој ријеци истог имена. Земље такође около ње има доста, но нико је не обрађује, па ни сами Турци не смију што присвојити због овог узрока: Још док је била у цјелости црква, неки Турчин воденичар сврати пред цркву гдје је више врата спазио лик св. о. Николе. Извади нож јатаган и ископа обадва ока на слици. Слазећи се одатле низ брежуљак, запне му обувана, посрне ничке и угоди оком на један чеперак од кога с мјеста ослијепи у једно око. — Пошљедњи игуман овог манастира био је Ђорђе Варага, који је од турског зулума утекао у Свету Гору. Ово мјесто сад спада под Бијело Поље.

Манастир Соколац.

Одавде к југу 5. сахата лежи на високој планини Соколу овај манастир одаклен се свуда у наоколо на неколико сахата може видјети. Има нешто и равнице около њега с једне стране. Мјесто је пусто и безљудно. Црква је величине као и Блишкова и у оном степену порушена. Још се види изнутра више врата слика „**Рождество Богородице**“ ниже чега на прагу, такође на молерају, види се овај натпис, који на моје очи опадаше, јер је била врло јака киша, и да сам сутра дан дошао мало би што затекао од овог: **Изволенїемъ отца, и поспѣшенїемъ сина и совершенїемъ свјатаго духа сазда се си божествени храмъ Ввѣдѣнїе пресвјатїа Богородици: ѿ основанїа трудомъ и подвигомъ старца Анѳонїа ιеромонаха са всѣми о Господѣ братиіами и благодѣтелеми въ лѣто ӡкд** (7024.)

За олтаром виде се многи грбови, а около цркве порушене ћелије. Пећ на свод још је у цијелости. Мало од цркве на ниже види се једна запуштена башта, у истој диван извор са неколике шумне воћке. Пошљедњи игуман био је Симеон Вукојичић кога је убио на некој моби Рамо Јелић. Цркву су запалили турски чобани, који љети изгоне стоку на ту планину због добре траве и чисте воде.

Манастир Добриловина. (у Шаранцима).

Зидан је онога доба кад и Соколац, такође од калуђера. Назад 58. година опустио је овако: Неки зликовац Омер Аки дође у манастир са двојицом друга да чини зулум и изнуди новаца од игумана. Калуђерски ђаци договере се и ноћу убију сву тројицу. Због тога се калуђери разбјегну и манастир запусти. Сада га Шаранци подижу.

Манастир Довоља.

Зидао га је Герман калуђер 1707 године. Он је при једној страни на десној обали ријеке Таре према Шаранцима и окружен од сјевера високим брегевима и шумама. Мјесто романтично. 1857 године турска посада смјести се у његове ћелије. Ту насилно доведу једну женску и обешчасте баш у самој цркви. Покојни кнез Данило кад то чује, једно због тога, а друго због карауле, рече Шаранцима: „Те стопе запалите манастир Довољу, а некад ћу ја бољу начинити“, што Шаранци и ураде. 11 Турака Арнаута изгорјеше тада у цркви, и србуља тако много било је у њој, да три коња не би могла понијети. Пошљедни игуман био је Пахомије Николајевић, који ми ово прича о Довољи, а и сам сам био тамо.

Манастир Аранђел.

Од Довоље западно 3 сахата више Таре лежи манастир Аранђел. И њега су зидали побожни калуђери. Још је у цијелости и парох је у њему син Вуколе Госпића, проте пљевљанскога.

Као што се види, сви су ови манастири и многи други зидани једног стољећа, које ваљда бијаше најтужније и управо мученичко доба за цркву и народ српски. Пошто Турци са свим притискоше ове земље, аристократија српска, да не би постала понизна „раја“, да би избјегла мачу и сачувала племство и имање, истурчи се, те мало по мало поста жестоки гонилац цркве и браће своје непотурчене. Јер кад ко окаља образ, рад је да није сам, због тога потурчењаци насилно, обећањима и пријеваром турчише своју браћу, и можда би се сви превјерили, нити

би било крста од три прста, да не би манастира, јеромонаха и попова „српских учитеља“, који су се за тај чин приправљали у манастирима.

Народ притијешњен са свију страна, налажаше једину утјеху у вјери својих праотаца, па и због тога бјеше гоњен и ненавиђен. Молитва му бјеше забрањена, која мученика у невољи крijепи. За то се крijаше народ у подземне пећине. Трудољубиви јеромонаси српски оног времена оставише вароши и оближње манастире, те се повукоше у скровите шуме и код студених планинских извора. Својим „трудом“ и „с помоштију“ православне браће, подигоше мале манастире, а доцније призиђиваше препрате и ћелије; и да би још више сазидавали народ, молерисаше манастире, уврстивши и слике Симеона, Саве и Арсенија. Тамо се сабираше народ барем о већим празницима да би безбједно саслушао часну летурђију послије које и пјевача, да уз гусле јаворове оплаче Душана, Лазара, и Милоша, Југовиће и друге јунаке, а прокуне Вука Бранковића. На тијем светковинама као и о крсним именима, врли јеромонаси утврђиваше у вјери уцвијељени народ и поучаваше га, дајући му наду на бољу будућност; не испане ли то за руком, душевно је спасеније најпрече.

Ја сам чуо кад сам био мали једну таку поуку од почившег попа Крсте Копривице, који Омер-пашине године умрије у мостарској тамници кад с њим бијаше још много поглавара бањских затворено, међу којима и мој стриц. Стрица ми бијаху забољеле очи од великих ударацa турских, и ја му однесох плаветну хартију намазану растопљеном смолом и тамјаном да прилијепи на шупље очи. Поп Крсто тада бјеше у оковима и врло болестан. Тад

сам чуо од њега ово: „Браћо моја! ја видим да ћу умријети, за то замолите тога чувара (стражара) да ми зовну Јанићију (архимандрита Памучину) да ме исповједи и причести. И ви трпјељиво поднесите ово страданије, јер знате, да је и наш Господ Исус Христос за нас пострадао, а за вјеру његову сви апостоли и мученици. Вијек је ови кратак и лажан. Ми ћемо се некад наћи у царству божијем. Ако који жив измакне из ове проклете тамнице и оде својој кући, нека ми пригледа оно сиротиње, (дјецу) аманет ви божји. Мени сви опростите, јер сам од самрти, а вас нека Бог избави од ове невоље." Тада их је ту помрло шест или девет, а знам да су у путу зауздавали уздом покојног попа Крсту и на њему јахали.

И писанија, на коју се и данас виче, некаде је јако ваљала. Јер пролазећи духовници кроз народ са крстом, јеванђељем и св. моштима, казиваше народу све оно, што је нужно за његово утврђење у вјери. И данас у Херцеговини таког посланика манастирског примају хришћани као апостола, па и ђака његова држе у великом поштовању; а слабости свога духовника јако извињавају. —

Наша потурчена браћа многе су цркве и манастире окренули у џамије, као Синан-паша у Призрену пријестоници српској. Која је год црква била у вароши, мало се која одржала, да се на њој, у мјесто часнога крста не подиже шиљати мунар са полумјесецом. Поглавита џамија сада у Бијелом пољу (у Албанији), била је некад црква св: Апостола Петра, те се и сад више врата чита овај натпис: „Ѵ има Отца и Сина и св: Духа аминь: Соградихъ сїю церковъ азъ рабъ божи Стѣпанъ Радишинъ кнезъ захльмски: сегра-

дихъ сїю церковъ свѧтаго апостола Петра." Чудо, како та судба не постиже и садашњу цркву у Бијелом-Пољу, коју је сазидао Милутин Урош Немањић.

Овдје ћу узгредно споменути цркву у Новом Пазару, од које снимак са печата видио сам на једној молбеници: „на рашки печатъ: храма с. апостола Петра и Павла: созд: ѿ апостола Ѳита." У печату је црква, коју држе апостоли рукама. Предање казује, да је заиста ту цркву подигао апостол Тит. Окренут је олтар истоку по православном обичају. Зид јој је врло дебео. Могућно да ће се доцније наћи какав натпис да то потврди, јер без узрока то није казано.

Додатак.

Куда се год човјек макне по српским земљама, свуда налази остатке старинских споменика надгробних. То су големе стијене различног вида, а понајвише четвероугалне плоче које наш народ зове „Стећци", по свој прилици за то, што су млоге узгор посађене те изгледају као стијене. На многима урезане су слике обојег пола а највише је ових знакова: стријеле, мачеви, копља, штитови, звијезде, полумјесеци и јелени. Страни путници доказују, да су то све споменици само римски и грчки. То мњење обарају факти, ма да се налази по која римска гробница, а понајвише на гламочком пољу и на Илину-брду у Пљевљима, гдје сам само нашао једну са грчким натписом, коју не могох прочитати што је камен изразбијан док се с реченога брда свалио у једну њиву. — На Залому (у Невесињу) има један доста голем споменик и на њему пише латински, како је неки Максим живио 20. година а родом је из Марсеља, те тај споменик на-

чинио себи и својима: Жао ми је, што загубих снимак, који ми је превео г. Валеријан Безобразов бивши консул у Мостару.

На Видову-пољу близу Стоца у Херцеговини налази се множина надгробних споменика српских, и до скора свак је мислио да су то римски или грчки, јор потписи на њима готово се и не примјечавају и слова су више налик на неке знакове. Ево неколико тијех патписа.

1. **Се лежи добри видое, сии воеводе Стѣпана на своихь баштини на Батлоухахь: си билигь постави на ме брать мои воевода Петарь.** Овоме споменику прилажем под бр. 1. знакове и оригинална писмена. (У овом гробљу на некима имаде мушка особа у српском одјелу и двије женске покрај њега, држећи се по руке, које су подигнуте у положају играња.)

2. **Аꙁъ рабь божи Радое Вуковић сиинѡваць воеводе Петра** б. б. б. б.

3. **А се камн на кукїу напетови** , **а се писа Богатинь Богаунићъ.**

На Влаховићима (у Херцеговини):

4. **Ва име Богь и светогь Їована: се лежи Радосавъ Валаховићь нека се ꙁна ера лежи на племенитом баштини: се писа Радивое Богаунић.**

У Љубомиру (у Херцеговини).

5. **Мѣсеца Марта аі прѣстави се раба божиа Марѣе ꙁовомь дѣвица попа Дабн** **во подру** (чје) и **вво** (?) **лѣта** „Овај први знак без титле (,) ако значи „Господњи“

љета, онда је година 739, што је доказ, да су Словени имали писмена прије Ћирила и Методија. Но ја бих рекао, да ова прва цифра означава број 6, што излази 6739. (1231). Свакако је доста стар натпис и биљешка важна. —

Ове је натписе вјерно скинуо г. Симо Дамјановић, бивши учитељ у манастиру Житомишљићу, и мени је копију уступио, но прави оригинал остао је код њега. На десној обали ријеке Неретве према манастиру Житомишљићу, крај пута који води у Метковиће, има у једној гомили узгор подигнут крст од живца камена страхота голем, и на осами. Више тога по крају једне механе, која је начињена на зидинама негдашње цркве, има множина надгробних плоча, између којих је једна особите величине. Она стоји узгор на једној оризонтално положеној плочи, под којом је гроб. На споменику види се дивно урезаних десет мачева по пет са стране, сниже истих два јелена упрегнута у кола, која човјек гони са шибалом у руци; покрај кола стоји опет нека животиња налик на пса. Споменик је испод врха украшен неким веругастим шарама. Около овог споменика; има још множина других који су сви готово зарасли у трње и шипраг. На првој до овог видио сам урезану круну затворену са крстом на врху, која се једва може познати. Будући да је овдје црква била, то је споменик ваљда неког владике. На другој до ове видјех котву, полумјесец, звијезду и крст около кога има мали округ. И с друге стране Неретве према томе има такијех споменика са полумјесецом. Тако исто под Поримом, на Бахтијевици, Борцима; на Кисељаку у Прачи и т. д. а особито у Ђурђевику 5 сахата од Тузле има множина таких споменика; који су без

сваке сумње највише српски, јер на пошљедњима ћирилицом су натписи.

Још овдје под бр. 7 прилажем један снимак са печата, по свој прилици неког манастира. Печат је на бијелом камену у челику окован. У мјесто обичног круга или вијенца, урезана је змија около свега печата која држи реп у зубима. Један Турчин Сарајлија нашао га је, но не хтје казати гдје, нити ми га хтједе продати.

Ево величине печата и слова како стоје.

САВА КОСАНОВИЋ
учитељ.

У Сарајеву 1. Октобра 1870.

НАУКА О ЈЕЗИКУ И ЊЕЗИН ЗАДАТАК

са прегледом главних резултата филологије и науке о језику у нас.

(По различним писцима)

од

ЈОВАНА БОШКОВИЋА.

(Говорио на светковини у великој школи 14. јануара 1871.)

Мени је данас допала част да многопоштовани збор могу поздравити са овога места. Обичај је да се после свршенога свештеничког чина рече нешто, које би одговарало светковини овога дана. Мени филологу које би поље човечијег знања било ближе, него поље језика (људскога говора)? Допустите ми дакле да изнесем на среду неколико момената из развитка науке о језику, да из близа осветлим задатке који се тој науци задају, и да у кратко прегледам резултате филологије и науке о језику у нас.[1]

[1] Као увод у науку о језику могу служити ова дела:
W. v. Humboldt, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechtes. 4. Берлин 1836. Испореди с тим: H. Steinthal, Die Sprachwissenschaft W. v. Humboldt's und die Hegelshe Philosophie. Берлин 1848.
A. Schleicher, Zur vergleichenden Sprachengeschichte. Бон 1848. — Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Бон 1850.

Наука о језику која гледа језик као неку велику целину, као један организам, али који није једнак свуда и у свако доба, постала је тек у новије време, коме је дано, да достојно уважи живот читавих народа у пуном значењу његову. Стари свет, који у уметности и науци

H. Steinthal, Die Classification der Sprachen dargestellt als die Entwickelung der Sprachidee. Берлин 1850. — Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues. Друго издање класификације језика. 1860.

K. W. L. Heyse, System der Sprachwissenschaft. Nach dessen Tode herausgegeben von H. Steinthal. Берлин 1856.

A. Schleicher, Zur Morphologie der Sprache. Петроград 1856.

Max Müller, Lectures on the science of language, delivered at the Royal Institution of Great Britain. Лондон 1861. — пето прегледано издање 1866. — Second series. Лондон 1864. — Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. Für das deutsche Publikum bearbeitet von C. Böttger. Лајпциг 1863. — Друго издање 1866. — II. Serie von 12 Vorlesungen. 1866.

W. D. Whitney, Language and the study of language; a course of lectures on the principles of linguistic science. Лондон 1867.

A. Boltz, Die Sprache und ihr Leben. Populäre Briefe über Sprachwissenschaft. Офенбах на М. 1868.

Th. Benfey, Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland seit dem Anfange des 19. Jahrhunderts, mit einem Rückblick auf die früheren Zeiten. Минхен 1869.

Испор. још A. F. Pott, Die wissenschaftliche Gliederung der Sprachwissenschaft. Eine Skizze. Jahrbücher der freien deutschen Akademie, herausgegeben von K. Nauwerck und L. Noack. Франкфурт на М. 1849. I.

Старије дело у таблицама: Adr. Balbi, Atlas ethnographique du globe, ou classification des peuples anciens et modernes d' après leurs langues, précédé d' un discours etc. На целом табаку, Париз 1826.

Библиографијска књига: J. S. Vater, Litteratur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde. Zweite Ausgabe von B. Jülg. Берлин 1847.

има да покаже дела, која ће увек бити ӯглēдна, не беше познавао науке о језику, јер у опште није разумевао живота читавих народа. Стари свет зна само за разлику између свога рода и варвара. Грчки песници зову све друге народе без разлике варварима. Како маловажно говоре Иродот, Есхило о Персима, о племену које је с Грцима тако сродно. Грцима се чињаше да је персијски језик птичије цвркутање. Тако је исто и код Римљана. Индијанац зове све туђинце млечха'с. Иранац деваіасная. Јеврејин гојим. Сви ти изрази сведоче, како су стари свој народ замишљали затворен и независан од других, и како мало развијен беше у њих смисао за све, што је изван њихова народа. Најмање се пазило на оно, што је значајно у народа, на језик и обичаје. Не знамо ни о једноме старом писцу да је учио какав туђ језик или да га је научно сматрао. Како бисмо са свим друкчије народописно могли прегледати стари свет, да имамо таких бележака! На пр. већ би се одавно знало какав народ беху Етрусци (у средњој Италији пре Римљана), да су нам Римљани оставили само онолико етрурских врста, колико картагински роб, у Плаутовом „Пенулу", говори пунски (или картагински). Најбољи описи народа у старих писаца, као Иродотови и други, са свим су спољашњи; највише их занимају државне уредбе; то још најболе разумеју.[1] Главна сметња да човештво схвате као неку целину беше ропство.

Хришћанство, које проповедаше науку о једнакости свију људи, беше ропство у начелу сломило.

[1] О грчким и римским заслугама за науку о језику испор. H. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik. Берлин 1863.

Али је требало дуге борбе, да се обори и оно лажно мудровање, које шћаше установу ропства да подупре библијом (позивајући се на клетву Нојеву). У Америци је укинуто ропство тек пре неколико година!

Хришћанство се није обраћало ученим људима (књижевницима), него простоме народу (сиромашнима духом). И не нашавши на својој постојбини (међу Јеврејима) примљивог земљишта, отиде међу народе. Оно се сели из земље, као и будизам, те постаје општом вером. За то је хришћанству језик важан, као средство за саобраћај и учење. Међу даровима светога духа налазимо и дар говорити туђим језицима.

Са оснивањем хришћанске цркве посташе особито важни ови језици: грчки, латински и јеврејски, као језици светих писама и учитеља. Велики црквени учитељи знали су обично сва та три језика.

Ново време раширило је обзорје. Што су нађени морски велики путови, трговачке вожње под управом Варт. Дијаса (1486), Васка де Гама (1498) и др., и што је нађена Америка тим је јако покренуто да се развије саобраћај међу народима. — После реформације тражи западна црква, да мисијама по даљним деловима света надокнади оно, што реформацијом у Европи беше изгубила. Настају мисије по Америци, по Индији. Послови учених попова упознају нас с Хином, Јапаном, са староседеоцима Америчким. У Италији, Шпањолској, Португалској и Холандској јављају се послови о језику, од учених попова и световних људи, који су за своје време веома знатни. Изучавање јеврејскога језика и осталих симовских започе најпре у служби богословије. На послетку које мисионарска радња, а које што се све више

утврђивала енглеска влада у Индији, беше повод да се граматички обрађују живи индијски језици, па и стари, докле најпосле Енглез Колбрук не донесо 1816 у Европу богат зборник санскритских рукописа, језика обилатог, гипког, многостручног и добро уређенога склопа. Али и ако много врснога би учињено на пољу језика, ипак те тёжње не беху особита наука. Оне не имаху још никаква метода.[1] Њега је добило изучавање језика тек Бопом. Он и други учени људи, као В. Хумболт, Грим, Пот, подигоше истраживање језика на науку. Вршак Бопова наласка беше разглоб глаголскога организма у индо-европским језицима.[2] Тим беху покренути сви остали наласци. —

Различне правце оних, који се баве језиком, можемо у опште овако означити: просто знање језика, наука о језику, филологија.

Знати говорити којим језиком у главноме је практична ствар. Човек обично учи један језик, више њих или многе језике, да га могу разумети они људи, који тим језицима говоре, дакле да може говорити њиховим језиком а и разумети какво књижевно дело. Али ма колико језика да неко зна говорити, да је њима вичан, он опет за то није још језичар ни филолог. Друго је какав језик практично разумевати и служити се њим, а друго је начинити га предметом за научно истраживање. Оно

[1] Све што је урађено до почетка овога века, разложено је у делу: Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde, mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beinahe 500 Sprachen und Mundarten, von J. Chr. Adelung, 4 књиге (2. до 4. наставио је J. C. Фатер). Берлин 1806 до 17.

[2] Fr. Bopp, Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache. Франкфурт на М. 1816.

је прво уметност, вичност, вештина, механична течност, али није наука. Многи су у томе вешти без великог труда, живећи од малена у областима са помешаним народностима.

Као што је практично знање језика само вештина, тако се она друга два правца, који воде к језику, подижу на ступањ научни. Овде се јављају два различна гледишта, с којих се језик може схватити. То јест онај део науке, коме је језик предмет али који сматра језик више као средство, да би њиме дошао до садржаја, ушао у књижевност каквога народа, те схватио сав духовни и просветни му живот, па ишао ћа до појединости његових, тај део науке зовемо **филологијом**. А ону страну научнога истраживања, која језик сматра као **језик**, коју језик запима само као говор, не питајући има ли на томе језику какве књижевности, да ли народ који њим говори има места у историји светској или не, ту страну зовемо **науком о језику** у опште, о човечијем говору, или пола латински пола грчки **лингвистиком**, место чега Шлајхер у најновије доба предлагаше чисто грчку реч „**глотика**.“[1] **Филологија** се бави целим **духовним и просветним животом** каквога народа, или више њих, **наука о језику** само **језиком као говором**. Филологије може бити само онде, где има духовнога и просветнога живота, за науку је о језику то споредна ствар, она има посла с језиком гледајући граматику и речник. А што језичарство служи за познавање књижевности,

---

[1] Шлајхер у: Kuhn und Schleicher, Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen Берлин 1861. Кн. II. стр. 127 до 128.

ако какве има, то је код њега у другом реду, прем да се тим, наравно, јако унапређује; јер само из књижевних дела каквога језика може се потпуно извести његова битност; само се код обилних споменика у различним правцима духа, може језик испитати с више страна, а особито кад су споменици из различних времена, онда се може показати и развитак језика. Али опет за истраживање језика могу бити врло занимљиви народи без икакве књижевности и у историји са свим незнатни; њихови језици могу дати истражиоцу читав низ врло знатних појава. За то се говори о филологији класичној, о санскритској, хинеској, симовској, германској, словенској, романској филологији и т. д. а не може бити говора о филологији у Ескима или о̏стрвља̂на̂ јужнога мора, и ако су језици тих народа за језичара врло занимљиви.[1]

Али при изучавању језика не може се лако ограничити само на један језик; резултати биће обилнији, истраживање плодније, што се више језика уведу у круг истраживања, што се више језика један о други мере, један с другим пореде; с тога се ова наука и зове: поређена наука о језику, поређено изучавање језика, поређење је̏зи̂ка̂, поређена граматика, историјско поређење језика. И ова је наука од новог и најновијег времена. Онај правац, који назвасмо филологијом, давнашњи је, он је за се изабрао већ

[1] Schleicher, Sprachen Europas, стр. 1 до 5. — Die deutsche Sprache. Стутгарт 1860, стр. 117 до 122. — Против ове теорије од чести је управљено делце: H. Steinthal, Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen. Друго издање у Берлину 1864. — Испор. и G. Curtius, Philologie und Sprachwissenschaft. Липиска 1862

одавно оба класична језика (т. ј. грчки и латински), као поље за своју најширу радњу, па је са знањем тих језика скопчао истраживање свега духовног, народног живота у Грка и Римљана. Али како је велико поље за рад отворено још овде човечијем духу! Па онда и други су народи достојни да на тај начин постану предмет већег истраживања, но до јако; то је од чести и започето, па у томе и доста знатног учињено.

Да филологија и наука о језику узајмице једна другу допуњавају, разуме се само по себи. Филолог не може бити без лингвистике, ако хоће да су му истраживања од успеха, он употребљава материју лингвистичну, а с друге стране опет језичар користоваће се резултатима, које је онај други правац задобио. Један правац од другога не може се нигда са свим раздвојити. Али кад се подједнако удруже и заједно напоредо иду, онда мора изаћи јединствени последак, као што нам показују генијална истраживања Бекова на пољу класичнога старог света, ненадмашени послови браће Гримова на пољу германском, Шафарикови и Миклошићеви темељни радови на словенском, Ренуарови и Дицови на романском пољу.

Филологијски правац у главноме је огранак историјски. А наука о језику, по методу, личи очевидно на природне науке. Као што јестаственик при подели узима за основу неке истакнуте знаке, тако и језичар поређеним методом ваља да пронађе шта је слично шта ли различно у језику. Обојица при непознатоме траже значајна обележја, па ако се ова подударају с онима каквог познатог рода, онда се оно непознато придодаје познатоме роду. Гледајући на то јасно се разликују два правца, т. ј. наука о језику или обра-

ђује научно поједине стране језика, или разгледа организме многих јёзӣкā као цело, као множину особених језика. На првоме путу сматра се језик по физиологијским разликама, т. ј. по пословима оних органа у човечијем телу, којима се језик изводи; то води граматици, у којој се истражују закони о гласовима, творењу речи, облицима или променама речи, и реченицама каквога језика. На другом путу гледа се на племенско сродство; то води да се пронађе који су језици међу собом род, па да се уврсте у природну систему, речју к народопису по језику.[1]

Јестественичка страна науке о језику истакнута је особито у најновије време, и није неприлично што се упућује на Дарвинову теорију.[2] Ма како било с том теоријом: наука о језику ваља пре свега да сматра човека само као биће обдарено говором, она нема посла с човеком као ископаном старином из дубине земаљске; али основе Дарвинове теорије о постању врста које се мало

[1] Schleicher, Morphologie der Sprache, стр. 1, 35 до 38. — Deutsche Sprache, стр. 9 до 10, 122 до 127. — Beiträge, 1861, II. 257.

[2] Ch. Darwin, On the origin of species by means of natural selection or the preservation of favoured races in the struggle for life. Лондон 1859 (у више издања). — Über die Entstehung der Arten im Thier- und Pflanzenreiche durch natürliche Züchtung oder Erhaltung der vervollkommneten Rassen im Kampfe um's Dasein. Übersetzt von H. G. Bronn. Стутгарт, 2-го издање 1863. — Ch. Darwin's Lehre von der Entstehung der Arten im Pflanzen- und Thierreich in ihrer Anwendung auf die Schöpfungsgeschichte dargestellt und erläutert von Fr. Rolle. Франкфурт на М. 1863. — Fr. Rolle, Der Mensch, seine Abstammung und Gesittung im Lichte der Darwin'schen Lehre von der Art-Entstehung und auf Grundlage der neuern geologischen Entdeckungen dargestellt. Mit 36. Holzschnitten. Франкфурт на М. 1866.

по мало почињу разликовати међу собом, и о одржању развијенијих организама у борби за опстанак — општа јестастеничка начела — могу се са свим применити и на језике.[1] Него ово што рекох вреди само за метод. Јер по битности својој наука је о језику — наука о духу, и основа јој је психологија.[2]

Од поменутих научних начина сматрања, на који се језици могу гледати, рад сам овде да изнесем на среду особито два начина. Из првога правца узећу разматрање облика, јер су по облику језици најочевиднији, а с тим ћу да скопчам резултате, који долазе другим правцем, за народопис по језику.

Код толико различних језика, који се на први поглед јављају, ваља најпре утврдити ред којим ћемо их прегледати. Задатак је језичарев да по системи подели све језике на земљи. Ту ће нам, као што рекох, облик[3]

[1] A. Schleicher, Die Darwin'sche Theorie und die Sprachwissenschaft. Вајмар 1863, стр. 29. — Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen. Вајмар. 1865.

[2] Ову страну заступа нарочито Стајнтал у својим различним делима, а особито у: Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander. Берлин 1855. — Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen. Берлин 1864.

[3] Шлајхерова теорија, коју је развио у својим различним списима. Zur vergleichenden Sprachengeschichte. Бон 1848, стр. 6 до 12; Sprachen Europas, стр. 5 до 10, а местимице и даље; Morphologie der Sprache; Deutsche Sprache. Она се ослања од чести на В. Хумболта. Први је ту деобу наговестио А. В. Шлегел у: Observations sur la langue et la littérature Provençales. Париз 1818, стр. 14.

На против Стајнтал оснива своју деобу са психологијског гледишта на унутрашњем облику језика: Steinthal, Charakteristik der hauptsächl. Typen des Sprachbaues Берлин 1850, 2-го издање 1860.

јȇзӣкâ бити најочевиднија основа за деобу. Сваки је језик састављен од кȍрȇнâ, а то су они саставни делови који, не могући се даље растварати, казују чист појам. Реч је пак корен са односом, корен схваћен већ у некој свези. Главни знак за разликовање јȇзӣкâ међу собом налази се у томе, како стоји корен и реч једно према другоме, или у начину како се на корену означавају свезе, у које он може ступити, или друкчије рекавши, како се казују граматички односи.

Има јȇзӣкâ, који за све речи имају само један једини облик: језик чине све сами непромењливи елементи; између корена и рȇчи нема разлике, обоје су једно. Тако на пр. у хинеском пѝ значи: „једнак, једначити, једначење, једначећи, једнако, већма" и т. д. Ту нема дакле врста речи; прости непромењливи корен указује се као реч свакога облика, као именица, придев, глагол, прилог и т. д. По томе у хинеском не може бити граматичких творевина облика, промене облика именских, глаголских, и др. Кад се хоће така свеза да означи, онда то може бити само тако, да се поред прве речи стави друга, тако исто самостална, па и тим се средством слабо служе. Само место на ком која реч у реченици стоји, а то је утврђено непромењливим правилом, може нам казати, и то врло поуздано, којом би нашом врстом речи, у поједином случају, таку реч ваљало превести на наше језике. Таки језици, који осташе на том ступњу, који не изађоше из кореног облика, који граматичке свезе (односе) обично не означавају особеним гласовима (наставцима), барем не редовно (нормално), или врло оскудно, то су језици на првоме ступњу развитка, првога разреда. Они се зову и једносложни је-

зици, јер су им речи обично од једнога слога, или пореднйци, што им речи једна поред друге тако рећи непомично стоје, или језици са осамом, што им корен и граматички облик остају раздвојени. Овамо иду језици т. з. Стражње Индије, анамитски, сијамски, бармански (бир-); касија језик мало више на северу; и језик средњега царства, хинески, који се мало узвисио.

Други разред бива, кад се изрази, који служе да означе на корену односе његових свеза, скопчају са кореном. Корени остају истина понајвише непромењени, али се употребљавају особити гласови (т. з. наставци) да означе односе, у којима се корени јављају. Таки се гласови коренима често само лабаво додаду, шта више гдешто стоје оба саставна дела још са свим самостално један поред другог, али обично су додаци или наставци. Него копча је свакако лабава, упада у очи; саставци, који би ваљало реч да уједине, нису како ваља залепљени, још се виде с поља; цело је гомила од више делова, а није једнина. Ови гласови, што казују граматичке односе, беху изнајпре понајвише речи за се, али им се често право значење с временом губило у развијању језика, а и сами ти гласови често су се тако јако мењали, да се не могу познати да су они. А често су таки гласови само домеци пред речју или за њом, или умеци, који нигда не беху самостални; али савез им је увек крт и лабав, више је прилепак него спојење. Ову творевину језика, која је основана на слабом, тако рећи духовном састављању корена са обликом, који га одређује, назвали су прилепком (agglutinatio), где корен и граматички однос, рекао бих, само висе један о другом,

један је за други прилепљен. На тај начин на другоме ступњу развитка имамо језике ломљиве, са прилепком.[1]

Очевидно је, да се овде оба саставна дела могу лабавије или тврђе саставити; по томе ова врста јȅзи̑ка̑ могла би имати више раздела. Али свакако су напреднији од оних у првом разреду, где нема никавих гласова да означе спољашње односе; само што је творачки нагон у језику код прилепка стао на по̑ пута. Овде имају врсте речи, којих не налазимо у првом разреду; али гласови, који од корена граде те врсте речи, са коренима у скупу не чине још органске целине. Овај други разред, ломљивих језика са прилепком, најмногобројнији је на нашој земљи. Овамо иде највећи део јȅзи̑ка̑ свију староседелаца америчких, афричких и аустралских, ȍстрвља̑на̑ океанских, велики део Азије, чланови финско-татарског или уралско-алтајског племена, који се из Азије у Европу пружише, и баскиски. Ваља имати на уму, наравно, да су сви ти по големој просторији раширени језици, прибројени у овај разред само по заједничком начелу творења, с тога их не треба узимати, као да су сви међу собом и род. Разуме се по себи, да се поједини из те множине одвајају као племена са својим лозама, на пр. финско-татарско или уралско-алтајско племе, у коме су Самоједи, Тунгузи, Монголи, Турци, Фини и Маџари; деканско или дравидско

[1] Да видимо то на једном примеру из турскога језика: севмек значи љубити; севмемек не љубити; севемемек не моћи љубити; севдирмек нагонити да љуби; севдирмемек не нагонити да љуби; севдиремемек не моћи нагонити да љуби. Оваким механичким саставком може врло да нарасте глаголски облик.

племе, на јужноме крају полуострва Предње Индије, у ком су Тулува, Малајалам, Тамил, Телугу, Канарески; велико малајско племе, господар небројених острва у јужноме океану; у северној Америци алгонтинска племена, ирокески језици, гренландски са многим раскрајцима; племе банту у јужној Африци и т. д. С друге стране опет има толико исто одвојених посебних језика по свима деловима света, који овамо припадају. Знатан подраздео ове врсте чине т. з. језици са утеловљавањем, где се оно, што би могло бити особита реченица, прикупи и стегне у једну реч; где глаголски облик узме у се целе именице, придеве и заменице. Овамо иду многи т. з. „индијски“ језици у сев. Америци, мехички и други, а у Европи усамљени баскиски.

У првом разреду нађосмо корен сам за се, где не напомиње свезе, у које може ступити, или су свезе означене тим, што се поред корена ставља опет други, тако исто самостални корен; у другом разреду видесмо истина граматичке односе где су изражени на корену, али је жртвовано јединство речи; елеменат који означава облик саставља се истина с кореном, али тако слабо и лабаво, да хоће готово сам од себе да се расклама, или се и не скопча с кореном, него се са свим оделито поред њега пише. Остаје само још треће, а то је да се обиђе тај пруд, стопивши оба саставна дела у неразлучну јединину. Ту је граматичка свеза тако тесно уједињена са кореном, да се једно од другога не могу раздвојити, а раздвојени не могу опстати; грађа, која чини савез, не да нам се видети, и тако рећи постаје духовном; цело изгледа као органско складно тело. Све је једно, као оно различни делови каквога цвета што

пупи, где све избија из исте цветне основе.[1] Овамо иду језици флексивни т. ј. са савитком, који чине трећи раздео. Они стоје на највишем и најлепшем ступњу, на који се развитак језика може попети. Савитак или флексија чини реч једноставном или самòтвором; она је правилна промена самога корена, да би се исказала веза. Фине, ветрне, тако рећи духовне речце, које чине тај савез, понајвише су заменичне основе. Овде тек имамо организам, од различних чланова срастлу једну реч. Флексивни језици деле се на два велика племена — према средствима, која се поглавито употребљавају да се постигне то јединство — на индоевропско и симовско, а то су управо језици главних народа у светској историји. Прво и најважније обележје свих индо-европских језика то је, да су им знаци за флексију најстарије личне заменице. То је и у симовских тако, али мимо то симовски имају још ту особину, да за сваку основу рêчи ишту по три сугласна, а значење им не показују сугласно и самогласно заједно, него у њих сугласно показује само значење а самогласно само свезу. Самогласна у симовском не припадају корену, него свези. Индоевропско племе казује свезу више тим, што ће реч нарасти с поља, симовско више унутрашњом променом.[2]

И заиста може се рећи, да је право изучавање језика започело тек са познавањем индоевропскога племена. Тек што се на даљноме истоку нашао нов део света по језику, би првом покренута наша млада, разумна наука о језику; стари часни санскрит, превасходно класични језик, оплоди изучавање језика тако, како

[1] Гледај примере код Шлајхера, Deutsche Sprache, стр. 7.
[2] Schleicher, Semitisch u. indogermanisch, Beiträge 1861, II.

се пређе није ни слутило, и задахну га новим животом. Тек од санскрита започело је полàгâно тако рећи освајање нашега племена. Наравно да се земљиште само полако могло проматрати и задобивати; само се поступно могаше напредовати, и тек један по један народ као беочуг састављати у верижицу сродства. Што више беше поузданих резултата, тим је расла и ср̏чано̂ст. Требало је дуже времена, док се без икаке сумње могло сазнати, да су готово сви народи европски били један једини заједнички народ у прастаро доба, који се из Азије распрострьо различним путовима. За Инде и Персе (оба та народа зову се и лоза аријска) нађоше на скоро да су сродни; њима придружише Грке и Римљане; тек са раширеним погледом и ојачаним снагама мало по мало привукоше Германе и Словене; с њима једне до̏би, шта више некако и старији јављају се Литавци; најпозније уведоше у круг сродства, као последњег члана, Келте. Тако смо ми, најпре што се тиче нашега дела света, Европе, с малим изузетком, само једна једина народна лоза. Али по̏сто̑јбина нам је Азија; тамо су нам сродници Перси и Инди. Наше племе пружило се по големој просторији од обала реке Ганге преко Предње Индије, Афганистана, Персије, Кавказа — у Европу до приморја атлантискога океана, па и преко њега на острва до Исланда, не бројећи насеља, која су Европљани основали по другим деловима света, чим је на пр. и велики део Америке придружен нашој области по језику. Инди, Перси, Грци, Римљани с Романима, Словени, Литавци, Германи, Келти, то су народи који представљају наше племе, које се различно назива. Најобичније се зове индоевропским и индогерманским, прем да

је и једно и друго име у нечем неприлично. Именом индоевропско племе хтело се да помене земљописно простирање племена од Индије до Европе, али и у самој Индији, као и у Европи има племена, који не иду овамо. Именом индогерманско племе хтело се да се обухвате источни и западни крајеви; али тим се чини неправда Келтима, којих сродство истина не беше доказано тада, кад је тај назив постао, а осим тога, и Романи се простиру до западнога краја европског. Овим се именом највише служе Немци. Називи као што су аријско или санскритско племе још мање показују ствар. По томе је индоевропско племе још најудеснији израз.

Друго племе флексивних језика обухвата т. з. симовске народе: Халдејце, Сирце, Самарјане, Финичане (Пунце), Јевреје, Арапе, и Етијопе (црне Арапе).

Народи од ова два племена — остављајући на страну Хинезе и Мисирце — јесу просветници у дојакошњој историји човештва. Индоевропско племе тражи готово по свима странама земље да пусти свој корен, и где се оно појави, тамо завлада над становницима земаљским. К томе још је важније, што на том племену поглавито стоји просвета и напредак човештва у уметности, науци, радиности и трговини. И симовска племена могу се похвалити да су јако раширена, од југозапада Азије до Ираклијевих стубова, шта више населише се и ниже по југоистоку Африке. Али су у уметности и науци, у склапању држава и у индустрији далеко заостали иза Индоевропљана. Него су у другом нечем знатнији. Индо-европски народи везани су за Симовце у најважнијем од свију просветних момената. Вера је, чим су Симовци прибавили себи силни утицај на сав просветни свет:

хришћанство је као год и јеврејство и ислам симовскога порекла. Симовски утицај расте јако на западу, од како се раширило хришћанство, а не мање и на истоку и југу, па и у Африци преко ислама, који изађе такођер из симовскога погледа на свет.[1]

Тако дакле имамо три разреда јѐзӣкâ: једносложне, ломљиве с прилепком, и једноставне са савитком. Не може се мислити, да још како корен и граматички облик могу стајати један према другоме. Сви се дакле језици, што их год има, познати и још до сад непознати, деле на ова три разреда. Средњем ступњу, са прилепком, припадају сви они језици, који нису једносложни, а не иду у трећи разред.

То су разреди јѐзӣкâ

А да би се дознало сродство језика међу собом, т. ј. како се прикупљају у род по језику, ту прво пресуђује унутрашња материја, глас, од којега је језик створен. Кад се у два или више језика гласови подударају, онда се може судити да су ти језици сродни, да долазе од једнога заједничког првог језика. Нарочито је поуздан знак сродства, кад се заједничка гласна ма-

---

[1] E. Renan, Histoire générale et système comparé des langues sémitiques. 1-re partie. Histoire générale des langues sémitiques. Париз 1855, друго издање 1858. — Nouvelles considérations sur le caractère général des peuples sémitiques, et en particulier sur leur tendance au monothéisme. Париз 1859.

H. Steinthal, Zur Charakteristik der semitischen Völker. Zeitschrift für Völkerpsychologie. 1860. I.

R. T. Grau, Semiten und Indogermanen in ihrer Beziehung zu Religion und Wissenschaft. Eine Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Völkerpsychologie, Стуттарт 1864. Друго издање 1867.

Fr. Spiegel, Semiten und Indogermanen. Ausland 1867, бр. 14 и 15.

терија једнога и другог језика, у сваком од тих језика на особит начин мења, чим се одваја од оног другог као особени језик. Таким је променама с временом сваки језик подложан. Те промене зову се закони о гласовима у језику. Сви закони, који упућују на заједнички први језик, чине једно племе по језику. Племе се дели после на лозе, лозе на поједине језике, а ови на дијалекте, говоре и т. д.

Ово тражење како су језици један с другим род, води нас к напред поменутом народопису по језику.

Без народописа готово не може бити историје. Наука о језику је народопису основа. Најунутрашњија битност каквога народа отвора се само у језику његову. Језик и народ у главноме су исто, стојећи непрестано узајмице везани један за другога;[1] по језику се може увек судити о народноме карактеру. По томе, само језици могу бити прави пребоји (преграде) међу народима. Формација лубање, и друго чим се разликују тако зване расе (кожна боја, коса и т. д.), по чему су дуго делили човештво, врло је непоуздано и променљиво. Та и сами чланови истога племена показују различне т. з. особине раса! Становити Османлија Турчин кавкаске је расе, а т. зв. татарска турска племена, Киргизи и Јакути имају тип монголске расе. С друге стране на пр. Маџар и Баск не разликују се у својој телесној појави битно од Индоевропљанина, а по језику Маџари су и Басци далеко од Индоевропљана.[2] Па онда, како се и јестаственици сами

[1] У старим нашим књигама ѩзыкъ значи: и говор и народ.

[2] Schleicher. Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen. Вајмар 1865.

не слажу у својим деобама![1] Упоредимо само деобу од Блуменбаха, Реција, Причарда[2] и Велкера.[3] Језик је пак код човека особито значајно и увек са свим постојано обележје; за то је много поузданије извести из њега основу за деобу при научном, по системи разређивању човештва. А и да не спомињемо, како је достојније за човека да се сматра народописно, то јест као члан умнога друштва, које је с њим скопчано истим обичајима и језиком; него антропологијски, т. ј. по науци о човеку, као члан јестаственичке врсте „човек.“

Језик је једини кадар, да нас верно и са свим поуздано извести о пореклу каквога народа — изузимајући наравно поједине случаје, у којима читава племена примише језик на пр. победилачки, или дошљаци језик староседелачки. За то је потребно да се језици и народи поделе и приберу по коленима сродства или несродства. Колико је тисућа погрешака учињено због непознавања сродства! Колико заблуда распростиру и данас нарочито они, који се баве граматичким студијама, а не знају ништа о поређењу и сродству jёзӥкâ! Какве погрешне и чудновате мисли чујемо често о тобоже са свим различним језицима, који у истини стоје као браћа један према

[1] Како је непоуздана деоба на расе гледај: Rolle, Der Mensch, seine Abstammung, Gesittung etc. Франкфурт на М. 1866, стр. 231 до 264.

[2] J. C. Prichard, Researches into the physical history of mankind. Треће издање, 4 књиге. Лондон 1836 до 44. — Naturgeschichte des Menschengeschlechtes. Nach der 3. Aufl. des engl. Originals mit Anmerkungen und Zusätzen, herausgegeben von R. Wagner und F. Will. 4 књиге. Липиска 1840 до 48.

[3] H. Welcker, Untersuchungen über Bau und Wachsthum des menschlichen Schädels. 1 део. Липиска 1862.

другоме! Само је наука о језику кадра да учини крај таким заблудама.

И у другоме правцу, али који је с овим у тесној свези, могу се помоћу језика докучити ствари које се нису ни слутиле. Формација језика иде даље од сваке историје. Руковођени језиком можемо ићи за народима у прастаро време, до таког периода, одакле не допире до нас никакав историјски глас; кад све жице пукну, онда су језици и геологија једини, који нас могу обавестити о временима и стањима, о којима књига од историје ћути. До душе наука о језику не може се мерити са геологијом и палеонтологијом (наука о ископаним, окамењеним старинама).[1] Језичарство не може истина да разликује период камена и бронзе, па ни становнике у зградама на кољу: али, ако не може тако далеко у старину да допре, у њега је бар оно, што може да дозна, тим верније и поузданије. Са језиком каквога народа знамо и круг његових погледа, представа и појмова; помоћу језика можемо народу тако рећи да завиримо у срце. Ту су особито важне све оне речи, које означавају вероисповедне, моралне и умне појмове. Тим путем кадри смо да уђемо у прастаро време н. пр. индоевропскога првобитног народа.

Беше једно време, далеко пре икакве повеснице, кад су сви народи што данас говоре индо-европским језицима,

---

[1] Der Mensch der Vorwelt. Eine Darstellung für gebildete Laien. Nach den Ergebnissen der neuesten Forschungen von Darwin, Lyell, Huxley, Owen u. A. bearbeitet von A. Laugel. Deutsch und mit Zusätzen versehen von H. Hartmann. Липиска. 1865.

R. Schweichel, Der gegenwärtige Stand der Sprach- und Naturforschung in Bezug auf die Urgeschichte des Menschen. Липиска 1869.

били један једини заједнички народ, који је говорио једним језиком. У говорној материји тога првобитног народа имају сви народи, који од њега посташе, сваки свој део. Овога првобитног језика нема више нигде у истини, него се његова битност може само умом извести из суштине свију његових садашњих синова заједно.[1] Од времена на време одвајао се један по један део од заједничкога народа, те живљаше даље особеним животом за се, док се најпосле с временом тај први заједнички народ не раздвоји у садашњих осам братинских народа. Првобитно праотачка баштина дакле није подједнако подељена међу те синове. Од првобитне говорне грађе имају већи део они народи, који дуже беху у скупу, него они, што се пређе одвојише; ови последњи имају онолико мање, колико се од говорнога добра још створило код заосталих, по што се први одвојише; па опет тако у истој мери при сваком новом раздвајању. А тако се исто код одвојених начинила нова говорна грађа, за коју заостали не знају. Може се рећи: што се год даље враћамо к истоку, тим више налазимо оног наследства, дакле највише у санскриту, а што ближе западу, тим мање.

Из веде, најстаријега споменика индијске књижевности, излази на један пут, да колевка индоевропскога племена није у самој Индији, него много које шта врло вероватно показује, да су прва седишта народна била на

---

[1] Тако је индоевропски првобитни језик реконструисао Шлајхер, Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Вајмар, 2-го издање 1866.

F. C. Fick, Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache in ihrem Bestande vor der Völkertrennung. Ein sprachgeschichtlicher Versuch. Mit einem Vorwort von Th. Benfey, Гетинген 1868.

северозападној граници Индије, на обалама Инда а поглавито на индијскоме Кавказу (Хиндукушу, староме Паропамису), западно од хрпта планине Мустага и Белуртага, тамо где извире Оксус и Јаксартес, у Бактрији и Согдијани, па све до Каспијскога мора. Последње може се судити и по томе, што већина народа индоевропских има исто име за море; а то показује на Каспијско а може бити и Аралско море. На ову постојбину упућују и речи за животиње и биље. Одавде се, у доцнијим деловима веде, може ићи корак по корак за народом лозе аријске, како се шири на исток преко Хиндустана к реци Ганги. Санскритски народ у Индији јавља се јасно као дошљак, који туђа деканска племена потискује мало по мало до јужнога краја индијскога полуострва. У тим првим седиштима, на височима Хиндукуша, налазимо још и данас гдекоја племена, којих је језик и сад врло близак санскритскоме, или боље народноме језику, пракриту, међу којима су најпознатији т. з. кафирски језици.[1]

Из тих првих седишта дакле стао се индоевропски првобитни народ расељавати к истоку и западу. Којим је редом ишла та сеоба, то може само језик утврдити, ако је икако могуће, као што он једини може расправити питање, који народи краће или дуже становаху један до другога. У најновије време живо су се окренули томе питању, мишљења се још колебају.[2] Најплоднија, нај-

[1] E. Trumpp. Über die Sprache der sog. Kafirs im indischen Caucasus (Hindu-Kusch). Zeitsch. der deutschen morgenl. Gesellsch. 1866. XX.

[2] Шлајхер у: Allg. Monatsschrift für Wissenschaft und Literatur. 1853. За тим Beiträge für vergl. Sprachforschung 1858. I. — Lottner, Über die Stellung der Italer innerhalb des indoeuropäischen Stammes. Kuhn's Zeitschrift. 1858. VII. — Ebel, Celtisch, griechisch, lateinisch., Beiträge 1858, I. —

пробитачнија је страна свакако она, да се помоћу језика приближно упознамо са културним стањем својих старих пре деобе. А то може бити само тако, ако из говорнога блага ових народа, које се затекло, пронађемо заједничке називе за неке појмове, који се после сматрају као наследно добро, које је сваки од њих понео при иступању из заједнице. Овај нас поступак води да познамо, да се још индоевропски првобитни народ попео беше на сразмерно висок ступањ културе. Раскрилимо физички и духовни живот, па ћемо наћи заједничке изразе не само за породични живот, кућевне и грађанске уредбе, сточарство, тежаштво, него и за појме, који већ претпостављају развијену митологију и повесницу од прича, и друга знања. Што свуда налазимо заједничке називе породичних чланова и много имена за сродство, можемо судити, да породични живот беше још пре деббâ учлањен и уређен. Што се речи подударају, особито за тежаштво и сточарство, то показује да су те гране цветале још у заједничкој постојбини, па и ако имају многе изразе за пастирски живот, ипак имена домаћих животиња око човека, имена за свакојаке хране, жита, како расту и како се готове, речи за кућу, двориште, село и варош, сведоче да су нам стари већ били настањен тежачки народ, који се код свега обиља у стадима опет за то одрекао беше несталнога пастирског живота. Па онда изрази за народ и владаоца показују почетак државне зграде.

Шлајхер, Die Stellung des Celtischen im indogerm. Sprachstamme. Beiträge 1858, I. — Ebel, Die Stellung des Celtischen. Beiträge 1861. II. — Lottner, Celtisch-italisch, на истом месту. — Гледај још: Schleicher, Die Darwin'sche Theorie, додатак. — G. Curtius, Zur Chronologie der indogerm. Sprachforschung. Липиска. 1867.

који се већ беше извио над патријархалним стањем. Вера им бејаше оштро изражена. Народ је поштовао божанство у **светлом**, **сјајном небу**. Знали су за поделу времена на месеце и године. Десетна система беше већ утврђена, прости бројеви од 1 до 9, десетице до 50, и број 100; али за тисућу нема израза, који би био заједнички свима индоевропљанима. Овај најранији културни живот разматрао је први **Кун**,[1] а даље је до појединости извео Адолфо **Пикте**,[2] који своје велико дело о првобитној арийској лози није неудесно назвао „Оглед језичарске палеонтологије."

У најновије доба почели су са удвојеном ревношћу истраживати заједничке митологијске представе и материју у приповеткама, и доносише за то грађу са свих страна. Бенфајева величанствена истраживања[3] показала су особито још и то, да је највећи део грађе за приповетке и гатке дошао к нама из Индије, прем да тек у познија времена, и различним путовима. **Поређена митологија** почиње тако исто силно да узлеће, као и истраживање језика.

И нехотице одосмо на поље, које већ прелази праву говорну страну. И то је управо заслуга науке о језику,

---

[1] A **Kuhn**, Zur ältesten Geschichte der indogerm. Völker. Берлин 1845. Друго издање у: **Weber's** Indische Studien. 1850, I.

[2] Les Origines Indo-Européennes ou les Aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique par **Adolphe Pictet**. 2 књиге, Париз 1859 до 63. — Гледај још и **Lottner** у Kuhn's Zeitschrift f. vgl. Sprachforschung, 1858. VII. — **Mommsen**, Römische Geschichte, 3-ће издање, I.

[3] Pantschatantra: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen von Th. **Benfey**. 2 књиге. Липиска 1859. Особито у уводу. — Осим тога писао је Бенфај о томе по различним часописима.

што она шири живу ревност за истраживањем на све стране, од кад је санскрит истекао као сјајна звезда на обзорју језика. Требало је неко време, па да се круг индоевропских језика заокружи, и да се јасно позна доказ о родној свези свију данашњих просветних народа међу собом, као и са Персима и Индима. Уједно са тим налазком пуним последица започе и нов окретнији живот на пољу језика. Сам језик, као језик, узеше оштрије на око и стадоше га истраживати. Томе се придружише теорије о битности и постању језика, где можемо разликовати две школе, психологијску, којој су представници Хумболт, Хајзе, J. Грим,[1] Ренан,[2] Стајнтал,[3] и јестственичку, коју заступају Шлајхер и Макс Милер. — Физиологијска истраживања о гласовима у језику и органима од Брика,[4] Чермака,[5] Хелмхолца,[6] Меркла,[7] Бајгла[8] и др. — Истраживања

[1] J Grimm, Über den Ursprung der Sprache. Берлин 1852, шесто издање 1866.

[2] E. Renan, De l' origine du langage. Париз 1848, четврто издање 1863.

[3] H. Steinthal, Der Ursprung der Sprache, im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens. Eine Darstellung, Kritik und Fortentwickelung der vorzüglichsten Ansichten. Берлин 1851, друго издање 1858.

[4] E. Brücke, Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute. Беч 1856.

[5] Czermak у различним расправама, у извештајима филозофско-историчке класе бечке академије за науке, 1857 до 59. — Der Kehlkopfspiegel und seine Verwerthung für Physiologie und Medicin. Липиска 1860, 2-го издање 1863.

[6] Helmholtz, Die Lehre von den Tonempfindungen. Брауншвајг 1863.

[7] C. L. Merkel, Physiologie der menschlichen Sprache. Липиска 1866.

[8] H. Beigel, Zur Physiologie der deutschen Sprach-Elemente. Ерланген 1867. — Max Müller Vorlesungen, II. Serie, стр.

о писму и буквици од Лепсија,[1] Момзена,[2] Вебера,[3] Стајнтала,[4] Кирхофа,[5] Фр. Милера.[6] — На пољу граматике и речника истраживало се и истражује се најдубље. Наука о облицима латинскога и грчкога језика морала је добити са свим други облик. Колико је класична филологија стајала противна и опирала се новој науци, опет за то пут к помирењу и проницању једне у другу поравњује све више заслуга, која не малим де-

88 до 144. — Гледај још H. Ebel, Zur Lautgeschichte. Kuhn's Zeitschrift, 1864, XIII и XIV.

[1] R. Lepsius, Zwei sprachvergleichende Abhandlungen. Über die Anordnung und Verwandschaft des semitischen, indischen, äthiopischen, altpersischen und altägyptischen Alphabets. Берлин 1837. — Das allgemeine linguistische Alphabet. Grundsätze der Übertragung fremder Schriftsysteme und bisher noch ungeschriebener Sprachen in europäische Buchstaben. Берлин 1855. — Standard Alphabet for reducing unwritten languages and foreign graphic systems to a uniform orthography in European letters. Second edition. London, Berlin, 1863.

Über die arabischen Sprachlaute. Берлин 1861. — Das ursprüngliche Zendalphabet, 1863. — Über das Lautsystem der persischen Keilschrift, 1863 (све троје из академијских расправа).

[2] Th. Mommsen, Die unteritalischen Dialekte. Mit 17 Tafeln und 2 Karten. Липиска 1850.

[3] A Weber, Über den semitischen Ursprung des indischen Alphabetes. Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft 1856, X. Прештампано у A. Weber, Indische Skizzen. Берлин 1857.

[4] H. Steinthal, Die Entwicklung der Schrift· Берлин 1852.

[5] Kirchhoff, Studien zur Geschichte des griech Alphabets Берлин 1863, 2-го издање 1867.

[6] Fr. Müller, Über den Ursprung der armenischen Schrift. Извештаји бечке академије, 1865, књ. 48. — Über den Ursprung der himjarisch-äthiopischen Schrift, књ. 49. — Über den Ursprung der Schrift der malayischen Völker, књ. 50. — Über Ursprung, Entwicklung und Verbreitung der indischen Schrift. Linguistischer Theil der Novara-Expedition, стр. 219 до 238.

лом припада Ђорђу Курцију.[1] — Ауфрехт и Кун основаше 1852 нарочити „Часопис за поређену науку о језику“ најпре на пољу немачког, грчког и латинског језика, од којега већ има преко 20 књига, у којима је смештено право обиље знања о језику; — упоредо иде други часопис, који позније (1858) основаше Шлајхер и Кун „Прилози за поређено истраживање језика на пољу аријских, келтијских и словенских језика“, од којега има 6 књига. — Резултате науке о језику популарно да представи предузео је с великим успехом Макс Милер[2] у свом делу „Предавања о науци о језику“, тако исто и Шлајхер[3] у више послова. — Опште је занимљив и „Часопис за науку о духу читавих народа и за науку о језику“ од Лазаруса и Стајнтала, који је дошао већ до 7 књиге; наука о духу читавих народа излази као наставак и ширење дојакошње психологије или науке о духу појединога човека; као што ова сматра душу појединога човека, тако народна психологија хоће да истражује дух чита-

[1] G. Curtius, Die Sprachvergleichung in ihrem Verhältniss zur classischen Philologie dargestellt. Берлин 1845, 2-го издање 1848. — Die Bildung der Tempora und Modi im Griechischen und Lateinischen sprachvergleichend dargestellt. Берлин 1846. — Griechische Schulgrammatik. Праг 1852, 8-мо издање 1868. — Philologie und Sprachwissenschaft. Липиска 1862. — Grundzüge der griechischen Etymologie. 2 дела. Липиска 1858 и 62, 2-го издање 1866. — Zur Chronologie der indogerm. Sprachforschung. Липиска 1867.

[2] Још је пре изашло: M. Müller. The languages of the seat of war in the east. With a survey of the three families of language, Semitic, Arian, and Turanian. Друго издање. са додатком о мисионарској буквици, и народописном картом од А. Петермана. Лондон, Единбург и Липиска 1855.

[3] A. Schleicher, Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Бон 1850. — Die deutsche Sprache. Стутгарт 1860.

вих народа по њиховој суштини, по њиховим битним појавима у језику, вери, уметности, науци и т. д. према особинама њиховим.

Далеко би прешло границе нашега разматрања, кад бисмо хтели, ма и приближно, у неколико само да изнесемо на среду све те различне правце истраживања, које је наука о језику покренула на томе пољу.

Наравно, да се највише истраживало на пољу индоевропском; ту има наука да покаже ненадмашене послове, од Бопа,[1] Пота,[2] браће Гримова,[3] Миклошића,[4]

---

[1] Главно дело: Fr. Bopp, Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen. Берлин 1833 до 52. 3-ће издање, у 3 књиге, 1871. — C. Arendt, Ausführliches Sach- und Wortregister zur 2. Aufl. von F. Bopp's Vergleichender Grammatik, 1863.

[2] A. F. Pott, Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen. 2 дѣла. Лемго 1833 до 36. — Друго издање, Лемго и Детмолд 1859, 61 и 67.

[3] J. Grimm, Deutsche Grammatik, 4 дѣла, Гетинген, 1819, 26, 31 и 37. — Друго издање, у 2 дѣла, Берлин 1871. Део први. — Deutsche Mythologie. Гетинген 1835, 2-го издање у 2 књиге 1844. — Geschichte der deutschen Sprache. 2 књиге. Липиска 1848. 3-ће издање 1868.

Deutsches Wörterbuch von J. und W. Grimm. Липиска 1854 до 1870, књига I. II. III. IV. V.

[4] Fr. Miklosich, први му је посао: Рецензија Бопове поређене граматике, Wiener Jahrbücher 1844, св. 105. — Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Беч 1850, 2-го издање 1862 до 65. — Vergleichende grammatik der slavischen sprachen, део I. lautlehre 1852, део III. formenlehre 1856, део IV. syntax 1868 св. 1; прилози синтакси: verba impersonalia 1865, der praepositions ose local 1868, die negation 1869. — Прилози II дѣлу граматике, о творењу речи: Radices, Липиска 1845, 2-го издање die wurzeln 1857; bildung der nomina 1858, verba intensiva (Beiträge) 1858, suffix ь ъ, на истом месту, suffix лъ (Slav. Bibl. II.), die wurzel çru (Beiträge) 1858, nominale zusammensetzung 1862, personennamen 1860, ortsna-

Шлајхера,[1] Куна, Вебера,[2] Бенфаја, Рота и Бетлинка,[3] Ласена,[4] Вилсона, Брокхауза, Макса Милера и т. д. Симовско благо у језику, није још онако претресено, као што имамо за индоевропско у поређеној граматици Боповој, ни после духовитог дела Ренанова о симовским језицима.

Велико се поље за рад отвора пред истражиоцем језика. Осим индоевропског и симовског племена има још много племена по језику и народности, која би врло достојна била ближега истраживања. Израчуњено је да има око 1000 различних језика, који се говоре на нашој земљи, од којих је од прилике само ¼ граматички обрађена, а остали су познати понајвише само по имену или по оскудним, мање више непоузданим списковима речи. Али задатак је науке о језику, ако хоће да наврши своју

men 1864, monatsnamen 1867, fremdwörter 1867. — Über die sprache der ältesten russischen chronisten, vorzüglich Nestors 1854 (изв. акад. XIV). — Die sprache der Bulgaren in Siebenbürgen 1856. — Das slavische im rumänischen 1865. — Chrestomathia palaeoslovenica 1854, 2-го издање 1860. — Slavische bibliothek, beiträge zur slavischen philologie und geschichte. I и II књ., 1851 и 58. — Осим тога издао је многе важне споменике и писао је по различним часописима.

[1] A. Schleicher, Die Formenlehre der kirchenslavischen Sprache. Бон 1852. — Handbuch der litauischen Sprache. 2 књ. Праг 1856 до 57. — Compendium der vergl. Grammatik. Вајмар 1861 до 62. 2-го издање 1866.

[2] Поред многих других послова: Indische Studien. Beiträge für die Kunde des indischen Alterthums. Im Vereine mit mehreren Gelehrten herausg. von A. Weber, 1850 до 70 више од 10 књига.

[3] Sanskrit- Wörterbuch herausgegeben von der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, bearbeitet von O. Böhtlingk und R. Roth. Петроград 1855 до 1870, књ. I до VI.

[4] Chr. Lassen, Indische Alterthumskunde. књига 1 до 4, и додатак к 3. и 4 књизи. Бон и Липиска, 1847, 52, 58, 61, 62 и 67.

намеру, која иде за тим, да обухвати све језике на земљи, да у њих проникне, те да тако постави систему општега познавања jёзӣкâ или људскога говора, коме би као завршни камен био, да се подигне зграда праве опште граматике.

Какве велике задатке има наука о језику да посвршује још у Америци, Африци и другде, док се не размрсе све те свезе међу народима! У кратко, непрегледно поље отворено је човечијем раду и истраживању, које је скопчано са најважнијим проблемама историје човештва, са најважнијим питањима историје изображења, што свакога мора јако занимати. Али много је већ учињено, што је ова нова наука покренула, да би се расветлила тама, која беше притисла све делове земаљске.

Сад да пређемо на главне резултате филологије и науке о језику у нас.

Ради лакшега прегледа разликоваћемо: најстарије доба (9. 10. 11. и 12. век), старо доба (13. 14. и 15. век), средње доба (15. 16. и 17. век), и ново време (18. и 19. век.)

Најстарије доба.

1. Државно. Из 9. 10. 11. и 12. века имамо латинске дипломе далматинских владалаца, на пр. Мутимирову (892), Крешимирове (1059, 64, 69, 71), Хранка захумског (1044), Дешину (1151) и т. д. Ширење западнога хришћанства ширило је уједно и латински језик. Срби беху тада још у заједници с Хрватима, на пр. у време Томислава, краља хрватскога (924 и 25),

беше и велики жупан захумски и дукљански,[1] Михаило, са многим другим великашима српским на црквеном сабору у Спљету. Тада владичанство дукљанско стајаше под архиепископијом спљетском. Срби и Хрвати раздвојише се политички и вероисповедно тек у 11-ом (Хрватска се својевољно придружи Угарској 1091.) а још више у 12. веку.

Из 12. века имамо на свом језику потпис кнеза Мирослава (1186), диплому Кулина бана босанскога (1189), диплому великога жупана Немање (1199), и др. И у првој и у другој дипломи долазе већ чисто српски гласови *ћ* и *ђ*, на пр. помоћ, тисућа, враћају; грађам, Ђурђево.

2. Песништво. Из 12. века је и хроника дукљанска од које имамо два текста, старији и млађи. У првом се причају само догађаји дукљански, а у другом се додају томе још и догађаји далматински. Старији је текст писан латинским, а млађи хрватским језиком. Старији је текст писао неки дукљански поп, западне прквe, у 12 веку, и каже да га је превео на латински из некога словенскога летописа (кога данас нема), па у предговору свом уверава „љубазну браћу и часне попове, да није ништа ни писао ни са словенскога преводио, што није чуо да приповедају оцеви и седи старци.“

За ову хронику доказала је најновија критика[2] да није летопис, па, ако и није поезија, а оно је компилација, којој извор беху народне песме и приповетке о

[1] Хум или Захумље, то је потоње Војводство св. Саве, данашња Херцеговина; а Дукља је потоња Зета, данашња Црна Гора. Град Дукља био је близу садашње Подгорице.

[2] Јагић, Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Загреб 1867. I. стр. 113 и д.

јунацима, бановима, кнезовима и војводама, које писац назива краљевима, и којима је он подигао леп споменик у облику летописа. Гледај приче: отац Радослав и опаки син му Сеислав, Степан и Владислав, кнез Будислав, јунаштво храброга Техомила, и др. (у српском преводу, у летопису „Матице Српске“, 1853, II).

Ово сведочи да су Срби имали и тада народних песама, као и данас, и да су помињали славу својих старих у песмама, које се не разликују много од чешких из 10-га, и руске о рату Игореву из 12. века. У осталом испореди и живот краља Владимира (Петрисављева) из 11. века, на грчком језику, који је јако искиђен поезијом.

3. Црквено. Године 879, у време цара Василија, покрстише се „бесни“ Неретљани и други Срби, за владе кнеза Здеслава. Приморске земље наше беху тада важније но остале. — На крају 9. века (880 — 90) Тодор архиепископ солински и сплетски, даде о свом трошку преписати словенски псалтир (који се изгубио), од којега има само препис Николе рабљанина из 13. века. — У 10. 11. и 12. веку јавља се шиљаста, хрватска глагољица. Језик је стари словенски па прилагођен народноме, од прилике онаки, какав је и српско-словенски у познијим споменицима, писаним тако званом ћирилицом. Западни део нашега народа имаше словенску службу божју а стајаше у подручју владика западне цркве. У 11. веку (1068) папа Александар II. помиње манастире латинске и грчке или словенске. Отуда се види: и савез са западом, и држање литургије словенске.

Најстарији је српски запис, ћирилицом, из 12. века, у манастиру Бањи близу Котора, на петрахиљу од

свиле, искиђен сребром, златом и бисером (Арх. IV, Mon. serb. 1)

Народно веровање.

Новијим истраживањем доказано је, да се 10. 11. и 12. века, уза строго „правоверну“ књижевност, развила друга, „кривоверна“, тако звана богомилска, која је прешла к нама из Бугарске. Богомилство цветаше у нашим земљама, као што рекох, од 10. до 12. века. Њихово учење дознајемо од чести из црквених учитеља, који их обличаваху. Богомили привлачише народ спољашњим приликама и својим учењем. Беху побожни, без спољашне таштине и раскошности, шта више одликоваху се суровом трудбом. У учењу њихову имало је многих појединости, што привлаче. Они објашњаваху множину тајна у вери: створење света, спасење душе, будуће судбе, — које за народну машту беше врло занимљиво да се одгонене; а правоверни бојаху се самовољних тумачења. Њихово се учење дотицаше и друштвених свеза. Они порицаху званичну јерархију и све друштвене односе и свезе, које тада владаху. Један обличитељ вели: „уче своје да се не покоравају властѣли, хуле богаташе, ненавиде оцеве, прекоравају бољаре, мисле да су богу мрски они што работају (кулуче) цару, и свакоме робу веле да не работа господину својему.“ Така демократска и социјална начела наравно да су морала привући народну већину, особито кад их поткрепише вером, о којој учаху да је „дубоко познавање божанствених тајна.“ Други обличитељ, презвитер Кузман, последњи представник старе бугарске књижевности, вели за њих: „да љубе гусле, играње и бесовске

песме, да пију вино, и да верују срећу, санове и свако учење сотонино.“ Црквеноме сину онога времена, који сматраше земљу за „плачну долину“, „праг небески“ и. т. д. могло се тако чинити, али ми видимо у томе млађан народ, који још овде хоће да поживи, те достојно, јер не ће да трпи ни вероисповедних ни друштвених стега. Ми, који знамо разликовати језгро од љуске, допустићемо, да су Богомили — поред свих заблуда и предрасуда у вери — у култури могли бити напреднији од правоверних. Отуда је што се у новије доба многи окренуше том питању, и што се са свих страна прикупља грађа за то.[1]

Ту долазе сад тако зване лажне књиге (а то је богомилске) и вероисповедно-народне приче, које од јужних Словена пређоше већином и Русима.[2]

Остаци богомилскога учења данас су у нас онаке народне песме, као што је на пр. „Огњена Марија у паклу“, народне приповетке „о Соломуну“ и друге, узречица: син по греху, и различне врачбине. Осим тога, многе наше народне приповетке потекле су из грчких и источних прича, или су им пореднице,

---

[1] Питање о Богомилима код нас је први покренуо пређашњи председник ученога друштва, г. Ј. Гавриловић, 1866, ставивши познатих пет питања и давши награду за расправљање њихово. — На то је изашло дело Б. Петрановића: Богомили. Задар 1867. — Испореди рецензију Рачкога у Radu akademije južnoslovenske, I. — Лане је проф. Витковић донео ученоме друштву из Угарске и неколико богомилских књига, важних и по садржају и по народноме језику.

[2] Пыпинъ, Очеркъ литературной исторіи старыхъ русскихъ повѣстей и сказокъ. Петроград 1857. — Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ. 1865. — Испореди још и Т. Буслајева: Историческіе очерки русской народной словесности и искусства (уметности.) Москва 1861. I. II.

и то баш путем богомилства, као: калуђер и четири грешника; приче о Троји, о царевима: Александру, Тројану, Дукљану и Костантину; змија младожења; немушти језик; усуд; ђаво и његов шегрт; дивљан; пепељуга; наход Момир; невера љубе Грујичине, и тако даље. Не треба сметати с ума, да гдекоје од ових приповедака имамо данас у новијем облику.

Кулин бан, у 12. веку (1145 до 94), који Босну доведе до знамените културе, био је особити заштитник богомилски.

Напротив Немања устаде с оружјем противу њих, те је неке од њих спалио, друге покорио, треће прогнао (поделивши имање њихово међу сиромахе), учитељу њихову одрезао је језик, а нечастиве је књиге спалио. Ово приповеда Стеван првовенчани у животу свога оца.[1]

Тако је од побожне и политичке ревности пропао већи део најстарије књижевности наше.

Старо доба.

1. Црквено. У 13. 14. и 15. веку настаје књижевност српско-словенска. Карактер ове књижевности беше црквен, јер књижевници беху калуђери. По садржају било је: литургијских и богословских књига, а од световних имамо: животе, летописе и зборнике, то јест неку врсту енциклопедија онога времена, у којима се налазило од свачега по мало на пр. између осталога и: Душанови закони, причице, календари и хронологија,

[1] П. J. Шафарик, Život sv. Symeona od krále Štěpána. Праг 1851. стр. 7. и 8.

астрологија, домаћи лекар, мудре речи грчких философа, а из граматике оксијар (акценти и скраћења). Дела су већином несамостална, — подражавања. Свако оригинално мишљење сатрьо беше у напред стари изнемогли правац у животу византијском. И у световним пословима владаше фразеологија библијска, богословска. Ту нема да се цртају карактери, сликају ситуације, истражују побуде и узрочне свезе; нема да се суди о вредности историјског догађаја или лица. Биограф и летописац не прати чињенице и догађаје размишљајући о стању и приликама свога народа. Поједини догађаји не приповедају се ради њих самих, већ као докази милосрђа божијег и злобе паклене, не пазећи на хронологију (на пр. у делу „архиепископа Данила II. и других“ нема нигде године). Важност дела мери се по томе, ко је више одан цркви и спољашним обредима њезиним. Сава, Стеван, Доментијан, описују више живот калуђера Симеуна, него великога жупана Немање. Таки је Данило и други.[1]

Језик беше стари словенски па посрбљен. Учише га читајући црквене књиге и личним обучавањем. Књижевни тај језик обилат је у гласовима, речима и облицима њиховим. О српском стилу не може бити разговора у поглавито подражајној књижевности, на пола свом језику. Што језик није био ни са свим туђ ни са свим свој т. ј. народни, то беше од штете српској књижевности — поред све користи, која је била изнајпре — јер кад је већ добитак за књижевност не са свим туђ језик, онда је многоориснији са свим свој, народни, који свак разуме. Друга је штета, што се књижевници вековима не могоше одвојити од тога мешовитог језика, а дотле трошише силе

[1] Јагић, Historija književnosti; стр. 159 и даље.

своје умне на књижевност, која народу оста туђа. То је узрок што народна књижевност није у нас раније почела (у време државне самосталности) и напредовала силније.[1]

Дела Савина, и његових ученика, јесу врх свеколике старе књижевности, и по садржају и по језику и по стилу и по правопису (њихов правопис показује необично савршенство). Ко хоће о томе да се увери, нека испореди н. пр. животе од Доментијана и Данила, а за правопис: Константина философа из 15. века нарочиту расправу о томе, који сâм невешт будући у своме послу, тражи да правопис постане владалачка и државна ствар.[2] — То показује да је српска књижевност, у вековима пре Саве, морала расти и развијати се, док је дошла до таког цвета.

Сава је био духовни учитељ и просветитељ свога народа, али и саоснивач народнога јединства, среће и величине тим, што је знатно допринео, да се фактично стање уједињених земаља српских и правно призна, како изнутра, тако и споља, од тадашњих великих сила: Цариграда, Рима,[3] и немачкога цара (Фридриха I.); што је помогао да се утврди владалачка лоза Немањина по реду наследства; што је српској цркви прибавио самосталност и уредио је; и што је целој књижевности старој дао нов правац који трајаше пуна три века и више. Немањићи основаше и књижевне радионице, манастире Хилендар, Студеницу и Жичу, који тада беху то, што су данас штампарије. Особито Хилендар напунио је толике

[1] Гледај: Из лекција Ђ. Даничића, у Видову Дану 1862, бр. 18. и 19.

[2] Ђ. Даничић, Rad akad. južnoslovenske, књига VII.

[3] Ђ. Даничић. Живот св. Саве од Доментијана. Београд 1865, стр. 245 до 47.

библиотеке својим списима и преписима, па опет данас има у њему још до 150 рукописа, а у целој Светој Гори око 300 (по казивању скорашњега руског путника Д. Петковића). Из ових манастира носише Руси у 14. веку, по ослобођењу од Татара, различне рукописе, а добиваху и по гдекојега књижевника и митрополита, на пр. Ћипријана, Григорија, Пахомија логотета и др., коју љубав опет они нама обилно вратише 18. и 19. века.

2. Државно. У дипломама од 12. до 15. века, јавља се нешто више светскога мишљења, и световнога то јест народног језика. — У 15. и 16. веку, језик словенско-српски постаје у неким односима дипломатским језиком код турскога, угарског и румунског двора. Гледај дипломе Амурата II. (1430 до 42), Мухамеда II. Али-бега, Хамза-бега, Бајазита II. Селима I. Сулејмана II. Матије угарског (1465), Јована Запољца, Александра молдавског,[1] и Ђорђа Кастриоте Скендер-бега. — У ово време пада и писано уређење слободних општина по Приморју на основи обичајног права. Винодолски је закон из 13. века (1280), писан глаголицом;[2] острва Крка из 14. века (1388 и даље), писан такођер глаголицом;[3] Пољица имају обновљени, „милостивији“ статут од године 1400, писан тако званом босанском ћирилицом[4] (Пољичани се доселише из Босне у 11. веку). Најпосле Зборник Душанових закона такођер је из 14. века (1349 и 54).[5]

---

[1] Миклошић, Monumenta serbica. Беч 1858.
[2] А Мажуранић, Kolo. Загреб 1843.
[3] Кукуљевић, Archiv II.
[4] Месић, Archiv V. Гласник IX.
[5] За старо наше право, обичајно и постављено, гледај правничке расправе од Маћејовскога, Палацкога, Крстића,

3. Песништво. Књижевници овога времена удаљише се од здравога умовања народа свога, не познаваху живота његова, не докучиваху му нарави, зазираху од дотицаја са светом; тежња живота њихова беше, да се у манастирској самоћи богу моле. Али и народ српски имађаше једну велику књигу, у коју је слагао плодове дуговременог искуства свог, у којој је, с колена на колено, остављао трагове умнога развитка. По несрећи књижевници нису умели ништа из те књиге да читају, нити у свој рад штогод да пресаде. Она се казивањем настављала, преиначавала, мењала, скраћивала и допуњавала, док се најпосле 19. век није на њу обазрео, те из ње научио читати сву красоту, која пређашњим вековима беше скривена. То су народне песме, приповетке и пословице. Да је већ тада било народних песама, сведочи изреком византинац Гргур Нићифор, који у свом путовању из 14. века (1326) каже, како Срби „певајући тужне песме славе старе јунаке." А то потврђују и новија истраживања И. Руварца (у Седмици 1857 и 58), В. Јагића и других.

Штампање књига.

На скоро по проналаску штампе почеше и Срби штампати књиге, на измаку 15. века (1493), у Црној Гори, Млецима и по Србији. Али прва штампа није могла да подмири ни сву црквену потребу, него се још морало преписивати; а друго ово изумевање паде баш у нестадак и последње сенке државне самосталности наше, у време

Мајкова, Јиречека, Богишића, Леонтовића, Мијатовића и других. — А за текст Душ. зак. издање П. Ј. Шафарика, Праг 1851, и Ст. Новаковића, Београд 1870.

опадања и економнога стања нашега народа. Коме имање, живот, част није обезбрижена; који има да се бори за опстанак свој: ономе не пада на ум наука и „цвет живота“ — уметност!

Средње доба.

Овај период обузима управо крај 15. и цео 16. и 17. век.

Али још пре тога у Дубровнику је велики пожар 11. века (1023) утаманио пређашњу књижевност. — Код књижевника 15. века влада још дијалекат „чакавски“, али 16. и 17. века пишу већ „штокавски“, јужним говором, са по којом сродном особином. Види се дакле, да говор херцеговачких Срба није остао без утицаја на дубровачку књижевност у највећем јеку. — С друге стране опет општински послови у Дубровнику 15. века (1472) нису вођени на нашем него на (кварном) латинском језику. А у канцеларији за спољашње послове писане су дипломе: српско-словенски, и — мање више — чисто српским језиком, како су доносиле собом трговачке прилике.

У Дубровнику овога периода има већ, на народноме језику, лепе књижевности сваке врсте: епске, лирске и драматске, — самосталних дела, и која подражавају Италијанима, Грцима и Римљанима, и превода. Али и ако ова књижевност има много које шта изврсно да покаже, ипак се не могаше раширити, нити што више учинити за народ: што књижевници беху већином племићи, који писаху за мештанске, властеоске потребе (понајвише за своје тако зване „академије“, то јест духовите забаве у властеоским великим собама); што

нису имали обичај да своје списе штампају; што писаху латиницом по правопису налик на италијански; и што највећи део нашега народа беше тада у најгорим политичким незгодама и невољи.

Из овога времена имамо две ванредне појаве.

Прва српска граматика изашла је на латинском језику у Риму, 1604, од В. Касиїа; а другу је написао српским језиком — (ћирилицом) — у Тоболску (у Сибиру), Ђорђе Крижанић године 1665.

Оригинални рукопис Крижанићеве „критичке српске граматике, поређене с руским, пољским, хрватским и белоруским језиком", који износи 218 листа, на целом табаку, налази се сад у Москви, у књижници духовне типографије.[1] — Ово је чудновата појава и по себи, али и због садржаја заслужује нашу потпуну пажњу. Поред многог једностраног и ексцентричног (које од части ваља и томе приписати, што је дело писано у Сибиру, без извора и помоћних средстава), писац има многе јасне погледе, здраво суђење и оригиналних мисли. Он је реформатор и у правопису. Калајдовић суди, да ово дело заслужује да се штампа. Вредно би било, да се наше учено друштво постара за издање ове граматике.

Крижанић је рођен у Босни, око Дубице. Он беше поп западне цркве. Провео је младост у завичају, па отиде у Русију, не зна се кад ни како, те тамо живљаше дуго, изучавајући ревносно словенске језике више од 20 година. Старао се да пробуди у Руса познавање словенских

[1] К. Т. Калајдовић, Іоаннъ эксархъ болгарскій. Москва 1824 стр. 120 до 23. — П. J. Шафарик, Geschichte der südslawischen Literatur. Aus dessen handschriftlichem Nachlass herausgegeben von J. Jireček. Праг. 1864 до 65. II. стр. 38 и 103. —

народа, да их подсети на једноплеменике, подложне туђину, и да им покаже, како они треба да ослободе и уједине словенска племена. Крижанић је познавао западне Словене, чуо је о великом московском царству, и видевши га уверио се, да би оно имало чим да помогне осталим Словенима. Он не беше задовољан с московским стањем ствари, па казиваше како да се поправи. Он се нада, говори о потреби науке, саставља предлоге, у којима је занимљива мисао о ослобођењу Словена, што по његову мишљењу може учинити Русија. Садашњи руски књижевни историк Пипин вели о њему: „Крижанић, Србин и васпитан у европским приликама, представља редак пример словенскога пробуђеног осећања народности, али судбина његова и његове књиге („Челобитна“), забачене и скоро нађене, показује, како је онда мало занимала Русе та мисао“ [1]

Из 16. и 17. века имамо и четири речника, у многојезичним речницима: од Врачнића, у Млецима 1595; исто опширније од Лодерекера, у Прагу 1605; од Мегизера, у Франкфурту на М. 1603; а Јак. Микаља, написао је српско-хрватски („илирски“) речник, истумачен италијанским и латинским речима, са малом италијанском граматиком, у Лорету 1649.

Ново време.

У западноме дѣлу нашега народа јављају се 18. и 19. века речници и граматике, писане латинским, италијанским, немачким и српско-хрватским језиком. Речнике писаше: Делабела, у Млецима и Дубровнику

[1] Пипин, Обзоръ исторіи слав. литературъ, стр. 27 и 185.

1728 и 85; — Стули, у Будиму и Дубровнику 1801, 06 и 10; Волтиџи, у Бечу 1803. — и Катанчић у Будиму 1815. — А граматике излазише: од Рељковића, у Бечу 1767, 74 и 89; — Ланошевића, у Осеку и Будиму 1778, 89 и 95; — Томенчека, у Калочи 1807; — и Апендина, у Дубровнику 1808 и 28. Ови послови потхрањиваху љубав к народноме језику, а тим и к народности; а да су подмиривали потребу види се и по честим издањима њиховим.

Напротив на северно-источној страни почиње књижевност опет пола туђим језиком.

Доситије наваљује први да се пише народним језиком, али ни он не зна још шта је управо чисто (не помешано) српски.

Почетак Вукова рада подудара се са ослобођењем Србије. Он најпре прикупља народне умотворине, т. ј. народне песме, приповетке, пословице и обичаје; уређује нови, разумнији правопис и акцентуацију; пише граматику и речник чистога народног језика; описује српски народ где год га има, његов језик, обичаје, земљу; пише прилоге за политичку историју и за повесницу нашега језика; преводи Нови Завет; и бори се педесет година за чистоту и правилност најблагогласнијега међу словенским језицима.

Овако је постала нова школа, Вукова, на народноме језику за народ, која пође са свим новим путовима. Она није постављала закона о језику, као пређашње, него их је изводила из самога језика, који ствара народни дух. А најбоља читанка и примери за то беху јој народне умотворине.

Ови умотвори имају још једну веома велику вредност. Српске јуначке песме преведене су данас на све културне

језике, и оне се смело упоређују са најврснијим народним епима свега човештва, то јест са индијским, персијским, грчким, скандинавским и немачким. Вредност народних умотворина искаче још више, кад помислимо, да књижевна дела наша ретко кад прелазе границу нашега народа, па и то у погдекоју само туђу књижевност. и ако је новија књижевност наша самостално усвојила и применила европско знање, на својој основи и према својим приликама; (наравно, јер је сав наш духовни рад још у размерама врло скромним, удешен за домаћу потребу) — а народна поезија наша учинила је од тога почасни изузетак; она далеко пређе наше границе и разгласи нас по целоме свету.

Како савестан беше Вук у своме књижевном раду, види се између осталога и отуда, што је Миклошић изабрао српски језик, да на њему покаже како постају сложена имена у словенским језицима (Беч 1862), јер је Вуков речник једини, у коме су заиста само оне речи, које српски народ говори, нити има у њему једне, које он није чуо у народу својим ушима; стари се пак језик угледаше, што се тога тиче, у многоме на грчки, а новији словенски језици на латински, немачки, француски и црквено-словенски.

Иза Вука настадоше многи ученици Вукови, а од чести и Миклошићеви, којих је значење у томе, што поуздано и јасно познаше квар и предрасуде свога времена у питању о језику, па их отворено и очито казиваху и обараху, а чувајући се једностраности у тежњама за преображајем, знађаху да управе пробуђени покрет у поуздане, мирније путове; у кратко, који порушише и остатак пређашње, мешовите зграде, па очистивши

рушевину, наставише да изиђују и справљају величанствену народну грађевину.

Из Вукове школе поменућу само најзаслужнијега. Ђ. Даничић је у нас представник историјске и поређене науке о језику. Он је издао многе споменике и таки речник из књижевних старина српских, да се у Москви саставило друштво, које ће да изради слични речник из руских књижевних споменика. Он је најбоље израдио III. део граматике, облике; тако исто научно је започео обрађивати синтаксу, на којој је код свих Словена до сад мало рађено; довршио је приправу за науку о акцентима;[1] протумачио је тајну буквицу српску; разредио је све Словене по међусобном сродству, ослањајући се на своју теорију о српским гласовима ћ и ђ; превео је Стари Завет, Мајковљеву историју српскога народа, Писма о служби божјој од Муравијева, и 24-та је година већ, како критичким оком прати рад на пољу науке о језику.

Српска државна власт завела је пре 19 година (1852) у лицеју катедру за „теорију словесности“, која се од 1859. зове филологијом, — с које су већ до сад многи упућивани и упућени на прави пут к изучавању науке о језику.

Али историја језика и просвете нашега народа имаће да забележи и немилих појава. Отац нове српске књижевности проведе сав свој век и умре у туђини; па ни

[1] За српске акценте Миклошић вели: »Међу свима словенским језицима, а готово бих рекао и међу свима у опште, српски језик има најфинији и најнежнији организам, што се тиче промене у нагласицама.« (Vergleichende Grammatik, I. стр. 317). А благогласност и акцентуација чине језик веома музикалним.

после смрти његове Вукова ужа отаџбина није приложила ништа на издавање његових дела. А његов последник, Даничић, живи данас такође на страни. И тако даље.

„Народ, који не поштује својих великих духова, не заслужује ни да их има“!

Али надајмо се, да се у напредак не ће јављати тако немиле прилике. Та и само законодавно тело изјавило је свечано, да су просвета и војска — две руке народне! А друго, наш народ мора пригрлити просвету, ако хоће да буде користан и себи и другима, ако хоће да заузме достојно место у друштву културних народа, ако не ће с пушком у руци да буде вечити стражар на граници европске цивилизације! А ко хоће просвету, тај мора поштовати представнике науке и уметности, тај ваља да потпомаже књижевнике и уметнике, и да цени њихове труде и умне привреде.

Онима, што се сумњају о нашој будућности, напомињем, да културан народ не мора бити многобројан, него поред природнога дара и подобности, треба да је слободан, изнутра и с поља. Стара Грчка, народ од 12 милијуна (који у највећем цвету писаше у три дијалекта), беше земља слободе, човечности и лепоте. Ту човечијем организму беше дато, да се складно развија. Атина беше седиште јелинскога умља. Многи врсни људи, потпомогнути слободом демократске државе, очитоваше обиље мудрости и лепоте у државноме животу, науци и уметности. Грчка постаде просветитељка целога света. — Истина ми нисмо јелинска стихија. Али и наш народ има дара, то показују његове умотворине; а друго, и пожртвовању наших књижевника ваља се дивити, јер

им обично до сад беше веома незнатна награда, и морална и материјална. Па онда, ни то не треба заборавити, да су већини осталих Словена први зраци просвете синули с југа. У осталом, сунце слободе разгонило је магле холандске и фламске, и отопило снегове шведске; њиме поникоше дивни цветићи, вредни не само за подмиривање домаћих потреба, него и да се пресаде у вртове првих европских књижевности, — па се и ми уздамо у се, и у ток светских догађаја! Као што пређашњи век даде важност посебној личности, тако овај иде да дâ важност народној личности. Савез дакле равноправних јужних Словена — којих има 14 милијуна — писаће, ако да бог, такођер у три дијалекта: бугарски, српско-хрватски, и словенски.

У нашој науци, за кратко време и у незгодним приликама, доста је учињено; али још много више остаје да се учини. То чека нас, млађа браћо, садашњи и потоњи нараштај. Прионимо око тога! Језик је штит и бедем народности. Угледајмо се у томе на Саву Немањића, који отиде у манастир да се учи књизи, гладујући и сиротујући, да би, на свој начин, отворио нов живот своме народу. Наш је положај слика и прилика великога жупанства Немањина. Трудимо се дакле и ми, еда бисмо припомогли, да се народу српскоме — и јужно-словенскоме — отвори нова ера!

ОБИЧАЈИ СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ.

Описао

БОГОЉУБ ПЕТРАНОВИЋ.

II.

БОЖИЋ.

(Исход Јаорине.)

Наш народ у Босни највише се весели рођењу Христову што му је у то доба пуна кућа свега, а кад је кућа пуна, онда је и срце весело. Ту коло игра, ту се пјевају различне веселе пјесме, ту се пушкара на све стране. Та слава овако редом почиње. На Бадњи дан подрани домаћин с браћом или синовима, те у гори усијеку три подебела храстова дрвета, које они зову: бадњаци или весељаци, и однесу их кући у свитање, пак их прислоне уз врата, гдје остану до саме ноћи. Кад мрак на земљу пане, изиде домаћин самотрећи са својим млађим, сва тројица под капом и у рукавицама, узме сваки свог весељака, те га носи у дом. Како ступе на праг кажу: „Добра вече, честита бадња вече." А они што их дочека на вратима поспе их свакојаким измијешаним сјеменима, говорећи: „Дао вам Бог добро! честите вам душе, и честити вам весељаци били." Пак онда приложе их уздуж на ватру, два, један уз другог, а трећи одозго

као овршак.[1] Кад се ватра растиња, помоле се Богу, пак посједају редом за вечеру, и одмах док мало поједу отпочму се здравице у овом реду:

а.) „Здрави сте, моја лијепа браћо! првом, а сретном, било нам са срећом! за сретнога данашњег бадњега данка, да нас препоручи у радости сјутрашњему славному празнику светоме Христову рођењу, да нам дође на велику радост, а у велики добри час, даров'о господ Бог! Да нас дарује миром и благодетом божијим, даров'о господ Бог, и да обрадује ови дом и вас хришћански род, даров'о господ Бог!“

б.) „Другом, здрави сте, моја лијепа браћо! чашом другом, а љубави дугом, а домаћиновом пуном с трудом, а честитом срећом даров'о господ Бог. Чаше по двије да нам Бог душмане побије, а повиси кумове и пријатеље овоме дому и свом хришћанскоме раду, даров'о господ Бог! Ђе год се по двије чаше пива пиле, свака се добра срећа вила, а највише „изобилна радост, даров'о господ Бог!“

Одмах по овој здравици скоче на ноге, скину капе и прекрсте сѐ, пак се чита слава. Кад се сврши слава настави се здравица:

в.) „Здрави сте, моја лијепа браћо! у лијепо име, у име Бога и свете Тројице која не дијели друга од друга, кума од кума, брата од брата. Једа Бог да да не одијели нашијех грјешнијех душа од царства небесног, но да приведе своје стадо ка Христову спасенију, даров'о господ Бог!“

„Што смо поменули свету Тројицу, помог'о нам Бог и света Тројица. Што смо поменули лијепу славу божију,

---

[1] У Сарајеву, Тузли па и у другим варошима ријетки су нами трговци који доже бадњаке.

помог'о нам Бог и лијепа слава висока, и данас и вазда даров'о господ Бог! Једа Бог да и милост божија, да не оскуде лијепа слава божија од овога дома, ни од једнога хришћанскога ни дома ни рода, до суда праведнога, већ се слава славила а Бог молио, и лијепи хришћански закон творио, те нам и помог'о Бог и слава данас и вазда овом дому и свему хришћанскоме роду даров'о господ Бог!"

г.) „Здрави сте, моја лијепа браћо, десно и лијево, све нам било сретно и лијепо: у име Бога и лијепога, златнога и сјајнога часнога крста, да нам поможе Бог и часни крст, и сјутрашњи празник свето рождество Христово, да нам осване на велику радост нашем дому и нашем роду, и свакоме хришћанскоме и дому и роду до суда праведнога даров'о господ Бог!"

Иза горњих здравица отпочму се ове пјесме:

1.

Гором пјева вила и ђевојка:
„Кад ће, секо, нама Божић доћи?
„Кад нам дође, дођи двору моме,
„Јунаци ће хладно пити вино,
„А ђевојке колом окретати,
„Ја ћу бити колу коловођа,
„А ти ћеш ми бити другарица,
„Да ми, секо, колом окренемо
„И у колу пјесме отпјевамо,
„Да у колу момке припјевамо;
„У мене су два брата бећара,
„А ти ћеш ми бити снаха млада."

2.

Жарко сунце даницу дозива:
„О данице, моја сестренице!

„Ја те зовем и молим братински,
„Сјутра нам је Христово рођење,
„Кад се зором на исток изиђеш,
„Причекај ме на истоку, секо,
„Ваља сјутра играт' на весељу."
Сека брата послушала свога,
И Даница причекала сунце,
Десила се с братом на весељу.
Кад виђеше Христово рођење,
Од радости три пут заиграше,
Све по реду, на истоку сунце,
И са њиме Даница сестрица,
И остале по небу звијезде,
Редом пјева Даница и сунце.
Гледајући Даницу и сунце:
Слава Богу и Богородици!
Чудно ти се украси весеље,
А на здравље роду хришћанскоме,
Да га славе до вијека славно.

3.

Божић сједи у травици,
У црвеној кабаници,
Божић виче иза воде:
„Пренес'те ме преко воде,
„Не шаљ'те ми старе бабе,
„Старе бабе темрљаве,
„Превалиће ме;
„Не шаљ'те ми ђевојака,
„Ђевојке су ђаволасте,
„Бациће ме;
„Не шаљ'те ми невјестице,
„Невјестице везиљице,
„Убошће ме;
„Већ ми шаљ'те домаћина,
„Да ме превезе,

„Домаћин ће славити ме
„До вијека свог.“

Из ове њевају се уз гусле јуначке веселе пјесме.

Пошто се вечера сврши, сједи докле ко може и они којима се задријема пођу спавати, гдје је ко обичан. Али онај, који је одређен, да стиче и потиче весељаке, не смије заспати, јер мора да кућу свијетли и весели пламеном и варницама весељака, да му до зоре прегори. Тако исто ни они, који пеку заоблицу, т. ј. овна или јање, не смију заспати док је не испеку, а то мора бити до зоре.

Ову вече сва је кућа застрвена јечменом сламом, а покривена простијем покровцима. Расипајући сламу овако говоре: „Куд се год просипала јечмена слама, развила се Христова слава! Нашем домаћину, и дому и свему роду хришћанскоме даров'о господ Бог мир, благодет и славу до вијека.“

По поћи један од мушкијех пође по воду за чесницу под рукавицама, и кад тамо дође каже: „Добро јутро, водо! и честит ти свети!“ пак заграби воде и понесе кући, с којом домаћица умијеси чесницу и један колач. У чесници замијеси: један новац сребрн, клинац коњски, комадић сира и савитак сламке јечмене. — Онај исти што је воду донио, мора чесницу и колач у саму жераву запретати под рукавицама, за то, што народ мисли, да су Богородицу при рођењу Христовом прислуживали чобани на исти начин. Запретавајући чесницу меће по њој жишке на име житног сјемена, свакога по реду, како спомиње сјеме, онако ставља по једну жишку; која се пепелом окити боље, оно ће жито боље родити.

Колач се кува за то, да кроза њ просипају со за здравље стоке.

Кад чесница буде готова, онај који је запретао извади је и на совру постави с колачем прије зоре. Вадећи је други опали пушку под зрном преко куће, за знак, да су готови бранити је с оружјем од непријатеља. Кад гдје пушка пукне, онда сусједи весело повичу: „Ено извадише чесницу!“ Онда на чесницу поставе сирац и погријано сириште.

У то доба и заоблица буде готова. Кад се с ватре скине, и тадај пушка весеље огласи, док заоблицу уза зид прислоне да се мало прохлади.

На глас пушке сва чељад морају бити на ногама и за молитву спремна, пак у соби с домаћином, у највећој побожности, Богу се помоле јер ту нема цркве ни свештеника. Кад молитву сврше, онда домаћин раздијели им воштане свијеће; своју запали на кандилу, које сву ноћ пред иконом гори, а остали запале своје на његовој. Сад домаћин стане у сриједи, а његова породица око њега. Који је најстарији између њих приступи домаћину и мирбожи се с њиме. Домаћин говори; „Мир божји, Христос се роди!“ А онај, што се љуби с њиме одговара му: „Ва истину се роди!“ Гдјекоји каже: „Жито нам роди!“ Овако се поздрављају све до светог Василије. И тако се домаћин са свјема изљуби, млађи њега из поштовања и у руку пољубе. Онда домаћин покупи од њих свијеће, све збије у један топ, пак усади усред жита у решету, и онда житом заспе и с тијем све погаси; само кандило остане свијетлећи празнику. Пак одмах раздијели им нафору, коју им пошаље њихов свештеник. Кад поједу нафору, сваки заложи помало погријаног сиришта и сира и тијем се најприје омрсе. За тијем домаћин крене из собе а за њим сва породица у кућу, те он најпрви између

размакнутијех прегорјелијех бадњака прође, а за њим сви остали прођу и опет се у собу врате. Прелазећи преко ватре свако заложи из чесног лонца по жлицу купуса, и прешавши говори: „Два огња пријеђох а трећи ме се окани.“ Како уђу у собу, одмах посједају за готову софру, све једно мушко, а једно женско, што тако не бива ни једном у години осим Божића, већ женске, или на по се морају јести, или пониже од мушкијех. Сад домаћин наточи чашу ракије[1] и почме здравити:

„Здрави сте, моја лијепа браћо! јутрос и вазда са великом срећом, да сједемо за ручак, и почмемо ракију пити у велики добри час, да нам осване Христов празник на велику радост, а са великом срећом, и у велики добри час и данас и од данас, даров'о господ Бог! Да нам дарује господ Бог добар час данас међу нас, кајно преблагоме Христу на крсту, и светом Јовану на води Јордану. — Да обрадује господ Бог ови дом и у дому домаћина и његово добро све око њега, и вас народ хришћански јутрос сунце огријало и обрадовало, даров'о господ Бог! — Првом сретном са великом срећом, а у велики добар час, на велику радост: дому, домаћину и свему роду хришћанском. Што смо устали те се мирбожили, Бог нам дао и мирност, и благост и изобилну радост данас и до вијека, даров'о господ Бог! Што смо мољеније чинили и господа Бога молили, господ нам Бог мољеније услишао, сва сагрешенија опростио, нама грјешним био на помоћи, овоме дому и домаћину, и његову добру око њега и свему роду хришћанскоме, даров'о господ Бог!“

---

[1] У Црној Ријеци обично се напија с ракијом, јер ту лоза због студени не расте. Најближе им је Мостар, ђе би вина купити могли, а то је у зиму пет дана хода далеко.

Остале здравице напијају се као и синоћ, само што се јутрос спомиње слава рођења Христова.

На трећој здравици вазда се чита слава, била божићња, или крсног имена. Кад се слава сврши, домаћин наздрави овако: „За данашњег празника светога славнога рођења Христова, да нам осване на велику радост и мирност, да нам дарује мирност, благост и изобилну радост нашему дому и свему хришћанскоме роду и данас и од данас до вијека, даров'о господ Бог. Гдје се слава славила ове године, ту се славила и до године, ми поменули славу божију на земљи, а нас поменуо сам господ Бог на небесима са својијем анђелима данашњега Христова празника, весеља и славе божије, да нас грешне весели и од сваке муке заклони и од душманске руке, да нам Бог смете душмане и пексијане, [1] да не могу наудити нама, ни крсту часном, ни роду хришћанском већ да Христов празник православном хришћанском роду буде у помоћи и у дневи и у ноћи, и на дому и на путу и сваком страшном и слободном мјесту."

Послије прве здравице домаћин прихвати чесницу и на њој сир, а на сиру цицвару, те све троје заједно међу рукама покрене трипут. Други га упита: „Шта то ваљаш?" — „Ваљам свако благо од Бога послано!" „Ваљај, ваљај, ваљај!" Сад чесницу разломи и свакоме по комад дâ, те сваки у своме тражи да што нађе. Онај, који нађе новац њему кажу: „Бићеш трговац", ономе, који нађе коњски клинац: „Бићеш сретан у коњ'ма." Ономе, који нађе сир: „Имаћеш доста оваца и смока." Ономе, који нађе савитак сламе: „Бићеш добар тежак, и родиће ти жито."

[1] Нечиста вјера! Мухамеданци!

Пошто се та срећа сврши, јестива се по реду једу. Најприје заложе чеснице и сира, пак се напију ракије. Иза тога цицвару, иза цицваре донесу заоблицу, најприје овчију, пак козију.[1] Кад изваде ражањ из брава, онда га узме један момак, те с њим додирне по леђима свакога око совре, не говорећи ништа. То се чини, да их не би бољела леђа, јер тежак највише од тога трпи. Пак испеку заоблицу и једу: од заоблице оставе главу, или врат чобанима за ужину, јер ови како ручају оду за стоком у планину, и тамо саставши се с другим чобанима заједно ужинају, и по цио дан код стоке пушкарају, играју и пјевају. Кад поједу печено онда узимају осталу ђаконију: сутлију, т. ј. пиринач у варену млијеку, скорупа слана и кисела млијека. С овим пошљедњијем мора један три пут пљуснути из жлице у греду. И то сваке године бива на Божић, да би му се рађали бијели јањци и шарени теоци.

Кумови, пријатељи и сусједи сад се походе, али најприје треба да један другог позове, другачије не ће нико ником доћи, већ да какав намјерник. Кад полазник дође пред двор дочекају га на вратима и житом поспу, а полазник поспе њих, и рече: „Добро јутро! и честит вам свети!“ Домаћин му одговори: „Дао ти Бог добро! и честита ти душа, и добро нам дош'о.“ Пошто се мирбоже, огрну га од мила бјељком, и пропуште га, те пође на огњиште гдје се пекла чесница, узме главњу од весељака, пак удара главњом о главњу, те варнице сипају као звјездице а он говори: „Да Бог да оволико даров'о господ Бог домаћину мушке дјеце, бијелијех

[1] Уносећи јела кажу: »добро јутро, Христос се роди!« А они му одговарају· »Дао ти Бог добро, ва истину се роди.«

оваца и јањаца, шаренијех телаца, жутијех дуката, изобилне радости и свакога блага, што је и Богу и људима драго, даров'о господ Бог." Ту дарује новцима весељаке, пак отален иде за совру, која се не диже сва три дана божиħна, те пије. Домаħин му наздрави овако: „Здрав ми буди, брате полазниче! првом, а сретном, да нам буде са великом среħом, све ħемо за данашњега данка, Христова светога, славнога роħења да нам доħе са великом среħом, а на велику радост овом дому, и свему роду, и народу хришħанском, даров'о господ Бог. И за сретнога нашега полазника, да нам буде дошао у ови дом са великом среħом и у велики добри час, на велику радост, даров'о господ Бог! — Да Бог да и милост божија, да нам препоручи свето роħење Христово осталијем празницима од једнога до другог у радости, да нама грјешнијем буду на помоħи, и данас и вазда, дому, домаħину и свему роду и народу хришħанском, даров'о господ Бог! И здрав полазниче! Христос се јави!" Полазник: „Ва истину се јави!" Полазник се напије, пак онда домаħину истим начином здравицу врати.

Послије један другом напијају, како који љепше зна и док их воља служи. А пјесмама божиħним све двоје и двоје веселе дом и совру. Пјесме су ове:

1.

Запјевала на планини вила,
Јасно пјева, јасно попијева,
Пјесму пјева, пјесмом секи каже:
„Секо, Косо, гдје си јутрос била?
„Гдје си била, јеси ли видјела,
„Кад заигра на истоку сунце
„Од велике славе и весеља

„Од радости Христова рођења?“
Вила вили јасно одговара:
„Секо, Јањо, на дому сам била,
„И јуче сам весеље видјела,
„Секо, Јањо, јеси л' ти видјела?
„Како Срби точе хладно вино?
„Како кољу заоблице овце?
„А дјевојке б'јеле мету дворе?
„А јутрос је још веће весеље,
„Данаске је Христово рођење,
„Домаћину свакои крсно име;
„Славиће га вас народ хришћански
„Секо, Јањо, до вијека свога.“

2.

У Божића три секе имаду:
Једна сека, што м' по двору шећс,
Двором шеће и дворове мете;
Друга сека, што му винце точи,
Винце точи и винце му служи;
Трећа сека, што му овце чува,
Овце чува и овце му јањи;
Што је сека, што му двором шеће,
Двором шеће двором попијева:
„Моји двори, од срме скована!
„Јутроске сте златом позлаћени;
„Мајка синка дочека на руке,
„Сијну жарко по свијету сунце,
„Свему роду радост и весеље.“
Што је сека, што му винце точи,
Винце точи а винцу говори:
„Рујно винце, насмијано лице,
„С тобом ће се славити здравице,
„Јутрос ми је мог брата рођење,
„Свему роду радост и весеље.“
Што је сека, што му овце чува,

Чува овце, а гледа у сунце:
„Жарко сунце, огриј моје дворе,
„И бијеле испод двора овце,
„Нек се моје запландују овце,
„Док ја одем мом бијелом двору
„И поведем овцу јаловицу,
„Јутрос ми је мог брата рођење,
„Свему роду слава до вијека
„И народу радост и весеље.“

3.

Ова се уз гусле пјева.

Сан уснила пречиста Госпоја,
Гдје се ведро небо преломило,
Проломило, па се саставило:
Гдје се гора њојзи поклонила,
Високо јој срце устануло,
До ведрога неба је допрло,
А вас свијет срцем покривала;
Гдје је стала Јордан вода хладна.
Таки госпа чудан сан уснила,
Пак дозива чобан Симеуна,
Чудан сан му редом казивала:
„Симеуне, моја вјерна слуго!
„Је ли да сам чудан сан уснила?
„Мореш ли се санку осјетити,
„Мореш знати чему санак слути?“
А вели јој чобан Симеуне:
„Госпојице, пречиста Маријо!
„Што си ноћас чудан сан уснила:
„Да т' је срце у небо допрло:
„То те господ духом задахнуо,
„Ти ћеш родит' Христа преблагога;
„Што се ведро небо проломило,
„Проломило, па се саставило;

„Прси ће се твоје раступити,
„И опет ће здраво остануги,
„На прси ћеш Христа породити,
„И опет ћеш остати дјевојка,
„Како што си и од прије била;
„Што се гора теби поклонила:
„Клањаће се са истока сунце,
„Звијезде ће на небу стајати,
„Задркташе горе и планине,
„Зелене се јеле повијати,
„Небо ће се и земља клањати
„Твом' младенцу кад се стане рађат';
„Што си срцем свијет покривала:
„Твоје чедо Бог је свемогући,
„Родиће се у лицу човјека,
„Свијету ће закон утврдити,
„Избавит' га од јада безданог;
„Што је стала Јордан вода хладна:
„Чедо ће се крстит' у Јордану
„Да би људи у светом крштењу
„Гријеха се старог опростили,
„Да не пуне душам' јад несити,
„Гдјено ј' тама у сред б'јела дана,
„Гдје с' од в'јека грјешне душе муче,
„Већ да хите у царство небесно,
„Гдјено грије од вијека сунце,
„Усред ноћи како усред дана,
„Гдје се душе праведне веселе,
„К'о јагањци по росној ливади."
Ведро бјеше, ал' се наоблачи,
Задркташе горе и планине,
Зелене се повијају јеле,
Врховима о тле ударају,
Поклони се иза горе сунце,
А звијезде на небу стадоше,
Док се Госпи недра раступише,

Она роди Христа преблагога:
Зове себи чобан Симеуна:
„Ти натакни наруквицу златну,
„И ти скини са себе хаљину,
„Прими чедо на бијеле руке.“
Док допаде чобан Симеуне
Он раскрши обадвије руке,
Из њедара чедо прихватио.
Како њега на руке примио,
Свијетлост се просу из небеса,
Разигра се на истоку сунце,
Око њега играју се зв'језде,
Смирише се горе и планине,
Исправи се сва гора зелена,
И у гори увенула трава,
Расцвјета се по травици цв'јеће,
Ударише многи мирисови —
Окади се гора и планина;
У горици тице запјеваше
Све то хвали Бога великога.
Док се јави анђел из небеса:
„Мати бож'ја, пречиста Маријо!
„Родила си Христа преблагога,
„Подај Христа чобан Симеуну
„И Јована пошљи с њим чобана,
„Нак га носе Јордан води хладној,
„Анђел ће им на Јордан изнићи,
„Да он крсти Христа преблагога,
„Рад спасења рода човјечијег.“
А кад чула пречиста Госпоја,
Она чедо Симеуну даје,
И с њим посла Јована чобана,
Те одоше Јордан води хладној.
Кад дођоше до воде Јордана,
Ал' удара брдо у планину,
Врхов'ма се преко воде љубе,

Не отпада камен од камена,
Нит' се земља у Јордан просипа,
Нит' се гране с горе одламају;
Стаде Јордан к'о тихо језеро,
Не жуберка о велике ст'јене,
Нит' отиче нит' се куд помиче.
Док се анђел из небеса јави:
„О Јоване, ти кршћени куме!
„Узми Христа на бијеле руке,
„Па загази у воду Јордана,
„Да крстимо Христа преблагога,
„То је воља Христа, нашег Бога,
„И његова оца небеснога."
Јован узе Христа преблагога,
Унесе га у воду студену,
Стаде с њиме на среди Јордана.
Анђел га је крилом прекрстио,
Онда му се сам Христос јавио:
„Крсти мене, крститељ Јоване!
„Ти ћеш мене, па ћу и ја тебе,
„То је воља оца небеснога,
„Да затвори паклу црна врата."
Крстио га крститељ Јоване,
А с небеса анђел знаменив'о,
Па изиђе из воде Јордана.
Док потече Јордан вода света,
Смирише се брда и планине,
Па одоше опет до оваца,
Сусрете их пречиста Госпоја,
Она Христа узе од Јована,
Симеуну онда говорила:
„Богопримче, чобан Симеуне!
„Сад сазови остале чобане;
„Па ви добру ватру наложите,
„Навалите велика дрвета,
„(То им реци да су им бадњаци)

„Закољите великога брава,
„Нек весеље учине чобани,
„Јер су сада свог Бога видјели,
„Што ће нама закон утврдити
„Из безданог ада избавити.
„И Пилату нас предати не ће.“
Чобани се на ноге скочише,
Прихватише велике сјекире,
Увезаше велике волове,
У велику одоше планину,
Одсјекоше велика дрвета,
Три дрвета од растова дуба,
За велике свезаше волове,
Довукоше овцам’ и торини,
Па велику ватру наложише,
Три дрвета на ватру метнуше,
Испекоше великога брава,
Ту једоше и веселише се,
Прославише рођење Христово.

Предрасуде у очи Божића и на Божић.

1. На Бадњи дан не смије се нико бити, јер онај који би кога ударио изасуо би се сав чирима. За то су дјеца у свој години највеселија на бадњи дан, почем нико их ни за што не смије избити.

2. Онај овршак од бадњака пошто се у шуми одсијече, донесе се кући заједно с горњом граном. Ова грана одсијече се, пак с њоме шушкају говеда свако по реду на приузи, док нијесу пуштена говорећи онај, који их шушка: „Пошушкам ја тебе, док нијеси ти мене, и да тече пошушка никад шушкавац, да нас сачува Бог и св. рођење Христово, и наш овај весељак, да будете вазда здраво и весело. Амин.“

3. У сутоњ Бадњег дана, кад затворају стоку у стају, стане двоје на врата, једно према другом, са уњеженим воштаним свијећама а чобани прогоне стоку између свијећа, да не би зла душа стоку урекла. У случају, да се вјетар надме, пак свијеће горети не могу, онда се у фењерима обнесу око стоке.

Будући да чобани на Бадњи дан ручају прије зоре, и тај дан не носе уза се ужину, то како дођу у вече, изнесу им колач замеђен, те га разломе на глави првог брава који нађезе, или на довратнику, пак с тога се и зове овај колач довратник. Замеђен је за то, да овце слатко љубе своје јањце. Сад колач чобани поједу.

4. У очи Божића, ноћу, кад први пијевци запјевају, сва се чељад окупају, неко у млакој, а неко у хладној води, да спере са себе поганштину, и да чист дочека рођење Христово. Кад иду за ову воду, као и за ону од чеснице, на извору кажу: „Добро јутро водо! и честит ти свети!“

5. На Божић пред ручак сва чељад с оном водом, с којом се закува чесница, мора измити очи с прекрштеним рукама, да не би могли урећи ништа лијепо и добро што им пред очи изиђе.

6. Сад се столови износе, који су у потаји сакривени били, због тога, да се не помичу на бадњи дан, да не би било ромотиње у стоци..

7. Она пара, која се нађе у чесници, навеже се на кесу домаћинску поради добре течевине.

8. У вријеме ручка изиде један под пенџер, пак пита. „Шта имате тамо?“ „Имамо доста свакога блага од Бога послана.“ „Имате ли стјеница?“ „Немамо, све једна другу изјела.“

9. Домаћин на ручку одреже од заоблице врх језика и с њим се заложи, када буде на страшноме суду с Турцима се судити, или с којим другим непријатељем, да му језик буде оштар и одрешит на обрану своје браће и народа хришћанског. — И од мозга из главе домаћин ваља да заложи, да би му мозак и ум био бистар, хитар и на свако добро помишљење отворен, супрот душманина часнога крста и закона хришћанског.

10. Од заоблице кад се извади гркљан натакне се на једно дрво, пак се зађеде у кући за рожник, нек се може наћи преко цијеле године за оне бонике, које грло заболи. Кад кога заболи грло, кроз овај гркљан напоје га три пут водом, говорећи: „Ва име оца и сина и светога духа, амин.“ И они кажу: да бонику одмах буде лакше.

11. На божић пошто се ручак сврши, онда дјевојке покупе од заоблице кости, и толико их наредају на прагу кутњему, колико има на удадбу дјевојака и у дому и у селу, свакој кости име надјену по именима дјевојака. Сад се уклоне па гледају, коју ће најприје узети торно псето. Коју прво узме, кажу: она ће се најприје удати. Коју за првом узме, она је на другом реду и т. д. Која остане најпошљедња, она ће дјевојка дочекати најдоцнију срећу. Све ово дјевојке чине кријући од домаћина, да се не би морале застидјети од њега. Ону дјевојку, којој је псето прву срећу покрчило другарице драже: „Надај се, сејо, сватовим'! по те ће најприје доћи, као пас за кост.“

12. Сад кад се лијепо расвануло, домаћица узме уже, савије га у коло, пак по сриједи поспе житом. Док навале кокоши као војска, и све се сјате у једно коло.

А домаћица каже: „Како су ми се кокоши данас сјатиле, онако ми се овце до вијека јатиле.“

13. Докле коло игра испред куће одвоје се 3 — 4 ђевојке, пак једна узме сјемена просена, те мане руком. Друга је пита: „Шта то секо сијеш?“ „Сијем просо, да просе и мене и тебе, и ту крај тебе, просо ти родило, и нас испросили. Амин.“

(Свршиће се.)

ШТА ЈЕ И КОЛИКО ЈЕ РАЂЕНО У НАС НА „ЛОЂИЦИ."

Ко би рекао да у нашој малој научној књижевности има већ седам написаних „лођика!"

Наши високоучени писци надметаху се да нас науче мајсторији како да мислимо.

И опет нас ни мало не научише.

После свију тих лођика ми видесмо где известан писац, који је и сам изложио једну лођику и критиковао другу, где тај исти писац изађе да помоћу мајсторске лођике пресуди спор о томе: да ли нам требају или не требају гвоздени путови у данашњем економном стању нашем. Па на коју се лођику позва? Ни на једну од оних седам које већ имамо, него на неку са свим другу, које код нас још никако и нема, на лођику Инглиза Миља, коју је овај написао пре двестину година.[1]

По овоме дакле можемо ли рећи да код свих седам лођика има у нас науке о томе: како ваља вешто мислити?

То можда и можемо. Скоро свака од наших лођика нагађа и учи нас о томе како ваља да мислимо. Сваки је писац или боље рећи исписивач узео да је његово гледиште најбоље и најправије и најнаучније, па према

[1] А. Васиљевић у »Србији«, 1867.

томе гледишту и учи нас да ваља тако да мислимо и никако друкчије.

Али, да л' има у нас науке о томе: каква је мисао у самој ствари, каква је у самој природи својој? Како се она развија према тој природи и према утицају спољашњега света? где су њезине границе? и на који начин објашњава она и износи на видело ово богатство свести, које се у наукама нашим светли?

То идемо да видимо.

I.

„Логика јест наука, изјасњајушчаја правила, како подобајет бесједити, и истинаја от ложних разнствујушчи разсуждавати; иначе логиканазивајетсја разумним љубомудријем (rationalis philosophia): зане логика по вјашчеј части нам дајет правила, по којима разум наш ко просвјешченију поступати може."

Тако вели Николај Шимич у својој књизи „Логика сербскаго јазика на глаголанију Николајем Шимич, венгерских прав адвокатом, свободнаго и кралевскаго града Сомбора сенатором; у две части произведена" (у § 19).

Он доста јасно осећа и дели овакву мајсторску лођику од лођике која говори о природноме мишљењу људском и назива ову лођиком „природном" а ону прву лођиком „учевном." „Логика природнаја јест способ, природи по побужденију мислити, разсуждавати и разсужденија изговарати. . . . Логика учебнаја или ученијем полученнаја логика јест наука, правила нам подајушчаја, по којима мислити, наша истиннаја мишленија и разсужденија изговарати, да и таковаја ко желајемому на-

мјеренија концу привести можемо. На примјер, како что по учебној логики доказујемо да јест Бог.“ [1]

Али Шимич не остаје само на овоме него позива људе „да употребљајем ученијем полученују логику, а не природнују.“ [2]

А и како не би кад „многих философов по мњенију, ниње сказанују логику наименовати можемо: да јест орган, или орудије к наукам: двери или ногоступ во љубомудрије: воспитателница, судија наук, и љекарство разума.“ [3]

Ова се лођика дели на два дела, на „логику умозрителнују (theoretica) и на употребителнују (practica).“ [4]

Један се део ове лођике тиче свих људи који мисле и казује им како ваља да мисле. Други се део тиче посебице учевних људи. „Умозрителнаја логика јест наука которaја мислеј человјеческих дјејствија и такових својства изјасњајушчи, обшчаја ко разсужденију и умствованију правила толкујет. . . . Употребителнаја логика јест наука, которaја пут показујет, по којему человјеческе мисли ко изобретенију истин и изобрјетених истин ко разсужденију поступати долженствујет. . .“ [5]

У самоме излагању лођике почиње се овде одмах са „представама“ као са нечим готовим у свести.

Од куда су те представе? Каква је природа њина? Имају ли оне и колико имају сродности са стварним светом?

О томе се овде не спомиње. Обично се остављало и оставља другој оделитој науци, тако названој „психоло-

[1] Логика Шимича, §. 20.
[2] Шимич, §. 23.
[3] Шимич, §. 24.
[4] Шимич, §. 27.
[5] Шимич, §. 28. и 29.

гији“ да она то накнадно изјасни. А овде се у лођици одмах ево узима предмет стварни и предмет представе као једно исто. „Вешч, о которој у мисли представленије твориш, називајетсја представленија предмет.“ [1]

Али без довољне приправе, која ће објаснити природу и значај саме представе, морао је да буде помешан овде и сам појам, који значи разликовање и разумевање какве ствари, помешан са простим понављањем или представом какве ствари. „Какове нибуд вешчи во умје без всјакаго потвержденија и отрицанија изображеније Греци називајут по их глаголу „идеа“, Латини „ноцио“, либо „репрезентацио“, а ми назвати можемо представлонијем или поњатијем.“ [2]

Та збрка појма и представе чини се овде као да је ствар са свим незнатна и да тек цепидлачење иште да се људска свест сече у овако ситне комадиће и да их разликује међу собом. У ствари није тако. Из ове мале збрке од представе и појма излази цела она збрка научна, око које се философи толико препираху и толико препиру. Ако ми „какове нибуд вешчи во умје творимоје представленије. . . називамо. . . простим поњатијем“ [3] онда нема на свету тога што ми не бисмо знали и разумели! онда би свака изговорена реч, сваки површни поглед на ствари, сваки „једноставни“ замишљај наш, коме не умемо да разликујемо ни делове нити пак свезу са осталим светом, при свем том незнању улазити могли у науку и звати се нашим знањем. Онда би „недељива“ душевна сила, „апсолутна“ светска снага и

[1] Шимич, §. 34.
[2] Шимич, §. 33.
[3] Шимич, §. 35.

остале независне „суштине“ с правом се могле називати „знањем“ нашим!

Нема дакле овде пред нама означене границе одакле настаје свест. Али и да узмемо да је почетак од „јасне“ представе, која „довољнаја имат знаменија ко различију представленаго предмета от прочих“,[1] ипак остаје нерешено питање: докле се мора ићи са набрајањем знакова у каквоме предмету, и за што баш дотле а не даље? И настаје питање: какве особине морају имати ови знаци којима одређујемо јасноћу кога предмета? Може ли се на прилику склопити појам од самих знакова „бесконачности“, „безграничности“ и „чистих идеја?“

То су све каменови за спотицање кад лођика није у напред решила питање од куда су представе, каква је природа њина и колико имају оне сродности са стварним светом.

И још нису то сви каменови? Главни долазе тек сада. „Предмет двојаким образом понимајетсја, то јест: или предмет дјејствително сушчествујет или возможно јест да сушчествујет; почему перваго образа предмет називајетсја дјејствително-сушчим (existens), а втораго образа предмет именујетсја возможним. . . На конец некија предмети чувствами понимајем. На примјер солнце, луну. А њекоторих предметов својства разумом и разсужденијем досјагнути можемо. На примјер: да доброје воспитаније человјеку приносит великоје шчастије, то по разуму и разсужденију познати можемо.“[2]

---

[1] Шимич, §. 38.
[2] Шимич, §. 55.

Отуда бива овде да наша истина постаје „треобразнаја.“ Тако „истина метафизическаја јест тјех согласије которaја по довољними и достаточними истине знаци вешч тако састављајут, да вешч никоим образом ложна бити не может .... Истина ефическаја јест бесједи с говорјашчаго мислију согласије, или јеже ли кто тако говорит како что мислит.... Истина логическаја јест мислеј со предметом согласије, или јест ли такови јест предмет, какови ти теби представљајеши. На примјер: јежели ти теби во умје страст печали представљајеши овако: да печал јест страх будушчаго зла о состојанији, то истину говориш, јербо поњатије, котороје ти теби о печали воображајеши, соотвјетствујет тобоју представленој вешчи.“[1]

Отуда бива да нам и сама „извесност“ постаје „треобразнаја.“ Тако „метафизическаја извјесност јест которaја из метафизических знамени предлагајетсја. На примјер: да бог јест праведен .... јестествословнаја извјестност јест, которaја из јестествословних знамени происходит. На примјер: да вода чрез решето истекајет .... Међуљуднаја извјесност јест, которaја человјеческаго разумјенија по набљуденију подајетсја. На примјер: да Бјелград во Сербији сушчествујет јако началствујушчи град...“[2]

Отуда бива најпосле да су нам једне представе „зрителне“ и „нераздјелне и јединствене“, јер нам долазе опитом. А друге да су „умствене“, јер долазе тек „помошчију разума од зрителнаго представленија.“[3]

---

[1] Шимич, §. 176. 177. и 178.
[2] Шимич, §. 185.
[3] Шимич, §. 230.

Поред оваке деобе и излагања нашега свесног живота ми немамо баш никаква ослонца за истраживање и дознавање истине опште и непромењиве у свету. Ми не знамо колико има стварности у знању нашем и не знамо какво мерило по коме ћемо оценити ту стварност и савршено је оделити од просте „возможности.“ А најмање знамо шта ћемо радити кад нам дођу у судар једна с другом „известности метафизичке, јестествословне и междуљудне“ и кад се побркају међу собом „истине“ метафизичке и етичке и лођичке!

Душа ваља, кад бисмо се помучили па сами у својој глави посастављали реченице, које су растркане час овде час онде, могли бисмо начинити неку малу ако и тамну целину од онога пута, којим би по овој првој лођици нашој требало да иде човек у тражењу истине.

Преводилац и прекрајач ове лођике био је адвокат, па с тога се у лођици „употребителној“ више и обзирао на вероватноће и сведочанства при излагању истине, него ли на говор о методици научној.

Он излаже пет „опита ко средству орудија“ [1] и свако „орудије. . . состављајетсја из њежних . . . частиц, которих посредством“ добијамо ми разне осећаје.

Сад, кад хоћемо да познамо „предмета подлиност“, онда то можемо „двојаким образом . . . сирјеч: опитом и доказателством . . . опитом називајем таковоје познанија средство, по којему каковаго нибуд предмета представленије, или идеју познајем . . . . Доказателство јест из прочих истин јасним образом учиненоје истини произведеније. На примјер: Бог јест сушчеје совершењејшеје.“ [2]

---

[1] Шимич, §. 228.

[2] Шимич, §. 223, 224, 225.

„Опит“ се дели на „всенародни или обшчи“ и на „учени или художествени.“ А за оруђа телесна вели се да нас у томе не варају, јер њине утиске узима као просто градиво. „Чувства, потребностеј при вниманију, јест ли толко вниманије скоропостижним образом не употребљајатсја“, нас прелстити не могут: зане прелстити значит то, когда ложноје предлагајетсја и потверждајетсја; но чувства, појелику чувства сут, ни потверждајут ни отрицајут, следователно чувства нас прелстити не могут.“

Овај опит не остаје на самоме градиву, кога су донела телесна оруђа, него се развија сада у разне вероватноће од којих има више видова, као: „вјеројатије повјестноје, (probabilitas historica), јестественоје (physica) списателеј толковалелноје (hermeneutica), гражданскоје (politica) и употребителноје (practica)“.[1]

Ту се већ наилази и на праву индукцију, која је главна полуга у истраживању истине у свету, на прилику: „јестественоје вјеројатије бивајет тогда когда по многим природи дјејствијам и јавленијам доводимо некују јестественују причину, по которој дјејствије производитсја. Јестественоје вјеројатије употребљајемо когда толкујемо причини; на примјер: по чему раждајетсја дуга, за что дождит, за что восходит зора, и за что вјетри бивајут. О чем види пространо г. Стојковича физику на сербском јазику. Дакле Сербли имјејут уже физику? Слава богу и хвала Стојковичу!“[2]

Уз ову вероватноћу спомињу се и докази који је утврђују. „Понајбоље сего вјеројатнаго доказателства

[1] Шимич, §. 244.
[2] Шимич, §. 261.

ко полученију нуждно јест, да би человјечески разум по многообразному вешчеј опиту и разних вјежеств по имјенију, способност приобрјео, и по сицевој способности вјеројатнаго доказателства ползоју ползоваосја: а по најлучше относително до вјероја̓тија смотрјети надлежит, имјејет ли наше предложеније прочих истин со согласијем своје согласије.“ [1]

И вели се да је велика „полза“ и „вјеројатнаго по подобију доказателства . . . зане ми, что нам во јединственом случају подобајет творити, то из подобних прежде бивших случајев разсуждаја доводим, на примјер: По чему знајем наших умерших погребсти? јербо надјејатисја не можем, да наши умерши с Лазаром воскреснути будут.“ [2]

Али поред ове целине, коју попуњава суђење наше по вероватноћи, ипак се у овој лођици тај пут нашега истраживања зове простим „веровањем“, а још се не подиже на ступањ правога знања. Нема ту ни спомена о нравим законима истраживања, о законима ухођења, који чине основ свој даљој радњи извођења или силогистике. О тако званој индукцији или о ухођењу говори се овде само на једној страни листа и иште се да се најпре потпуно поброје делови, па да се тек онда о општем и о целом што са поузданошћу може рећи, иште се дакле просто понављање онога што је већ једном исказано, а не казују се начини да се истражи оно што није познато.

И премда се у овој лођици нигде не говори о разним на супрот положеним „силама“ у свести, опет се нигде не говори ни о заједници и општем основу свих њезиних

[1] Шимич, §. 245.
[2] Шимич, §. 265.

појава, него се узима поред доказа „котороје опитом и чуствами доводит сја: либо котораго јасни истине довод из посљедујушчаго (a posteriori), по нашему токмо мишленију подајетсја", још и „доказателство не опитом доказивајемоје", које „јест јасни истини довод друге истине из составленија, токмо по нашему мишленију произведен: или јест такоје предложенија и доказателства требујемоје, котороје из аксиомат, обшчих предложени и из опредјелени доводитсја"[1] дакле се узима и неко знање које је готово искрсло у свести нашој и коме не знамо основа и доказа.

И премда се узети може да тиме што се вели да „чуства" нити потврђују нити одричу да се тиме хоће да каже стварност њихова, опет остаје много већа вероватноћа да је се тиме хтело рећи да су утисци наши само просто градиво, које се може прекрајати и дотеривати како год хоће наш „ум." А онда куд и камо стоји удаљено питање: од куда томе уму закони његови? И колико и какве сродности имају они са законима оних ствари које ми казујемо нашом свешћу? јер, и у овој лођици се изриком спомиње да ми не казујемо речима само стање унутрашњости наше него и стварне појаве светске. „Појелику представленија уму нашему вешчи представљајут: по толику слова не токмо воли нашеја намјеренија; но и намјерени предмети означајут, из чего сљедујет, да би ми тако слова употребљавали, чтоб други с којим говоримо нас разумјели, чтоб ми и представленијам и вешчем сходнаја означенија изговарали, иначе сија не наблюдајушчи или невјежами или лажами назватисја будемо."[2]

[1] Шимич, §. 236 и 235.
[2] Шимич, §. 64.

Рецимо још на послетку да се овде у одредбама, којима треба истумачити и одредити коју ствар, по највише не казује ништа друго но само просто тумачење имена оне ствари. И да се закони, које ваља на видело да изнесемо, обично пропраћају са оваквим разлозима: „правила, по којима умствованија састављена бити долженствујут . . .“ [1] Онда је ту већ јасан одговор на питање: је ли ова лођика доследна остала оној уској одредби, коју је и сама написала на челу своме, је ли или није она прост, самовољан и неоправдан указ о томе како ваља мислити.

II.

На 40 година после Шимича појавио је се Бранковић са својом књижицом „Мисловловље или логика за младеж, посрбио Константин Бранковић, редовни члан друштва србске словесности. Издало друштво србске словесности, у Београду, 1849.“

Кад бисмо се запитали колико је корачаји напред отишла ова мала лођика, онда не бисмо умели дати одговора на ово питање. Могли бисмо само одговорити на питање: колико је корачаји натраг остала ова лођика.

И у њојзи „логика . . . није ништа друго него . . . наука која нас учи како треба мислити, да се не би у испитивању истине преварили.“ [2]

Све остало не само да није назадније него је још и напредније и боље у оној старој лођици!

---

[1] Шимич, §. 103.

[2] Мислословље, стр. 1.

Тамо се „помоћу ума“ а на основу осећаја долази до многих одлучнијих знања. А овде су „све мисли наше производ разума и ума.“ [1]

Тамо се у излагању мешају представе са појмовима и говори се о „представама јасним и тамним.“ А овде се изриком говори о „поњатијама“, како баш она могу бити не само и јасна и тамна него да може бити и „сметених поњатија!“

Тамо се бар спомиње индукција или ухођење које је основ целом научном испитивању. А овде о томе ни спомена нема. Само се о „аналогији“ казује неколико речи: „Кадкад се оснивају закључења на самој подобности (аналогији), н. пр. наша је земља планета, но на нашој земљи има обитатеља, и по томе треба закључити да и на другима планетама има обитатеља.“ [2]

Тамо се казује да оруђа телесна у опште не варају. А овде се вели: „Ми ништа тако разговетно несваћамо као то што видимо, чујемо, осећамо, миришемо, окушамо, пак шта више ни само то свагда добро не сваћамо, будући нас често варају наша чула, ми често невидимо и нечујемо добро.“ [3]

Тамо се има поверења у истину, а где ове нема онде се бар вероватноћа излаже. Овде се на против вели „На жалост, мора већа част поњатија неподробно разговетна остати, поне за оне, који са свим несваћају смисао свију речи.“ [4] „Но јоште је горе с одлученима поњатијама, то јест са поњатијама такови ствари, које непадају у чула, и које ми само по имену (!) познајемо,

[1] Мислословље, стр. 3.
[2] Мислословље, стр. 27.
[3] Мислословље, стр. 30.
[4] Мислословље, стр. 6.

као н. пр. богатство, верозакон, добродет, срећа, лепота, велики, јаки, добротворан и т. п. које речи сваки друкчије сваћа и сваки себи што друго под њима помишља.“ [1]

И на послетку завршује ова нова лођика са разглаголством коме је наслов „немогућност у свему оно што је истинито постизавати и увиђати.“ [2]

Када запитамо „шта је то разум и ум?“ нама се овде не одговара са узроцима, из којих ове две душевне појаве постају, него се оне узимају као неке особите „моћи.“ „Разум је моћ душе наше, по којој можемо себи какву ствар јасно представити . . . Моћ којом закључујемо назива се ум.“ [3]

И опет тај разум и ум, при свем том што су овде изнесени као особите моћи опет се доводе после до ничега! Јер „сваки човек има разум и ум, и он их зна доста прилично и без упућивања употребити, као што доста прилично говори и без правила свога матерњег језика. Но ко оће да се од погрешака у мишљењу сачува, тај мора познавати и прилике у којима се разум или ум на погрешку навести може. Ове се показују у мислословљу, које је за мислитеља од прилике то исто што језикословље за беседника.“ [4]

Кад дакле разум и ум потребују „упућивања“ онда шта су они!? Где је тај судија који ће пресудити да ли је нешто учињено по „упућеном разуму“ или по неупућеноме, погрешноме? И ако је „мислословље“ тај судија, од куда му је власт и право? Не иде ли ово

[1] Мислословље, стр. 31.
[2] Мислословље, стр. 34.
[3] Мислословље, стр. 2.
[4] Мислословље, стр. 2.

правце богословскоме средњевечном презирању сваке истине, коју истину није какав „ауторитет“ благословио?

Наука дакле нити може нити има власт и право да „упућује“ разум, него само да излаже шта је разумно а шта није, шта се може назвати разумом и умом а шта не.

Само надутост, која је хтела у пркос свакој правој лођици да се оцепи од свега осталог света, од свакога другога живог створења, само та надутост могла је узимати да „сваки човек има разум, — само што није упућен.“ На против, у ствари је са свим друкчије. Сваки човек може да има и да покаже разум, кога остала створења показати не могу, јер немају средства за развитак његов, али донде докле човек није „упутио“ и развио тај разум, дотле су човечија дела непрестано неразумна и дотле је и он сам једнако неразуман као и остала створења светска, и још неразумнији од њих, јер она бар умеју на урођен или привикнут вешт начин да задовољавају своје потребе, које су врло малене.

Иначе, кад би сваки човек већ долазио на свет са готовим разумом, па би само ову „особиту моћ“ његову ваљало „упућивати“, онда би ли у свету било чега неразумнога ако га је само човек замислио или урадио? Не би било! Било би само разно упућених и погрешних или непогрешних разумних дела. Сваки човек морао би да има разум и ум, а разум и ум не би се разликовали од простога мртвога градива, које тек други морају да „упућују!“ Човек би овде при свој надутости својој био осуђен да буде роб неколицини тутора својих, а своме рођеном разуму и уму не би могао с правом тражити ничије поштовање.

Исто је тако погрешно изложено овде и „поњатије." Ту не можемо рећи да је писац заборавио оделити појам од просте представе. Он вели: „представа којом ја сваћам штогод више него ли голи образ зове се поњатије или сватање."[1] Али ако при свему томе појам може да буде и јасан и таман, онда он може бити и схваћање и несхваћање у исто време. По чему се онда дели знање од незнања, кад знање може да буде и „тамно"!?

А од куда је ова збрка? Она је истекла само из ово неколико речи: „Све суштествујуће ствари јесу појединe ствари."[2] Овакво тврђење није и не може бити истинито. Почнимо само са разглабањем, анализом ма које ствари, коју пред собом или видимо или замишљамо, па ћемо се уверити да је свака наша ствар састављења из множине других ствари, или бар ако нема других ствари са особитим именом својим, а оно има разних делова и разних особина те исте ствари. Сад настаје питање: колико смо тих разних ствари или „знакова" ми склопили у једну извесну ствар којој смо особито име дали. Па ако ми знамо све те знаке онда знамо и целокупну ствар и имамо „појма" о њојзи. Ако ли не знамо све знаке којој ствари, који знаци у једно чине и свезу и разлику њену од других ствари онда немамо појма о тој ствари, него можемо имати појма само о неким посебним деловима или знацима њезиним, дакле појма о са свим другим стварима. Ето такво знање других ствари и незнање оне ствари целокупне, која је пред нама, учинило је да је у овој лођици, као и у свима њезиним

[1] Мислословље, стр. 3.
[2] Мислословље, стр. 7.

сестрама збркано уједно и схваћање какве ствари и у исто време тамноћа.

И при свем том што се у овој лоѓици оделио појам од представе, опет се види да их писац није умео на делу да разликује. То се види по примерима који се наводе као појмови, а они су прости осећаји. Мирис руже и кус поморанџе или соли писац је помешао са „појмом“ о тим стварима. И, с друге стране у место да дође на закључак који му тако близу стоји, на закључак да без осећаја не може бити ни појма, који нам се јавља као сложај више знакова или осећаја, он вели да може бити појма и о ономе што нисмо никада осетили ни по деловима својим, — али се тај појам без појма, то знање без икаквога знања зове „сметено поњатије“!!

А какво може бити „знање“ по самим одлучним појмовима, ако ми не знамо у исто време и осећаје из којих су ови појмови склопљени, о томе се у самој овој лоѓици налази најзгоднији пример. „Кад какав ученик чује да су највиша брда у Швајцерској преко 14.000 стопа висока, то шта он при томе помишља? Та он ни то незна колико је стопа висока црквена кула у његовој вароши? Но кад он разуме да ова износи једва 200 стопа у висину и да би се по томе такови 70 кула једна на другу у висину поставити морале, пак да би се висина од 14.000 стопа получила: то ће он онда висину швајцерски брда нешто боље схватити моћи. Из овога се довољно видити може, да многи људи изговарају речи ако и незнају што оне значе, или ако се и не слажу између себе о значењу њиовом, јер они су од саме младости навикнути са самим звуком речи задовољавати се.“ [1]

[1] Мислословље, стр. 32.

Није ли ово најбољи доказ да није само „први начин, по коме се ми о истини ствари уверити можемо: сматрање ствари, ако оне у наше очи упадају“ [1] него да је ово и први и последњи начин.

Кад би истина било да „све ствари непадају у наша чула (премда нас и ова могу врло лако преварити). Тако ја могу себи са свим погрешно поњатије начинити (погрешно мислити) о чести, искрености, штедљивости. Такова се поњатија зову одлучена поњатија, и она су знаменит извор погрешака“, [2] — кад би истина било, да ми о части, о искрености и штедљивости не говоримо по својим утисцима и по оним узроцима и последицама у којима се ове појаве јављају у друштву људском, онда који би био тај који би могао довести на меру погрешке наше, који би могао казати: овако је у ствари и није друкчије!?

Још да споменемо како се у овој лођици вели да „изјасњења“ ваља разликовати од голих описивања, и како се при свем том налази овде и оваквих изјашњавања: „Кад ми погледамо на висеће изображење (лик) књаза и посмотривши га рекнемо: ово је изображење налик (на књаза), то се онда каже да ми судимо или разсуђујемо, а само то изречење или изложење зове се разсуда.“ [3]

Даље се вели да изјашњавања не треба да буду „из равнозначећи изражења“, а овамо се цело суђење своди на ово: „Кад ја кажем: сви су људи смртни, а ја сам човек, то сљедује из ове две разсуде са свим природно

[1] Мислословље, стр. 28.
[2] Мислословље, стр. 28.
[3] Мислословље, стр. 12.

закључење: дакле сам и ја смртан. Ум наш увиђа да то што се изриче о целом виду или роду мора вредити и о свима појединим стварима које се под њима налазе."[1] Своди се дакле не само изјашњавање него и цело суђење о каквој ствари на просто понављање онога, што је већ један пут речено у главном ставу!

Осим тога што се о ухођењу овде и не спомиње, није ни самом извођењу показан прави облик ни значај. Суђење по силогизму своди се овде на просто класификовање, на просто казивање о врстама онога што већ приличи роду. А у правом извођењу није главна ствар увршћивање, него је главна управо „средња ствар", коју ми употребљујемо као мерило, по коме ми меримо остале две ствари, те тако казујемо колико оне приличе једна другој.

Најпосле да споменемо чуда ради и ово неколико речи које најмање приличе науци о истини: „У многима случајевима није са свим ништа за нашу срећу нужно, да ми докучимо истину. Ја неморам н. пр. знати како постаје жито из свога семена, како влага у земљи и ђубре на њега дејствују; доста да моја њива мени доноси плодове којима се ја надам. Ја треба само да знам, како се жито и т. п. сејати и даље радити мора, а то није тешко. Мени није нужно знати, како може мој желудац јела скухати и цело тело хранити, ако ја само знам која јела најбоље хране, која су најздравија, и од куда ћу ја њих набављати."[2]

Лепа би то утеха била за нашу „моћ" разума и ума, кад бисмо ми тражили истину само по гледању на оде-

[1] Мислословље, стр. 18.
[2] Мислословље, стр. 34.

литу срећу или несрећу своју! Па још кад би могло бити истина оно што се говори о задовољавању са плодовима, не гледајући на њиву која им је основ и извор! Ја шта ћемо кад се непромишљеном радњом исквари и исцрпи њива наша, па ми на један мах видимо да није „доста“ да нам она само „доноси плодова“ а за остало да се не бринемо! И у чему се онда разликује човек од оног игумановог самароносца,[1] који плеву гризе и зна шта гризе — ако човек хоће само да дозна „која јела најбоље хране.“?

Ето такав је поглед на науку у овој лоћици, на којој пише да ју је на свет издало „друштво српске словености“, и која на крају, поред искреног савета ђацима да не мисле да је њихово изображење свршено кад из скамије изађу, чита им још и придику: „Њихова надменост попуњава им место науке; колико су мање научили и схватили, у толико су већма безобразни, будући никако и не снивају о томе колико би јоште учити требало. Они безбрижно често одговарају на најтежа питања, која само највећи наученици са устручавањем додирују. Будући су срећно прешли преко каквог брежуљка то онда држе да се могу испети на највише, најуспоритије брегове.“[2] Ако се ово доиста догађа онда се може слободно рећи да нико не носи на себи у томе већи део кривице, него што га носи онај исти правац науке, по коме је ова мала лоћика израђена, правац који само изјашњава речи па мисли да је и стварна питања изјаснио!

Још се вели овде да „не треба лако и брзо (!) штогод за истинито и известно узимати, да се неби пре-

[1] Види »Доситијева дела.«
[2] Мислословље, стр. 37.

варили“,[1] као да мењачи новаца на прилику не израчунавају за тренутке много поузданије оно исто, око чега би се други мучили читаве часове! И на послетку се завршује да „никад неваља кога презирати, кога гонити само за љубав **истине**“, — него ће се ваљада борити људи за љубав неистине? . . .

III.

На скоро за овом књижицом похитао је Бранковић да напише: „Мисловловље или логика, за прво годишње слушатеље мудрословља у лицеуму књажества србског, израдио Константин Бранковић, професор философије, члан школске комисије, прегледано и одобрено школском комисијом, у Београду, 1851.“[2]

„Предговор“ се овој књизи почиње овако: „Предписаније високославног попечитељства просвештенија од 13 Јулија, 1849. П. Н. 572, којим се свакои професору лицеума К. С. налаже да своје предмете за печатање приуготови, подкрепило је у мени при израђивању предстојећег дела оно **побуђење** које ме је определило било и на приуготовљавање за печатњу основног мудрословија.“

Одредбе су у овој лоЋици већ много потпуније него ли што су биле у оној малој. Тако се у одредби лоЋике већ помињу закони мишљења: „Мисловловље јест наука у којој се излажу првобитни закони оне моћи нашега духа која се зове мишљење.“[3] Овде се лоЋика није још

[1] Мисловловље, стр. 38.

[2] По овој лоЋици било је суђено да се »изуче« читави нараштаји, који су слушали у Лицеју београдском до 1866 године.

[3] Мисловловље, §. 1.

попела на ступањ са кога се излаже природа целокупне свести људске, али је се бар толико попела да говори о стварним законима, које лоѣика износи на видело.

И појам се овде боље одреѣује: „Поњатија (Begriffe, conceptus, notiones) јесу представе, које постају скопчавањем други представа, сљедователно које постају примањем чега представљеног различног у једност свести.“ [1]

И расудак се веѣ јасније одреѣује: „Разсуѣивати (urtheilen, judicare) јест мислити и определавати како се два поњатија једно према другоме имају, т. ј. да ли се измеѣу себе слажу или се не слажу. Разсуда састоји се дакле у определеном представлању тога одношења и зове се, кад се речима изрази, мислословно изложење (logischer Satz).“ [2]

И суѣење је добило мало сталнију одредбу: „Закључивати јест изводити истину или лажност какве разсуде из истине или лажности једне или више други разсуда, које веѣ познајемо као истините или лажне.“ [3]

И појављује се веѣ овде тежење да се разум и ум не представљају као неке особите готове моѣи, него као појаве душевне: „Будуѣи да ми предпостављамо да свака дјејателност нашега духа која што значајно на себи има и из неке известне моѣи као свога извора произлазити мора; то се може и моѣ мишљења, у колико се њена дјејателност појављује у самим поњатијама, назвати разумом, у колико се појављује у разсудама: силом разсуѣивања, у колико се пак појављује у закључе-

---

[1] Мислословље, §. 13.
[2] Мислословље, §. 36.
[3] Мислословље, §. 57.

њима: умом. Но ове моћи никако не треба сматрати као такова начела дејателности која се узајмно искључавају: Јер кад се управо узме, то ће се видити, да сила разсуђивања није ништа друго но разум и ум.“ [1]

Али то је све.

Баш да и пређемо ћутке преко питања шта је мислила ова лођика кад се није задовољила са излагањем општих закона мишљењу, него спомиње неке „првобитне“ законе, опет се не сме пређутати да она сама говори мало по даље како не тражи законе по којима бива мишљење, него „законе, по којима се оно као дело духа управљати има.“ [2] Па и одмах јоште у првој одредби не остаје се при њојзи, него се она у исти мах поправља по старом калупу: „Будући да се моћ мишљења разумом назива, то би се логика могла назвати и науком о добром (законима сходном) употребљавању разума“, [3] као да се разум и лудо употребљавати може и као да он и онда остаје разум кад лудо мисли, или говори, или твори!

Још кад нађемо где се спомиње „нездравље разума“, [4] онда видимо да је са свим случајно било и остало оно тежење да се разум представи не као готова засебна моћ, него као извесна душевна појава, којој се одређене особине знају.

И при свем том што је појам одређен као „различност у једности“, опет се и овде понавља како може бити и „са свим тавних поњатија“ [5] и понавља се како

---

[1] Мислословље, §. 12. прим. 2.
[2] Мислословље, §. 3.
[3] Мислословље, §. 1.
[4] Мислословље, §. 134. прим.
[5] Мислословље, §. 22.

може бити и таквих појмова у којима никакве „различности“ нема, као: „Поњатије просто зове се оно, кога је садржина тако мала да само један једини знак у себи садржава, која се даље расчланити неможе на друге један од другог различне знаке. Тако поњатије бића (јестества — суштествовања у ствари или у мислима) јест просто (!?)“ [1]

У расудима као и пређашње лођике тако се ни ова ни мало не брине да казује на основу чега се слажу или не слажу два појма, и да изнесе на видело да ли у расудима казујемо ми како стоје две представе као личне представе наше једна према другој, или казујемо како стоје један према другом они предмети које оне представљају?

А ако суђење и по мишљењу ове лођике не ради ништа друго него само „показује извесност једне разсуде као нужно сљедство из друге разсуде“, [2] коју ми већ знамо, онда се доиста оправдати не може за што је сто двадесет и три страна у књизи заузело само излагање оваквога простог понављања онога што смо већ знали, а још се мање „из овога увидити може, колико су закључења неотложно нужна за науку, а по томе и колико је нужно познати законе закључивања“, који се овде оснивају само на бајаличкој игри речи.

О законима, по којима се наше представе међу собом везују, о тако названој асоцијацији спомиње се овде тек при крају књиге и то у „мислословним болестима“! „Будући се представе у унутрашњем чулу и неотично по равновремености, узасобству, подобију и противополо-

[1] Мислословље, §. 18.

[2] Мислословље, §. 57. прим. 1.

жењу једна с другом сајужавају — што називамо законима неотичног сајужавања мисли (leges associationis idearum), то се из ове околности, којом се посао мишљења често подпомаже, погрешке у мишљењу могу породити.“ [1]

О ухођењу или индукцији као основи свега даљег суђења нашег спомиње се тако исто тек при завршетку и назива се индукцијом закључак од „видова“ на „родове.“

И још се вели „наводно и од подобности изведено доказатељство принадлеже к вероватним доказатељствима, и што се у искуственим наукама на њима оснива, може истина врло вероватно, ал' ипак неможе никад са свим известно бити.“ [2]

Ето главног узрока за што се овде при излагању душевних појава није потражио најпре стварни основ, ето за што су природне науке биле презиране и занемариване од присталица оваквога сакатога погледа на људско искуство, које у ствари јесте и остаће увек основ целом даљем истраживању. Овде се давало потпуно поверење само тумачењу познатих речи и понављању већ познатих појмова, а осећаји људски, без којих нема ни свести, а искуство људско узимало се само као проста „вероватност“ и није се ни потражио начин како би се ова вероватноћа узвисила до потпуне извесности.

Али кад би овако са индукцијом у ствари стајало, онда доиста ни науке ни знања па ни лођике не би могло бити. Ниједан човек није се родио са „готовим законима“ у памети, него је тек дуго времена прошло док

[1] Мислословље, §. 132.
[2] Мислословље, §. 149. прим.

је род људски дознао да има неких закона у њему и у свету около њега, док је дознао да он не зависи само од својевољне ћуди једне или друге ствари, којој је се у први мах почео био клањати и молити је.

Пред утисцима које је покретом својим пробудио спољашњи свет у мозгу нашем, пред тим утисцима који се као „искуство“ појављују у свести нашој, не може бити говора о каквим урођеним законима мишљења, не може бити просто с тога, што онде где нема градива, које ће се уређивати, где нема онога, који ће у реду стајати, ту не може бити ни самога урођенога „реда“ ни правила, тек при борби и спајању утисака наших излазе на видело правила и закони који савршено одговарају, или бар теже да одговарају законима целога осталога стварног света.

Правилност свих на свету појава чини те се она појављује и у свесном животу нашем. То је вечита особина вечите и неистрошљиве природе, по којој оно што се један пут појавило мора се увек на исти начин појављивати, ако се никакви услови изменили нису.

Наравно, ко ово или не зна или у својој надутости и презирању природе не ће да зна, тај узимајући душевне појаве као нешто са свим одвојено од телесних, мора да узима и лођику као науку одвојену од свакога истинскога света, те тако мора силом да прибегава врдању и забуни па да поставља неке законе као већ „готове“ у нама, јер он не може да се ослони на сталност утисака наших који споља долазе, а другога основа законима мишљења нашег не уме да покаже.

Тако ми видимо и овде да се одмах у почетку лођике прокламују неки готови закони, нека „првобитна на-

чела“ из којих се после изводи цела наука о свести. Оваквих „основних закона мишљења“ набраја се 5 у овој лођици и то: 1, начело савршене равности, 2, начело положења, 3, начело противположења, 4, начело скопчавања, и 5, начело односне равности.

Из почетка изгледа као да на прилику начело „савршене равности“, то најпростије и најувиђавније начело, излази само собом на видело као следство из саме природе појма. Кад смо ми саставили какав појам онда он и није ништа друго него оно што смо саставили, дакле оно исто што су и сви знаци из којих смо га саставили, те по томе „поњатије какве ствари и сви њени знаци морају се сматрати као једно другом са свим равна или истоветна. Ова се равност или истоветност означава обрасцем А = А, који се у сљедујућем положењу може изразити: свака је ствар сама себи равна.“ [1]

Али тај „основни закон“, и други који за њим иду, стајао би само онда „готов“ у свести нашој кад би и појмови у њојзи од искони стајали. Само у искуственој радњи нашој ми учимо и опажамо овај закон, и кад у нашим осећајима не би правилности било, онда је не би могло бити ни у свести нашој.

Једна једина правилност у свету, из које све друге извиру, то је: вечитост, непотрошљивост и остајање његово у свима променама. А та правилност мора се тек опажањем сазнавати и учити, те да нам она дође до потпуне свести.

За ту природину правилност пак не ће ни да разбира ова „наука о првобитним законима мишљења“, него брише искуствени траг својим „основним законима“, са-

[1] Мислословље, §. 6.

вршено делећи искуство од „чистог ума.“ „Доказатељства по своме вештеству или су чисто умна (reine Vernunftbewëise, argumentationes a priori), или искуствена (Erfahrungsbeweise, a posteriori (!?) empiricae). Она се изводе из општи основоположења или начела ума; ова (искуствена) се пак изводе из примећавања, т. ј. из онога што се дознаје из искуства.“ [1]

Тако излази да се „при сваком доказатељству мора што било предпоставити или као већ доказано или као таково које нити се може доказати нити потребује доказивања и по томе што је непосредствено известно. Да ли такови истина има о томе мислословље неможе одговора дати. Но само толико даје се већ по самоме мислословљу увидити, да се доказатељства немогу у бесконачност продуживати. Ово би пак било кад би се све један основ на другоме а овај опет на другоме и т. д. оснивао.“ [2]

Где је дакле граница оваквоме продуживању у целокупној свести нашој? Па ако нема сталне границе, онда где је тај општи ослонац на коме се може назидати наука наша, кад се у лођици овој вели, да се на искуству „никада“ назидати не може? „Кад ми што било посредством чула наши примећавамо (сматрамо или осећамо), то нешто искушавамо, а збир ови искушавања зове се искуство. Овим путем (чулног примећавања) набављамо ми множину познања, која су по томе сва искуствена или емпирична.“ [3] А „никаква разсуда којом се штогод изриче што смо искусили непоказује по себи и за себе узета праве обштости и нужности“! [4]

[1] Мислословље, §. 121.
[2] Мислословље, §. 119. прим.
[3] Мислословље, §. 144.
[4] Мислословље, §. 145.

И кад нам се каже да „основи, који нас побуђују да штогод на опредељени начин помислимо, показују нам се као основоположења с којима се ред мишљења управо започиње, због чега се и називају начела“[1], и кад нам се у почетку лођике наброје 5 оваквих начела у свести, опет наше знање није даље отишло, јер оних 5 начела исказују само тамни облик првоме почетку мишљења нашег, а развијање мишљења и садржину му никако не дају. Па не само да садржину остављају утисцима и искуству, него ето и сама та прва и најпростија начела долазе нам тек искуством, оним истим за које се овде вели да не показује ни општности ни нужности! Основа дакле целој науци нашој ишчезла је. . . .

На чему се оснива овде лођика и знање људско у опште? „Чисто основачно мислословље оснива се на положењу: ја мислим, које је као податак свести непосредствено извесно.“[2] Изгледа као да се хоће овде да рекне да ми преко граница нашег тренутног искуства не ћемо да идемо, да је довољна искуствена чињеница да ми „мислимо“, па да се на њојзи даље наука зида, истина врло скромно и у врло уским границама, ал' ипак без великих погрешака, јер се зида на индуктивноме основу. Али није тако. Није се овде узело мишљење као проста чињеница која пред нама стоји, него се оно с једне стране изнело пред нас као нека самостална ствар, која се и ван човека и без њега појављивати може, а с друге стране спомиње се изриком његова зависност од телесне природе, кад га узмемо као право мишљење човечије, — ни с једне ни с друге стране дакле није се овде узело мишљење

---

[1] Мислословље, §. 119. прим.

[2] Мислословље, §. 4.

као чињеница онаква какву је просто опажање пред нас износи. „Мишљење се може сматрати или просто као дело духа, сљедователно негледајући како се овај у човеку као човеку појављује, или се може сматрати као мишљење човечије, сљедователно као у многом зависимо од чулне природе човечије“![1]

Бити човек и држати да се само човек међу осталим живим створовима разумом „одликује“, а говорити о неком мишљењу ван човека, то прелази сваку границу разума. Ал' баш и да узмемо да се овде не говори да има у ствари таквог мишљења без мишљача, него да се само говори о једној страни мишљења, кад се оно у памети нашој као чисто мишљење од свога основа одвоји, опет се у самој овој лоћици вели да таква чиста мисао може на основу својих „првобитних 5. начела“ само „формалну“ истину казати али, стварну истину да не може! „Мислословна начела опредељавају лик (начин, форму) сваког правилног реда мисли, сљедователно и сваке науке. Из њи се увиђа да су непротивословље или сагласије и сљедственост или основаност обшти знаци истине нашега познања (criteria veritatis). Но ови су знаци непосредствено и положително знаци једино мислословне или личне — логичне или формалне — истине, а само посредствено и одрицателно знаци и познајословне или вештествене — метафизичне или матерcalled

[1] Мислословље, §. 2.

пак постаје из тога што су наше представе сходне са законима вештественог мишљења, то се зове истина вештественом или познајословном. По томе ми не можемо друкчије оценити истину мислословну, него тако кад испитамо при сваком даном реду мисли да ли је у њему било помагање, противополагање и скопчавање по оним горњим начелима, сљедователно да ли је он без сваког противословља и је ли сљедствен. У овом су случају дане мисли по своме лику истините: Но из тога несљедује да су оне и по својој садржини истините или предметно важне, будући се ово по са свим другим начелима оценити мора.“[1]

Која су то „са свим друга начела“? Ако нису никоја друга него искуство, онда је не само „човечије“ мишљење „зависно“ од телесне природе, него је и само „голо“ мишљење зависно од ње, баш и кад не би извесно било да и оних набројаних 5 основних начела у том мишљењу тек искуством долазе.

С једне стране дакле признаје ова лођика да „о закључењима која су лажна по вештеству неможе се судити по мислословљу, а она која су лажна по лику могу се судити само по досад изложеним правилима“,[2] и признаје да лична истина није ништа друго него слагање наших представа са нашим познавањем, што су управо два израза употребљена за једну исту душевну појаву, да је дакле само она друга вештаствена истина вредна да носи то име, јер у њојзи се тек познавање наше слаже са самим предметом а не тек са истом својом представом! А с друге стране и сама ова лођика, упућујући човека на

[1] Мислословље, §. 11.
[2] Мислословље, §. 104. прим.

искуство у познавању стварне истине, у напред му одузима сваку веру у то познавање, јер изриком вели да телесна оруђа човека варају и да му праве сметње! „Да мишљење од искуствени околности и условља нека ограничења и сметње трпи и да се из тога погдекоја мнимост (Schein) и погрешка (Irrthum) нарађа, о том нас само искуство довољно уверава.“[1] И „премда чуло неразсуђује но само сматра и осећа, то може оно ипак дати повода погрешним разсудама, или као што се каже преварити. Тако спољашње чуло може нас навести на погрешку, кад му нека оруђа или недостају или се неналазе у природном здравом стању, или примећавајући не стоји у таковом односењу или положењу, према предмету да га као што треба приметити може. Тога ради н. пр. ништа није лакше него да ће погрешити слепац, који би се усудио штогод судити о бојама; или иаглув човек који би судио о чувеном слову или беседи; или и здрав човек који би оцечно штогод судио о виђеном издалека или кроз маглу сматраном предмету. Напротив унутрашње чуло може нас преварити, кад се у нашој души такове промене догоде, које имају неко, можда никако непримећено утицање на наше суђење, из чега после бива да или јасне и разговетне представе мало по мало потавне и збуне се, или унутрашње представе добију живост и јачину спољашњи, или се способност духа за сматрање и размишљавање разслаби, или се на последак дух у опште тако разстроји да предмети онога упечатљења на њега не чине које би по својој правој природи чинити морали. Тако би н. пр. лако погрешио сваки који би говорио језиком којим за дуже времена није говорио;

[1] Мислословље, §. 127.

или који би угријан вином, или у великом страу голи какав образ своје силе уображења (н. пр. какво страшило) за дејствителни предмет држао; или који би после дугог и прилежног алгебрајичног до ноћи рачунања ово и у дубоку ноћ продужио; или који би болешљив и рђаво расположен о пријатности каквога предела, забаве и свирке судити хтео.“ [1]

Све је ово набацано на леђа утисцима нашим и искуству, само да би се скинула са „гологаˮ мишљења свака погрешка и свако несавршенство. А у ствари је са свим противно. Ако слепац хоће што да суди о бојама, онда се он не може тужити па своја „чула“, него на своју памет, која хоће силом да се чини да има у својој власти оно што јој је удес природин одузео. Ако здрав човек о нечему, што је кроз маглу видео, хоће да суди тако као да је у чистини гледао, онда опет нису криве очи, него је крива мисао која хоће да се учини и невешта магли, коју је такође око пред њу изнело. И ако је когод заборавио неки језик, зар су ту крива уста а није крива памет? Или ако човеку нерасположеном није пријатна весела свирка, зар га ту ухо вара? Не, него га вара сама његова мисао, ако она није потпуно исказала цело оно стање које је у њему. Кад ми кажемо да месец игра онда ћемо казати праву неистину, али ако кажемо да при пијанству живци се јако раздраже те нису подобни да мирно примају спољне утиске, те тако се пијаноме човеку чини да месец игра или се смеје, онда смо исказали потпуну истину, и онда ћемо знати да у друкчијем стању човечије унутрашњости друкчије и утичу на њега спољашње ствари.

[1] Мисдословље, §. 129.

Само кад у утисцима нашим не би било никакве правилности, кад би без свакога узрока утисци наши бивали час јачи час слабији, час пријатни час непријатни, час од једне час од друге руке; кад се не би знало од куда то долази и како у посебним приликама мора да буде, онда би само и једино могло бити говора о „варању чула.“ А овако цела је превара у томе што ми по непажњи мислимо често да смо осетили више или мање него што смо у истини осетили.

Па кад се код лођичара овакога правца не зна од куда долази погрешка, онда зар се може знати како да се „излечи“ ова погрешка? У „лековима противу погрешке“ вели се овде: „Ако смо већ у погрешки то се она може само тада основно излечити кад се мнимост открије и увиди од куда је постала, т. ј. кад се поводни узрок погрешне разсуде истражи и истинита разсуда на њено место постави. Тако ћемо се од погрешке: да се сунце и све остале звезде около наше земље од истока к западу окрећу, излечити, кад увидимо да се та погрешка оснива на чулној мнимости, која из тога произилази, што се наша земља около своје осовине од запада к истоку окреће.“[1] Наравна ствар! Кад већ један пут увидимо од куда је постала погрешка, онда нам више „лекова“ и не треба. Али је питање како ћемо ми то увиђати. Да ли треба тражити да се свака нова чињеница може сложити са осталима које већ познајемо, да се она при истим приликама увек таква иста појавити мора, и да њу осетити и разумети мора не само један човек него и цело човечанство? О томе се овде не говори.

[1] Мислословље §. 141.

Говори се само да се „погрешка предупредити може, кад се прво са силама познавања, њиовим законима и границама добро познамо; друго, кад различне изворе инииости и погрешке истражимо и познамо; треће, кад смо у суденњу предосторожни, дакле кад пазљиво и с размишљавањем судимо; и на последак четврто, кад се у свима сумнителним случајевима од судења уздржавамо.“ [1] Са силама познавања, њиховим законима и границама ова нас лоћика баш ни мало упознала није. Различне изворе погрешке она је са свим погрешно нам показала и упутила нас да их тражимо онамо где они нису. А кад бисмо хтели да се у свима сумњивим случајима уздржимо од суђења онда суђења не би никако ни било; јер нико и не тражи суда онде где спора нема! И у најтежим случајима, где још нема довољно основа те да се потпун суд изрећи може, и онде се помаже човек са израчунавањем вероватноће, а при „уздржавању од суђења“ не би се свет никада ни померио на стази напретка!

Овако наопачко гледање на изворе погрешака и на основе, на којима се зида стална зграда знања нашег, учинило је те је наопачке изишла и одредба о науци и о месту њезином. Ево како се одређује наука: „Докле се год наша познања у нашој свести само једно од другог одлучена налазе, слједователно докле им јоште недостаје угледа, по којој су она у једно цело скопчана, дотле она сачињавају голу скупљевину. Но чим се она по овој угледи скопчају и уреде то онда настаје из њи редостав или наука.“ [2] А пред овом одредбом вели се: „врло је природно да би се човек рђавим правилом и на рђаво

[1] Мислословље, §. 140.
[2] Мислословље, §. 108.

поступање навео, но он не би тога ради тако прошао што се владао по правилу у опште него што се владао по рђавом правилу. По томе методично (правилно) поступање свагда је паметно поступање. И зато свака наука и художество треба да поступа методично. Но метод је двојак, мисловни (logica) и чуствени (aesthetica). Први је метод науке, а други метод художества. Овај се зове и манир кад га художник само упражњавањем и навичајем неосетно себи присвоји, но он је онда нешто једнострано и ограничено.“ [1]

Ако се у науци не би посебни предмети метали у ред по рођеној свези међу собом, него би се они уређивали само према неком узору у напред постављеном, онда се доиста не види у чему се разликује метод од манира, а још мање се види од куда би сâм метод могао у таквоме случају да буде двојак: лођички и уметнички! Зар се у науци „рђаво“ правило може називати правилом? То наравно и може и мора да буде само онде где нема основа који ће пресуђивати да ли је нешто доиста правилно или није, где се правило оснива на „угледи“ самога писца, па дакле по томе и бива боље или лошије, према томе како се ова угледа приближује природној свези посебних предмета или се од ње удаљује.

При свем том што се овде признаје да „кад какву науку заиста оћемо да произведемо то свагда пређе морамо имати млого познања из који се она по угледи целога сачинити може“, и да је „по томе скупљевина по времену старија од науке, будући је она пређе морала постати него ли ова“, [2] опет свуда провирује наопачко

[1] Мислословље, § 107. прим.
[2] Мислословље, 8. 108. прим.

држање да је мисао и старија и првобитнија од саме ствари, те тако се и узима да кад се почиње од „ума“ онда се почиње с почетка, а кад се почиње од искуства, од осећаја, онда да се почиње од потоњега! Тако кад се говори о доказима онда се вели да су они или „чисто умни (a priori) или искуствени (aposteriori).“[1]

Тако је исто и са законима који чине науку људску. По својој природи закони су само последица коју човек одлучивањем општих сталних облика из свога пространога искуства тражи и налази у свету и само какав општији закон може изјашњавати или и бити узрок другоме посебном закону, али опет закону. А овде се свуда на против узима да је закон једини узрок и услов самим делима која бивају у свету.

С тога кад се овде каже да „метод при обделавању наши представа и познања или може бити разлажући (methodus analitica) или слажући (synthetica)“, и кад се каже да „по оном започињемо од условљеног или основаног и пењемо се или се повраћамо к његовим условљама или основима; по овом напротив започињемо од условља или основа и идемо даље напредујући к томе што од њи зависи. Онај метод зове се по томе и повраћајућим се а овај напредујућим“, и кад се каже да „цела каква наука даје се само по слажућем методу образовати“,[2] онда бисмо се врло преварили кад бисмо очекивали од ове лођике да она као „наука“ иде напред од најпростијих душевних основа к тражењу закона у мишљењу, који закони зависе од ових основа душевних. Не, она поставља готове законе одмах у по-

[1] Мислословље, §. 121.
[2] Мислословље, §. 109.

четку, па само из њих као из првих „узрока“ извлачи последице ситне, јер не зна да су закони управ последица од светских чињеница, које ми морамо у исто време и разлагати и спајати, те да им изнађемо и искажемо ону природну свезу која се у сталним и јасним законима огледа. Против самога свога правила учинило је се овде дакле, а и да не спомињемо да и ово правило није основано у самој природи људској, јер она тражи у излагању науке само једну поступност, а то је: да наука иде непрестано од познатога и признатога к непознатоме. У томе пак могу читаве посебне гране научне имати на себи или аналитички или синтетични карактер; ни у једном ни у другом случају не може се рећи да има „враћања“ него је непрестано напредовање у сазнавању нашем!

Ето то је та лођика за коју Бранковић у предговору своме вели „ја сам при израђивању овога дела нарочито следовао општепознатом негдаш. професору при свеучилишту липском В. Т. Кругу, кога сам редостав због његове разложности и тога ради лакше пojмљивости и за почетнике приступности, јоште од почетка мога у мудрословљу дјејствовања, у свима мојим предавањима усвојио. Међу тим ја сам се поред свега уважења предхваљенога мудрослова ипак трудио себе према њему у самосталности одржати, као што се то нарочито при делењу појатија, при фигурама безусловни закључења и другим ако и мањим предметима видити може. Кант је истина рекао, да је јоште Аристотел мислословље као науку са свим изцрпио; али како се углeда савршенства ни у чем не може точно остварити, тако се и ово мњеније Канта по свој прилици морало односити само на основаност главни и сушт-

тествени предмета мислословља. Јер у точнијем испитивању многи појединости, точнијем развијању, природнијем делењу и јаснијем представљању и сами гдекоји главнији предмета заиста ће имати прилику показати се и позно потомство.“

Да су и савременици а некамо ли „позно потомство“ овако исто охоло погледали на лођику као науку „исцрпљену“, доиста се она не би ни корак макла из мреже противуречности и празнога понављања и тумачења већ познатих речи и појмова. И ко зна не би ли нови нараштај светски пре избрисао лођику из реда наука него што би покушао да се „покаже“ у друкчијем „делењу“ и „престављању“ оваких противуречних правила!

IV.

Од осталих лођика, што се појавише до сада у књижевности нашој, само једна се у основу разликује од оних лођика што их довде видесмо. То је извод из идеалачке Хеглове лођике. А о осталим трима може се рећи скоро исто оно што смо рекли и о првим трима лођикама. Само што вредност њину све ниже узимати морамо што су касније оне се појавиле у књижевности и што су мање потребне у њојзи биле, пошто су само подгревале оно што је већ написано.

У ове лођике долази прво „логика“ коју је Ђ. Малетић „списао“ као „главу прву“ своје „Риторике“, 1855 године и која је се учила на памет у гимназијама по Србији.[1]

[1] Риторика. Списао Ђорђе Малетићъ, професор србске словесности у београдской гимназіи. Одобрила школска комисія. У Београду. У правительственой књигопечатньи, 1855.

Томе риторичару нашем лоҕика или наука о мишљењу не излаже него само „потпомаже“ разум наш, е да би „постигао уредност мисли.“[1] И опет дакле немамо пред собом огледало стварности, него управљача, уреҕивача, господина. Питање је још само да ли је тај управљач колико толико уставан, или је прави наметник, самовоља?

То можемо да видимо одмах по првоме основу на коме се зида ова лоҕика. Риторичару нашем „знање о стварима“ може да буде и без „распознавања“, јер он тек онда узима да се јавља свест кад се осим знања јави још *и* распознавање. Њему дух није самосталан израз потпуне свести, није то исто што и свест, него му је сила која свест „производи“, као што наше руке шарену поњаву граде. Њему тело није узрок разних осеһаjима, нити се из ових осеһаја испреда свест или дух, него је тело само „средство или орудије.“ Код њега представа није осеһај стварних предмета, у коме смо од свега осталога одвојили и са овим осеһајем спојили онај самостални предмет од кога је осеһај дошао, него је „радња којом дух себи предмет образује.“ Код њега памһење није одржавање у мозгу оних утисака који су једном у њему учињени, него је нека „сила“, која опет ништа не може да учини „без помоһи друге духовне силе“, а та је сила „уображење, које запамһеном предмету онај исти образ пред наш дух ставља, који је онда имао кад је на наша чула дјејствовао, па зато га неки и називљу сила за органско стварање“, — као да би се о памһењу могло говорити и онда кад оно не би само у себи имало снаге да понови неку представу, и као да би о уобра-

[1] Риторика, стр. 6.

жењу могло бити и спомена онде где излази пред нас исти образ већ готовога „запамћенога“ предмета!

А као у „мислословљу“ од 1851 године тако се и овде у напред постављају „четири обшта закона“ мишљењу, као: начело противусловља или противоположења, начело сагласија, начело скопчавања или основа и начело искључавања средњег или трећег. А за такве у напред проглашене законе вели се да су „изреченија без свакога изузетка, која нам показују шта нам чинити или чега нам се клонити треба.“ [1]

Међу појмовима и овде чине параду и „поњатија тамна“, за која је очигледно да нису појимање него непојимање, и „поњатија проста“, која нису појмови него прости осећаји.

Код говора о извођењу помислио би читалац да ће се одмаћи у неколико напред ова лоџика, проглашујући да ми „онда закључујемо, кад из неки познати истина другу непознату изводимо“, али кад на „пример“ погледи одмах се зачуди каквих ствари у свету има које су нашем риторичару са свим непознате. Он „закључује“ од познатога на непознато онда кад рекне „све што разум изображава јест полезно, философија разум изображава, дакле је философија полезна“, [2] — дакле је нашем риторичару било непознато да је и философија корисна онда кад је већ знао да она разум изображава и да је корисно све што разум изображава!

О ухођењу или индукцији говори се у овој лоџици само као о једноме делу „силогизма“, у коме је „средње поњатије“ сложено из множине предмета једнога истога

[1] Риторика, стр. 8.
[2] Риторика, стр. 20.

рода, па се њихов знак преноси после и на све предмете тога рода.[1] Ту смо толико исто пронашли нешто непознато колико и онде где смо о „частноме“ поновили оно исто што смо о „општему“ већ једном изрекли, јер, или нам не може бити непознат предмет о коме смо већ пресудили да долази у овај или онај род, или ако смо га на сумце уврстили међу остале предмете онда би према одредби ове лођике наше ухођење нелођично било.

На учење из опажања ни овде се лођика не обзире, као што се и доказ не узима као оверавање у животу и на делу онога што смо судом пресудили, него је „доказатељство она радња, којом се каквом знању уверење прибавља, а то бива закључењем.“[2] Па по томе узимају се и „умозрителна доказателства“ која су готова „узета из општи и необходими начела ума“ као докази потпуни и оверовљени.

Али наш риторичар није још задовољан ни са оваквом обичном лођиком, него нам у „другој глави“ своје риторике износи и нову „ораторску логику.“ У овој новој лођици он почесто окреће са свим други лист.

Тако разликује „од логичног раздељења ораторско раздељење, што ово бира само оне знаке који су му за постизавање његове цјели сходни, па ако ће ови бити и случајни а не суштествени, јербо цјел беседника није строго логично определење поњатија, но понајвише само разјасњавање истога.“[3] Дакле нашем риторичару није јасноћа и лођични ред мисли једно исто. Под лођиком је он разумео само неприродни и наопачки ред ми-

[1] Риторика, стр. 30.
[2] Риторика, стр. 36.
[3] Риторика, стр. 42.

сли. Он не зна да и у лођици може бити и мора да буде корачања напред од посебнога к општему и од нижега к вишему, он не зна дакле не само за ухођење (то јест за ухођење отворено и лођичко, индукцију, која је по мети својој различна од ухођења у друштву људском) него заборавља и тако названу синтезу и савршено разликује „ораторско разређивање“ од „логичнога раздељења“, узимајући да ово иде само „од већега на мање, од целога на части, које оно као нижа под собом садржава.“ [1]

Па не само то него се даље изриком вели да „беседник одступа у свему од строге логичне форме.“ А за што? за то што он, као што се овде вели, „не жели само слушаоце у мњенију утврдити, него у њима и чувства побудити; он ји мора дакле угрејати, а зато већ нису сходна правила строге логике.“ Шта више, наш риторичар савршено дели „обични ток мишљења“ од мишљења лођичнога, које је по његовом разумевању са свим неприродно и упаређено нешто, а није му ни на крај памети да оно треба да буде израз природнога развитка свести људске. Беседник, по мишљењу нашега риторичара, „често говори многима којима није позната строго логична форма, којом се дакле неће ништа ползовати, ако се непослужи обичним током мишљења“! [2]

Горе именовани риторичар наш нема дакле ни појма о лођици као о правој науци о свести. То није чудо, јер се он није ни могао старати да истражи и изложи природну лођику, пошто он тражи само како ће слушаоце да „угреје“ или да их „раздражи“ а не како ће да их увери јасним излагањем вечитих и непобитних узрока и

[1] Риторика, стр. 48.
[2] Риторика, стр. 69,

последица. Он се не може ни наслањати на природну лођику кад хоће у силу бога да увери слушаче и о ономе што је неприродно, јер доиста лођиком природних узрока и последица не би се могло доказивати и то да „изопаченост младежи нашег века проистиче отуд, што се у побожности и страу божијем невоспитава.“ А овако нашем се риторичару чини да „логично закључење јемчи само за истину закључног предложења, а не и за истину предидући предложења“, па кад жели „и са овик сумњу скинути“ [1] он се онда с мирном савешћу може да маша и за средства која стоје мимо сваке лођике!

V.

Лођика Михаила Хр. Ристића, као четврти део његове „системе целокупне философије“ [2] разликује се од лођике Бранковићеве само у ситницама и одмакла је од ње само у толико што има више историјских података.

И овде лођика излаже „исконе законе мишљења“ и дели се на „чисту, која мисао без садржаја њеног, т. ј. без обзира на предмет сматра, и на употребљену, која мисао сматра, како се од човека савршава, т. ј. како се по околностима збива, без опредељеног предмета, а то ће рећи у обште.“ [3]

Осим тога разликовања неке човечанске и нечовечанске мисли разликује лођику и од психологије тиме „што ова показује да човек мисли, не взирајући на то,

[1] Риторика, стр. 70.

[2] „Система целокупне философіе. Књига IV. Логика. Списао Михаил Хр. Ристић, професор исторіе и философичне пропедевтике на гимназіи сремско карловачкой. У Карловци, 1859.“

[3] Логика Ристића, стр. 7.

да л' истино или лажно мисли; она пак показује како човек треба да мисли, да би истино мислити могао." И у једној и у другој грани науке о унутрашњости човечијој ми овде дакле са утисцима спољашњега света и са законима осећаја никаква посла немамо, те тако и бива да узимамо као да мисао није увек једнака, као да она нема своје рођене законе и као да је лођика у стању да мађионичком снагом створи истинитост њезину, док у психологији истина и лаж сестрински помешане живе.

По оваквој деоби лођике и психологије схватљиво је да се и представе одређују само као „стихије мисли" и ништа више. А кад се хоће да представа не буде само „логично истинита" него и „реално истинита" онда се овде иште да се она „са предметом својим саглашава",[1] али је питање ко ће пресудити има ли овога подударања или нема, кад мисао није помоћу осећаја спојила се са стварним светом и из њега израсла.

„Логично највише начело" овде је „ја мислим", даље се не иде; шта је мисао, од куда постаје и каква је права природа њезина, о томе се ћути.

Из тог „врховног логичног начела" истичу одмах готова начела: „противословија", „причине" и „искључене срединости",[2] као год што видимо и у пређашњим лођикама.

А да би се појму људском дало племићско господство спомиње се одмах како „животиње немају поњатија" како се „квочки може потајно украсти пиле, и она неће знати да јој једно пиле оскудјева, јер о суми свои пилића нема поњатија." Као да се то исто не може десити и газда-

[1] Лог. Рист. стр. 15.
[2] Лог. Рист. стр. 18.

рици која није умела добро да преброји или да запамти своје пилиће.

Наравно да и у овој лођици има „поњатија мрачних“ и „јединствених“, која последња „недају се по садржају већ само по простору разговетна учинити.“ [1] Па се још за овакве појмове каже да „мислимо с почетка, a priori, кад је предмет мисли наше поњатије, а од потоњега кад је углед“.

Расудци и закључци остали су онакви какви и у пређашњим лођикама, само ради радозналости можемо да забележимо да су расудци подељени на психичне, па се онда зову „разсужденије“ и на лођичне, па се онда зову „разсуђење“ [2] — а тиме је хтело да се одели расуђивање од расудка.

У говору о „методу“ наилазимо на изреку да је „синтетични метод пут духу нашем од јестества назначен, на ком знања прибавља, аналитични пак најбољи је за предавање већ прибављени знања. Аналитични целост знања на стихије дели, синтетични из ови стихија целост образује“, [3] али се ипак не долази до јединога и правога метода: од познатога к непознатоме. Овде као и у доказима и у „патологији логичној“ или као што је Бранковић назвао „мисловловним болестима“ врло су мале разлике, на сваки начин тачније и занимљивије, али опет у истоме правцу у коме је већ и пређе писано у нас.

А сам писац држао је да не може друкчије ни бити, јер спомињући у предговору свом да је књигу писао по

[1] Лог. Рист. стр. 23.
[2] Лог. Рист. стр. 35.
[3] Лог. Рист. стр. 82.

професору пештанском Вернеру који је само „компилатор“ био и спомињући како је и сам са својим „собственим умом рачун водио“, опет завршује како „искрено ваља са Кантом исповедити, да логика од времена Аристотелева није ни за корак даље дошла, ако је по себи и у чистоти њеној сматрамо, — тако су јој тесне и опредељене границе, тако је вештество њено измерено и назначено, да заиста списатељима логике ништа друго не остаје (а другојачије и не раде), ван, већ тисућу пути обдјелано вештество, са врло случајним и незнатним, више формалним преиначењима на ново и опет на ново репродуцирати.“

Па ова конзервативна пресуда изречена је не само на читаве векове после Бекона, који је лођици дао нов полет и правац, него и на неколико година пошто је Миљ већ био написао и на далеко растурио своју лођику, са свим нову и светлију и на савршено друкчијим основима!

VI.

После 1859 године није се више на источноме крају нашега народа подгревала сколастичка шупља лођика. Њојзи је као такмац изишао нови вампирски костур идеалачке лођике, док и кроз овај костур није већ најпосле светлост позитивне науке прошибала. Али се ћа 1868 године јавила на западноме крају „Логика или мислословље“ од Винка Пацела,[1] која лођика иде још непрестанце у коло пређашњих сколастичких лођика.

[1] Filosofijska Propedevtika, t. j. priprava mudroslovlju, za gimnazije u Trojednoj Kraljevini. I. Logika ili misloslovlje. Pisa Vinko Pacel u Zagrebu. 1868.

Винко Пацел је предузео да преведе све оне цепидлачке изразе, који су као печурке исклијали на земљишту схоластичких мудролија. С тога нам ваља често да се вратимо на немачко поље у коме је се мало по мало развио овај коров, те да бисмо га могли разумети пресађена у један мах на наш свежи и природни језик.

Тако се одмах у почетку пашти не само да савршено одели тело од душе, него и да одели посебице дух и душу, и то као посебне ствари а не као израз посебним странама појава светских. „Тјело, вели, од тјети, тити, товјети и товити, т. ј. расти, дебељети, умножити се, значи дакле свакако њешта тварна, сграбна, ну камен није тјело, него је ствар, према створ и створити, не ваља дакле према corpus инога језика мислити на тјело.“ [1] Писац овде не разбира: је ли добро што је значење језика дало телу такав смисао, нити разбира за што да камен није ништа телесно кад је и он „зграбан“ као год и тело и кад је и тело „створено“ онако исто као и камен, не даје дакле никакве одредбе, а кад би покушао да је одреди онда би можда морао телу дати много више сродности са осталом природом, па и много више живота него ли што му даје када га пореди са духом и душом.

А „дух и душа, вели, од дъхъ, духнути, дихати, значи дакле свакако њешта, што се нити види, нити може сграбити, нити осјетити икако којим сјетилом, дакле нетварно“, па за дух вели да „значи шта противна твари“, а душа да значи „шта противна људскому тјелу, јер се душа и не може помислити у инога којега створа осим у човјека; и у светом писму

[1] Pacel. Log. §. 1.

дух и душа рабе досљедно свако у својем смислу, а верло рједко кано синоними." Не само да овде одредба духа и душе просто казује шта они нису а не казује шта јесу, него ако је дух од дахнути онда се не може ни казивати „дакле се не може осетити", јер ми осећамо духање и ветар исто тако као год и ствари које се могу зграбити, а не знамо како се може у науци и говорити о нечем што нити смо осетили нити можемо да осетимо! Па још ако је душа противна телу и дух противан твари онда где да их тражимо те да бисмо их могли у науку сместити, кад се за њих вели да их саме по себи ни осетити не умемо!

И бар да од разлике између духа и душе, за које вели да их „новија знаност лучи строго" изиђе на мисао да је се име „психологије" као науке оделите од лоџике и социологије већ преживело, кад већ вели да се ни „у херваштини не може изрећи једном речи и духословје и душесловје", бар да је, велимо, одвојио појаве духа као свести од појава осећања и воље у засебне гране философске, па макар му опростили што држи да нова наука лучи разне „силе" у човеку, јер баш нова наука доводи све те силе на једну једиту. Али код све овакве деобе писац ове пропедевтике задржа име „психологије" које је према самој његовој деоби изашло као нелоџично, пошто и у свом рођеном језику „психи" не значи и дух и душу него само душу.

Да би се потпуно видело шта вреди овакав правац философски ми ћемо навести само још неколико речи о мерилу према коме се у овој лоџици мери истина. У њој се вели „свака је истина, ако је по мудрословљу смишљена или постала, такођер ћудоредна, т. ј. имала би

бити такова; није ли такова то је неистина, измишљотина, крива мисао, несмисао, клапња, лаж, грех, на прилику: несрећа чија може бити истина истинита, али тим она није поднипошто, кано пуки чин, истином мудрословном, т. ј. истином према мудрословју — а само такве истине могу бити предметом знаности." Дакле по овакој лођици оно што је наравствено не одређује се према истини, према изучавању природе људске и друштва људског, него се и саме научне истине могу проглашавати за измишљотине и грех, ако се оне не слажу са наших назорима о моралу? У чему се оваква наука разликује од језовитске инквизиције средњега глупога века? И ако „несрећа" посебних људи не може бити предметом науке, онда треба социјална питања решавати буздованом, онда не би ни могло да буде науке која тражи да помогне економноме злу појединаца у друштву!

Остало нам је у овој лођици већ све до сада познато. „Логика или мисловловље јест знаност, којом се тумаче и уче закони, по којих мислимо, паче по којих морамо мислити, ако нам је до правога мишљења"[1] И овде има „главних закона мишљења" што их одмах у почетку „кано истине непосредне вадимо из свјести и на којих се законост нашему мишљењу оснива"[2] И овде је највећи део лођике у излагању силогизма или како се ту зове „изума." А у методици опет се почиње озго и препоручује се „не читај повјести прије него ли си проучио главна начела и правила дотичне знаности, јер незнајућ ових, не можеш јој из повјести црпсти поуке; особито

[1] Pacel, Logika §. 23.
[2] Pacel, Logika §. 31.

то врједи о мудрословју."[1] Дакле да метнемо на очи особиту врсту наочари, па онда тек да можемо црпсти поуке из историје које науке, као да различна мишљења научна не ће и не могу нас навести да их поредимо и да и сами по своме уверењу почнемо стварати себи појам о целокупној науци. Ово је правило наравно од присталица посебних секта у верама врло препоручено, али оно тим самим што своју секту држи као непогрешиву највећма смета развитку вере. Па ето то хоће ова лођика и науци да препоручи!

Као што се и у овој лођици наопачке узима да најпре иде дух, па тек онда мисао, као што сведоче речи „када дух послује, ради, дјела, твори шта, велимо да мисли; посао или радња духа зове се мисао",[2] у место да тек по мислима познамо и изводимо дух, тако је и сама лођика у приправи к философији дошла пред психологију, а изриком се вели да „логика учи како ваља мислити, а психологија ко или што мисли, гдје или чим мисли",[3] и изриком се вели да „моћи, силе, способности, својства духа, јесу: разум, разбор и ум; законе њиховим уконом учи логика, што ли су пако моћи ове свака сама собом, како ли из њих бива моћ спознања, учи наука о духу, духословље, прва чест психологије."[4] Дакле по лођици овој треба да се говори најпре како ради неко, па онда тек ко је тај који ради и да се најпре учи „познавање" па онда тек они основи из којих оно бива! Истина се у предговору наводи „дидактични разлог о појмовању: гдје није појма о појму не може бити појма о чем ином."

[1] Pacel, Logika §. 231.
[2] Pacel, Log. §. 6.
[3] Pacel, Log. §. 22.
[4] Pacel, Log. §. 6. прим.

Али ко ће нама јамчити да нам лођика није погрешна кад и њој долазимо без знања о појмовима? И каква је тек штета кад неудесном науком о појмовима исквапимо своје мишљење, па кроз овакве неприродне наочаре почнемо гледати на целу науку, док бисмо на против изучавајући најпре саму природу људску приправили се да познамо и праву природу мишљења. Зар појам не претпоставља најпре лице које схваћа? И кад мисао наша без школских калупа по самоме искуству своме у животу не би већ била доста ваљана, онда зар бисмо икада дошли до ваљане лођике, зар не би били ненаучни и они закони лођике које бисмо постављали или учили пре изучавања лођике? Само за неприродни поглед у свет потребно је да нам се мисли најпре на особит начин укалупе, па да се после друкчије ни окренути не можемо. А каква је бесмислица почињати науку најпре са бледом, сложеном и одлучном ствари као што је појам, не треба друге сведоџбе но само то да се и у овој лођици излаже најпре „човјек, тјело, дух, душа“ и то још непотпуно и летимице, па наравно и без икаквога потпунога доказа и разјашњења ствари, — само да би што пре дошла реч на појам — па се тек онда прелази на мисао и на појам.

Пацелова је лођика „основана на Бековој књижици „Grundriss der Logik“, а попуњена је из мањега и већега дјела Цимерманова (професора у Бечу) и из Линднера.“ Даље писац није ни разбирао да ли се што ради на лођици, јер вели да Дробиш, Цимерман „и сви нови“ узимају философију као „знаност о појмих.“ А да је нашем писцу лођике главан посао тумачење речи и назива као што су се случајно у језику затекли, а не изучавање природе људске, види се и по узору његовом каквог га

он себи о лођици смишља, — „Вештаку, вели, била би најпреча радња списати логику, колико јој је трага у народном језику гледе називља и гледе израза, излучив точно што је у говору начина управнога, што ли неуправнога.“ Колико је се пак он сам томе узору приближио навешћемо само овај један став: „разумак једновитих спознавањах, спојених у сувисни цјелак, зовемо сустав“, па ће бити довољно, да се потпуно сагласимо с њиме у томе што вели да ће „права вриједност“ његовој лођици „бити једино та, ако се чим прије појави потреба за бољом књигом.“

Надамо се да ће ова лођика остати последњи издисај сколастичких гостију у књижевности нашој, а сад нам остаје да разгледамо и онај костур идеалачке лођике који је се појавио у нас, те да видимо има ли бар у њему живота и ако нема живота, онда где га можемо тражити и можемо ли га игде наћи.

МИЛАН КУЈУНЏИЋ.

ПРИЛОЗИ К ИСТОРИЈИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.[1]

ОД

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

V.

Живот српског испосника Петра Коришког.

Настављајући прилоге ове имамо и опет да изнесемо једну непознату легенду, живот српскога испосника који је чувен, а за којега се до сад готово само по имену знало.

Оригинална легенда, то је врста старе наше књижевности, у којој се најбоље може видјети снага и умјетност на перу старих српских писаца. За њих се пак до скора тек по имену знало, и о њима се могло судити само по хришћанској књижевности те врсте, коју ми у пријеводима имамо и која је нашим оригиналима за углед служила. „Живот св. Саве“ више припада у историју него у легенду, и тако се тек сад прибирају животи гдјекојих испосника и светаца. И ми смо у овим прилозима наштампали живот Јанићија Сарандапорског са још три друга, за које држимо да су сад познати најстарији испосници наше цркве, за тим живот Јована Рилског (Гласник XXII.), а прије тога живот Ђурђа Кратовца (Глас-

[1] Види Гласник XXVI.

ник XXI). Г. Ђ. Даничић је прошле године наштампао живот Иларијона јепископа мегленског у Starinama jugosl. akad. I. Тако се мало по мало поред познатога од прије прикупља све више грађе за изучење и овога питања наше историје образованости и књижевности. Јер појав испосника и светаца у нашем народу у средњем вијеку најбоље свједочи колико смо дубоко ушли били у сувремени онда дух религијознога пијетизма и колико смо се њиме ван књижевности у самом животу занијели били. Ова енергија на ондашњем зло изабраном путу која се није страшила толиких незгода и борбе што прати испосника није доиста умрла, него је ваља почекати да нам се још и на другим пољима јави, служећи другачијим, сувременим правцима.

Прије него што почнемо говорити о самом рукопису, погледаћемо шта се до сад о нашем испоснику зна.

У Филаретову познатом дјелу „Святые южныхъ Славянъ, Черниговъ 1865“ пише ово о Петру Коришком:

„У рукопису рилскога манастира чита се живот преподобног Петра у Коришкој гори.

„Не имајући тај живот у рукама ограничавамо се оним о св. Петру Коришком што су не давно путници сакупили по мјестима радње његове.

„По страшно злу времену, пише путник, ишли смо више од по сахата крај горе Мравинице, то уз брдо, то низ брдо; најпослије дођемо до зараванка од стијене над високом клисуром. Ту је био саграђен Коришки манастир. Он је давно опустио, а само село Кориш, мало подаље у планини, прешло је у руке мусломанским Арнаутима. Мјесто у ком се млади пустињик св. Петар испаштао, по својој уједињености, по страшној пропасти

и по грозним стјенама којима је сад опкољено, опомиње нас на стан у коме сад борави тијело његово, на манастир црнoријечки.[1] Ми уђемо у омалену пећину, у којој је св. Петар смјестио цркву. У њој се још довољно добро сачувао исписан у стијени лик Христов. Покрај лика смо могли прочитати ријечи:

неимать
ходити
въ тмѣ.

„Близу те пећине находи се мало ниже друга, у којој се, како говоре, испаштао пустињик и у којој је по том била такође саграђена црква. Мало подаље су развалине величанствене зграде. Цар Душан, да би учинио достојну пошту успомени светога младића којега је познавао и љубио, намисли на скоро послије смрти његове начинити покрај његове пећине величанствену цркву. Али како да је озида на странама горским, гдје је природа оставила само неколико малих пропланака и уских заравнака. Душан је јуначки поставио темељ своме своду у дубљини клисуре, па је на томе своду саградио цркву. Сводови стоје и данас као нетакнути, а цркву су Турци развалили и само се сачувао прилично велики комадић једнога зида, а то онога који стоји врх саме пропасти, одмакнут од планине. На том се комадићу још виде слике исписане у три реда једна врх друге. На другом мјесту пише исти путник: У црноријечкој цркви има рака с моштима младића св. Петра који је проводио испоснички живот у горама близу Призрена, на сву прилику у вријеме Душаново. Кад се разрушила црква коју је он тамо

[1] Из овог живота који ми штампамо видјеће се, да је тијело Петрово готово цијело разнесено.

саградио, људи из села „Бријака“ у Колашину који су били племена Косачина пренесу његове мошти у сусједну до њихова села цркву св. Арханђела, сграђену св. Јанићијем, и намјесте их тамо. У раци се чувала и књига коју је св. Петар Коришки, како кажу, свагда носио уза се и чувала се до скора.“ (Григоровић Путешествіе 187 стр. Гильфердингъ Записки общ. географ. XIII. 217 — 219.)

Рукописом који ми овдје износимо на свијет, са свијем се потпуњава ово оскудно знање до којега је могао доћи руски писац Филарет. Рукопис је тај сад у библиотеци Српског ученог друштва (бр. рук. 123.) а послао га је друштву г. митрополит Михаило, којему је из Старе Србије донесен. У њему има 66 писаних листа, на маломе кварту, који се слабо разликује од осмине, на крају му је поменик, а иза поменика иде доста празних листа остављених за уписивање, али је послије прве руке само још неколико имена уписано. У почетку стоји ово: „мѣсеца Юніа .кѳ. дьнь светых и вьсехвальныих апостоль Петра и Павла и светаго и прѣпѡдѡбнаго ѡтца нашего Петра поустиньножитела иже вь горы Корышькои постившаго се“, па за тим долазе пјесме празнику. и то заузима првих 11 листа. Иза тога је 12-ти лист празан уметнут, да се ваљда на њему напише почетак живота, којега сад нема. На листу 13-ом почиње а на 48-ом се свршава сам живот свечев који смо ми овдје исписали. Иза живота стоји ово: „Сь Богомь почнемь поменикь светомоу Петроу поустини жителю више села Коришe“. За тијем се ређају прво правила о читању поменика, па онда како се ко могао уписати у поменик. По том долази поменик српских владалаца, најприје Немањићеве династије па

осталих, о коме ћемо ниже говорити, па за њим поменици архијепископа, патријараха, митрополита, јепископа, игумана, јеромонаха, монаха и монахиња и осталих људи, и то почиње на 49-ом а свршава се на 66-ом листу.

На питања ко је писао и како је писао живот Петру Коришкому наш рукопис врло лијепо одговара. Да се није почетак изгубио видјели бисмо може бити ко је управо повод био, овако из друге главе видимо толико, да је писано по нечијој наредби, јер стоји: сего бо ради мы о Бозѣ и твоеи любьви повыноувше се прѣподобнаго житіе по твоемѹ прошенію сказати начинаемь. У глави пак XLI. и XLII. јасно се и лијепо казује ко је писао ово дјело и како је оно постало. Јер тамо изријеком пише како је Теодосије Светогорац дошао поклонити се моштима свечевим, како је сагледао мјесто, саслушао приче о њему, питао монахе који су га жива познавали, и по свему томе саставио овај живот „да не гатаниѥмь ꙗко се нынѧ доброе житіе прѣподобнаго сказаѥть се." Да се није изгубио први лист на ком је била прва глава, из њега бисмо могли дознати ко је то позвао Теодосија на овај посао, и држећи да није могао нико други бити него каква висока личност из црквене јерархије, ако не и иначе какав знаменит човјек из народа, могли бисмо по томе дознати кад је овај живот писан. Овако је то потешко дознати, јер на жалост на цијелом рукопису о томе никакве биљешке нема.

Али се ипак налази један ма и клизав пут да до тога дођемо.

Мало прије сам напоменуо, како одмах иза живота долази поменик, који се сигурно држао код свечеве цр-

кве. Пред помеником долазе позната правила о поменику која смо налазили и пред осталим помeницима и о којима ћемо говорити кад се једном нарочито око тога забавимо. Послије правила почиње се сам поменик покојницима из Немањићеве династије. Имена иду уобичајеним редом, и помињу се на пошљетку: деспот Стефан, монахија Јевђенија (царица Милица), син Влькь; „Вльк Бранковикь и монахіа Маріина, подроужіе бывьши брака Браньковика.“ Имена свију покојника, па и цара Стефана и „владики србьскаго“ Немање исписана су обичнијем црним мастилом, а црвенијем само имена деспота Стефана и Вука Бранковића. Страна на којој су ти помени изгледа као да је недовршена, и као да још нешто има; али нам ту помажу свешчице листова (кватернијони) које су побиљежене, и из те се биљешке види, да је свешчица у којој су ти помени, цијела. Међу патријарсима помињу се иза првога Јоаникија ови редом: Сава, Јефрем, Спиридон, Нил, Сава, Кирило, Никон. У колико нам помаже оно прво, у толико и ово. Никон је преживио истина деспота Стефана, а и он се овдје међу мртвима спомиње; те по томе управо излази да је овај рукопис писан за деспота Ђурђа Смедеревца, јербо се међу мртвима у поменику не помиње ни он ни савремени њему патријарси. Мени се чини да се управо због тога и помиње Вук Бранковић са женом, што је рукопис писан за владе његова сина. Струја политична кретала се и у оно вријеме као што се вазда креће.

Што се тиче самога рукописа, правописа и начина писања у њему, ми смо то све оставили као што је тамо с незнатним спољашњим промјенама по обичној редакцији која је у данашње вријеме науком одобрена за издавање

оваких књижевних споменика. Мјесто ѿ и щ писали смо свуда ѡть и шт, као што се прво по каткад и у самом рукопису нађе. Ријечи скраћене, које такође врло ријетко, тек гдје су са свим познате, долазе, ја сам испуњао, мјесто апострофа биљежио сам свуда ь, јер се мјесто њега и употребљава, и интерпунктирао сам по данашњем обичају. Без тога би издање одвраћало и оно мало читалаца који маре за оваке ствари. Разредивши крој саставка, видио сам да је стари писац црвено слово употребљавао да обиљежи оно што ми данас врстом с почетка чинимо, па сам с тога гдје год затеко црвено слово, узео врсту с почетка, и та почела обиљежио бројевима. Тиме саставак добија лијепу пријегледност и некако се опрашта обичне дрпавости. По томе је цијели живот Петров описан у педесет и три главе. Еда би се видио стилистички одношај међу овим главама и еда би искочила права садржина овога дјела у голом облику, ја сам начинио по главама кратак извод из цијелога дјела који може забавити и мање специјалнога читаоца. Стилистички склоп дјела доиста није рђав, а има мјеста, која, не са савременога него са оновременога гледишта, вриједе као добро написана. С тога да тај извод наведемо:

1. Само крај, из кога се види како је овај живот писан по нечијој жељи или наредби.

2. Говори о користи писања светачких живота, ради угледа, поредећи га са писањем живота јунацима и војницима, за које се исто тако налази да их је ради угледа добро читати. За тим говори да не пише живот светоме да би га прославио, јер он славе ни за живота желио није, него да му се не заборави живот примјеран за духовнике.

3. О свечевим родитељима и о дјетињству. Буђење жудње за светињом и испосништвом.

4. Умире му отац. Јавља се у њему силнија жудња за испосништвом и хоће да остави породицу. Мати га моли да не оставља ње и сестре него да код куће води испоснички живот. Она умире, а он наговара сестру да се уда, еда би остао сам, те да би могао отићи у пустињу да се пости. Али сестра га не слуша, него се и сама одушевљава за испосништво, хоће да га прати свуда, и они се крећу у усамљеност у околини роднога мјеста.

5. У оближњој цркви св. Петра и Павла он се покалуђери, и стане у колиби живјети испоснички заједно са сестром својом. Послије обоје утеку подаље „да им не би познаници и рођаци долазили“ и понуде им доносили, те да их ни то не би везало за овај свијет.

6. Али их рођаци и познаници ни ту не оставише с миром, те се Петар и одатле крене, а срђаше се веома што му је сестра сметала потпуном уједињењу. Вјежећи дакле из тог другог склоништа, она уморна заспи негдје у горама близу Призрена, а он се намисли сакрити у каменим пукотинама, оставивши њу саму у планини, говорећи: боље претпоставити сестри Бога и расрдити њу за вријеме него ли Бога за на вијек.

7. Петар се моли Богу за сестру и растаје се од ње, а она остаје у сну. Кад се она пробуди, нариче за њим лијепим говором и моли гору да јој се створи гробница из које никад да не изиђе.

8. Сестра остане као испосница ван људи у планини, и тако умире. Он кад чује, радоваше се и мољаше се Богу за њу.

9. Петар тражи и налази пећину у планини за своје испаштање.

10. Описује се начин испаштања и самоћнога и уздржљивог молитвеног живота Петрова.

11. Казује се како су у оним пећинама „бијеси“ и дивље звијери становале.

12. „Бијеси“ и „Змијеви“ узнемираваху Петра у испосништву шумом, лупом, нападањем и приказивањем сестре његове која га приклиње да је одведе откуда ју је извео, па да се послије врати у своју „посну пећину.“ Он се од њих брани ћутањем и појањем псалама, знајући да су то све само ђавоље сплетке.

13. И опет му се исти ругају, како се божји прави и призива људе да се спасу, а овамо не ће да изиђе да је прихвати кад му се моли него пушта да је звијери горске изједу, и не ће ни послије да изађе да јој кости сахрани.

14. Петар излази и увјерава „змија“ да га остави, говорећи да је пећина њему од Бога дата, али „змиј“ за то и не хаје.

15. На то се Петар обраћа Богу молећи за помоћ.

16. За тијем послије молитве за 40 дана и ноћи осјетивши се помоћу божијом окријепљен, сиђе са „жьзлом“ да се бије са „змијем.“ Али се јави арханђео Гаврило са оружјем и помогне му истјерати „змија.“

17. Арханђео га охрабри, и отиде; а он се топљаше у молитвама и захвали Богу, што му је као ојађенику и грјешнику послао првоначелнога свог анђела, намијенивши мјесто оно гдје прије становаше „змиј“ за цркву.

18. „Бијес“ се опет спрема да му чини пакости.

19. У облику врана и свакојаких звијери ђавоље силе ударише опет на њ, и он их одби молитвама и пјевањем псалама, хвалећи Бога за то.

20. Казује се, како Бог каткад и напушта звијери да га ухвате и низа стијену баце, да би само љубав његову према себи мучењима увјенчао, и он то доиста крјепко сноси.

21. Тако опет при једном зимском наводњу планинске ријеке ухватише га ђавоље силе, вуцијаху га по оштром камењу, да га у воду баце, али му не могаху досадити, само што га обранише, те се он једва жив попе у своју пећину.

22. Описује како су се звијери, одступивши тада, на ново као војска скупиле, носећи на глави главе медвједа и дивљих веирова (а тијело им је ваљада било змијинско), и како су му говорили, да иде оданде, ако није рад погинути.

23. Описује се борба испосникова с бијесима и показује се готово врх силе коју они показују над њим.

24. Испосник се свети ђавољим силама, говорећи им како су залуд сва напрезања њихова да га сатру, кад њему Бог помаже.

25. На то му одговара старјешина ђавољих сила, да ће оне њему опет главе доћи, нека их само почека; а послије му говори да би и за њега боље било да изгуби живот кад му није ни на какву радост јер живи као испосник.

26. Он њима на то одговори, да и он свакојако ништа није већ земља и пепео пред господом, и да се нада у будућност Богом обећану, и да га у тој његовој тврдој вјери не могу помести њихова мудровања.

27. За тим наставља, и пореди уживања земаљска са небеским, показујући како за уживањима земаљским иду муке на небу, и опет обратно: те је он по томе изабрао од два зла мање. И тако се осипа на њих за гријех, а они љутити напуштају препирку, и одлазе.

28. Испосник захваљује Богу што је препирком надбио ђаволе. Бог му се јавља чудесима и милошћу својом.

29. Наставља молити се Богу, да га како не би опет салетјеле ђавоље силе.

30. Наставља живјети како је научио.

31. Долазе му неки иноци, да се у њега уче светињи и испосништву.

32. Моли их да му исијеку гроб у камену и свјетује их како ће се владати као испосници.

33. Прича се о пошљедњим часима и о коначном издржању свију труда.

34. Похвала или химна у прози у славу Петрову, гдје се помињу врлине његове.

35. Како је Петар послије свијех мука дочекао да ступи у блаженство за којим теже праведници.

36. Осјећа, да ће му скоро смрт, и оправља иноке у њихову пећину остајући сам.

37. Иноци обноћ чују некакво слатко пјевање и спазе особиту свјетлост из испосникове пећине, али не смијаху доћи да не би прегријешили његову заповијест од вечери.

38. Једва дочекавши јутра отидоше и видјеше да се испосник преставио.

39. Наричу, за што се нијесу сјетили или знали да ће умријети, да му се на смрти нађу.

40. Прочује се да се посветио, и стане видати народ чудесима.

41. Теодосије Светогорац прича како је и он чуо за њ и пошао да види мјесто, гдје се посветио и испаштао.

42. О томе како је прикупио приче и по њима написао овај живот.

43. Завршетак.

Дух двојства, дух борбе међу добрим и злим, дух апстраховане чистоте и врлине и апстраховане противности њихове, дух мрачне легендарне књижевности, овога наличја хришћанске књижевности дӯше на нас из цијелога овога састава. То није дух јеванђеља него дух чудноватога средњевјековног прозелитизма религијозног који се на овако особит начин јавио, и види се, нашао себи најбољи излазак у легендарној причи светачких дјела и живота. Секте су средњевјековне особито вољеле бавити се и копкати око ове мрачне и загонетне стране; она је узимала на се вид философске проблеме, лебдећи кроз многе умотворине; она се провукла и у народну причу. Препирка међу ђаволским силама и нашим свецем као да нам показује прстом на питање исте двојствене природе у истом мистичном облику о начину живљења којим да се постигне задатак човјечански на земљи и да се угоди Богу, које се као философско-богословска проблема расправљало у оновременом јевропском друштву. Не показује ли се дакле из цијелога, како су чудноват пут бирали онда људи да постигну савршен начин живљења, како ли су још чудноватије мислили о обичном животу?... Довољно, да су свима тим питањима, сувременим у Јевропи тога вијека, као што се по овоме види и Срби свој дуг одужили.

Сад излажемо сам пријепис рукописа.

I. — — — — — — — — — — — — — — — — —
и не прогнѣвати се, оуньше соудивьше елико ѿть ништаго ꙋма постижьно твое прошеніе оусрьдьны сьврьшити бихомь, Бога прѣмоудрости наставьника и благосьмислію подателꙗ, каплю доуха светаго благодѣти разоума подати намь молимь, ꙗко твоеи надѣжди дѡстѡино слово оудостоити възьможемь.

II. Благосьмысльни же твои разоумь ѡ сем и доброе ѿть нась прошеніе и божьстьвноую любовь юже имаши кь светымь его благо похвалꙗю и мнѡго оублажа(ю). Благо бо что доуши своеи симы сьнискаеши, еже бо светыихь житіа и тѣх изредьноу и благолюбьзьноую жизнь посльдным родѡм писаніемь ѡставыти, добро и ѕѣло пользно и благоугодно, благоу бо реть благолюбивыимь доушамь сіа прочитаема рьвеніемь кь добродѣтели сьставлꙗють, ꙗкоже и вь вѣшьныихь писаніихь иже дрѣвлѥ вь воинствѣ нѣкыхь храбровавшіихь моужьства написаньна обрѣтаемаа, нынꙗ любештіи воиньство желаніе любьзно сіа почитають, и ѿть тоудоу еже вь бранехь оусрьдніи же и искоусніи и нестрашливіи, иже кь соупротивныимь быти оучеть се. Сице оубо и светыихь моужь житіа и доблестраданіа и еже на діавола моужьства же и боренiа и одолѣніа ихь пишеште и сли-

шеште и оумилѥніи оубо вь доброе аште ли подвижныи ѡ доуши по силѣ ѡбрѣтають се и кь мысльнимь соупостатомь и врагѡм доушь нашихь ѡть соудоу, искоусны оубо и соупротивны быти тьштеть се, ѡ користи иже ѡбои благыми бивають. Слышештіимь бо польза и пишоуштіимь мьзда ѡ пользѣ послоушаюштіих. Сего бо ради мы о Бозѣ и твоеи любьви повыноувше се прѣподобнаго житіе по твоемꙋ прошенію сказати начинаѥмь, и не ꙗко похвалити того тьштимь се, ни оубо самѣмь же что польזно ѡть сего приобрѣсти желаѥмь, прѣподобныи же егда на земли вь животѣ похвали чловѣчьскыѥ не вьсхотѣль, на небеси же паче ѡть соудоу сиѥ нынꙗ не желаѥть, по Давидоу глаголѥ: ѡ тебѣ похвала моа вь црькви вѣлицѣи сирѣчь на нобеси, и что мы ѥсть на небеси оу тебѣ, чемоу вьсхотѣхь на земли, не облиховань бо нынꙗ онь вь коупѣ небесныихь похваль, божьсьтвныихь глаголю и аггельскыихь, ихь же мы сьмыслити оубо не постизаѥмь ниже иколи оудовлим се изглаголати, — нь оубо да не гльбинами забьвеніа прикрьвеньно боудеть добраго ѡтца доброе житіе и еже въ поустини трьпѣніе, да и мы кь нѥмоу вьнетіемъ зреште и ꙗко се остномь подвыгы его въставлꙗемы имами, кь добродѣтелы подвыгнемь се; начинаѥмь же повѣсть, Бога вь помошть словоу, ѡ нѥмь же повѣсть, молитвами имоуште.

III. Ѡт страны оубо иже вь Диоклитіи хвостньскые сь светыи бысть. Ѡть села же ѥтера Ѕнѥмира[1] нарицаемаго, благовѣрьноу же и благочьстиву христіаниноу родителю сынь, ꙗже и по рождьствѣ его светыимь

[1] Врх *е* другога слога стоји ѥ надметнуто, и по том се не зна, да ли треба читати Ѕнѥмира, или Ѕнеѥмира — или још може бити Ѕнѥемира.

крьштеніемь просвѣтивьша и, и егда же оустрабивши емоу светыимь вьдаше и оучити се книгамь. Кротькь же си ѕѣлѡ из дѣтьска отрокь, и по вьсемꙋ тихь ѡбразь и нравь имѣꙗше и простою и безлобивою доушею, и послѣди на нѥмь боудꙋштоую благодать вь юнѣ вьзрастѣ божію проꙗвлꙗше. Мнѡгашти бо ꙗко мирьскыимь желаньно, на игралишта и позоры сьврьстници его исходѣште и сего же вь обьштьство поꙗти нꙋдѣште, оукрѣплꙗхоу се, ѡномоу же сихь истрьгшоу се и не любодрꙋжню вь сицевыих быти рекшꙋ, и тамо не хотѣꙗше ити, и мнѡгаштіи же о нѥмь родителѥ его ѡ сицевыих оунивающтимь и кь нѥмоу глаголюштіимь: оукоризно родоу и поношеніе наше, по что сь дроужиною радовати се не изыдеши, нь вьсегда мльчешть и безгласьнь, ꙗко сетоуѥ ходиши, что оубо сицево с нами твое прѣбываніе, коѥ же таины помысль вь срдци своемь носе не извѣстиши намь? Онь же ꙗко младѣньць безлобиѥмь не коуꙗѥ и осклабивь се ничесоже глаголаше, оученію же паче прилеже и мнѡжаѥ вь црькви поштеніемь неже вь домꙋ пребываше и ни о пишти же ни ѡ одѣжди скрьбь твораше родителѥма, аште не ѡни сами ноуждею что ѡть сихь дали бы емоу.

IV. Вь вькоусь же светыихь книгь доспѣвь ієѵагеліа заповѣди пооучаѥ се, и слыша вь нѥмь господа глаголюшта: иже любить ѡтца или матерь паче мене, нѣсть менѣ достоинь, оставити же родителѥ и ть помышлꙗше, и аште гдѣ ѡтьшьдь кого работающта Богоу обрѣштеть. и ть сь нимь работати томꙋ сьвьдомит се, и симь оубо пооучающтꙋ се емоу. И абіе ѡтьць господоу ѡтіиде, мати же разꙋмѣ сына своего ꙗко ѡтіити помышлꙗѥть ѡштꙋтивьшіи, и ꙗко матери обычаи приѥмшіи се ѡвьи его

и плачюшти се глаголаше: не ѡстави матерь свою, чедо, помилꙋи вьдовство моѥ, оуштедры сиротьство сестре своеѥ, дѣтьскоу соуштꙋ; ты вѣси ꙗко сь Богомь тебѣ тьчію и сію единоу оутѣшеніе доуши моеи имамь; не ѡстави оубо мене, молю те, да не плачемь сьмрьти вькоушꙋ тебѣ ради, и слово имаши дати Богоу о моѥмь оубиѥніи; не нꙋждоу тебѣ месь ꙗсти или бракоу причетати се, прѣбоуди оубѡ ꙗкоже хоштеши, тьчію не ѡстави мене. Ѡнь же матернѥе срьдце растрьзаѥмое помиловавь и многыми сльзами ѥе еже тогда ѡтіити оудрьжань бысть, абіе же домовнꙋю печаль по ѡци пріемь и о сѣмь послоушаѥ матерь свою, работааше сь боꙗзнью повинꙋѥ се, поштеніемь же крѣпльшимь паче ѡблажь се и сего ради ꙗко поносимь, соухоꙗдьць зваше се, врѣтиште же ѡстро по тѣлоу ношаше и развѣ матере никомоу же знаюштоу, сего бо ради и множаишіи плачь матеры его о нѥмь бываше, зрешти ѥго юностнꙑи цвѣть поштеніемь исоушаюшта, ѡшьствіа же его боѥшти се, и ꙗко хоштеть оставлꙗше и жити. По сихь же и матеры его прѣставльши се и дьштерь свою томоу ѡставльши кь господоу ѡтіиде. Онь же матерь оубо сльзами и надгробными ѱальми и паметидостоиными достоино почьть, и еже что вь домꙋ обрѣть раздасть ништіимь, ослабоу пріемь и ꙗкоже ѡть ис прьва помысльль бѣ, ѡтіити тьштааше се, и пакы юнотьствомь сестры своѥе, ꙗко не имоуштꙋ комꙋ оставиті ю, оудрьжань бысть. Вьпросившꙋ бо томоу: аште посагнꙋти за моужа, сестро моа, хоштеши; она же чистотꙋ любештіи ѡ словеси томꙋ тѣшко си вьмѣнивьши и кь нѥмꙋ глаголаше: аште самь брака оубѣгаѥши, по что инѣхь кь нѥмꙋ бѣдиши; живь господь и жива доуша твоꙗ, ꙗко того не сьтворихь, ниже ѡстанꙋ тебѣ, Богь

твои, Богь мои, и идеже вьселити се, идꙋ и азь с тобою, и ꙗкоже поштеніемь живеши ты, живꙋ и азь с тобою, тьчію не ѡстави мене. Много же моливь ю, и ꙗко посагнути не вьзмогь оубѣдиті ю, глагола: волꙗ господнꙗ да боудеть.

V. Изьшьдьшаа же изь села и изь домоу ѡча и вь црькьвы иже выше тогожде села светааго и врьховнааго апостолѡмь Петра апостола, ѿть старца оубо иже живоуштаго тоу иночьствѡм аггелекы ѡбразь пріемь прѣподобныи, тоужде же и хизиноу потькь прѣбывати, близь себѣ же и сестре своеи приградивь, братьскыи оубо прѣбыста, ѕѣльнымь же поштеніемь и молитвами кь Богꙋ оупражнꙗста се. Ближнимїи и знаемимь и по пльти сьрѡдніи чюдномꙋ изьшьствыю и ѡ Бозѣ прѣбыванію ихь оудивльше се и кь нимь приходеште потрѣбна имь приношахꙋ. Мнѡго же ѡ семь прѣподѡбныи негодоваше и тешько многыих приход себе вьмѣнꙗше, глагола же кь своеи сестре: много намь кромѣ своихь, ꙗко ни радости ни скрьби ихь видѣти, прѣбывати польѕно. Ѡна же рекшіи: ꙗко волиши господи. Вь инꙋ же странꙋ, вьставша, Вьаатинь[1] нарицаюштꙋ се ѿтіидоста, и тамо пакы близь црькве светаго и врьховнаго апостола Петра постны подвыгь сьврьшаюшта прѣбываста, нь ни тамо дѣли добродѣтелными ѿть приходештіихь оукрыти се вьзмогоста.

VI. Прѣподобныи же древныихь слыше ѿтьць житіа и большими подвыгы искоусити се оусрьдствꙋе, поустинꙗ идеже незнаꙗмь быти, постигноути желаше, споноу же прысно обьштьство сестре емꙋ твораше. Мнѡго же о семь тоужаше глаголꙗ: ѡ коль веліа напасть жена сꙗ

[1] Или треба читати: Вь Аатинь?

приключи ми се! Стоужь же си, единою вьставь, побѣже. Сестра же его ѿштоутивьши, хизинꙋ ничесоже имꙋштꙋ ѿставльши, по нѥмь течааше, и пришьдьша до горы етеры высокыи прилѣжештiи градꙋ Призрѣноу, ꙗже ѥсть выше села Коришe нарицаемаго, и на тои горѣ покои приѥмлюштiим поутнааго же ради трꙋда, сестре его изнемогши и оуснꙋвши, прѣподобьныи же, аште вь горѣ разсѣдьши се камень ѡбрѣштеть, вьнити вь нь оусрьдьствоваше и вь нѥмь аште благоволившꙋ Богꙋ и животь свои оуединѥнь скончати пооучаваше се и сь женою прѣбывати вь поустини бѣдьно и не оустроѥно помышлꙗше, глагола же вь себѣ: лоучше ми паче сестры прѣдпочьсти Бога и оноу вь врѣме оскрьбити, сего же не вь вѣкы прогнѣвати польꙁнѣѥ.

VII. Вьставь же на молитвѣ и покланꙗѥ се глаголааше: господи, ты вьса вѣси, и ты вѣси еже к тебѣ срдца моего желанiе, ꙗко твоѥ ради любьве и нынꙗ сестроу мою сiю единꙋ вь поустини ѡставлꙗю, ꙗко ничимь ѡтноудоу запьньно поработати ми тебѣ Богоу моемꙋ хотештоу, направи же ме по твоеи благости, идеже начело покаанiа score положꙋ, ѡ своихь ми злих истиньною попекоу се. И азь оубо изволѥнiе и обѣти, ты же трьпѣнiе и до коньца житiе вь поустини сеи дароуи ми, молю се и о сѣи рабѣ твоеи, сестре моеи, твоими штедротами благоизволи, вь аггеломь твоимь благыимь настави ю, идеже покаанiемь тебѣ оугаждаюшти животь свои скончаѥть; не забоуди, владыко, иже вь дѣвьствѣ чистотою, поштенiемь трꙋды ѥе тебе ради. Покрыю вь кровѣ силы твоѥ ѡть вьсѣхь видимых и невидимыхь сѣти дiаволыхь, ꙗко да и азь, рабь твои, о спасенiи ее вьзрадоую же се и вьзвеселю се. И абiе ѡбразѡм крьста чьстноую

главꙋ ѥѥ знаменавь и спештꙋ сію ѡстави, рѣкою же сльзь о разлоученыи изливаѥ, и вышьдь вь поустыню потаи себѣ ѡть нѥе. Ѡна же ѡть сна вьставши и близь себѣ сего не видѣвшіи, именемь же его иштоушти призиваашe, и ѥко на дльго искавшіи и не обрѣтьшіи его, разоумѣ, ѥко ѡть ис прьва мислѣшта, ѡтбѣжавша его ѡть нѥе. Мнѡго же вь горахь плакавьшіи и вьплѥмь великомь срдце своѥ растрьзаюштіи глаголаашe: оувы мнѣ, ѥко погыбохь, оувы мнѣ, господи брате и наставниче спасенію, оувы мнѣ, сладькыи мои свѣте, како тебѣ лишихь се, гдѣ оубо привиталь ѥси, где же мене ѡставивь вьдвараѥши се? Ѡть матере наю тебѣ ѡставих се, и ты немилостивно на поустини единоу ме ѡставивь бѣгѡмь ѡтбѣгль ѥси! Оувы мнѣ, что оусьпши подѥхь и чесо добыхь, каако оубо сьмрьтніимь сномь ѡбьѥта бывьшіи и не абіе коньць животꙋ вь нѥмь приѥхь и сьмрьтьныѥ сіе бѣди да бых не пострадала, нынѥ жива соуштн вьсехь коньчно и злѣ погыбѡхь. Оувы мнѣ окааньнои что сьтворꙋ, или камо се деждоу! Горо божіа светаа, сьмрьти прошꙋ вь тебѣ вьсприѥти, и понѣ ты милостива ми бывшіи, пріими оубо и мене здѣ, далю бо и гробомь неисходноу ис тебѣ сьтвори, не к томоу бо вь мирь вьзвратити се или вь нѥмь быти благоволю, ни бо достоить ми жити господи брата моего не видѣштіи.

VIII. Сиѥ и мнѡга плачю достоина сьглаголавьшіи и тако плачюшти се и рыдаюштіи и вь люді ини идѣже незнаема быти ѡшьдьши, вь дѣвьствѣ же и цѣломоудріи, вь поштени же и молитвахь, ѥкоже ѡть брата навикьши проводивши житіе и добро и кь Богоу бывьшіи и оуговьши емоу, и к томоу прѣстави се, извѣштеніе же послѣди приѥмь прѣподобныи о прѣставлѥніи ѥе, благо-

даривь Бога радоваше се, бѣ бо и молитва ѡть него вьноу кь Богоу бываюштіи ѡ нѥи ꙗко да спасет се. Сице оубо ꙗже ѡ сестре прѣпѡдѡбнаго сьдѣꙗ се.

IX. Прѣподобныи же по ѡшьствы сестры своеи вышьдь на гороу свето нарицаемꙋю и ѡкрьсть ѥе сьматраѥ, и искаше мѣсто идѣже бы хызинꙋ прѣбывати потькль себѣ; ѡт тоудоу же сьшьдь обрѣте доль стѣнами обьстоимь великыими, вь них же и пештеры мнѡгіи соуште. И на единоу же стѣноу высокꙋ нокьтьми приѥмлѥ се. Ꙗко се на стльпь бѣдьно вьзышьдь, ѡть Бога же ꙗко сьготованьноу вышьшоу на нѥи пештерꙋ обрѣть, и ѕѣлѡ Бога благодаривь, ѡ нѥи вьзвесели се.

X. Прѣмо же вѣтромь и вь очию сльнцꙋ, вь нѥи же житы вьсели се, мразѡм оубо мрьзаѥмь и сльнцемь пожизаѥмь, постное сьврьшаше страданіе, стоꙗніꙗ его еже вь молитвахь, колѣнокланꙗніа же мнѡга и биѥніа прьсн҃а или еже вь вьсеноштныихь бдѣныих сльзы оубо и оумилѥніа его аште по достоанію скажемь, невѣрно лѣнывіимь и небрѣгыим вьмѣнит се, оубогь же ѡтноудь и бездомькь бѣаше и ничесоже вь пештере имы татьми крадома развѣ очрьнѣвьша тѣла и на нѥмь ноуждныих роубь власѣниххь и сіе прикрьвеніа ради оудовь, ихь же стидь прѣ ѡца ѡслꙋшаніемь познахѡм, беспиштьнь же мало рештіи ꙗко и бесплььтныим кромѣ вьсакоѥ оутѣхы и кꙋреніа дима прѣбываше, пиштею бо довольнь бываше дивыих быліи лѣторасліи и горькыи боуковіи желоудь сьбыраѥ, аште и сіа пиштоу нарицати достоить. Питіе же его ѡть горь сладька текоуштіа вода, иже и жеждоу оуврачююштіи и не многомь сномь поработешти. Аште ли же бы кто боголюбивь, знаѥи его, мало хлѣба коли принесль, покланꙗѥ се примаше, не многашти же при-

ходештіи или приносити ѥмоу что инѡго молеше и, ниже комоу ѡ ніємь сказати запрѣшташе, да не инѡгіимь оузнань, и прогнань боудеть. Сна же малѡ кь каменнои стѣнѣ присланиѥ се сѣде пріимаше, наготꙋ же паче мекькиих одѣждь цѣловаше, на крини бо селные оуино вьзыраѥ радовааше се, иже и Соломоноу славоу по гласоу иже вь іеvангеліи господа Бога моего Іу. Христа цвѣтомь красотою прѣспѣюштіихь.

XI. Сыце оубо прѣбываѥ, немилостивнѣ какь не оучрѣждень же и непоштедьнь враг бываше своемоу тѣлꙋ. Бѣ бо и тѣлѡмь крѣпькь и неоутомимь ꙗко инѡго вь реченьних же пештерах бѣсы инѡзіи и звѣры дивіи ѡть прѣжде вьшьдьше прѣбывахоу.

XII. Вь единои же нижьнѣи пештере под стѣною светаго зміи великь вьшьдь прѣбывааше, нь оубо звѣріе дивіи пришьдшоу светомоу мирь кь ніємоу имѣꙗхоу и ꙗко единонасельникꙋ никоеже емоу пакости творахоу, доньдеже и отіидоше. Бѣсы же лоукавіи ненависточловѣчна соуштѣ ѥстьства, ꙗкоже ѡть искони на прьвааго чловѣка Адама зависть сьдѣꙗвьше и зміевомь сьвѣтѡм обоженіемь прѣльстившеѥ се, заповѣдыи прѣстоуплѥніемь и дрѣва снѣдію вькоупѣ ѡть раꙗ оубо и ѡть Бога отгнана и сьтворише, сице оубо на прѣподобнааго зависть вьздвыгьше и обьшти сь стрьпьтивіимь онѣмь зміѡм ꙗко сьвѣштавьше, браньми оубо великыими ꙗко ѡтгнати его ѡть стѣне и ѡть пештеры подвыгоше се. И зміи оубо на лице прѣподобнааго не дрьзнѣаше изити, вь своеи же пештерѣ дьнь и ношть непрѣстанно ꙗре се сопѣаше и соплѥніемь шоумь и страхь великь творе сьмоуштааше прѣподобнаго, бѣсы же пакы мьчтаньми страхованіи клопоти твореште и вь ноштехь кличюште често на-

падахоу на нь, ѡвогда бо прихождахꙋ[1] ꙗко се зміа оного сь собою имоуште и обьзѣвающта и главꙋ его и пождрѣти его глаголахоу; ѡвогда же ꙗко сестра емоу пришьдьшіи ꙗвлꙗхоу се и вь ношти плачюште се глаголахь[2]: брате, брате, именемь зовоуште и, изыди господи да не ѡть ѕвѣри снѣденьна боудꙋ, тебѣ единого вь рѡдителѥи мѣсто имѣхь, и тебѣ, вьсѣхь ѡставившіи, послѣдовахь, ты же ме единꙋ ѡставиль ѥси! Се колико врѣме вь горах иштоушти те заблюждаю, гладѣмь же и плачемь изнемогьшіи погыбаю, ты же ꙗко ѡть тоуждеи о мнѣ нераде прѣбываѥши, каменооутробнѣ немилостивьне, не помилоуѥши ли сльзіи моѥ, пріимет ли те господь за моѥ ѡставлѥніе, изыди понѣ ныньꙗ, и кь своимь ѡтноудꙋ же поѥть ме ѡтвѣдеши ме, и пакы вь свою постьнꙋю пештерꙋ вьзвратиши се. Прѣподобныи же оухыштреніа соуште бѣсѡвскаа разоумѣвь ѱальмы Давидовы поѥ и ниединогоже слова кь нимь ѡтвѣштаваше, ѡни же ꙗко ничтоже оуспѣвше стидѣште се ѡтхождахꙋ.

XIII. Пакы же пришьдьше, ꙗко потрѣсающте пештероу и535 кличюште на светаго глаголахоу: что ты боꙗти се Бога глаголѥши, сестроу свою звѣремь вь снѣдь на поустыни ѡставиль еси, и спасти се глаголѥши, и толико врѣме ни поискати оубѣды, се не оустраши се соуда, ꙗко ѡть тебѣ доушоу ѥе Богь изыштеть, кіимь оубо вештьшимь паче симь грѣхѡм прогнѣваеши Бога аште не изьшьд и ѡбрѣть кости ѥе и вь земли погребеши, и понѣ симь себѣ оумиришіи Бога. Светыи же молитвꙋ творе и ничесоже кь нимь ѡтвѣштаваше, и занѥ ничесоже кь

[1] За цијело грнјешком пише мјесто тога прихождоухꙋ.
[2] Ваљаће глаголахꙋ.

нимь прѣподобномоу ѡтвѣштавати, гнѣвомь растрьзаюштн се ѡтхождахꙋ.

XIV. Зміи же ꙗкоже рекохомь прысно ꙗре се сопѣаше и сьмоушташе прѣподобнаго, не мошти бо емоу бѣаше чисти молитвы творити ѡть многаго шоума и соплєніа змінєва, стоужи си прѣподобныи ѡть стѣни своєе долѣ кь змію глаголєть: ѡть господа моего Іу. Христа доль сьи и стѣни сіе и сь пештерами мнѣ оубо вь причестіе прѣдаше се, и пештера вь нєи же ты живѣти вьгнѣзди се под мною нынꙗ стрьпьтивіи лоукавьно прѣбывающи, моꙗ єсть, аште ли же и сьсельника те хотѣхь и ближнаго те имѣти, нь понєже на ме ꙗриши се и твоимь многіимь соплєніемь пакости ми дѣюши, вьставь оубо и ꙗкоже прочіи ѕвѣры ѡтидоше изыди, неприꙗтно бо ми искрьнꙗго те имѣти, оубо испрьва Богь враждоу междоу тобою и междоу нами положиль єсть, и азь хоштꙋ нынꙗ мирь с тобою имѣти, не добра бо с тобою дроужба, вьставь изыди ꙗко сьблазнь ми еси! Зміи же слыша старца прѣтешта, паче лютѣє на нєго соплєніемь ꙗреше се и ѡть пештеры не исхождаше.

XV. Прѣподобніи припадаꙗ сь плачемь великыимь глаголєть: се господи видиши бѣдоу мою, ꙗко вь нꙗ же мѣсто приведе ме твоꙗ благость, зміи сь лоукавіи гнѣвѡм и соплєніемь ѡть нєго изгонить ме, азь же рабь твои ꙗко чловѣкь грѣхы немоштьнь, коꙗ кь нємоу кромѣ твоєе силы противлєніе смѣти начинаю, без мѣне бо, рече, ничесоже творити можете.

XVI. И абіе по древнихь ѡцѣхь .м. дневно и ноштьно поштеніемь и молитвами стоꙗніе сьвршивь и вь помошть Бога на прогнаніе стрьпьтиваго и лоукаваго лютаго зміа аггела своего послати молꙗше, кончавшим же се днемь

молитьвнаго стоѩніа ѩко се нѣкымь ороужіемь ѡть молитвы оупованіемь же и вѣрою прѣподобныи обложе се, вьзьмь жьзль свои и сь стѣныи слѣзь, и пештери идѣже зміи живѣаше доити хоте. И се ѩко жена Мадіама древлѥ Ісоусоу Навіиноу, и семоу на лютаго зміа аггель господьнь. ороужіе вь роукоу имѣѥ, прѣдставь ѩви се. Старьць же свѣтлости его ужась се и ѩко пасти вьзроутивь се: поиди же, и ѡнь, не оужасаи се видѣніа моего, доуше иштоуштіа господа; азь ѥсмь Михаиль архістратигь силь господьнь, и се оубо ѩкоже просившꙋ ти вь помошть аггела оу Бога, и нынѣ азь ѡть нѥго послань пріидохь на прогнаніе лоукаваго зміа же, пакости дѣюштаго ти, и нынѣ оузриши славоу Бога нашего! Приближшимь же се кь вратѡм пештери зміи оубо соугоубіе браныи, аггела же сь ѡроужіемь, старьца сь жьзлѡм нашьствіа не сьтрьпѣвь врьхѡм пештеры пропастію избѣжавь и вь незнаѥмаа бѣгомь бѣже ѡтиде.

XVII. Архістратигь глагола кь старцꙋ: мирь тебѣ доуше иштоуштіа господа, видѣ ли славꙋ Бога нашего? Се прошеніе твое мною Богь испльни и кь томꙋ стрьптивіи и лоукавіи зміи не имать пріити вь вѣкы. Вьнимаи же себе и крѣпи се ѡ господи, мнѡги бо браніи ѡть бѣсѡвь имаши пріѥти иже зде завидештихь ти, не оубои же се ихь, и страха ихь не оужа(са)и се, именемь же господнимь противлѩи се имь, и посрамлѥни ѡтидоуть. И абіе невыдимь бысть имь. Старьцъ же ѡ свѣтлости божіа аггела и ѡ незаапномь зміиѥвомь прогнани почюдив се и мнѡгомь смѣреніемь прьсыи своѥ биѥ глаголаше: кто ѥсмь азь иже вь страстехь ѡчрьневшіи и вь грѣсѣхь сьгнивіи смрьдештіи, да прѣславнаго и прѣсвѣтлааго твоего] начельнаго аггеломь господи вь помошть мою послаль еси?

И вышьдь вь пештероу мнѡгіими сльзами Бога благодаривь зміѥво ложиште ѡдьждаше и благаго ѥго аггела ѩко своѥего сьвоина Михаила арьхістратига похвалѩше радоуѥ се, пештерꙋ же зміѥвꙋ ѩко божію црьковь и светоѥ мѣсто вьмѣнивь по Авраамоу рекь на мѣстѣ сѣмь господь видѣ.

XVIII. По изьгнани же зміѥвѣмь вештьшіим постомь, крѣпльшими же молитвами и вьсеноштними стоѩніи подвызаше се прѣподобніи, сльзами же паче и оумилѥніемь присно исповѣдаѥ се кь Богоу оупражнаемь биваше и вь мѣроу чистіѥ иже кь Богоу любьве и оума чистоти достиже, тѣмь же и мнѡго ѡ нѥмь прѣлоукавіи и своими ковьникы бѣсь тоужаше[1] и ѕѣло гнѣвѡм распихаше се и еже ѡть мльчаніа и молитвы крѣпость его искаше разорити, вьсѣми же кьзньстви и мьчтании страхованіи.

XIX. И како ѡть стѣніи и ѡть пештеры ѡтгнали бы его тьшташе се. Вь единь оубѡ ѡть дніи дьнемь ѩкоже ѡблакѡм мнѡжьствѡмь врань и звѣрскыими вьсакыми видии и сьвькоупльше се на светаго пріидоше ѕвѣрыи оубо рыкаюште и ѩко пожрѣти ѩвлѩхꙋ се, врановн же ѩко истрьзати зѣнице очію его, вь пештероу оусѣвахꙋ се. Скоро же прѣподобныи вьставь и Богоу крьста образно роуцѣ свои оуподобывь глаголаше: помоштьниче мои и избавителю мои, господи, не закьсни, се бо львовѡмь ѡбразомь на ме подвызають се пріидоше вразіи мои, оускори изети ме, и не прѣдаждь звѣрем доушꙋ исповѣдаюштіих ти се, да не порадоуют се ѡ мнѣ вразіи мои ни да рекоут пождрѣхомь и, и абіе светыѥ вѣры исповѣданіе: вѣроую вь единого Бога, начеть глаголати

[1] Грнјешком стоји у рукопису: тоужашꙋ.

ѩкоже древлѥ ѡть напѣва пѣснѣи и брѥцаніа гоусліи Давидь, давеи зли Саоула доухь ѡть нѥго ѡтбѣгаше. Сице и ѡніи вьнѥгда оучюште светаго светыѥ вѣры ѡбразь глаголюшта, ѡтбѣгоше ѡть пештеры и без вѣсти быше. Светыи же кь нимь прѣте глаголаше: чьвьствьныи звѣры и клевре вашь, стрьпьтивіи и вештьствьныи зміи именемь господа Бога моего Іу. Христа ѡть зде ѡтгна се, и ѡ вась мьчтаньнихь помоштію и именемь его попекоу се, и падь лицемь на землю мнѡгіими сльзами Бога похвалѩѥ глаголаше: вьзлюблю те, господи, крѣпости моа и прибѣжиште мое и оутврьжденіе и стльпь ѡть лица вражіа, и ѡ имени твоемь вьсе вьстаюштеѥ на ни врагыи наше низлагаѥмь. И пакы постноѥ страданіе паче приѥмаше се.

XX. Богоу же ѩкоже и древних крѣпкых и сего своего роба искоушаюштѹ и мнѡгыми бѣсовь бореньми вѣньчати трьпѣніемь хотѣ, мнѡгашти бѣсомь на нѥго поѡслаблѩше и сь високыѥ стѣни оное низрыноувьше и ѡ камень разьбывахѹ, тьи божіею силою сьблюдаѥмь врѣда никоѥго же сьмрьтнаго подимаше, и пакы вь пештерѹ вьхождаше радостною же доушею. Вьса иже ѡть бѣсовь ѡзлобленіа и раны пріимаше, и ѩко Богоу цароу мнѣ иже кь врагѡмь сего бореніе и страсти его видѣштѹ, неситною любовію кь вештьшимь ѩко паче сицево кь страдани ихь. трьпѣніе и не прѣборимоѥ вь бранех оусрьдіе его бѣсомь видѣштіимь самѣмь срамлѩти се, и како оубити или прогнѣвати се лютеѥ подвизати се.

XXI. Под стѣною тою, на нѥи же прѣподобныи стоѩше, рѣка ѡть высоких горь сьходѣштіи приближаѥт се, единою же снѣгомь и дьждемь мнѡгомь наводьнывшіим се, видѣвьше же бѣси радостніи бывьше и мнѡжь-

ство сьвькоупльше се на светого нападоше и сь стѣни ѡнокє, Богоу попоуштьшоу имь, и подкємьше и вь ѡнь потокь моутніи по ѡстромꙋ каменію влѣкоуште и раздирахꙋ пльть его, сами же себѣ бѣдеште и глаголюште: спѣшите дроузіи, спѣшите, аште и прьвѣкє лѣниви бысмо губителꙗ нашего сего оубити, нь нынꙗ врѣме тьштивомь быти и показати оусрьдіе, вь си оубо дьнь елика сила подвизаємь се и потопимь врага нашего. И до потока довлекьше и ꙗко повелѣніа власти не имоуште не можахоу тьи вь нь вьврѣштіи, много же быюште глаголаахꙋ: изыдіи ѡть нась ѡкааньнѣ сь чловѣкы не имыи мѣста, и вь наша жилишта нась прогнати пришьль еси, и наше стѣныи и пештеры себѣ вь причестіе неправедно наслѣдиль єси, изыдіи ѡть нась безь пакости, изыди, никто же зде прѣжде тебѣ нась насильствꙋє вьниде, прѣстани обидѣти нась, да не зле погыбнѣши. Прѣподобны же ни мала ѡтвѣштаваше кь нимь, ѡни же ꙗко ничесоже оуспѣвше посрамлєніи вь себѣ глаголахꙋ: ѡставимь его нынꙗ жива, и аште ѡть зде не изыдеть, пріидемь оумрьтвимь его, и тако ѡть нєго прѣтеште ѡтхождахоу. Прѣподобныи же ранами ѡттегьчень бѣдно вь пештерꙋ нокьтьми пріимаєсе, на стѣноу вьсхождаше глаголє: се азь пакы єсмь и ѡ имени господа Бога моего Іу. Христа вась не бою се, и пакы по прьвоє мльчаніе и поштеніе дрьжаше се, моле се и глаголє: на те, господи, оуповахь, да не постиждоу се вь вѣкы и да не посмѣють ми се вразіи мои.

XXII. Бѣси же тогда ꙗко ошьдьше и на мнѡзѣ оубо врѣме ѡтпоуштьше, и абіе пакы ꙗко се многого мнѡжьство вои сьбраше се, пріидоше на светаго, и испльнихꙋ же доль вьсь и по стѣнахь вь ѡроужіихь ходеште, шлємове же ꙗко се дивихь вепровь главы и мѣдведе же и

прочіих звѣреи види на главахь носеште ꙗвлꙗхꙋ се, позорь оубо страшьнь, ньчтаньми ꙗко оужасити светаго, творахꙋ. Пришьдьше же оу пештеры прѣдсташе на светаго же прѣтеште, глаголахоу: се оуже приспѣ твоѥ оубиѥніе и не мніи ꙗко мнѡгаштіи милостивіи ты бывьше, тако и нынꙗ боривьше жива те ѡставимь, вьсеконьчно оубо оубити те пріидохѡмь, и что сьтвориши, о безвестнѣ, понѣ оумоудривь се и послоушавь нась вьставь изыди, да не ѡружіемь заклань злѣ оумреши и ни соухоѥ твоѥ тѣло чловѣчьскомоу погребенію ѡставимь, разсѣкше бо страстниѥ оуды твое и ѕвѣремь вь снѣдь вь поустиніи развврьжемь, ꙗко да и прочіи твоѥ оубиѥніе видѣвьше не прѣѡбыдѣти нась и ꙗкоже ты не дрьзнꙋть брати се.

XXIII. Прѣподобныи же молитвою противоу имь вьѡроужаше се глаголѥ: Боже вь помошть мою вньми, господи помоштіи мнѣ потьшти се, се бо изгонештеи ме, и пакыи сьвѣшташе се пріидоше на ме вразіи мои сьмрьтию же и иштоуште доушоу мою, и хвалеште се глаголють: поженете, имѣте и, Богь ѡставиль и ѥсть, и нѣсть избавлꙗѥи емоу. Боже мои, вь помошть мою вньми, да постидеть се и ичезнꙋть ѡклеветаюштіи доушоу мою, ѡдеждоут се стоудомь и срамомь искоуштеи зла мнѣ, аз же прысно оуповаю на те и приложꙋ на вьсакꙋ мою брань похвалоу твою. И кь бѣсѡм бе(зь) страха глагола: аште и мнѡжьство мнѡжаѥ наче сіих пльковь на ме ѡпльчет се, не оубоит се срьдце мои[1]; аште бранію на ме вьстанете, дрьзостьнь на выи азь ѡ имени Бога моего ꙗвлю се. Бѣси же гнѣвѡм великомь огорьчише се на нь, и оубити и оустрьмише се. Старць же вь вратѣхь пе-

[1] Треба моѥ.

штеры прѣдставь и сь жьзломь еже не вьлѣсти имь кь нѥмоу противлꙗше се, ѡни же ꙗко пси лаюште ѡкрьсть обьтичаахꙋ и ꙗко се сьзади прокопоуюште пештерꙋ глаголахꙋ: дрьзаите неослабно дрьжеште брань, ѡть зде бо заклати его вьнидѣмь, соуштіи же у врать пештеры виштоуште и ꙗко oроужіемь клопоти творештe на нь опльчахоу се, копіи же и мьчи оубиті и прискачахоу, и ꙗко се копіемь порыноуть мнѣ вьсесветыи назадь вьзроутивь се и вь оужасѣ бывь глаголаа: господи, помози ми, помилоуи ме, господи, ꙗко немоштьнь ѥсмь. И абіе божіа аггела помоштію подѥть и оукрѣплѥнь бывь не паде се, и пакы сь жьзломь не дасть вь пештерꙋ вьлѣсти, противлꙗше се глаголѥ: оуслыша господь молитвꙋ мою, господь молѥніе моѥ приѥть, да постыдет се и смѣтꙋт се вьси врази мои, вьзвратет се и оустидет се ѕѣлѡ вь скорѣ. И тако божіею помоштію оукрѣплѥнь бывь старьць, и бѣси побѣжденьны бывьше и ѡть пештеры ѡтстоупивше сташе.

XXIV. Старьць же прѣд пештерою ставь пакы сь жьзлѡм на воѥводыи бѣсовскые прѣте глаголаше: что вамь ꙗко на беспомоштнаго сьвѣштати оумислысте, или ꙗко оуничижите[1] ме мнѣвьше и мнѡжьствомь на ме пріидосте, многьштіи бо борештеи се сь мною, не познасте ли свою немошть, или не искоусисте ли силоу и крѣпость господа Бога моего Іу. Христа ꙗко помоштьникь ми бы, и не прѣмогосте мене ꙗкоже и нынꙗ; не видѣсте ли ваше неоудобьство и неоуспѣшство воискомь на ме единого сьвькоупльше се пріидосте, и ѡбьшьдше ꙗко пчели сьть обидосте ме, и ꙗко огнь вь трьныи гнѣвомь на ме трьтреште оубити ме разгорѣсте се, аз же именемь господ-

[1] Боже оуничижити.

нимь противлꙗхь се, и пакы вамь противлꙗю се; аште би и вьзриновень вами дьньсь прѣклонихь се пасти, нь господь приѥть ме, крѣпость моа и похвала господь, и бысть мнѣ вь спасеніе, десница господнꙗ сьтвори силоу, десница господнꙗ вьздвиже ме и оукрѣпи ме на вась, не оумроу ѿть вась ꙗкоже вы вьсоуѥ на ме хвалите се, нь паче живь боудꙋ ѡ Бозѣ спасе моѥмь Іу. Христе. Аште бѡ и тьмами бранни бороуштеи же и изгонештеи ме не прѣстанете, и ѡ имени его здѣ и животь мои скончаю, ви же посрамете се и исчезнете.

XXV. Начелныи же бѣсомь кь старцꙋ: что посмиꙗньне ѿть чловѣкь ѡ погибѣли своеи радоуѥ се, и тако на ни велерѣчюѥши или живь ѿть нась избѣжати помышлꙗѥши, пожди мало и еште приходь нашь, и вь скорѣ оузриши свое оубиѥниѥ; ѡбаче по что и боримь се с тобою, коую бо вештьшу злобоу или лютѣишꙋ страсть паче юже нынꙗ имаши на те вьзложимь, что бо окаанне, не всако ли бѣды горчаише и ноуждньѥ твоѥ житіе, како же не расоудиши ꙗко благоприѥтьнѣиши сьмрьть паче живота твоѥго ѥсть. Что бо ѥсть твои животь о нѥмь же ꙗко несьмисльнь хвалиши се; не самь ли ꙗко звѣрь вь поустыни быліе грызе гладемь оубиль се ѥси; сльнцемь оупалꙗѥмь, вѣтри же и дьждьмь томимь и вь каменои пештерѣ помрьзаюштоу ти и истлѣвшꙋ тѣлоу твоемꙋ, наготою же землиобразно кожи твоеи ѿчрьнѣвши, вь нѥи же ꙗко вь врѣтишти кости твое ꙗко сѣно исьхьши едва сьдрьжет се и вь толицѣ стражди безоума трьпе своѥ изноураѥши житіе; что оубо болѥ ѿть сіих оскрьбимь или прокльнемь те? . . .

XXVI. Прѣподобни же помысливь рече: пріиди на ме милость твоꙗ, господи, и ѿтвѣштаю поносештимь ми

слово, ꙗко оуповах на словеса твоꙗ, и тако свѣтло кь бѣсомь глаголѥть: не невѣды ѥсмь вашего лоукаваго кьзньства, имь же лоукавно похвалꙗюште ме приложите и ꙗко вьзвисити оумь мои грьдинѥю хоштете, ѥю же вы ѡтпадосте, нь оубо нечисть прѣдь господомь вьсакь високосрьдіи, без оума бо таковыи дмит се; и аште что благо мнѡгими лѣти исправил, единѣмь часомь погоубити может, своѥи крѣпости кромѣ помошти божіе надѣѥ се. Азь же паче вьсѣхь чловѣк грѣшнеи, исповѣдаю се, есмь, землꙗ и пепель прѣдь господомь Богомь моимь, и ничто же ѡ себѣ, иже дѡстѡино, кромѣ помоштіи его сьдѣꙗвь помышлꙗю. Ѡть того бо поштеніе моѥ и трьпѣніе моѥ ѥже зде вь поустини, ибо ть Богь мои и спаситель мои и застоупны мои, и на нь оуповаю; тѣло же моѥ аште истлѣло или истлѣваѥть, никоѥ же ми пакости творить: аште бо вь истлѣныи сьтрьпить, вьстанеть вь неистлѣніе; аште нынꙗ нечьстно, вьстанеть вь славꙋ; аште нынꙗ немошьтно и наготою ѡчрьнело, вьстанѣть вь силоу и свѣтлость; подобаѥть бо рече: истлѣньномоу семоу облѣшти же вь безьистлѣніе и мрьтвомоу семоу облѣшти се вь немрьтвость.

XXVII. Каꙗ же ли польза, еже по вашемоу поуштенію мнѡгіими поработити се пиштами, дѣбело же тѣло и кипештоую крьвь имѣти и доушоу мнѡгыми страстми вь грѣсѣхь потаплꙗти, пльть бо и крьвь царствіа божіа не можеть наслѣдовати, рече божьственыи апостоль. Стражда же моа и ноуждноѥ житіе иже здѣ поносештіи ми вьса лѣта живота моего, нѣсꙋть ни сь единь дьнь вѣчные моукы, ꙗже вась и послоушаюштіихь вась ѡжидаѥть, ꙗкоже и сами вѣсте и исповѣдаѥте глаголюште: что намь и тебѣ; се пришль еси прѣжде врѣ-

мене моучити нась, тѣмь же оубо не иже Богоу работающтихь нь самѣхь вась ѡкааньныхь и плача соуште достоинихь ꙗко и достоино звати се подобаѥть, вѣдоуште ѡть колике чьсти и радости, славы же и свѣтлости за грьдиню ѡтпадосте. Ѡни же сицеваа ѡть старца оуслишавьше что ѡтвѣштати не ѡбрѣтаахꙋ, горестию же распихахоу се и зоуби своими гризоуште оустны глаголахꙋ: ѡ ноужда, ѡ те Петре тврьдоимените, ѡдолѣ камено трьпеніемь твоимь, ѡдолѣ и прѣпрѣ, ѡтходимь оубо оть зде, ѡть жилишть нашихь ѡтходимь, нь оубо и мы аште когда побѣждаѥмы биваѥмь нь прысно борымь, тѣмь же и при коньци житіа нѣкыимь аште и великымь ѡдолѣваѥмь, оубо и ѡ тебѣ непрѣподобне попешти се имамы. И тако посрамлѥньныи бывьше стидеште се ѡтидоше.

XXVIII. Прѣподобныи же по страшнои же ѡнои браніи и по побѣдѣ же и прѣпрѣнію и по ѡшьствію бѣсовь, вь пештерꙋ вьшьдь и на землю припадаѥ плачемь великомь прьси своѥ быѥ и по Давидоу благодаре Бога глаголѥть: Вьзнесоу те господи, ꙗко подѥть ме и не сихь вьзвеселиль врагь моихь ѡ мнѣ, мнѣ же мала не подвизасте се нозѣ мои, мала и не пролиꙗше се стопи мое, и аште не би, господи, помогль мнѣ, мала и вьселила се бы вь адь доуша моа. Милость твоа, господи, поможе ми, милости твоѥ господи вь вѣкы вьспою, и оуста моа вьзвѣстеть хвалꙋ твою, вьсь дьнь спасеніе твое! И тако вь оумилѥніи мнѡзѣ молитвами Богꙋ на мнѡзѣ оупраждиаѥмь и исповѣдаше се. По сих же свѣть великь вь неизреченных видѣніих вь пештерѣ облиста и, и сноу же ѡть нѥго вь дьнь и вь ношть ѡшьдшꙋ и ꙗко на небеси соуштоу а не на земли, мнѣти се радостию же и веселіемь ѡ нѥмь, неизглаголаньных видѣніих мнѡгодьневно насишта-

юштв се, ꙗко и хоудое быліе и горькыи желоудь[1] снѣсти забивьшв и ни сьбрати же сіа по сихь изыти помыслившв ниже кь томв на земли житіи благоволѣштоу, любовію же господа своего оуꙗзвлꙗѥмь ѳалѡмьскаа глаголааше: вьждеда[2] доуша моа кь крѣпкомоу и живомоу когда пріидв и ꙗвлю се лицв божію? Сице оубо дьнь и ношть пооучаѥ се и оумыленіемь срьдца радосніе ꙗко хлѣбы сладкіи сльзы своѥ вь пиштв и питіе себѣ прѣдлагааше, нь и горькіи желоуд и свѣрепое быліе ѡттоли вь маньны мѣсто прѣложивьшоу и оусладившв Богоу ꙗко паче богатих пиштами трапезь. Сими оукрѣплꙗюштв срьдьце его и доушв его веселити и ничимь же мира тлѣньных оскрьблꙗѥмь бысть, коли и о притежани бо села ни дома оутврьдити попече се, ѡ боготесанных бо печерах и о пропастехь ꙗко ѡ свѣтлиих полатах весело радоваше се, и тако благодаре Бога вь покои и весели мнѡзѣ прочаа лѣта проводивь оумомь кь Богв и любовію ѡ вьсѣх земльных виноу вьзвишаѥмь, ꙗкоже Богоотьць ѡ таковиих Давидь рече: Богоу крѣпци землѥ оумомь ѕѣлѡ вьзеше се.

XXIX. И бѣсом оубо к томв не ѡбрати се сь нимь дрьзноувшимь ниже кь нѥмоу приближити се смѣюштимь, похвалоу же ихь юже кь нѥмоу рекьшихь ꙗко и при коньци житіа, нѣкыимь аште и великіимь одѡлѣваѥмь, незабитьноу оубо на срдци ношаше и ꙗко ѡроужіе вь доуши своеи сію имѣѥ бояше се, да не како и ть, и прысно моле се глаголаше: не ѡтврзи мене вь врѣме старости, и ѥгда изнемагаѥть крѣпость моа, не ѡстави мене, не прѣдаждь мене вь роуцѣ врагомь ревноуюштимь ми, да не порадоують ми се и рекоуть ѡ мнѣ: благо же,

---

[1] Мјесето тога стоји погрјешно жедоудъ.

[2] Вьждела?

благо же ѩко пожрѣхомь и, и тако страхомь и трепетѡмь свою спасеніе сьдѣваше смѣреніа апостолѡва поминаѥ реченіа: Христось пріиде вь мирь грѣшникы спасти, ѡть нихь же прьвы есмь азь. И пакы мнеи се стоѩти, да блюдет се, да се не паднеть и господа іеуагеліемь наоучаюшта: вьса елика аште творите глаголите ѩко рабы недѡстоѡини, имь же дльжни бѣхомь сьтворити, сьтворихомь; ѩко вьсакь вьзноси се смѣрит се, и смѣраѥи се вьзносит се.

XXX. Сіа вьси прьсно поминаѥ оуничиженіемь мнозѣмь прѣдь господомь себѣ смѣраѥ осоуждаше, тѣмь же и до конца житиа бес пакости ѡть бѣсовь доушоу его сьблюсти, ѩвити же хоте Богь ѥже вь поустини трьпеливое и многострадальноѥ ѥго поштеніемь житіе.

XXXI. Боголюбивими нѣкыми оувѣдѣнь бысть инокыи иже и пришьдьше и молише и, приѥти се имь, и ѡть того постномоу наоучити се житію, прооувѣдѣвь же ѡнь своѥ кь Богоу вь скорѣ ѡшьствіе не вьсхотѣ ѡтрешти се ихь, приѥмь же оуказа имь под дроугою стѣною прѣмо ѥмоу вь пештерах вьселити се.

XXXII. По семь же ѡть мира шьдьше сѣчиво и оскрьдо принести има повелѣ и на страдалнои тои стѣнѣ вь каменнои пештерѣ, вь нѥи же и до коньца живота поживе прѣподобнии, гробь емоу изьсѣшти оумолі ѥ, мало же дніи по оуготовани гроба поживь и братію постномоу житію и вь поустины трьпѣти наоучаше и бѣсовскыих нападеніи ѩко немоштніих неоустрашити се оукрѣплѩше, и ѩже о жити своѥмь вьса сказавь имь.

XXXIII. По сихь же пламенемь ѡбьѥть бывь, и ѥстьством чловѣка мало поболѣвь божьствьныхь же и животворештих светыих Христовь таинь причестивь се рече: слава Богоу ѡ вьсѣмь, мнѡго и мно(ги)ми сльзами

ѡ исходѣ доуши своѥ прѣд братиѥю моливь се глаголѥ: господи Іу. Христе, сыне Божи, пріими вь мирь доушꙋ мою и сподоби ме ꙗко проити ми вьздоух и доухы лоукавьствіа небоурно и невьзбранно, без крамоли же и пакости, пособьствоуѥмь оубо и вьзбраниѥмь ѡть светыихь аггель твоихь и наставлѥѥмь же и проводимь имы идеже тебѣ Богоу моемꙋ поклоню се и благо тобою по велицѣи ти милости а неѡсоужденно по многыих ми злыих быти ми пріемлемꙋ, и тако мирь и благословеніе и покровь ѡть лица вражіа молитвоу имы, вькоупѣ же и послѣднѥѥ ѡ господи цѣлованіе братіамь дасть, и испльнивь дьніи своѥ вь добрѣи старости и поста теченію скончавь, ꙗви се добріи о Бозѣ страдальць.

XXXIV. Ѡть коликыих подвигь похвална имена широти слава оубѣгаѥ ѡтьца сего прѣминоувь не изглаголахь, да глаголють же се емоу ѡть божіихь аггель имь же и вь пльти ꙗко беспльтно сьпоживе, и ѡть тех оубо да похвалꙗѥт се ꙗко и сь ними ликьствꙋѥ нынꙗ веселит се, оубо же и мы ѡть многыих мало речемь.

Похвала. Петрь чьстніи и прѣподобныи иже тврьдіи именемь и вѣштію.

Петрь истинныи нестежатель иже развѣ себѣ ничесоже вь поустиніи имѣвь тѣмь же и чювьствьних тати не оубоꙗв се ни мисльними же плени се разьбоиникы.

Петрь новіи поустинныкь иже изештнымь трьпѣніемь и зѣльнимь вьздрьжаниѥмь, ветьхымь оубо подобьнь, многыхь же и прѣходе.

Петрь светыи и богоносныи иже простотою и безлобиѥмь Христа вь доуши своеи вьселивь поноси.

Петрь благодоушиѥмь и кротостію цѣліи голоубь, тѣмь же и кротькыих землю наслѣдова.

Петрь вьсеблаженыи страшьни на бѣси ороужьны вь молитвами си и симь прогонитель.

Петрь врьховнаго званіе имѣвь и вѣрою же подобьнь бывь, ѩкоже бо ѡнь за Христа радостію распеть быти, сице и сьоусрьдьствꙋѥ по вьседьневно вь поустины поштеніемь Христоу сьпропет се, и кромѣ мьча самоноуждьнь ѩко и до крьве ѩви се моученикь.

XXXV. Петрь вь вьсѣмь изештьныи иже вь молитвахь, бдѣнію и поштеніи болѣзнемь, вь наготѣ же и стоуденіи и сльнцоу вь ѡпалѥніе, непрѣстаньномꙋ же плачю и вьздиханію вь оумилѥніи и ськроушеніи срдца, вь вьсѣхь лѣтѣх иже вь поустиніи житіа своего себѣ вьдавь, вышьшіи страсти грѣховныихь добрыимь страніемь ѩви се, и вь самоѥ оубо достиже желаѥмыих краинѥе иже вьси боголюбивіи желаюште достигноути тьштет се, сьврьшеніе глаголю кь Богоу любьве, еже и прьвое и единоѥ блаженство.

XXXVI. Коньць же иже на земли маловрѣменьнаго и льстнаго житіа ѡставлѩѥ и на бесконьчноѥ кь Христоу и блаженьноѥ житіе зовѡм, вьсхотѣ оуединѥнь доухь свои кь Господу ѡтдати и абіе выше реченноу братію вь свою имь пештероу почити ѡтпоуштаѥть, и вь оутрѣи пакы дьнь пріити кь нѥмоу симь заповѣдавь. Братіа же и не хотѣште, ѡбаче повелѣнію старьчю не смѣюште противити се, ѡтидоше.

XXXVII. Вь наставшꙋю же ношть кь полоунощьныимь и оутрьнымь славословіемь вьставьшіимь имь слышаше неизреченьныихь пѣсныи и гласи, иже сладостію оумь и срьдце вь оумилѥные доушоу ѡтводеште, вь скорѣ же ис пештере изьшьдьше и ѡткоудоу таковоѥ разоумѣти искахоу, сладкоѥ и желанно слышимоѥ пѣ-

ніе бываѥть. Възрѣвше же на стѣноу старьчю и видѣвше пештерꙋ его, ѩко се многыми свѣштами просвѣштаѥмоу, оудивлѩѥмы же ѡ сѣмь глаголаахоу: старьца ѡтходѣште единого ѡставихомь, и ѡгню же прѣжде вь пештере его не бываюштоу и како свѣть велии вь нѥи нынѩ видимь и многыих гласы ѡткоудꙋ поюштіих слышим, оубо еда кто иже прѣжде нась знаѥмыих ѥмоу по нас пришли соуть и сь ним сърадоуют се, нь что странно ихь веселіе, ѩко пѣснеи силоу разоумѣти не постизаѥмь. Хотѣшхꙋ же пештери доити и вь нѥи бываемоѥ оуистинити, заповѣдию же старьца оудрьжахоу се, лѣто же ѩко цѣло ношть тоу глаголахꙋ не пштевавше, тьштеште се и ѡжидаюште оутро ѩко доити до старьца и ѡ нѥмь сьлоучивьшеѥ се видѣти.

XXXVIII. Кончаньнѣмь бывшимь сладкымь ѡнѣмь и неизреченнымь пѣснемь абіе же и дьню по сихь ѡсвѣтшоу братіа спѣшно пештерꙋ постигоше и сію испльнѥньнꙋ благоуханьныих вонь ѡбрѣтоше и никого же кого иного вь нѥи видѣше, тьчію прѣподобнаго вь исѣченомь гробѣ ѩко спѣшта възлежешта, власѣними же прьти себѣ приѡпретавша и кь господоу ѡшьдьша, лицѣмь же и тѣлѡ свѣтлимь сіаюштꙋ и симь чистотꙋ и свѣтлость доуши своеи ѩвлѩюшта. Тогда разоумѣше, ѩко не чловѣчьскыих и кальныихь и льживых и клеветою скврьнныихь и нечистыихь оустьнь нь бесплътных и чистихь иже присно Бога поюштихь светыихь аггель вьнѥгда поюштіих светаго старьца исходештіи гласи ѡть пештере слишахоу се. Оудивльше же се светости старьца и почьтьшаго и тако Бога похвалиши, негодовахоу же на старьца и жалеште глаголахꙋ: ѡ немилосрдіе, ѡ прѣзорство еже ѡ нас твоѥ, ѡтьче, аггелы на своѥ пріети хоте погребеніе

нас занеже грѣшныихь ѿтгналь еси, аште добрѣ ты вѣси, сьтвориль еси много иже ни малы ѡскрьбивших те ѡскрьбивь; благодарише же Бога ꙗко благословенiа и молитвы его прѣжде прѣставлѥнiа его сподобише се.

XXXIX. Многыим же излитiемь сльзь и надгробними ѱальми аште и прѣжде ихь аггели опѣтаго почьтьше ѿтца, чьстное же и прѣподобное лице ѥго страхомь цѣловаше, и тако каменiемь каменныи покривьше гробь плакахоу, окааньны же и погибшеѥ себѣ нарицахоу лишенiа ради светаго старьца, и тако плачюште вь свою пештероу вьзвратише се.

XL. Не потаити же хоте троудовь поты иже его ради Богь и доброѥ и твpдоѥ вь поустиныи прѣподобнаго трьпѣнiе, не по мнозѣ бо врѣменiи постомь исьхшеѥ чьстныѥ и светыѥ мошти его ꙗко мѵрѡм аромаѳомь благоуханiемь обогати и чюдеса иецѣлѥнiем творити симь дарова благодать, изнде же вь оуши мнѡгыихь иже ѡ нѥмь глась, абiе же ѡкрьстныи людiе и ѿть многыих помѣстныих и далныихь странь приходеште пририштоуть, и светыимь его моштемь покланꙗют се и до сего дьне, и вьси иже вѣрою и любовiю приходештеи нескрьбны ни непольэнiи ѿтходеште ѿтходеть, многыхь бо и различныих недоугь цѣльбы приѥмлють, и ноудими доухы нечистими свобождаѥми бывають, приѥть бо ѿть Бога власть вь животе и по сьмрьти сiихь ѿтгонити, тако бо прославлꙗѥть Богь славештих его.

XLI. Азь же оумылѥныи Ѳеѡдѡсiе, слышавь ѡ чюдесехь, ꙗже приспѣштенiемь светаго доуха и исцѣлѥнии ѿть светыих моштеи прѣподобнаго бываюштiих, желанiе мнѡго любовiю и вѣрою кь нѥмоу имѣѥ, молитвами же прѣподобнаго Богомь сподоблѥнь бывь прiидохь ѿть

Светые Горы Аѳѡна и светаго ѡтьца светымь и чюдотворивимь моштемь поклоних се, поустиню же его и стѣнꙋ, на нѥи же страдаль, сьгледавь, и видѣхь дивьно ѡть Бога соуште ѡтходныимь оустроенно прѣбиваніе, мѣсто оубо ѥсть кромѣ мира и вьсакомꙋ страданію дѡстѡино, прысномꙋ же оумылѥнію и плачю боголюбивнимь поучительно, пештера же прѣподобнаго, вь нѥи же паче чловѣка аггелскыи поживе, црьковь Богоу сьтворена бысть, вь нѥи же гробь его и светыхь моштеи ѡстанціи чюдотвориви прѣдлежеть, главоу бо его светоую и сь прочими оуди, доньдеже ис прьва вь поустины лежештꙋ, христолюбивіи людіе мнѡго любовію и вѣрою, ѡвыи оубо вь Костантинђ градь ини же инамо разграбише ѡтнесоше и кьждо вь своѥмь ѡтьчьствѣ вь лѣпотꙋ црькваи користь разделише.

XLII. Сіа вьса видѣвь и ѡ сіих разꙋмѣхь ꙗко велика соушта поштеніемь и трьпѣніемь прѣподобнаго и ва истинꙋ достоино ѡть Бога прославлѥньнаго, и испитах же ѡть соуштіих тоу и ѡть ѡкрьстных ꙗже о житіи его хоте разꙋмѣти и ꙗже ѡть ѡнѣхь инокь иже прѣподобнаго погребьших и иже тогда бывшеѥ сь ними слишаніемь прѣѥше, сиꙗ и по ныхь боудоуштіимь рѡдь родоу повѣстію прѣдрьжати сіа ѡ нѥмь сказаше ми, сіа же писаніемь ꙗвьствьно вьсакомꙋ прочитати сьтворих, да не гатаниѥмь ꙗко се ныниꙗ доброе житіе прѣподобнаго сказаѥт се иже пользе оумилѥніа лишет се.

XLIII. Боуди же и намь вьсѣмь почитаюштіимь и слышештіимь молитвами прѣподобнаго злых дѣль ѡставльше и благаа Богоу оумиливши се поити и грѣхомь ѡставлѥніе зде достигноути и пакы бытіе вѣчниих благь полоучити ѡ томь самомь Христѣ Іисоусѣ господи нашемь, емоу же слава сь ѡтьцемь, дрьжава, чьсть и поклан ꙗниѥ коупьно сь светымь доухѡмь и нынꙗ и прысно и вь вѣкы вѣкѡмь аминь.

ПРЕГЛЕД РАДЊЕ И СТАЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

у 1870-ој години.

Прочитао секретар на скупштини Српског ученог друштва 24 Јануара 1871 године.

Поштовани зборе!

По уређењу друштвеном част ми је да од стране одборске прочитам преглед радње и стања Српског ученог друштва у прошастој 1870-ој години.

У тој години имало је друштво свега 34 састанка и то: 10 у одбору, 5 у одсеку философском и филолошком, 9 у одсеку историчком и државничком, 6 у одсеку јестественичком и математичарском и 4 у одсеку уметничком.

По обичају прошлих година поделићемо преглед свега онога што је на тим састанцима рађено на пет делова, и тако ћемо говорити:

I. О чисто књижевном раду друштвеном;

II. О старању друштва за набавку или опис историјских и књижевних или уметних споменика народних;

III. О осталоме што је рађено ван књижевних посала:

IV. О стању библиотеке и архиве, и

V. О новчаном стању друштвеном.

I.

У течају прошле године добило је друштво на преглед и издавање које од својих чланова које од осталих књижевника ове књижевне послове. Рећаћемо што је од кога дато оним редом како је долазило. Тако је послана.

1. *Од г. арх. Леонида* из Москве, дописног члана друштвеног: Хрисовуља цара Душана љесновскоме манастиру од год. 1347.

2. *Од г. А. Убичиније* дописнога члана друштвеног: Уговор између императора цариградског Карла од Валоа и посланика краља Уроша Милутина потписан 29. Марта 1288. у абатији де-Ли близу Мелуна.

3. *Од Стојана Новаковића* ред. члана:

а. Препис хрисовуље цара Душана Дубровчанима од 20. Септембра 1350,

б. Библијографија српске и хрватске књижевности с додатком онога што су странци о нама писали за год. 1869.

в. Живот Петра Коришког.

г. Извештај о трећој редакцији Доментијанова „Живота св. Саве".

д. Италијански архиви и наша историја.

4. *Од г. Милоша С. Милојевића* ред. члана:

а. Одломци старине српске нађени 1864. и добивени из Турске, Старе Србије и Херцеговине,

б. Козме пресвитера беседа.

5. *Од г. арх. Н. Дучића* ред. члана: Врањина у Зети и хрисовуље на Цетињу.

Од г. Богољуба Сњ. Јовановића: Топографско-статистични речник Србије, слова А и Б као оглед.

7. *Од г. Чед. Мијатовића:* Научност политичне економике.

8. *Од г. др. Ј. Валенте* ред. члана: Метеорологијски податци прибирани у београдској болници.

9. *Од г. др. Вл. Ђорђевића*, ред. члана: О лимфолиптењу.

10. *Од г. проф. Г. Витковића*: Критички поглед на прошлост Срба у Угарској.

11. *Од г. Милутина Стокића*: Порота у јужних Словена, од А. Мајкова, превод с руског.

12. *Од г. др. Ј. Шафарика* ред. члана и председника: Живот деспота Стевана Високог.

13. *Од г. М. Ђ. Милићевића* ред. члана: Ђорђе Бранковић последњи деспот српски од А. Убичиније.

14. *Од једног неименованог ред. члана*: Три студије из агрикултуре.

15. *Од г. др. Ј. Панчића ред. члана*: Шумско дрвеће и шибље у Србији, са сликама.

16. *Од г. Драгашевића* ред. члана: Карта Млаве и Пека са чланком.

17. *Од г. Саве Косановића*: Српске старине у Босни.

18. *Од г. проф. А. Васиљевића* ред. члана: Философија стила, по Х. Спенсеру.

19. *Од г. Милана Кујунџића* ред. члана: Шта се у нас радило на логици.

20. *Од г. Јов. Мишковића* поручика: Опис Рудничког округа с картом.

21. *Од г. Павла Ђорђевића* дописног члана: „О електробалистичким справама и њиховој примени на употребу“

22. *Од г. Ал. Н. Спасића* ред. члана: Начела политичне економије Џона Стуарта Миља, први део, превод с енглеског.

Добар део овога рада прегледан је по одсецима и излази наштампан у двема књигама друштвенога „Гласника“ за прошлу годину. Нешто се није могло примити, или је још на прегледу или се није могло сложити с друштвеним задатком, те је с тога повраћено.

Што се тиче пуштених на свет дѐлâ, друштво је ове године издало две свеске Гласника. Да је штампарија могла стићи да онолико изради колико је у нас било рада готова за издавање, могло је изаћи и више. Тако имају три посла почета а недовршена. Једно је „Историја умног развића у Јевропи“ од Џ. У. Дрепера у преводу г. М. Ракића за коју смо још лане на овом збору јавили, а која је тек неки дан стигла на ред у штампарији и штампати се почела; друго је „Збирка српских народних напева“ дело пок. А. Калауза које је друштво ове године набавило и које се штампа старањем уметничког одсека; а треће је друга књига Гласника 2-ог одељења, у коме се штампа грађа за српску историју, „Споменици о Шћепану Малом,“ покупљени у Млетачком архиву од г. С. Љубића, и штампање се те књиге преко мере отегло са незгода што су ти споменици махом писани на оновременом талијанском језику. Али ће та књига кроз који дан угледати света.

У 1869-ој години је Српско учено друштво задало књижевно питање за награду на коју ваља да се по одлуци скупа употреби оних 100 дуката што их је 1868. поклонио друштву владика Ђ. Ј. Штросмајер. Задатак је био „Политичко и друштвено стање Срба и Хрвата у време навале Турака и историјски значај њихове борбе“, и време је било да се расправа поднесе до краја Новембра прошле године. Али како се ниједан књижевник није до тога доба јавио с расправом, то ће се сада скупу поднети нови предлози како да се даље поступи с тим новцима.

Издавању грађе за новију српску историју истина су још оне исте сметње које и лане, али и ако смо у оскудици са средствима и са снагом, опет се за ову ствар урадило ове године барем толико да се поуздано помакла напред. Из нових средстава на исписивање и путне трошкове ради својих научних задатака и послова што их Српско учено друштво доби у новој суми што нам је лане од вис. владе одређена, ове године је изаслан био г. проф. Г. Витковић. Захваљујући родољубивој оданости будимске српске општине спрам науке о народу нашем и спрам старања овога друштва, он је донео врло многа важна писма из тамошњег архива српског која јако осветљавају историју српских пресељеника у Угарској после 1690. године, а износећи многе нове чињенице, веома објашњавају цео ток историје тамошње браће наше. Г. Витковић ради на пребирању ових споменика, и он ће свој посао поднети друштву. Ту би дакле већ био добар прилог „Грађи за новију историју српску“. — А за објављивање старих писама која само друштво у своме архиву чува, *ове године је извршен главни приправни рад* без кога би се тешко што поуздано започети могло, а то је *научно уређење архива друштвеног,* о коме ћемо ниже говорити. С тога и велимо да је и тај посао ове године за сигурно напред помакнут, и да ће се од сад моћи много лакше и више што урадити.

II.

У радњи око испитивања и изучавања књижевних, историјских или уметних споменика народнога живота имамо ове године приличну привреду да забележимо.

Тако је друштво најпре изаслало свога редовног члана г. Милоша С. Милојевића те је обишао старине у Подрињу, где је он пре две три године нашао старо надгробно камење са српским натписима, потврђујући да је врло старо. Он је, отишавши на место, наредио те је камење донесено овамо и сад се налази у авлији велике школе у којој стоје још некоје римске старине нађене у отачаству нашем. Тако је тим камењем с једне стране умножена збирка ископаних старина, а с друге стране је приступније људима којима је позив или воља да се баве о испитивању ових ствари.

Осим тога је исти ред. члан жалио се друштву да се по народу слабо пази на чување старина које се на разним местима налазе, него да се развлаче и упропашћују, па је и поименце казао неке примере за ово, и друштво је према томе одлучило да замоли министарство нека би наредило да земаљске власти обавесте људе да би се ово прекратило и да би се барем потоњим научницима сачувало оно што садашњи не могу или немају кад да изучавају. И друштво је добило одговор од министарства да је оваква наредба већ издата.

За рукопис философа Костантина о коме је већ више пута спомињано на овим састанцима можемо сад јавити да нам је добротом университетскога већа из Одесе службено послан. Тако је трудом председника друштвеног г. дра Ј. Шафарика исписан „Живот деспота Стефана“ и штампан је у другој књизи Гласника за 1870. годину. А што нисмо ни знали никако, нађена је у тој рукописној књизи трећа редакција Доментијанова живота св. Саве, за коју већ напред споменуто би, да је секретар друштвени и о њој извештај за Гласник спремио.

За рукопис последњег деспота Ђорђа Бранковића још се у почетку године понадасмо да ће се о њему моћи што порадити, није се могло урадити ништа и ако је тога ради путовао у Карловце г. П. Срећковић.

Ни за рукопис Баталакин о коме је лане спомињато нису послови доспели дотле да бисмо скупу штогод јавити могли. Колико је урађено види се из протокола штампаних у Гласнику.

Одсек уметнички израдио је план за прецртавање архитек-

тонских и живописних старина које су нам се од старине сачувале. О томе ће се изнети скупу особит предлог, и желети је да се један пут почне радити и на овом пољу које је на највећу штету за нашу уметност највише занемарено.

Одсеку јестаствен. и математичарском одређено је било прошлогодишњим скупом половина од 5000 гр. пор. на радњу око састављања карте кнеж. Србије. Како издавање карте г. мајора Љуб. Ивановића, о којој је било спомена на прошастом скупу, није потребе било потпомагати, јер је тај посао влада на се узела, то је одсек нашао за најпотребније да се као поглавита основа за савршено поуздану картографију Србије тачно обележи меридијан под којим се Београд налази, изабравши нарочит одбор стручних људи [1]) поименце за тај посао. Одбор је овај поднео одсеку резултат својих договора, а тај је: да се на одабраном месту (између трп која је одбор предложио) сагради кућа за посматрања и у њу потребне справе сместе. На то је одсек одлучио да се та кућица на Врачару сагради и сад је још остало да се види колико ће тај посао стати, и како би се могао извршити.

Исто је тако у одсеку овом предложено да се на свима телеграфским станицама у Србији чине и прибирају метеорологијске белешке. Одбор састављен да план [2]) за ово пословање изради још није готов са својим послом.

У пословању за прибирање историјских споменика ове је године доста урађено за историју српских пресељеника у Угарској за део наше историје од важности и занимљивости превећ велике. Дуго времена већ држи се овај део историје све на једним чињеницама, нити му се што додавало, поред свега, што има још толико непроучене и неупотребљене грађе. С тога је друштво користећи се предлогом г. проф. Г. Витковића изаслало и тога господина те је путовао у Будим и Сент-Андреју поради купљења грађе за историју поменутих пресељеника. Ре-

---

[1]) Г.Г. мајор Ивановић, проф. М. Г. Панић, проф. Јосимовић, проф. К. Алковић, проф. Д. Нешић, проф. М. Петковић и капетан Драгашевић.

[2]) Г.Г. пуковник Зах, Драгашевић, проф. К. Алковић.

зултат његова путовања види се неколико у извештају који је он друштву поднео и који је наштампан у другој књизи прошлогодишњега Гласника, а неколико ће се видети тек у послу његову око Будимскога архива о коме напред поменусмо што је требало.

На послетку је прошаста година била прва у којој се друштво могло користити новим буџетом на научна изашиљања са задатком „на испитивање и саопштавање о садањем стању српскога народа и српских земаља“. На име тога примљено је 10712 а потрошено 3000 гр. чарш. Остатак је дакле претекао за ову годину и придолази му још нов доходак на то име који имамо за ову годину одређен. Ове године је одбор употребио један део тога дохотка на путовање г. Витковића и г. Милојевића из половине одређене на археологијско испитивање српскога Подунавља, који се посао није могао извршити за то што нико није могао ићи да га ради. Одбор је дакле не могући се користити никаквом приликом за именовану цел, одобрио одлуку историјског одсека да се један део од новаца њему на расположење стављених употреби на другу цел исте струке. Иначе и ако се у овој години није много урадило на овој страни друштвенога рада, не треба посумњати о користи ове помоћи, јер ће најближа згодна прилика за час и у један мах осведочити како је добро што имамо средстава и за таку грану радње. То се већ у велике може видети из приправа одсека уметничког и јестаственичког за метеорологију, картографију, и прецртавање уметничких споменика — и ми се надамо да је ова ствар изван сваке препирке и по томе већ, што се корист оваких ствари може видети тек из дужега рада.

III.

Знајући како материјалним средствима највише захвалити ваља, што је сад више рада у Српском ученом друштву него што га је било неких година; и знајући да се без равномерних средстава не могу извести никакви велики научни задаци, одбор се друштвени старао и о томе. Што није било успеха, није до одбора стајало. Многим ће члановима познато бити како је пре

1869. године давато друштву само 150 дук. помоћи од стране државе. У почетку те године обратило се друштво влади с молбом да се сума помоћи државне ученом друштву, повиси на 800 дук. Влада се у то време одзове овом предлогу повисивши ту помоћ на 500 дук. Међу тим радња друштвена шири се мало по мало све више, научне потребе јављају се све нове и нове, и тако је одбор предвиђајући ову потребу обратио се вис. влади још ове године тражећи повишење помоћи. Исто тако појавила се у друштву мисао за радњу у једном новом правцу, мисао о издавању јевтиних популарних књига за народ. Познато је како је правац радње овога друштва од како је оно основано, нагињао чисто научноме раду, објављивању грађе за науку и појединих научних монографија у којима се непознате и нерасветљене ствари осветљавају, те које по томе имају особит значај и важност за унапређивање науке, — то раду намењеноме више ширењу знања и поучавању народа. Тако се и данас, и међу самим члановима друштвеним и међу осталим књижевним светом нашим, често мисли да је ово последње задатак друштвени, и да око тога поглавито радити треба, премда је уређење друштвено, које нам је законита основа, јасно обележило као задатак друштвени, онај први посао. Међу тим би за наше савремене потребе згодно било, кад би се рад друштвени организао тако да обухвати и један и други правац научнога рада и да према позиву и задатку своме негује први а не напушта ни други, барем докле се за њ не би остала књижевна средства и књижевне силе наше толико развиле да би га друштво могло без штете напустити. Према предлогу из историчкога и државничкога одсека одбор је овако схватио ову ствар, и мислило се особитом комитету поверити управљање овом другом страном друштвенога рада. За то је одбор и за ову ствар тражио од министарства просвете да друштву изради нарочиту буџетску суму од 300 дуката ћесарских. Али ни ова сума као ни повишица редовне помоћи друштву није одобрена овогодишњим буџетским законом, него је остало по староме.

IV.

И ове године имамо овде да свечано захвалимо пријатељима који поклонима помогоше умножењу друштвене библијотеке и архива. За библијотеку друштвену лане смо на овом месту споменули колика је, сад ћемо известити г.г. слушаоце о збирци књижевних споменика и старина друштвених и о архиву друштвеном, у ком се чувају старински исторички споменици. Тако *збирка књижевних споменика и старина друштвених* у којој се налазе највише рукописи старе књижевности српске броји сад на 240 комада. Осим рукописа старе књижевности мање више знатних, има ту приличан број књига из старинских штампарија српских, доста неизданих рукописа новије књижевности српске прошастога перијода, и неколико автографа из истога времена који припадају знаменитијим ондашњим књижевницима. — У *архиву* старих писама који броји на 800 нумера налази се највише писама новијега времена. Знатан део је био у архиву последњега деспота српског Ђ. Бранковића, а откупљен је за друштво још пре двадесет година, остало припада што у прошли век, што у нову историју ратовања с Турцима за ослобођење Србије. Како напред споменусмо одбор се ове године састарао да се тај архив доведе у ред, еда би се с њим какав научан посао предузети могао.

Ове године је збирка књижевних старина умножена путем поклона једним рукописом, у коме је Живот Петра Коришког српскога свеца, а који поклони друштву г. митрополит Михаило. Архиву старих писама приложише г.г: Данило Стефановић члан држ. савета 2 ком.; Никола Д. Марковић реалац 8 ком.; Миливој Смиљанић богослов 3 ком.

Библијотека друштвена умножена је ове године које поклонима које заменом са 521 свеском.

Од учених или књижевних зборова јавише се друштву ове године ови: Матица Српска, Југословенска академија знаности и умјетности, Матица Далматинска, Матица илирска, Хрватско-Славонско господарско друштво, Матица словенска, Књижевно друштво бугарско, Царска руска академија, Руско географско друштво, Импер. друштво пријатеља природних наука из Москве,

Чешко учено друштво, Кишфалудијино друштво, Мађарска академија, Норвешки университет, Млетачки институт за науке, књижевност и уметност, Смитсонов научни институт из Вашингтона, Бечка и Берлинска академија наука.

Од осталих: наше министарство просвете, г. намесник Јов. Гавриловић, г. митрополит Михаило, словенски комитет из Русије, минист. просвете руско, арх. Н. Дучић, Ђ. П. Радовановић, Вл. Козловски, Ј. Л. Љубојевић, Иван Брчић, Андрија Станковић, Велимир Гај, Дреслер, М. Ђ. Милићевић, Л. Леже, Свет. Ј. Никетић, Ст. Нováковић, Алекса Бројић, Ст. Ранчевић, Ат. Николић, Богољуб Петрановић, Словени из Америке, др. Ђ. Радић, К. Невострујев, Коста Костић Свилајенчанин, др. Ј. Шафарик, Јос. Веселић, уредн. „Младе Србадије“, Владимир Јакшић, Н. Вукићевић, Панчевачка реалка, Збор босанске омладине из Ђакова, Ч. Мијатовић, Н. Прванов, арх. Г. Петрановић, проф. Г. Витковић, Ј. Јиречек, Ламбл, др. Ј. Панчић, Риста Милић, Левицки, Иван Филиповић, Стев. Д. Поповић, уредништво „Беседе“.

V.

Новчано стање Српског ученог друштва у прошлој години види се из овога прегледа:

А. *Доходака* било је:

1. Остатак иза 1869. године (заједно са 6000 гр. Штросмајерова поклона у управи фондова)	14228	26²/₃
2. Помоћ државна за 1870. г. у 500 дук. . .	30000	—
3. Помоћ државна за плату секретару, исте год.	3080	—
4. За продате књиге друштвене	2188	10
5. Помоћ државна на испитивање и саопштавање о садањем стању српскога народа и српских земаља	10712	—
Свега .	60208	36²/₃

Б. *Издатака* било је:

1. На хононаре и попутнину	18425	15
2. На трошкове за штампу	6368	—

3. На повез књига	926	—
4. На набавку књига старих рукописа намештаја и осталих потреба	6253	30
5. На препис писама и протокола, уређивање библиотеке и архиве	1365	30
6. На пошту и експедицију	668	10
7. Из суме „на испитивање садањег стања српског народа“ и т. д..	3000	—
8. Плата секретару	3079	20
9. Плата послужнику	2616	—
Свега .	42702	25

Кад се дакле од 60208 гр. 36 $^2/_3$ дохотка
одбије . . . 42702 гр. 25 пара издатака,
остаје . . . 17506 гр. 11 $^2/_3$ готовине у цело.

Али овде из дохотка 60208 гр. 36$^2/_3$ ваља одвојити 10712 гр. као доходак намењени особитом задатку као што смо споменули и онда остаје доходак друштвени на непосредно вршење задатка по досадањем 49416 гр. 36$^2/_3$ п. а кад се из суме издатака у 42702 гр. и 25 п. одбије издатак од 3000 гр. потрошен из оне посебне суме, онда излази да је друштво обичних издатака, по досадањем имало 39702 гр. 25 п. чарш.

Према томе се и сума готовине од 17506 гр. 11$^2/_3$ п. цепа те излази да 7711 гр. остаје иза суме од 10712 гр. (од које је прошле године само 3000 гр. потрошено) а иза редовних трошкова на чисто 9794 гр. од чега кад одбијемо посебити дар Штросмајеров од 6000 гр. чарш. у управи фондова, онда остаје као готовина за ову годину тек 3794 гр. чарш. поред дуга у државној штампарији који ову суму далеко превазилази.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

Трећи и четврти састанак

одсека философског и филолошког 2. и 5. Декембра 1870.

Били су на трећем састанку: председник С. Сретеновић, чланови: А. Васиљевић, М. Кујунџић, Милорад П. Шапчанин, Стеван Д. Поповић и Ст. Новаковић.

а на четвртом: исти осим Милорада П. Шапчанина, и Јов. Бошковића.

Бр. 6.

Редовни члан Ст. Новаковић јавља одсеку да је учитељ и свећеник сарајевски Сава Косановић послао за Гласник чланак „Српске старине у Босни, неколике белешке". Исти члан јави одсеку да је он тај чланак прочитао, да се у њему јавља о старим црквама у Босни и о старинама у њима, да се поближе описује један важан требник у манастиру Тројици и да се наводи попис књижнице тога манастира. Из узрока што се ове белешке тичу српске области и поименце ствари о којима се врло мало зна, одсек се задовољи саопштењем свога редовног члана као рефератом и одлучи, да се тај чланак у Гласнику наштампа а писцу у име награде 8 # ћес. пошље.

Бр. 7.

За тим ред. члан г. А. Васаљевић чита чланак „Философија стила" по Херберту Спенсеру. После дуже дебате о појединим питањима у којима се чланови не слагаху с енглеским писцем или међу собом, остављена буде коначно одлука за други састанак, и на том састанку пошто се разговор настави, одсек одлучи да се споменути чланак не прими у Гласник за то што је превод, и што начела у њему наведена нису потврђена примерима из српске књижевности, а поглавито што предмет тако израђен не припада у програм друштвенога рада.

Бр. 8.

Ред. члан М. Кујунџић као одређени референат за Врчевићев зборник српских народних пословица јави да је тај зборник прегледао и да у њему има доста пословица са свим нових и добро забележених, али да би неке ваљало изоставити. Одсек на то одлучи да се тај зборник на тај начин прими и у одвојено књизи штампа — а г. В.Врчевићу одређује у име откупа 20 дук ћ.

Бр. 9.

Ред. члан М. Кујунџић чита свој саставак „Логика у Срба" први, други и трећи чланак, у којима су анализи о Шимићевој и о двема Бранковићевим логикама. Одсек одлучи да се саставак тај у Гласник прими и да се награди са 8 дук. ћес. од штампана табака онако као и пређашњи рад истога члана штампан у Гласнику под насловом „Философија у Срба".

Седница одсека јестаственичко-математичарског.

од 3. Децем. 1870.

Били су: г. г. А. Медовић, — J. Валента — М. Панић — М. Рашковић — Е. Јосимовић — Ф. Зах — J. Панчић — Д. Нешић — К. Алковић — и Драгашевић.

Бр. 1.

Председник одсека г. Медовић износи чланак од г. Јована Мишковића официра „Опис Рудничког округа" с картом. Одсек предаје га на преглед и оцену г.г. Заху и Панчићу.

Бр. 2.

Председник одсека г. Медовић, пошто су се навршиле две године, како је он председник овоме одсеку, жели, да га у тој дужности за у напред други замени. Одсек је желео, да и даље остане председником; но пошто он изјави да не може, онда му одсек искаже своју захвалност на досадањем председништву а једногласно избере себи за идући председника г. Фрању Заха а за перовођу г. Драгашевића.

Бр. 3.

Редовни члан друштва г. Драгашевић изнесе одсеку усмен предлог о згради за посматрања астрономијска и метеорологиј-

ска, што одсек усвоји и одлучи, да се исти предлог за идућу седницу спреми на писмено.

Седница одсека јестственичко-математичког.

од 12. и 23. декембра 1870.

Били су: г.г. Ф. Зах — Е. Јосимовић — К. Алковић — Валента — Ј. Панчић — М. Рашковић — А. Медовић — М. Панић — Ђ. Радић — и Драгашевић.

Бр. 1.

На оба та састанка читан је предлог о згради за посматрања астрономијска и метеорологијска и једногласно одлучи се, да се изнесе главноме скупу друштва.

Бр. 2.

Како на главноме скупу друштва бива и бирање нових друштвених чланова, то овај одсек спреми за избор за редовне чланове:

1. г. Михаила Петковића професора у великој школи.
2. г. Стевана Здравковића инџинирског капетана и професора у војној академији,
3. г. Косту Црногорца професора торазијске полугимназије;
4. г. Љубомира Клерића инџинира, и
5. г. Лазара Чолак-Антића артиљеријског капетана и професора у војној академији;

а за дописног члана:

Г. Матковића професора у Загребу.

Г. Шулце фон Мигендорф.

Девети састанак одбора.

16. Декембра 1870.

Били су: г. др. Ј. Шафарик, председник, и чланови г. г. Јеврем Грујић, пук. Фр. Зах, М. Миловук и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 95.

Чита се писмо г. министра просвете од 3. ов. м. Бр. 5405 којим јавља да се није могло задовољити друштвеном поискавању што се тиче гвоздене касе.

Бр. 96.

Место председника одсека философског и филолошког који не бејаше на састанку секретар јави, да је у истом одсеку одлучено да се откупи за 20 дук. ћес. Врчевићева збирка „Српских народних пословица“ и да се с неким изоставкама које је одређени референат назначио, у особеној књизи штампа. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 97.

Исто тако одбор одобрава што је у том одсеку одлучено да се у Гласнику штампа и са 8 дук. на штампан табак откупи чланак г. М. Кујунџића „Логика Срба“.

Бр. 98.

Прочита се писмо г. К. Николајевића из Беча којим јавља да је примио диплому на избор у редовно чланство и уписује се у одсек исторички и државнички.

Бр. 99.

На молбу реалке Ужичке од 9. ов. м. № 124 одобрава се да јој се пошљу оне од друштвених књига којих још повише има и нарећује се да то секретар изврши.

Бр. 100.

Место досадашњег председника одсека јестаственичког и државничког који не бејаше на састанку секретар јави да је досадашњи председник г. др. А. Медовић по закону иступио и да је одсек на његово место изабрао за председника г. пук. Фр. Заха.

Бр. 101.

Даље јави секретар по протоколу да је исти одсек изабрао себи за деловоћу г. Драгашевића.

Бр. 102.

На предлог секретарев који одбору показа шта је урађено око урећивања архива друштвеног према одлуци прећашњој одбор одреди да се г. Мајснеру који се око тога трудио, плати 728 гр. чарш, а да он сва замотана и натписана писма по хроно-

логији уреди и у главни списак уведе, па да писање цедуља обични преписивачи израде.

Бр. 103.

На молбу друштвенога послужника одобрава се да му се починући од 1. Дек ове године повиси плата једним талиром као што му је у изглед састављено кад је у службу примљен.

Бр. 104.

На предлог секретарев одлучи се да се Гласнику XXVIII. који ће скоро бити готов одреди обична цена од 6 гр. чарш.

Бр. 105.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон или у замену. Тако:

1. Од југословенске академије из Загреба.

а. Rada XIII. knjigu. Zagreb 1870.

б. Brčića dvie službe Ćirilu i Metodu. Zagreb 1870

2. Од министарства просвете и црквених дела: Закон о пословном реду у народној скупштини.

3. Од г. Ристе Милића из Котора његове „Сербобранке лиричне родољубне пјесме. Цетиње 1870.“

4. Од неименованог писца, једног члана друштвеног: Законотворна скупштина. Чланци о уставним реформама. Београд 1870.

5. Од г. Левицког православног попа у Ници његово дело Богомильство, Болгарская ересь X—XVI. вѣка. Ст. Петербургъ 1870, Отштампано из „Христіянскогъ чтенія.“

6. Од дописнога члана г. Ивана Филиповића из Загреба његово дело „Bečke pedagogijske slike. U Zagrebu 1870.“

8. Од Смитсонова института из Вашингтона из Америке:

а. Annual report of the board of regenty of the Smithsonian unstitution for the year 1868. Washington 1869.

в. Journey to Musardu by Benjamin Anderson.

9. Од ред. члана г. Стев. Д. Поповића његово дело: Практично предавање из рачуна III. Београд 1870.

10. Од министарства просвете и црквених дела „Закон о пословном реду у народној скупштини 1870“.

1. Од секретара:

а. Српску Синтаксу, за ниже гимназије и реалке кнежевине Србије. Саставио Стојан Новаковић. Друго прерађено и раширено издање. Београд, 1870.

б. Домаћи пријатељ за поуку и забаву. Београд, држ. штампарија 1870.

Прочитано и потписано на деветом одборском састанку.

Девети састанак одсека историчког и државничког

29. Дек. 1870.

Били су: председник г. J. Грујић, чланови: Д. Голубовић, арх. Н. Дучић, К. Јовановић, др. Н. Крстић, Јов. Мариновић, Милов. Спасић, Аћим Чумић, др. J. Шафарик, из другог одсека Ст. Новаковић.

Бр.

Прочита се писмо досадашњега деловођа г. А. Н. Спасића којим јавља како га службени послови спречавају те не може више вршити дужност деловођа у одсеку. На то одсек изберe за деловођа г. проф. М. Зечевића.

Бр.

Председник јави како је по предлогу овога одсека одобрено скупом да се за сто дуката поклоњених друштву од владике Штросмајера распише стечај за дело у коме ће се представити „Политично и друштвено стање Срба и Хрвата у време навале Турака и историјски значај њихове борбе“ — па како је Новембра месеца прошле године рок овоме стечају истекао, а нико се ни с каквим делом јавио није. С тога предлаже питање, шта ће се сад радити с том сумом, хоће ли се опет употребити на одређивање награде и које, јер ће о томе ваљати скупу предлог поднети. На то одсек одлучи да се предложи скупу нека се стечај и опет распише за исти онај задатак који је прошле године одређен био, јер се због теготе посла надати да ће може бити когод тако дело тек сад поднети, и јер одсек нема никаквих разлога одустајати од онога што је већ по тој ствари одлучено.

Бр.

Председник јавља одсеку да је г. А. Н. Спасић ред. члан друштвени поднео друштву да изда његов превод „Начела политичне економије Џ. Ст. Миља, израђен по енглеском „people's edition London 1868.“ Имајући на уму да ово дело, као руководство које је од потребе и ученицима велике школе, треба да изда школска комисија, која је већ четири дела из ове струке издала, одсек одлучи да се предложи одбору нека то дело, као чувено у својој струци, школској комисији од стране друштва препоручи.

Бр.

Ред. члан Ст. Новаковић прочита свој чланак „Италијански архиви и наша историја“, у коме с обзиром на радњу осталих књижевника поглавито реферује о радњи В. Макушева у тим архивима по опширном извештају који је он поднео царској академији наука у Ст. Петербургу. Одсек одлучи да се тај чланак штампа у Гласнику и награди са 7 дук. од штампана табака.

Бр.

Одсек одлучи да се као кандидати за чланове предложе одбору ови књижевници: г.г. П. Будман из Дубровника као ваљан зналац науке о језику нашем; Сергије Михаиловић Соловјев из Москве као чувен руски књижевник и историк, и Вићентије Макушев из Ст. Петербурга, као књижевник који се већ више времена труди око историје југословенске.

Прочитано и потписано 5. Фебруара 1871.

Четврти састанак одсека уметничког

5. Јануара 1871.

Били су чланови: г.г. М. Миловук, Стеван Тодоровић, Михаило Валтровић, А. Бугарски, Драгиша Милутиновић, Никола Марковић и Даворин Јенко.

Бр. 13.

На питање г. М. Миловука, шта да се предузме ради питања о снимању старих живописа и архитектуре, одсек је одлучио: да се иста ствар преда г.г. Михаилу Валтровићу, Сте-

вану Тодоровићу, Драгиши Милутиновићу и Николи Марковићу да саставе план и предрачун, по коме би се исто предузеће извршило.

Бр. 14.

На питање: шта да се ради са 100 #. ћес. које је г. епископ Штросмајер друштву ученом поклонио, — предлаже г. Стева Тодоровић, да се нештампани музички рукописи пок. Корнелија Станковића откупе за учено друштво.. Одсек једногласно усваја.

Бр. 15.

Други је предлог односно Штросмајерових 100 #. ћ. од Д. С. Милутиновића да се иста сума употреби на испитивање, снимање и издавање споменика сликарских, живописних и архитектурних у јадранском приморју, почем до сад југословенска академија у том правцу није ништа предузимала. И то г. Милутиновић тако предлаже, да ако се Корнелијеви рукописи не би могли набавити, онда да се овим предлогом замени. Одсек се слаже у мњењу са г. Милутиновићем али с тим, да то буде тек продужење у Србији извршеног рада.

Бр. 16.

Г. Стева Тодоровић моли да се разреши од дужности одсечког деловође. Одсек реши да се то звање преда г. Д. С. Милутиновићу.

Пети састанак одсека уметничког

8. Јануара 1871.

Били су: чланови г.г. Миловук, Никола Марковић, Мијаило Валтеровић, Стеван Тодоровић и Драгиша Милутиновић.

Бр. 17.

Уметнички одсек Српског ученог друштва у својој седници од 5. Јануара 1871. изабрао је четири члана, и то г.г. Валтровића, Тодоровића, Марковића и Милутиновића, да саставе план о изашиљању научне експедиције ради снимања живописних и архитектурних споменика у нашој отаџбини. Према овој задаћи одређени чланови подносе уметничком одсеку ово своје мњење:

С тога, што је живопис у црквама и манастирима већем квару времена и неуметном понављању изложен, него и саме грађевине, — нужно је, да се понајпре постарамо око сачувања или копирања живописа. Осим простог копирања живописних споменика, које би могло доћи у „Гласник", остаје још да се критички испита и оцени уметничка вредност отачаствених споменика; њихов однопај према вештинским споменицима савремене светске вештине, — и изнаћи им карактерну врлину, коју показује сваки стил.

Упоредо са копирањем живописних остатака може се о једном трошку извршити и снимање домаћих црквено-архитектурних споменика, који као ориђинална модификација византијског стила јамачно заслужују с правом достојно место у историји архитектуре. Предузимање овога рада било би посве независно од свега досадањег рада, који су поједини научењаци предузимали, имајући у виду само старинарску а не у једно и уметничку вредност наших отачаствених споменика.

Оваквим снимањем и критичким објашњењем наших архитектурних споменика не би се само послужило општој вештинско-историчкој науци, — него би се још и савременим архитектима дали у руке тачно израђени снимци како по какактерној конструкцији, тако и по детаљима и у геометријском нацрту. Сами пак перспективни нацрти појединих грађевина не би били баш по себи неопходно нужни, али би свакојако попуњавали разумевање грађевине.

Уз снимке скупљали би изасланици и историчке податке о сниљеним архитектурним или живописним споменицима. Сав овај исторички материјал јамачно би више или мање могао допринети достојном оцењивању уметничких споменика српскога народа. Снимци и исторички податци довели би се у даљем течају у систематичан ред, те би се тиме спремили и за издавање. Ово пак издавање живописних и архитектурних споменика било би двојако, једно би било за словенску публику на српском језику; а друго за осталу светску публику на француском и немачком језику.

Докле су издавања ова проста литографија (на црно) могу

се израђивати у Бечу; а хромолитографске табле могу се само у Берлину онако израдити, како их захтева данашњи ступањ науке и уметности у свету.

Према оваквом схваћању ствари, именовани чланови мисле, да би за цели сходно и брзо извршење овога посла требало одредити четири вештака; а имено *два* живописца и *два* архитекта. Јер да се сви отачаствени уметнички споменици како ваља испитају, нужно је вишегодишњег непрекидног рада, почем је материјал тако огроман и мало познат, да га не могу ни више а камоли четири вештака брже испитати и сакупити. Из ове побуде велимо, да треба још ове године изаслати нужне вештаке, који ће отпочети свој плодан рад најпре са изучавањем уметничких споменика у *Жичи.* Овом приликом, а о једном истом трошку, могу се узети у обим испитивања и снимања још и оних уметничких споменика, који су Жичи понајближи, као *Студеница, Љубостиња* и *Крушевац.* Мимо овога посла могли би изаслани вештаци, у колико би време допустило, снимити још и оне оближње старе српске споменике, које је г. Милојевић нашао и набројао.

За ову научну екскурзију нужна су *два летња месеца,* јер је у овим месецима најдужи дан, пак се може и највише урадити. На целу ову научну екскурзију нужно је одредити 130 # ћес. за подвоз, храну, стан, помоћне раденике и сав цртачки материјал, без којега изаслани вештаци, при највећој вољи и одушевљењу, ипак нису кадри своју узвишену задаћу извршити. По овом би дошло на сваког члана по *пола* дуката на дан.

Одсек у свему пристаје на то, и жели да се то реши на првом главном скупу ученог друштва, како се опет не би једна година у залуд изгубила, а споменици међу тим све више пропадају.

Бр. 18.

Одсек жели, да се на идућем главном скупу ученог друштва предложе за чланове кореспондујуће: *г. Фрањо Жавер Кухач* музички композитор у Осеку и *г. Андрија Андрејевић* архитекта у Крагујевцу; а за почасног члана *г. Павле Којић*

адвокат у Будиму, који је био више од 20 година председник Матице српске и главни тутор Текелијног завода у Пешти.

Пети састанак одсека философског и филолошког
9. Јануара 1871.

Били су: председник г. С. Сретеновић, чланови г.г. А. Васиљевић, Ј. Бошковић, М. Кујунџић и Ст. Новаковић.

Бр.

Председник јави како за награду расписану од стране друштва за оних 100 дуката које је друштву поклонио владика Штросмајер да се напише дело у коме ће се преставити „Политично и друштвено стање Срба и Хрвата у време навале Турака и историјски значај њихове борбе“ — нико није јавно, а рок је протекао још свршетком Новембра пр. године. С тога председник позове одсек да изјави, на што ће се сад употребити ти новци, јер ће ваљати скупу о томе предлог поднети. Одсек одлучи да се ти новци уврсте међу обичне дохотке друштвене.

Бр.

Будући је председнику г. Сретеновићу већ две године како је у тај дужности — приступи се по уређењу друштвеном, бирању новог председника, и одсек изабере г. Јована Бошковића професора филологије и књижевности у великој школи.

Седница одсека јестаственичко-математичарског
од 12. Јануара 1871.

Били су: г.г. Ф. Зах — Ј. Валента — Е. Јосимовић — Ђ. Радић, — М. Панић — А. Медовић — Ј. Машин — Ј. Панчић и Драгашевић.

1.

На питање одбора: хоће ли одлука лањског главног скупа — односно расписа за дело „о друштвеном стању Срба и Хрвата у време кад су Турци насрнули на њихове земље“ — да остане и за даље, или да се новци на друго што одреде, — одсек овај уважавајући мотиве, који су тај распис изазвали, и

знајући, да се за такво дело хоће више времена, него што је то лане срочено, једногласно одлучи, *да се остане при лањској одлуци*; но у исто време сагласи се, да се онај распис *понови* али тако да се *нови рок продужи на још три године*; (до конца 1873). А да би и писцу јасније било, и примљено дело заиста и света угледало, одсек одлучје: да се досуђена награда изда писцу за дело, које остаје његова својина, тек онда, кад га он друштву поднесе печатано, или, ако га он не би печатао сам, онда кад га уступи друштву по цену, коју друштво даје за оригиналне саставе.

2

Г. Е. Јосимовић подноси за Гласник дело дописног члана г, Павла Ђорђевића официре „О електробалистичним справама и њиховој примени на употребу.“ Одсек предаје дело на преглед и оцену г.г. Заху и Јосимовићу.

Десети састанак одбора.

16. Јануара 1871.

Били су: г. председник др. Јанко Шафарик, чланови одбора г. Јеврем Грујић, пук. Фр. Зах и Јован Бошковић, секретар Ст. Новаковић.

Бр. 106.

Прочита се писмо министра просвете и црквених дела од 18. Дек. 1870 бр. 592 којим јавља како је вис. влада поставила за овогод. председника Српског ученог друштва др-а Ј. Шафарика.

Бр. 107.

Прочита се писмо мин. просвете и цркв. дела од 28. Дек. 1870. бр. 5403. којим јавља како је препоручило властима да чувају старине по пређашњем предлогу друштвеном.

Бр. 108.

На предлог ред. члана г. дра Н. Крстића саопштен преко секретара, одбор одобри да друштво може стати у књижевну свезу с маџарским историчким друштвом.

Бр. 109.

Секретар јави да ће одмах после скупа бити готова друга књига Гласника другог одељења у коме се штампа грађа за ис-

торију и у коме ће изићи „Споменици о Шћепану Малом“ које је из млетачке архиве покупио г. проф. Симе Љубић. Одбор одреди да се та књига продаје по 5 гр. чарш.

Бр. 110.

Одбор одреди да се г. проф. Ј. Дероку који је водио коректуру поменутих „Споменика о Шћепану Малом“ исплати за коректуру 200 гр. чарш. јер је странски слог теже кориговати.

Бр. 111.

Управа државне штампарије писмом својим од 16. Дек. пр. год. № 1419/69 тражи за литографисање диплома још 118 гр. 13 п. пор. изјављујући како је у пређе исплаћених 27 гр. пор. урачунато само штампање. Одбор наређује да се то исплати.

Бр. 112.

Секретар износи преглед рачуна по коме се види да друштво има давати државној штампарији за разне штампане књиге 6304 гр. 2 п. пор. Одбор наређује да се и ове године у име отплате дâ државној штампарији 30 дук. ћес.

Бр. 113.

Секретар саопшти предлог г. Ј. Гавриловића да би се сад могло што предузети о прегледању архијепископске архиве у Калачи преко тамошњега каноника г. Антуновића, уредника „Буњевачких и Шокачких новина“, јер се о томе у друштву више пута мислило што почети а није се имало преко кога. Одбор одлучи да се г. Антуновићу пише и да се упита би ли се он овога посла примио.

Бр. 114.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је одсеку изабран за деловођа г. проф. М. Зечевић на место г. А. Н. Спасића који је на тој дужности због својих службених послова захвалио.

Бр. 115.

Исти председник јавља како је одсек одлучио да се дело „Начела политичне економије“ Џона Стуарта Миља, први део превод с енглеског ред. члана г. А. Н. Спасића, препоручи од

стране друштва министарству просвете за школску комисију. Одбор нарећује да се тако учини.

Бр. 116.

Исти председник јавља да је одсек одлучио да се чланак ред. члана Стојана Новаковића „Италијански архиви и наша историја“ у Гласнику штампа и са 7 дуката од штампана табака награди, које одбор одобрава.

Бр. 117.

Од стране одсека философског и филолошког секретар јави да је одсек по урећењу друштвеном изабрао себи за председника г. проф. Јов. Бошковића.

Бр. 118.

Како председника одсека уметничког не бејаше на састанку, секретар јави по протоколу како је у истом одсеку изабран за деловоћа г. Драгиша С. Милутиновић.

Бр. 119.

Секретар саопшти даље по протоколу истог одсека како је готов план за снимање старих архитектонских живописних и археолошких споменика и како је предлог о томе од одсека намењен да се изнесе скупу. Одбор одобри одлуку одсека.

Бр. 120.

Председник одсека јестаственичког и математичарског јавља како је готов предлог о грађењу зграде за меридијан и за остала метеорологијска и астрономска посматрања. Одбор одлучи да се тај предлог за сад не износи на овај скуп, него да се почека до прилике угодније за главни део предлога о грађењу зграде.

Бр. 121.

Одбор прегледа шта је који одсек предложио зарад поклона владике Ђ. Ј. Штросмајера. Тако су одсеци исторички и јестаственички одлучили да се за ту награду на ново распише оно исто дојакошње питање, у чему одсек јестаственички предлаже рок од три године и друкчије услове. Одсек философски и филолошки одлучио је да се та сума уврсти међу обичне дохотке

друштвене. А одсек уметнички је дао два предлога, један, да се том сумом откупе рукописи пок. Корнелија Станковића, или да се предузме снимање и издавање сликарских, живописних и архитектонских споменика у Јадранском приморју пошто би се најпре исти посао у Србији радити започео. Одбор одреди да се сви ти предлози скупу предложе.

Бр. 122.

Одбор прибере из протокола одсечких предложене кандидате за чланове. Тако су предложени

а. *за редовне чланове:*

Г.Г. Мих. Петковић, Стеван Здравковић, К. Црногорац, Љуб. Клерић, Лазар Чолак-Антић.

б. *За дописне:*

Г.Г. П. Будман, С. Н. Соловјев, В. Макушев, др. П. Матковић, Фр. Кухач, Андрија Андрејевић, Шулце фон Мигендорф.

в. *За почаснога:*

Г. П. Којић из Будима.

Одлучи се да се сви ти кандидати скупу предложе.

Бр. 123.

Секретар прочита преглед радње и стања Српског ученог друштва за који одбор одобри да се прочита на скупу друштвеном.

Бр. 124.

За скуп друштвени одбор одреди да се сазове на дан 24. ов. м. у 10 сах. и да се у програм који ће се у позиву и у новинама штампати стави ово:

I. Објава промена у одбору.

II. Читање прегледа радње.

III. Избор три члана за потпис протокола скупног и преглед рачуна.

IV. Предлог уметничког одсека за снимање старих уметних споменика српских.

V. На што ће се сад употребити Штросмајеров поклон;
VI. Предлог нових чланова.

Бр. 125.

Секретар јавља за књиге које су друштву дошле на поклон или у замену.

1. Од г. Велимира Гаја његова „Lira" knjiga I. Zagreb 1870.

2. Од пруске академије наука из Берлина Monatsbericht за Август, Септембар и Октобар, и Новембар 1870. 3 књ.

3. Од императорскаго общ. любителей естествознанія:

а. Протоколы засѣданій отдѣленія физическихъ наукъ съ 19. Февраля 1868. по 18. Февраля 1870. года.

б. Протоколы засѣданій императорскаго общества любителей естествознанія, антропологіи и етнографіи состоящаго при императорскомъ московскомъ университетѣ 44, 45, 46, 47, 48, и 49. засѣд. у 3 књиге.

в. Годичное засѣданіе 15-га Октября 1869. года. Москва 1870.

4. Из Русије преко г. митрополита: Утро. Литературный и политическій сборникъ. Издаваемый М. Погодинымъ Москва 1866

5. Од г. М. Ђ. Милићевића његово дело „Педагогијске поуке за учитеље родитеље и све пријатеље народнога образовања Београд 1870."

6. Од мин. просвете: Изборни закон скупштински Београд 1870.

8. Од института млетачког за науке, књижевност и уметност: Atti, tomo decimoquinto, serie terza, dispensa sesta. Venezia 1869—70.

9. Од „Матице далматинске" из Задра Narodni koledar novi i stari za prostu godinu 1871. Uredio Kažimir Ljubić. Deveta godina. Zagreb 1870.

10. Од г. мојора К. Митријевића: Гильфердинга Общеславянская азбука. Ст. Петербургъ 1870.

11. Од г. намесника Јов. Гавриловића часописе за год. 1870. а. Српске новине, б. Србија. в. Видов дан, г. Јединство, д. Тежак, ђ. Школа. е. Пастир, ж. Застава, з Српски народ. и. Zuku-

nuft, j. Correspondance slave. к. Босна, л. Босански цветник, м. Bunjevačke i šokačke novine, н. Правда.

12. Од Матице илирске из Загреба часопис Viėnac.

13. Од уредништва „Беседе“ из Н. Сада исти лист.

14. Од Матице српске из Н. Сада лист „Матицу“.

15. Од хрв.-слав. господарског друштва из Загреба Gospodarski list.

16. Од Мађарске академије наука из Пеште ова њена издања:

а. Evkönyv X. 2. XI, 1, 2, 3. 4. 5. 6. átl 7. 8. 9. 10. 11, 12. XII. 1.

б. Nyelvtud értesitö II. III. 1. 2.

в. Philos értesitö IV. V. 1. 2. 3.

г. Math. értesitö II—IV. V, 1. 2. VI. 1. 2.

д. Archaol közlemėnyek: Atlasz III. 4. IV. V. 1. 2. VI. 1. 2. VII. 1. 2.

ђ. Statit közlemények I- 1. 2. II. 1. 2. III. 1. 2. IV, 1. 2. V. VI,

е, Monnm diplom X. XI,

ж. Monum Scriptores VII. VIII. X. XI, XII, XIII. XVI, XVII, XVII. XVIII. XIX. XXIII. 1. 2.

з. Monum archaeol. I, 1.

з. Czinár. Index alphabet.

и. Almanach 1863. 1864, 1865. 1866, 1867, 1868, 1. 2. 1869.

j. Уegyzökönyv I. II, III. 1. 2. IV. 1. 2.

к. Értesitö 1867 1—17 sz. 1868 1—20 sz. 1869 1—8 sz.

л. Törteut tudom est, I—VI sz. VI sz. VII sz.

љ. Statist. és nemzety közlem V. 1,

м. Magyar tört tár XIII.

н. Török magyar tört emlékek III.

њ. Rupp Rudapest helyrajzi törsenete.

о. Budapesti szemle 61—70, új folyam 1—XLII.

Прочитано и потписано на првом састанку одбора 1871. године.

Скуп Српског ученог друштва.

24. Јануара 1870.

Бр. 1.

Председник г. др. Ј. Шафарик отвори састанак објавивши како је у одсеку философском и филолошком изабран за председника г. проф. Јован Бошковић а у одсеку јестественичком и математичарском г. пук. Фрањо Зах.

Бр. 2.

Секретар прочита од стране одбора преглед радње и стања Српског ученог друштва прошле 1870-те године. За тим председник прочита извештај г.г. М. Г. Панића, А. Васиљевића и Милорада Поповића, који су ланским скупом одређени да прегледају рачуне за 1869. годину, како су ти рачуни уредни и како су се они за неке мале примедбе с касиром већ споразумели. На предлог председника одређени буду за потписнике скупног протокола друштвеног и за прегледаоце рачуна од 1870-те године г. г. др. Ј. Панчић, М. Г. Панић и Милорад Поповић.

Бр. 3.

Председник предложи на већање предлог уметничког одсека за снимање и описивање српских уметничких старина, о чему се после прочита сам предлог одсека. Из предлога се види да одсек тражи да му скуп одобри 130 дуката из суме коју друштво има на расположењу за оваке послове, па да се могу послати четворица уметника, два архитекта и два живописца. После подуже препирке како да се тај посао сврши, и коме припада да одреди план и извршиоце раду и у каквом смислу научном и уметничком — скуп одлучи начелно (већином гласова од 28 против 4) да се потребна сума новаца коју је одсек тражио може издати из одређене на то суме, а да руковање послом, према уређењу друштвеном, остаје дотичном одсеку и одбору.

Бр. 4.

За тим председник предложи на већање предлоге разних одсека о томе на што да се употреби прилог Штросмајеров од 100 дуката, почем се нико није јавио на до сад расписани

распис награде. Тога ради прочитају се предлози свију одсека За тим чланови стану говорити једни за то да се награда овако како је до сад расписана понови а други да се уврсти међу обичне друштвене дохотке, показујући како је у нашој слабој и нејакој књижевности непрактично расписивање награда, будући се готово увек може знати ко је што кадар написати и хоће ли, јер поред мало књижевника у појединим струкама не може бити очекивања да ће надметања бити, и јер се од досадашњих стечаја слабо користи видело. После препирке око ових питања, одлучи се гласањем, и тако се са 16 против 13 гласова (3 нису гласала) одлучи да се у тој ствари остане при староме и да се пређашњи распис понови.

Бр. 5.

После тога се приступи к бирању чланова и између предложених кандидата буду изабрани.

а. *За редовне чланове:*

г. проф. Мих. Петковић,

г. Стеван Здравковић,

г. Љубомир Клерић,

г. Лазар Чолак-Антић.

б. *За дописне:*

Г.Г. П. Будман књижевник из Дубровника; С. Н. Соловјев проф. универс. из Москве, В. Макушев руски историк из Петербурга, др. П. Матковић из Загреба, Фрањо Кухач композитор из Осека, Андрија Андрејевић инџињир из Крагујевца и Шулце фон Мигендорф ботаничар из Винковаца.

в. *За почаснога:*

г. П. Којић адвокат из Будима.

3 2044 010